واحد ويراڳين جا

سائين جي. ايم سيد ڏانهن

ميان محمد امين کوسي جي لکيل خطن جو مجموعو

جلد پهريون - سال ۱۹۳۸ع کان سال ۱۹۶۶ع تائين

ترتيب ڏيندڙ:

عبدالواحد آريسر

۽

تاج جويو

Gul Hayat Institute

سنڌي اديبن جي سهڪاري سنگت

حيدرآباد سنڌ.

۱۹۸۷ع

واجٹ ويراڳين جا

سائين جي. ايم. سيد ڏانهن ميان محمد
امين کوسي جا لکيل خط. جلد پهريون
(١٩٣٨ع کان ١٩٦٦ع تائين)

Gul Hayat Institute

واجٽ ويراڳين جا

سائين جي. ايم. سيد ڏانهن ميان محمد
امين کوسي جا لکيل خط- جلد پهريون
(١٩٣٨ع کان ١٩٦٦ع تائين)

ترتيب ڏيندڙ
عبدالواحد آريسر
۽ تاج جويو

Gul Hayat Institute

سنڌي اديبن جي سهڪاري سنگت
حيدرآباد سنڌ
١٩٨٧ع

سڀ حق ۽ واسطا محفوظ

ڇاپو: ٻهريون اپريل ١٩٨٧ع ١٠٠٠ ڪاپيون

قيمت ٥٠-٠٠ روپيا

Gul Hayat Institute

هيءُ ڪتاب آڪاش پرنٽنگ پريس، ڳاڌي کاتي، حيدرآباد، مان ڇپائي، محمد ابراهيم جويي، سنڌي اديبن جي سهڪاري سنگت، ٣-٨ منظور چيمبرس، حيدرآباد سنڌ، پاران شايع ڪيو.

واجهه ويراڳين جا

مضمونن جي فهرست

پيش لفظ	— عبدالواحد آريسر ۽ تاج جويو	١
فصل پهريون:	ميان محمد امين خان عبدالعزيز خان کوسي جي حياتيءَ جو احوال	٧
فصل ٻيو:	ميان محمد امين کوسي جا خط، سال ١٩٣٨ع کان ١٩٦٠ع تائين	٣٨
	— جوابي خط	٨٠
فصل ٽيون:	ميان محمد امين کوسي جا خط سال ١٩٦٥ع جا	٨٥
	— جوابي خط	٢٠٠
فصل چوٿون:	ميان محمد امين کوسي جا خط سال ١٩٦٦ع جا	٢١٨
	— جوابي خط	۴۴٩

Gul Hayat Institute

واجٽ ويراڳين جا

Gul Hayat Institute

”واڇُٽَ ويراڳِيَن جا، مُون وَٽِ وَڏِي وَٽُ،
سُونُ سَپوئِي سِڱِيونُ، پَسِي کين ڪَمَتُ،
ويساهي ويلَ ڪَنهِين، پورب ويندو پَٽُ،
هَلُ! ڪنياٺون هَٽُ، آءٌ نه جِيئَندِي اُن ري.“

—

”واڇُٽَ ويراڳين جا، مون وٽ وڏو مالُ،
مَقالان مَهَند ٿيا، ڪونهي وٽن قالُ،
حاصِلُ جنين حالُ، آءٌ نه جِيندي اُن رَيَ.“

Gul Hayat Institute

پيش لفظ

هن ڪتاب ۾، سنڌ جي هڪ صاحب دل انسان ۽ حق گو سياستدان، مرحوم ميان محمد امين کوسي، جي ياد تازي رکڻ لاءِ، سندس زندگيءَ جي مختصر احوال سان گڏ، محترم سائين جي. ايم. سيد ڏانهن، سال ۱۹۳۸ع کان ۱۹۷۳ع تائين، هن جي موڪليل سادن پنجن سون خطن (جن جي تور اڌ مڻ کن ۽ صفحا ۶۵۶۷ تين تـا) مان ڏي سؤ چورانوي (۳۹۴) خطن جو اختصار، سائين جي. ايم. سيد جي جوابي خطن سميت سهيڙي، تاريخ جي صفحن تي محفوظ رهڻ لاءِ پيش ڪريون ٿا.

ميان محمد امين کوسو مرحوم، گوناگون صفتن جو صاحب ۽ انيڪ خوبين جو مالڪ هو. سندس دوستيون وسيع، دشمنيون محدود، خيالات پاڪيزا ۽ ارادا بلند هئا. هو وڏو محب وطن، جنگ آزاديءَ جو سرفروش مجاهد، بيباڪ سياستدان، سخي دل، رواداريءَ جو مجسمو، انسانيت دوست ۽ محبتي انسان هو.

سندس دوستن ۾ هڪ طرف مولانا عبيدالله سنڌيءَ جي هستي هئي، ته ٻئي طرف مولانا مودوديءَ جي شخصيت. هڪ طرف شهيد سنڌ الله بخش سومري جو مداح ۽ عاشق هو، ته ٻئي طرف علامه اقبال جي صحبت جو شائق. هڪ طرف فخر سنڌ شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ جو گرويدو هو، ته ٻئي طرف پير علي محمد شاهه راشديءَ سان به يڪ جو سڱو ڏوريندو آيو.

هن جي طبيعت ۾ مختلف خيال ۽ نظريا هڪ ئي وقت عجيب وغريب ترتيب سان موجود هئا:

Gul Hayat Institute

والس علي الله بمستنکر
ان يجمع العالم في واحد.

(اها ڳالهہ الله لاءِ مشڪل نہ آهي تہ سڀ خوبيون هڪ انسان ۾ گڏ ڪري.)

هو هڪ طرف سنڌ جو شيدائي هو، تہ ٻئي طرف مذهب اسلام جو فدائي، جنهن جي آڙ ۾ مهاجر پنجابي مستقل مفاد سنڌن سامراج قائم رکيو پئي آيا.

مرحوم جي سياسي واٽ سائين جي. ايم. سيد کان مختلف پئي رهي آهي، جيڪا مسلم ليگ جي مجوزه پاڪستان جي سخت مخالفت کان شروع ٿي، آن جي سخت حمايت تي پهچي ٿي. جڏهن سيد صاحب، پاڪستان جي قيام لاءِ ويهن ڏينهن جو زور لڳائي رهيو هو، آن وقت ميان محمد امين خان پنهنجي مختصر ٽولي ۾ سرويچ سائين سان انهيءَ تاريخي حادثي کي روڪڻ لاءِ موثر آواز بلند ڪندو رهيو. پاڪستان جي ٺهڻ بعد جڏهن سائين جي. ايم. سيد، پاڪستان ۾ رونما ٿيندڙ حالتن کي نقصانڪار ڄاڻي، پاڪستان جي هيئت ترڪيبيءَ کي سنڌ ۽ سنڌي عوام لاءِ هاڃيڪار، غير مفيد ۽ پنجابي پناهگير سامراج جو چراگاهہ سمجهي، برصغير جي انسان جي مفاد ۽ انسانيت جي ترقيءَ خاطر آن جي ڍانچي ۾ مناسب ردوبدل جو نظريو پيش ڪري، آن کي عملي جامو پهرائڻ لاءِ جدوجهد شروع ڪئي. تہ ميان محمد امين پاڪستان جي موجوده ڍانچي کي باقي رکڻ لاءِ اصرار ڪندي، سيد صاحب سان اختلاف راهہ جو اظهار ڪيو.

باوجود جدا جدا سياسي رستن جي، هڪ ڳالهہ، جيڪا ٻنهي ۾ مشترڪ ۽ ساڳي هئي، سا هئي سر زمين سان محبت ۽ عقيدت. ٻنهي جي خيال موجب سرزمين سنڌ ۽ آن جي رهواسين جي ذهني ساخت، پوريءَ دنيا کان مختلف ۽ ممتاز هئي. ان ذهني جوڙجڪ سبب، سرزمين سنڌ وٽ ساريءَ دنيا

Gul Hayat Institute

ڪي امن ۽ آشتيءَ جو ڳهوارو بڻائڻ لاءِ هڪ خاص پيغام هو. موجوده دنيا جي ماده پرست ماحول ۾، انسان جنهن نفسياتي پريشانيءَ ۽ ذهني ولوڙ ۾ مبتلا آهي، انهيءَ بيماريءَ جو علاج صرف سنڌ جي پيغام ۾ ممڪن آهي.

ذهني لاڙن ۽ سياسي خيالن جي انهيءَ اشتراڪ، ٻنهي رهنمائن کي محبت ۽ دوستيءَ جي لازوال رشتن ۾ ڳنڍي ڇڏيو. زماني جون ڪيتريون ڦيريون گهيريون، ماحول جون ناخوشگواريون سياسي مخالفتون، حوادث جون هولناڪ آنڌيون، ۽ هڪ لاءِ قيد و بند ۽ نظربنديءَ جون صعوبتون، انهيءَ سدا بهار رشتي کي مرجهائي نه سگهيون.

يتزول الجبال الراسيات وقلبهم
عن الحب لايخلو ولا يتزلـزل.

(زماني جي ڦيرين گهيرين سبب، مضبوط جبل پنهنجي جاءِ تان هٽي ويا، پر محبت وارن جون دليون محبت کان خالي نه ٿيون.)

جيسين هٿي جهڙي، وساري نه ويٺي،
وڃي پونءِ پٺي، ساربندي کي سڄڻين!
(شاهه)

ميان محمد امين کوسي جا خط، نه صرف محبت، عقيدت ۽ سياسي خيالن جي بي تڪلفانه اظهار جو اعليٰ نمونو آهن، پر سنڌي زبان ۽ ادب جي خطوط نويسيءَ جي فن ۾ هڪ بهترين اضافو، انوکو انداز ۽ اسلوب پڻ رکن ٿا.

سنڌي زبان ۾، اسان جي ڄاڻ مطابق، خط نويسيءَ جا هيٺيان ڪتاب ڇپجي چڪا آهن:- (١) جواهرلعل جا خط، اندرا جي ڏالي، (٢) مهاتما گانڌيءَ جا خط، (٣) رهاڻ (مهران محمدشاهه جا خط)، (٤) ساهڙ جا سونگار (علامه آءِ- آءِ- قاضيءَ جا خط)، (٥) علي محمد راشديءَ جا خط، (٦) جي ڪاڪ

Gul Hayat Institute

ڪڪوريا ڪاٻڙي (شيخ آياز جا خط). اهي سڀ ڪتاب، خط نويسيءَ جي دنيا ۾ وڏي اهميت رکن ٿا. ليڪن هنن خطن جو اسلوب ئي علحده ۽ نرالــو آهي. زبان ۽ بيان، گرامر ۽ محاورا، ترڪيبون ۽ تشبيهون، استعارا ۽ اشارا، جنهن ڍنگ ۽ رنگ ۾ استعمال ٿيل آهن، سي سڀ بي ساختہ ۽ بناوت کان خالي آهن. ائين پيو ڀانئجي تہ اندر جــو آواز اڀاڪون ڏيئي، لفظن جي صورت وٺندو وڃو آهي. درحقيقت هنن خطن ۾ مرحوم کوسي صاحب، سائين جي. ايم. سيد سان مڪالمي ۽ گفتگو جو جيڪو انداز اختيار ڪيو آهي ۽ جنهن سليقي ۽ صفائيءَ سان اِن انداز کي نڀايو آهي، اهو انداز اسان جي سمجهہ موجب گهڻ ۾ گهٽ سنڌي ٻوليءَ ۾ نئون ۽ دل آويز آهي. اُردوءَ ۾ مرزا غالب وٽ اهو انداز قدري مِلي ٿو، پر هن جا خط مختصر ۽ داخلي اظهار تائين محدود ٿي رهيا آهن. مرحوم امين جا خط، اَن جي ڀيٽ ۾ ڊگها آهن، جن ۾ اظهار ذات کان وٺي تصوير ڪائنات تائين جا موضوع اچي وڃن ٿا. هي خط سنڌي زبان ۾ پنهنجو مٽ پاڻ آهن.

هنن خطن ۾ ٻين ڳالهين سان گڏ، ٻہ ڳالهيون بار بار ٿي آيون آهن، جن جي وضاحت پڙهندڙن اڳيان پيش ڪرڻ ضروري ٿا سمجهون:

(١) مڪتوب اليہ جي ساراهہ.

(٢) ڌارين ۽ قيادت جي مخالفت.

پهرينءَ ڳالهہ کي ڪي سطحي ذهن وارا صرف عقيدتمنديءَ جو اظهار تصور ڪري، نظرانداز ڪري ڇڏين. جيڪڏهن ائين ٿيو تہ اهو مڪتوب نگار جي مقصد سان نسورو ظلم ٿيندو.

حقيقت هيءَ آهي تہ دنيا ۾ اڄ تائين، انقلابي تاريخ بابت، ٻن قسمن جي خيال آرائي ٿيندي رهي آهي. هڪڙن جو چوڻ آهي تہ تاريخ ۽ انقلاب ۾ اصلي ۽ فيصلي ڪن قــوت

Gul Hayat Institute

سماجي حالتون آهن، فرد ۽ شخصيت ثانوي حيثيت رکن ٿا. ٻين جو چوڻ آهي ته انقلاب نظريي ۽ سماجي حالتن کان وڌيڪ ڪنهن فولادي عزم واريءَ شخصيت جو محتاج هوندو آهي.

ان موضوع تي ڪافي ڪجهه لکجي ۽ ڇپجي چڪو آهي، ٻنهي طرفن جا دليل پنهنجي پنهنجي جاءِ تي وزن رکن ٿا.

ميان محمد امين کوسي مرحوم جو ان باري ۾ خيال هو ته شخصيت ئي سڀ ڪجهه آهي، روشن ضمير شخص تاريخ ۾ فيصلي ڪن ڪردار ادا ڪري سگهن ٿا. نظريو ڪهڙو به دلفريب ۽ انسانيت دوست هجي، پر جيستائين ان جو ظهور ڪنهن عظيم ۽ اڏول شخصيت ۾ نٿو ٿئي، تيسين ڪوبه انقلاب عمل ۾ نه ٿو اچي سگهي. ان نقطي نگاهه کي آڏو رکي، هن خيال ڪيو هو ته سندس خطن وسيلي، محب سنڌ، جي. ايم. سيد، جي شخصيت کي سنڌ جي عوام آڏو پيش ڪري، سنڌ کي اڳوڻو اوج ۽ عروج ورائي سگهجي ٿو.

ٻيءَ ڳالهه جي باري ۾ سندس خيال هو ته سنڌ لاءِ هر ٻاهرين غير سنڌي قيادت نقصان جو باعث ٿي بني آهي، ۽ اڳتي به ائين ٿي سگهي ٿو. ان لاءِ، ثبوت ۾ هو جناح کان يحيٰ خان تائين هر غير سنڌي قيادت جي ڪارگذارين کي مثال طور پيش ڪندو رهيو آهي، جن سنڌ ۽ سنڌ جي مفادن سان هٿچراند ٿي ڪئي آهي. هن جي خيال ۾ سنڌ ٻين کي سهارو ڏيندڙ ملڪ آهي ۽ نه ٻين جي دستگيريءَ ۾ هلندڙ خطو. سندس چوڻ هو ته سنڌ هڪ اهڙو هيرو آهي، جنهن کي ٻئي سان ملائي ڪري ان جي سونهن ۽ سوڀيا تي ڪارنهن جو ڏڪو اچي سگهي ٿو. انهيءَ ڪري ئي هن خان غفارخان کان وٺي شيخ مجيب الرحمان تائين، هر غير سنڌي سياستدان جو سنڌ جي سياست ۾ دخل پسند نٿي ڪيو- جيتوڻيڪ هڪ حد تائين سندن صلاحيتن جو معترف به هو. سندس هيءَ به خيال هو ته هر آهو

Gul Hayat Institute

سنڌي، جو پنجاب جي قوت ۽ طاقت تي پاڙي ٿو، سو نہ سنڌي آهي، نہ سنڌ جي مفادن سان سچو ۽ وفادار آهي. انهيءَ نقطي نگاه جي مدنظر ئي هن شهيد الهہ بخش سومري جي حڪومت کي، جيڪا ليگ ۽ ڪانگريس جي اثرات کان آجي هئي، نج ۽ نبار ”آزاد سنڌي حڪومت“ سمجهيو ٿي، ۽ انهيءَ راهہ تي هلڻ سان هن سنڌ جي تابناڪ مستقبل جو ڏک معلوم ڪيو هو.

مرحوم کوسو صاحب، پنجاب جي سنڌ سان لاڳاپي جو سخت مخالف هو، البت سندس خيال موجب سنڌ ۽ بلوچستان جو اتحاد ۽ الحاق ٿي سگهيو ٿي، جو نہ سنڌ ۽ بلوچستان، تاريخي ۽ تهذيبي لحاظ کان هڪ ٻئي کي ويجها آهن.

مرحوم کوسي صاحب جي سڀ کان وڏي خواهش اها هئي، تہ محب سنڌ، سائين جي. ايم. سيد، ڏي سندس لکيل خطن سان چونڊ ذڪرا، ڪتابي صورت ۾ ڇپائي، سندس ئي زندگيءَ ۾ پڌرا ڪيا وڃن، تہ جيئن هو پنهنجي خيالات کي ڇپيل حالت ۾ ڏسي سگهي، ۽ سنڌي عوام تائين پهچائي سگهي. افسوس، سندس اها تمنا سندس حياتيءَ ۾ پوري نہ ٿي سگهي. اڄ جڏهن پاڻ، پنهنجي محبوب استاد، مولانا عبيدالله سنڌيءَ، ۽ عزيز دوست، الهہ بخش شهيد، سان گڏ، روحاني دنيا ۾ وڃي ملهو آهي، تہ سندس تمنائن کي عملي جامو ڏيئي، سندس خط ڇپائي، سنڌ واسين تائين پهچائي رهيا آهيون.

مرحوم ميان محمد امين کوسي جهڙا محبوب ماڻهو روز پيدا نہ ٿيندا آهن. قدرت شايد اهو سانچوئي ٽوڙي ڇڏيو، جنهن مان مرحوم محمد امين جهڙا ماڻهو وجود پذير ٿيندا رهيا آهن.

عبدالواحد آريسر، ۽
تاج جويو.

فصل پهريون

ميان محمد امين خان عبدالعزيز خان کوسي جي حياتيءَ جو احوال (عزيز آباد، جيڪب آباد)

هيءَ جيڪب آباد ضلعي جي کوسن بلوچن مان ريش دراز، عابد، صاحبدل، بلند همت، معامله فهم، نصف گوشه نشين، مخلص قومي ڪارڪن هو، جنهن جو حال ۽ قال، گفتگو ۽ فڪر، سياسي نظريو ۽ عمل اثرپذير معمائي ۽ معنيٰ پرمحل هئا، جو آنهن جي سمجهڻ ۽ سلجهائڻ جو ٿورن کي پتو پيو ٿي. گفتگو ڪندي، ڀلئي پوندڙ معنيٰ مختصر، پڇندي ٿوري دعويٰ بلند ـ سندس ڪردار جون اهڙيون ڳالهيون هيون، جي مشغول مالڪن، صاحب ثروت ۽ اقتدار، ترقي پسند نوجوانن ۽ دقيانوسي ملن کي، سندس نزديڪ ٿي، وٽانئس مستفيض ٿيڻ کان مانع هيون.

منهنجي سائس واقفيت ١٩٣٨ع کان ٿي، جڏهن هي مير زين الدين خان سندرانيءَ جي وفاتيءَ ڪري، خالي ٿيل اسيمبليءَ جي ميمبريءَ جي جاءِ تي، سردار شير محمدخان بجارانيءَ جي مقابلي ۾، ڪانگريس جي ٽڪيٽ تي، چونڊجي آيو. هن ٢٩- مارچ ١٩٣٨ع تي اسيمبليءَ ۾ حلف وفاداري ڪنيو. مرحوم الهه بخش جي وزارت جو دور شروع ٿيو هو، هيءَ به جذباتي هو ۽ آءٌ به ان لهس ۾ لوساڻل هوس. هن کي بلوچ هئڻ ڪري سيدن ۽ پيرن لاءِ عزت هئي، ليڪن، بقول عبيدالله سنڌي مرحوم، "سيد روحانيت ۽ سعادت ڪري، بيشڪ عزت جي لائق هئا، پر عملي سياسي معاملي فهميءَ ۾ هميشه قاصر رهيا هئا." چنانچه هن کي منهنجي سياسي پختہ خياليءَ ۾ ابتدا کان ئي شڪ وڌل هئا.

Gul Hayat Institute

اتحاد پارٽي، ڪانگريس ۽ هندو انڊيپينڊنٽ پارٽين طرفان الهه بخش وزارت کي وجود ۾ آندو ويو هو، جن پنهنجي پنهنجن مقصدن ۽ مرادن سان آن جي مدد ڪئي هئي. مون کي الهه بخش جي گذشته روايات کان پوري واقفيت هئي. ليڪن باوجود آن جي، مون ڪيس انهيءَ نوجوانيءَ ۾ آن بار وزارت لاءِ، سندس قابليت، پارليامينٽري تجربي، غير فرقيوارانه ذهنيت، خوش خلقيءَ ۽ ملنساريءَ جي صفتن ڪري، منتخب ڪيو هو. ميان محمد امين کيس ڪهڙين صفتن ۽ وصفن ڪري مدد ڪئي ٿي، آن جو پتو ڪين هو. الهه بخش وزارت کي مسلمان ميمبرن جي اڪثريت جي مخالفت آڏو هئي. آها مسلم پريس ۽ طبقي جي عتاب هيٺ هئي. آن جي باوجود مون ان لاءِ هيءَ راءِ قائم ڪئي هئي ته جي ملڪ ۽ مائهن جي ڀلي جا ڪم اهڙين وزارت سرانجام نه ڪري سگهي هئي، سي ان جي ذريعي پورا ڪرايا وڃن. آءٌ انتها پسند آئيڊيلسٽ هوس. انتظامي ڏشواريون، وزارت کي مدد ڪندڙ پارٽين جي متضاد مفاد، ڪامورا شاهيءَ جي سُستيءَ ۽ قدامت پسنديءَ جي طريقن ۽ مسلم عوام جي خواب غفلت ۽ سندن نمائندن جي خود غرضيءَ، حڪومت پرستيءَ ۽ بي اصوليءَ جو پتو ڪونه هوم. هندو ڪاموري ۽ پائيمند ڪلاس جي طبقاتي مفاد ۽ مسلم ڪاموري ۽ عوام جي مفاد جي متضاد هئڻ جو پورو احساس نه ٿيو هوم.

مون الهه بخش وزارت کان بلاتاخير جي آن پروگرام تي عمل ڪرائڻ ٿي گهريو، جنهن جي سرانجاميءَ ۾ مٿي ذڪر ڪيل سڀ رڪاوٽون موجود هيون. الهه بخش جي جو پهو اها حالت هئي ته—

مون کي مون پرين، ڏٺي وڏو پـار ۾،
آيا ائين چون، تـه متان پانـد پسائين!
(شاهه)

مون سخت گيريءَ کان ڪم ورتو، براداشت جي ٻه

Gul Hayat Institute

حد ٽيندي آهي، آخر ۾ مستقل مزاج طبيعتن جو ٽڪر ٿي پيو. آءٌ وزارت جي ٽرت انقلابي ۽ اصلاحي قدمن کڻڻ تي هوڏيل هوس. الله بخش مٿي ذڪر ڪيل محدود دائري ۽ نامناسب حالات ڪري، منهنجي مرضيءَ موافق مقرر ڪيل پروگرام جي پوئواري ڪري نه سگهيو. هڪ طرف تجربي جي ڪمي، ٻئي طرف حالتن جي مجبوري نمايان طور نمودار ٿي ويئون. ويتر ڏلن کي "سلائيڊنگ اسڪيل" جي بنياد تي، پارٽيءَ جي اجازت کان سواءِ، ڏڻهن آن ابتدائي اختلاف کي وڌائي، انهن مخالفت جي صورت اختيار ڪرائي. هن مون کي غير تجربيڪار ۽ هوا ۾ آڏامندڙ آئيڊيلسٽ سمجهي، ڪانگريس، هندو انڊيپينڊنٽ پارٽي ۽ مسلم وڏيرن جي آڌار ۽ حڪومتي طاقت جي ڀروسي تي، نظرانداز ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. مون کي پنهنجي جوش جوانيءَ، جذبي ايمانداريءَ ۽ بي انتها قوت عمل تي ڀروسو هو. اها حالت ڏسي، رجعت پسند گروهه ۽ افراد، جن کي ڪڍي نئون دور آندو هوم، سي ڦري اچي منهنجا پشت پناه ٿيا.

باوجود آن جي، پهرين مون ڪانگريس هاءِ ڪمانڊ کي حالتن درست ڪرڻ لاءِ اپيل ڪئي. مولانا ابوالڪلام آزاد ۽ سردار پٽيل، ڪانگريس پارليامينٽري بورڊ جا ميمبر، سنڌ ۾ پهچي ويا.

ڪانگريسي ڪارڪن ٻن راين ۾ ورهائجي ويا: هڪڙا منهنجي راءِ جا ٿيا ته ڏلن جو سوال پارٽين جي منظوريءَ تائين معطل ڪيو وڃي، نڪتل آرڊر سسپينڊ ڪيا وڃن يا وزارت کي استعيفا ڏيڻ گهرجي. سنڌ مان مرحوم ڊاڪٽر چوئٿرام جو گروهه ۽ مولانا ابوالڪلام آزاد ان راءِ جا هئا. ٻيو گروهه مرحوم رستم سڌوا ۽ محمد امين کوسي جو هو، جنهن کي پشتي سردار پٽيل جي هئي— ان گروهه جو خيال هو ته منهنجا 'يوٽوپين' پروگرام ناممڪن العمل هئا، ڏلن جا پاس ڪيل آرڊر رد ٿي نه ٿي سگهيا، ۽ الله بخش جي وزارت جو قيام آل انڊيا سياسي

Gul Hayat Institute

مصلحتن خاطر ضروري هو. اختلاف وڌندا ويا. جوش ۽ غصي جي حالت ۾ دماغي توازن اعتدال تي رهي نٿا سگهن. مون حالت کي درست ڪرڻ خاطر مستقبل جي نتيجن جي پرواه نه ڪئي. هنن هڪ ايماندار، عمل ۽ اصول جي مجذوب کي، مختلف وجوهات جي بنا تي، نظرانداز ڪيو. حالتون بگڙنديون ويون. سرزمين سنڌ ڪانگريس ۽ مسلم ليگ جي سياسي اختلافن جو آکاڙو بنجي پئي. ڪانگريسي گروه کي عارضي ڪاميابي حاصل ٿي وئي. الهه بخش وزارت کي ڪجهه عرصي لاءِ مهلت ملي وئي؛ ليڪن نتيجو اهو نڪتو ته انهن اختلافن جي آڙ ۾، خلاف توقع، رجعت پسند، فرقي پرست، نفرت آميز طاقتن اچي ديرو ڄمايو. آخر ۾ حالتون اسان جي وس کان ٻاهر نڪري ويون. نيڪ ارادن جي باوجود، غير تجربيڪاريءَ ۽ حالتن جي صحيح اندازي نه ڪرڻ ڪري، سمجهه ۽ جذبي جي قوتن جو ٽڪر ٿي پيو. جذبو ڪامياب ٿيو. عقل کي شڪست آئي. ڪانگريس جي سنڌ سان پاڙ پٽجي وئي. الڳ الڳ راهن ۽ تقسيم کان سواءِ ٻيو ڪو چارو ڪونه هو.

انهن سمورن ڏوهن ۽ ثوابن جي ورهاست مون تي ۽ برادرم محمد امين کوسي تي ڪيتري قدر پوندي، سو فيصلو مستقبل جي تاريخ نويسن کي ڪرڻو آهي. اهي تاريخي حقيقتون ۽ حالات آهن، جن جي پس منظر ۾ مستقبل جي سوالن تي غور ۽ فڪر ڪرڻو آهي.

انهيءَ وقت کوسي صاحب جا هيٺيان ڪارناما ۽ سياسي عقيدا هئا:

(۱) مغربي سنڌ ۽ بلوچستان جي پوئتي پيل خطي ۾ سياسي بيداري ۽ آزاديءَ جي جذبي پيدا ڪرڻ لاءِ ٻين قومي ڪارڪنن سان گڏ، هن محب وطن يوسف علي خان منگسيءَ جي سنگت ۾ ڪوشش ڪئي.

(۲) مسلم ليگ جي نظريي کي اتحاد ۽ آزاديءَ هند،

Gul Hayat Institute

جي خلاف سمجهي، آن جي هن مخالفت ڪئي.

(٣) هن مرحوم الهه بخش کي سنڌ جي مقامي خود اختياريءَ جو علمبردار، فرقيوارانه ۽ نفرت واريءَ پاليسيءَ جو مخالف، ۽ آل انڊيا سياسي جهڳڙن کي سياست ۾ ٽپائي آڻڻ جي برخلاف سمجهي، بغير چُون چرا جي، هن جي مدد ڪرڻ شروع ڪئي.

(٤) هن سر زمين سنڌ کي اتحاد، امن ۽ ترقيءَ انسانيءَ جو پيغامرسان ۽ مشنري سمجهيو هو.

(٥) الهيءَ پيغام جي آخري اشاعت جو مرڪز، هن پير صاحب ڀرچونڊيءَ جي درگاهه سمجهي هئي، جنهن مولانا تاج محمد امروٽيءَ ۽ مولانا عبيدالله سنڌيءَ جهڙا حريت جا دلداده ۽ مستقل سياسي ڪارڪن پيدا ڪيا هئا.

(٦) مولانا عبيدالله سنڌيءَ جي سياسي ۽ مذهبي فڪر جو صحيح وارث ۽ پورو ترجمان پاڻ کي سمجهيو هئائين.

سنڌس راءِ ۾ تعجب آميز ڳالهه اها هئي ته هن هڪ وقت مولانا ابوالڪلام آزاد، مولانا عبيدالله سنڌي ۽ علامه شيخ محمد اقبال جي مختلف خيالن ۽ متضاد رايـن ۾ يڪرنگي ڏٺي هئي.

بهرحال، برصغير جي ورهاڱي بعد، جي حالتون پيدا ٿيون، تن ميان محمد امين ۽ امان کي پس پشت اُڇلائي ڇڏيو، ليڪن باوجود سياسي حالات جي ناسازگاريءَ جي، قوت فڪر ۽ جذبو ڪمزور نه ٿيا هئا. مون سياسي ميدان ۾، بقول شاهه عبداللطيف عليه الرحمت،

هيڪلائي هيل، پوربنديس پُنهُونءَ ڏي.

پٺي پاڻ پتوڙيو. هن زياده توجهه، نئين حالتن جـو جائزو وٺي، ڪنهن مستقل فڪر جي همٿ ڪرڻ ۾ صرف ڪيو.

برصغير جي ورهاڱي ۽ پاڪستان جي قيام بعد، ڪي واقعات رونما ٿيا، مثلاً (١) ڪراچيءَ کي سنڌ کان جدا ڪري

مرڪزي حڪومت جي ماتحت ڪيو ويو. سندين آن کي موروثي ملڪيت جي کسجڻ ۽ غصب ٿيڻ برابر سمجهي، آن جي مخالفت ڪئي. آن ۾ مون کي انهيءَ تحريڪ جو محرڪ سمجهي، گوٺ ۾ نظربند ڪيو ويو. (٢) سنڌ جي هزارها ورهين جي روايات، پنهنجي سياسي حيثيت، اقتصادي مفاد ۽ ڪلچرل ورثي جي باوجود زوريءَ ڪن مخصوص مفادن ۽ طبقاتي ضرورتن خاطر، ختم ڪري آن کي ون يونٽ ۾ اتڪائڻ وقت، وري مون کي قيد ۽ نظربند ڪرڻ لاءِ منتخب ڪيو ويو. (٣) مارشل لا قائم ٿيڻ بعد، ڪن خسروانہ مصلحتن سبب، وري مون کي نظربند ڪيو ويو.

انهن ڳالهين هن دور دراز پنڌ تي گوشي ۾ ويٺل گوشہ نشين، سياسي اختلاف رکندڙ دوست کي جهڙو ٻيچين ڪيو ۽ صدمو رسايو، آن جو اظهار سندس سادن پنجن سون خطن ۽ ٦٥٦٧ فولسڪيپ پنن جي صورت ۾ مون وٽ موجود آهي. اهي خط سندس منهنجي لاءِ جذبي محبت، سندس سياسي شعور ۽ احساس جو بين ثبوت آهن. انهن جملي خطن ۾ هن جنهن مودت جو اظهار ڪيو آهي، جن لفظن سان همت افزائي ڪئي آهي، مون کي جنهن درجي تي پهچائڻ جي ڪوشش ڪئي آهي، آن جو مختصر احوال هن ڪتاب ۾ ڏنل خطن مان معلوم ٿي سگهندو. سندس اهي خيال مون تي اثر ڪرڻ کان سواءِ رهي نہ سگهيا.

دل هي تو هے نہ سنگ و خشت، درد سے ڀر نہ آئے کيون،
روئينگے هم هزار بار، ڪوئي همين ستائے کيون.

مون پنهنجي ايام سياست ۾ ناپختہ دماغيءَ، غيرمعاملہ فهميءَ کان ڪيئي غلطيون ڪيون هونديون، ۽ جڏهن گذشتہ ايام جي ڪارڪرد گيءَ تي نظر ٿو ڪريان، تہ سر ندامت کان هيٺ ٿيو وڃي. "پلئہ پايو ڪجهہ، آچيندي لڄ مران" جو حال

اٿس. پر ان ساري معاملي ۾ مون کي جي ڪابہ ڳالھہ اَئِت ڏيندڙ رهي هئي، تہ اها هيءَ هئي تہ منهنجي ساري ڪارڪردگي، هر موقعي تي، خود مطلبيءَ، جاهہ طلبيءَ، قوم فروشيءَ، بُزدليءَ ۽ خريد ٿي وڃڻ جي آلائشن کان ڪجهہ مٿڀرو پري هئي. اجتهادي ۽ معاملي فهميءَ جون خطائون گهڻيون ٿيون هونديون. ممڪن آهي اهي خطائون ڪمترن بزرگان دين ۽ اعليٰ سياستدانن کان بہ سَرزَد ٿيون هجن؛ انهن جي پاداش ۾ ڀراوَن کي ڇڏي، منهنجن طرفان جيڪا سردمهري ۽ جو غيرالتفاتيءَ جو برتاءُ اختيار ڪيو ويو هو، اُن سزا جو لائق نہ هوس.

"خوني نہ ڪرده‌ايم ڪسي را نہ ڪشته ايم،
جرم ما همين است ڪہ عاشق روي تو ڪشته ايم!"

انهيءَ سموري عرصي ۾ نہ ڪنهن سنڌي اخبار کي جرئت ٿي، جو منهنجو نالو آڻي، نہ جلسي ۾ منهنجي نظربنديءَ تي ٺهراءُ پاس ڪرڻ جو ڪنهن کي ڪو خيال پيدا ٿيو. ڪيترا ڏسڻا وائسڻا دوست مون سان ملاقات ڪرڻ، بيماريءَ جي وقت ۾ طبيعت پرسيءَ لاءِ اچڻ، والده ۽ عزيزن جي انتقال ڪرڻ وقت عذر خواهي ڪرڻ جي جرئت ساري نہ سگهيا، تہ متان حڪمران طبقي کي خبر پئجي وڃي تہ هو ناراض ٿين. سنڌيءَ ۾ چوڻي آهي تہ "جنهن لاءِ مياس، سي ڪُلهي ڪانہ ڏي نہ ٿيا!" ڪهڙا قصا بيان ڪريان. هڪ عزيز جهڙو عملدار، جو منهنجي وسيلي ڊپٽي ڪليڪٽر جي درجي تي پهتو هو، سو ساڍن ستن سالن ۾، باوجود نزديڪ هئڻ جي، بيماريءَ جي حالت ۾ بہ طبيعت پرسيءَ لاءِ اَن ڪري نہ آيو تہ متان سنڌس عملدار ناراض ٿين. هڪ سنڌي ڊسٽرڪٽ عملدار غير واجبي ڏيل مڙهي ڇڏي، ڪوس سبب ڏيئي اپيل ڪئي ويئي. اها رد ڪري ڇڏيائين. ڪمشنر کي اپيل ڪئي ويئي. جيستائين فيصلو ٿئي، اَن وچ ۾ مختيارڪار کي گهرائي چيائين تہ ضبطي ڪئي وڃي! اسان جي "آليون ۽

ڇاڙهوون، ڏٽ ڏيهالي ڌومرا" جي حالت جو پتو هوس، هڪ دفعي علاج لاءِ ڊاڪٽر جي اجازت سان ڪراچيءَ ويس. عين بيماريءَ جي حالت ۾ موڪل رد ڪري، ان ساڳئي عملدار ڳوٺ موٽڻ لاءِ مجبور ڪيو، صرف انهيءَ واسطي ته حڪمران طبقي وٽ سرخروئي ٿئيس. هڪ سنڌي ڊاڪٽر منهنجي والده جي علاج لاءِ اٺ ڪلاڪ ڏسڻ واسطي هزار رپين جي فيءَ جي تقاضا ڪئي- ان حالت ۾ جڏهن هڪ غير سنڌي ڊاڪٽر سوين دفعا بنا اجوري جي خدمت ڪرڻ لاءِ تيار هجي. هڪ ٻيو طريقت، باوجود اظهار محبت ۽ مودت جي، طبيعت پرسيءَ لاءِ آئي ڪري مون وٽ اچڻ کان انڪار ڪيو، ته متان سي- آءِ- ڊي رپورٽ ڪري، هن جو سياسي مستقبل خراب ڪري.

ڪهڙا بيان ڪجن! انهيءَ اوٽيهين اونداهيءَ جي وقت ۾، هڪ گوشي نشين، سياست ۾ هميشه مخالفت ڪندڙ، دور دراز پنڌ تان پنهنجي محبت ۽ مودت جي اظهار ۾ هزارها صفحا ڪارا ڪري، درگاهه الاهيءَ ۾ روئي ۽ پاڙائي، پنهنجون نيم شبي دعائون موڪليندو رهي، ننڊ ۽ آرام ڦٽائي مجنونوار دانهون ڪري، سا ڳالهه معمولي نه هئي.

اڄڪلهه جڏهن چوطرف خود مطلبي، بزدلي، فرض ناشناسي، قوم فروشيءَ جي بازار گرم لڳي پئي آهي، اَن وقت هڪ مخلص، بي‌لوث دوست جي دعا ۽ همت افزائي ڪا گهٽ قيمت واري شيءِ نه آهي. اڄڪلهه، وفا ۽ محبت اَٺ لپ وٽون آهن. انهيءَ اثر وفاداريءَ ۽ اظهار مودت، بمصداق "دلڙي، گهر ته گهرانءِ" جي، مون ڪي سندس طرف رجوع ڪيو، ته آن ۾ ڪهڙي خطا هئي!

جز محبت هرچه بردم — سود در محشر نداشت
دين و دانش عرض ڪردم — ڪس به نيم جو نخواست
قيمتي چشم تـرم را — قيمت ڪوثر نداشت

انهيءَ پس منظر ۾ هن وفادار دوست جي زندگيءَ جو ذڪر لکي رهيو آهيان.

نسبت ۽ خاندان جو احوال:

هيءَ مشهور معروف بلوچ قوم جي ڪوسي قبيلي سان تعلق رکندڙ آهي. بلوچ قوم جي اصل بابت ٻه روايتون آهن: هڪڙن ڪين مشهور "آريه نسل" جي شاخ قرار ڏنو آهي. ٻين ڪين "ساماڻيٽ" نسل جي شاخ ڄاڻائيندي، سندن نسبت اميرحمزي سان ڳنڍي آهي. ان سوال تي بحث ڪري، ڪنهن نتيجي تي پهچڻ هن ڪتاب جي دائري کان ٻاهر آهي. هتي صرف ڪوسا قبيلي بنسبت تاريخي روايتي حوالا ڏيئي، سندن موجوده رهائش ۽ مختلف شاخن جو مختصر ذڪر ڪندس.

هن قبيلي جو احوال مون کي مختصر طور هيٺين انگريزي ڪتابن مان مليو آهي:

(١) پنجاب جون قومون: مصنف سر ڊينزال ايبٽسن K.C.S.I، ١٨٨٣ع ۾ ڇپيل.

(٢) انڊس دي بارڊر - پٺاڻ ۽ بلوچ: مصنف ايڊورڊ اوليور، ١٨٩٠ع ۾ ڇپيل.

(٣) بلوچي فوڪلور ۽ پوئٽري: مصنف لانگ ورٿ ڊيمس، ١٩٠٧ع ۾ ڇپيل.

(٤) سنڌ گزيٽيئر.

(٥) هسٽري آف بلوچ ريس اينڊ بلوچستان. مصنف محمد سردارخان، ١٩٥٨ع ۾ ڇپيل.

ٻيا ڪتاب مون کي هٿ اچي نه سگهيا آهن. نه مون کي ڪو انهيءَ مسئلي تي کوجنا ڪري، مستند احوال لکڻ جو خيال هو. ان ڪري مٿين ڪتابن ۽ مڪاني هٿ ڪيل احوال مان هيٺيون ذڪر مختصر طور بيان ڪريان ٿو.

ڪوسا بلوچن جي رند قبيلي جي شاخ آهن. اصل ڪيچ

Gul Hayat Institute

جي طرف جا ويٺل هئا. هن وقت سندن گهڻو تعداد پنجاب ۾ ديري غازيخان ۽ ڪڇ، بهاولپور ۾ ويٺل آهي، پنجاب ۾ سندن مکيہ پاڙا: (١) ٻهيلاڻي، (٢) عيساڻي، (٣) جاڪيل، (٤) جندواڻي، (٥) جَروار ۽ مهراڻي آهن. ديري غازيخان جي ڪوسن جو سردار جاڪيل شاخ مان آهي.

١٨٤٨ع ۾ جڏهن سِکن ۽ انگريزن جي وچ ۾ لڙائي ٿي هئي، تہ آن ۾ ڪوسن جي سردار ڪوڙاخان ديري غازيخان تي قبضو ڪري، شهر انگريزن جي حوالي ڪيو.

ميجر پولڪ سندس رمارڪن ۾ ڪوسن لاءِ لکيو آهي تہ هو "جرائم پيشي جا ماڻهو هئا" ليڪن ڪوجنا بعد معلوم ٿيو هوس تہ اها ڳالهہ برابر نہ هئي. هو بهادر، جنگجو ۽ غيرتمند قبيلي جا فرد هئا. ڪوسن بابت "سنڌ گزيٽيئر" جو بہ چوڻ آهي تہ اهي رِندن جي شاخ هئا، جن کي همايون بادشاهہ کي مدد ڏيڻ ڪري، وڏيون زمينداريون عطا ٿيل هيون.

سنڌ ۾ جيڪب آباد، دادو، حيدرآباد ۽ ٿرپارڪر ضلعن ۾ مختلف پاڙن جا ڪوسا رهندڙ آهن. جيڪب آباد ضلعي ۾ (١) چاماڻي، (٢) بکراڻي، (٣) بليلاڻي پاڙن جا ڪوسا رهن ٿا. سندن مکيہ سردار عبدالرحيمخان ٿي گذريو آهي، جنهن جي بنا اولاد وفات ڪرڻ ڪري، آن جي جاءِ تي هن وقت سردار عبدالرزاق مسند نشين آهي. دادو ضلعي ۾ ميهڙ ۽ خيرپورناٿن شاهہ تعلقن ۾ (١) بدلي، (٢) دوست لاڻي، (٣) هدواڻي، (٤) روحلاڻي، (٥) بليلاڻي، (٦) اوزاڻي ۽ (٧) باشواڻي پاڙن جا ڪوسا رهن ٿا، جن جو هن وقت سردار غلام حيدرخان آهي. دادو ضلعي جي ڪوٽڙي تعلقي جا ڪوسا چئن مکيہ پاڙن ۾ ورهايل آهن:

(١) مٽيوال، (٢) سلمن، (٣) ڪلولاڻي ۽ (٤) للاڻي، جن مان هرهڪ پاڙي جون شاخون ۽ ننڍيون شاخون نڪرن ٿيون. مٽيوال پاڙي جون مکيہ شاخون هيٺيون آهن:

(١) بندواڻي، (٢) مڪڙاڻي، (٣) رحماڻي، (٤) سنجراڻي،

Gul Hayat Institute

(٥) ڦرياڻي، (٦) موندراڻي، (٧) ڏنـاڻي، (٨) جهنڊاڻي، (٩) عيساڻي، (١٠) جوکياڻي، (١١) ٽکياڻي، (١٢) کهنوراڻي ۽ (١٣) ملا. انهن مان هرهڪ جون وري اڳاڻ ڏي ننڍيون شاخون آهن، جن جو ذڪر طوالت جو باعث سمجهي، پيش نٿو ڪجي. هڪ وقت سندن چڱو مڙس لعل بخش خان سنجراڻي هو. اهڙيءَ طرح سلمن پاڙي جون هيٺيون مکيه شاخون آهن:

(١) ڦاناڻي، (٢) ملهواڻي، (٣) عيساڻي، (٤) ميرواڻي، (٥) للاڻي، (٦) چاڪراڻي، (٧) الوداڻي، (٨) فتحلاڻي، (٩) نهالواڻي، (١٠) جوکياڻي، (١١) ٻايلاڻـي، جن جون وڏيڪ ننڍيون شاخون طوالت ڪري، هت نٿيون ڏجن. انهيءَ ساري قبيلي جو وڏيرو غلام حسين خان ڦاناڻي هو، جنهن کان پوءِ سندس پڳ سندس وڏي فرزند درل خان تي آئي، پر آنهيءَ جي زماني ۾ انهيءَ پاڙي ۾ باهمي اختلاف پيدا ٿي پيا، جنهن جي صلح نه ٿيڻ ڪري، وڏيرا اٿر وچائي ويٺا، ۽ هن کان پوءِ ڪنهن کي پڳ ڪانه ٻڌائي ويئي. ٽيون مکيه پاڙو للاڻي يا سحاقاڻي جو آهي، جنهن جون مکيه شاخون هيٺيون آهن:

(١) سحاقاڻي، (٢) ٻنجاڻي، (٣) درياڻي، (٤) کهراماڻي، (٥) زيمڪاڻي، (٦) ٻنالاڻي، (٧) ڏيرناڻي، ۽ (٨) مٺاڻي آهن. آنهن جون ٻه ڪيتريون وڏيڪ ننڍيـون شاخون آهن. سندن چڱو مڙس هن وقت الياس خان آهي. چوٿون مکيه پاڙو کلولاڻي آهي، جنهن جون مکيه شاخون هيٺيون آهن:

(١) لاسي، (٢) پوراڻـي، (٣) هيبتاڻي، (٤) ڪملاڻي، (٥) ڪوڪاڻي، (٦) چندڙاڻي، ۽ (٧) گاهياڻي.* آنهن جـون ٻه ننڍيون شاخون آهن، منجهانئن خان محمد خان، وريل خان، عمر خان وغيره مکيه ماڻهو ٿي گذريا آهن. اڙانسواءِ سنڌ جي حيدرآباد ۽ ٿرپارڪر ضلعن ۾ هنين مکيه پاڙن جا ڪوسا رهن ٿا:

(١) کهراماڻـي، (٢) احمداڻي، (٣) صاحباڻـي، (٤) مهڪاڻي وغيره.

Gul Hayat Institute

سندس شخصي زندگيءَ جو احوال:

ميان محمدامين خان چاماڻي پاڙي جي ڪوٽ مان سندس ناناڻي ڳوٺ ميرحيات خان، تعلقي ٺل، ضلعي جيڪب آباد، ۾ ١١- ڊسمبر ١٩١٣ع تي ڄائو. سندس پڙ ڏاڏي جو نالو ميان ولي محمد خان عرف وليو خان هو، جو پنهنجي تر ۾ سخي مرد ٿي گذريو آهي. آن کي ٻه فرزند پيدا ٿيا:

(١) ميرحيات خان، ۽ (٢) محمدامين خان. محمدامين خان پوليس جي نوڪريءَ ۾ گهڙي، سب انسپيڪٽريءَ جي عهدي تي پهتو، ۽ خلاف معمول، سارو وقت ايماندار ٿي رهيو. ان کي هڪ فرزند ميان عبدالعزيز خان نالي سان پيدا ٿيو، جنهن زمين سنڀالڻ جو ڪم ڪيو، ۽ ڪفايت شعاريءَ ۽ محنت سان سکيو ستابو ٿي ويو. هن سندس چاچي ميرحيات خان جي نياڻيءَ سان شادي ڪئي، جنهن مان کيس ٻه فرزند ڄاوا: (١) محمدامين خان ۽ (٢) ميان نظام الدين خان.

ميان محمدامين خان ابتدائي تعليم ڪريم بخش خان ڪوسي جي ڳوٺ، تعلقي ٺل ۾ ورتي، جتان هو آدم پور، تعلقي نصيرآباد ۾ ماستر عبدالرسول ڪوسي وٽ وڃي پڙهڻ ويٺو. آتان پنجون درجو پاس ڪري، موٽي اچي، جيڪب آباد هاءِ اسڪول ۾ انگريزي پڙهڻ ويٺو. آتي کيس (١) مسٽر غلام قادر خان وڪيل، ۽ (٢) مسٽر شيوارام ياڪچند جهڙن لائق استادن جي شاگرديءَ جو شرف حاصل ٿيو. هن ١٩٢٨ع ۾ جيڪب آباد هاءِ اسڪول مان مئٽرڪ جو امتحان پاس ڪيو. آن کان پوءِ ساڳئي سال جي آخر ۾، هي عليگڙهه ڪاليج ۾ اعليٰ تعليم حاصل ڪرڻ لاءِ داخل ٿيو. آتان ١٩٣٣ع ڌاري بي-اي پاس ڪري، گريجوئيٽ ٿيو. آن کان پوءِ، هي وڪالت پڙهڻ لاءِ آتي ئي لا ڪاليج ۾ پڙهڻ لاءِ ويٺو، ۽ ١٩٣٦ع ڌاري فرسٽ ايل-ايل-بيءَ جو امتحان ڏنائين. انهي سال پروفيسر حليم، پرو وائيس چانسلر، ڪن سببن

ڪري، هن کي ڪاليج مان خارج ڪري ڇڏيو. آن تي ڇوڪرن گھڻي هلچل هلائي، پر هن کي وري داخلا ملي نه سگھي، تنهنڪري هن کي واپس ڳوٺ اچي رهڻو پيو.

عليگڙهه جي رهائش جي عرصي ۾ هن سر راس مسعود، ڊاڪٽر محمد اقبال ۽ نواب محمداسماعيل ميرٺ واري سان واقفيت پيدا ڪري، سندن صحبت مان مستفيد ٿيڻ جي ڪوشش ڪئي. عليگڙهه ۾ رهڻ وقت، هن جي ڪيترن نوجوانن سان واقفيت ۽ دوستي ٿي، جن مان ميان غلام احمدخان بن نواب محمداسماعيل خان خاص ذڪر جي لائق آهي.

١٩٣٥ع جي سڌارن جي ائڪٽ پاس ٿيڻ ۽ سنڌ جدا ٿيڻ بعد، ١٩٣٧ع جي اسيمبلي چونڊن ۾، جيڪب آباد ضلعي مان سردار جعفرخان بليدي، مير سهراب خان سرڪي ۽ مير زين الدين خان سندراڻي ميمبر چونڊجي آيا هئا. سال جي آخر ۾ مير زين الدين خان وفات ڪري ويو. آن جي خالي ٿيل جاءِ لاءِ ٻه اميدوار بيٺا: هڪ سردار شيرمحمدخان بجاراڻي ۽ ٻيو محمد امين خان کوسو. هڪ طرف اڳوڻو بمبئي ڪائونسل جو ميمبر، لکها روپين جو مالڪ، سرڪار ۾ خاص اثر رکندڙ، لقب بردار، قوم جو سردار، عمر رسيده ماڻهو اميدوار هو. ٻئي طرف عليگڙهه مان تازو آيل غيرتجربيڪار نوجوان شاگرد، وڏي قبيلي جي فرد هئڻ جي باوجود مال ۽ ملڪيت ۾ مقابلتاً گھٽ، سرڪار جي مخالف جماعت ڪانگريس جو اميدوار هو. سوبه اهڙي ضلعي مان، جتي فرنٽيئر ائڪٽ جي موجودگيءَ ڪري، عملدار سياهه وسفيد جا مالڪ هئا. ملڪي ۽ قومي بيداريءَ جو نالوئي ڪونه هو. پر تازو اهڙي ڏي ٻنهي پيل لاڙڪاڻي ضلعي ۾، جيڪو زميندارن ۽ وڏن ماڻهن جي جاگير رهندو آيو هو، شيخ عبدالمجيد سنڌي ضلعي جي پهرئين نمبر خاندان، زميندار ۽ سنڌ جي گورنر جي صلاحڪار سر شاهنواز ڀٽي کي اليڪشن ۾ شڪست ڏني هئي. هيءَ ٻي آزمائش هئي. آن اليڪشن ۾ ڊاڪٽر چوئٿرام گدواڻي، پير

Gul Hayat Institute

علي محمد راشدي ۽ ڪيترن قوم پرست مولوين ميان محمد امين خان جي مدد ڪئي. بخت ياور هوس. والد بزرگوار ۽ پير صاحب پرچوندي ۽ جون دعائون شامل هيس. هن مارچ ١٩٣٨ع تي چونڊ ۾ ڪاميابي حاصل ڪئي. آها ڪاميابي سنڌ اندر قومي خادمن ۽ جماعتي عوضين جي ٻي ڪاميابي هئي.

هن وقت ته حالتون پنجاهه ورهيه پوئتي وڃي چڪيون آهن، ليڪن آن ڪان پوءِ وري سنڌ جي عوام اهڙي ۽ بيداري ۽ بلند همتي ۽ جو ڪو ثبوت نه ڏنو آهي.

الهه بخش وزارت ابتدا ۾ چڱا قدم کنيا. آن لوڪل باڊيز مان نامينيشن جو دستو رختم ڪيو. پير الاهي بخش، ريوينيو وزير، جو ڪشت خاص اهميت وارو هو، جنهن ڪاموري طبقي جي رعب کي گهٽو ڌڪ هنيو ۽ عوام جي اميدن کي آياري ڇڏيو؛ ليڪن اڳتي هلي، هن مضمون جي اول ۾ ذڪر ڪيل سببن جي ڪري، وزارت ۽ اتحاد پارٽي ۽ ۾ اختلاف پيدا ٿي پيا. اسان وچي مخالفت ۾ ويٺاسون. شيخ عبدالمجيد جي مشوري سان اڳوڻن نڪتل وزيرن جي طرفدارن جي مسلم ليگ پارٽي ٺهي، جا به مخالفت ۾ ويٺي. ان ڪان پوءِ جا احوال گهڻا ۽ ڏکيا آهن. جن جو مون "نئين سنڌ لاءِ جدوجهد"، "پنهنجي ڪهاڻي پنهنجي زباني" ۽ "جنب گذاريم جن سين" ۾ مختلف سياستدانن جي زندگي ۽ جي احوالن جي سلسلي ۾ ذڪر ڪيو آهي. هتي دوباره انهن جو ذڪر ڪرڻ طوالت جو باعث سمجهي نٿو ڪريان.

البت هتي هي چوڻ ڪافي ٿيندو ته آهو سورو وقت ميان محمد امين خان خانبهادر الهه بخش مرحوم جو مددگار ٿي رهيو هو. هڪ وقت، بيمار هوندي، پاڻ کٽائي، ڪانگريس پارٽي ۽ جي مخالفت هوندي، الهه بخش وزارت کي بچائڻ لاءِ اچي ووٽ ڏنائين.

هي اڳ ۾ قوم پرست مسلمانن جو مصاحب ۽ حامي هو. وڌيڪ جو خانبهادر الهه بخش مرحوم جي ڪوشش سان مولانا عبيدالله

Gul Hayat Institute

ڪندي، سنڌ ۾ موٽي آيو، ته هن آن جي صحبت مان مذهبي ۽ سياسي معلومات حاصل ڪئي. مولانا مرحوم سنڌ جي پير طريقت، پير صاحب پرچونڊيءَ جو فيض يافته بزرگ هو. ٻيو هن سياست هند تي، پنهنجي جلاوطنيءَ جي زماني ۾ حاصل ڪيل تجربي ۽ فڪر جي بنا تي، نئين نقطي نگاه کان روشني وڌي تي، جا مسلم ليگ ۽ ڪانگريس جي طريقي ڪار کان ڪجهه علحده هئي.

منزلگاهه فسادن کان پوءِ، جڏهن هندن ۽ مسلم ليگ گڏجي الهه بخش وزارت کي شڪست ڏيئي، نئين وزارت قائم ڪرائي، ته انهيءَ موقعي تي، ١٩٤٠ع ۾، دهليءَ ۾ قومپرست مسلم پارٽين گڏجي "آزاد ڪانفرنس" الهه بخش جي صدارت هيٺ ڪوٺائي. ميان محمدامين خان آن وقت به ساڻس شريڪ ڪار هو. ليڪن، ١٤ مئي ١٩٤٣ع تي، الهه بخش مرحوم جي شهادت کان پوءِ سنڌي اقوم پرست سياست ۾ جو خال پيدا ٿي پيو، آن هن کي دل شڪستو ڪري وڌو. سڪهوٽي اسان جو ته مسلم ليگ سان ٽڪر ٿي پيو، ليڪن اسان اجا آن جي مقصد جي حمايت ڪندا آياسون ٿي، ان ڪري هي نه اسان سان گڏجي سگهيو ٿي، نه مسلم ليگ ۾ وڃي سگهيو ٿي.

هي ١٩٤٥ع تائين سنڌ اسيمبليءَ ۾ ميمبر هلندو آيو. آن کان پوءِ جيئن فرقي پرستيءَ جو دور شروع ٿيو، ته هي اسان سميت وانگر اسيمبليءَ کان ٻاهر رهجي ويو.

سياست ملڪ ۾، هن جا مون سان ڪيترين ڳالهين تي اختلاف هوندا هئا، ليڪن هن شخصي محبت ۽ عزت کي ڪڏهن ڪمزور ڪرڻ نه ڏنو. عين انهيءَ وقت جڏهن اسان وٽ الهه بخش جي وزارت خلاف ستون پيئون سٽبيون هيون، ۽ ٻنهي گروهن جي وچ ۾ اهڙا اختلاف هوندا هئا، جو باهمي ملاقاتون به بند ٿي ويئون هيون، هيءُ شخصي مروت ڪري مون وٽ ويندو رهندو هو. بعضي منهنجا ڪي شريڪ اٿين به چئي ويهندا هئا ته هي الهه بخش جو جاسوس ٿي، مون وٽ حال معلوم ڪرڻ

Gul Hayat Institute

اچي ٿو، ليڪن اِن ڳالهه نه هن جي مروت ۾ رڪاوٽ وڌي، نه وري هن جي صداقت ۾ ڪو شڪ پيدا ٿيو. مرحوم ميران محمدشاهه کان پوءِ هي ٻيو دوست هو، جنهن سياسي اختلافن ڪري دوستانه تعلقاتن ۾ ڪڏهن به ويڇو نه وڌو.

پاڪستان جي قيام کان پوءِ، حالتن جي ناسازگاريءَ ڪري، هي قريباً گوشه نشين زندگي گذارڻ لڳو. ليڪن ملڪي سياست تي هي مستقل راءِ رکندو آيو، ۽ مون سان تعلقات ٺوربندو آيو. ڪراچيءَ کي جڏهن سنڌ کان جدا ڪيو ويو، ۽ مون کي اُن جي راهه ۾ رنڊڪ سمجهي ڳوٺ ۾ نظربند ڪيو ويو، ته هن کي ارمان ٿيو. ون يونٽ ٺاهڻ وقت وري مون کي قيد ۽ نظربند ڪيو ويو، تڏهن هن جيل ۾ ڪيئي خط لکي، اظهار همدردي ۽ صداقت ڪيو. اُن کان پوءِ مارشل لا جو قيام ٿيو ته وري قيد ۽ نظربنديءَ جي فال منهنجي نالي تي پيئي. مون نه سمگلنگ ڪئي هئي، نه عهدن جو طالب رهيو هوس، نه پرمٽون وٺي ملڪيت وڌائي هُيم، نه وطن سان غداري ڪئي هُيم، نه پاڪستان جو مخالف هوس- بلڪ هڪ حد تائين اُن جي قيام ۾ منهنجو خاص هٿ هو. سنڌ اسيمبليءَ ۾ پاڪستان جو ٺهراءُ مون پيش ڪري پاس ڪرايو هو، سنڌ ۾ مسلم ليگ جي تحريڪ کي زور وٺائڻ ۾ به مون وس آهر هر ڪا ڪوشش ڪئي هئي؛ تنهن هوندي به ان وقت جو مون کي ساڍن ٽن سالن تائين قيد ۽ نظربند ڪيو ويو، اُن لاءِ منهنجو ٻيو قصور ته نه هو، سواءِ اُن جي ته ون يونٽ جو مخالف هوس، ۽ سنڌ جي حقن جي حفاظت جو حامي هوس. اُن جو غير واقفن کي ته ڪٿي پتو نه به هو، ليڪن منهنجن کي ته هو. اُن تي اهل وطن، جو برتاءُ ڪيو، اُن جو مختصر ذڪر مٿي ڪري آيو آهيان.

۽ هن صاحب جنهن انتهائي خلوص ۽ محبت جو اظهار ڪيو، آهو به پڌائي آيو آهيان.

Gul Hayat Institute

آزاد ٿيڻ کان اڳ آءٌ هن نتيجي تي پهتو هوس تہ سياسي محاذ تي اسان "ڊنڪرڪ" جي درجي تي پهچي چڪا هئاسون. اسان جي اڪثريت "سرڪار جي دعاگن" جون صفتون اختيار ڪري ويٺي هئي. سياسي آزاديءَ، يڪجهتيءَ ۽ قومپرستيءَ جا عارضي طرح سلا سڙي چڪا هئا. عنصري حادثن اسان جي سياسي راهہ ۾ آهي اٽر رڪاوٽون وجهي ڇڏيون هيون، جن جو ڏاڪڻ هن وقت اسان جي طاقت کان مٿي هو. اهڙين حالتن ۾ قومن جي قافلي کي ڪنهن ناسازگار موسم جي گذرڻ تائين ترسڻو پوندو آهي. آن وچ ۾ سندن قوت عمل کي ڪنهن ٻئي رستي تي مشغول ڪرڻو پوندو آهي.

تاريخ ۾ ڪيئي اهڙا مثال ملن ٿا، جڏهن ڪن قومن کي سياسي ۽ اقتصادي طرح ملياميٽ ڪيو ويو هجي، ليڪن سندن ڪلچرل ۽ اخلاقي بنياد پڪا هئڻ ڪري، ٿوري وقت اندر آهي پاڻ جهلي ويٺون. يونان تي رومن جي قبضي بعد يوناني سياسي طرح محڪوم ٿي ويا، ليڪن ثقافتي نقطي نگاهہ کان هو مستقل ۽ مضبوط هئا. ٿوري وقت اندر هنن رومن کي پنهنجي رنگ ۾ رچي ڇڏيو. اڄ تائين مغربي تهذيب يوناني تهذيب جي بنيادن تي اڏيل هلي اچي. ساڳي حالت مسلم ايرانين جي ٿي. منگولن هٿان وچ ايشيا جي مسلم دنيا پائمال ۽ تباهہ ٿيڻ بعد، ڪنهن نٿي سمجهيو تہ هو وري اڳوڻيءَ جاءِ تي موٽي ايندا، پر سندن ڪلچر ۽ تهذيب سلامت هئڻ ڪري ٿوري وقت ۾ هنن، فاتحن کي پنهنجي رنگ ۾ رڱي، مفتوح ڪري ڇڏيو.

اهڙين حقيقتن کي نظر ۾ رکي، مون خيال ڪيو هو تہ حال سياست کان ڪناره ڪش ٿي، قوم کي اتحاد، حب الوطنيءَ، قومپرستيءَ، خود شناسيءَ، امن ۽ اصلاح نفس جي پيغام ڏيڻ لاءِ، ڪلچرل پليٽفارم تان تعليم ۽ تربيت جي اهڙي ڪا مهم شروع ڪجي، جنهن ۾ نہ حڪام وقت کي سندن رموز مملڪت ۾ دست اندازيءَ جو انديشو پيدا ٿئي، نہ مختلف سياسي گروهن

۽ مفاد کي سنڌن حاصلات ۽ ڪارڪردگيءَ ۾ دخل اندازيءَ
جو خطرو محسوس ٿئي؛ بلڪ سڀ ۾ پرڏن پسنَ جي نقطيِ نگاهه
کان هڪ اهڙو پليٽفارم تيار ڪجي، جنهن تي مختلف عقيدن،
سياسي نظرين، جماعتي گروهن ۽ طبقاتي مفاد جا ماڻهو، رواداريءَ
جي بنياد تي، پنهنجا نقطهٔ نگاهه ۽ مفاد محفوظ رکندي، ملڪ
جي گڏيل مفاد ۽ تحفظ لاءِ هڪ جاءِ تي ملي، صلاح مصلحت،
تبادلهٔ خيالات ڪري، گڏيل قدم کڻي سگهن، ۽ اُنهن ڳالهين
جو سياست سان ڪو واسطو نه رهي.

مون کي تاريخ جي مطالعي مان اهو معلوم ٿيو ته، نه
صرف دنيا جي تاريخ بلڪ مسلم تاريخ ۽ سنڌ جي تاريخ ۾ ڪي
اهڙا موقعا آيا آهن، جن کي منهن ڏيڻ لاءِ اسان جي بزرگن
متي ذڪر ڪيل طريقن تي ڪم ڪيو آهي. بني اميهن، بني عباسين
يا ٻين مسلم حاڪمن جي دور حڪومت ۾ جڏهن خود مطلبي،
نفس پرستي، خانه جنگي وڌي ويئي ته راسخ العلم، صالح ۽ دوربين
حضرات، قوم جي شيرازي کي درهم برهم ٿيڻ ۽ بداخلاقيءَ کان
بچائڻ لاءِ، سياست ملڪ کان ڪناره ڪشي ڪري، عوام جي
بنيادي خامين کي، تاليف قلوب ذريعي، نفسي ۽ ذهني تربيت
ڏيڻ طرف توجهه ڪيو، جنهن کي قديم مذهبي زبان ۾ ”روحاني
طريقهٔ ڪار“ سڏيو ٿي ويو. اُن جو جديد زبان ۾ ترجمو ”ڪلچرل
اصلاح“ ڪري سگهجي ٿو.

سنڌ ۾ پڻ اهڙين حالتن کي مدنظر رکي، اسان جي
بزرگان طريقت، جهڙوڪ قلندر شهباز عليه الرحمت، مخدوم بلاول
عليه الرحمت، شاهه عنايت صوفي عليه الرحمت، شاهه عبداللطيف
عليه الرحمت، سچل سرمست عليه الرحمت ۽ پير صاحب پرچوندي
عليه الرحمت ۽ ٻين اڪيچار بزرگن مرده قوم ۾ خودشناسيءَ،
حب الوطنيءَ، اتحاد ۽ محبت ۽ امن جي پيغام کي پکيڙيو. افسوس
اهو آهي ته ورهين گذرڻ بعد هنن آنهن جي ساديءَ ۽
سليس تعليم کي رکو ڪرامتن، خدارسيدگيءَ ۽ روحانيت سان

Gul Hayat Institute

منسوب ڪري، فوق الفطرت ڳالهين سان مشابهت ڏيئي، سندن پوين لاءِ ڪمائيءَ جو ذريعو ڪئي ڇڏيو. پر انهن جي پوين کي نفس پرستيءَ، رجعت پسنديءَ، توهمات ۽ بدعات جو ڪارڻ سمجهي، نظرانداز ڪرڻ گهرجي. اسان کي دراصل "لقد ڪان في قصصهم عبرت الاولي الباب" مان سبق وٺڻ گهرجي. جڏهن ڪنهن قوم ۾ تنزل جا آثار نمايان نظر ايندا آهن، ته سندن اصلاحي رهبرن، قومي هيرن، ذهني حڪيمن جي روايتن، قولن ۽ حڪمن احڪامن مان مدد وٺڻي پوندي آهي.

جهڙيءَ طرح هنن اصلاحي بزرگن جا تـالا چاڻايا اٿم، اهڙيءَ طرح اسان جي دنيـاوي مجاهدن جي زندگيءَ جا ڪارناما ٻـ اسان ۾ وطن پرستي ۽ همت‌افزائي پيدا ڪري سگهن ٿا.

مثلا: (١) دودو سومرو، (٢) نواب دريا خان، (٣) مخدوم بلاول عليه الرحمت، (٤) سيد حيدر عليه الرحمت، (٥) مير شير محمد خان ٽالپر، (٦) رئيس غلام محمد خان ڀرڳڙي، (٧) سيٺ هرچندراء وشنداس، (٨) مسٽر جمشيد مهتا، (٩) مولانا عبيدالله سنڌي، (١٠) مرحوم الهه بخش سومرو، (١١) شيخ عبدالمجيد سنڌي ۽ ٻين قومي سرفروشن جي زندگين جا احوال اسان ۾ ڪافي بيداري ۽ حوصلي افزائي پيدا ڪري سگهن ٿا.

انهيءَ نقطي نگاه کان جڏهن حڪومت سون تان نظربنديءَ جا احڪام هٽائي، ٻاهر گهمڻ ڦرڻ جي اجازت ڏني، ته پهريائين سنڌ جي مکيه صوفياي ڪرام جي درگاهن جون زيارتون ڪري، سروي ڪيم ته آيا آهي صاحب، جن سنڌ جي تهذيب، اصلاح نفس، خودشناسيءَ ۽ حب‌الوطنيءَ لاءِ پنهنجي قول ۽ فعل ذريعي خدمت ڪئي هئي، جن جي درگاهن تي اڄا تائين لکين ماڻهو سال به سال ويندڙ آهن، تن مرڪزن جي ذريعي سنڌين کي مٿي ذڪر ڪيل ڳالهين جو پيغام پهچائي سگهجي ٿو يا نه؟ ڪن منهنجي دوستن منهنجي مذهبي عقيدن

۽ گذشته روايات کي مدنظر رکي، آن کي ليڪ (Camouflage)، منافقي ۽ خوش‌فهميءَ سان تعبير ڪيو. ڪن منهنجي ان تحريڪ کي گمراهي، رجعت پسندي، شڪسته خيالي ۽ ڪج فهميءَ سان تشبيهه ڏني. مون مٿي ذڪر ڪيل ڪنهن به عتاب يا طعني جي پرواه نه ڪري، رٿيل پروگرام کي پورو ڪيو. مون کي خبر هئي ته آءٌ انهن درگاهن تي فيض حاصل ڪرڻ، ڪرامتون طلبڻ، روحاني رمزن پروڙڻ لاءِ ڪونه وڃي رهيو هوس، ۽ نه پيرپرستيءَ، سجاده نشينن جي اقتدار کي وڌائڻ ۽ ماڻهن کي توهمات ۾ ڦاسائڻ جي خيال سان زيارتون تي ڪيم. منهنجو مقصد پڌرو هو. آئون بزرگن کي مون محبت، حب‌الوطنيءَ، خودشناسيءَ، امن ۽ قربانيءَ جو پيغام پهچائيندڙ ڄاڻو هو آنهن جي سلام ڪرڻ ۾ ڪهڙو عيب هو! جڏهن اڄڪلهه، لينن، نيپولين، سن يت سين، مصطفيٰ ڪمال، مهاتما گانڌي ۽ جناح صاحب جي مزارن ۽ مرقدن تي وڃڻ نه صرف عيب شمار نٿو ڪيو وڃي، بلڪ قومي فرض سمجهيو وڃي ٿو.

اِن سفر ۾ مون نه صرف صوفياءِ ڪرام جي زيارت ڪئي، بلڪ نواب درياه خان، بلاول شهيد، الهه بخش سومري جي مزارن تي به سلام پڙهيو.

آخري سلامي زنده ماڻهن سان مهان محمدامين کوسي جي پرپر. هان سوال اٿندو ته اڪيلن درويشن، قومي هيروئن جي زيارت مان ته ڪجهه معنيٰ ۽ مطلب نڪري سگهيو ٿي، پر محمدامين کوسي جهڙي گوشه‌نشين، نيم مجذوب سياستدان ۾ مون ڇا ڏٺو هو، جو آن وٽ سنڌس ڳوٺ هاءِ ويس. آن لاءِ سنڌس سياسي ۽ مذهبي اعتقادات ۽ ڪردار جو ذڪر ڪري، ناظرين تي ڇڏيندس ته نتيجا پاڻ ڪڍن.

سنڌس سياسي ۽ مذهبي نظريا ۽ اعتقاد:

هي بنيادي طرح جذباتي ماڻهو هو، پر غور ۽ فڪر

Gul Hayat Institute

جي صفتن کان خالي نہ ھو. سندس اکثر سياسي ۽ مذهبي نظريا ۽ اعتقاد کن سوچيل خيالن تي ٻڌل هئا. ۽ سي بہ زماني جي تبديل سان مختلف مرحلن مان ٿي گذريا هئا. هڪ مذهبي گهر ۾ پيدا ٿيڻ ڪري ديني اثر هن تي اصل کان پيل هو، ليڪن هر تعليم يافتہ، صاحب فڪر نوجوان وانگر هڪ وقت هن تي اهڙو بہ گذريو، جو ذري گهٽ هي وڃي ناستڪ ٿيو هو. ليڪن آهستي آهستي موٽي پنهنجي ماڳن تي آيو. هن وقت خدا، پيغمبر، وطن، دين اسلام جي افاديت ۾ پڪو ويساهہ ويٺل هوس. روزي نماز جو پابند ۽ تهجدگذار هو. پير صاحب پرچوندي ۽ جي روحاني رهبري ۽، مولانا عبيدالله سنڌي ۽ جي سياسي نظريي، سرزمين سنڌ جي روشن مستقبل ۽ اتحاد انساني، امن عالم ۽ ماڻهن جي ترقي ۽ لاءِ سنڌ جي خاص حيثيت ۽ پيغام ۾ پڪو ويساهہ ويٺل هئس.

هن اکثر مختلف خيالن ۽ نقطہ نگاهن کي ڪثرت الفاظ ۾ اهڙو منجهائي ڇڏيو ٿي، جو رواجي طرح اُنهن کي ساجهائي، معني ۽ مطلب ڪڍڻ ڏکيو لڳو ٿي. جيتوڻيڪ ڪي ڳالهيون آسان ۽ عام فهم ڪيائين ٿي، ليڪن لفظن جي انبار ۾ اهي گهجهارتون بنجي ٿي وييون. اڄڪلهہ مشغولين جي ڪثرت ڪري، ماڻهو هرشيءِ تي نظر ڪرڻ جا عادي ٿي پيا آهن. ڪنهن کي فرصت آهي تہ لميون تقريرون ۽ ڊگها خط پڙهي، اُنهن مان معني ۽ مطلب ڪڍڻ جي ڪوشش ڪري؟ جيتريقدر مون سندس مذهبي ۽ سياسي نقطي نگاهن کي سمجهيو آهي، اُن جو لب لباب هيٺ ڏيان ٿو.

(١) دين اسلام کي آخري ۽ مڪمل مذهب سمجهائين ٿي. (٢) هو انسان ذات جي نجات اُن جي پوئلڳي ۽ مان ٿيڻ جو قائل هو. (٣) حقيقي اسلام جي صحيح تشريح ۽ تعبير صرف سر زمين سنڌ مان ٿيڻ تي يقين رکيائين ٿي. (٤) انهي ۽ تعبير

جو جملي اولياءِ ڪرام سنڌ طرفان آخري مفسر پير صاحب پرچونديءَ کي ڄاڻائون ٿي. (۵) هن جو چوڻ هو ته مولانا عبيدالله سنڌي پير صاحب پرچونديءَ جو فيض يافته هو، تنهنڪري آنهيءَ جي پيغام جي، شاهه ولي الله دهلويءَ جي فلسفي ۽ حاصل ڪيل تجربي جي بنا تي، هن صحيح ترجماني ڪئي آهي. (٦) مولانا عبيدالله جي ان ترجمانيءَ ۽ تعليم کي سمجهڻ لاءِ جنهن روحاني ۽ علمي ڪليد جي ضرورت هئي، سا سندس (يعني ميان محمد امين جي) هٿ ۾ ڏني وئي هئي.

اهي اهڙيون دعوائون آهن، جن ۾ هاڻوڪي دور جو مذهب کان برگشته نوجوان ويساهه رکي، ساڳالهه ذرا مشڪل نظر اچي ٿي. ازان سواءِ روايتي مذهب جا دعويدار به ان کي ايڏي اهميت ڏيڻ لاءِ تيار نه آهن.

اڄڪلهه جي مذهب کان ڇرڪيل نوجوان جا سندس متي ذڪر ڪيل خيالن بابت هيٺيان تاثرات ٿين ٿا:

(۱) جنهن دين اسلام کي دنيا جو آخري ۽ مڪمل مذهب سمجهيو وڃي ٿو، آن جي ترجماني ۽ تشريح اڪثر جاهل ملا ۽ وهم پرست پيرن طرفان پئي ڪئي وئي آهي، جي اڪثري حڪمران طبقي جا دوالهيند ۽ پيٽ جا پڄاري ٿي رهيا آهن. سندن دين جي تشريح چند عبادات، رسومات، توهمات، ۽ قديم، فرسوده اعتقادات ۽ قوانين شريعت تائين محدود ٿي رهي آهي جا موجوده هنري ۽ سائنسي دور جي بدليل معاشري، وقتي تقاضائن، ۽ نين علمي کوجنائن ڪري بيڪار ۽ بي معني ٿيئي ڏسڻ ۾ اچين.

(۲) سنڌ جي درويشن ۽ بزرگن اڳي ڇا به ڪيو- برابر ملڪ ۽ ماڻهن جي رهبريءَ ۽ خدمت لاءِ پاڻ پتوڙي، انهن جي اصلاح ڪيائون، پر هن وقت آنهن جا اڪثر جاهه نشين قديم روايات ۽ "پيغام سنڌ" وساري، درگاهن کي پنهنجي گذر معاش، هوس پرستي، اقتدار ۽ معتبريءَ جي حصول لاءِ

ڪتب آڻي رهيا هئا. انهن جو اهو گروه بيڪار ۽ نقصانڪار بڻجي چڪو هو. هن زماني ۾ روحانيت جي نالي ۾ ماڻهن کي وري اُن طرف رجوع ڪرائڻ، رجعت پسنديءَ جي اڏن کي تقويت پهچائڻ جي برابر هو.

(٣) مذهبن جو رول اڳئين زماني ۾ ڪهڙو به رهيو هجي، هن وقت آهي ماڻهن ۾ نفاق، نفرت، فرقه پرستي ۽ رجعت پسندي ڦهلائي، عقل کان منحرف ڪرڻ جا ذريعا بڻجي چڪا هئا. آهي چند ڪتابن، بزرگن جي صداقت ۽ معصوميت ۾ وسواس رکائي، ملا ۽ پير جي عوام مٿان تسلط قائم رکڻ جا ذريعا ٿي ڪم اچن ٿا. ترقي پسند، صاحب علم نوجوان سمجهي نٿو سگهي ته اهڙي قسم جي مذهب مان انسانذات جي نجات ڪهڙيءَ طرح حاصل ٿي سگهي ٿي.

(٤) هنن کي ميان محمدامين کوسي جي اها دعوي ته اسلام جي صحيح تعبير ۽ تشريح سرزمين سنڌ مان ٿيڻي آهي، ان جو آخري پيغام رسان پير صاحب پرچونڊي ۽ ترجمان مولانا عبيدالله آهي، سمجهڻ ذرا ڏکيو پيو لڳي- خصوصن جڏهين ڏسن پيا ته پير صاحب پرچونڊيءَ جا موجوده پوٽلڳ انهيءَ تعليم جو صحيح نمونو پيش نٿا ڪن.

(٥) مولانا عبيدالله بيشڪ موجوده دور جي عالمن ۾ جليل‌القدر بزرگ ٿي گذريو آهي، ليڪن هن ولي‌الاهي فلسفي جي بنياد تي جيڪا اسلام جي نئين تعبير ڪئي آهي، سا موجوده دور جي مذهبي عالمن، جهڙوڪ علامه شيخ محمداقبال، علامه مولانا ابوالعلي مودودي ۽ ٻين جي تشريح ۽ قديم روايتي اسلامي تعبير کان مختلف هئي. ازان سواءِ خود اها تشريح به موجود هنري ۽ سائنسي دنيا جي معلومات ۽ ضروريات جي ڪسوٽيءَ تي ٺهڪي نٿي اچي.

(٦) کوسي صاحب کي، سنڌس ڪثرت گفتگو، مذهب،

سياست ۽ روحانيت جي متضاد تشريحن جي موجودگيءَ ۾،
اڄڪلهه جو نوجوان مذهب، روحانيت ۽ سياست جو ڪليدبردار
تسليم ڪري، اها اهڙي ڪڙي ڳولي آهي، جا ڪنهن هن لاءِ
مشڪل پئي نظر آئي.

ڪوسي صاحب هاڻ جا نئين ڪوجنا ۽ دعوى ڪئي هئي،
سا هيٺينءَ طرح آهي:

(١) مذهب جي غلط تشريح ۽ ان جي استعمال غرضيءَ
(ايڪسپلائٽيشن) ڪري دهريت جي زور وٺي وڃڻ کان بچاءُ
ڪرڻ لازمي آهي.

(٢) مذهب ۽ روحانيت جي عدم موجودگيءَ ۾ اتحاد
۽ امن عالم جو حصول مشڪل ٿي پوندو.

(٣) اتحاد ۽ امن جي غيرموجودگيءَ ۾ دنيا ترقيءَ جي
عيوض تباهيءَ ڏي وڃي رهي هئي.

(٤) انهيءَ عالمي مشن جي سرانجاميءَ لاءِ سرزمين سنڌ
کي خاص پيغام ڏيڻو هو.

(٥) انهيءَ پيغام پکيڙڻ لاءِ سنڌ جي سياسي، اقتصادي
۽ ذهني آزاديءَ جي ضرورت هئي.

(٦) اها آزادي پاڪستان جي مضبوطيءَ ۽ حفاظت جي
هڪ ضمانت هئي.

(٧) ايشيائي ۽ آفريڪائي ملڪن جي آزادي، اتحاد،
امن ۽ ترقيءَ لاءِ هندستان ۽ پاڪستان جي باهمي سمجهوتي
جي ازحد ضرورت هئي.

(٨) ايشيائي ۽ آفريڪائي ملڪن جي آزادي ۽ ترقي
امن عالم جي ضامن هئي.

(٩) انهن ڪمن جي سرانجامي اسلام جي چوڏهن سون
ورهين جي مشن جو مقصد هئي.

(١٠) انهن سمورن ڪمن جي سرانجاميءَ جو بار، بقول

Gul Hayat Institute

ڪوسو صاحب، سنڌ جي وڏين، بزرگن ۽ قدرت طرفان مون تي يعني جي- ايم- سيد تي رکيو ويو هو.

"آسمان بار امانت نتوان ڪشيد، قرعہ فال بمن ديوانہ زدند"

اهي اهڙيون دعوائون آهن، جن جي صداقت ۽ صلاحيت ۾ عوام ۽ خاص کي اعتبار اچي، سو ته مشڪل پيو نظر اچي. مون لاءِ ته اها ڳالهه ڪرڻ به پنهنجي پاڻ تان مذاق ڪرڻ کان گهٽ ڪانهي. مون کي پنهنجن عيبن ۽ ڪمزورين جي مدنظر ڪوسي صاحب کان اها ڳالهه ٻڌندي ڏپ وٺيو تي ويو.

هاڻ اچو ته سنڌس انهن ڪمن جي سرانجامي لاءِ سندس رٿيل طريقي ڪار تي نظر ڪريون:

(١) سياست علمي جي جٿابندين ۽ خلفشارن کان علحده ٿي، هڪ ڪڏيل پليٽفارم تيار ڪجي، جتان انهي پيغام جي مشتهري ڪجي.

(٢) مٿي ذڪر ڪيل سنڌي بزرگن طرفان سنڌي پيغام کي سنڌن مرڪزن تان، نئين زبان ۽ انداز ۾ پيش ڪري، عوام تائين پهچايو وڃي.

(٣) سنڌ جي قديم ۽ جديد هيرن ۽ قومي خادمن جي ڪارڪردگي ۽ خدمت کي عوام تائين پهچايو وڃي.

(٤) حڪومت وقت سان مٿين ذڪر ڪيل مقصدن جي حصول لاءِ تعاون ڪري، ان جي نزديڪ اچڻ جي ڪوشش ڪئي وڃي.

(٥) حڪومت خلاف موجوده سياسي پارٽين جي جمهوريت مذهب ۽ مختلف نعرن جي ڦندي ۾ ڦاسڻ کان ڪنارو ڪجي، ڇاڪاڻ ته، هن جي راءِ موجب، نه انهن جمهوريت جي علمبردارن، نه مذهبي مهندارن جون روايتون ۽ ڪارناما اهڙا جن مان سنڌ جي مشڪلاتن جو حل حاصل ٿي سگهي وارو هو.

(٦) هن کي جنرل ايوب جي صلاحيت ۾ وېساهه ويٺل هو. سمجهيائين ٿي ته سنڌيءَ صلاح ۽ مشوري سان ڪيس سنڌس ماحول ۽ پابندين کان آجو ڪري، هن کان وڏا ڪم ڪرائي سگهجن ها.

(٧) هن شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ کي موجوده دور جو سنڌ، پاڪستان ۽ پارٽ جو بهترين مفڪر، ايماندار ۽ مدبر سياستدان سمجهيو ٿي. سنڌس خواهش هئي ته ڪهڙيءَ به طرح شيخ صاحب کي باز آڻي، سنڌس مٿي ذڪر ڪيل پاليسيءَ مطابق ڪم ڪرڻ لاءِ آماده ڪري.

(٨) هن مرحوم الهٰبخش کي مسلم ليگ جي متابعت نه ڪرڻ، هندستان جي ورهاڱي جي مخالفت ڪرڻ، مسلمانن جي جداگانه قومي نظريي ۾ اعتماد نه رکڻ، سنڌ کي آل انڊيا سياسي جماعتن جي آکاڙي ٿيڻ جي پاليسيءَ کان بچائڻ جي روبي اختيار ڪرڻ سبب بهترين سياستدان چاڻي، ان کي سنڌ جي خادم سياستدان جو مثالي نمونو يا ماڊل بڻائڻ گهريو ٿي.

(٩) هو سنڌس ڳوٺ عزيزآباد کي سنڌي نوجوان ڪارڪنن جي تربيت لاءِ خانقاه (آشرم) بڻائڻ جو خواهشمند هو- جهڙيءَ طرح مهاتما گانڌيءَ برمستي سا ۽ واردا کي آشرم بڻايو هو.

اهي ڳالهيون هيون، جي مون ڏانهن سنڌس لکيل مختلف خطن ۾ هن ظاهر ڪيون هيون. انهن خطن کي مون کان سواءِ نه ڪنهن پڙهيو هو، نه ڪو شايد پڙهڻ لاءِ تيار ٿئي. آن لاءِ عام ماڻهو ڪهڙا رايا رکن ٿا، آن لاءِ مثال طور هيٺ ٻن صاحبن جا رايا ملاحظي لاءِ درج ڪريان ٿو.

محترم ميان حيدربخش جتوئي هڪ دفعي مون وٽ ملاقات لاءِ آيل هو. ان وقت ميان محمدامين کوسي جي خطن جو بنڊل ٽپال ۾ آيل هو. انهن مان مختصر لب لباب ڪيس ٻڌائڻ جي ڪوشش ڪيم. هن جواب ڏنو ته ”مون سمجهيو

Gul Hayat Institute

هو ته سادن ستن سالن جي نظربنديءَ جي عرصي ۾ ڪامل مطالعي، غور ۽ فڪر بعد ڪو عقل ڀرايو هوندءِ، پر ڏسڻ ۾ اچي ٿو ته توکي ڪجهه به عقل نه آيو آهي. ههڙيءَ خرافات جي طويل خطن پڙهڻ، خلاف عقل ۽ شيخ چليءَ جهڙين ڳالهين طرف توجهه ڪرڻ مان توکي آخر ڪهڙو ٿو فائدو ٿئي! خبردار، جيئن اڳي منڊل خيالن ۽ غلط جذبات جي بنياد تي ڪي اهڙا ڪم ڪيئي، جن جو ڪيترو نون ۽ اسان لوڙي رهيا آهيون، تيئن متان ڪا وري هن دفعي اهڙي غلطي ڪئي اٿئي!"

هن دفعي سيد ميان خير شاهه نوابشاهه وارو مجلس ۾ ويٺو هو، ته مون کي هڪ وڏو بنڊل خطن جو سوين صفحن تي مشتمل مليو. مون ڪجهه پڙهي آن جو اختصار ڪيس ٻڌائڻ جي ڪوشش ڪئي. جواب ڏنائين ته "ميان محمدامين کوسو واندو آهي، جو هر هفتي سوين صفحن جا خط توڏي موڪلي ٿو. تون به واندو آهين، جو اهي غور سان پڙهين ٿو. پنهنجو قيمتي وقت اهڙيءَ طرح ضايع ڪري رهيا آهيو. اهو اوهان جو ڪم آهي. ناٿهو ناول پڙهڻ ۾ واندڪائيءَ جي وندر لاءِ ڪيترو وقت صرف ڪن ٿا. جي اوهان به انهيءَ نقطي نگاهه کان وقت صرف ڪندا ڪريو ته فڪر نه آهي، پر توکي هڪڙو عرض ڪري ٿو ڇڏيان ته متان تون انهيءَ ڌوکي ۾ اچين ته واقعي سنڌ، ڀارت، ايشيا ۽ آفريڪا جي معاملات سلجهائڻ جي واڳ، بقولِ کوسي صاحب، سنڌ جي درويشن ۽ بزرگن طرفان تنهنجي حوالي ٿي ويئي آهي، ۽ تون واقعي انهيءَ پد تي پهچي ويو آهين. اها ڳالهه شيخ چليءَ جي هوائي قلعن جي برابر ٿيندي. توکي تاريخ مان سبق وٺڻ گهرجي ته علامه شيخ محمد اقبال اهڙن ئي هوائي خيالن جي بنياد تي هندستان جي ورهاڱي مسلمانن کي وحدت خيال ۽ عمل تي ٻڌل قوم قرار ڏيئي، کين دنيا جي رهبريءَ ۽ امانت جو حقدار بنائي، جدا ملڪ وٺڻ جي ترغيب ڏني. توکي خبر آهي ته گذريل چاليهه

Gul Hayat Institute

حالن ۾ عوام ۾ سجاڳي آڻي ۽ خواص کي سندس قومي فرض ادائيءَ کان واقف ڪرڻ لاءِ تو ۽ تنهنجي ٻين ساٿين ڪيڏا نه ڪشالا ڪاٽيا، محنت ۽ مزدوري ڪئي! ليڪن وريو ڪجهه نه ڪو نه آهي. سنڌين جي مٿانهين طبقي، جنهن ۾ پير، سيد، زميندار، ڪامورا ۽ واپاري اچي وڃن ٿا، تن نه خودمطلبي ڇڏي آهي، نه قوم‌شناسيءَ جو جذبو پيدا ٿيو اٿن. منجهن بزدلي ۽ بيغيرتي گهر ڪري ويون آهن. خانه‌جنگيءَ ڪري هزارن ورهين جي ميراث يعني سنڌ هٿن سان وڃائي ويٺا آهن. اجا تائين ڪين ڪيل گناهن ۽ حرڪتن جو احساس پيدا ڪونه ٿيو آهي. 'ڇوري ڪيتن جي ويران وير وڏ' هر روز حڪمران طبقي جي خوشنوديءَ لاءِ هڪٻين تي چڙهت ڪري رهيا آهن. عوام اهڙي خواب خرگوش ۾ ستل آهي، جو باوجود مٿي ذڪر ڪيل حرڪتن جي، انهيءَ طبقي جا پوئلڳ ٿيا وتن. اهڙيءَ حالت ۾، آن لشڪر جي آڌار تي، تون ۽ ميان محمدامين کوسو سنڌ جو وجود بحال ڪرائڻ، ۽ پاڪستان ۽ هندستان کي سمجهوتي تي آڻي، ايشيائي اتحاد ۽ امن قائم ڪرائڻ، ۽ انسان ذات کي تباهيءَ کان بچائڻ جهڙي خوش‌فهميءَ ۾ مبتلا نه ٿجو! دوريشن جون دعائون ڪنهن ڪم نه اينديون. مٿان ائين سمجهيو ته واقعي اوهان ۾ اهڙي قوت پيدا ٿي ويئي آهي! تون سنڌ خاطر سادا ست سال جيل ۽ نظربنديءَ ۾ رهئين. ڪنهن ماڻهوءَ آواز نه ڪڍيو، نه اخبارن اکر لکيو، وڏا ماڻهو باوجود دوستيءَ جي دم جي، تنهنجي نزديڪ اچڻ کان به پيا ڊڄن نه مٿان اها ڳالهه. سنڌن آقائن جي ناراضگيءَ جو باعث بڻجي. سنڌي مختلف گروهن ۾ ورهايا پيا آهن. هڪڙا خود مطلب، بزدل ۽ بيغيرت آهن، ٻيا ملاجي آگر سان ٻڌا پيا آهن، جن ڪين مذهب جي‌نالي ۾ مفلوج ڪري ڇڏيو آهي، ٽيان مٿين ٻنهي گروهن جي ردعمل ۾ مذهب کان بيزار ٿي، دهريت ۽ ڪميونزم ۾ ملڪ جي نجات ڏسن ٿا. آهي ٽيئي گروه هڪٻين

Gul Hayat Institute

کان ابتر و بتر ۽ متضاد آهن، جو آنهن جو اختلافن کي پاسي رکي، ڪن ڪڏهن مقصدن خاطر هڪ پليٽ فارم تي گڏجي، صلاح مصلحت ڪرڻ ۽ اختلافن جي باوجود باهمي رواداريءَ جو سلوڪ اختيار ڪرڻ مشڪل نظر اچي ٿو - اين خيال ست و محال ست و جنون."

ليڪن اهڙين صريح ۽ واضح نصيحتن ۽ هدايتن هوندي به، مون ساريءَ سنڌ جي اڪثر مکيه درگاهن جي زيارت ڪري انهن جي مرڪزي جاذبيت کي ملڪ ۽ قوم ۾ احساس خودشناسيءَ، اصلاح نفس ۽ اخلاقي درستگيءَ لاءِ مرڪوز ڪري ڪتب آڻڻ لاءِ سروي ڪئي، ۽ بزم صوفياءِ سنڌ جي قائم ڪرڻ جو ارادو ڪيم. ڪي دوست ان وقت مون کي چئي رهيا هئا ته آهي درگاهون سندن موجوده حالت ۾ پيرپرستيءَ، هوسپرستيءَ، ۽ جهالت جا اڏا ٿي ڪم اچي رهيون هيون. منجهانئن روحانيت قومپرستيءَ، خودشناسيءَ، اتحاد، امن ۽ ترقيءَ جا ڪم حاصل ٿيڻ مشڪل مسئلو هو. ليڪن باوجود آن جي، انهيءَ نئين تجربي جي آزمائش لاءِ ڪوششون ڪندو رهيس.

اڪثر ڏٺو ويو آهي ته جڏهن ڪي ماڻهو بيماريءَ يا ڪنهن تڪليف ۾ ڦاسن ٿا، علاج ۽ حيلن سان ڪو فائدو حاصل نٿو ٿئي، ته دعائن ۽ لڪل فوق الفطرت طاقتن طرف رجوع ٿين ٿا. آن مان اڪثر جسماني صحت يا فائدو حاصل ڪري نٿا سگهن، ته نفسياتي تسڪين حاصل ڪن ٿا. ائين. پيو ٿئي ۽ ٿيندو آيو آهي. شاهه صاحب اهڙين حالتن لاءِ چيو آهي ته،

گهڙو ڀڳو، منڊ مٽي، وسيلا ويا،
تهان پوءِ سڀا، سهڻيءَ سڏ ميهار جا!
ويچاريءَ واري، وڏا ڪم ڪريم تي!

جڏهن ظاهري اسباب سامهون آيل مصيبتن ۽ مشڪلاتن مان نجات حاصل ڪرڻ جا مفقود ڏسڻ ۾ اچن ٿا، چوطرف

Gul Hayat Institute

اونده انڌوڪار پيئي نظر اچي، ته آن وقت نوان حيلا وسيلا
ڳولِئا پون ٿا. تاريخ شاهد آهي ته جڏهن ڪن شخصن يا قومن
جي ترقيءَ جي راهه ۾ ڪي پهاڙ آڏو اچيو وڃن، ته آنهن
مان ڪيترا عام راهون ۽ رستا ڇڏي، نيون راهون ۽ رستا
اختيار ڪري، زندگيءَ جي جدوجهد ڪي ڪنهن نه ڪنهن نموني
قائم رکيو اچن. شاعر چيو آهي ته ”اگر کوگيا اِڪ نشيمن توکيا غم،
مقامات آهه و فغان اوربي هين“. اسان پڻ ساڳئي دور مان گذري
رهيا آهيون. اسلام، پاڪستان، مسلم قوم جي ناليِ ۾ اسان جي
هزارن ورهين جي قومي روايات، حاصلات، آزادي ۽ ڪلچر
جي تباهيءَ جا جملي اسباب اچي ڪٺا ٿيا آهن. داد رسيءَ جا
آئيني طريقا ختم ٿي چڪا آهن، غير آئيني رستا بدامنيءَ جو
باعث آهن. ازانسوءِ نه اسان آن لاءِ تيار آهيون نه توفيق ائٿون.
هن وقت اسان لاءِ صرف ڪلچرل پليٽفارم بچيو آهي، جنهن
تان عوام ۾ خودشناسيءَ، همت، حب الوطنيءَ، محبت، امن ۽
انصاف جو پيغام پکيڙي سگهون ٿا. آن ۾ حڪمران طبقي
جي مفاد سان سڌو ٽڪر نٿو ٿئي. حاڪم ڪير به هجي، اسان
کي آن ۾ ڪا دلچسپي نه هئڻ گهرجي. اسان کي صرف اصلاح
نفس، ذهني تربيت ۽ اخلاق جي درستيءَ لاءِ ڪم ڪرڻ گهرجي.
موجوده دور ۾ سر سيداحمدخان اعليٰ مذهبي ۽ سياسي مجتهد ٿي
گذريو آهي. هن جڏهن محسوس ڪيو ته انگريزي حڪومت
انتظامي صلاحيت، علم، سائنس ۽ جديد اسلحه ڪري مضبوط ۽
مستحڪم ٿي چڪي هئي، ۽ آنهن کان سياسي ميدان تي جنگ
کٽڻ جو تڙت ڪو امڪان نظر نٿي آيس، ته باوجود حريت
پسند ديوبندي گروه طرفان مٿس بزدليءَ ۽ غلاميءَ جي طعني ۽
الزام لڳڻ جي، هن مسلمانن جو سمورو توجهه انگريزي تعليم
پرائڻ، ۽ پنهنجي ڪلچر جي بچائڻ طرف ڏياريو. پاڪستان اڄ
آن جو نتيجو آهي. مهاتما گانڌيءَ جڏهن به ڏٺو ٿي ته حڪومت
جي سختيءَ قومي ڪارڪنن جي همت ۽ حوصلو ڪمزور ڪري

Gul Hayat Institute

تي ڇڏيو، نه هن يڪدم طريقيڪار بدلي، سياست کان ڪناره ڪشي ڪري، سوشل رفارم، اڇوتن جي اصلاح، ايڪانامڪ ترقيءَ ۽ صحت عام طرف توجهه ڏنو ٿي.

تعداد ۾ اسان گهٽ آهيون. علم، اخلاق، يڪجهتي، خودشناسيءَ، سرمايي وغيره ۾ پوئتي پيل آهيون. جمهوريت جو قيام ڪهڙيءَ طرح ترت اسان جي جملي مسئلن جو حل ٿي سگهي ٿو! جيستائين اسان قوم ٻي ڪلچرل ناجي پيتي کي مضبوط بنائڻ لاءِ ڪوشش نه ڪئي آهي، تيستائين اسان پراڻن آزمايل سياسي پوڇرن سان قومي منزل مقصود تي پهچي ڪين سگهنداسون.

اسان جي سياست هن وقت تائين قومي خدمت، عوام جي ڀلي ۽ ملڪ جي ترقيءَ لاءِ نه پئي رهي آهي، بلڪ شخصي ۽ طبقاتي مفاد لاءِ پئي ڪتب آندي ويئي آهي. اُن اسان ۾ نفاق، بزدلي ۽ خودمطلبيءَ جي موتمار عيبن کي پئي پيدا ڪيو ۽ وڌايو آهي.

آءٌ ڀيا پيو ڪوبه اڪيلو ڪجهه ڪري نٿو سگهي. مون کي ملڪ ۽ قوم جي مستقبل لاءِ ترقي پسند اديبن ۽ عوام ۾ اميدون آهن.

محمد امين کوسو اسان جي مجلس قومي ڪارڪنن مان هو. سندس زندگيءَ جي احوال پيش ڪرڻ ۾، انهيءَ جي نقطي‌نگاهه کي سندس جملي خوبين ۽ خامين سان ظاهر ڪيو اٿم. هاڻ اهو ماڻهن تي ڇڏيل آهي، ته ان کي ڪهڙي رنگ ۾ وٺن.

برادرم ميان محمدامين خان کوسي، تاريخ .... ١٩٧٣ع تي، ڪراچيءَ ۾ وفات ڪئي، جتان ڪس ڪڍائي، پنهنجي آبائي ڳوٺ، عزيزآباد، جي قبرستان ۾ دفنايو ويو.

جي. ايم. سيد

["جنب گذاريم جن سين" مان ورتل]

فصل ٻيو

ميان محمدامين کوسي جا خط

(سال ١٩٣٨ع کان ١٩٦٠ع تائين)

هن دور ۾ مرحوم ميان محمدامين کوسي جا ٤٠ خط آيل آهن جن مان ويهه خط پيش ڪريون ٿا، ۽ سائين جي-ايم-سيد جا ٦ خط ڏجن ٿا.

(مرتب)

[(نوٽ): هيءُ اهو زمانو هو، جڏهن سنڌ بمبئيءَ کان جدا ٿي چڪي هئي، ۽ آن جي ترقيءَ ۽ تعمير لاءِ ڪيئي تجويزون رٿي، سنڌ اسيمبليءَ ۾ ڪم شروع ڪيو هوسين. مون "سنڌ اتحاد پارٽي" ٺهرائي، آن ذريعي ڪم ڪرڻ شروع ڪيو هو، ۽ اسان جو ڪانگريس پارٽيءَ سان تعاون هو. سنڌ اسيمبليءَ جا جملي ٦٠ ميمبر هئا، جن مان ٢٢ هندو، ٣ يورپين ۽ ٣٥ مسلمان هئا.

"اتحاد پارٽيءَ" جي ٽڪيٽ تي ٢٤ مسلمان ميمبر چونڊجي آيل هئا، پر آن جي ٻن مکيه ليڊرن سر حاجي عبدالله هارون، ۽ سر شاهنوازخان ڀٽي ڪي چونڊن ۾ شڪست آئي هئي، گورنر سنڌ سر لئنسليٽ گرهام، ان ڳالهه جو فائدو وٺي، ٥ ميمبرن جي ليڊر، سر غلام حسين، کي وزارت ٺاهڻ جو موقعو ڏنو، سنڌس مدد ڪئي. سر غلام حسين، سنڌي ميمبرن جي ڪمزوريءَ جو فائدو وٺي، ڪن لالچ ڏيئي، ٻين هندن جي آزاد ميمبرن کي ۾ عهدا، وزارت ۽ اسپيڪريءَ جا، ڏيئي، خريد ڪيو. ان کان پوءِ بلوچ گروپ کي وزارت جي لالچ ڏيئي، سندن ڏهه ميمبر خريد ڪري ورتا. باقي اسان ١٤ ميمبر وڃي مخالفت ۾

ويٺاسون، ٻي ڌر ڪانگريس جي هئي، جيڪا اسان سان گڏ مخالفت ۾ ويٺي. ڪانگريس ۽ اسان اسيمبليءَ ۾ گڏجي ڪم ڪرڻ شروع ڪيو. سر غلام حسين وزيراعظم ٿيو. اُن اسان جي ٻچيل ميمبرن کي خريد ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. نتيجو اهو نڪتو جو باقي ٩ ڪن ميمبر وڃي مخالفت ۾ رهياسين. ٻيا سڀ ميمبر، لالچ ۽ خوف جي بنياد تي، وزارت ڌر سان وڃي شامل ٿيا. اسان پنهنجو ليڊر الهه بخش کي چونڊيو، ڪانگريسي ميمبرن سان گڏجي، اسيمبليءَ اندر ۽ ٻاهر مخالفت ۾ ڪم ڪرڻ شروع ڪيو.

مرحوم محمدامين کوسو، ١٩٣٨ع جي ابتدا ۾، ڪانگريس جي ٽڪيٽ تي، جيڪب آباد جهڙي پٺتي پيل ضلعي مان شيرمحمد خان بجارانيءَ جهڙي وڏي سردار جي مقابلي ۾ چونڊجي آيو. انهيءَ سال ۾ سر غلام حسين جي وزارت کي شڪست ڏيئي، الهه بخش جي وزارت کي وجود ۾ آندوسين. ليڪن جن اميدن سان ڪيس وزارت ۾ آندو ويو هو، اُنهن کي هندو ميمبرن جي اثر برصواب ڪرڻ نه ڏنو. نتيجو اهو نڪتو ته اسان کي مجبور ٿي، آل انڊيا مسلم ليگ کي سنڌ ۾ آڻڻو پيو.

ان ڪان پوءِ جو احوال، منهنجي ڪتاب، ”نئين سنڌ لاءِ جدوجهد“ ۾ مفصل ڏنل آهي. اختصار هي آهي ته الهه بخش وزارت ويئي ۽ سر غلام حسين وزارت وري آئي. الهه بخش شهيد ٿيو. سنڌ جي مسلمان ميمبرن جي اڪثريت، وڃي ليگ ۾ شريڪ ٿي. آل انڊيا اختلافن ڪري پاڪستان قائم ٿيو. ماڻهن کي نيون اميدون جاڳيون.

انهيءَ دور ۾، پاڪستان جي قيام ڪان وٺي، سنڌ سان هيٺيان ويل وهايا ويا:

(١) لکن جي تعداد ۾ سنڌي هندن کي سنڌ مان زوريءَ ڪڍي، آنهن جي جاين تي، هندستان ۽ پنجاب جا ماڻهو آڻي، آباد ڪيا ويا.

Gul Hayat Institute

(٢) هندن جي جملي ڇڏيل زمين، ڪارخانا، دڪان، نوڪريون، سڀ ڌارين جي حوالي ڪيا ويا.

(٣) سنڌ جي وزارتن، جيڪڏهن سنڌين جي حقن جي حفاظت لاءِ گهر ٿي ڪئي، ته مرڪز طرفان آنهن کي بدلائي، ٻيا هٿ ٺوڪيا وزير مقرر ڪيا ٿي ويا. اهو سلسلو هلندو رهيو. اسان کي انگريز گورنر ۽ عملدارن معرفت، سنڌ ۾ شڪست ڏياري ويئي.

(٤) جناح صاحب کي، مهاجر - پنجابي سامراجين، "باباي قوم" تصور ڪرائي، ماڻهن کي اهو ذهن نشين ڪرايو ته هو بي عيب، نڪته چينيءَ کان مٿاهون، ملڪ جو گهڻگهرو ۽ مسلمانن جو نجات دهنده آهي. پوءِ آن ملڪ تي ڌارين اردوءَ کي قومي زبان طور مڙهيو، سنڌ ۾ هندن جون جملي ملڪيتون زمين، واپار بئنڪون، ڪارخانا، نوڪريون ٻاهران گهرايل مهاجرن جي حوالي ڪيون، ۽ ٻاهرين ماڻهن جي مرڪز بنائڻ لاءِ ڪراچيءَ کي سنڌ کان جدا ڪيو.

جناح صاحب جي مرڻ کان پوءِ، لياقت علي خان، سندس جاءِ نشين ٿي، سنڌ سان جي ويل وهايا، سي منهنجي مختلف ڪتابن مان معلوم ٿي سگهندا. لياقت عليءَ جي قتل کان پوءِ، مهاجرن جي عيوض پڪ پنجابين ٿي آئي. مهاجرن ۽ پنجابين گڏجي حڪومت هلائڻ شروع ڪئي. جڏهن ڏٺائون، ته انهيءَ مان پيٽ نٿو ڀرجين، ته صوبن جي حيثيت ختم ڪري، ون يونٽ قائم ڪيائون. انهيءَ دور ۾ جيڪي ٿيو، سو وڏو قصو آهي، جو منهنجي ڪتابن مان تفصيلي طور معلوم ٿي سگهندو.

نيٺ ١٩٥٨ع ۾ ملڪي آئين کي رد ڪري، جنرل محمد ايوب خان جي هٿ هيٺ آمرانه راڄ قائم ڪيو ويو.

ميان محمدامين جيتوڻيڪ اُن وقت عملي سياست کان ٻاهر هو، ليڪن حساس دل قومي ڪارڪن جي حيثيت ۾ انهيءَ ساريءَ ڪارگذاريءَ کي ناپسند ڪندو رهيو. هن باب

Gul Hayat Institute

جا خط سنڌس ان احساس ناپسنديدگيءَ جي ترجماني ٿا ڪن.
—جي. ايم. سيد

(١)

....١٩٣٨ع— بخدمت شريف، جناب سيد غلام مرتضيٰ
شاهه صاحب!

هي ننڍڙو مضمون موڪليان ٿو:

اوهان، جي پاڪ ۽ مقدس مراقبن ۾ وينا هوندؤ، آنهن
کي هندستان ۽ سنڌ جي بکين، بي حالن، مظلومن ۽ بي دست وپا
ماڻهن جي ڪهڙي پرواهه ۽ اونو!

اوهان، جي روح کي اطمينان هوندو. قلب کي راحت
هوندي، تهجد هوندا، نمازون هونديون، ۽ روزا هوندا!!

روزا، نمازون، ايءُ پڻ چڱو ڪم،
آ ڪو ٻيو فهم، جنهن سان پسجي پرين!

يلي! غريبن جي ڪمائيءَ تي، "نديءَ ڪناري" ويهي،
"الله سان روح رهاڻ ڪريو."

يلي، سرمائيدارانه ڳوڙها ڳاڙيو، پر، ڏچو آن ڏينهن ڪان
جنهن ڏينهن هارين ۽ مزدورن جو آهني چنبو هوندو ۽ اوهان
جا ڳلا هوندا!

اوهان جو الله، شال اوهان کي ڪا حقيقي "درد"
ذري عطا ڪري!
—امين.

[نوٽ: ١٩٦٥ع ۾، سون ڪيس سنڌس مٿيون خط ڏياري
موڪليو، ۽ لکيو مانس:

"آن وقت آءٌ تهجدن ۽ نمازن ۾ هوس، تون پري هئين،
جيئن تنهنجي خط مان معلوم ٿئي ٿو؛ ۽ هاڻ تون منهنجي مذهبي
خيالات جي آزادانه اظهار تي، نڪته چيني ڪري رهيو آهين."
—جي. ايم. س.]

(۲)

انڙ واهه، جيڪب آباد، ٦-٩-١٩۴٥ع — حضرت شاهه صاحب!

الله ۽ آن جي حبيب جي حُبَ کان جيڪو به خالي پروگرام آهي، سو لغو، بي معنيٰ ۽ فساد پيدا ڪندڙ آهي. دنيا جي ڪمن ۾ به خدا جي خوشنوديءَ جو مقصد پيش نظر رکي سگهجي ٿو.

توهان کي، جي اهو ڏسڻو آهي ته زماني جي ڳالهين ۾ خدا پرستي ڪيئن ڪبي آهي، ته مرصع حضرت مولانا عبيدالله جن جي زندگيءَ ني نظر ڪريو.

مسلمان مظلوم آهن، انهن جي صحيح معنيٰ ۾ خدمت، هڪ ڪار ثواب آهي. پر توهان ائين ڪريو ٿا؟ پاڻ فيصلو ڏيو!

اسان جي هٿ ۾ رکيو اهو آهي ته توهان کي چئون، ته اهو سمورو خطا جو ڪم آهي، جيڪو توهان کان ٿي رهيو آهي. خدا ۽ آن جي حبيب جي ڪاوڙ کان بچو ۽ اهو ڪم نه ڪريو، جنهن ۾ مسلمانن جي سراسر تباهي ۽ بربادي هجي. سنڌ تي وري رشوتين، چورن ۽ ڌاڙيلن جو قبضو ڪرايو ٿا. آن بابت خدا توهان کان پڇندو، ڇا جواب ڏيندا؟ رشوتين جو ساٿي رشوتي، ڌاڙيلن جو ساٿي ڌاڙيل!

مسلمانن جا دشمن، ڊاڪٽر چوئٿرام ۽ جيرامداس ٻارا بيغرض ۽ جيلن جون مصيبتون سهندڙ اسان جا پاڙيسري هندو نه، پر آهي آهن، جي مسلمانيءَ جي پردي ۾ مسلمانن کي رشوت ۽ بداخلاقي سيکارين ٿا ۽ مسلمانن جو دين ۽ دنيا ٻيئي چٽ ڪن ٿا.

توهان سمجهو ٿا ته توهان انهن ۾ نه آهيو؟ رڳو وزارت نه وٺڻ ڪا وڏي ڳالهه ڪانه آهي. اهو پاڻ هڪ قسم جو گناهه آهي، جو هڪ ڌاڙيل ۽ چور جي حوالي اما جام ڪريو ٿا. مسلمانن کي انهن ڌاڙيلن جي حوالي نه ڪريو. مسلمانن جي سياست کي ڌڪ نه ڏيو. جڏهن هندن ٻاران قومي خدمتن

جا سرٽيفڪيٽ ڪٺي جيان جون تڪليفون سهندڙ ماڻهو اهن، تسي نہ توهان ڀاران لکن جون ملڪيتون ڳنڍ ڪندڙ ۽ نالي جا مسلمان، مسلمانن جي خون سان هٿ ڳاڙها ڪيل، اميدوار اچن.

توهان کي شرم اچڻ گهرجي اهڙي پارليامينٽري بورڊ ناهڻ ۾، جنهن هائي ناهيو اٿو. هڪ ٿي ماڻهو جنهن انهن بوزدن ۾ اچي سگهي ها، سو ڪونہ آهي، يعني شيخ عبدالمجيد. حقيقت ۾ هو ايترو قدر بلند ماڻهو آهي، جو آن جو هنن ماڻهن سان هجڻ، سندس بيعزتي آهي. هن پاڻ کي ڀاڻ خوار ڪيو آهي. هو توهان جي وڏيرن جي قوم جو نہ آهي. توهان سڀ وڏيرا هڪ آهيو. سڀ هڪٻئي جا دهل وڄائيندڙ.......... وقت سر هڪٻئي سان وڙهو، جڏهن نہ ٿيو.

شاهہ صاحب! الله جي سرڪار وڏي سرڪار آهي. آن وٽ پائي پائيءَ جو حساب ٿيندو. ڏک ٿو ٿئيم، جڏهن ڏسان ٿو ته توهان کي خدا جو ڪوبہ خوف ڪونہ آهي. رڳو ناحق ٿي سنڌ کي اوڙاهہ ۾ وجهي رهيا آهيو. هئو لڻون انهن لائق ۾ مناڻن ڪيو نہ ليگ ۾ انهن کي جاهہ هئڻ گهرجي، ۽ نہ ڪانگريس ۾. پل وجهي هندو تي جٽيا پائون! اسلام جا دشمن اهي ٿي آهن. ڊاڪٽر چوئٿرام، زماني جي ڪهن ۾، اسلام جي وڌيڪ خدمت ڪري ٿو، بنسبت انهن جي، جن جي اڳيان توهان اڄ ناچ ڪري رهيا آهيو.

هيءَ تلخ مگر سچي گفتار معاف فرمائيندا. نيازمند،
محمدامين کوسو.

[نوٽ: هيءُ خط، ان وقت جو لکيل آهي، جڏهن آءٌ سنڌ صوبائي مسلم ليگ جو صدر هئس، ۽ مسلم ليگ وزارت، مسلم ليگ هاءِ ڪمانڊ جي آڌار تي، طرحين طرحين بدعنوانين جو شڪار هئي. انهيءَ وقت نئين چونڊن ڪرائڻ واسطي سنڌ مسلم ليگ طرفان، هڪ نئون پارليامينٽري بورڊ چونڊيو ويو هو.

Gul Hayat Institute

ليڪن مسلم ليگي وزيرن جناح صاحب کي چئي، ان کي بدلرائي، آن ۾ صوبي مسلم ليگ جي اڪثريت جي راءِ خلاف، وزارت ۾ جي اڪثريت مقرر ڪرائي. انهيءَ قدم کان پوءِ ڇا ٿيو، سو ڪتاب "نئين سنڌ لاءِ جدوجهد" مان معلوم ٿي سگهندو. کوهري صاحب، هيءُ خط، مسلم ليگ هاءِ ڪمانڊ طرفان مقرر ڪرايل پارلياماينٽري بورڊ تي نڪته چيني ڪندي لکيو آهي.

(جي. ايم. سيد)

(٣)

رائيل هوٽل، ڪراچي، ٥-٢-١٩٥٧ع.

قبلا شاهه صاحب!

توهان کي احساس ٿيندو هوندو. بندي جي برخلاف، انهن علائقن ۾، جتي اسان جي وڏن عزت ۽ مرتبي جي زندگي گذاري، لاڙڪاڻي تي چڙهي خانصاحب سردارخان وارن "اسين برباد" جا نعرا هڻايا. آخر دنيا جي کهٽتائي، انسانيت جي کهٽتائي ته نه آهي!

اها پارٽي بندي، جيڪا الله جي اصولن خاطر نه آهي، جهڙي توهان جون پارٽيون آهن، ته انهن ڪري انساني تعلقات کي ختم ڪرڻ شرعي طرح به گناهه آهي. بندي جي توهان سان نيازمندي گذريل ١٠ يا ١١ سالن کان آهي. جنهن سياسي خيالن جي لوڏن ۽ هچڪولن ۾، مان ان کي ٽٽڻ نه ڏنو. توهان جي پارٽيءَ جي بناتيءَ بندي جي برباد هجڻ جا نعرا بلند ٿين، سا ڳالهه ڏک جهڙي آهي. پيو رواجي طرح ائين ڪري ها، ته بنده ان جو سڄو ڏوهه نه عيب سمجهي ها، پر توهان سيد آهيو، توهان نوڪري ۽ نيازمندي ڪرڻ ۾ ئي پنهنجي دين ٽوڙي دنيوي ڀلائي ڏٺي هوندي.

دنيا ۽ دولت جو نشو انسانيت جي متان حملو ڪري ته اُن ۾ نه پارٽي ڪا شيءِ هوندي آهي ۽ نه ڪو اصول

Gul Hayat Institute

هوندو آهي. اصول ان ۾ آهي زر ۽ زرپرستي!!
توهان هاڻي به سنڌ جي خدمت ڪرڻ جيتري طاقت هٿ ڪري سگهو ٿا. پر شرط اهو آهي ته ڪنهن مرد مجاهد جو ساٿ هجي. آن جي صلاح ۽ آن جي اشاري تي هلندڙ انسان کان غلطي گهٽ ٿيندي آهي. منهنجو اشارو آهي پير صاحب پرچوندي شريف ڏانهن. نياز آگين، محمد امين کوسو.

[نوٽ: هيءُ خط، پاڪستان جي اعلان تي وچن ۽ آن جي قيام کان اڳ جو لکيل آهي. آن وقت آءُ ۽ منهنجو دوست ليگ کان ٻاهر نڪري چڪا هئاسين.
جي. ايم. س.]

(۴)

شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ جي گهر جي وڻ هيٺ،
ڪراچي، ۱۱-۳-۱۹۴۷ع، محترمي شاهه صاحب، قبلا!
عنايت نامو باعث صد خورسندگي ٿيو.
وڌيڪ، توهان جي لکڻ موجب، اليڪشن جو معاملو درگذر ڪجي ٿو. اميد ته آئينده خواهه مخواهه اسان جي آزار جي درپيءِ نه ٿيندا. هر موقعي تي اهو خيال رکندا ته غريب آزاري نيڪ نه آهي.
”اسلامي“ ۽ ”سنڌي“ توهان ٻئي آهيو. جناح صاحب کي هرويرو مٿي تي سوار ڪرڻ کان سواءِ به سنڌ ۾ حضرت پير صاحب قبلي پرچوندي شريف جي دعا سان مسلمانن جي سياسي طاقت اڏي سگهجي ٿي. مسلمانن جي سياست معني اسان جي پنهنجي ذاتي مسائل جو حل به آهي. جي حضرت پيرصاحب جن ليگ ۾ اچن لاءِ چون ٿا ته ڪين مڃجي. حڪومت نااهلن جي، حڪومت ظالمن ۽ خراب آدمين جي، ته پوءِ ڪهڙو حال ٿيندو؟

بندو توهان کي پنهنجي تي چاڙهي، "لورڻون" ڏيڻ نٿو گهري، عمل جو دور آهي، پاڻ عمل نٿا ڪري سگهو ته اسان جي مدد ۽ دعا ڪريو، توهان جهڙو هڪ حرارت پيدا ڪندڙ سياسي ماڻهو، يا هندن ڪسي "يهودي" سڏي يا سندن سياست ڏاهي، اهو ڪو ٺيڪ مشغلو ڪونه آهي، "آرام" پَل ڪريو، پر اسان کي ته آرام جي بدران اکين ۾ چوائيون ٿيون لڳن- ڪراچيءَ ۾ "مهاجر" آهيان،

توهان کي ڀڌي عجب ٿيندو ته محنت ۽ ڪوشش کان پوءِ جڏهن سپرنٽينڊنٽ انجنير صاحب بهادر پالي بنده کي ڏيارڻو، ته خانبهادر کهڙي صاحب اُن ڪان سبب گهريو آهي ته چو رشوتون وٺي توهان پاڻي استعمال ڪيو آهي؟! هاڻي ته خير، سپرنٽينڊنٽ صاحب منهنجو واقف ڪار آهي، پر آئينده جي ڪو آلوءَ جي پٽو اچي ته گذارو ڪيئن ڪجي؟ زندگي ائين سهل ۽ آسان نه آهي، ۽ اسان چو خواه مخواه لچن ۽ لفنگن جي هٿن ۾ قسمت ڏيئي، پاڻ لاءِ روئي ۽ تڏن شوڪارن پرڻ جو مشغلو خود پاڻ منتخب ڪريون؟

اسان واڻين جي غلامي مڃڻ لاءِ تيار ڪونه آهيون، ۽ نه وري بيڪار آدمين هٿان ذلت برداشت ڪرڻ ڪو آسان ڪم آهي، تنهنڪري ائيءَ عمل جي تلاش ۾ آهيون، جنهن سان پنهنجي جند آزاد ڪريون ۽ عزت ۽ مان حاصل ڪريون، بندي وڏا قافلا ڪاٽيا آهن، مقابلا ڪيا ۽ ڏٺا آهن، زندگيءَ جي هر بازي لڳائي اٿم، بندو الله جي فضل تي ڀروسو رکي ٿو، ۽ اُن لاءِ آخر دم تائين ڪوشش جاري رکندس ته ڪيئن اسلامي سياست موجوده حدن اندر قائم ڪجي؟

اسان کي کهڙي جيترو حق آهي جيتري رهڻ جو!
الله اسان جي واهر ۽ مدد فرمائي، آمين!
نياز آگين، محمد امين کوسو،

[نوٽ: هيءَ خط به پاڪستان جي قوم ڪان اڳ جو لکيل آهي.
آن وقت ۾ خانبهادر کهڙو وزارت ۾ هو. ڏسڻ ۾ ٿو اچي ته
ڪوسي صاحب کي زمين جي پاڻي ملڻ جي تڪليف هئي. هيءَ
خط انهيءَ سلسلي ۾، پنهنجي دلي حال اورڻ لاءِ، مون کي لکيو اٿس.
—جي. ايم. سيد]

(۵)

مشن اسپتال، ڪوئيٽا، بلوچستان. ۴-۹-۱۹۵۳ع

قبلا جناب جي- ايم- سيد صاحب!

توهان جي بار بار سنڌي ۽ السنڌي مخالفت منهنجي دل ۾ اهو پڪو نقش ويهاريو آهي ته اسان، جن الهه- بخش سان گڏجي توهان جهڙن جي غلط، ڪوتاهه ۽ سنڌ کي تباهي ڏيندڙ پاليسيءَ جو مقابلو ڪيو، تن سان توهان جو ازلي وير آهي پين سان توهان نٿي سگهو ٿا، پر اسان سان ڪونه. اسان جو هو هڪ آدمي شيخ عبدالمجيد صاحب، سو به پٽڪي آيو. تو اڳئين دفعي سردارخان جي امداد ۾ پنهنجو نالو ڏنو. هن دفعي وري برڪت‌علي آزاد پيدا ڪيو. توکي معلوم ڪرڻ کپندو هو ته تو جهڙا هزارين ”جناحي“، ڪنهن به اسيمبليءَ يا وائسراءِ جي نالي، منهنجي انفراديت کي ختم ڪونه ڪري سگهندا. من آنم ڪه من دانم.

Gul Hayat Institute

تنهنجي سياست، موقعي پرستيءَ جي بدترين قسم جي سياست آهي. کهڙو، توکان ٽي ڪروڙ، ٽي لک، ٽي هزار، ٽي سؤ ست دفعا گهڻ خطرناڪ آهي. توکي نه دين، نه ڌرم، نه مذهب، نه اصول— تنهنجو فرض هو، جڏهن منهنجو نالو اچي ويو هو ته پڻ ڪنهن به نالي سان منهنجي مخالفت نه ڪرين ها. گويا سيئي طاقتون، ليگ ۾ پيون، هڪ نج ۽ ڪٽر سنڌيءَ، سنڌ پرست جي مقابلي ۾ اچي ويون. منهنجو ته سجدي‌گاهه سنڌ آهي،

سنڌ جي سر زمين سان مان کي اها نسبت آهي، جا مولانا عبيدالله سنڌيءَ کي هئي. منهنجي پيرن جو وطن آهي سنڌ.

تون جناح جي اڳيان ڪنڌ نمائي سگهين ٿو. تون محمدعليءَ کي آقا بڻائي سگهين ٿو، تون ٻئي ڪنهن به آدميءَ کي پنهنجو ليڊر مڃي سگهين ٿو؛ پر مان انهن ڪونه ڪري سگهندس. سر زمين سنڌ جو پوڄاري آهيان. سنڌ منهنجي لاءِ قبلنما آهي. ان هوندي به، مان انقلاب پرست آهيان. توکان به ڪم وٺڻ منهنجو ڪم آهي. توکي جي ڪنهن ڏک لاتم، ته به خوب.

هاڻ ٻڌڻ ۾ اچي ٿو ته ليگ وارا ڪو اميدوار ڪانسٽيٽيوئنٽ اسيمبليءَ ۾ بيهارين ٿا. توکي منهنجي صلاح آهي ته تون ان جو مقابلو ڪر، توڙي جو توکي رڳو پنهنجو ووٽ ملي. متان ڪنهن به وقتي صلح ۽ جذبات جي ڪري اها جاءِ ٻنهي مقابلي ڏني اٿو. موقعي پرست نه ٿجو اهو اصولي موقعو آهي، ان لاءِ ڏڪ ٻوڙ ڪري، ڪنهن نه ڪتان جا ووٽ هٿ ڪريو. ٻئي کي بيهارڻ جي حالت ۾ اهڙي طاقت اها ڳالهه نه وٺندي. قبله شيخ صاحب موزون ترين اميدوار آهي، پر تنهنجا وڏيرا دوست، جن جو ڪوڙ ڳالهائڻ ۾ تون ڳرو ٿئين، اهي شيخ صاحب کي ووٽ نه ڏيندا. جهڙا وڏيرا تهڙو سندن پير. پير مڙيوئي پير ٿيندو آهي. تون انهن کان سندن فن ۾ اڳرو آهين. تنهنڪري تنهنجو بيهڻ ضروري آهي. متان ڪمزوري ڏيکاري اٿو. متان اهو موقعو هٿان وڃايو اٿئي!

خاص ڪري بروهيءَ جهڙو آدمي، جنهن جو وجود ئي هڪ سياسي لعنت آهي، بيهاريو وڃي ٿو. اهڙو ڪريل قسم انسانيت جو مان نه ڏٺو نه ٻڌو. توکي مان انهن ڪونه ڇوندس، جو تون سيد آهين. تنهنجا آن صان لاڳاپا ٿي سگهن ٿا، پر آهي لاڳاپا ڪٽي ڇڏ. خوشامدي ۽ موقعي پرست نه ٿيءُ.

مان کي تعجب آهي ته تنهنجي پارٽي، اسيمبليءَ ۾ وڃي چو نه ٿي. تون چو ٿو. ماڻهن کي ٻاڻ کان برگشته ڪرين.

Gul Hayat Institute

جي ٿورو عقل کان ڪم ورتو هجي، ته تنهنجي پارٽي اڄ به سنڌ اسيمبليءَ ۾ اڪثريت واري پارٽي ٿي سگهي ٿي. اهي سڀ پنهنجو پاڻ ڳلم ڳلا توسان ملي ويندا، پر توکي عقل ڪير ڏئي ۽ توکي سياسي طرح ”چڱو“ ڪير بڻائي؟

مان سان وڙهڻ، آن کان وڌيڪ ٻيو ڪهڙو قبيح فعل ٿي سگهي ٿو. آهو سنڌي، جو شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ ۽ بندي سان مقابلو ڪري، اهو سنڌي نه چئبو. شيخ صاحب ڪهڙيءَ به حالت ۾ سنڌي آهي، پر افسوس جو سنڌ سندس قدر نه ڪيو. وري بنده، جو پاڻ هڪ مستقل تحريڪ آهي، آن سان برڪت علي آزاد جهڙي سرڪاري نوڪر کي ڪڙو ڪرڻ — تو تي افسوس نه پر برڪت عليءَ تي افسوس آهي. آن کي منهنجي مقابلي ۾ بيهاريو ويو هو، ۽ اهڙيءَ طرح جڪراڻي به — جڪراڻي هميشه کان منهنجا حليف هئا، گويا منهنجي سنگت ۾ قوت وڌي ويئي، آئين نه خود بلاول اسان جو دوست رهندو پئي آيو. ڪيئن به تون اها سيٽ بنان مقابلي نه ڇڏ. بندو فارغ ٿي سگهيو ته اچي نه ڪرندو.

پير صاحب پاڳاري سان منهنجا ناتا ٿي وڃن ته غنيمت. حضرت پير صاحب نوجوان آدمي آهي، آن سان تو جهڙي آدميءَ جو ميلاپ ڪي آصول وارا آدمي ڪن ته چڱو. پر ائين نه ٿئي، جو ”يڪ نه شد دو شد“ — پير صاحب پاڻ سان ڳهلي وڃي، خود دار بڻج. ڪنڌ مٿي ڪري سنڌ جي نجات لاءِ جدوجهد ڪرڻ کان دريغ نه ڪر. رستو پنهنجو علحده هجي، پوءِ ڏاهه ڪرڻ به ڪنهن مرد مانجهيءَ جو ڪم آهي. تون لڙندو آهين جاتي ڏاهه ڪجي، ڏاهه ڪندو آهين جاتي لڙجي.

پنهنجي آصولي فتح لاءِ شيطان سان ڏاهه ڪجي، پر ان قسم جو شيطان بروهي نه آهي. آن جي ناليِ کان مان کي اُلٽي ايندي آهي. اهو خبر نه آهي ته ڪهڙي قسم جو ڪريل انسان آهي. راشي ۽ بدطينت سردار کوسو ۽ راڻيپور وارو خوني نامنهاد

Gul Hayat Institute

سيد، راشدي صاحب جي چوڻ تي، چڙي ڏنائين- يعني صفا بي ايمانيءَ جي راءِ ڏنائين. اِن آدميءَ کي ته بي ايمانيءَ جي راهه ڏيڻ جي تهمت هئي، ڪيس ڪري، جيل موڪلڻ گهرجي. بي گناهه شهيدن جي خون ۾ ڪوڙي ۽ جانبدار راءِ ڏنائين. اِن خبيث جو مقابلو ضروري آهي. پر توهان هرگز نه ڪندين. ڪو چڱو آدمي هجي ها، ته اُن جو مقابلو ڪرين ها.

ڏسجي ٿو ته پيرزادو، جنهن ۾ نوري الهه بخش جي بوءِ آهي، ته توهان اُن جو مخالف آهين- يعني پيرزادو جيئن ته ليگ وارن جو غلام آهي اُن ڪري ساڻس هٿ ملائين ٿو، پر چاڪاڻ جو ڪجهه وقت الهه بخش سان به رهيو آهي، اِن ڪري توهان اُن جو مخالف آهين.

همت ڌاريو ”هاري، هاري“ ڇڏي، سنڌ ۾ خانه جنگي آڻيندڙ سنڌي هاريءَ جو دشمن آهي. ساري سنڌڙي توهان پنهنجي عقل جي ڪري تباهيءَ ۾ وڌي. هاڻي ڪنهن بئي جو چيو مڃي، اُن کي ٻاهر ڪڍڻ ۾ امداد ڪر. توکان پنهنجو پاڻ سنڀالي ئي ڪانه سگهندي، ڇو جو توهان سنڌ جي دشمن گروه جو ليڊر رهيو آهين. سو جي توهان اسان جو چوڻ مڃين، ته سنڌ جو ڇاڙهو ٿي سگهي ٿو. اڳتي تنهنجي مرضي.

الراقم، محمد امين کوسو.

[نوٽ: هيءُ خط، آئين ساز اسيمبليءَ ۾ ميمبر چونڊڻ لاءِ، سرڪار طرفان بروهي صاحب کي بيهارڻ جي سلسلي ۾ لکيل آهي. جي. ايم. س]

(٦)

١٩٥٣ع .   قبلا شاهه صاحب!

هڪ خط اڳي لکي چڪو آهيان. منهنجي نظر ۾ هيءَ خودڪشي ٿيندي، سنڌ سان صفا سياسي زوراوري ٿيندي، جي

بروهيءَ کي بنان مقابلي موڪليو ويندو. توهان پاڻ، حاجي مولابخش يا شيخ صاحب اميدوار بيٺهي مقابلو ڪريو. اجائي سودا نه پچايو. سنڌ جي حالتن مطابق سنڌ کي تباهيءَ کان بچايو. توهان "هاري" ڪري، هاريءَ سان وڏو ستم ۽ بيداد ڪريو ٿا. هاري زمين ۽ آسمان ۾ لٽڪيل ڪونه آهي. هن ملڪن ۽ قومن جي حالتن مطابق هت نعرا باند نه ڪريو. هاري آهي ڪٿي، جو ڪا حڪومت هلائي سگهندو. هو افلاس ۽ جهالت کان وڌيڪ، اڃوڪي دور ۾، هن ڪيترين زنجيرن ۾ جڪڙيل آهي.

سنڌ جي ڀلائيءَ لاء متحده محاذ - معنيٰ تون ۽ مير غلام علي ڪڏجو، يا توهان ۽ حاجي مولابخش ڪڏجو. منهنجي توهان سان ڪڏجڻ جو سوال ڪونه ٿو اٿي، ڇو جو توهان روز ميثاق کان اهو لڪائي آيا آهيو، ته منهنجي مخالفت ڪندؤ ڇو جو توهان آهيو اصولن وارا شخص! آدمي توهان ڪونه آهيو. مان هڪ شخص آهيان، سو شخص ڦرن گهرن، اصول زنده رهندا آهن. توهان ٿوؤ اصول، سو بندي توهان سان ناتا ڪڏهن ٽوڙيا ڪونه. توهان هر وقت مقابلو ڪندا رهندا.

بروهيءَ جو مقابلو ڪريو، پر ضرور ڪريو. نه ڪيو، ته اها وري ٿئين ۽ بدترين سياسي موقعي پرستي ٿيندي، جيڪا توهان کان سرزد ٿيندي. توهان خطرناڪ قسم جا موقعي پرست (Opportunist) آهيو. آهو منهنجو ايمان آهي. پر ڪڏهن ڪڏهن توهان کان به غلطيءَ سبب سنڌ جي ڀلائيءَ جو قدم کڻائڻ ۾ اسان ڪامياب ٿي ويندا آهيون.

نائون مل به ايڏو سنڌ جو دشمن نه هو، جيترو هي خسيس ۽ اڌني وڪيل. پيرزادو وڃي مجاوري ڪري، جو هو سنڌ جي قسمت سان کيڏڻ ٿو گهري. هن باري ۾ تنهنجي هر قدم جي پوئواري صحيح ٿيندي. قدم کڻ کان باز نه اچ، جيتوڻيڪ هڪ ووٽ ملي. مقابلو ٿي هت اصول آهي. حاجي مولابخش کي اڪيٽيٰ آڻ جي ڪوشش ڪريو. آهي ايف-يو-بي

Gul Hayat Institute

(Fellow University of Bombay)، پر بيڪار نه آهي تون 'ڪربہ مسڪين' نه ٿيءُ. 'صحيح سيد ۽ حيدر منزل' جو مالڪ ٿي ڪم ڪر. تو کي ڪهڙي حاجت آهي، جو تون اعتدال جو رستو ڇڏي، رکو نعري بازيءَ کان ڪم وٺين ٿو.

مان تو کي چيو هو جڏهن تو موٽر ورتي هئي ته موٽر جي اها خريد، سنڌ ۾ هڪ ڪامياب قدم هو. تنهنجي سون تقريرن کان وڌيڪ اهم قدم اهو هو. جيڪا شيءِ تنهنجي نظر ۾ حقير هوندي آهي، سا حقير نه هوندي آهي.

سڀني سيدن کي گذـــ گستاخي معاف، جي تون نه هجين ته سنڌ جا سياست ۾ حصو وٺندڙ سڀ سيد ٽڪو نه لهن. ڪهڙا نه، پوري سليقي سان، پوريءَ ٿڌائيءَ سان سنڌ جي نجات جو رستو اختيار ڪر. 'ترقي'، 'رجعت'- اهي لفظ آهن.

سنڌ جي حالت ۾ نئين ڊڪشنري ٺاهڻي آهي. پين جا پڌل لفظ بي معنيٰ ۽ بيڪار آهن. وڌو، اڳتي وڌو، پر معاملي فهميءَ کي هٿ کان نه ڇڏيو.

پير سائين پاڳاري سان ڪو تعلق پيدا ڪرڻ جو رستو ڪونه آهي. غلام حيدر شاهه، ميرپورخاص وارو توهان سان نه آهي. لک دفعا افسوس آهي، جو توهان کي ڇڏي ويو. ان کي موٽايو. سڀني سيدن کي موٽايو. مايوس نه ٿيو ۽ نه ڪاوڙجو ڪاوڙجو ته آئين گاريون ڏيو جيئن مان ڏيندو آهيان. جيڪو گاريون نه ڏيڻي ڄاڻي، آن جو قائل نه آهيان. شيخ صاحب ته گارين ۾ "استاد ڪل" آهي.

منهنجو سوٽ محمدابراهيم خان، قدري عليل آهي. ڪوئيٽا مشن اسپتال ۾ آهي. ڪوٽ ويو هوس، آتان موٽي ڪوئيٽا وڃان ٿو.

منهنجو جائزو آهي، ته سنڌ اسيمبليءَ جي ميمبرن جي اڪثريت توهان سان بيهندي، جي توهان عقلمنديءَ کان ڪم وٺڻ ۾ ڪامياب ٿيا. اصول پرستي، جذبات کي غلط طريقي سان

Gul Hayat Institute

ڏيکارڻ جو نالو نہ آهي. بروهيءَ جو مقابلو جذبات بہ آهي، تہ اُصول بہ آهي. ايڏو خطرناڪ آدمي مان ڪڏهن نہ ڏٺو ۽ ٻڌو. مجهول- آهي صفا مجهول انسانيت سان غداري آهي ان کي ووٽ ڏيڻ. کبول هن کان ڪروڙ دفعا وڌيڪ انسانيت جو حامل آهي. نڪر اڪيجي هن کان لک دفعا وڌيڪ بيدار مغز آهي. الانا مري ويو چا، آن کي وڌائي، اڳتي ڪريو...... مان، جنهن هڪ خود دار جو قائل آهيان سو آهي شيخ عبدالمجيد! هن بڪ مرندڙ آدميءَ جي خودي ۽ آنءَ ڪڏهن نہ ويئي. "انفراديت خُودي آميز" هن جي ڪڏهن ختم نہ ٿي. ير هڪ عادت اٿس. صحيح ڳالهہ غلط موقعي تي، ۽ غلط ڳالهہ صحيح موقعي تي ڪندو آهي.

چڱو خدا حافظ.

بنده، محمد امين کوسو.

(٧)

بولان هوٽل، ڪوئيٽا، بلوچستان، ١٧-٠٩-١٩٥٣ع.

ڪرمفرماه بنده جي.ايم.شاهہ صاحب!

السلام عليڪم.

شاباس! بروهيءَ جو نالو ٻڌان مخالفت جي نہ ويو. تنهن جي معني سنڌ اسيمبليءَ ۾ ١٥ آدمي سو مان پسنديده ۽ غيرت وارا آهن. هاءِ الهہ بخش!! سنڌ جو سرمور ۽ سرتاج سياستدان، جي هن کان ڪي پيرزادي جهڙا ڪُڌا ڪم نہ ڪرائين ها، تہ سنڌ جو الائجي ڇا اوج هجي ها.

واقعي سنڌ جدا ملڪ آهي. سنڌ اسان جي قبلہ گاهہ آهي. ملڪن ۾ جڏهن تباهي ايندي آهي، تہ بروهيءَ جهڙا آدمي آن جي نمائندگي ڪندا آهن. ساري پاڪستان ۾ خودليڪي حرامين وٽ بہ ان جهڙو پيو ڪونہ آهي.

سبق پڙهہ تہ، پڙهايانءِ ـــ تون جڏهن الهہ بخش جو مقابلو

Gul Hayat Institute

ڪندو هئين ته مان تو وٽ ايندو هوس، ان خاطر ته وقت مهل توجهڙو آدمي به ڪم اچي ويندو آهي. اڄ سنڌ ۾ ساري سنڌي قوم جو تون سهنگار آهين. اُن وقت منهنجي تو سان لهوچڙ ڪي ماڻهو غلط سمجهندا هئا. بروهيءَ ڪي به آگر ڏيڻ ۾ تو ڪونه گهٽايو هو. تنهنجو هر فعل غلط ثابت ٿيندو اچي ٿو. منهنجو پيرزادو ڪنهن نه ڪنهن وقت سنڌ کي ڪم ڏيندو. هاڻ جيتوڻيڪ هيئون پيل آهي. هيئان پوڻ به هڪ هنر آهي. ڪي وري ان ۾ ڪامياب به ٿيندا آهن، ۽ اُن کي پنهنجي لاءِ عزت ۽ فخر جو سبب به سمجهندا آهن. پيرزادو به انهن مان آهي.

تو متان دل لاتي آهي. "سنڌي جدا قوم" جو جهنڊو هيٺ نه لاهه. پر عقلمنديءَ کي به نه ڇڏ.

هڪ ڳالهه، جيڪا مان تنهنجي بيان ۾ ڏٺي، سا قابل اعتراض- تو بروهيءَ کي سنڌي چيو، ته سنڌ جي ڪتي جي به اها بيعزتي ٿيندي، جو ههڙي ماڻهوءَ سان هنن جي تشبيهه ڏجي. ايمان فروش ۽ غدار! سجاد وارن تي ڪيس هلائڻ لاءِ اهڙو پيو ڪو ملئو هون! بيان ۾ تون چوين ها ته موجوده وزير سنڌ جو اعلانيه دشمن آهي. توکي ڳالهائڻ نه اچي، نه ڳالهائيندو نه ڪر. تنهنجي ڏهراءَ ۾ موجوده مرڪز ۾ نمائندگيءَ جو مطالبو باعث شرم آهي. توهان هنن کي واقعي ۽ سچ پچ ميڙيون تو چا؟ جيئي نه ته پوءِ اهڙو مطالبو نه ڪجي. اهڙي مرڪز جي هيئان پيل وزير پيرزادي جهڙا ڏي هوندا آهن. پاڻ کي هنن کان زخمي نه ڪراءِ. باقي مڪمل عدم تعاون هوندي به جوتو ڪنيون ڪاٿين ڪم ڪيد.

هن اسيمبليءَ جو معرڪو تو جيتيو، جڏهن تو بروهيءَ جو مقابلو ڪيو. جزاڪ الله زنده باد جي . ايم شاهه!

فرسوده ۽ بيجان ڳالهيون نه چوندو ڪر. ان ۾ شڪ ڪي ڪونه آهي ته توهان "جهادِ اڪبر" ڪري رهيو آهين، پر جهاد لاءِ به عقلمندي ضروري شرط آهي. توهان اسان جي نقش

قدم تي هل. الهہبخش جي قبر طرف، سنڌ جي آزاديءَ جي هلچل هلائيندي، ڏسندو ڪر. بنده توکي عرض ڪري ٿو ته جي تو ذرو عقلمنديءَ سان ڪم ڪيو ته معاملو سڀ ٺيڪ هاڻوڪين حالتن ۾ مطلب ته جي - ايم - سيد زنده باد.

شيخ صاحب کي تمام آڪيور پرِيا سلام

بنده، محمدامين کوسو

(٨)

از ڏرين، ١٠-١٠-١٩٥٣ع

قبلہ شاه صاحب!

السلام عليڪم. بندي کي اهو اندازو ٿيو آهي، توهان ڪنهن به وقت ۽ موقعي تي صحيح ڪم نہ ڪري سگهندا آهيو. جيستائين ڪو پيو توهان کي ان تي مجبور نہ ڪري اهو پيو، هن پيري آءٌ ٿيڻ گهران ٿو......

توهان نہ مڪمل ۽ اثرائتي مخالفت ڪري ٿا، ۽ نہ وري موافقت. توهان پاڻ کي بي اثرائتو پاڻ ڪندا آهيو. حضرت قبلہ پير صاحب پرچوندي شريف جي معاملي ۾ توهان موجوده وزارت جا ڪن به چڪيو ها ۽ خود مرڪزي حڪومت جا ڏونها به ڪيو ها. پر خاموش رهيو. ايتريقدر موقعي کي وڃائڻ صحيح ڪونہ آهي. حضرت پيرصاحب جن موجوده سنڌ ۾ هڪ فيصلي ڪن طاقت آهن. آخرين تجزيي ۾ سنڌن رُخ تي هرڪو ٿنيو وڏو فيصلو هن وقت تائين پٺي ٿيو آهي. ليڪي وڏيرن جو اهو منصوبو تہ حضرت پير صاحب کي هيسائي هيڏان ڪن، نهايت ناپاڪ آهي. هر گروه ۽ جماعت ۾ سڀ ڪنهن قسم جا آدمي هوندا آهن. حضرت صاحب جي جماعت جو تعداد بہ وڃي لکت تي پهچي ٿو. اها جماعت منتجڻ ۽ ديڄارڻ جهڙي نہ آهي.

اول تہ، سنڌ جي واحد ليڊر هجڻ جي صورت ۾ انهيءَ وحدانيت ۾ شيخ صاحب بہ شامل آهي) توهان جو اهو فرض

Gul Hayat Institute

هو تہ پنهنجو پاڻ هن واقعي کي هٿ ۾ کڻو ها. گويا لکن ماڻهن جي ڏک سُک ۽ دل آزاريءَ سان توهان جو ڪو تعلق ڪونہ آهي. پير صاحب هڪ شخص واحد نہ پر هڪ ادارو آهي. انهيءَ اداري جي برخلاف منصوبو، يارن سان حقارت آميز رَوش، وڏا ڏور رس نتائج رکي ٿي. توهان، هن ڏک سُور جي وقت ۾، جي ڪم نہ آيؤ، تہ پوءِ ڪڏهن ايندؤ. هي شخصي نہ، اجتماعي ڪم آهي. پير صاحب جا متعلقين سڀ خواص نہ پر "عوام" آهن، جن جو توهان کي اڄڪلهہ احساس آهي، يا احساس بابت پاڻ فرمايو ٿا.

بندو ڪراچيءَ انهيءَ خيال سان آيو، تہ توهان هڪ محاذ جهليون ويٺا آهيو، ۽ اهو محاذ خُود اسان جو آهي، ۽ انهيءَ محاذ کي حرڪت ۾ آڻي، سيڪجهہ ڪري سگهجي ٿو. توهان وري وزارت جي جوڙ ٽوڙ ۾ لڳي ويا.

پيرزادي جي وزارت ۾ جو اهو ڪنو ڪم ٿيو آهي، ان جو نتيجو ضرور نڪرندو. توهان اسان سان ساٿ نہ ڏيئي ڏاڍو هلڪو ڪم ڪيو آهي. پير صاحب جو پُٽ، ان جو لائق بہ نہ هو جيترو ڪهڙو؟ ڪهڙي جهڙي آدميءَ لاءِ تـو سڪر ۾ ڪوڙي بچاءَ جي شاهدي ڏني، ۽ سيڪا ڪوشش ڪئي! پيرزادو تہ سبڪ طبيعت جو آدمي آهي، ۽ سياڻو بہ ڪونہ آهي. اهڙو خود غرض آهي، جو ڪي خاطر لکن جو نقصان ڪري هن ۾ بيجا مداخلت ڪانہ هئي، پر پوليس جيڪو بدمعاشيءَ جو ڪم ڪيو آهي، ان کي روڪڻ مقصود هو. رحيمبخش پيرزادي جو "هيڊ بٽلر" آهي. الهہ بخش جي پُٽ ۾ هن ۾ نظر ڪانہ ٿي اچي. سندس ناناڻو پاسو صفا چِٽُ آهي.

توهان هاڻي بہ حرڪت ۾ اچ، ۽ اسان سان ٿي بيهہ، ۽ هيءَ موقعو هٿان نہ وڃايو! انصاف پرور آهين تہ انصاف خاطر ۽ جي پراڻي خاندان ۽ شرافت جو لحاظ رک! حضرت صاحب جو وڏو پٽ تہ تو وٽ لنگهي آيو. تو وٽ هزارين آدمي امداد

لاءِ ابتدا آهن. در آئي جو مان سنڌ جو بنيادي شان آهي، جيڪو اهو نه ڪري چاڻي، سو سنڌ جي روايتن کان واقف ڪونه چئبو. مهرباني ڪري، صفا بيدار ٿيءُ -- هن معاملي کي هٿ ۾ ڪن!

-بندو، محمد امين کوسو.

[نوٽ: پير صاحب پرچونديءَ جي پٽ جي خلاف سرڪار طرفان ڪنهن کنيل قدم بنسبت لکيو اٿس. (جي. ايم. سيد)]

(٩)

جيڪب آباد. ١٩-١-١٩٥٤ع.

قبلا شاهه صاحب!

السلام عليڪم ورحمت الله وبرڪاتہ!

شهزادي عبدالڪريم خان، محمد حسين عنقا، ۽ ٻين بلوچستاني سياسي قيدين لاءِ هڪدم ڪجهه ڪرڻ فرمائيندا ته عين عنايت.

عبدالڪريم خان کي جيل ۾ چهه ورهيه ٿيو ته هن اڪيلي کي هڪدم آزاد ڪيو وڃي- پر هو پنهنجي ساٿين کان سواءِ اڪ ۾ آزاد ٿيڻ لاءِ خواهشمند نه آهي. اما حقيقت، جيل مان هڪ آزاد ٿيل قيديءَ، اسان جي هڪ دوست کي لکي موڪلي آهي. بهر صورت، توهان هن باري ۾ ڪوشش ڪندا.

سنڌ بابت به ڪو صحيح عملي اقدام ڪندا.

پيرزادي صاحب، گورنر جنرل جي آمد وقت، جيڪا مهمان نوازي جيڪب آباد ۾ ڪئي، سا قابل صد افسوس آهي. سڀ حدون ۽ ليڪا ٽپي ويئو. ايتري ذليل خوشامد سنڌ لاءِ باعث ننگ آهي. ٻاڻ ته شايد شرمن ۽ حدن کان لنگهيل آهي، پر ڊاڪٽر صاحب کي به هڪ حدتائين ”خراب“ ماحول ۾ وڌائين! پيرزادو، ايتريءَ حد تائين ويندو، تنهن مون کي سخت روحاني اذيت ڏني آهي. آفيسرن لاءِ ته جنسي ويل هو، شاباس آهي هتان جي ڪليڪٽر صاحب، مسٽر قاضيءَ، ڪ-ي، جنهن ايڏو

Gul Hayat Institute

سارو انتظام ڪيو. انگريزن جي وقت کان وٺي هن ڏينهن تائين، هن سال جهڙو ڏوم ڏام ۽ ٺاٺ باٺ وارو گهوڙن جو جلسو ڪڏهن نه ٿيو. سنڌ جي سياسي عصمت فروشيءَ جو جو اهڙو مثال وري ڪونه ملندو. سنڌ سياسي طور نزع جي حالت ۾ آهي، اُن جو ثبوت هن سال جي گهوڙن جي جلسي ڏنو. پيرزادو صاحب صفا واهيات ۽ خسيس طريقي سان عملدارن کي خوش ڪرڻ جو مظاهرو ڪري رهيو آهي. هائي ”چيست ياران طريقت بعد اين تدبير ما.“

تون به شايد تنگ ۽ بيزار ٿي ويو آهين، ورنه ههڙين حالتن کي هڪدم چئلينج ڪرڻ گهرجي. انتظام صفا نابود ٿي ويو.

جواب هڪدم لکو. بندو، محمد امين کوسو.

(١٠)

جيڪب آباد، ١٠-٦-١٩٥٩ع

ڪرمفرماءِ بنده شاهه صاحب!

السلام عليڪم ورحمت الله و برڪاته!

عيدمبارڪ موڪلي هئم، معلوم نه آهي ته توهان تائين پهچائي ويئي يا نه؟ توهان جي ياد ايندي آهي. توهان سان ڪيڏي نه وابستگي آهي، اُن جو احساس نه پر پتو توهان کي آهي. جدائي به صبرآزما هوندي آهي. خبر نه آهي ته مطالعي جو انتظام اٿو يا نه؟

○

توهان جو اباڻ ڪجهه تحرير ڪري سگهندا يا نه؟

ياد خدا جي معين طريقن تي عمل ڪرڻ جي تلقين ڪريان ٿو. بندي جي حق ۾ دعاي خير گهرندا رهو.

بندو، محمدامين کوسو.

[نوٽ: هيءُ خط، مون کي ڪراچي جيل ۾ موڪليو

هئائين، جتي آڪٽوبر ١٩٥٨ع واري مارشل لا لڳڻ بعد، مون کي جيل ۾ اندر قيد تنهائيءَ ۾ رکيو ويو هو.

(جي. ايم. سيد)]

(١١)

جيڪب آباد سنڌ، ٢٥-٦-١٩٥٩ع

ڪرمفرمائي بنده شاه صاحب!

السلام عليڪم. محبت آميز ۽ عزت افزا رقعي لاءِ دلي شڪريو قبول. فرمايو ڪوبه ڏينهن اهڙو گذري، جنهن ۾ توهان جي ياد نه اچي، سا وابستگي رکي نه ٿا سگهان.

ما قصهء سڪندر ودارا نه خوانده ايم

ازما بجز حڪايت مهر و وفا مپرس!

هيءُ زمانو به عجيب ڪرشمي سازيون رکي ٿو. توهان جهڙو زنده ۽ تڙپندڙ دل رکندڙ آدمي، محفلن ۾ نه هجيءَ ان ڪان محفل جي رنگ ۾ تغير ۽ تبديل اچڻ ضروري آهي. ڪيترن واقعن جون تصويرون سامهون اچن ٿيون.

حيدر منزل جون محفلون ۽ بندي جون توهان سان ملاقاتون، آن سان اسان جي مقدس سنڌ جي هاڻوڪي تاريخ جا ڪيترا باب وابسته آهن. بندو چئي سگهي ٿو ته ڪيترن نسه صاف لفظن ۾ بندي ايلاڻي ۽ عاجزيون ڪري، توهان سان گفتگو ڪئي.

الهه بخش، جو اڳتي هلي شهيد الهه بخش ٿيو، آن سان بندي جو مضبوط واسطو ته هڪ پردو آهي: بندي توهان کي پنهنجي خيال جي دام ۾ ڦاسائڻ جا وس ڪيا.

اڄ، ساريءَ سنڌ ۾ جيڪڏهن ڪنهن کي به توهان جي جدائيءَ ۽ فراق جو جيڪو صدمو آهي، بندو آن ۾ ٻئي ڪنهن کان به گهٽ ڪونه آهي. جاتي قريب هوندا، بندو به آتي ڏي آهي.

پنهنجي "زندگيءَ جو احوال" سنڌيءَ ۾ لکو، جو اردوءَ ۾ ترجمو ٿئي. پر آن ۾ بيجا زور "ليگ" وغيره تي نه ڏيو. "ليگ ڇو"، "ليگ ڇونه"، اهي اجايا خيال آهن، سنڌ اندر — "جي-ايم" ۽ "جي- ايميت" جي مقابلي ۾ ڇا ڇا نه ٿيو. هڪ طرف تون ۽ تنهنجا چيلا، ٻئي طرف جيڪب آباد ضلعي جو هي "مشت خاڪ" - اچ تائين خيال جي هم آهنگي پيدا ٿي نه سگهي. محبت آها، جنهن جو مثال ڪونه، باقي خيال ۽ عمل جي رستي ۾ ڪيترو نه فرق!

تو جهڙو صاحب ذوق، اهل درد، سنڌ جو صاحب قلم، ٻندي ڪي ملي وڃي، ته سنڌ جي هر زمين مان زندگي ۽ خوشيءَ جا سرچشما "آنا فانا" وهي روانا ٿين. تنهنجو قدردان ڪوڪونه، ۽ نه تون وري ڪنهن نڪاڻي ٿي.

افسوس، نه واٺين منهنجي وقت ٿي پڏي، ۽ نه توڏي پڏو. منهنجا لفظ صاف، منهنجو رستو ڪليل، نه آن ۾ گانڌيءَ جي تعليم، نه جواهر لعل جي پرستش، نه ٻئي ڪنهن غير ڪان مرغوبيت. سنڌ اندر، سنڌ وارن لاءِ، وقت جي تقاضائن مطابق، هڪ مختصر مگر مڪمل عمل جو دائرو- "سنڌ الهه بخش جي الهه بخش سنڌ جو." ڪانگريس، الهه بخش جي قدمن ۾ ته گانڌي به آن تي نثار- ڪيڏو نه ڪامياب ڪم!

انهيءَ سنڌ ۾، مان غريب، داعي انقلاب امام عبيدالله سنڌيءَ ڪي آڻي ڪيڏيو. پاڪر ۾ رڪيم ٿو ڪي ۽ شيخ عبدالمجيد ڪي. ڊاڪٽي ۾ هجن جيرامداس، ڊاڪٽر چوئٿرام. مان وٽ "تون ۽ الهه بخش" ڪڏهن خدا شخصيتون نه رهيا هئا. مان ڪي اهو پسندئي ڪونه هو، ته ڪو تون مان ڪان جدا رهين- ڪڏا جتن ڪيم، پر آن وقت ڪامياب نه ٿيس. اچ تون ۽ الهه بخش، هڪ ٻئي ڪي جيترو قريب آهيو، شايد پهو ڪو ڪونه آهي. الهه بخش، زنده جاويد شهيد، منهنجي ۽ تنهنجي باهمي وابستگيءَ ڪي ڏسي رهيو آهي.

Gul Hayat Institute

(٦١)

ٻاهر جلد اچو، ان لاءِ دعا ڪريو- ۽ منهنجي حق ۾ به
دعا ڪريو.

دعا جي مقبوليت جو هنڌ اهو آهي.

- محمد امين کوسو.

[نوٽ: هيءَ خط به ڪراچي جيل ۾ سون ڏانهن
موڪليو هئائين - جي - ايم - سيد]

(١٢)

ڪوئيٽا، بلوچستان، ١١-٨-١٩٥٩ع
ڪرمفرماءِ بنده شاه صاحب!
السلام عليڪم و رحمت الله.

بندي گذشته خط ۾ توهانُ سان زماني جي حالات بابت ڪجهه تلخ نموني سان ڳالهه ٻولهه ڪئي، ڪهڙو نه چڱو ٿئي جي بندي جي تنگ و دو جيڪا توهان جي سامهون آهي، ان جو پورو عڪس هن وقت توهان جي ذهن ۾ اچي وڃي. سموري سياسي منڊ، توهان، شيخ صاحب، ڪهڙو، سيٺ هارون، گذدر، الانا وغيره، مطلب ته هر ڪس و ناڪس، سواءِ بندي جي، هڪ ڪئمپ ۾ هئا. بندو اڪيلو توهان جي سامهون هڪ ”محاذ“ جي صورت ۾ ٿي بيٺو. اهڙي تلخ ۽ شدت آميز دور ۾ به بندو توهان جي نيازمندي قائم ڪيون آيو. توهان جي درٻار مان، منهنجي دوست مرحوم الهه بخش کي ڪهڙا نه خطاب پئي مليا. خود الهه بخش توهانُ جو دوست هو. افسوس- توهان منهنجي عاجزيءَ کي ان وقت ۽ ان کان پوءِ هميشه نظر انداز ڪندا رهيا. خود خان قلات جي باري ۾ توهان جا خيال صحيح نه هئا.

مون کي خبر نه آهي ته ٻيو ڪو آدمي اهڙو آهي يا نه، پر بندو توهان جي ۽ پنهنجي وچ ۾ اهڙي نيازمنديءَ جو

رشتو جوڙي ڇڏيو آهي، جو سواءِ محبت جي ٻي ڪابہ ڳالهہ اسان کي هڪٻئي سان نٿي ڳنڍي.

توهان کي الله جلد ٻاهر آڻيندو. اهڙي هند ني آهيو، جاتي ياد خدا اثر رکي ٿي. توهان تہ خود سيد ۽ گديءَنشين آهيو. سنڌ جي پيروي ڪريو ته سنڌ ۽ بلوچستان ۾ بنده اها رسم قائم ڪئي، جنهن جي پيروي بنده جي هر شناسا ويندي نواب محبوب علي خان، سندس فرزند سيف الله خان ۽ خان اعظم تائين، ضروري ٿي پئي.

توهان سان ملندي، ڪڏهن بہ دل نہ ڏاپي آهي. اهڙي شدومد جي مخالفت جي زماني ۾ بہ توهان ۽ بنده جا لاڳاپا استوار رهيا، ۽ بنده جو گهڻو وقت توهان وٽ گذرندو هو.

الله ڪري، توهان کي ٻاهر ڏسون. مايوسيون ۽ گهٻراهٽون انسان جو خاصو آهن. دل کي الله طرف متوجهہ ڪريو. ذڪر ۽ فڪر جو اهو نمونو، جو صحيح مذهبي عقائد تي بنا رکي ٿو، جاري رکو. الله کان سواءِ ۽ الله جي رستي کان سواءِ هر دنوي معاملي ۽ مسئلي کي فنائيت آهي. انساني خيال ۽ منصوبا تہ هيچ آهن، پر انسان جو الله سان تعلق ابدي ۽ ازلي آهي، ۽ ان کي فنا نہ آهي. توهان سياست ۾ رهي ڪري بہ تصوف جي مسئلي کان آگاهہ آهيو.

لکندا ڪريو، اهي خط سوغاتون آهن. افسوس، انهن جو قدردان بہ ڪو ڪونہ آهي.

— محمد امين کوسو.

٥

(١٣)

گرانڊ هوٽل، ڪوئيٽا، ١٩-٨-١٩٥٩ع

ڪرمفرماءِ بنده، شاهہ صاحب!

افسوس، منهنجون هزارين علمي تدبيرون ۽ ڳالهيون توهان جي ذهن ۽ دل تي اثرانداز ٿي نہ سگهيون. انهيءَ جو هڪ

سبب اهو آهي ته توهان ني وقتي صحبت ۽ رفاقت جو بيحد اثر پئجي ويندو آهي. بندو هميشه ۽ هروقت توهان سان گڏ ڪونه هوندو هو. جيتوڻيڪ منهنجي وابستگي توهان سان به ڪا رواجي وابستگي ڪانه آهي. رواج ۽ رسم کي ته مان چاڻان ڏي ڪونه. هڪ دفعي جنهن سان وابستگي رهي ته اُنهيءَ سان وابستگي ٿي رهندي. پر شڪر، جو توهان جيءَ ڪنهن به عملي اقدام کي مان ڪڏهن به قبولي ڪونه سگهيس. نيت سٺيءَ هوندي، اوهان عمليات ۾ هميشه ڏنگو رستو اختيار ڪندا آيا آهيو. اها ڏنگائي سنڌ کي نقصان رسائيندي آئي آهي ته ڪه غيرن کي!

شاهه ڀٽائيءَ کي سنڌ ۾ جيڪا نئين زندگي ملي آهي، بندو چائي ٿو ته اها فقط توهان جي بدولت آهي. ان وقت بنده چيو ته "سنڌ ۾ شاهه عبداللطيف ڀٽائي قيد آهي، باقي ان جو ڪلام آزاد آهي ته ان جو پتو ڪونه آهي."

تون جيل ۾ هجين، ۽ ڀٽائيءَ تي مهلو لکبي، سمجهه ۾ فقط اها ڳالهه ٿي اچي، ته ڀٽائي کهوٽ جي قبر مان اهو آواز اچي ٿو، جو منهنجي قلم مان نڪري ٿو — يعني شاهه جو محب سيد غلام مرتضيٰ شاهه، سنائي قيد آهي، ته پوءِ ميلا ۽ ملاڪڙا ڇا جا؟ — شاهه، سنڌ ۽ سنڌين واسطي ڳايو آهي. اڄ سنڌ ۽ سنڌي بند ۾ آهن. سنڌ ماريءَ جيان قيد آهي.

— محمد امين کوسو.

(١٤)

٢٥-٨-١٩٦٠ع

قبلا شاهه صاحب!

ورهيه ٿيا، جڏهن توهان کي پهرين سبقن پڙهائڻ سان گڏ هيءُ سبق به پڙهايو هوم ته "شاهه آزاد" ۽ "سنڌ غلام" به

متضاد معاملا آهن. حسب معمول، ان وقت اهو سبق به توهان
کي ياد نه هوندو. هاڻ شاهه جي مقبري تي ڳڌسن هينگون
ڪيون، ۽ ڪتن ڪهون ڪيون. پڙي ڪري، توهان جي
روح کي ضرور فرحت آئي هوندي! توهان کي ڪروڙين
مبارڪون جو پنهنجي حياتيءَ ۾ پنهنجي محنتن جو ثمر ڏسو ٿا!
مان ساڳيو الهه بخش جو دوست، گنهگار آهيان، جنهن ڪيئي
ڪلاڪ توهان کي سمجهائيندي ضايع ڪيا.

صحت جو ڇا حال اٿوَ؟

شاهه جي ڏالي، سنڌ جي غلاميءَ جي زنجير کي وڏيڪ
مان وڏيڪ مضبوط ڪيو پيو وڃي.

- محمد امين کوسو.

(١٥)

جيڪب آباد، ٣-٩-١٩٦٠ع

حسن ۽ سونهن جو تذڪرو، هڪ خط ۾ فرمايو هوَ

حسن ۽ رعنائي به هڪ اضافي چيز آهي. هر حالت جو حسن
پنهنجو: خود توهان جو وجود سراپا زيبائش آهي. پر وقتي طرح
ان ڪان ڪي اهڙيون لغزشون وجود ۾ آيون، جنهن جي ڪري
خود توهان جي حسن ۽ رعنائن واري پيڪر ۽ وجود کي
نقصان پهتو. حڪمت يا هوشمندي يا وقتي سياڻپ ڪان ڪم
ورتو وڃي ها، ته اهي لغزشون به نه ٿين ها. سنڌ جي حالتن
مطابق حسن ۽ آرائش جي تقاضا اها هئي ته توهان جي وجود
ڪان وقتي ۽ بازاري ڪم نه ورتو وڃي. اهو قبح ۽ بدزيبائش
هو. طبع سليم توهان ڪان اها توقع نه پئي رکي سگهي. اها
ڪجي ۽ ڪج روي حسن ۽ خوبروئي جي سيني پهلوئن کي
پئي مجروح ڪندي رهي. جڏهين اسان جي پاسي وارو سچو
جهان توهان جي وجود جو دشمن ٿي بيٺو، بندي نهايت

Gul Hayat Institute

بيباڪيءَ سان توهان جي لاءِ موثر مقابلو ڪيو. اهو مقابلو
آن ڪري نه ته توهان تي ڪو احسان هو، پر توهان جي اهليت
۽ وجودي خوبين جي تقاضائن کي نه ڏسڻ ڪور-ذوقي آهي.
حسن ڀيٽ نگاهه وٺي، دنيا ۾ پيدا ٿيو آهيان. دل محبت پرست
۽ نگاهه عشق آرا جو مالڪ مان کي ڪيو آهي. تو کي
"آغيارن" وٽ ۽ "آغيارن" جيان ڪندو ڏسي، منهنجي دل تي،
جي صدما پهتا هوندا، آن جو اندازو توجهڙوئي پيار پرهو آدمي
۽ سهڄزادو ڪري سگهي ٿو.

اسان جا پيا به ڪيترائي مخالف هئا، جن سان جيڪي
ٿيو، يا جن جيڪي ڪيو، سو توهان کان مخفي نه آهي. منهنجي
نظرن ۾ سنڌ تنهنجي آهي ۽ تون سنڌ جو آهين. سنڌ جي
حسن ۽ زيبائش جو ذڪر، منهنجي قلم مان ٿيڻ مشڪل آهي.
هيءَ مقدس ۽ پاڪ سرزمين ڏاڍي اهميت واري آهي. هن جو
وڏو درجو ۽ پايو آهي. فقر هن جو ۽ درويشي هڪ اعليٰ
حسن جو نمونو آهي؛ ازلي ۽ ابدي آهي.

"الهيءَ حسن ابديءَ ۽ ازليءَ جا ڪرڻا، هن وقت تائين
سنڌ جي سرزمين مان دنيا تي وسن ۽ روشني وجهن ٿا. انهيءَ
ضيافگن ڪرڻن کي ڦهلائڻ جو ڪم اڃا باقي آهي.

اهو انهيءَ بنيادي انساني مسئلي جو هڪ قسم جو حل
هو، جو سياسي نمونن ۽ طريقن سان، منهنجي پيڙي، مولانا،
حضرت مجاهد اعظم، عبيدالله سنڌيءَ، دنيا کي پيش ڪرڻ
تي گهريو - سياست آن معنيٰ ۾ عين عبادت ۽ جهاد آهي. حق
سراپا حسن ۽ باطل سراپا قبح ۽ اها بدزيبي، جا مقاڻ سان نه
مٽجي سگهجي. حق ۽ باطل جو مقابلو ديرينه آهي.

ستيزه ڪار رها هے ازل سي تا امروز،
چراغ مصطفوي سي شرار بولهبي!

تنهنجي تڙپ، ڏسندي تو حسن ازليءَ جي پرستار. ڪان وقتي باطل
پرستيون به بندي ڪان نه ٿيون وڃون. خير، اهي دير تائين

Gul Hayat Institute

هلي به نه سگهن ها. چنانچ ائين ٿيو، جيئن بندي شروع ۾ ٿي چاتو، اهي بيشمار طاقت ۽ وقت جا پوڄاري، جن توکان فائدا ورتا، سي درهم برهم ٿي ويا. تون پيڪر صداقت، حق پرستيءَ ۽ روشنيءَ جو منارو ٿي، چمڪڻ لڳين، پر هت به توکان ڪي فروگذاشتون ٿي ويون. تون پاڻ هڪ مستقل شمع راهه آهين، هيڏي هوڏي نهارڻ ۾ ٿي نقصان آهي. تنهنجو عمل به جدا راهن جو متقاضي آهي.

تُو تو جلتي هے ڪه پروانون ڪو هو سودا تيرا،
مين فروزان هون ڪه ميري فطرت مين هي سوز.

تنهنجو سوزوگداز ڪو نمائشي ڪونه آهي. تون سطحي ۽ رواجي ماڻهو نه ڪونه آهين. تنهنجي هر آها حرڪت جيڪا رواجي طرح توکان پاڻ ٿيندي يا توکان ڪرائي ويندي، سا تنهنجي اندروني جذبي جي ترجمان نه رهندي، بلڪ تنهنجي تب و تاب جي مخالفت ۾ هوندي. تنهنجي اندروني جذبي ۽ ظاهري عمل ۾ يڪسانيت پيدا ڪرڻ جي تمنا به هڪ قسم جي هنرمندي گهرندي آهي. الحمدالله، آها هنرمندي بندي ۾ آهي. هر ڪنهن ۽ هر نقصانڪار حرڪت جي يا مخالفت ڪيم يا آن سان شامل نه رهيس. جي تون رکو اهو ڏسين ها، ته بندي جي رضامندي تنهنجي عملي ڪاروائين ۾ نه آهي، ته تون ان کي نه قبول ڪرين ها. پر بندي جو توسان لڳاءُ تنهنجي اصلي هنر ڪري آهي. تون آن لڳاءُ ۽ لاڳاپي جي اصول کي نه قبول ڪيو. منهنجي مرضي ۽ رضامندو پاڻ لاءِ ضروري قرار ڏين ها، ته هن وقت جي تڪليف ۽ اذيت کان بندي کي بچائي وجهين ها.

تو جهڙا صاحب حسن و ڪمال آدمي عام جام نه پيدا ٿيندا آهن، ۽ آنهن کان به جي رواجي آدمي نما گڏهن جو ڪم ورتو وڃي ته ظلم ۽ ستم پهو چاڪي چٽبو آهي؟

Gul Hayat Institute

اهي متضاد معاملا نه پيش اچن ها. قرباني ۽ ايثار، وڏا انساني جوهر آهن، پر انهن جو استعمال ناجائز هنڌ ۽ نموني ۾ ڪرڻ گناهه عظيم آهي.

تنهنجي طبع هڪ عجيب پياري طبيعت آهي. هڪ حد تائين منهنجو قصور آهي، جو مان تمام ويجهو ۽ هروقت موجود نه ٿي رهيو آهيان. جيڪو لاڳاپو منهنجو توهان سان آهي، آهو پنهنجو پاڻ توهان کي مجبور ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿئي ها، پر مان به وقتي ڳالهين کي اهميت ڏني ۽ توهان جي طبع کي هيراڦير جي ڪم کي اورچ ٿي لڳي نه پيس. ڪيڏا نه نقصان ان ڪان پهتا آهن! الله امان ڏي!!

بندو محمد امين کوسو.

(١٦)

٣-٩-١٩٦٠ع

قبلا شاهه صاحب!

هڪ خط نما "دستاويز" اڳ ۾ موڪلي چڪو آهيان. بندو پاڻ هاڻ قدري ڊاڪٽرن جي زير علاج آهي. درد گردي جو دورو آهي. "اصلي انگريزن" جي وقت ۾ هڪ دفعي جيل ۾ هجڻ ڪان پوءِ هي درد شروع ٿيو. "اصلي انگريز" رکيو اسان کي پنهنجي اندروني جذبات ڪري نا پسند هئا، ورنه برادين ۾ خوبين جي انبار جا مالڪ هئا. "سودي" ۾ کهاٽي ۾ اسان رهيا هئون.

توهان جيل ڪان جلد ٻاهر نڪرڻ گهرجو. ڪو طريقڪار عمل ۾ آڻيو. جنرل ايوب خان نه پاڻ ايترقدر دشمني رکندڙ آهي، ۽ نه ڪيس ڪا ضرورت به ان قسم جي آهي. انهيءَ تائين خبر پهچائي، ڪهڙي قرڻ جو انتظام ڪرڻ ۾ اچي. مان کي پڪ آهي ته هن ڪان ڪنهن معقول طريقي سان مطالبو

ڪيو ويندو، ڏ بنا دير ۽ بنا عذر مڃي ويندو. افسوس ته اهو آهي، جو ڳالهائڻ وارو به اهڙو موجود ڪونه آهي. سيد ميران محمد شاهه صاحب اڄڪلهه ڪٿي آهي؟ سنڌ جي چوٽيءَ جو هڪ قابليت وارو آدمي آهي، پر غير معمولي دٻپ ۽ دٻج ڪري بيڪار بڻائي ڇڏيو.

تو ڀاڻ کي انهيءَ ماحول اندر وجهي، جنهن ۾ جيل موڪلڻ ضروري ٿئي، سنڌ کي وڏو ڌڪ ڏنو آهي. "خودساخته" پروگرامن جو نتيجو انهيءَ ۾ نڪرندو آهي. جن جو نه توسان واسطو، نه سنڌ سان واسطو، نه زمين سان واسطو، نه آسمان سان واسطو— سي جڏهن تنهنجا ساٿي، ليڊر ۽ مشير ٿيندا ته پيو ڇا ڪندا؟

ياد اٿئي يا وسري ويو اٿئي، ته تنهنجي سياسي مشورن جو نالو ڇا رکيو هوم؟ "چنڊو خانو" هرڪو سلفي ڇڪيون، مست ٿيو پيو آهي. ڪا معقول، ڪا اعتدال پسند تجويز يا طريقه ڪار، "چنڊو خاني" جو مالڪ بينظير آهي! هٿي ڀاڻ کي ۽ ساري سنڌ کي ڇڏائي وٺ! تندرست، حقيقت پسند واقعات ۽ حالات سان ٺهڪندڙ ڳالهيون ڪيون آهن، آسمان جي ڳالهه زمين تي ۽ زمين جو قصو آسمان تي، ان مان اهو ورندو آهي جيڪو ڏسو ٿا!

سنڌ ۾ سواءِ چند آدمين جي پيو هن وقت ڪجهه به نه آهي. مولوي حقاني، ليکڪ وارو مرحوم مغفور کهڙو نه چڱو آدمي هو. مان ڪي چوندو هو ته سنڌ ٽن آدمين جو نالو آهي، شيخ عبدالمجيد، جي- ايم- سيد ۽ تون. خير، مان ته هڪ ڳوٺاڻو آدمي ٿيس. مان کي چوندو هو ته توهان ٽن آدمين کي ڪنهن به صورت ۾ هڪٻئي کان جدا رهڻ نه گهرجي. اهڙو اتفاق به ٿي ويو. جناح جي ذاتي چوڻ تي، مان ساڻس ڪم ڪرڻ قبول ڪيو، پر ڪيس ڇيم، ته مان کي سنڌس سچي پروگرام سان اختلاف آهي. آئي وري توهان نه ٿئو. هاڻ به

پاڻ تي رحم ڪريو. سنڌ تي ٻاجھه ڪريو. پتنگ اڏائڻ ڇڏيو.
اها مان ڪي پڪ آهي، ته توهان وري جي اِن طرف رخ ڪيو ته ڪامياب ٿي ويندا. توهان هر حالت ۾ مرد ميدان آهيو. هيڻو يا ڪمزور توهان ڪي ڪير چوي؟ يعني، پنهنجي آزاديءَ واسطي ڪُهڻ ڦرڻ جي انتظام جي صورت خود توهان ڪان ئي نڪرڻي آهي. گهڻو ڪجھه ٻڌو آئو! هڪ سهڻ ضروري هوندو آهي، هڪ اجايو معاملو هوندو آهي. منهنجي نظر ۾ اهو توهان جو سهڻ اجايو آهي.
جنهن نڌڙي ملڪ ۾ تو جهڙا بي بها صلاحيتن جا مالڪ پنهنجي قدرتي صلاحيتن ۽ ماحول کان بيپرواهه ٿيندا، ته نتيجا اهڙين ئي نقصان انگيز رهندا.
تون سيد آهين- سختي گرميءَ کي سهي، نئين فضا پيدا ڪرڻ چاهين تو. تنهنجي خون ۾ اهو سيکڃه آهي، جو ڪي پيا صدين ۾ نه سکي سگهن. ماڻهن جي خدمت گذاري ۽ دستگيري- اهو تنهنجو حقيقي ورثو آهي.
نياز آگين، محمد امين کوسو.

(١٧)

٥-٩-١٩٦٠ع
قبلا شاهه صاحب!
هڪ نازي ناسي ۾، توهان ڪي پنهنجي زندگيءَ جي احوال لکڻ جو مشورو ڏنو هوم. اهو ڪتاب جيترو جلد ٿي سگهي، تيار ٿيڻ گهرجي. توهان جي زندگي، هڪ رواجي آدميءَ جي زندگي نه رهي آهي. عجيب معاملو آهي، پاڻ سراپا سنڌ آهيو، 'سنڌيت' جي آها تصوير، جا متاثر وارن کي متاثي ڇڏي؛ پر عمل جو هڪ اهڙو پهلو جنهن مان سنڌ صفا آخرين منزل تنزل تي بظاهر اچي پهچي! گويا توهان خود پنهنجي صورت ۽ شڪل متاثر جو ڪم پاڻ ڪيو آهي. پيو ڪو

Gul Hayat Institute

ماڻهو انهيءَ محاذ کي شايد ٽوڙڻ ۾ ڪامياب نه ٿي سگهي ها، جو بنده سنڌ جهڙي نالي، نه پر ساري هندستان جي نالي، سنڌ بچاءَ جو بند تيار ڪيو هو.

توهان ڏٺو ۽ محسوس ڪيو هوندو، ته ڪهڙي ڪهڙا جزا لڳاتار جدوجهد سان گڏ ڪيا هئا. اڳتي هلي، توهان جي امداد ۾ اسان جي فيڪٽريءَ مان تيار ڪيل ماڻهو، توهان کي ڪم آيا.

توهان جي حياتي "جناح" سان بحث ۽ مباحثي جو پهلو رکيو پيش نه ٿي ڪري. اهو ته هڪ سطحي پاسو آهي. اصل ته توهان خود جناح بڻجي، سنڌ تي غضب جي صورت ۾ نازل ٿيا. پاڻ چاڙهو ٿا ۽ پاڻ کي خبر اٿو ته ڪيترين منٿون ۽ عاجزيون توهان کي باز آڻڻ ۾ خرچ ڪيم. پاڻ کي ٿي نظر ايندو، رکيو پوئتي نهاريندؤ ته سنڌ ڇا مان ڇا بڻجي وڃي ها، جي رکيو ضد ڇڏي ڏيو ها. جمنا جي ڪناري، لعل قلعي تائين الهه بخش جي روپ ۾ سنڌي آواز کي، پيچ در پيچ رستن سان پهچائڻ ۾ ڪامياب ٿي ويا هئاسون. آزاد ڪانفرنس، سواءِ الهه بخش جي هڪ فضول مجموعي جو نالو هو. بندو ڪانگريس جو نالي ماتر طرفدار ڪونه هو. بندو هڪ نرالي ۽ تازي، شگفته، ملڪ گير ۽ قوم ساز رنگ ڍنگ سان، ڪانگريس جي معاونت کي استعمال ڪري رهيو هو. خود توهان "مهنجا" هئا. ڪيتري نه اذيت ۽ تڪليف مان کي پهچندي هوندي، جڏهن توهان منهنجي عرض ڪيل ڳالهين کي نظرانداز ڪري پين سان شامل ٿيؤ.

مختصر هي ته "جي. ايم. سيد" جي سوانح حيات ۾، هن باغ بهشت سنڌ، جو نقشو ڏسڻ گهران ٿو. لکو، جلد لکو! "جي. ايم. سيد" موجوده تاريخ جو هڪ اهم باب آهي. پنهنجي حياتي لکڻ هڪ فريضو ڪري چاڙهو. صحت جو خيال رکو. گهڻو راڳ به رڳن کي نرم ڪري ٿو. ڪنهن سٺي يوناني

حڪيم جي معالج طرف بہ متوجهہ ٿيو.

معاف فرمائيندا، بندو توهان کي ماضيءَ جي اصل شڪل ڏيکارڻ ۾ تردد ۽ پس و پيش نہ ڪندو آهي، ڇو جو توهان وٽ مؤر خانہ قلم بہ آهي. سنڌ جهڙي ملڪ کي دوباره آباد ڪرڻ لاءِ انهن آدمين جي قلم مان نڪتل جواهر ريزن کي وڏو دخل هوندو، جن پنهنجي دل و دماغ ۾ خون جگر سان سنڌ کي بچائڻ جي ڪوشش ڪئي. ظاهر آهي تہ انهي لحاظ کان توهان جو درجو تمام بلند آهي. قلم توهان جو ۽ افسانو بہ توهان جو، تہ ان کان وڌيڪ ٻيو ڇا کپي؟ صاحب هنر ۽ ميدان ڪارزار جا واقفڪار فنڪار آهيو. قلم ۽ جان جي بازيءَ جي هنرن کي هڪ ئي وجود ۾ قائم رکيو اٿوَ.

۾ "ليڪيت" جو اثر توهان تي غالب آهي. اهو ڄڻا. چائي سگهو تہ توهان کي ليگ ۾ اهميت ئي خود آن ڪري ڏني ويئي، جو سنڌ تي توهان کان سواءِ قبضي ڪرڻ جو منصوبو مڪمل نہ ٿي سگهي ها. اسان کان اهو درد ڀريو داستان ٻڌو. ايشيا ۾ قومپرستيءَ جي آپار گي ڏکي ڏينهن ۾ توهان جي اسان کان ڌار ٿي وڃڻ (وقتي طرح ئي) کي وڏو دخل آهي. سنڌ تمام اهم خطو آهي. ان جي "اهميت" جو احساس افسوس آن وقت توهان کي نہ هو.

تاريخ جي - اير - سيد هميشہ تہ پيدا ڪندي آهي. هڪ عجيب موڙ، موقعي ۽ مهل تي توهان کان لغزش ٿي ويئي، پوءِ ان کي سڌارڻ لاءِ ڇا نہ ڪيو؟ اج بہ توهان جون تحريرون گواهي ڏين ٿيون. ۾ هرڪ شد شد.

— محمدامين کوسو.

(۱۸)

جيڪب آباد، ۱۱-۹-۱۹۶۰ع

قبلا شاهہ صاحب!

گهڻي وقت کان وٺي اهو دستور ٿاهي ڇڏيو اٿم تہ

ڪجهڙي به دنيوي مسئلي تي چوڻو آهي ته توهان کي چوندو آهيان.
يادگيريءَ تي زور ڏيندا ته اِها روز روشن جيان توهان کي نظر ايندي. بارها مشڪل ۾ مشڪل مسئلا اٿين ئي حل ڪيا اٿم. سطحي نگاهن سان ڏسبو ته منهنجي توهان کي چوڻ سان آن مقصد جو ڪو خاص واسطو نظر ڪونه ايندو. پر ٿيو ائين آهي ته توهان راضي ٿي ويا، ته معاملو حل ٿيو. بعض مسئلن ۾ توهان انڪار نه ڇڏيو ته آن ۾ ڪاميابي نه ٿي. جهونيڪ ورهين کان پوءِ منهنجو ئي پيش ڪيل معاملو صاف ۽ سچو نظر آيو. هائي ڇا لکان ۽ ڇا چوان؟ آن موضوع تي بارها لکندو رهيو آهيان. هن وقت جيڪو مسئلو لکان ٿو، سو آهي توهان جي گهمڻ ڦرڻ بابت. توهان گهمو ڦرو. اهو هڪدم ٿئي. ان ۾ دير نه پوي. پنهنجي خيال کان، نه ته مان کي خوش ڪرڻ جي خيال کان ائين ڪريو. مان کي سخت تڪليف پهچندي آهي ۽ پهچي ٿي. توهان واسطو ڪهڙو نه قريبي آهي! صبر ۽ ضبط جون حدون مقرر آهن.
بدن کي تندرست رکڻ جا سمورا انتظام ڪريو........
پنهنجي تندرستيءَ کي هڪ قسم جي ”امانت“ ڄاڻو.
ڪجهه وقت اڳ ” اي - جي - جي “ Agent of Governor General جوتار جو پٽ ئي ”بلوچستان“ هوندو هو. سندس ڪارن ئي ته ”بلوچستان“ لکيل هوندو هو. سنڌ هن وقت في زمانه نالو ئي هڪ آدميءَ جو آهي، اهو آهي ”جي - ايم - سيد“!

توهان جي عملي پروگرامن سان، ظاهر آهي ته مان شامل قطعاً ڪونه آهيان. جي هجان ها، ته اهو نه ٿئي ها، جو ٿي رهيو آهي. تدبر ۽ حڪمت عملي حضرت مولانا ٻيڙي جي زباني پڙهي، آن کي ڳنڍ ڏيئي ڇڏي اٿم. شڪستون ڪائڻ سٺو عملي پهلو نه آهي، تا وقتيڪ پيو ڪو رستو ئي باقي نه رهي ....

Gul Hayat Institute

توهان وٽ اڄڻ جا مطالبا وڏا آهن دل ۾ پر اهو قبول نٿو ڪري سگهان. ڇو جو توهان جي گهمڻ ڦرڻ جي پروگرام جي بندش ڪي طبع پسند نٿي ڪري سگهي.

لفظ ”بندش“ به قلم ڪان نڪري نٿو سگهي. ”سماست“ خود توهان جي زندگيءَ جو هڪ پاسو آهي. اصل ۾ بنيادي طرح سنڌ جا سرويچ ۽ بهادر سيد آهيو. ”سيديت“ هر شيءِ تي غالب آهي. ضد به آن ۾ اچي وڃي ٿو. ضد شيطاني معنيٰ ۾ نه، خيال جو لاڙو هڪ طرف!

توهان ڏنو آهي ته ڪهڙي به اختلاف ڪي توهان سان تعلقات پيچ جي اجازت نه ڏنم. توها سان ڪهڙا اختلاف؟ ڏنو خود توهان جي باري ۾ جيڪو بندي جو خيال مبارڪ پهرين ملاقات سان قائم ٿي ويو، انت صورت آها وڃي بيٺي. توهان جو اکيون ڇوڻ ڪرڻ سڀ بيڪار ٿي ويا! اختلاف جا پهاڙ سڀ ڪري لڙهي ويا!! اچي آني بيٺا، جتي هڪ غريب ڪوناٿي ”مريد قسم“ جي ڪوسي عرض ڪيو هو!!!

شادم از زندگيءِ خويش ڪه ڪاري ڪردم

بنده، محمد امين ڪوسو.

(۱۹)

Gul Hayat Institute

انڙ واه، رياوي اسٽيشن، جيڪب آباد، ۱۰-۹-۱۹۶۰ع

ڪرمفرماه بنده شاه صاحب!

صبح جي نماز جي دعا ۾ توهان جو ۽ هڪ ٻئي عزيز دوست جو خيال آيو.

توهان ڪي چوڻو آهي ته توهان پنهنجي گهمڻ ڦرڻ جو فورن بندوبست ڪريو. بندي جي طبع تي سخت گرانيءَ جو احساس آهي. پاڻ محبت پرست آدمي آهيو. توهان تي ڪا به سختي بندي ڪي تڪليف ڏيندي آهي. مصلحت بين هرويرو

ڪونه آهيان. حضرت مولانا سنڌي رحه جي مجاهدانه صبر ۽ خاموشي ساموهون اچي وينديءَ آهي. از راهه بنده نوازي ڪا صورت ڪيو. توهان هر حالت ڪي قابو ۾ رکڻ جا راز ڄاڻندا آهيو. وڏيڪ بنده نصيحت نٿو ڪري، رکو توجهه ڏياربان تو. الله طرف رجوع ٿيو. مجاهده، عبادتون ۽ رياضتون سڀ لفظ ”سيد“ ۾ سمايل آهن. بهادري، بيپرواهي، استغنيٰ قيصرو ڪسريٰ کي نوڪر سان آڏائڻ، اهي سڀ معنائون لفظ ”سيد“ ۾ درج آهن. هن وقت سياسي ”سنڌين“ ۾ آهي.

پنهنجي حفاظت بدني توهان تي فرض عين آهي. اسان کي ايترو بيوس، هيڻو ۽ ڪمزور نه بڻايو ها، ته پاڻ ڇو ائين ٿيو ها. ربّ ترين ماڻهو انهيءَ لحاظ کان توهان جو بندو آهي. هر حياو، هر حجت، توهان کي باز آڻڻ لاءِ ڪم ۾ آنديم. ڇا ڇا نه توهان کي چيم. منهنجي خيال ۾ ڪنهن ٻئي آدميءَ توهان سان ايتري گستاخي نه ڪئي هوندي، جيتري بندي ڪئي آهي. قريب قريب روزانو ڪلاڪن جا ڪلاڪ منت زاري، عاجزي ۽ جهيڙا جهٽا ڪيم. پيا خوشامدڙيا پڇي ياسي ٿيا، ڪي ڪاٿي نه ڪي ڪاٿي. جسم ”سيد“ جو سنڌ کي ڪم ڏيئي رهيو آهي. هاڻ ٻه پاڻ ۽ اسان واسطي، پاڻ ڪو رستو کولي هٿ ڪرا

— محمد امين کوسو.

(۲۰)

آنڙ واهه، ريلوي اسٽيشن، ۲۱-۹-۱۹۶۰ع

قبلا شاهه صاحب!

توهان سنڌ جو سرمايو ۽ سنڌ جو اماهه خزانو آهيو. پاڻ انصاف ڪر ته انهيءَ خزاني کي بچائڻ واسطي مان ڪهڙا نه وس ۽ جتن ڪيا. ٻين کي منهنجي ڪوشش جو ڪهڙو پتو! سنڌ هن زماني جي لحاظ کان معنيٰ ۾ هڪ آدمي آهي، اهو توهان آهيو.

انهيءَ ”تون“ کي محفوظ رکڻ لاءِ جيڪي منهنجي وس ۾ وت ۾ هو، ڪري ڇڏيم. ايڪ ۾ اچي ٻتوکي بچائڻ جي جهاد ۾ لڳي ويس. شڪارپور اليڪشن ۾ سنڌ جي حفاظت لاءِ شيخ صاحب کي وٺي اچي پهتس. شيخ صاحب سان منهنجي الفت جو به توکي پتو آهي. اها الفت سنڌ جي ڪم آئي، ٻر وقت گذرڻ کان پوءِ.

پر تون بيخود ٿي ويندڙ آدمي آهين، جيئن هاڻي به بيخوديءَ جو عالم اٿيئي. ”آزاد خيال“ يعني (Free Thinker) نه ٿيءُ. ”ڪربلا“ آزاد خيالن جو ڪارنامو هو. نبيءَ جو اولاد ٿيو نه ڇا ٿيو، رقت جي حڪومت جو دشمن ٿي! حضرت امام جي مقابلي ۾ اچي، ٻيٺي جهان پنهنجا ڪارا ڪمائون، ۽ اسلام کي اهڙو ڏک هنيائون، جو اڄا تائين آن زخم جو اثر باقي آهي.

هڪ مقرر راهه، هڪ معين فڪر ۽ عمل - اهو آهي اسلام. واعظ هجڻ مان به راهه ورسم عاشقيءَ جي آگاهه جو ڪم آهي.

احوال ڏيندو ڪر. تنهنجا خط محض خط ته ڪونه هوندا آهن. اسان جي لاڳاپي به ڪئين طوفان ۽ ڪئين مقابلا ڏٺا. زيارت لاءِ بيتاب آهيان. پر موجوده حالتون قبول ڪري ڪونه ٿو سگهان. توکي آنهن حالن ۾ ڏسي، دل جي برداشت ۽ صبر جواب ڏيئي ٿا ڇڏين.

دل هي تو هي نه سنگ وخشت،
درد سي ڀر آئي نه ڪيون!

ضبط ۽ صبر جي حدن کان ٽپي وڃڻ به انساني خاصو آهي. مان کي انهيءَ آزمائش ۾ نه وجهه!

مان لاءِ دعا گهرندو ڪر. —محمد امين کوسو.

Gul Hayat Institute

(٢١)

٣٠-٩-١٩٦٠ع
قبلا شاهہ صاحب!
محبت آميز خط مليو. اچي نڪرندس.

توهان سان رشتو اهڙو ئاهي چڏيو اٿم، جو دوري ٿيندي ئي ڪانہ آهي. ڪيڏن اختلافن هوندي، توهان جو گهر بندي ڪان نہ چٽو.

اسان جي زندگي، رواجي زندگي نہ رهي آهي. افسوس، توهان وقتي ۽ هنگامي جوش ڪري بندي جون بنيادي صلاحون نہ پڙهيون. تاريخ ۾ اهي ڳالهيون اچن يا نہ اچن، پر مان صاف ۽ واضح نموني ۾ محبت ۽ دوستيءَ جو واسطو ڏيئي، ڪلاڪن جا ڪلاڪ، ڏينهن جا ڏينهن، مهينن جا مهينا، توهان سان پٺي مٿو ماريو آهي. منهنجي لاءِ ڪابہ ڳالهہ، ان احاط کان تعجب انگيز نہ آهي. هڪ نہ ٻئي نموني، آن ئي راهہ جو اظهار ڪري چڏيو اٿم. رهي مجذوبيت — منهنجي مجذوبيت، هڪ شخصي مجذوبيت هوندي. توهان جي مجذوبيت تہ ڊينگائي ڊيري ڪري چڏيا. نہ رهي بانس، نہ وڃي بانسري. نہ رهي سنڌ، نہ سنڌ جا هندو، نہ سنڌ جا مسلمان، سڀ فنا!

حسن ۽ عشق جو مسئلو ڇيڙيو اٿو. سنڌ آهي ئي حسن ۽ عشق جي وادي. سهڻا صوفي، ڪامل فقير، ڇپي ڇپي تي موجود رهيا آهن. حسن ۽ رعنائي تہ سنڌ جو خاصو آهي. فقيرن جا احوال بہ گڏ ڪريو. ڪيئي برگزيده الله وارا ٿي گذريا آهن، جن تي ڪوبہ مفصل مضمون ڪونہ ٿو لڀي. درگاهن ۽ خانقاهن تي رکو رسمي عقيدتمنديءَ جو اظهار ٿئي ٿو، باقي انهن درويشن جي اصليت عيان ڪانہ ٿي ٿئي. توهان قلم کڻو ۽ لکو.

Gul Hayat Institute

فڪر اسلامي ۾ پنهنجو ڪريو. توهان جهڙي مدبر ۽ قوم ساز لاءِ اهو ضروري آهي. باقي پاڙيان لباس ڪهڙا به هجن. "دست به ڪار دل به يار." دين جي تبليغ پنهنجو پيدائشي حق ۽ خاصو آهي. دين جو رشتو، جي قائم ٿي نه سگهيو، ته پوءِ طاقت هٿ آئي، ته اُن جو استعمال ظاهر "يزيدي ۽ نمرودي" ٿيندو. سڀ خوبيون دين ۾ آهن. پر دين زمين ۽ آسمان جي وچ ۾ تڪميل ڪونه آهي، ۽ نه وري پنهنجي وهم ۽ گمان جو نالو آهي. دين هڪ معين عقيدو، معين راهه عمل جي چوڪاٽ ۾ محويل آهي. نه هي سياست آهي، ۽ نه وري سياست سان اُن جو واسطو نه به آهي. دين هم گير ۽ عالمگير به آهي. انهيءَ جي جائز تقاضائن کي توجهڙو مسلمانن جي هڪ وڏي گروهه جو سرغنو، خود باعمل، سخت ڪش، جان باز مجاهد چائي سگهي ٿو.

حيات انساني سياست جو پيو نالو آهي، پر اها رواجي حڪومت واري نه — حڪومتون ڦرنديون رهنديون — ديني سياست جيڪا حيات انسانيت تي اثر انگيز آهي، سا دائم ۽ قائم رهندي. توهان جهڙا اثر انگيز آدمي، ملڪن ۽ قومن ۾ ڪي جزوي ٿيا ۽ آهن، جڏهن جڏهن اُنهن پنهنجن اهڙن دوستن جو چيو نه مڃيو آهي جهڙوڪ بندو، ته اُن جو نتيجو هميشه اُنهن ۾ پٺي نڪتو آهي. توهان جي همت، استقلال، ۽ مردانگيءَ ۾ ڪهڙو شڪ آهي. بندو ڪڏهن به، ڪهڙي وقت ڪان وٺي، توهان جي پروگرامن جي اصولن کي ڇڏي، طريقي ڪار سان متفق نه رهيو آهي. انهن نقصانڪار طريقي ڪارن جا ظاهر نتيجا وقتي شڪست ۾ پٺي ظاهر ٿيا آهن.

منهنجي ۽ توهان جي گفتگو قوم سازيءَ سان واسطو رکندڙ هئي. سنڌ اسيمبليءَ اندر جڏهن بيوقوف هندن کي سنڌ سان ڪيڏي چِڙ جو توهان دڙڪو ڏنو هو، تڏهن بنده اڪيلي

آدميءَ آتي چيو ته ”تاريخ جا ورق اڻلکجي رهيا آهن.“

مان خطرناڪ عملي آدمي آهيان ۽ حضرت مولانا ٻيڙڙي عبيدالله جو سوزوگداز ورثي ۾ آيل اٿم. هڪ ته ٻه منهنجي اصل ڳالهه ۾ فرق نه آيو آهي. افسوس ته اهو آهي، جو بارها تجربن کان پوءِ به توهان اهو ضروري نه ڄاتو ته ٻنهي جي راهه ورتي وڃي.

مان عافيت پسند آدمي ڪونه آهيان. مالي حالتون، زماني ۾ رهندڙن جون درست ۽ نيڪ رهنديون آهن. مان عين ۽ ڏوابن مان هڪ مقصد ۽ خيال جو ترجمان رهيو آهيان. وقتي ترميون ٿينديون رهيون آهن، پر مدعا ۽ مقصد ساڳيو. اهڙا آدمي يا اٿين رهندا آهن جيئن تون رهين ٿو؛ يا اٿين رهندا آهن، جو ڦاسين جي تختن تي يا گمناميءَ ۾ بُک ۽ اُڃ جي ڏکي مرندا آهن؛ يا وري ظاهري ڪامرانيون به پسند ڪندا آهن. پر هر حالت ۾ آهن پنهنجي اصلوڪي انجام کان منهن نه موڙيو.

اها تپش ۽ حرارت به حُسن جو هڪ تجلو ۽ ڪرڻو آهي. بدصورت ۽ بيڊڙيءَ شيءِ کان نفرت، حسن واري ۽ موزون شيءِ جي طلب. هر آدميءَ واسطي بک ۽ ڏولاوا ڪٿي، هر آدميءَ واسطي ويرانا، جهنگل ۽ پهاڙ ڪٿي؟ هر آدميءَ واسطي پنجن پيرن شڪاريون ۾ شهادت جو جامو پهري، آرام وٺڻ ڪٿي؟— تون ٻاڻ هڪ زنده جاويد شعلو آهين. جيستائين جيئرو آهين، تون هر وقت پيدا ڪونه ٿيندو آهين!

....

پنهنجيءَ حياتيءَ بابت به لکون عجيب تاريخ آهي اها به ذاتي دوستيون ۽ وري هنگامه خيز ملڪي معاملا! جهڙي نموني مان شايع ٿئي، جلد شايع ٿئي. پر تصوير جو هڪ رخ پوش نه ڪريو. ليگ ۽ جناح، سنڌ ۾، منهنجي زبردست مخالفت هوندي تو آندا. هڪ هڪ انچ تي مقابلو ڪيم. سڀ هڪ

طرف- سيٺ هارون، گزدر، شيخ صاحب، کھڙو، راشدي، مطلب ته سواءِ بندي جي، سڀ هڪ طرف. هڪ آدمي جيترو ڪري سگهندو آهي، سو ڪيو. شهيدن جي رت سنڌ کي بچائڻ خاطر ڏنو. هت به عشق آهي .... هي خط نه ٿيو، هڪ دستاويز مرتب ٿيو.

در بزم تو مي خيزد افسانه ز افسانه!

-محمد امين کوسو.

Gul Hayat Institute

جي.ايم. سيد جا خط

(١)

سن، ١٠-٣-١٩٤٧ع

محبوبم ميان محمد امين خان!

السلام عليڪم: اوهان جو نوازشنامو پهتو، مهرباني!

اليڪشن جو معاملو جهڙو تي ويو آهي، مون کي ٢٤ ڪلاڪن کان بعد ڪاوڙ دل ۾ رکڻ نه گهرجي. آءٌ ڪڏهن اميد ته اِن مسئلي کي درگذر ڪندا، ڪشاده دليءَ سان!

٢- پير صاحب پرچوندي، جي لاءِ مون کي هميشه عزت ۽ احترام رهيو آهي. سندس بزرگيءَ ۽ شرافت ڪري هڪ طرف، ۽ پير صاحب پاڳاري کان بعد سياسي طاقت جي مالڪ هئڻ ڪري ٻئي طرف.

بدقسمتيءَ سان پير صاحب پاڳارو ڪانگريس هٿان چڪجي ويو، نه پاڻ نفعو حاصل ڪيائون، ۽ نه ملڪ کي نفعي طرف رجوع ڪيائون. ڪهڙو صحيح ۽ سالم دماغن جي مدد سان ڪهڙ ٿاهڻ ڪپندو هو، پوءِ ٻئي جي مدد حاصل ڪري سگهي ها. پير صاحب پرچوندي، وري ٻئي طرف ليگ ڏانهن چڪجي ويا آهن، جا ساڳي غلطي آهي. ڪهڙ ٿاهڻ کان سواءِ سڀ ڳالهيون بيڪار آهن. سنڌ کي ٻاهر جي ليڊرشپ جو تابع رکڻ منهنجي غيرت گوارا نه ڪندي.

مسٽر جناح، سندس حوارين ۽ موجوده ليگ جي پاليسيءَ کي آءٌ اسلام، مسلمانن ۽ سنڌ لاءِ زهر قاتل مطابق سمجهان ٿو. هيءَ سارو ڍنگ عارضي ۽ ٿوري وقت جو مهمان آهي. پير صاحب قبلي جن مرضيءَ جا مالڪ آهن. سندن ليڊري قبول

Gul Hayat Institute

ڪري سگهبي، ڇاڪاڻ ته اسلامي ۽ سنڌي آهي؛ ۽ نه جناح جي، جا غير اسلامي ۽ غير سنڌي آهي.

٣- اوهان گهڻو وقت ڪراچيءَ ۾ رهي، هرويرو خرچ نه ڪريو. گهوٽ وڃو، گهوٽن ۾ ڪم ڪريو.

٤- آءٌ ڪجهه وقت لاءِ آرام وٺڻ گهران ٿو. سياست ۽ سياسي مسئلن لاءِ گهڻائي ماڻهو آهن.

مون ماڙيءَ جو سومرا، ٻنهي ٻارين ڏک
هت عمر جو اهڪ، هت مارو ڏينم مهڻا!

زياده خير و السلام، غلام مرتضيٰ.

(٢)

٣١-٣-١٩٥٢ع

برادرم ميان محمد امين کوسه!

السلام عليڪم: اوهان کان موڪلائي، جهاز ۾ روانا ٿياسون. ڏهين بجي ڏاري جهاز بحرين ۾ لٿو، ۽ اڌ ڪلاڪ کان پوءِ آتان نڪري ساڍي ٽين بجي رات جو سائپرس ۾ لٿاسون. اڳي هي جهاز ڪيرو مان ويندو هو، ليڪن جنهن صورت ۾ هيءَ انگريزي ڪمپني هئي، ۽ مصر ۾ انگريزن جو ڏاهه نه آهي، آن ڪري رستو ڦيرايو اٿن. ڇهين بجي ڌاري سائپرس مان اڏامي، ترڪيءَ جي ڪناري ۽ يونان جي مٿان اڏامي، ١١ بجي ڌاري اٽليءَ ۾ روم جي هوائي اڏي تي لٿاسون. جتان جهاز بدلائي روانا ٿياسون ۽ ٿورو وقت ميدان ۾ لهي، پوءِ آلپس جبل جي مٿان برف جو نظارو ڏسندا، شام جو ساڍي ٽين وڳي زورق ۾ آيا آهيون. ملڪ عجيب آهي. تعريف ڪرڻ، اوهان کي پنهنجي ملڪ جي ڪسمپرسيءَ تي جوش ڏيارڻ برابر ٿيندو. آن ڪري وڌيڪ ڪجهه ڪونه ٿو لکان. سڀان، اول خيرپراگ ويندا سون. آتان پرينهن ءِ انشاءالله ماسڪو روانا ٿينداسون.

اوهان بعضي شڪايت ڪندا آهيو ته اوهان جي پوري حاضري نه ٿي ڏني وڃي. ان لاءِ جواب هيءُ آهي ته خوشامد ڪبي آهي انهن ماڻهن جي، جي ان تي راضي ٿين. اوهان جي دوستي ۽ دشمني خداڪارڻ هئڻ ڪري؛ انهن خيالن کان بعيد آهي. البت سستي، ۽ بقول اوهان، چند و خاني جي ڪثرت ملاقاتن ڪري، جيڪڏهن پوريءَ طرح اوهان جي محبتي ملاقاتن جي موٽ نه ٿو ڪري سگهان، ته اميد ته اوهان پنهنجي فراخدلي ڪري ان کي درگذر ڪندا رهندا.

سلام جناب شيخ صاحب ۽ ٻين ميني ملاقاتين کي ڏيندا.

اميد ته خوش خورم هوندا. -غلام مرتضيٰ.

[نوٽ: ولايت وڃڻ وقت، ڪوسي صاحب کي هيءُ خط لکيو اٿم، زورق، سوئيٽزرلئنڊ، مان]

(٣)

ڪراچي، ١٣-١-١٩٥٤ع.

السلام عليڪم: عبدالصمد خان هن وقت تائين آزاد نه ٿيو آهي. ٻين بابت ڪوشش ڪبي. شاهزادي عبدالڪريم بابت، شايد پاڻس کان سواءِ ڪم پورو نه ٿي سگهي.

اميد ته خوش و خورم هوندا. زياده خير والسلام،

غلام مرتضيٰ.

(٤)

ڪراچي، ٣٠-٧-١٩٥٤ع.

السلام عليڪم: اڄ ڪوٽ هوس ۽ طبيعت ٺيڪ نه هئي. ڪالهه شام جو ڪراچيءَ اچڻ بعد، اوهان جا ٻئي خط خان عبدالصمد خان جي خطن سميت گڏ پڙهيم.

خان ۽ ايسان، جملي هڪ قطار ۾ آهيون، موجوده حڪام

Gul Hayat Institute

جي نظر ۾. بهرحال سنگت لاءِ حتي الامڪان جيڪي ٿي سگهندو، ڪبو، ليڪن، حال ته امڪان اهو ٿو ڏسڻ ۾ اچي ته ممورئي سنگت کي شايد تڪليف پهچائين.

٢- ڪهڙي مختيارڪار اوهان جي ملڪيت مان ڍل وصول ڪئي آهي؟ خان بادشاهه اچ مليو. طبيعت پوري ٺيڪ نه اٿس، پر خوش آهي. خدا، شال! انهن بزرگن جي حياتي دراز ڪري. سوڪڙي آهن. هتي قدر ڪمهن جو آهي. اشرافن جي اڄڪلهه پڇا گهٽ آهي.

توکي سڀ سنگت ياد ڪري ٿي. زياده خير والسلام،

غلام مرتضيٰ

(٥)

سينٽرل جيل، ڪراچي، ٣-١-١٩٥٥ع.

برادرم محمدامين!

السلام عليڪم: اوهان جي ياد آوريءَ لاءِ شڪريو! آءٌ خوش آهيان. اميد ته اوهان به خوش هوندا.

مون سيني دوستن کي چيو آهي ته هتي خط پٽ نه لکن. سبب ڏيڻ جي ضرورت نه آهي. موسم خراب آهي، هرويرو پاڻ کي تڪليف ۾ نه وجهن. اميد ته خوش هوندا.

——زياده خير و السلام، غلام مرتضيٰ.

Gul Hayat Institute

(٦)

سن، ٢٨-٨-١٩٦٠ع

برادرم عزيز ميان محمد امين!

السلام عليڪم: اوهان جو خط ڪهڙي وقت ڪان پوءِ بهتو. اندر ته پهچندا رهندا هئا. مجذوبيت نمايان طرح منجهانئس ظاهر ٿي ٿي، جنهن ۾ ڪيئي جواهرريزه مٿيءَ ۾ مليل، باريڪ بين نظرن کي ڏسڻ ۾ پيا اچن.

گهڻو وقت ٿيو آهي، ملاقات نه ٿي آهي. خبر نه آهي مالي حالت ڪٿي بيٺي اٿوَ. عمر وڏي ٿيڻ ڪري ۽ خوبروين جي ماحول کان پري هئڻ ڪري، حلمي مبارڪ کي ڪهڙي رونق وٺائي اٿوَ.

اوهان جا سڀ خط فائيل ۾ گڏ ڪري رکيا ويا آهن.

هڪ طرف طبيعت ٺيڪ نه ٿي رهي. دل ۽ پيٽ جي تڪليف وقت به وقت ستائي رهي آهي. پهو ڏهه مهينا اندر گذارڻ بعد ۾ سال ڏيکو گوٺ ۾، سو به سمورو وقت اندر جاءِ ۾ رهڻ، ذرا گران پيو نظر اچي. پر نااميديءَ مان اميد جو ترورو نظر اچي، زندگيءَ جو سهارو بڻيو پيو آهي.

هان م شو نااميد چون واقف نئي از سر غيب،
باشند اندر پرده بازيهاي پنهان، غم مخور.
(حافظ)

سياست ۾ سڌيءَ طرح حصو وٺڻ کان منع آهي، جنهن ۾ لکڻ، ڳالهائڻ، بلڪ خيال ڪرڻ به اچي وڃن ٿا. آن ڪري اوهان جي لکيل حقيقتن جي جواب ڏيڻ کان قاصر آهيان. هاڻ سمورو وقت پڙهڻ، ادبي ۽ ثقافتي ڳالهين تي فڪر ڪرڻ ۾ گذري ٿو. جي آن جا شائق هجو، ته فرصت ۾ ملاقات ڪرائي وڃو. راڳ خاص طور تي وندر جو ڪارڻ بڻجي ٿو.

"بدم گفتي و خورسندم تعالي‌الله نکو گفتي" واري مصرع، ماحول ۾ واقعو ياد اٿوَ! زنده دلي هزار نعمت آهي.

اميد ته خوش هوندا

سلام سڀني دوستن کي رسڻ.

—زياده خير و السلام،

غلام مرتضيٰ.

فصل ٽيون

خط سال ١٩٦٥ع جا

هن فصل ۾ مرحوم محمد امين جي موڪليل ١٠٢ خطن مان ٦٨ خطن جو اختصار، ۽ ساٿين جي، اهم، سمجهه جا ۹ خط ڏجن ٿا. (مرتب)

[نوٽ: ١٩٦٠ع کان ١٩٦٥ع تائين، آءٌ جيل ۽ نظربندين جي حوالي هوس. حالت هيءَ هئي، جو جسم نظربند، زبان تي تالا ۽ قلم تي سنسرشپ لاڳو هئي. تنهنڪري، برادرم ميان محمد امين خط و ڪتابت نه ڪري سگهيو. دردِ دل ۾ سانڍيندو ويو، جو نيٺ ١٩٦٥ع ۾، جڏهن به آءٌ نظربند هئس، پرنڌڙ جيل جهان ڦالسي، ”لاوي“ جي صورت ۾، هنن خطن ذريعي ظاهر ٿيو. هن هڪ سال ۾ گهڻائي خط لکيائون، پر مون وٽ ١٠٢ خط محفوظ ٿي سگهيا.

مرحوم جا خط اهڙا دل آويز آهن، جو هوند جملي پيش ڪجن، پر هيٺين ڳالهين سببن ڪري، اختصار تي اڪتفا ڪجي ٿي:

(١) مواد جي گهڻائيءَ ڪري، جملي خطن جو ڇپجڻ مشڪل ٿي پيو ها.

(٢) اڄڪلهه پنو ۽ ڇپائي، گران ٿيڻ ڪري، خرچ تمام وڌي وڃي ها.

(٣) اڪثر ماڻهو، وڏن ڪتابن ۽ گهڻي مواد پڙهڻ جا عادي نه آهن. وقت جي گهٽتائيءَ ڪري، ننڍا مضمون پڙهڻ پسند ڪن ٿا.

Gul Hayat Institute

جيڪڏهن خدا ڪهريو، ۽ ملڪ آزاد ٿيو، ته هي سڀ خط ڇپجي، پڌرا ٿي سگهندا.
هنن خطن ۾ سنڌ سان ٿيل ظلمن جي ترجماني ڪيل آهي.
—جي. ايم. سيد]

خط (١)

جيڪب آباد، (بنان تاريخ)
حضرت جي. ايم. شاهه!

هت هڪ ادبي ڪانفرنس جي زيرسايي مشاعرو ٿي رهيو هو. حيدرآباد جو ڊاڪٽر ابراهيم ”خليل“ ۽ سردار علي شاهه موجود هئا. ماهرالقادري صاحب به هيو. بندي سائين جمالي هائوس ۾ ملاقاتون ڪيون. تنهنجو ۽ شيخ صاحب جو نالو پئي ورتم، ۽ ساريءَ فضا کي آزاديءَ ۽ حريت جي پيغام سان پئي معمور ڪيم.

جي. ايم. سيد ۽ شيخ صاحب جو حليو رڳو پين نه بگاڙيو آهي، هنن خود پاڻ سان هر نموني سان به ظلم و ستم گهٽ ڪون ڪيو آهي. پر مان جيڪا سندن تصوير پيش پيو ڪريان، سائي سندن اصلي صورت ۽ شڪل هئي. اهي ٻــ نالا ڪڏي ڇڏجن، ته سنڌ سيد غلام رسول شاهه جيلانيءَ جي وجي تي بچي. ان کان وڌيڪ اڄ ۾ تباهه حال ٿيل سنڌ سان ايڏو ويل مان ڪرڻ لاءِ هرگز تيار نه آهيان.

اڄ به لکيو اٿم، سنڌ جي آدمشماري تي عدد انسان، جي. ايم. سيد، فخر سنڌ ۽ هند شيخ عبدالمجيد سنڌي ۽ هي بندو. جنهن خطي ۾ تو ۽ شيخ صاحب پارا هجن، آنهيءَ جي قسمت اڄ نه سڀاڻي ضرور روشن ٿيندي. يورپ، روس، آمريڪا وغيره جي مادي ترقين کان فائدو وٺجي، پر پنهنجي اصلي سرمائي کي ته ضايع نه ڪجي.

انسان محض فاني ۽ لابقا شيءِ ڪالهه آهي. هن جي ساخت ۾ اهڙو جزو به ته آهي، جو ابدي ۽ ازلي آهي. اُن ابدي ۽ ازلي جزي کي نظرانداز ڪرڻ ته معاملو ڪجهه به نه بڻندو. انسانيت جي اُن ابدي ۽ ازلي جزي جو فروغ اسلام جو پيغام آهي، جو ساريءَ انسانيت واسطي سڀني وقتن لاءِ آهي.

.... سيني ۾ دل ته داغدار آهي، هڪ اهڙي جذبي سان، جيڪو لافاني آهي. آهي داغ، اهو سينو ۽ آها دل، يورپ، روس ۽ مغرب جي ڪارخانن جي محتاج ڪانه آهي.

تون سياسي طرح خريد ڪري نه سگهين ٿو، اهو اُن ڪري ڪونه هو، جو تون يورپ، آمريڪا، روس ۽ چين کان اهو سبق سکي آئين، پر اهو اُن ڪري آهي، جو تو ۾ اهو ابدي ۽ ازلي جزو موجود آهي. .... يورپ جي سحرڪارين ۾، حيات انسانيءَ جو راز لڪل ڪونه آهي. ها، دنيوي ترقيءَ جا ڪيئي دلفريب منظر هوندا. اصلي راز سياسي معنيٰ ۾ ڪولمبس ۽ تون سن جو ويٺل سيدزادو آهين. دنيا جي دلفريبين کي به ڏسجي، ڇو جو اُنهن ۾ به، قدرت جي ڪرشمي سازيءَ جو ڪو نه ڪو جزو شامل آهي. پر اصل انساني راز ته محمد عربي صلعم جي عظمت اڳيان عاجزي ۽ هيٺائيءَ سان لکين ڪروڙين دفعا سجدن ڪرڻ ۾ آهي— تون انهيءَ عظمت جي هڪ نشاني آهين. جيستائين اُن جو مڪمل احساس توکي نه هجي، پر توکي باطل دٻائي نه سگهندو....

—محمد امين کوسو

(٢)

عزيز آباد، انڙ واهه، ضلعو جيڪب آباد، (بنان تاريخ)
بخدمت قبلا سيد جي. ايم. شاهه صاحب!
السلام عليڪم ورحمة الله وبرڪاته!

هونئن ته تنهنجي ياد رهندي آهي، پر اڄڪلهه دل ٽپا

ڏٺي ٿي، ته آڏري ڪري به تو وٽ پهچي وڃان. خيال ڪير ته توکي تار ڪري، تنهنجي طبيعت جو احوال معلوم ڪريان. تو هن وقت تائين پاڻ سان منهنجي نيازمنديءَ جي گهراڻ جو احساس به نه ڪيو. آهي پاڻ کي چورائيندو ته محبت‌پرست آهين، پر محبت وارن سان تنهنجو پلئه پورو نه اٽڪيو آهي.

شنيده ڪي بود مانند ديده

رڳو منهنجا طواف پنهنجي جاءِ جا ياد رکي سگهين، ته معلوم ڪري وڃين ته الفت ۽ نيازمندين جا ڪيڏا نه طوفان مان کي تو وٽ کهلي ايندا هئا. الهه بخش ته هو بس منهنجو هڪ محبوب قسم جو يار، پر تو سان ۽ شيخ صاحب سان جهڪي لاڳاپا مان پاڻ قائم ڪيا آهن، آن جو احساس توهان ٻنهي کي پوريءَ طرح نه آهي ....

شيخ صاحب ۽ جي- ايم- سيد پارن سان پلا جي محبت هوندي به سندن غلط سياسي قدمن جي اعلانيه مخالفت ڪئي اٿم. .... شيخ صاحب غلطيون ته ضرور ڪيون آهن، پر سياست ۾ ڪن چڱن سون مالن ۾ اوشيا ته چيا، دنيا ۾ اهڙي پاڻي جو آدمي ته ڪو مان کي ڏيکاري! پيو جي- ايم- سيد ــــ ناڻي وڌ ڪان سياسي باطل پرستين ۾ لرزو پيدا ٿي وڃي ٿو

حيدرآباد ڪان مس جناح سڪر ويندي ته شيخ صاحب جي خدمت ۾ پرڪوي صاحب جي موٽر تي مان به ويس. هزارين احمق آدمي اچي ڪٺا ٿيا هئا .... هن هل هنگامي ۾ دل تي ياد ٿي تنهنجي هئي. چنانچ جهڪو سامهون واقفڪار آيو، آن سان تو بابت پڇي ڳالهايم. شمس الدين شاهه وڪيل مليو، هو ته مس جناح جون تعريفون ڪرڻ جي ڪم ۾ مستغرق هو، مان تو بابت افسانو شروع ڪيو. ڪجا مس جناح ڪجا جي. ايم. سيد! .... تو پاري کي نظربندين ۾ ڏسڻ جو ڏک ۽ افسوس جهڪو مان کي ٿئي ٿو، آن جو

Gul Hayat Institute

احساس ته ڪر..................... تو پنهنجي مقابلي لاءِ ”ننڍڙن ۽ ماڪوڙا“ پاڻ کي بچائي ڇڏيا! ماڪوڙن ۽ ننڍڙن کان پاڻ کي بچائڻ، ڪانئرن جي ۽ ڪهڙي سياست آهي؟ دنيا جي تاريخ اهڙن دورن سان ڀريل آهي. جاتي اعلىٰ اولي العزم آدمين پنهنجي نا اهل حڪمرانن کان سختيون سٺيون، زهر جا پيالا پيتا، ڦاسيءَ ۽ سوريءَ تي چڙهيا، قيد ۽ بند جون صعوبتون سٺيون، آتي اهڙا به آن کان وڌيڪ سيانا هئا، جن هڪ گوشائتي هنڌ ۾ ويهي ڪري، قومن کي بچائڻ جو ڪم ڪيو. حق لاءِ مرڻ شهادت آهي، ته جيئڻ به جهاد آهي. تنهنجو پابندين ۾ نه هجڻ ئي سنڌ جي وڏي ۾ وڏي خدمت آهي. ٻيا جيلن ۾ وڃي، اهو ڪجهه نه ڪري سگهندا، جيڪو تون سنڌ جي هڪ ڪنڊ کان ٻيءَ ڪنڊ تائين وڃي، ڪري سگهندو آهين. تو کي جيلن ۾ پوڻ جو ڏک ڏسيو جنهن، تنهن غلط نسخو ڏسيو!..............

.........منهنجا خط توڏي صرف هڪ موضوع تي آهن. اهو آهي تنهنجي ئي شخصيت ۽ تنهنجا ئي ڪارناما! ”من بتو، تو، به عمرو زيد!“ تون پاشاني، بادشاهه خان، پڙهندو رهه، سان جي-ايم-سيد چوندو رهان— آهي ته ظلم ۽ ويل مان محمدامين کوسي مسڪين سان!

چڱو خدا حافظ— من ڪا ڳالهه مڃي وڃين!
دعا طالب، محمدامين کوسو.

(٣)

جيڪب آباد، لوڪابورڊ آفيس. ١٦-٧-١٩٦٥ع
قبلا شاهه صاحب جي-ايم شاهه صاحب!

يادم نمي ڪني وز يادم نمي روي،
عمرت دراز باد فراموش ڪار مــن!

مهدي شاه صاحب جي ديرينه حڪمنامي جي پيرويءَ ۾ اڄ هت لوڪلبورڊ آفيس ۾ سندس روبرو حاضريءَ ۾ ويٺو آهيان. سندس، آجيان طور ڏنل "سمون اپ" هضم ڪرڻ کان اڳ، توهان جو نالو مبارڪ زبان تي آيو. ۽ هاڻي وري هيءَ عريضو سندس ئي ميز تي، سندس ئي سامهون، سندس ڏنل ڪني تي لکي رهيو آهيان.

بابا، سهڻ سونهارا! جهان الله جو هوڻ ڪري تمام وسيع آهي، ۽ انسانن جي باري ۾ قدرت تمام تورن ڪي ئي نوازيندي آهي، ته آهي بقاي دوام حاصل ڪن. ساريءَ انساني تاريخ ۾ جيڪي برگزيده آدمي، هر دور ۾، هر شعبهء حيات ۾ ٿي گذريا آهن، انهن مان تون به هڪ آهين.

الله جو اهو به مان مسڪين تي احسان آهي، جو توسان به نيازمندي اهڙي اٿم، جو اُن ۾ بيو ڪوبه شريڪ ڪونه آهي. تون ۽ شيخ صاحب، في زمانه، سنڌ آهيو. ٻنهي سان نيازمندي لاشريڪ غيري اٿم.

سنڌ وارن ۾ نه شعور آهي، نه عقل آهي، نه فهم؛ ورنه سڀ ڪجهه آسانيءَ سان سنڌ جي برتريءَ بابت، رڳو ٻن آدمين جي نالن جي تڪرار سان حاصل ڪري سگهندا. اهي ٻه نالا آهن: شيخ صاحب ۽ تون.

اڃا تائين توتي بندشون ڇو آهن؟

طبع جو ڪهڙو حال آهي؟ هر وقت، تنهنجي حضور ۾ اچڻ لاءِ تياريون آهن. الله جلد ديدار نصيب ڪري. دعائون ڪندو ڪر. بندي کي هر وقت، هردم ياد آهيو!

لکندو ڪر. تو وارا خط، رڳو خط ته ڪونه هوندا آهن.

— محمد امين کوسو

Gul Hayat Institute

(٤)

عزيزآباد، انڙ واهه، ضلع جيڪب آباد، ١١-١٠-١٩٦٥ع

حضرت قبلا جي. ايم. شاهه صاحب!

السلام عليڪم ورحمت الله وبرڪاته،

.... ڪالهوڪي خط ۾ ڪنهن هنڌ ٺـي هڪ فقرو آيو ته جيڪو تو جي. ايم. شاهه مان وير رکندو، تباهه ٿي ويندو.

سنڌ جي ڪرڻهر واڻين جي تباهيءَ جو سبب، هڪ منهنجي سائين مٺي محبوب سان دشمني، ٻيو توسان عداوت! توسان تنهنجي راهن ۾ اختلاف ڪن ها، پر توسان وير؟_ توسان سخت ترين لفظن ۾ اختلاف به مان ئي ڪيو، پر حڏهن الهه بخش کان اها غلطي ڪرائي ويئي ته توکي قيد ڪن، ته شيئهن جهان مٿس حملي آور ٿيس. مان چيو ته ”توکي ۾ رجتا ٻڌايان ٿو: هڪ ته جي ايم کي هڪدم آزاد ڪر، يا مان کي سائس گڏ هڪ ٿي هنڌ قيد ڪر، ٽيون رستو مان وٽ ڪونه آهي!.... مان حاجي صاحب مرحوم [يعني حاجي محمد عمر، الهه بخش جي والد] جو غلام ته ڪونه آهيان، جو تنهنجي گهر جا طواف ڪندو رهندو آهيان، ۽ جي. ايم. شاهه کي بـ قيد توکان ٿيندو ڏسان؟“ ....

تو چيو، ”هندو سنڌ مان نڪري ويندا.“ مان ٿي آٿي فرمايو ته ”بيشڪ ائين ٿي ٿي ويو!“ سنڌ اسيمبليءَ جو هال اَن تي گواهيون ڏيندو. منهنجو ساهه سڪي ويو هو، ته شاهه ڪري ڇا ٿو؟ هت تي هڪ اهڙي تاريخ ڏاهي ٿو، جنهن ۾ اسان سنڌين کي ٻيا قبضي هيٺ قيد ڪري رکندا! مان مسڪين توسان ڪهڙا نه جتن ڪيا؟ مطلب هو ته ”بابا سيد سونهارا! هت کان هيٺ لهه. اها تحريڪ ته ڪانه تو هلائون، پر رکو ڏاهين تو آها سياست، جنهن ۾ سڀ کان اول تون پاڻ خود ڏکيو ٿيندين!“

هڪ ڏينهن، گوپال سپاهيملاڻي، منهنجو هاريءَ وارو وڪيل دوست، تون وٽ وٺي آيو هئس. عبدالقادر هاري (ڪامريڊ) ساڻ هو. الله جنت نصيب ڪريس، منهنجو حقيقي يار هو — .... آن وقت تو وٽ هڪ ڪتاب (Pakistan, A Nation) زير مطالع هو، تو دروازو بند ڪري، جوش ۾ اچي، مان کي قائل ڪرڻ واري تقرير ڪئي. مان عرض ڪيو ته: برابر "پاڪستان اي نيشن" (پاڪستان هڪ قوم) ته ٿي، پر توکي سڀ کان اول، اهي نيشن وارا جبل ۾ هٿندا. منهنجو چوڻ سچ، مان مسڪين تي ظلم نه ڪر! منهنجي عرض تي نرم ته ٿي وئين، پر هٺ تان لٿين ڪونه. وري ٻيو دفعو، حاجي مولابخش جي اليڪشن وقت، هڪ پولنگ اسٽيشن تي گڏجاڻي ٿي. مان اهو ساڳيو سنڌ جو محافظ هئس. افسوس، خود تنهنجي تحريرن ۾ منهنجو هيڏو سارو توسان ٿي جهاد ظاهر نه ٿي سگهيو. جاتي جي. ايم. سيد جو ذڪر آهي، آتي مان به حاضر آهيان.

من نيز حاضر مي شوم تصوير جانان در بغل،

سنڌ جي مقدس سرزمين جو نقشو دل ۾ زبان تي،

برملا مان ٿي مقابلن ۾ هئس. سنڌ اسيمبلي هال هجي، توڙي جامع مسجد جي مينارن ۾ لعل قلعي جي ڪنگرن سان، الهه بخش جي آواز ذريعي ڊڪرائيندڙ اعلان حق هجي، هئس ته مان آهو ساڳيو مسڪين، هنن خطن جو لکندڙ — جهڪو توکي منت زاري ڪرڻ ۾ مشغول هو. آن وقت تون اليڪشن جي شغل کي وساري، مان سان ڳالهائڻ ۾ مشغول ٿي وئين. پسار ڪندي، ۽ اڍائي ڪلاڪ توسان گفتگو رهي. هٺ به نه مڙئين. ڇا ڪجهي ها؟— انهيءَ اليڪشن جي سلسلي ۾ توڏي خط لکيم، جو ڳاڙهيءَ مس سان نشان ڪري، تو ليگ جي دفتر ۾ موڪليو هو. مسٽر جناح منهنجي اڳ اطلاع ڏيڻ کان سواءِ، مان کي ليگ جو جوائنٽ سيڪريٽري مقرر ڪيو هو. مسٽر جناح سان سنڌس

Gul Hayat Institute

اڏوري پروگرام کان سواءِ ذاتي طرح ورهين کان منهنجا خوشگوار تعلقات هئا، اهو تعلق عليگڙهه جي تعليم جي زماني کان شروع ٿيو هو، جڏهن مان، پيربخش ۽ مرحوم نسيم تلوي، وٽس بلوچستان جي نمائندگي ڪرڻ واسطي ۱۹۳۳ع يا ۱۹۳۴ع ۾ ويا هئاسون، يا شايد ان کان به اڳ ....

مان چاڻي ورتو هو ته توهڪ کي مان ساڳو ڏک وٺايو، ته ملڪ جي قسمت تي ان جو اهڙو خوشگوار اثر وجهڻ ۾ ڪامياب ٿي وينداس، جو تاريخ ان کي هميشه ياد رکندي. هن دور جي خصوصيت ٿي اهيا آهي، جيڪا هنن خطن ۾ بيان ٿيندي رهي ٿي. منهنجي مٺي محبوب سائين ۽ حضرت مولانا سنڌيءَ جو دور، سياست ۾ فخر سنڌ و هند شيخ صاحب ۽ تنهنجو دور! سياست ۾ توهان جي غلطين جو برملا مخالف ۽ توهان کان وسائل جي خيال کان هر طرح ڏاڍو پٺي رهيو آهيان. اڄ به آهيان، جي رڳو تون ٿي ڪرم جي نگاهه ڪرين. خود توهان جي محبت تي قبضوٺي منهنجو پٺي رهيو آهي. اهڙي مخالفت ته ڏيکار! مان تي ڪاوڙ توڪئي، جو مون تنهنجي غلط روش ۽ مسٽر جناح جي غلط سياست تي ڪوڙي ۽ سخت نڪته چيني ڪئي هئم. مان ته ڪونه ڪاوڙيس. مان رڳو آئينده اچڻ وارن هولناڪ نتائج کان توکي آگاهه ڪري، ان روش جي مخالفت پٺي ڪئي، جيڪا روش اهڙا خطرناڪ نتيجا پيدا ڪرڻ واري هئي. هندستان ۽ پاڪستان جي هاڻوڪي تاريخ انهن پيشينگوين جي صداقت تي گواهه آهي. هت به مان نقال ڪونه هئس. خود مولانا ابوالڪلام آزاد ته تنهنجي ۽ شيخ صاحب جي دام ۾ اچي ويو، ۽ الهه بخش جو مخالف هو. مان بسر خود الهه بخش کي پڌائڻ ۽ صلاح ڪرڻ کان سواءِ دهليءَ وڃي پهتس. پٽيل رحمت الله عليه سان پولاپائيءَ جي روبرو، ۲ بجي رات جو ملي ڪري، پٺي ڏينهن صبح جو پنگين جي ڪالونيءَ برلا جي موٽر ۾ سائس گڏ وڃي، مهاتما گانڌيءَ جي حضور ۾ حاضري ڏنم.

مولانا مرحوم، تون، شيخ صاحب، تنهي کي انهيءَ گفتگوءَ جي ذريعي، سنڌ اندر وقتي شڪست ڏنيم. ٻئي ڏينهن منجهند جو مسٽر آصف علي مرحوم جي فون رابل هوٽل، دهليءَ، ۾ ملي ته شام جي چاهه اچي حضرت مولانا سان گڏ سندس جاهه ۾ پيان. آهه، اها چاهه! بهشت برين جي شراباً طهورا سان مقابلو ڪندڙ!! ڇا چوان؟ – مولاناڪي جنهن همت ۽ طاقت سان، مهاتماگانڌيءَ وٽ شڪست ڏنيم، ان جو بار بار ذڪر پنهنجي ٺي سحرآميز شراب آميز گفتگوءَ ۾ ڪيائين. الهه بخش تي خوب حملا ڪيائين، ۽ ڪيس نهچلداس جو پوٺلڳ قرار ڏنائين. پر مان تي ڪهڙو اثر پوڻو هو؟ مان جڏهن پنهنجي شهيد يار جي تعريف شروع ڪئي، ته مولانا جي دل به لرزش ۾ اچي ويئي. زبان ڪٺي آها ته هئي، پر دل نه الهه بخش جي محبت سان لبريز هئي–

بات جو دل سي نڪلتي هي اثر رکتي هي-

مولانا آزاد چوڻ لڳو: ”هان ميري ڀائي! آپ ڪهلئي تو وه عقل ڪل هي.“ پڏين تـو شاهه صاحب!. يعني، منهنجو ته الهه بخش سان عشق آهي. سو معشوق عقل ڪل نه ٿيندو ته ٻيو ڇا ٿيندو؟ چاهه ڏاهي پيارينڌڙ ساقي به مولانا آزاد هو. چاهه جو ساقي اهڙو پنهنجي ٺي عشق ۽ محبت جي چاڪ دامانين سبب حاصل ڪرڻ منهنجوڻي ڪم آهي.

ڪاڻي ڪاڻي توسان عملي دنيا جي هنگامي خيزين ۾ مقابلي آرائيون انهن فيصليڪن سالن ۾ نه ڪيم؟ هڪ طرف مقابلو، ٻئي طرف منهنجو عاجز هٿ تنهنجي دامن ۾ هو. ياد ته ڪرا تنهنجي ٺي سرگذشت حيات جو اهم ترين واقعو اهو آهي!! ذاتي دامن تون به ڇڏائڻ واسطي آماده نه هئين. ڪڏهن ڪڏهن استهزا تون به فرمائيندو هئين. پر محبت ۽ عشق جي ميدان ۾ ٽوڪ، ڪل، مسخري ۽ مصيبتون سهڻ ته اولين شرط آهي. مان سنڌ جي حفاظت ۾ مشغول ۽ تون پنهنجي الغرضيائين جي خمار ۾ هئين.

جڏهن عيدگاهه ميدان تي تو ليگ جو جاسو ڪرايو هو، تنهنجي سيني تي ليگ جو بيج هو. مان سنڌ زميندار هوٽل جي بالاخاني کان اهو بيج تنهنجي سيني تي ڏٺو. تون سرڪس ۾ شادان ۽ فرحان رستي تي گذري رهيو هئين، ته خود منهنجي دل تي داغ اچي ويو. چاتم "اهو بيج، سنڌ جي غلاميءَ جو آهي"– ۽ دل چيو ته بالاخاني کان ٽپو ڏيئي تنهنجي موڙ تي پهچان، ۽ اهو بيج ڦاڙي پرزا پرزا ڪريان. اهڙين حالتن ۾ به توسان وير نه ڪونه هيم، پر تنهنجي روش تي سخت ڪاوڙ ايندي هيم، ته اهڙو غلط ڪم ڪري چو ٿو؟ مسٽر جناح جو عملي حصو، ڪو ايڏو اهم هيوئي ڪونه، سو هن تي ڪاوڙ ايندي هيم ته پڻ سين ڪري.

هنن خطن جو موضوع پڙهندين، ته ساڳي بنهادي ڳالهه نظر ايندي، ته اهم ته تون پاڻ آهين. پڻ جي اهميت اضافي آهي. تون قدرت جي ڪارخاني جي هتن مان اهم ٿهي، عظمتون حاصل ڪري، هن معموره ۾ آيل آهين. تنهنجي عظمت جو سبب ٿي تون خود پاڻ آهين، نه ڪ تنهنجا ڪي ڪم! جي. ايم. سيد وري نه اچڻو آهي. صدين تائين، وري نه اچڻا آهن هي خط! الفاظ ۽ جملا ڪچا هجن ته هجن، مضمون ته هنن جو توحيد، خدا پرستي ۽ خدا نمائيءَ جو آهي.

عجمي خم هي تو ڪيا، مئي ته حجازي هي ميري،
نغمه هندي هي تو ڪيا، لئي تو حجازي هي ميري.

.... مقام جي. ايم سيد جو هتان جو (Of this World)

منهنجا مخدوم، هجي! ته قلم تي بندشون روا ڪان!

– محمد امين کوسو.

[نوٽ: مرحوم محمد امين، جنهن بيج کي ١٩٣٨ع ۾ غلاميءَ جو بيج پئي سمجهيو، ۽ هندس دل ان کي پرزا پرزا ڪرڻ پئي چاهيو: سو اسان پاڻ، تجربي بعد، ١٩٤٥ع ۾ لاهي، لتن هيٺان لتاڙي ڇڏيو. ليڪن انهيءَ آزار مان جان اڃا سوڌو

آزاد نہ ڪري سگھيا آهيون. خدا شل اهو ڏينهن بہ آڻي، جو سنڌ مسلم ليگ جي آنڌل نظريي مان آزاد ٿي، سڪ جو ساهہ پٽي، ۽ مرحوم جو روح خوش ٿئي! (جي.ايم.سيد)]

(٥)

عزيزآباد، الڙ واهہ، ضلع جيڪب آباد، ١٨-١٠-١٩٦٥ع
ڪرمفرماي بنده جناب جي. ايم. شاهہ صاحب!
السلام عليڪم ورحمت الله و برڪاتہ.

هت رات، اسان جو هڪ عزيز حاجي محمد مسعودخان کوسو جيڪب آباد کان آيو. آن پڌايو تہ توهان جو عطا ڪيل ڪتاب، ان ۾ توهان جو رقعو ڪيس بنديءَ کي پهچائڻ لاءِ مليو. وڌيڪ چيائين تہ جون مهيني جو لکيل خط هو. مان ڪيس چيو تہ شايد مهدي شاهہ صاحب جي معرفت اهو ڪتاب ۽ اهو رقعو موڪليو هوندائين. بندو آن وچ ۾ جيڪب آباد ويوئي ڪونہ آهي، تنهنڪري خط نہ مليو. هن وڌيڪ ٻڌايو تہ مهدي شاهہ جو بہ تبادلو ٿي ويو آهي.

تنهنجي نالي اچڻ سان سڄي ساري هالوڪي تاريخ ذهن جي سامهون اچي بيٺي. تاريخ جا ظاهري صفحا آن کي نہ بہ عيان ڪن، پر تو جهڙي ڪري رکيو سو موجود آهي. مان هاڻي هن وقت بہ توکي ٻي دست و پا نٿو ڄاڻان. ڪٿي بيماريون بدن تي هونديون، پر تون پنهنجي روحاني توانائيءَ سبب هن وقت بہ فيصلي ڪن ارادن جو مالڪ ۽ ڏاڍي آهين.

افسوس، مان شيخ صاحب ۽ توکان ظاهر پري آهيان، جيتوڻيڪ دلي لاڳاپا توهان پنهي سان ويجها ٿي آهن. مان رکو توهان کي سنئين سڌي نموني هلڻ تي آماده ڪري وڏان، تہ دنيا جي هر ظاهري چيز بمع حڪومت نرم تي سگهندي آهي. ايڏي ساري محبت جي باوجود، مان توهان پنهي جي هوندي بظاهر ڪو وڏو ڪم نموني طور بہ نہ ڪري سگهيو آهيان.

اسان جـي هاڻوڪي سنڌ انساني عظمتن ساں ڀريل آهي.
شايد ڏي تاريخ جي ڪنهن بـہ دور ۾، سنڌ ۾ ان قسم جي انسانن جو مجموعوڪڏ ٿيو هجي. خـود جناح بہ سنڌي آهي، ۽ سنڌ ۾ ئي سندس هڏا پناهہ ورتيون پيا آهن. گو سندس روح ڪوڪلي جو ڪوڪلو رهڻ ڏنو. مان ڪيس مسلمان ٻڌا پيان ها تہ ٻئي وجي ها، پر هت بہ منهنجو قصور ٿيو.

توسان ملڻ لاءِ ڪڏهن جو تيار آهيان، پر شايد تنهنجي چڪَ ايتري ڪانہ آهي! طبيعت جو حال ڇا آهي؟ يوناني معالج ڪندا ڪريو.

ـ محمد امين ڪوسو.

(٦)

عزيزآباد، انڙ واهہ، ضلع جيڪبآباد، ٢٣ - ١٠ - ١٩٦٥ع

ڪرمفرماي بنده حضرت جي • ايم • شاهہ صاحب!

السلام عليڪم!

"رهان" توهان جو سيد ميران محمد شاهہ صاحب جي خطوط جو شايع ڪيل ڪتاب رات ئي هت ڳوٺ اچي مليو. ايترو سارو وقت جيڪبآباد ۾ هو. اڳئين خط ۾ ان جو احوال عرض ڪيو هوم. ڪتاب بابت ڪنهن وقت لکندس.

توکي هن ڳهڙيءَ تائين اُن عمق ۽ ڳهرائيءَ جو شايد ڏي احساس هجي، جو منهنجي نيازمنديءَ ۽ محبت جـو تـو سان آهي. هيءَ ڪا هتان جي، هن ڳهڙيءَ جي، نيازمندي ڪانہ آهي. تون سيد، مان سادات جوابداري ۽ آزاـي غلام! سياست ۾ اختلاف هوندي، مان توکي سيد ڏيي ڪري چاڻندو رهيو آهيان. هڪ آقا ۽ مخدوم، ٻيو خادم، تہ وچ ۾ تيون اچي ڪيئن سگهندو آهي..........

توکي موجوده حالتن ۾ بہ احساس ڏياري، اهو ڪجهہ ڪرائي سگهجي ٿو، جيڪو تـوهارو آدمي هر ملڪ ۾ هر قوم

۾ حيوانيءَ جي آخرين ڪهڙين تائين ڪري سگهندو آهي..... .... مان ڪان تون ورتو آهين ڪونه. تومان منهنجي آشنائين ۽ نيازمنديءَ جي ڪيفيت ئي عجيب آهي! هڪڙن ڪو ڪَڪڙن، ڏيندڙ ڏوڙي، ڪِيڙو مَڪوڙو، ڪوجو چاچي، ته وسري به سگهين! تون ۽ شيخ صاحب ٺي به آهيو، جيڪي مان کي بلڪل ويجها آهيو. جن تي مان جادو ۽ سحر نه ڪيو. منهنجي يارانين ۽ دوستين جو عڪس ئي آهي، جو بلوچستاني پهاڙيون "نعره مستانه" سان اٿي، ميدان عمل ۾ آيون، ۽ بلوچ قوم جي ريگستاني علائقن ۾ حيات ۽ زندگيءَ جا اهي نمونا پيش ٿيا، جن جو بيان شايد تاريخ جي صفحن ۾ ڪڏهن به نه اچي. گوڪ آن جو استعمال غلط بلڪل غلط طرح ڪيل آهي. منم هستم رستم پهلوان. اهي منهنجون ادني تصنيفون آهن. توکي ۽ شيخ صاحب کي "راه راست" تي موڙي بيهارڻ سان سياسي طور اسلام زنده ٿي بيهندو.

ڪجا مسٽر پاشاني، ڪجا حيات انسانيءَ جا گهرا پيچ در پيچ مسئلا! چوڻ ۾ اچي ٿو ته هڪ خانقاهي قسم جو آدمي آهي. ان لحاظ کان ڪٿي ايتريءَ نفرت جو مستحق نه هجي، پر مان کي سندس ڦالتو سياست ۾ ايترو غلط لڳندو آهي، جيترو مسٽر ڪوجي (جناح) جو! ....

مان کي نقالي، تقليد ۽ ٻين جي ڪيل لکڻ کان بيحد نفرت آهي. توهان کي ٻين سان "اٺ - قطار" ۾ ٿي ويهڻ ۾ عار ۽ عيب نظر ڪونه ايندو آهي. ڪڏهن پاشاني، ڪڏهن عبدالغفار خان ته ڪڏهن مسٽر ڪوجو! مان گانڌي ڏوهيون به پاتيون، گانڌيءَ وارو به ٿيس، ته ڪميونسٽ به ٿيس پر ڄڃين نياز رکو پنهنجي پير جي چوڪٽ تي رکي سگهيس. ڪميونزم ۾ به منهنجون ايجادون پنهنجون ئي آهن.

ذهن صحيح معامله فهميءَ کان خالي، دل ڪنهن درد کان واندي، ته آدمي ڪوجو بڻندو يا پاشاني! سٽر هزار ڪڏهن

کڏ ڪرائي، آنهن جي هينگن کي ”جمهوريت“ جو آواز ڪرڻ، انساني ذوق سليم لاءِ ڪيڏو نه بار آهي! انسان، انسان آهي، گڏهه، گڏهه آهي! هر ماڻهو، ماڻهو ڪيئن ٿيو؟ خدا پنج انگشت يڪسان نه ڪرد. باقي انسانيت ۾ ڪٿي انسانذات جو خادم ٿجي ۽ پاڻ کي هيچ ڄاڻجي. اهي ٻه ماڻهن جا درجا آهن. ڪهڙو، جي پاڻ کي هيچ ڄاڻي، تـه آهي به هيچ، پوءِ اُن ۾ خصوصيت ڪهڙي؟

هاڻي شاهه لطيف جي نالي سان جو ڪُتا، ٻـلا، گڏڙ، ڪوڏڙا سڀ پانتِ پانتِ جون ٻوليون ٻوليندا رهن ٿا، ته اهو به شاهه صاحب جي روحانيت لاءِ تسڪين جو سبب آهي يا شاهه سان سنڌ جي لاڳاپي جو ثبوت آهي؟ شاهه جي ڪلام جي معنيٰ ۽ تفسير، سنڌ ۾ اڃ ٻه آهن: هڪ تون، هڪ شيخ صاحب! اين چه بوالعجبي، جو گڏهه هينگون ڪن ۽ ڪُتا ڀونڪن! اهو ٿيو شاهه جي ڪلام جو داد! توهان پنهي کي ڪيڏي ڇڏجي، ته سنڌ سياسي طرح هڪ ويرانو آهي، جاتي ڇڻ شاهه صاحب پـارو شاعر پيدائي ڪونه ٿيو هـو! بد اخلاقي ۽ بدتهذيبيءَ جو ثبوت اِن کان وڌيڪ ٻيو ڪهڙو ٿيندو، جو سنڌ جي غلاميءَ جي زنجيرن جي وَڪڙن کـي وڌيڪ ڪرڻ لاءِ شاهه صاحب جو ڪلام، خود شاهه جي مقبري تي پڙهيو وڃي .... ان کان لک ڪروڙ دفعا وڌيڪ رُوح افزا ڳالهه، هتي ته شاهه صاحب جي مقبري تي اهي غريب، مسڪين سادا سنڌي بظاهر اٽيڙهيل پر اندر ۾ عشق جي جوت رکندڙ، اچن ها، نه کي ”مرڪز“ هجن ها، نه تماشا هجن ها. سنڌ جي سياسي عصمتدري ڪٿي وڃي شاهه جي نالي سان؟! ماڻهن جا انبوهه، ته هت به ته هاڻي گهٽا ٿين ٿا. سو انبوهن ۾ مجموعن تي ”انسانيت“ جو دارومدار نه آهي.

پيا تـه محض بيڪار آهن، سو آنهن سان دماغ سوزي ڪجي ڇو؟ تون فعال قسم جو آدمي آهين. خود اهي بندشون

Gul Hayat Institute

ڇوڪي تہ پاڻ ۾ ئي پاڻ قائم ڪيون، رُوحاني لَذتون وٺندو رهيون ٿو، ڪيترقدر جائز آهن؟ اُن جي جواب ۾ ڪو شاهہ صاحب جو بيت لکي موڪليندين، جنهن جي معنيٰ سمجهڻ لاءِ مان ڪي ڪلاڪن جا ڪلاڪ لڳي ويندا. مان پاڻ پنهنجي دل، جگر ۽ بدن جي رت سان هڪ شعر، هڪ ڪافي، هڪ افسانو لکندو رهيو آهيان .... توهان "اصليت" وارو آدمي آهيو، توهان تصنع ۽ بناوت جو محتاج نہ ڪونہ آهيو. روئي زيبا لاءِ خال ۽ خط ضروري نہ آهن. توڪي آها راهہ اختيار ڪرڻ کپندي آهي، جيڪا توڪي سُونهين. باقي محض هنگامہ آرائيون ۽ چندبوخانا ٻڌائڻ پڻ جو ڪم آهي..

.... سنڌ زنده آهي جاڪاڻ جو توهان ۽ شيخ صاحب پڻ آن ۾ آهيو. باقي سنڌ ۾ پيو رهڻ ڇا آهي، جنهن ڪي قوم جي آئينده سياسي زندگيءَ جو بنياد قرار ڏيئي سگهجي؟ ....

ملاقات لاءِ تيار رهين ۾ آهيان. اللہ اهو ڏينهن نصيب ڪري، جو اچي نياز حاصل ڪريان.

— محمد امين کوسو.

(٧)

٢٥-١٠-١٩٦٥ع

حضرت جي.ايم. شاهہ صاحب!

السلام عليڪم: جيئن توهان جو اُن وقت لهڪ ۾ وڃڻ بندي جي مرضيءَ خلاف، صحيح نہ هو، تيئن هاڻي هن وقت بہ سياست ۾ توهان جو پاشاني ۽ خان عبدالغفار خان سان ڳانڍاپو غلط آهي. تنهنجو قدر خود تہ وٽ نہ آهي، تہ پيا بہ توڪي تنهنجي ظاهري افعالن ڪي ڏسي، محض هڪ رسمي سياستدان ڄاڻن، تہ اُنهن جو ڪهڙو قصور آهي .... سياست معنيٰ رڳو سطحي ۽ وقتي ڳالهيون نہ آهن، جيئن عام طرح سمجهيو

Gul Hayat Institute

وڃڻدو آهي. سيدنا امام حسين عالي مقام ٻئي سياست جي بازي کٽي. يزيد جو مطيع ٿي رهڻ کان شهادت کي ترجيح ڏيڻ واري سياست ڪري ڏيکاريائين. مقصد حيات جاتي فوت ٿيندو هجي، اتي سياست نہ ڪجي، تہ ٻيو ڇا ڪجو؟ هڪ سياست آهي سيد علي محمد شاهہ راشديءَ جي، محض عقل فروشي ۽ شطرنج بازي! اها تہ ظاهر معيوب آهي. پيٽ ڌ. ڪتو بہ پاليندو آهي. شايد ڪتي جو پيٽ پالڻ بہ موجوده وقت ۾ ليکي ٿيڻ کان وڌيڪ ’پاڪ آهي. سياست سياست ۾ فرق آهي. تو بہ سياستون ڪيون آهن، انهن ۾ ٻهاڙ جيڏيون غلطيون نہ ڪرين ها، تہ اڄ شايد سنڌ حقيقي معنيٰ ۾ آزاد هجي ها! پر توکي غلطين کان روڪڻ ٻيو معاملو آهي، خود سياست مان توکي بيدخل ڪجي، تہ پوءِ اٿين ٿي ٿيندو، جيئن هاڻي ٿي رهيو آهي! اها سياست جائز يا ناجائز؟ حق ۽ باطل دنيا ۾ رهيا آهن حق ۽ باطل ۾ ٽڪر کان ڪو بہ بچي نہ سگهندو. فقط طريقيڪار ۾ فرق اچي ويندو آهي. ڪيترا حق جي حمايت خاموش ٿي بہ ڪندا رهندا آهن، ڪيترا مجبور ٿي ميدان ڪارزار ۾ ايندا آهن.

منهنجو روح سخن ٽوڙائهن آهي. تون پاڻ کي پاڻ مجبور بڻائي ويهندو آهين، ورنہ ٻيا ڪير ٿيندا آهن، جي تو پاري شير کي مجبور ڪن؟ لومڙ ۽ گدڙ ڪيترا بہ گڏ ٿين، ڪيترا بہ آواز ڪن ۽ ڪيترا بہ جتن ڪن، پر شيرن کي ڇا ڪري سگهندا؟ بشرطيڪ شير پنهنجو پاڻ ڪنهن غلط قدم ڪري ڦاسي نہ پوي! .... سنڌ سياست جي لحاظ کان آهي ٿي جي.ايم.سيد ۽ شيخ عبدالمجيد جو نالو!....... سنڌ ٿي احياءِ اسلام جو مرڪز آهي. سنڌ ٿي دنيا ۾ امن ۽ عافيت جي پيغامبر ٿيندي، سنڌ ٿي پاڪستان ۽ هندستان مان اختلافات کي صحيح معنيٰ ۾ ختم ڪرائڻ جو سبب بڻجندي. اها سنڌ، جي.ايم.سيد ۽ شيخ عبدالمجيد جي سنڌ آهي، نہ ڪہ راشدي بهادر جي سنڌ! راشديءَ جي قابليت ۽ صلاحيت ڪهڙي

ڪم جي، جو آن مان سنڌ جو وجود خطري ۾ اچي ويچي. "ٻن اهو سوڻ جو ڪن چڻي"- آن ڪي ٻه ذهني آپريشن جي ضرورت آهي.

تنهنجو ڪنڊائتو ٿيڻ هڪ وڏو حادثو آهي. ۽ اهڙن حادثن مان ئي حيات انسانيت کي زيب ۽ زينت ميسر ٿيندي آهي. تون هر رنگ ۾ سهڻو نظر ايندو آهين.

- محمد امين کوسو.

(۸)

عزيزآباد، اتڙ واهه ضلع جيڪب آباد- ۲۷-۱۰-۱۹۶۵ع،
حضرت جي.ايم. شاهه صاحب!

السلام عليڪم- توکي لکيو اٿم ته تنهنجي ياد آنهن مان هڪ آهي، جيڪا منهنجي وجود جو حصو بنجي ويئي آهي. مان کون وسرڻ جو آهين ڪونه. اڄ صبح جو سوير آٿيس. نماز صبح کان اڳ چاهه پيئڻ جي تيارين ۾ هئس، ته تنهنجو خيال آيو. اهو مڪالمو دل تي تري آيو، جيڪو الهبخش شهيد سان تنهنجي گرفتاريءَ جي خبر پوڻ کان پٺي ڏينهن سانس ڪراچيءَ ۾ ٿيو. حاتم علوي، آن وقت موجود هو. تو وٽ اها خبر جلدي جيل ۾ پهچي ويئي هئي. توکي سڀ کان اول پاهريون خط به منهنجو مليو هو. اهي خبرون تو جيل کان ٻاهر نڪرڻ وقت مان سان پاڻ ڪيون. ۽ الهبخش مرحوم کي مان جنهن نموني سان چيو، آن جو اثر ايتري وقت کان پوءِ خود توتي اهو هو، جو مان کي پاڪر پاڻي آڪير سان ملڻ کان پوءِ تنهنجي ئي اکين مان ڳوڙها وهي نڪتا. مان ڪيترن خطن ۾ به توڏي هن واقعي طرف اشارو ڪيو. مان الهبخش کي جيڪي چيو هو، آن مان هيءُ به هو ته "جي.ايم سهڊ جيل ۾ تون وڃهين ۽ مان ٻاهر هجان؛ اهو سودو بيغيرتيءَ جهڙو آهي. مان بيغيرت ڪونه آهيان، جو توکي اعدادون ڪريان ان واسطي،

جو تون تڪي جي هندن کي خوش ڪرڻ لاءِ جي-ايم ڪي
جيل ۾ هٽيون. جي-ايم جي جاءِ تي مان کي جيل ۾ وجهڻ
خود تو ۽ مون لاءِ عزت ۽ شان پيدا آهي. مان کي ڪابه
تڪليف ڏيندين، ته آن جو ڏک ٿيڻو ڪونه آهي. هاڻي تو نه
فقط جي.ايم سيد کي تڪليف ڏيڻي پاڻ لاءِ مسلمانن جي هڪ
وڏي طبقي ۾ نفرت پيدا ڪئي آهي، پر خود مون لاءِ ناقابل
برداشت اذيت جو موقعو آندو آهي. جي.ايم سيد کي هڪدم
ٻاهر ڪڍ، نه ته اِتي جو اِتي بلوچڪي نموني جو وير وٺي
وجهندس."— "حاضر- حاضر!"، الهه‌بخش هڪ دردآميز مشڪ
سان چيو. ڪيس، توکي جيل ۾ موڪلڻ ڪري، بيحد ڏک هو.
وري توکي ياد آهي، شڪارپور ۾ هڪ ٻهراڙيءَ جي
پولنگ اسٽيشن تي مان حاجي مولابخش لاءِ آيس، ۽ تون سندس
مقابلي لاءِ اڳ ۾ ئي رونق‌افروز هئين. مان کي ڏسندي، تو ورانڊي
کان ٻاهر نڪري، مان سان محبت‌آميز نموني سان معذرت ڪئي.
مان توکي چيو ته مان الهه‌بخش جي اليڪشن ۾ آيو آهيان.
شايد مان توکي آن وقت هڪ سخت خط لکيو هو مسٽر جناح
جي باري ۾. توکي هن اليڪشن کان سختيءَ سان روڪيو هوم.
شايد ٿورو وقت اڳ مسٽر جناح مان کي منهنجي پڇا کان سواءِ
محض ذاتي ملاقات جي بنا تي (جهڪا هن جي ۽ منهنجي
درميان سر عبدالله هارون جي جاءِ ۾ ٿي هئي) ليگ جو سنڌ
۾ جوائنٽ سيڪريٽري به بڻائي رکيو. تو انهيءَ خط جي ٽڪرن
کي ڳاڙهيون لڪون ڏيئي، مان کي ليگ مان نيڪالي ڏني.
شايد ليگ جي ساري زندگيءَ ۾، نيڪ ڪم رڳو تو اهوئي
ڪيو، جو تو هھڙي ڪِن، گند ۽ عفونت پرڻي مجموعي جي
عهديدار هجڻ کان مان کي زوريءَ پناه ڏني. خدا جي قدرت!
مان کي ان لفظ "ليگ" سان قدرتي بغض آهي. تون پاڻ ڪيڏو
نه مان کي پيارو آهين، پر ليگ سان تنهنجي اڳيون وابستگي
جو خيال ايندو آهي، ته دل کي هڪ ڪاري ضرب لڳي ويندي

Gul Hayat Institute

آهي، گوڪ مسلمانن جا گهڻو ڪري سڀ چوٽيءَ جا سياسي ليڊر ليگ ۾ هئا، سواءِ اسان جي ديوبندي حريت پسندن جي هڪ خاص مجموعي جي.

منهنجا عزيز شاهه صاحب! تو پارا قومن ۾ ملڪن ۾، صدين ۾ ڪي ورلي لڀندا ۽ پيدا ٿيندا آهن. توهان ليڪن جو محتاج ڪونه آهيو، توهان خود پاڻ پنهنجي وجود ۾ هڪ جماعت، هڪ محاذ، هڪ قوم آهيو. توکي شخص، واحد چوڻ به غلط آهي. توهان بندش هيٺ آهيو، ته ساري سنڌ بندش هيٺ آهي. شيخ صاحب تي مقدمو هو ته ساريءَ سنڌ تي مقدمو هو......

الله توکي خوش رکي!

تنهنجي خيالات جي وقتي ڌارن جي مان ڪي ڪتابڙا ڪٺا ڪيا آهي. مان وٽ توهان سيد سونهاري ذات آهيو. پاهريان رنگ تنهنجي اندر ۾ اصليت کي ڪونه بگاڙيندا.

— محمدامين کوسو

(٩)

جيڪب آباد، ٢٧-١٠-١٩٦٥ع

حضرت جي. ايم شاهه صاحب!

توکي لکيو اٿم ته تنهنجي ياد جيئن هر وقت آهي ٿي آهي، ته زبان تي به هميشه واقفڪارن وٽ تنهنجو نالو هوندو آهي. ... جعفرخان سان هت مليس، ته تنهنجو ذڪر آيو. هن چيو ته شاهه بخاري، مير غوث علي شاهه توڏي موڪلي ڏنو اٿس، وغيره. وري شان بخاري صاحب هت مان وٽ منهنجي قيام واري هنڌ، ميونسپل ريسٽ هائوس ۾ آيو. شام جي چاهه به پيتائين ۽ چيائين ته جي. ايم. شاهه صاحب خدا جو منڪر ٿي ويو آهي. توکي ڪجهه ڪرڻو آهي ته آل رسول جي مدد ڪر! مان جواب ڏنو ته هتان ٿي سنڌس نقلي ۽ سطحي دهريت جا ٿائر ڦاڙي ارزا پرزا ڪري ٿو رکان .... توهان کهڙين تاريڪ غفلتن

۾ وچي پاڻ اڙائڻ جي ڪوشش ڪرين ٿو؟ تو ڪان دهريت جا جنجال ڪاٿون پچندا؟ اهي اسان آهيون، جو.

برڪف جام شريعت، برڪف سندان عشق،
هر هوسناڪي نداند، جـام و سندان بـاختن!

—— محمد امين کوسو.

(١٠)

ميونسپل ريسٽ هائوس، جيڪب آباد، ١-١١ ١٩٦٥ع

حضرت جي.ايم. شاهه صاحب!

بارها توڏي لکجي ويو آهي. انهن لکيل خطن مان ڪي تو وٽ پهچي به ويا آهن، ته تنهنجي ياد به منهنجي وجود جو حصو بڻجي وئي آهي. مان وٽ ظاهري حڪومت جي ڪرڪار ۾ به، هن وقت جڏهن تون نظربند آهين، ته به تون ڏي اهميت رکين ٿو.......... خود گانڌيءَ ۽ نهروءَ کان بين الاقوامي سياسي نقطي نگاه کان گهٽوئي بلند آهي نٿي جو مومن ديوان زادو، فقيرمنش ۽ شهنشاهه دل رڪندڙ شيخ صاحب! ايشيا ڇا، دنيا جي هائوڪيءَ سياسي تاريخ ۾، گذريل ادائي ٽن سؤ سالن ۾، محض سياسي خيال کان، هن جي پايي جو آدمي نظر ڪونه ٿو اچي. بلڪل منفرد. سياسي مؤحد آهي، مشرڪ نه آهي. ۽ پنهنجي ضد ۾ ڪاوڙ سبب، غلطي ڪرڻ تي بيهجي ويندو آهي. مثلاً: الهه بخش تي ڪاوڙيو ته هن کي تڏ ڪري ڏيکارڻ جهڙي خس وخاشاڪ سوز تقرير ڪيائين. ۾ سندس اِن ڪاوڙ جي ڊال مان موجوده هئس. الهه بخش، شهيد اعظم ٿـي، دنيا مان ويو. سنڌ جي آئينده قسمت نهٺي ڏي شڪارپور جي ”پنجن پيرن جي قبرستان“ ۾ پوريل الهه بخش جي قبر تي ظاهر ۽ برملا سجدن ڪرڻ سان آهي.........

سياست بيڪاريءَ جو مشغلو ڪونه آهي. سياست ڏي

شهادت ڪربلا جو سبب هئي .... پاڪستاني بهادر، سنڌ لاءِ استعمال ٿئي ته خوب! باقي اسان جي امداد ڪري سگهندو، اهو هڪ پارائو خيال نه آهي، ته پوءِ ڇا آهي؟ اهڙا خواب مسٽر چيانگ ڪائي شيڪ، ڏسي، چين جي هيڏي ساري حڪومت ختم ڪري ڇڏي. جي "آمريڪي مائي باپ اچي امداد ڪندو. نهرو اچي امداد ڪندو."

اڄڪي کهوڙ ته تماشا ٿيو ئي. پر "اها آپني کهوڙ"، جنهن مان نشو ٿئي، سو سڀ ڪنهن جو ڪم نه آهي. آهي اسان آهيون، جو سر زمين سنڌ تي فرشتن جي سجود تي به زياده متعجب نه آهيون. سر زمين سنڌ- الله اڪبر! الله جون هن تي رحمتون قيامت تائين وسنديون آهن، ظاهر ۽ برملا!........... پنهنجين مان پاڻ کي ڪيهه چنبڙ وڌائين مان ڪجهه، نه ٿيندو آهي. حيات انسانيءَ جا مسائل، پنهنجين مان حل نه ڪري سگهيا آهن.

— محمد امين کوسو.

(١١)

٢- ١١- ١٩٦٥ع

قبلا جي.ايم.شاهه صاحب!

نه مان نقال، مقلد ڪونه آهيان. ها- الله واري جي خاڪپاءِ کي ڪعبو بنائي، طواف ڪندڙ ضرور آهيان. جڏهن جڏهن ڪو ماڻهو سياست ۾ ڪنهن جو نالو وٺي، اهميت ان کي ڏيندو آهي، ته تون ياد به ايندو آهين ۽ تو تي ڪاوڙ به ايندي آهي.

مير جعفرخان به پراڻو سياسي مشت بـاز آهي. مان کي فرمائڻ لڳو ته شوڪت حيات خان، زيڊ.ايڇ. لاري، ڏوڙ ڇائي، پيڙواپيٺو سڀ فلاڻي فلاڻيءَ تاريخ ايندا. مان کي يڪدم تون ياد آئين. مان هن مشت بازيءَ جي جواب ۾ چوڻ لڳس ته اچا تائين جي.ايم.سيد جي بندش لٿي چون؟ هت اچي ها ته زيارتون ڪريون ها ۽ ڪيس زيارتون ڪرايون ها.

ڪله، جيڪب آباد اسٽيشن تي اخبار خريد ڪرڻ ويس، ته طبع بيحد مايوس ٿي وئي، رڳو انگريزي جو ٽو ٿي بند ٿي ويو آهي. معلوم آهي ته سنڌ ۾ حيا، شرم، ننگ انهن وٽ آهي ئي ڪونه، سواءِ ڪن جزوي آدمين جي .... جيڪي جيڪي توسان هوندا هئا، انهن مان ڪي، ويندي ٺٽو، ٿلهراماڻي، ٽائون، مان چوندو هئس ته توکي ليگ ۽ جناح کان باز رکن. پر هندو ڪانگريسين جو سنڌ ۾ ٽو دانگوڙو ڪري ڇڏيو هو. حضرت مولانا آزاد، تنهنجي ۽ شيخ صاحب جي دام ۾ اچي، مرحوم شهيد حق الهه بخش جي حڪومت جو مخالف ٿيو. جي مان پٽيل رحمة الله عليه کي وڃي روبرو دهليءَ ۾ نه ڏاهيان ها ۽ سندس ذريعي برلا سان ڪڍجي، گانڌي مهراج کي پنهنجي ڪالونيءَ ۾ قائل نه ڪريان ها، ته حضرت مولانا ته اسان جو ڏينهن ڏيري ڪرڻ تي مصر هو...........

— محمد امين کوسو

(١٢)

٣-١١-١٩٦٥ع

حضرت جي-ايم-شاهه صاحب!

السلام عليڪم: رات هت سڪندرخان کوسي، ڊپٽي ڪمشنر صاحب سجاد حيدر کي ماني‌ءَ جي دعوت ڪئي. بندو به سڪندرخان جي نوازيءَ سبب اتي موجود هو. بعد از طعام، ڳالهين ۾ هڪ بزرگ بندي کان پڇا شروع ڪئي- تنهنجو جي-ايم-سيد ۽ شيخ صاحب سان ڪهڙو تعلق آهي؟ گويا منهنجي موجودگي هر جاءِ تي، ساريءَ فضا ۾ جي-ايم-سيد ۽ شيخ صاحب جي موجودگي پيدا ڪري ڏئي ٿي .... تون رڳو يادگيريءَ تي زور ڏي. رات ۽ ڏينهن جي هر گهڙيءَ، سرديءَ ۽ گرميءَ، بهار ۽ خزان جي هر موسم ۾ ڪراچيءَ جي قيام دوران تو وٽ

اچڻ قريب قريب هر روز فريضي مثل هوندو هو. هاڻي به منهنجي دل ۾ توهان جو خيال آهي، نه پوءِ پين، جو منهنجي دلي ريڊيو جو آواز جهڙو نه اما ڪا تعجب انگيز ڳالهه ڪانه آهي.

مير جعفرخان صاحب ڪراچيءَ کان موڪليو آهي. پنهنجي پاڻاني وغيره جي ذڪرن سان ڀريل آهي. اهو نالوئي مان لاهه چڙ جو باعث آهي. N.A.P الائي ڪهڙي بلا آهي؟ بدبختن شيخ صاحب کي ڪهڙو پيچ ڏيڻ شروع ڪيو آهي! مومن مسلمان کن پنڌن ۾ قيد ڪرڻ جو هوندو آهي! فقط جهان‌بازيون آ-، هن جي ميدان عمل و فڪر جو مرڪز نه آهن. هو، دنيا ۾ رهي ڪري، دنيا جي نيرنگين جو قيدي نه هوندو آهي. اڻين نه هجي ها، ته پوءِ ماءُ پيءُ، ڪٽنب قبيلي جي محبت جي لذت ۽ عيش و عافيت کي ترڪ ڪري، تن تنها اسلام ۾ هي ابن ليلارام اهڙو مقام غيرفاني ڪيئن پيدا ڪري ها؟ سراپا عقل و تدبر آهي، پر ضد اچا به جوان اٿس. انساني سياسي عظمت جو اهو معراج آهي. افسوس، سنڌ جي بيخبر، بيقدر ماحول ۾ پيدا ٿيو، جتي سيد غلام رسول شاهه جيلاني به هجي ته ليگ به هجي! توبهه! ڪيڏو نه سياسي طرح اهو بدبودار لفظ آهي ”ليگ“! ان ۾ ايڏيون ته عفونتون ڀريل آهن، جو محض اُن جي نالي ٻڌڻ، وٺڻ ۽ لکڻ سان فضا مڪدر ٿي وڃي ٿي. مسٽر جناح پاڻ به ته ليگ ڪونه هو، مرندو مري ويو پر پاڻ کي سينيءَ کان ڏار ۽ سينيءَ کان مٿي ئي سمجهندو رهيو. تڏهن ته اختلافن هوندي، مان ساڻ ذاتي لاڳاپن ڪري، پڇاڙيءَ ۾ مان کي ليگ ڇڏائڻ گهريائين. مان ”ليگ“ ٿيو ئي ڪونه هئس. ان نالي جي گندگيءَ کان تو آزاد ڪيو. ”قادياني“ ۽ ”ليگ“ ٻئي مان وٽ قريب قريب هڪئي معنيٰ رکندا آهن. ٻيون لفظ انهن سان ڳنڍيل ”سي.آءِ.ڊي“ ۽ چوٿون لفظ هم معنيٰ ”پنجابي“ آهي. ڪيترا پنجابي به پنجابي نه هوندا آهن. ڪيترا سنڌي به پنجابي هوندا آهن يا انهن جهان هوندا آهن.

اچوڪو مقالو هت بند ٿيو. ــــ محمد امين کوسو.

(١٢)

ميونسپل ريسٽ هائوس، جيڪب آباد، ٦-١١-١٩٦٥ع
حضرت جي.ايم. شاهه صاحب!

السلام عليڪم: توهان جي ديدار لاءِ دل بيتاب ڪئي اهي تسلي ڏيئي روڪيندو آهيان، ته حالات وقتي ڪان فرصتون ملنديون ته حضرت شاهه جون وجي زيارتون ڪبيون. پر خيال هردم ۽ هرگهڙيءَ توهان ڏي آهي ئي آهي.

هيءَ هند جيڪب آباد شهر جي اوپر ڏکڻ ڪنڊ تي شڪارپور روڊ تي تمام ڪنڌائتو آهي. ويجهي ۾ ويجهي جاهه مهر حاحب جعفر خان جماليءَ جي آهي. مهر صاحب سان شب روز گفتگو ٿيندي رهندي آهي. مان جيئن ته رسمي باتين جو قائل نه هوندو آهيان، منهنجو سارو ڌيان توڏي ئي ڇڪجي ويندو آهي ته جي.ايم. شاهه پنهنجي شعلي مزاجين ڪي اعتدال ۾ وجهي ها ته موجوده دور جا گهڻائي دنيوي مسئلا طي ڪرائي سگهجن ها. فقط هن شخص جي عدم موجودگيءَ اسان جي ملڪي حالات ۾ اهو خلا پيدا ڪيو آهي، جو وقتي طرح پرجي نٿو سگهي. قدرت هر ڪم لاءِ ڪي نه ڪي آدمي منتخب ڪندي رهندي آهي. انتخاب رد ڪرڻ جو ٻئي ڪنهن کي به حق نٿو پهچي. جيئن اهو خلا قدرت جي هڪ فعل ۾ دست اندازيءَ مثل آهي، ته ظاهري زماني جي ڪارخاني ۾ ابتريءَ جو پيدا ٿيڻ يقيني امر آهي. .... سنڌ جي اعتدالي نشو و نما لاءِ توهان جي رهنمائي ۽ رهبري بلڪل ضروري آهي، پر جي توهان جي غلط اندازن يا ٻين جي دست اندازين ڪري، آن رهبريءَ کان سنڌ کي محروم ڪبو ته پوءِ نتيجا نيڪ مرتب ڪونه ٿيندا.

توهان کي خود سنڌ جي حالات جو اندازو ڪرڻ کپندو هو. اهو ڪرڻ ئي نه کپندو هو، جنهن مان ڪنهن رڪاوٽ جو انديشو نٿي ها. اها ٻئي جي اکيان شڪست ۽ هار ڪانه هئي،

پر پنهنجي ٿي مقصد عظيم جي تڪميل لاءِ صحيح حڪمت
عملي هئي، ضبط ۽ صبر کان ڪم وٺڻ به ڪڏهن ڪڏهن تمام
ضروري هوندو آهي. مان بعد از واقعي يا بعد از وقت سوالپ
نٿو ڳالهايان، بلڪ قبل از وقت عرض ڪندڙ آهيان......
حقيقتاً انساني تاريخ جا ابواب مرتب ڪندڙ چند يا ڪي افراد ٿي
هوندا آهن، آهي پوءِ ڪٿي وڏن مجموعن کي عمل پيرا ڪن.
"عوام" جا ڏاهيندڙ به اهي ٿي فرد هوندا آهن. آهي فرد بجاءِ
خود تحريڪون ٿي آهن. تون خود هڪ تحريڪ آهين. تون
خود هڪ ملڪ، هڪ قوم آهين. تنهنجي رکجڻ سان قوم
رکجي ٿي، تنهنجي هلڻ سان قوم هلي ٿي......اڄ به هن
ملڪ جي تاريخ گويا ٻيڙي سنوارڻ کان رڪيل آهي......
تون شخص واحد ٿي فيصلي ڪن قومي طاقت جو مالڪ آهين
۽ توکي حرڪت ۾ آڻڻ سان قوم جي بهترين صلاحيتن کي
آپاري سگهجي ٿو......سنڌ ۾ تو پارو ۽ شيخ صاحب پارو
آهي ته الله جون نعمتون آهن. الله جي نعمتن جو قدر ڪرڻ
فرض آهي. آهي قومون ۽ ملڪ، ڪڏهن به نه سنوريا، جن
شيخ صاحب ۽ تو پارن جو صحيح ۽ بروقت قدر نه ڪيو.

— محمدامين ڪوسو

(۱۴)

Gul Hayat Institute

ريل گاڏي، بيلپٽ، بلوچستان بطرف جيڪبآباد.

۷-۱۱-۱۹۶۵ع

حضرت جي، امير شاه صاحب!

هڪ عزيز ترين عملدار دوست کي ڏاڍر آماڻ لاءِ هيتري
ٽائين سنڌس جيپ ۾ پهتو آهيان، ۽ هاڻي جيڪبآباد طرف
ريل گاڏيءَ ۾ سفر ڪري رهيو آهيان. منهنجي دل ۽ قلم
توسان گفتگوءَ ۾ شامل ٿي ويا آهن.

هيءَ علائقو خان احمديار خان، بادشاهه قلات جو علائقو آهي. نيرنگيءَ قدرت جو عجيب تماشو آهي، جو هاڻي جڏهن پاڻي وغيره زياده اچي رهيو آهي، ته بظاهر وقتي طرح خانصاحب انتظام ملڪيءَ کان ذرا پري آهي. خانصاحب سان به دلي ناتا رکندو آهيان، پر ملندو گهٽ آهيان.

١٩٢٥ع کان بلوچستان ۾ ڪوئيٽا طرف اچڻ جو سلسلو شروع ڪيم. اڪثر هلي، منهنجي نواب سيف علي خان ۽ خان عبدالصمد خان جي باهمي برادرانه ياري ۽ سياسي دوستيءَ جو مرڪز بلوچستان بڻيو. مان ٻنهي جو مشترڪ دوست آهيان. يوسف سان منهنجي ياراني اُن حد تائين هئي، جو سندس شهادت، جا ڪوئيٽا جي ١٩٣٥ع واري قيامت خيز زلزلي ۾ ٿي، ان بعد سندس والده مرحوم مان کي سڏيندي ٿي يوسف هئي. ڪوئيٽا ۾ ايندي هئي، منهنجي خبر پوندي هئس ته هڪدم مان کي گهرائي وٺندي هئي.

يوسف جي محبت منهنجي وجود جو هڪ حصو آهي، جيئن شهيد الهه بخش جي محبت! منهنجون يارانيون هوا سان اڏامندڙ ڪکن ٻنن جيان نه آهن. يار ته هميشه جو يار- ٿرڊ ڪلاس ماڻهن سان ياراني ڳنڍڻ منهنجي حصي ۽ قسمت ۾ نه آئي. منهنجا يار ۽ منهنجي پسند به عجيب آهي. منهنجي يارن ۾ عيب جهڙڪي به هجن، انهن ۾ ڪو نه ڪو انساني جواهر اهڙو هوندو جو غير رواجي هوندو.

Gul Hayat Institute

پيرزادو عبدالستار ايڏا سارا سال وزير رهيو. منهنجي هن سان تمام گهاٽي ياراني رهي آهي. ليڪن ڪنهن به وقت هن تي آن جو اظهار نه ڪيم، ته سندس حڪومت جي وقت ۾ به، مان تي مقامي عملدارن طرفان ظلم ۽ زيادتيون ٿينديون رهيون آهن.

سياسي خيالن جي اختلاف منهنجي توسان محبت ۽ نيازمنديءَ تي ترجهترو اثر نه وڌو...... تون سنڌ جو سيد زادو، تنهنجي ذاتي شرافت ۽ تاريخي عظمت، توکي انهيءَ صوبي، انهيءَ ملڪ،

اُنهيءَ فضا ۾ املهه بڻائي رکيو، جتي تنکي تني لي ضمير وڪامجي رهيا هئا......... تون کهڙا به جاما پاڻ کي پهرائين، کهڙن به لفظن ۾ پنهنجي اصلي مدعا کي لڪائين، آهين اصل ۾ ته سيد سونهارو— سو تون پنهنجي اصليت خلاف ته جهاد نه ڪر. اهي رنگ و پوش، اهي جاما سڀ نقلي آهن. تون پاڻ پنهنجي اصلي جوت کي بي‌نقاب ڪرا.........

تماز آڪين، محمدامين ڪوسو.

(١٥)

١٤-١-١٩٦٥ع

قبلا حضرت جي. ايم. شاهه!

تو منهنجي سوانح عمريءَ جي پچا ڪئي آهي. عشق ۽ محبت جي پروانن جي کهڙي سوانح عمري! سوز جاوداني ۽ شمع حسن تي نثار— اهوئي ته داستان هوندو آهي مان پارن جو!

الله توکي جزاي خير ڏئي، تو منهنجو ذڪر منهنجي آقا، مربي، سائين، محبوب، مرشد جي ذڪر ۾ ڪيو. تنهنجي قلم جي نوڪ تي هزار، لک، ڪروڙ سجدا!......... توئي راز پورو ڄاتو، ۽ منهنجو گنهگار نالو هن جي مقدس خاڪپاءِ جي سجده ريزيءَ ۾ ڏيئي ڇڏيو. مان توسان پنهنجي دوستيءَ ۽ نيازمنديءَ کي اڄهو هن طرح بيان تو ڪريان:

حاصل عمر نثار يــاري ڪــردم
شادم از زندگيءِ خويش ڪه ڪاري ڪردم

تنهنجي گهر جا طواف، هاڻي سياست جا نه پر عشق حقيقيءَ جا روشن باب بڻجي ويا......... عشق جون منزلون به عجيب آهن. اڄ هن وقت تائين اهو راز، راز ئي رهيو ته مان ڇو توسان وابسته رهيو آهيان!.........عشق جو راز تو آشڪارا ڪري ڇڏيو. هن جهان سان منهنجو ڪهڙو واسطو، جي دست قدرت مان کي سائينءَ سڻي محبوب سان غلاميءَ ۾ نه ڳنڍي ها؟ عجيب

آهي-پيغاملو منهنجو ۽ منهنجي سائينءَ جو! پاڻ هڪ دفعي منهنجي نيازمنديءَ ۽ پنهنجي شفقت جي سلسلي ۾ فرمايائون ته

ميــان عــاشق و معشوق رمزيست
ڪراماً ڪاتبين را هم خبر نيست!

........ڪتاب ڪڏهن شايع ٿيندو؟ ڇپجي ته مون ڏي موڪلجو. تنهنجا خط هيرن، جواهرن ۽ موتين ۾ مڙهائي رکڻ جهڙا آهن، منهنجي ته دل جا هار بڻندا آهن. شايد ڪوبه خط ضايع نه ويو آهي، سڀ ڪٿي نه ڪٿي موجود آهن. تنهنجا خط وصول ٿيڻ کان پوءِ، زمين تي گهمڻ منهنجو ئي ڪم آهي-

باچنين زور جنون پاس گريبان داشتم
در جنون از خود نه رفتن ڪار هر ديوانه نيست

— محمدامين کوسو

(۱٦)

۱۴-۱۱-۱۹٦۵ع
حضرت جي- امير- شاهه صاحب!

........سياسي عقيدن بابت تون لکين ٿو— پاڻ خود هڪ مستقل عقيدو آهين. پين ڏارين، خارجي عقيدن جي توکي ڪهڙي حاجت؟

”بخال و خط چه حاجت روي زيبا را!

........تون رکو منهنجين اکين ڳالهين کي ياد رکي سگهندين، ته توکي معلوم ٿيندو، ته سڀ ڪجهه توسان زيربحث آئيندو هئس. خان قلات— بلوچ — بلوچستان—! اچ زندگي ٿي آنهن خطن ۾ روان دوان آهي. اهو اثر ڪنهن جو؟———

اسان ٻه: مان ۽ يوسف اعظم، ڪڏهن ته ڪوئيٽا جي دور دراز رستن تي سياسي گفتگو ڪرڻ لاءِ اڪيلا نڪري ويندا هئاسون. اچ بهادر بلوچ، سينو سپر ڪيون، ميدان ڪارزار کي

Gul Hayat Institute

گرمايون بيٺا آهن. منهنجي نزديڪ اِهو هڪ غلط استعمال آهي آن جذبهءِ آزادي ۽ حريت جو، جنهن جو ٻج اسان ڏهه سال کن اڳ ڪيترين ئي مشڪلاتن کي منهن ڏيئي ڇٽيو هو. بهرصورت ٻئي اڳيان سجدا ڪرڻ کان منع جو ڪيئسن، اهو سبق ڪنهن نه ڪنهن طرح ٻڌ.رڪيو ويو. سنڌ ۽ بلوچستان، ٻنهي جي خاموش فضائن ۾، راتين جي تاريڪيءَ ۾، مان ورهين جا ورهيه پنهنجي آهه سحرگاهي ٻئي بلند ڪئي آهي.........

سنڌ ۾ تون آڏو آئين. بلوچستان ۾ يوسف اعظم انهن ئي جگرسوز نالن کي جهٽي ورتو. آخر تون به تاب جهلي نه سگهئين، تون به منهنجي ئي نقش قدم تي هلئين. ڪاڏي ويئي لهگ ته ڪاڏي ايڪشن ڪاميٽيون! پر ڏک قدري پلهل آهين. ايندين، ضرور ايندين انهيءَ شاهراه تي، جاتي منهنجي آهه هاي نيم‌شبيءَ جا نشان موجود آهن.

سنڌ، خطهٔ سنڌ، ديني سياست جو بين‌الاقوامي مرڪز ٿيو ۽ انسانيت جي نجات جو پيغام هتان ئي چوطرف وڃڻو آهي. اڳ يا پوءِ، پنجن پيرن جي قبرستان ۾ پوربل، شهيد الهه‌بخش جي نالي سان اها سياست ٿيندي، جنهن جو اندازو ڪرڻ به مشڪل آهي.

— محمد امين کوسو.

(١٧)

Gul Hayat Institute

١٦-١١-١٩٦٥ع

قبلا حضرت جي.ايم.شاهه صاحب!

سڪر ڪنهن ڪم سان وڃي رهيو آهيان .... رات هتان جي نوجوان، ڪم آزمودڪار ڊپٽي ڪمشنر سان ملاقات ۾ چيم، ته ملڪ جي سياست ۾ حصو وٺندڙ ٻه چوٽيءَ جا رهنما سنڌي آهن: جي.ايم.سيد ۽ شيخ صاحب. چونڪه سنڌي آهن، پنهنجي خوبوءِ رکن ٿا، تنهنڪري ڪيسن ۽ پابندين ۾ آهن. .... منظر جذبات سان ڪم ٿيندا آهن. پر جي جذبات

کي حقائق سان غير متعلق رکبو، ته بي اعتداليون سرزد ٿينديون.
هڪ پاسي ماڻهو جي.ايم.سيد ٿيندو ته ٻئي پاسي علي محمد شاهه راشدي! هيءُ (جي.ايم) پاڪيزه ارادن جي بي ترتيبي، ۽ هو (راشدي) فاسد خيالات جي تنظيم و نمائش! ٻنهي ۾ اعتدال ڪونه! ٻنهي کي اصلاح جي ضرورت آهي ......: .... دل تي چوي، ته چوان:

قرعه فال بنام من ديوانه زدند ....

— محمد امين کوسو.

(۱۸)

۱۷-۱۱-۱۹۶۵ع

قبلا جي.ايم.شاهه صاحب!

جي.ايم.سيد ۽ شيخ صاحب. انهن ٻنهي کي ٻنهيجي اهميت جو احساس نه هجي، ته آن جي معنيٰ اها ڪانه آهي، ته هن دور ۾ پاڪستان ۽ هندستان اندر هنن جو ڪو درجو ئي نه هجي؟ اَج ۾، هن وقت ۾، هيڙن مشڪل وقتن ۾، سنڌ اندر انهن ٻنهي جي نالي وٺڻ سان سنڌ جي مُردن هڏن ۾ زندگي پيدا ڪري سگهجي ٿي .... سنڌ ۾ انهن ٻنهي کان نظر هٽائي، ٻئي طرف ذهن سياسي ڪفر آهي. — .... ماتم ڪرڻ کپي آن حڪومت جي قسمت تي، جنهن وٽ شيخ صاحب ۽ تو ٻارا ٻه هجن، ۽ آهي انهن اڳيان عاجزين ڪرڻ بجاءِ انهن تي سختيون ڪن. —........ اوهان ٻنهي جا نالا، قوم جي بيمارين لاءِ مفرح اعظم آهن. .... شيخ صاحب ٻارن تي ڪورٽن ۾ ڪيس ڪيا آهن! ڪورٽون جڄن سميت، هيڙن آدمين اڳيان جهڪي سلام ڪرڻ لاءِ آهن! حيران ۽ پريشان ٿي وينديو آهيان، ته هن سنهڙي آدميءَ ۾، هندس انساني ڪمزورين جي باوجود، ڪيڏي نه سياسي عظمت سمايل آهي! آهه! بيقدرن جي ملڪ ۾ ڄائو.

— محمد امين کوسو.

(۱۹)

۱۸-۱۱-۱۹۶۵ع

قبلا حضرت جي-ايم-شاهه صاحب!

سوير صبح جي نماز پڙهي، چاهه پي، ظفرحسن ايبڪ جي سوانح عمريءَ تي نگاهه وجهي رهيو هوس، ته تنهنجو هي فقرو ياد آيو ته تنهنجي منهنجي سياسي مذهبي نه آهي—! جواب ڏهي آيو ته منهنجي تنهنجي سياست بلڪل ۽ قطعي مذهبي آهي. تون مذهبي مهندار، ليڊر ۽ سردار آهين. تنهنجي سوڍپڻي ئي مان کي توسان وابسته رکيو. خود توڏي منهنجي الهه بخش جي زماني جي گرفتاريءَ جي آزاديءَ جي پهرين ملاقات ۾ فرمايو هو ته مان بلوچ هئس، سو توسان ڪيئن نه وفادار رهان ها! شاهه صاحب جو ڪو بيت به تون فرمائي ويئين - اج ته هت آڳاهه، صاف صاف واضح ٿي بيٺي ——— منهنجي بعض چاهه بنيادي سياسي فتويٰ جي تصديق ٿي ويئي ته سنڌ جو سياسي مرڪز تون ئي آهين. هن گهڙيءَ تائين اها دماغي يا مادي فتويٰ هئي، اج اها فتويٰ ڪنهن پڪي مقام تان منظور ٿي آئي! ...... تون نظربند آهين—— ...... تنهنڌ اندر سواءِ تنهنجي عزيزن جي، مان جهڙي ڪتي پڻ ڪنهن کي نه هوندي، جيڪا رکيو تنهنجي نظربنديءَ جي لفظ ۾ پنهان آهي.

رشتا به ٻن قسمن جا آهن: رت ۽ خون جا، روح ۽ قلب جا. تنهنجي ظاهري تماشَ چا به هجي، روحي ۽ قلبي تعلق ته اسان سان اٿئي ...... هاڻي هليو آهين ڪنج تنهائيءَ جا ذڪر ڪرڻ. تنهنجي ڪنج تنهائي به بيقاعدي، ته تنهنجي جلوت به بيقاعدي! مان سياسي طرح چوان ٿو، ورنه تون ڪنج تنهائيءَ ۾ به زيب ۽ زينت، ته محفل ۾ به محفل جو سينگار. منهنجي مظلوم سنڌ مان کي مدد ڪري ٿي، مان جواب ۾ "لبيڪ" چئي، توڏي ڏي نهاريان ٿو.

.... سنڌ، خوش نصيب سنڌ، بخت ڀري سنڌ، حرمين شريفين جي خاڪ مقدس سان لڳندڙ، قريبي تعلق رکندڙ سنڌ جي خاڪ! ان ۾ سياستدان ته ڏسو: شيخ عبدالمجيد ۽ ٽون! وزير اعظم ته ڏسو الهه بخش شهيد! ... اختلافن هوندي اختلاف ڪونه. الهه بخش جو سان سخت ۾ سخت طرفدار — ٽوهان ٻنهي شيخ صاحب ۽ جي.ايم.سيد جو جبدار! ....

— محمد امين کوسو.

(٣٠)

١٩-١١-١٩٦٥ع

قبلا حضرت جي.ايم. شاهه صاحب!

رات جا تقريباً ڏهه وڄڻ وارا آهن. ڊپٽي ڪمشنر سجاد احمد صاحب سان ڳالهه ٻولهه لاءِ جنرل جان جيڪب جي ڪانٽس پوءِ ناهيل ريزيڊنسيءَ ۾، اچي ويٺو مس آهيان ته دل تو وٽ حاضر رهڻ جو حڪم ڏنو. اچي تنهنجي تنهائن جي ڪنڊ ۾ مخل ٿيو آهيان.

آهي به حقيقت ان پر. ته سنڌ جي ساريءَ فضا ۾ جي.ايم شاهه جو اسم گرامي موجود آهي. اهو نه ٿيون سنڌي آهي، نه ڀرائو سنڌي آهي، جو هن ٽالي ۽ شيخ صاحب جي ڏالي جي عظمت ڪي سنڌ ۾ ٿئو محسوس ڪري! سجاداحمد ڪي قدري سيق ڏيڻ شروع ڪيو اٿم.

... . تو پارا آدمي جيلن ۾ پابندين واسطي نه ڪوٺه آهن. ملڪن ۽ قومن جي عزت ۽ توقير جا جهڪي به سبب ٿيجن، تن تي اسان مقدما هلايون يا انهن تي پابنديون وجهون؟ اڳ به مسلماني حڪومتن تو پارن سان ڀال ڀلايا آهن........ ....

هن وقت چوطرف چوڏار مايوسيءَ جا ڪارا ڪڪر ڇانيل آهن، ته به الله جي فضل سان روشني تو. ۽ شيخ صاحب وڏان، سياسي صورت ۾ نظر اچي رهي آهي. تون ڪو ٻين جي

پابندين ۽ محتاجين واسطي قدرت طرفان سنڌ کي عطا ڪيل آهين! تنهنجي صلاحيتن ۽ عظمتن هوندي، سنڌ وارا پنهنجي ئي ڪم ظرفي، ڪم فهمي ۽ ڪم عقليءَ ڪري خاڪ آلوده رهن، ته آن جو علاج سوچجي. ڦروڦرو پون جي ڪاوڙ کي ٻاڻ تي عملي ڪرڻ جي دعوت به نه ڏجي، نه وري سيد علي محمد شاهه راشدي به ٿجي، جو آڪتابن جا پڙهڻ بعد به سنڌ فروشيءَ ۾ سڀ کان ڳوءِ کڻي ويجي. سندس زهرآلوده مضامين اڄڪلهه جنگ اخبار ۾ ابتدا رهن ٿا، ڪهڙو نه خوفناڪ ۽ خطرناڪ مواد آهي، انهن ڪشمير مسلمانن جي حوالي ڪري ڏين وارن مضمونن ۾!

آميد ته خوش و خورم هوندا!

— محمدامين کوسو

(٣١)

جيڪب آباد، ٢٢-١١-١٩٦٥ع

قبلا حضرت جي.ايم. شاهه صاحب!

السلام عليڪم:- منهنجي پيڙي محبوب، حضرت مولانا عبيدالله سنڌي رح کي هڪ بيوس، بي يار و مددگار سمجهي، شاهه امان الله، انگريزن کي خوش ڪرڻ لاءِ، سندس رهڻ جا ڪابل ۾ امڪان گهٽ ڪري ڇڏيا؛ ته هيءَ مرد مولا هندستان کي غلاميءَ کان آزاد ڪرائي، آتي اسلامي طاقت ۽ دين رسول جي تبليغ دنيا مثان حاوي ڪرڻ جي ارادن کي عملي جامو پهرائڻ واسطي، ماسڪو طرف روانو ٿي ويو. امان الله خان اهو نه چاٿو ته هن جي برڪتن سبب ڪيس آزادي به ملي ته تخت به مليو. مولانا آتان روانا ٿيا ته امان الله جون پاڙون پٽجي ويون. جنهن خاندان مولانا جي اکيان نيازمنديون ڪيون، اڄ آنهيءَ خاندان جو هڪ فرد افغانستان جو بادشاهه آهي......

Gul Hayat Institute

.... مولانا ﭴڪ سر جنهن نموني جو اثر رسوخ روس جي بظاهر مذهب کان مخالف حڪومت جي ڪارپردازن جي حلقن ۾ پيدا ڪيو، آن جو هزارون حصو به اڄ اسان وٽ ڏسڻ ۾ ڪونه ٿو اچي. روسي مردم شناس آهي. اجاين هل هنگامن جي هنن کي ڪهڙي پرواهه؟......... حضرت مولانا جي روحانيت آميز شخصيت جو هنن تي بيحد اثر پيو. جي وچ ۾ ڪي خصوص قسم جا ڪالا لوڪ دهريا نه هجن، ۽ اصلي روسي ڪميونسٽن جي مڪمل چاڻ ۾ معاملو ڏجي ها، ته هو حضرت مولانا جو اهو درجو ۽ مقام ساريءَ دنيا کي ميچائين ها، ۽ خود سنڌ ۾ رهندڙن کي به سندس عظمت جو احساس ٿئي ها.

حضرت مولانا محسن انسانيت آهن. اسلام جا مستند شارح ۽ ساري علم جي دنيا ۾ صحابهٔ رسول کان پوءِ سياسي لحاظ کان وڏي ۾ وڏا عالم دين آهن..........

.... اچوڪي دور جا اسان جي ملڪ ۾، وڏي ۾ وڏا سياستدان، تون ۽ شيخ صاحب آهيو. توهان ٻيئي پنهنجي طبيعت جا محتاج آهيو. هن نازڪ ترين موقعي تي، ٻنهي جي اصلي خدمات کان سارو ملڪ هماليه کان وٺي ڪيپ ڪامورين تائين محروم آهي. الله پيو پناهه ڏئي!

علي محمد راشدي صاحب جا زهرآلوده، قوم ڪش قلمي تير، ملڪ جي دل ۽ جگر تي پيوست ٿيندڙ حمايآور آهن. الائي ظالم ڇا ڪرڻ گهري؟ بي سبب ته قائم ڪندو ڪونه آهي، ڪا نه ڪا تباهيءَ ۽ بربادي‌ءَ جي ڳالهه ڪٿي ميدان ۾ آيو آهي. هن دفعي هندستان پاڪستان ٻنهي کي شايد ختم ڪرڻ جو روح‌افزا خيال ڪٿي، ميدان ۾ آيو آهي. سنڌ سان ته اڳ ۾ پيال پيلاپائين —— اهڙن سنگدلن کي به تنهنجون امدادون ملنديون رهيون. تو ڇا نه ڪيو ۽ مان توکي ڇا نه چيو؟ ويندي هن گهڙيءَ تائين!

... . سنڌ هاڻوڪي گران خوابيءَ مان به جلد بيدار ٿي سگهندي، آهي ڪو جو توکي رحم ڏياري سگهي؟

— محمدامين کوسو

(٢٢)

٢٢-١٢-١٩٦٥ع

جناب حضرت شاهه صاحب!

.... مير جعفرخان جمالي، جنهن اوستي محمد ۾، منهنجو مٿو ڦاڙايو هو، سو منهنجي ٿـي خاندان جو حليف ۽ مددگار آهي. هن وقت تائين هو ليگ ۾ ٿي ٻڌيو بيٺو آهي. ڪٿي جي ڄچ ڪي ٻارهن مهينا نڙ ۾ وڌو هتائون، تڏهن به سڌو ڪونه ٿيو هو. مير صاحب ڪي ڪيا غيرت ڪاله آهي— وڏيڪ ڇا چئون؟ — هڪ نه ته ٻي ليگ— لعنت بر هر ليگ! سواء چڱن ماڻهن جي، جيڪي آن ۾ شامل آهن يا هئا ....

— محمد امين کوسو.

(٢٣)

٢٣-١١-١٩٦٥ع

قبلا حضرت جي.ايم. شاهه صاحب!

فخر سنڌ ۽ هند، شيخ عبدالمجيد سنڌي ۽ حضرت جي.ايم شاهه جون سياسي عظمتون، خود هنن جي پنهنجي احساس ۾ ڏي نه آهن. حضرت شيخ صاحب سياست ۾ مؤحد آهي. سيني شرڪن کان پاڪ آهي، ڪنهن جو پوئلڳ ڪونه آهي. پر ضد ۽ ڪاوڙ سبب غلطيون ڪيون اٿس. هندستان جي سياستدانن تي نگاهه ڪجي، ته سواء حضرت سيد ابوالحسن تاج محمد امروٽي ۽ حضرت مولانا عبيدالله سنڌيءَ جي ڪوبه ان راهه ۾ ڪانگرس اڳيرو ڪونه آهي. گانڌي- نهرو؟ آهه! ماڻهن کي فهم ڪونه

Gul Hayat Institute

آهي. آهي حقيقتا اُنهيءَ جذبي کي فروغ ڏيندڙ آهن، جنهن کي پيدا شيخ صاحب ڪيو! سيڪنهن طرح علحده آدمي آهي. سنڌ اسيمبليءَ ۾، سندس ڪابہ تقرير اهڙي ڪانہ هوندي هئي، جنهن ۾ ٻين کان مختلف، پوشيده، ۽ علحده ڳالهہ نہ چوندو هو. تو سان ـــو يارانيون اٿس منهنجي ٻچا نہ ڪر. تو ڪان بہ وڌيڪ ويجهو اٿم .... شيخ صاحب ۾ تو بابت لکجي تہ ڇا لکجي؟ سنڌ سياسي بنديخانو آهي، جي توهان ۾ نہ هجو. ڪم ڇٽي سگهندو ۽ ڪيئن ثابت ڪري سگهبو، تہ واقعي شاهہ عبداللطيف وارو درد ونڊيندڙ شاعر بہ سنڌ ۾ ڇاڻو ۽ نپنو هو، جيڪڏهن هن وقت توهان هٿي بہ سنڌ ۾ نہ هجوها!

نظر تہ ڪر! چوطرف چوڌار ڪاري رات لڳي هٿي آهي. توڏي خط نہ لکجن، تہ ٻوساتجي مري وڃجي. شيخ صاحب ۽ تنهنجو نالو، سياسي برق ۽ بجليءَ جيان هن ڪارنهن، اونده ۽ تاريڪيءَ کي ختم ڪري ڇڏي ٿو.

حيف آهي اُنهن کي، جيڪي پاڻ کي اديب، شاعر، اخبار نويس چورائين ٿا، ۽ سندن مضمونن ۽ نظمن ۾ هي بہ نالا ڏٺا اچن؟ بد باطن! آهو نغمو سنڌ جو يا سنڌي ٿيو ڪيئن، جنهن جي لئہ ۾ شيخ صاحب ۽ جي.ايم توهانئي نہ آندو!! توهان پاڻ کي صاحب قلم ڇئو ٿا؟ .... سنڌ جي عظمت ۽ خود نالي جا دشمنو! توهان سنڌ جا اديب آهيو؟ اوهان جا قلب انڌا آهن، دليون انڌيون آهن، اکيون انڌيون آهن!!

.... سنڌ، ساريءَ دنيا کان عظمت ۾ مٿي آهي. حرم ڪعبو نہ آهي، پرم حرم ڪعبي کان پري ڪونہ آهي. حضور پرنور صلعم جو عشق ۽ محبت، اچوڪيءَ سنڌ جي رڳ ۽ ريشي مان عيان آهي.......

.... علم ۾ وري سيني عالمن کان علحده شان رکندڙ، دنيا ۾ ڪابہ پنهنجي ذاتي ملڪيت سواءِ الله جي محبت جي،

Gul Hayat Institute

۽ رکندڙ عبيدالله سنڌي جهڙا اڄوڪي سنڌ ۾ رونق افروز آهي....

ـ محمد امين کوسو.

(٢٤)

٢٤-١١-١٩٦٥ع

حضرت قبلا جي.ايم شاهه!

توهان ڪنج تنهائيءَ ۾ بادشاهي ڪندو رهو ۽ سنڌ سڄي بنديخانو بڻجي وڃي!

روح جاتي آزاد نه هجي، قالب جاتي پابند هجي، اُتي رهائش لاءِ آدمي ائين ئي ڪي طريقا ڳولي ڪڍندو آهي، جيئن مان ڪري رهيو آهيان؛ توڏي خطوط جو اڻ کٽ سلسلو شروع ڪري ڏنو اٿم.

مان وٽ ته سنڌ ڪعبي سان ملائيندڙ ۽ دين رسول الله ۾ اچڻ جو سبب آهي؛ سنڌ نه هجي ها، ته مان مسلمان نه رهي سگهان ها. منهنجي مني محبوب سائينءَ جي پيدائش سنڌ ۽ سندس جسم اقدس سنڌ ۾ ئي موجود آهي!__ منهنجي سنڌ پرستيءَ سان ڪير مقابلو ڪري سگهندو؟ بين الاقوامي ديني سياست جو مرڪز واقعي ۽ حقيقتاً سنڌ ئي آهي. دين جو پهلو حضرت پير سائين ۽ حضرت مولانا پيڙو، سياست ۾ جي.ايم. شاهه ۽ فخر سنڌ و هند شيخ عبدالمجيد سنڌي محض مردم ڪشي ته دين جي خدمت ڪانه آهي........... هيءَ اوندهه، جنهن ۾ ڪجهه به ڏسڻ ۾ ڪونه ٿو اچي، سا ته ختم ٿئي. اها ڪاري رات ۽ اها اوندهه جي چادر چاڪ ڪندڙ طاقت، هن وقت صرف ”سن“ ۾ آهي.

ــــمحمد امين کوسو.

(٢٥)

٢٤-١١-١٩٦٥ع

حضرت قبلا جي ايم. شاهه صاحب، ڪنج تنهائيءَ جا
بادشاهه سلامت!

هر قسم جي جائز واڌاري لاءِ اولين شرط آزادي آهي. پاڪستان جي ٻين علائقن ۾، هن وقت سنڌ ئي آهي، جيڪا انهيءَ متاع گران بها کان محروم آهي. آن جو اهڙو سبب پڻ جي لتاڙ نه آهي، جيترو ڪ خود هت قحط الرجالي آهي.

نه هن کان چوڻيءَ ناڻين جو سنڌي، آغا غلام نبي خان پٺاڻ ٻڌجي ويندو، ته هن کي آزادي ۽ غلاميءَ جي مابين تميز رهندي ڪيئن؟ اهڙن پينسن (پاڻن) کي به تو وٽ پناهه هئي. اهڙا خوب پيٽ پري کائين، متن چڱا چڱا جهڳل هجن، سڌا سڌا واڙا آنهن جي ڏيکڻ لاءِ هجن. ٻر قومن جي قسمت جي فيصلن وارين محفلن ۾ به اچي ويهن، ته قوم اها ٿيندي، جيڪا سنڌ هاڻي آهي!

الائي ڪيتان ڪتان جا جانور، اسان جي پاڪ ۽ مقدس ارادن سان جوڙيل الهه بخش جي حڪومت کي ڊاهڻ واسطي تو ڳنڍ ڪيا هئا. حالانڪ الهه بخش کي طاقت ۾ آڻڻ وارو به تون ئي هئين.

هاڻي وري ڪنج تنهائي! ڪنج تنهائي نه هر ڪنهن لاءِ جائز آهي، ۽ نه وري هر وقت جائز آهي. ماڻهو، جو غلام رسول شاهه جيلاني بنجي وڃي، ته به توکي رحم نه اچي. ظاهرا ته سوٽ به اٿن، ته نيڪٽاءِ به اٿن، پر سنڌن روح جو ايتريقدر مسخ ٿي ويندو آهي! پياري مٺي، سنڌ دنيا جي ٻين ملڪن، سواءِ حجاز مقدس جي، اوچي ۽ مٿاهين سنڌ، اڪوتر ۾ الائي ڪاٿن ڪهڙا حساب وٺندي؟

— محمد امين کوسو.

(۲۶)

۲۵-۱۱-۱۹۶۵ع

قبلا حضرت جي رابه شاهه صاحب!

.... توهان هڪ رسمي گفتگوءَ ۾ فرمايو هو ته، حضرتؒ مولانا عبيدالله سنڌي، حضرت شاهه ولي الله کان سکيو آهي. حضرت شاهه جي اهميت کان ڪير انڪاري؟ پر حضرت شاهه صاحبؒ ڪنهن به هنڌ، ڪنهن به مقام تي، سياست متعلق آن جو هزارون حصو به نه چيو آهي يا ڪيو آهي، جو هن پيڙي محبوب ڪيو يا چيو آهي. ....– .... اهو چوڻ ائين ٿيندو، جو ڪو نو لاهه چوي ته تون مسٽر جناح کان سکيو آهين. حالانڪ هن وقت بيروني دنيا ۾ ڏالو ته مسٽر جناح جو مشهور آهي. .... پر بڌاهه ته نوڪني مسٽر جناح جو شاگرد ۽ پوئلڳ چوڻ صحيح آهي؟ بعينهٖ اها حالت ديني سياست ۾ منهنجي پيڙي محبوب مولانا سنڌي ۽ حضرت شاهه ولي الله صاحب جي آهي .... هاءِ ڙي ڪم نظري! .... رسمي روايتي ڳالهيون به ٺيڪ هونديون آهن، پر حقائق کي به ڏسجي.

مان جنهن "سنائي سيد" جي تعريف ۾ هيترو ڪجهه لکندو رهان ٿو، آن سان تعاق بذريعي سيد علي محمد شاهه راشديءَ پيدا ڪيو، ته هڪ پيو ۽ نازو موقعو علي محمد شاهه صاحب کي مليو ته سنڌ کي مزيد تباهه ۽ برباد ڪري .... تو وارو مولانا عبيدالله سنڌي، شاهه ولي الله جو شاگرد نظر اچي ٿو، مان وارو پيڙو محبوب مولانا عبيد الله سنڌي، سنائي سيد سان مان کي ملائي، ساريءَ دنيا تي دين جي غلبي جو عملي پروگرام پڌائي ٿو.

— محمد امين کوسو.

(٢٧)

ڊپٽي ڪمشنر آفيس، جيڪب آباد،
٢٥-١١-١٩٦٥ع
حضرت شاهه صاحب!

.... ڪيڏو نہ اهم موضوع آهي مورخ لاءِ، هاڻوڪي ٻن ڏهاڪن سو سالن جي سياست ۽ آن ۾ سياستدانن جو درجو ۽ مقام — ! توهان تاريخ جو شاگرد نہ رهيو آهيو، مان وٽ ته اهڙي ڪائي تاريخ ۽ سياست جو مضمون بہ هئو، وري خود تاريخ ساز بہ ٿيوس. انگريزن کي هندستان مان ڪڍڻ جي آخرين باب ۾ منهنجو ڏي تہ اهم ڪردار آهي. جو ڪنهن نہ لکيو، خود تو بہ نہ لکيو.

زميندار هوٽل ڪان حيدر منزل طرف... بي تحاشا شب وروز گهمرا، پنڌ ۽ طواف!!

الهہ بخش جي طاقت جو اصلي سبب، مان — منهنجي اصلي طاقت جو سبب منهنجو مٺو محبوب سائين ۽ ٻي سموري سنڌ، يعني جي ايم سيد ۽ شيخ صاحب جي محبت!

سنڌ ۾ الهہ بخش تہ لکياڻون، پر الهہ بخش ڪنهن جي نمائندگي ڪندو هو، آهو ڪنهن بہ ڪونہ لکيو.

سندس قبر بہ مان لاءِ آن ساکي ۽ جيتري جاڳندي نماڻائي ۽، نهٺائي ۽ محبت جو اظهار ڪندي آهي.

— محمدامين کوسو

(٢٨)

٢٥-١١-١٩٦٥ع
حضرت قبلا شاهہ صاحب!

سيد سڪورا! جيڪو مان لکان ٿو، چوان ٿو، اهو آهين تہ برابر توهان، پر محمدابراهيم جويو جي وايا نہ! ادب ۾ مان

Gul Hayat Institute

ڏاند مٿهاڙو به ڪونه ڇاڻان، پر انسانيت سازيءَ کان واقف آهيان.
سنڌي ادبي بورڊ، الهه بخش ۽ منهنجي عشق جو قصو اڃا ڪونه لکيو. ته اهو سنڌي ادبي بورڊ ڪيئن ٿيو؟ ڇو جو الهه بخش منهنجي ٿي بهاريل چاهه تي سيني تي گوليون سٺيون، پر سنڌ جي آزاديءَ جون ڪنجون غيرن جي حوالي نه ڪيائين. (اُن جو ٿالو لکڻ به سوريءَ جي سڏ مثل آهي)— الهه بخش جو ٿالو مان لاءِ وڏي اڄ به گردن زدني جرم آهي. تو به اهوئي قصور ڪيو، جو منهنجي ٿي اشارن ۽ نقش پا تي بعد از وقت هاڃ لڳين.

منهنجا سائين ڏکيو مقام آهي اهو!

هڪ ڏي مان ٿي توکي دوباره چوان ٿو، پر ڪنهن جيل ۾ وڃڻ، تڪليف سهڻ جي تلقين نٿو ڪريان. رکيو جي. ايم. شاهه ۽ شيخ عبدالمجيد جي نالن جي مسيحائيءَ کي استعمال ڪرڻ لاءِ چوان ٿو.

آهه! ڪيڏو نه جادو آهي، ڪيڏو نه سحر آهي، اِنهن ٻنهي نالن ۾! سرزمين سنڌ اُنهن ٻنهي نالن جي اچارڻ سان سرمست ٿي، اُٿي هلڻ لاءِ بيتاب ٿيي ٿي وڃي!

—— محمدامين کوسو

(٢٩)

Gul Hayat Institute

حضرت قبلا جي. ايم. شاهه صاحب!

السلام عليڪم و رحمته الله و برڪاته!

اڄ صبح صادق جي شروعات کان اڳ، اڪ ڪلي، ته اهو احساس آيو ته سنڌ نه بلڪ سڄي پاڪستان جي سياسي طاقت جو مرڪز جي. ايم. سيد آهي. پوءِ نماز پڙهيم، تلاوت ڪيم، ۽ هڪ ٻئي مسافرشناسا بندي سان اچي چاهه پيتي ۽ هڪ پوليس صوبيدار پاڻ کي ڪوٺڙيءَ جو وڏل پڏايو. ڪيس چيم

ته جي-ايم. سيد جي ضلعي جو آهين نه؟- سندس چهرو خوشيءَ سان ٻرجي ويو.

رات ۾ هتان جي نوجوان ڊپٽي ڪمشنر (جنهن جو تجربو گهٽ آهي) کي ٻڌائي رهيو هئس ته هندستان جي آزاديءَ جي تحريڪ جو داخلي اهم ترين حصو اهو آهي، جو جي. ايم. سيد سنڌ کي سياسي معنيٰ ۾ ٻڏائڻ لاءِ استعمال ڪري رهيو هو ۽ بندو الهه بخش جي ذريعي انگريزن کي هندستان کان ٻاهر ڪڍڻ ۾ مشغول هو. فيصلي ڪن آدمي داخلي طرح رکيو اهي ٻه آهن. پر افسوس، اها تاريخ اڄا ڪنهن ڪانه لکي!

اڄڪلهه پير سائين علي محمد راشدي فرمائي ٿو ته پنهنجي تياري پاڻ ڪريو. اهو ته بلڪل ٺيڪ ٿيو- پر پنهنجي تياري ڪجي ڪيئن ۽ ڪاٿون شروع ڪجي؟

.... ”محاذ“ قوم ٺاهيندي آهي. قوم نه هجي، ’محاذ‘ هجي، اهو قريب ناممڪن آهي. ساري قوم، ملٽري ”ليفٽ رائيٽ“ ڪاٿي به نه ڪندي آهي.

.... سياست کان ڪناره ڪشي، زندگيءَ کان ڪناره ڪشي ڪانه آهي. تنهنجو پنهنجو ٺي مقام آهي، جو ٻئن جي پرڻ جو نه آهي. اهو خال نه پرڻ هڪ قسم جي بنيادي غلطي آهي........... تون ڪمالات جو مالڪ آهين............ پر تو وٽ جذبات ۾ اعتدال جو فقدان آهي؛ اُن ڪري سنڌ ۽ پاڪستان خساري ۾ رهن ٿا.

پير علي محمد راشديءَ کي سندس تخريبي عمليات جو موقعو هٿ نه اچي ته قلمڪاريون فرمائي، اهو پيو مسئلو آهي. تون ڪنج تنهائين ۾ آسودگيون محسوس ڪرين، اهو وري ٻئي قسم جو حادثو آهي..........تنهنجي فڪر جون خاميون، تنهنجي بي پناهه صلاحيتن جي اثراندازين کي گهٽ نه ٿيون ڪن. فڪر جي خاميءَ جو بنيادي سبب هيءَ آهي ته توکي ”صالح“ محبت

ملي ڪانہ آهي. مولانا پڙهي سان توکي اِن قسم جو قرب پيدا نہ ٿيو، جو توکي گهلي ڪئي. منهنجي سائين محبوب ڪي تو رکيو سنڌ جي هڪ سياسي طاقت وارو پير ڪري چاتو. پنهي جي اصل مقام جو توکي احساس پيدا نہ ٿيو، حالانڪ هو پيٽي توکي تنهنجي صحيح رنگ ۾ ڏسندا رهيا آهن. ان ڪري مان کي اٿين چوڻ ۾ ڪو تردد نٿي ٿي ڪونہ تو نہ تون سنڌ ۽ پاڪستان جي اصلي ۽ صحيح سياسي طاقت جو مرڪز آهين.

مان غلط هنگامہ آرائين جو گهڻ معترف ٿيندو آهيان، جيتوڻيڪ پنهنجي شعلہ مزاج طبيعت کان مجبور ٿي، ظلم ۽ استبداد جي هر نوع ۽ قسم جي مقابلي آرائي ڪئي اٿم. هن وقت، هن گهڙيءَ بہ مقامي ظلم و ستم، مردم ڪشي، انسانيت سوزيءَ جي زد ۾ مان ئي آهيان. .... تون پاڻ خود هڪ منظم طاقت آهين. تون ئي آن جذبہءِ جهاد جي مرڪزي شخصيت آهين، جيڪو انسانيت ۽ اسلام جي ترقيءَ لاءِ سر زمين مقدس سنڌ مان چو طرف چوڏار دنيا ۾ هن وقت، هن گهڙيءَ ڦهلائڻ گهرجي. توکي ڪٿي انهن لفظن ۾ مبالغو نظر اچي، پر سنڌ جي ساري فضا ۾ اهوئي نعرو ڦهليل آهي، يا مان ڦهلايان ٿو. توکي جيئڻ وٺي آن کي سمجهہ!

— محمد امين کوسو.

(۳۰)

Gul Hayat Institute

۲۷-۱۱-۱۹۶۵ع.

حضرت قبلا جي-ادم شاهہ صاحب!

نہ شبم، نہ شب پرستم ڪ حديث خواب گويم
چون غـــلام آفتابـــم همہ ز آفتاب گويـم.

مان ازلي ۽ ابدي سنڌ پرست، چاڪاڻ تہ منهنجو پير، آقا، مربيءَ سائين، پيرن جو پير، مسند فقر جو يڪتا، بي بدل، بيمثل بوريا نشين، شاهنشاهہ زيب و زينت حضرت عبدالرحمان رح، پرچونڊي شريف وارا بہ سنڌي آهن.

.... سنڌي ٻولي، عربيءَ سان گڏ ٻيني زبانن کان مٿانهين ۽ اوچي آهي.

درمحمد اوستي جي ڪيرڻ جو واحد سبب، ڪله، ڪيس چيم ته اهو آهي جو هن سنڌي ٻوليءَ جي هتڪ ڪئي.

.... هت جيڪب آباد جي شاهي محفلن ۾ هڪ شخص مسٽر آنڊ، بي-ڊيءَ جي عهديدار، مان کي ڪهنڊو ڳالهائيندو ڏٺو آهي. هاڻي هو حيدرآباد وڃي ٿو. مان ڪيس چئي ڇڏيو آهي، هڪ قسم جو حڪم ڏنو اٿم ڪيس ته ”جي-ايم-سيد پڙهندو، پڙهائيندو رهي.“

جي-ايم-سيد مان وٽ محض ڪنج تنهائيءَ جو بادشاهه نه آهي، پر سنڌ جي اونداهي حال جي سياست کي ڦيرائي، انسانيت جي نجات واري سياست ٻڌائي سگهڻ جي طاقت جو نالو آهي. ٻڌين ٿو، ڇا ٿو فرمايان؟ اهو جي-ايم سيد تون ئي آهين.

—— محمدامين کوسو

(۲۱)

۲۸-۱۱-۱۹۶۵ع

قبلا حضرت جي-ايم-شاهه صاحب!

السلام عليڪم:-

منهنجي دوستن مان يوسف علي خان مرحوم ۽ خانبهادر الهي بخش شهيد، اهڙا هئا، جو مان کي ڪا ڳالهه انهن کي چئي، گهٽو ڪري دهرائڻ جي ضرورت ڪانه پوندي هئي. ٻيو خان عبدالصمد خان اڇڪزئي، سو رک رکاءَ ۽ ٻڌائي جذبي وارو آهي. گوڪه مان سان لاڳاپا پاڙڻ جهڙا اٿس، پر مٿس غفارخاني رنگ چڙهيل آهي. تون ۽ شيخ صاحب، انهن دوستن ۽ مخدومن مان آهيو، جن سان ڪنهن به اختلاف کي مان اختلاف ڪري چاتو ئي ڪڏهن نه — علامه حڪيم فتح محمد سيوهاڻي ۽ مولانا محمدصادق جي دوستي، منهنجي ان وقت جي سياسي عقيدن سان

۾ موافقت واري هئي. حضرت مولانا عبيدالله رح جي زيارت کان پوءِ حضرت مولانا وفائيءَ سان ياراڻي اهڙي ٻڌي، جو اُها قيامت تائين ڪنڌيل آهي.

هاڻي حياتيءَ ۾ تون، شيخ صاحب ۽ خان عبدالصمد خان آهيو. خان عبدالصمد خان جيل ۾ آهي. سندس نالو وٺڻ وارو به مان ڪون سواءِ هِنن محفلن ۾ ڪونه آهي. باقي بلوچستان جا گهڻائي حصا سياسي بيداريءَ جي خيال کان هوشيار ٿي چڪا آهن..............

.............تون آهين نه اصليت ۾ پيو ڪجهه پر ڪڏهن ڪڏهن مصلحتاً شخص واحد قطره آميز جا مثال به ڏيئي ويندو آهين. سيد سونهارا! قطرو، موج، دريا، طوفان، سڀ بيڪ وقت الله واري جا غلام ٿي ويندا آهن. هو مصلحت بين به هوندو ته مصلحت شڪن به هوندو آهي. جنهن سنڌ اندر توکي نه ڏٺو، اُن ڏٺو ڇا؟ جنهن توکي ڏٺو ۽ مان کي تنهنجي مقابلي ۾ پانهون ڪنجيل بيٺو نه ڏٺو، انهيءَ هندستان جي هاڻوڪي سياسي تاريخ جي اصليت نه ڄاتي.

۽ فقط ٻه، هن طوفان انگيز سياست جا فيصلي ڪن فرد آهن: تون ۽ شيخ صاحب! آف! تاريخ دانيءَ کان به سنڌي محروم آهن. اُنهن ۾ نقالي ۽ تقليد جو به سليقو پورو پورو ڪونه آهي.............منهنجي رندانہ محفلن ۾ جي آواز نا و نيش جا بُلند ٿيندا رهندا آهن، اُنهن جو مختصر پڙلاءُ تنهنجي ڪنن تائين پوي ها، ته "جي-ايم-سيد، جي-ايم سيد" جو سرمدي نغمو بلند ڪندي، سنڌ ساريءَ کي ڄاڳائي ڇڏين ها..........
مان ته جي-ايم-سيد جي نالي جو نعرو بلند ڪري ميدان ۾ آيو آهيان. ڏسان هاڻي ڪو هن "هوتاهے جاده پيما هر ڪاروان همارا" کي روڪي سگهي؟

..........سنڌ، سنڌ چوندڙ ته ڏسو! سنڌ پڙهي هجي، ته مان ڪان ڪو پڙهي، مان کي پڻ جسي داستانن پڙهڻ جي

Gul Hayat Institute

ڪا ضرورت ڪانه هئي. منهنجي پنهنجي گناهگار زندگيءَ جون رندائون مستيون مان لاءِ ڪافي آهن.

—آهي دفتر پارينه پين جي يا مولانا غلام مصطفيٰ قاسميءَ جي ڪرم خورده دماغ لاءِ آهن.

آفتابِ تازه پيدا بطن گيتي سے هوا،
آسمان ڊوبے هوئے تارون ڪا ماتم ڪب تلڪ؟

منهنجي پنهنجي ئـي زندگيءَ ۾ آهي رعنايون ۽ حُسن جون ڪرشمي سازيون آهن، جو شب و روز آن ۾ مست رهان ته پنهي جهانن ڪي ٺوڪر هڻان........ تاريخ انسانيت جي هڪ عجيب موڙ تي اسان اڄ آهيون. انسان مشينن، گيسن ۽ ائٽم بمن سان انسان کي تباهـ ڪرڻ جي درپيءَ آهن. هن اونداهي دور جي نجات جو ڏس جي.ايم. شاهه جي ذريعي مان صاف صاف لفظن ۾ ٻڌايان ٿو. — محمدامين کوسو

(۲۲)

ميونسپل ريسٽ هائوس، جيڪب آباد

۱-۱۲-۱۹۶۵ع

قبلا حضرت جي، ايم. سيد صاحب!

تو واري مڪتوب گراميءَ، جنهن ۾ تو احتياط وٺڻ لاءِ فرمايو، منهنجي دل ۽ دماغ تي عجيب اثر وڌو آهي. ڇا توکي ڇوان يا لکان؟............ مان مجذوب = ته اهڙي مجذوب جي هڪ جذبي سان هزار ڪروڙ دانايون گهورجن!

—.... چوڏهن سون سالن جي اسلام جي تاريخ تنهنجي ٿالي ۾ سمايل آهي..........مان ڪابه ساراهه سياسي نموني جي اخبار ۾ ڪانه ڪئي آهي. باقي تنهنجي تعريف سان تـه سنڌ جي فضا جو ذرو ذرو معمور آهي. آدمين کي خدا ڪئي اندو يا ڪم عقل ڪيو هجي. راتين جو سُمهي، اڌ رات مهل، نمازن جي تياري ڪرڻ ۾ لڳندو آهيان، تـه آن وقت جي فضا ۾

صاف صاف تنهنجو نالو، دل کي نظر ايندو آهي. اِن کي منهنجو جذبو ئي کڻي چاڻ، پر مان نہ پنهنجي ئي اندر جو هوکو ڏيندس.

اڄ همايون شريف کان گذر ٿيو، جتي حضرت ميان عبدالغفور همايوني ۾ مقدس حسن و رعنائيءَ وارو ڏٺو، مان تي مهربانيون ڪندڙ، فقير حضرت ميان عبدالباقي رح، مدفون آهن- سڪندر خان، حضرت ميان مرحوم وڏي جو غزل "تنهنجي زلف جي بند ڪمند وڌا، زندان هزارين مان نہ رُکيو" پڙهڻ شروع ڪيو. ان غزل جي اڪثر شعرن جهڙو شعر اُردو، فارسي ڪلام ۾ ڪونہ آهي، باقي عربيءَ جو پتو نہ اٿم. خيال اٿم تہ ڪنهن بہ زبان ۾ ان پايي جو نہ هوندو.

.........منهنجي تگ و دو جي منزل تو تائين هرلحاظ کان.......... دعا ڪريو.

— محمدامين کوسو

(۲۳)

۲-۱۲-۱۹۶۵ع

حضرت جي،امير شاه صاحب!

زاهد چه پرسي آز مذهب من،

زنديق عشقم بيے چون چرائے!

سڪندر خان کوسي جي واتان اهو پنهي جهانن ۾ زلزلو وجهندڙ شعر ٻڌم. اڄ هتان جي A.D.M. جي آفيس مان توڏي منتقل ڪريان ٿو. ان شعر جو اطلاق مان پاڻ تي ٿئي ٿو— منهنجي مٺي محبوب سائين جي روضئي مقدس تي طواف ۾ سجدو ناجائز، تہ اسلام سان سارا رشتا ناتا ختم!! وري اهڙو زنده، جيئرو جاڳندو، طاقتور رشتو ديس رسول الله سان پڻ جو تي ڪيئن سگهندو آهي، جيڪو اسان گنهگارن عاجزن جو آهي. سڪندر خان ڏاڍا شعر پڙهندو رهندو آهي. وجد ڪندو نظر

ايندو آهي. شعر خواجه غلام فريد صاحب جي ڪافين کان وٺي فارسي نعت گو شاعرن جي ڪلام تائين هوندا آهن.

مان کي جاتي هڪ هڪ شعر ۾ توهانجي ياد ايندي آهي هن کي آن جو احساس ئي ڪونه ٿيندو، ته حضور جي عشق جي تڪميل جي، امير سيد جي محبت کان سواءِ ٿي نه سگهندي آهي. اهو تعلق مذهبي ٿيو، يا دنيوي سياست جو؟

— محمدامين کوسو.

(۲۴)

ميونسپل ريسٽ هائوس، جيڪب آباد.

٦-١٢-١٩٦٥ع

حضرت جي. امير شاهه صاحب!

منهنجي خطن جي هڪ ئي معني، هڪ ئي مطلب آهي، توسان منهنجي نيازمندي ۽ آن جو اظهار! ڇو تو تون ملول ٿئين ته ان جي معني ڪا ٻي به نڪري سگهندي آهي! ان نيازمندي ۽ ڪهڙا ڪهڙا دور ڏٺا آهن ۽ هالي ان جي ڪيفيت ڪهڙي آهي؟ مان عرض ڪريان ٿو ته تو ٻارو آدمي، هر موقعي ۽ محل تي پنهنجو رفيق، يار، مددگار پاڻ آهي. رکو حالات مطابق پنهنجو پاڻ کي 'پاڻ' ڪري بيهار_ هاءِ ڙيا سنڌ جي قسمت، تو پاري جو قدر ڪرڻ نٿي ڄاڻي! تون ڇو تو خلق خدا جي نمونن کي ڏسين، وقت جي تقاضائن کي ڏس! سياسي مجدد بڻج! ٻين جي ڏٺل، ڇيل ۽ ڪيل واقعن کي ڇا ڪندين؟ پنهنجي راهه پاڻ پيدا ڪر! مان کي توهانجي طاقت، همت ۽ هر ڏکئي ۾ ڏکئي معاملي کي سلجهائڻ جي تدبيرن ۾ پورو ۽ مڪمل ڀروسو آهي. ۾ خود توکي ان تي آماده ڪرڻ مشڪل آهي. تون مايوسين لاءِ ته ڪونه آهين. قومن ۽ ملڪن جي مايوسين کي دور ڪندڙ افراد جو وجود ئي مايوسيون شڪن هوندو آهي. ڪي وقتي ۽ هنگامي ڏکايون ضرور پيدا ٿينديون

Gul Hayat Institute

آهن. انهن ڏکيائين جو سدباب ڪيو وڃي. ڪير ڪري سدباب؟ اهو به توهان پاڻ ئي ڪندين!........... توهان فقط توهان، هر لحاظ کان هن وقت جو اهم ترين فرد آهيو. سياسي هنگامه آرائن کان سواءِ به سياسي رستا اختيار ڪري وڃبا آهن-

مردان ڪار ڍونڍکي اسباب حادثات
ڪرتي هين چارهءِ ستم چراغ لاجورد

افسوس، مان خود توکي تنهنجي ڪارڪردگين جي اصلي مقام کان آگاهه نٿو ڪري سگهان. تنهنجي ذريعي هندستان ۽ پاڪستان ۾ ڪهڙين طاقتن کي فروغ نصيب ٿيو، ۽ توکي ڪو آن وقت صلاح مشوري ڏيڻ ۽ روڪڻ وارو هو يا نه هو؟ جي تون بروقت انهن طاقتن جي راهه ڪٿي هموار نه بڻائين ها، ته پوءِ ڇا ٿئي ها؟ اهي سوال ڪڏهن تنهنجي ذهن ۾ آيا آهن يا نه؟ جي آيا آهن ته انهن جو جواب تو ڪهڙو ڏٺو آهي يا ڏنو آهي؟ مان توکان تنهنجي عمل کي سمجهڻ جي تصديق نٿو چاهيان؟........ ـــــ محمدامين کوسو

(٣٥)

٥-١٢-١٩٦٥ع

حضرت جي. ايم. شاهه صاحب!

.... توهان لکيو ته حڪومت توهان تي بندشون وڌيون آهن. مان به اهو مڃي، وري توکي چوان، ته انهيءَ ساڳيءَ حڪومت کان بندشون لهرايو! مان کي ته هڪ ذرو جيتري به ڏکيائي محسوس نٿي ٿئي، ته توهان حڪومت سان ڇونه ڳالهائين. ڪي آيتا يا چڱا ڪم آهن ته انهن جا آهن، تو وٽ جهڙو هڪ پڪرار، تهڙو اميرالمسلمين محمدايوب خان بادشاهه پاڪستان! ٻنهي جو توهان مخدوم آهين .... عرب ۽ عجم سيد جا غلام آهن. اهو سيد توهان به آهين......... مان جي. ايم. سيد کي،

سيدزادي جي حيثيت ۾ سڃاڻ ٿو، جو خودآگاهي رکي ٿو.
انهيءَ خودآگاهيءَ کان وقتي طور ڪم ڪڍڻا وٺجن، آهو ڏسڻان
ٿو! اها خودآگاهي سنڌي قوم کي ڪنهن تنهائيءَ ۾ رهي ڪري
به بيدار ڪري سگهندي آهي.

— محمدامين کوسو

٣٦

ريسٽ هائوس، جيڪب آباد.
٦-١٢-١٩٦٥ع

حضرت قبلا جي، امير شاه صاحب!

اڄ اسان جي قوم جي ٻن گروهن جو ڪو فيصلو هو،
آهو فيصلو قادرپور ۾ سردار عبدالرزاق خان وٽ رکيل هو.
بنده به سڪندر خان سان ان طرف ويو. موجوده سردار جو مان
محافظ ۽ خيرخواه آهيان. بندي آئي قومي اجتماع تي نظر وڌي
ته محسوس ٿيو ته اسان سڀني سنڌ جي رهواسين جو اندر ڪاڏل
آهي. سبب آن جو اهو آهي ته اسان پاڻ کي هر حال ۽ هر
موقعي لاءِ مضبوط نه بڻايو آهي. هوا سان ڪک پن آڏامندا آهن،
پهاڙ نه! اسان هر حالت ۾ پاڻ کي پهاڙ بنايون ها. اهو اوتو
نه ڪرڻ خطا جو ڪم هو ۽ آهي. آهي سياسي جٿابنديون،
جي سنڌ جي هاڻوڪي حالات کان جدا ٿيا ٿا آهن، خطا آهن.

هن مجموعي جي گفت و شنيد وقت منهنجو خيال توڏي
ويو. ٿوري دير ٿي آهي، جو واپس جيڪب آباد پهتو آهيان، ۽
هاڻي تو وٽ حاضري ڏيان ٿو.

اسان وٽ، جيڪي مولانا عبيدالله سنڌيءَ جي ديني ۽
انقلابي سياست جو داڳ چاڙهيندا آهيون، هر موقعي ۽ محل جو
پورو جائزو وٺڻ به ضروري آهي. ”آب نه ديده موزه ڪشيده“،
سياست ۾، سو به هن قسم جي سياست ۾، ڪچن جو ڪم آهي.
تنهنجون صلاحيتون ۽ تنهنجون ڪنج تنهايون، پيئي حسن ۽

زيباڻش کان خالي ڪونہ آهن. پر انهن جو صحيح استعمال ٿولاهہ پيو ڪري ڪير؟ هن وقت سيڪجهہ، تہ تون هڪ آهين. پاڻ سنڌ، پاڻ پاڪستان، پاڻ مسلمان، پاڻ سياست ٺاهيندڙ، پاڻ صلح ڪرائيندڙ، پاڻ انقلابي، پاڻ سيني طبقن ۾ خير ۽ عافيت پيدا ڪندڙ ـــ غرضيڪہ حيات انسانيت جي مجموعي خواص جو مرڪب تون آهين. تو بابت جي آدمي ڳالهہ تہ ڪري، تہ پوءِ رچن، پولڙن، گدڙن ۽ سوئرن بابت ڳالهائي ڇا؟ سنڌ سمورن آدمين واريءَ جو رکوالو تون آهين ــ اها شاعري آهي، مبالغو آهي، تہ حقيقت بہ ڪا ٿيندي آهي، تہ اها مان کي ڏيکارين ڇو نہ تو؟......... هڪ ٿي آدميءَ سان تقريبا ١٩٣٨ع کان يعني اٺاويهن سالن کان ڳالهايو اٿم. اهو تون ئي تہ آهين. انڪار ڪرڻ جي جرئت توکي ٿيندي ڪيئن؟ سنڌ ۾ ڪا قوم، ڪا پارٽي، توکان سواءِ هجي ها، تہ مان سنڌ جو، حضرت مولانا سنڌيءَ جي ذريعي انقلابي ديني سياست جو نمائندو، انهيءَ سان ڳالهايان ها. اڄ بہ ساڳي ئي ڪيفيت آهي. سنڌ جي رهندڙ آدمين جي سلسلي ۾ ڳالهائبو، تہ ضرور باالضرور توسان ئي ڳالهائبو پوندو........ سيد سونهار! تون اصليت جي لحاظ کان اسلام جو هڪ حقيقي ٻيڙ ۽ معاون آهين. وطن جي لحاظ کان صفا سنڌي، ۽ سياست جي لحاظ کان پاڪستان جو زمانہ رو واحد، شيخ صاحب جي امداد سان، پاڻ وڃڻ وجهندڙ آهين......... تون تڪليفن ۾ آهين تہ ڇو سنڌ تڪليفن ۾ آئي. مان انسان آهيان، پيٽ ڪونہ آهيان. تو بابت احساس نہ ٿيم، تہ پوءِ حيف آهي مان کي!

تون چوين ٿو تہ منهنجي خطن مان اهو مفهوم نڪرندو تہ مان ڪا سياسي ڳالهہ چوان ٿو، جيڪا توکي تحرڪ ۾ آڻي. جي. ايم. سيد ذاتي ۾ ئي ساري سنڌ سمايل آهي. جيڪي سنڌي آهن، سي سڀ ان ۾ اچي ويا. تون زميندار جدا ڪندين، هاري جدا ڪندين، شاهوڪار جدا ڪندين، مزدور جدا ڪندين،

Gul Hayat Institute

ته اهڙا سنڌ ساري ته نه ڇئبي! ساري سنڌ معنيٰ: شاهوڪار، زميندار، هاري، مزدور، ڪڙمي، ڪاسبي، ملا، مولوي، پير فقير، مسجد مندر — سڀ جي ايم سيد! ڏڪاڻا، مندر ۽ مسجدون نه ڍاهيون سياست ۾، نه پوءِ اُن تحريڪ جو ڏالو جي ايم سيد آهي.

ياد رک! ان سنڌ ۾ اوليت وارو فيصلي ڪن ڏالو، توهان ڪڏ فخر سنڌ ۽ هند شيخ صاحب جو آهي. اِها سنڌ آهي ڏي آها جيڪا سان چوانً ٿو. سنڌي ٻولي مذهبي ٻولي آهي. عربيءَ سان ڪڏ آهي مرتبي ۽ شان ۾! حضرت مولانا همايونيءَ جي نعت جو هڪ شعر ته سنڌيءَ ۾ اهڙو آهي، جو ٻيءَ ڪنهن ٻه زبان ۾ شايدئي اهڙو ڪو هجي.

سنڌ، پنهنجي سورمن رعنائن ۽ محبوبيتن سان توسان ڏي ڳنڍيل ۽ وابسته آهي. اٿون نه هجي ها، ته ڇو هيڏا سارا دفتر توڏي لکجي اچن ها...... تون ڪيترو ڀاڻ ڪي ڀري ڪندين. ڪنج تنهان ۾ به تون ڏي سنڌ آهين. ٻڌين ٿو يا نه ٿو ٻڌين؟ فرشتا هن تحريرن تي وجد ۽ رقص ڪندا ڏسين ٿو يا نٿو ڏسين؟

— محمد امين کوسو،

(٣٧)

حضرت قبلاجي- ايم-شاهه صاحب!

السلام عليڪم: اڄ صبح جي فرض نماز ۾، پيڙي محبوب حضرت مولانا عبيدالله سنڌيءَ جو نور پرتو چهره مقدس سامهون اچي بيٺو. دل بيتاب ٿي ويئي...... توڏي خط جو مضمون به اُن وقت دل ۾ آيو، ته اصل شيءِ ته حيات ۽ زندگي آهي. سنڌ جي حيات ۽ زندگي تون جي-ايم شاهه آهين. پاڻ کي اجاين فڪرن کان آزاد رک. تنهنجون سياسي بيروفي ڪوششون بيڪار آهن، خود تنهنجو وجود ۽ اُن جو سهارو ئي سنڌ جو بچاءُ آهي. ... ... تون ۽ فقط تون، بغير ڪنهن چڙ ڏيارينڊڙ

Gul Hayat Institute

تحرڪ جي، سنڌ جي هالوڪي ڏُرائيءَ جو علاج آهن ...... هڪ طرف سنڌ تي الله جون ايڏيون نوازشون، جو اسان جي ئي دور ۾ دين رسول الله جو وڏي ۾ وڏو محافظت ڪندڙ فقير، درويش، سلطان هڪ طرف، ٻئي طرف عالم دين حضرت مولانا سنڌي موجود رهيا. ٻئي پاسي تو پارو پاڪباز ۽ شيخ صاحب پارو سياڻو ۽ عقيل سياستدان آهن. طرف ديگر هي، ته سنڌ ته به ڏولاون ۾!! عجيب تضاد! انهيءَ جو سبب اهو هو ته توهان اعتدال پيدا ڪري ڪونه سگهيؤ. تنهنجي ڪوشش ۽ تنهنجي جوش و عمل کي ڪنارا ڪونه هيا .... پاڻي ٻري رهيو آهي. ڪهڙو نه سنگدل آهي علي محمدشاهه راشدي، جو سنڌ کي اُبتو تنگي، اُن جي جيئري ڪل لاهي ڪان پوءِ به مٿس ملال ۽ ندامت جو ڪو اثر نمايان نه ٿيو. (۽ توکي به شايد، سنڌ سان ٿيل هيڏي سندس ظلم جو احساس ڪونه آهي.) توتي مخبريون ڪندڙ به ڪي اهڙائي سنگدل هوندا...... اصل ۾ ته توکي محفوظ رکيو آهي، توکان ڪم وٺا آهن، حڪومتون ڪٿي ڪاري چور جي هٿ ۾ هجي!...... سنڌ جي سيني ڪفن-چورن، سفاڪ، ڪمعقل، اوباش ۽ بيڪار قسم جي سياست ۾ چهٽب اٽڪائيندڙن جو مرڪز، تو پاڻ جهڙي لاڏاني آدميءَ کي، منهنجي احتجاجن جي باوجـود ڇڏيو...... اهي بدبخت ازلي، توکي پنهنجي پنهنجي وقت لالچن ڪري هيڏي هوڏي گهمائيندا رهيا. بيپناهه طاقت ۽ صلاحيتن وارو انسان خود غرض جي ريشه-دوانين سبب وڃي ڪنج تنهائيءَ ۾ آسودو ٿئي ٿو........ سنڌ جو قدرتي سياسي حسن ۽ جمال توسان وابسته آهي...... تون ۽ شيخ صاحب بندشن واسطي نه آهيو. اها سياسي جٿابندي جيڪا ناموزون هجي، ان ۾ شيخ صاحب جو هجڻ به هڪ عبث فعل آهي. ان کي روڪڻ کپندو هو. تون ڪنج ۾ آهين ته ساري سنڌ ڪنج ۾ آهي.

— محمدامين کوسو.

(٣٨)

عزيزآباد، انڙ واهه، ضلعو جيڪب آباد.

١٠-١٢-١٩٦٥ع

اورون کا پيام اور هي، ميرا پيام اور هي
عشق کي دردمند کا طرز ڪلام اور هي.

قبلا جي-ايم-شاهه صاحب!

تنهنجو وجود، توکان سياسي غلطين جو ٿيڻ، ۽ هاڻي آن جو ازالو ڪيئن ڪجي، اهوئي مضمون آهي منهنجي خطن جو ۽ خود توسان هيڏي ساري وڏي عرصي جي نيازمنديءَ جو.

مان ناقص شيءِ کان ڪڏهن زندگيءَ ۾ متاثر ٿيوئي ڪونه آهيان. مثلاً: هڪ ٿلهراماڻي، تنهنجو يار هوندو هو ته مان وٽ هن جي اهميت جو راز ٿي هن مان تنهنجي ياراني هئي. پاڻ چا آهي، ان ڪڏهن به منهنجي توجهه ڪي نه ڇڪايو. منهنجو يار، جي-الانا، پاڻ هڪ اعليٰ آدمي آهي، پر وٽي جناح صاحب بابت تحريرون ڪندو، ته آن سان منهنجي وابستگي ڪانه آهي. مسٽر جناح پنهنجي وجود ۾ عجيب خوبيون رکندو هو. سندس عمل جو پاڪستان ڏاهن مان ڪو واسطو ڏيکاريندو، ته آن کي مڃيندس ڪونه. جو جو اها هڪ بازاري گپ، رسمي ڳالهه آهي. حقيقت اها نه آهي. اهو ناقص قصو ۽ ڏند ڪٿا آهي. عوام ۾ احمقن جو عقيدو ٿي سگهي ٿو. مان وٽ پاڪستان ڏاهيندڙ پيا آهن، ۽ آن جو اظهار به ڪندو رهندو آهيان. مان پاڻ صاحب راهه آهيان. منهنجي راهه پنهنجي ٿي ٿي سگهندي آهي، پين کان عقل اڌارو وٺي اچي راهه قائم نه ڪندس. الحمدالله!

توهان منهنجي نيازمندي به تقليدي نه آهي.... اصليت ۽ حقيقت جي-ايم-شاهه جي وجودکي آهي ۽ نه منهنجي يا سندس عمل جي خامڪارين کي. تنهنجو وجود ٿي نعمت خداوندي آهي. آن جو

صحيح استعمال ڪري نه ٿو ڪري ٿي، سياسي جدود ۾ به شڪرانه خداوندي آهي. اُن وجود جي اهميت کان انڪار ٿي نامرادين جو سبب بڻجي ٿو. غلط ڪمن کان اختلاف ته الله جي ذمر جي نشاني ڪانه آهي، پر اُن وجود سان وير، تباهي آڻيندڙ آهي.

بقول تنهنجي، تو مراقبا ترڪ ڪيا، نه ڪيا پر خود تنهنجو وجود، جو هڪ ازلي ۽ ابدي مراقبو آهي، اُن کي نه تون ۽ نه ٻيا ڇڏائي سگهن ۽ ڪامياب ٿي سگهندا. لغزشون تو ٻارن جون، اسان ٻارن جي عبادتن کان درجي ۾ مٿاهيون ٿي آهن ---- .... مستي ۽ بيخودي ۾ جي.ايم.شاهه، جي.ايم.شاهه جا روح پرور نغما، جو سنڌ جي مقدس فضا ۾، شب و روز جي جدا جدا وقتن تي بلند ٿي، آسمانن وارن کي وجد ڪرائين ٿا، اهو معاملو ڪو وقتي ۽ هنگامي نه آهي. تون ڪٿي مصلحت ٻڌيون آڏو ڏئين، پر هن مقام تي مصلحت پسنديون روڪي ڪيئن سگهنديون؟ بلڪ سڀ مصلحتون ٿي ان ۾ آهن ته هن رقص ۽ وجد ۾ جا روحانيت آميزي آهي، اُن جي آڏو سر تسليم خم ڪجي. تنهنجون ظاهري عقلمنديون ڪٿي تو تي حاوي به ٿيون، پر هت وجد آفرين فضا ۾ عقلمنديون ڪهڙا مقابلا ڪري سگهن ٿيون؟ عقل ويچاري کي به هنن ٿي موقعن تي ديوانگي اختيار ڪرڻ کان سواءِ ٻيو چاره ڪار ڪانه رهندو آهي؟

عاقلان ديوانه گردند از پئي زنجير ما!

—— محمد امين کوسو.

(۲۹)

عزيز آباد، انڙ واهه، ضلع جيڪب آباد،

۱۳-۱۲-۱۹۶۵ع.

جناب قبلا حضرت جي.ايم.شاهه صاحب!

السلام عليڪم. بي انداز نيازن بعد بندي جو عرض آنڪه، مڪتوب گرامي ۱۱-۱۲-۱۹۶۵ع جو سائين ڪولي رکيو

اٿم. گستاخيون نه باڪ صاف گوئيون ٻه معاف ڪندو وڃجانءِ!

سنڌ جي آزادي، هڪ دفعو تون مان عاجز جي هٿن مان، منهنجي ٻار جي بيگناهه قتل سبب کسي ويو هئين. نه الهه بخش شهيد ٿئي ها، ۽ نه تنهنجون غلط ڪاريون سنڌ کي وقتي طرح غلام ڪرائڻ ۾ ڪامياب ٿين ها.......... ،

...... تنهنجون تنهايون رنگ آڻي، هنن تحريرن جي وجدآفرينيءَ جو سبب بڻجن ٿيون. پيروي ۽ تقليد مان باطل-شڪن ۽ سياسي بت-ٽوڙ جي دانسته يا نادانسته ڪرين ها، ته پوءِ هي نظربنديون نه ٿين ها. پر اها پيروي به بيقاعدي امر آهي. اهي سڀ مرحلا، مان اڳ ۾ ئي سنڌ ۾ طيءِ ڪري چڪو هوس. ٻانهن جيترو شهيد ۽ الهه بخش شهادت ذريعي حيات بڻجي چڪا هئاسين. تولاءِ هن قسم جي سياست هلائڻ روا باقي نه هئي.

سنڌ جي آزاديءَ جو دستاويز الهه بخش جي پاڪ ۽ مقدس رت سان لکجي چڪو. اها مان پنهنجي ٻار جي شهادت تي اڄ هن گهڙيءَ تائين بر ملا نوحه خواني به ڪري نٿو سگهان. ميجي ته شهادت جو موقعو ڪونه هو، پر بي موقعي به سرگهوريو پوندو آهي- جڏهن راند آئي اهي پيهي. ههڙين تحريرن جو قدر ڪنهن وٽ نه به هجي، پر اهو افسانهءِ دل به لکڻو ئي پوندو آهي-گوڪ پڙندڙ دل ۽ دماغ صاف صاف مفقود هجن. سنڌ جي اڄوڪي فضا ۾، هن قسم جا خط به لکجي رهيا آهن، ڇاڪاڻ جو تون ڪنج تنهائيءَ ۾ آهين ....

هتان جي غلام قادر جي آفيس ۾ هڪ ڪلرڪ آهي. سندس نالو حڪمت راءِ آهي. پڇا ڪيم ته ڪاٿون جو آهين؟ جواب آيو، "ڏهرڪيءَ جو." اهو ڏهرڪي شريف جو لفظ پڌي، منهنجو سر بظاهر نه پر حقيقتاً اُن ديوان جي اڳيان سجدي ۾ پيو. ڏهرڪي شريف، پرچوندي شريف جو "شهر" آهي. هتان جا هندو ٿيندا ته پڪا هندو آهن، پر اسلام جي عظمت جو مٿن پورو پورو ڏاڪو ڄمول هوندو آهي. ڪين مبلغ ڪري

موڪلاجي ته اعليٰ حضرت امير المسلمين، فيلڊمارشل محمدايوب خان ۽ سندس ساٿين کي اسلامي عظمت تي سبق ڏين، ۽ لعل بهادر شاستري، جنهن جي دل اسلامي سطوت جي اڳيان اڳ ۾ ئي جهڪيل آهي، انهيءَ کي پرچونديءَ شريف اچي، منهنجي سائينءَ جي روضي اڳيان ايمان آڻڻ جي تلقين ڪن.........

.... هنن تحريرن جو خاموشي اهو آهي، جو لکڻ کان اڳ حقيقت بڻجي، صفحه دهر تي ڦهلجي وينديون آهن. ظاهري اکيون انهن حقيقتن کي ڪڏهن ڏسن، اهو ٻيءَ عملي سعي ۽ ڪوشش تي ڇڏيل آهي. پاڪ ۽ مقدس سرزمين سنڌ آزاد ڪندڙ ۽ آزاديون ڏياريندڙ آهي. هي ملڪي صوبائي وقتي تعصب زده نعرو ڪونه آهي. سنڌ سان ئي دين جو فروغ وابسته آهي.......... سنڌ فقط سنڌين لاءِ نه، پر اسلام جي احياءَ لاءِ آزاد ٿيڻي آهي. سنڌ جو درجو گهٽ سمجهڻ مذهبي معنيٰ ۾ بي ادبي آهي- شايد نه، پر يقيناً ڪبيرو گناهه آهي. دانسته سنڌ کي گهٽ چوندڙ اسلام کان خارج آهي، ڀلي ساري رات عبادت ڪري، هر روز روزا رکي ۽ هر سال حج ڪري.........
اهل الله جي مرقدن سان ڀريل هيءَ ملڪ ڪو رواجي ملڪ آهي ڇا؟ عشق نبوي صلعم ۾ سينه بريان رکندڙ فقراء جو هيءَ ملڪ، حرم ڪعبي مثل پاڪ ۽ مقدس آهي. ٻلڪ ڪعبو جن جي طواف لاءِ اچي، اهڙائي ته هت آهن، جن جي ياد ۾ دل سوزان جون آهون نڪري، تو تائين پهچي، سنڌ جي بيداريءَ جو توکي يقين ڏيارڻ ٿيون. تاريڪي ۽ اونداهه ختم ٿي، سنڌ سونهاري آئي- سڄاڳ ٿي آهي، باقي آدمين جي سجاڳي آڻڻ تنهنجو ڪم، تو گوشه تنهائيءَ واري جو ڪم. مان ڪان جيڪي پڇي ٿو، ڪريان ٿو.

حافظ وظيفه تو دعا گفتن است وبس،
در بند آن مباش که نه شنيد يا شنيد!

Gul Hayat Institute

پڙلاءِ، دردمند دل جي دانهن، جگر جي زخمن جي خون جي آميزش سان تو تائين ته پهچائي چڪس.

رات جا قريباً ٻارهن ڪن. ٽيڪ وارا هوندا. سبق عشق جو لامحدود هوندو آهي.... اڄ هيتري تائين!

—— محمد امين کوسو.

(٤٠)

عزيز آباد، انڙ واهه،

١٣-١٢-١٩٦٥ع

بحضور حضرت قبلا جي. ايم. شاهه صاحب!

تو ڪي سوال ڪيا هئا، ڪي ٻن سوالن جو جواب هن طرح آهي.

اسان ۽ سردار عبدالرحيم خان، تمندار اقوام کوسه، جو گهراڻو ساڳيو ئي آهي. اسان ڄاماڻي فرقي مان آهيون. آن ڄاماڻي فرقي مان ٻيڪ سندن گهر تي ۽ سموري قوم جي معتبريءَ جو واسطو اسان سان آهي. اسان کان سواءِ ”کوسڪي شريعت“ ۾ پڪ قائم نه ٿي سگهندي آهي. اسان ئي خانداني سيدن ذريعي ٻهرين ٻيڪ نئين سردار کي ٻڌائڻ جو بندوبست ڪندا آهيون. ٻهرين ٻيڪ جو ور سيد ٻڌرائيندو آهي. ان کان پوءِ اسان مان ڪو.

سردار بهادر جي وصال کان پوءِ، برادريءَ جي سيني معتبرن جو رخ ۽ خيال، مان طرف هو، پر مان ۽ سردار جدا ڪونه آهيون. اها پڙائي، خاص ڪري هاڻوڪين حالتن ۾ جائز نه آهي. سردار بهادر عبدالرحيم خان مرحوم جي سهري، سردار شهيد عزيزالله کي ٻيڪ ٻڌرائڻ وارو به مان ئي آهيان. هن ۾ سندس وڏي پٽ جي شهادت کان پوءِ، سندس ننڍي پٽ، هاڻوڪي سردار عبدالرزاق خان کي ٻيڪ ٻڌرائڻ وارو به مان

آهيان. هاڻوڪو سردار، مرحوم سردار بهادر جو سالو آهي. مرحوم سردار بهادر جي اهليه حيات آهي. اسان جو گهر ساڳيو ئي آهي. منهنجي قانوني حيثيت، سردار جي محافظ جي آهي. پر چونڪه سردار حالتن موجب زماني جي گرمي سرديءَ کان غير واقف آهي، مقامي شاطر لوڪن اُن جو فائدو ورتو آهي. اسان ٻنهي جو هر حالت ۾ هڪ ٻئي تي ڀروسو ئي اچوڪي گهڙي آهي. اِها ملڪيت جدي آهي ۽ اُن جو تصرف ڪورٽ شريعت ۽ قانون موجب خانداني آهي. اُن قانون جو واحد محافظ مان عاجز، توهانجو نيازمند، آهيان. چونڪه اها طاقت نسبتي آهي، مان زندگيءَ ۾ ڪڏهن ڇوڪرو ئي نه ٿي سگهيو آهيان. اسڪول جي زماني کان، هر موقعي تي اهم ترين معاملن وقت خاندان جي سيادت جي طاقت جو ثبوت پئي ڏنو اٿم. والد مرحوم کي بيحد پيارو ۽ لاڏلو هوس. ساڳيءَ طرح سردار بهادر عبدالرحيم خان کي پيارو هئس. خوبيءَ قسمت سان هاڻي زماني جي اندر تو محافظ سنڌ جي محبت تي قبضو اٿم.

سردار بهادر جي وصال کان پوءِ سردار خان ڪوسي، جو بکراڻي پاڙي مان آهي، اسان جي مخالفت ڪئي هئي. پر اُن جي چاچي شاهل خان مرحوم، جيڪو سڪندر خان جو وڏو پاءُ ٿئي، منهنجي مدد ڪئي. هن ضلعي ۾، توڙي حڪومت سنڌ جي ڪارپردازن وٽ اها لڙائي، ٽي چار سال سانده تمام زورشور سان هلندي رهي. توهانجون امدادون هن باري ۾ به حاصل ڪندو رهيو آهيان. هاڻوڪو سردار، جيڪو منهنجي ئي ڪري ٿيو، تنهن جي ٿاهڻ ۾ به حيدر منزل جي طواف کي دخل آهي.

سرداري اسان وٽ فرعونيت جي معنيٰ ۾ نه آهي. اسان جو خاندان ذاتي اوصاف ۾ اهاڳاله نمايان طور ڪري ڏيکاريندو آيو آهي ته اسان باطل پرست ڪونه آهيون. سڀني گذشته حڪومتن ڪلهوڙن، ميرن ۽ انگريزن وٽ اسان جي خانداني وڏائيءَ جو وڏو احترام رهندو آيو آهي. خود توهانجي دربار سان شريف ۾،

تنھنجي ذريعي مان اڳين بزرگن کي بلڪل ويجھو آهيان.

مان انگريز حڪومت جو مخالف هئس، ته به ضلعي جا انگريز عملدار ذاتي طرح سڀ کان وڌيڪ منھنجي ڳالھه کي ڏسندا هئا ۽ مڃيندا هئا.

منھنجو ٿاقيل سردار عبدالرزاق خان راڄ چڱو مڙس آهي، پر اڳ جي تجربي نه هئڻ سبب، مان لاءِ گھڻيون پيچيدگيون پيدا ٿيو پون. ماڻھو سندس خام تجربيڪاريءَ کي هٿيو بڻائي، اسان جي ٿي خلاف ڪوس ڪم آڻين ٿا. وڏي مال ۽ دولت جي جاهه جڏهن انهن ٿيندي آهي، ته لالچي ۽ ٺڳ مطلب برآوري ڪندا آهن. اهو مال جائز وچڻ کان وڌيڪ ناجائز هٿن ۾ ويندو آهي. سردار جو به ساڳيو ٿي حال آهي..........

... . توکي ياد آهي ته انگريزن کي خوش ڪرڻ لاءِ، مردود ليگ جي نالي ۾، مير جعفر خان جماليءَ، مان مسڪين تي خوني حملو ڪرايو هو. عبدالغفار خان پنھنجي حدن ۾ انگريزي اقتدار لاءِ ايترو خطرو نه هو، جيترو مان سڀني طاغوتي طاقتن لاءِ بڻجي چڪو هئس ... . هن خط پھچڻ کان پوءِ توتي، منھنجي دل ۽ جگر سان گڏ پنھنجي بدن جي لھوءَ سان آزاديءَ جي جدوجھد ڪاميابيءَ سان لڙڻ جو جائز مقام به عيان ٿيو، ته تو ڪٿيو. مان جيترو شھيد آهيان .... اهو حملو مان تي اوستي محمد ۾ ٿيو هو. مان کي قتل ڪرڻ جو منصوبو هو. مان سان مير صاحب جي خاندان جا تعلق هئا. مان صاف صاف انڪار ڪري بيٺس، ته هن کان وير نه وٺندس. نه ته جيڪر اسان جي قانون موجب سندس ۽ ساٿس گڏ پين جو سر قلم ڪرائڻ ۾ سردار بهادر مرحوم دريغ نه ڪري ها.

گرچه خورديم نسبت است بلند
ذرهٔ آفتاب تابانيم!

مان خانداني لحاظ کان سردار بهادر جي حياتيءَ ۾ به سردار

Gul Hayat Institute

بهادر کان گهٽ ڪونه هئس. خانداني طرح اسان جو هڪٻئي سان ڪلهو ڪلهي ۾ بلڪل ڳنڍيل هو. تر جيترو به فرق ڪونه هو، يعني مان سردار بهادر مرحوم سان رهيس، گڏ ڪوسي قوم جو سردار هئس. اسان ٻه جاڙا ۽ گڏيل آدمي هئاسون. آه..! هن جي موت سبب مان تي ڇا نه گذريو هوندو. ڪيئن سيني جزن کي گڏ ڪيم. ڪيئن ڪهڙي جي سرڪار، راشدي بهادر ۽ سردار خان جو ڪاميابيءَ سان مقابلو ڪيم.........

.... منهنجي هنن لاهوتي خطن جي مفهوم کي پهچي ته ويندو هوندين. هيءَ طرز ادا ڏي ٻي آهي. عبارت آرايون ته مقصد ڪونه آهن، جو چڱي چٽي الفاظ لکجن. جذبات دل مان ٻنهي ڏيٺي نڪرن ٿا. صحيح لفظ ته الائي ڇا هوندا؟......... آنهن جذبات جي دريائن کي الفاظ جو جامو ڍڪائڻ ڪو آسان ڪم ڪونه آهي.

الحمدالله، جو خطن ۾ رُخ تـو صاحب دل ڏي آهي. مطلب جي نڪاتي جي جاه محفوظ ۽ مقدس آهي. سيد زادي جي سماعت ۽ سندس پاڪ دل ۾ جاه ـ ڪيڏو نه درجو آهي! سيد سُونهارا! خود اهو به رشڪ ڪر منهنجي قلم جي خام ـ ڪارين جي اعليٰ قسمتن تي!......... سنڌ جي ادبي تاريخ ۾ اهڙو مقام ٻئي ڪنهن کي نصيب ٿيو آهي ته اهي پاڻ پاڪ ۽ مقدس هيا، مان هيڻو عاجز گنهگار آهيان. زهي قسمت!! خبر نه آهي ته هن نگارش جو ڪو قدردان آهي يا ليندو؟ پر مان ته لکان ٿو. فرشتا ته پڙهي، سبحان رب العاليٰ جا نغما زور سان بلند ڪن ٿا ۽ منهنجي دل صاف صاف انهن نغمن کي ٻڌي ٿي.

ـــ محمدامين کوسو.

(۴۱)

عزيزآباد، ائڙواهه ۱۳-۱۲-۱۹۶۵ع.
بحضور جي. ايم. شاهه صاحب!
السلام عليڪم و رحمته الله و برڪاته!

.... جيئن سنڌ جي سياست جو مالڪ تون آهين، پر اها مالڪي اڄائي ڪُهڻ جي آهي، نه ڪي سيد ۽ غير سيد جي تقسيم ۾ آهي. اڄ نه ته سڀ سنڌ جا ڀلي خواه، جڏهن تو مان واري وارَ کُهڻو پوءِ بعدازوقت ورندي ته ساري سنڌ تنهنجي جهنڊي هيٺ اچي بيٺي، پر تو سنڌ کي اُن وقت تائين نستو ڪري ڇڏيو هو. بعدازمرگ واويلا، اُن وقت اها ڪوشش ثابت ٿي بيٺي.

ليگ وارن جو "ڪٽڪ علاؤالدين" وٺي، مان مسڪين جي حمايت سان حاصل ڪيل سرزمين سنڌ جي پهرين قومي حڪومت يعني الهه بخش حڪومت کي زير ۽ زير ڪرڻ جو تو ضد نه ڇڏيو. اها پهرين آزاد وقتي عبيدالاهي اسلامي حڪومت هئي، جيڪا تو ڪاوڙ ۾ اچي ڍاهي رکي، توکي ڇا ڪجي ها؟ -........ الهه بخش بذات خود وزارت جو لالچي ڪاٿي هو. منهنجي يارانـي ڪنهن لالچي، خودغرض سان ٿي سگهندي آهي؟ لالچي هجي ها ته سنڌ خاطر سر صدقو نه ڪري ها.

تون، الهه بخش ۽ شيخ صاحب، اصل ۾ ته سڀ منهنجا ئي آهيو. اها "وحدت" آهي، جيڪا تو وقت تي نه ڏٺي. سنڌ جي مشترڪه سرمايي جي مالڪ، منهنجي ئي دل دردمند آهي.

هاڻوڪي سنڌ، جنهن ۾ قاتل، خوني، ڌاڙيل، چور، ٺڳ، سياسي مفاد پرست، پٺڪ وٺندڙ هجن، اُن ۾ حضرت شيخ المشائخ قطب الاقطاب پرچوندي شريف وارا ۽ حضرت مولانا

Gul Hayat Institute

عبيدالله سنڌي هڪ طرف ـ ٻئي طرف تون ۽ فخر سنڌ و هند شيخ صاحب به هجن، اهو خود ڪرامت يا معجزو نه آهي؟ ڪرامت ۽ معجزن جي معاملن کي رواجي پيمانن سان نه ماپبو آهي. سنڌ کي ڏوربو ته انهيءَ پيماني سان ماپبو ۽ توربو. امامت هن دور جي سنڌ کي الله نصيب فرمائي..........

پڙهه علي‌محمد شاهه جا شيطاني ڪارگذارين سان طولاني افسانا! سنڌس جواهردار هڪ ٻن جملن کان سواءِ، سمورو اهڙو مواد فاسد، مڪروه ۽ چڙ ڏياريندڙ، جو روح ۽ قلب ۾ نفرت عميق پيدا ٿئي! ڇو نه آن جي بجاءِ سنڌ جو افسانه دل‌پذير لکي ها! پر آها وات محبت جي اڇي ڏي هنن مقدس تحريرن جي اصلي روح کي سمجهڻ کان پوءِ آهي. اسان وٽ آهي عشق ۽ محبت جو دل ليپائيندڙ قصو ۽ افسانو!

ما قصهء سڪندر و دارا خوانده ايـم
از ما بجز حڪايت مهر و وفا مپرس!

اسان حضرت مولانا پيڙي سنڌي رح جي سڀوڻن شاهه ولي‌الله کي چائندڙ آهيون ـــ دل چوندي آهي ته غلام مصطفي، جو واقعي علامه به آهي، آن جون ته آڱريون قلم ڪجن؛ ڇو ته حضرت مولانا بابت جاهلانه طريقي سان لکندو آهي. ان باري ۾ وڏو مجهول آهي. خبيث، بدباطن کي اهو خيال نه ٿيندو آهي ته مان حيات آهيان، مان تي ڪيڏو نه گران گذرندو هوندو سنڌس اهو نمونو! چوندس ته ڪاوڙيون ڪندا بيخبر ملان ـ.

هن دور ۾ حضرت شاهه ولي‌الله صاحب حيات هجن ها، ته انهيءَ پيڙي کان قرآن سکن ها. پر جيئن ته ماڻهن جا ظرف ننڍا هئا، ان ڪري حضرت پيڙو انهن جي حسب حال قرآني علوم جي پرده داري ڪندو هو، زماني جا مثال ڏيئي سمجهائيندو هو. هنن اڌ پڙهيلن، انهن ڏي نقرن کي قرآني معنى جا فقرا چاتو. مثلاً هن دور جي يورپي نظم ۾ مزدور ۽ سرمائيدار جي مقابلي آرائيءَ جي معاملي کي سمجهائيندي، ڪي

Gul Hayat Institute

فقرا فرمايائون، يا روس ۾ رهندي، روسي حڪومت کي مڪمل طور پنهنجي ئي قبضي ۾ وٺي ورتائون، ته ابوجهلن، عبيدالاهي عزم ۽ طاقت کي اهو ڪجهه ڄاتو! ڪمينن جو ذهن هن کي سمجهي نٿو سگهي، ته پنهنجي جهالت کي عبيدالاهي پردا ته نه ڍڪائين.

مڪي معظمه ۽ مديني منوره حڪومت جي پنشنخوار ملن وٽ ويو ته انهن جي اڳيان سجدا ڪرڻ لڳو. ان تي سر قلم ڪجهس ها. اهو ائين ٿيو، جيئن ڪو هاٿي سنڌ ۾ اچي، سنڌ جي سياسي عظمت وارو انهن کي چاٺي، جيڪي ننهن کان چوٽيءَ تائين غلاميءَ جي بدبودار ۽ غليظ لباس ۾ ڍڪيل هجن، ۽ لکي ته هن سنڌ جي مقتدر آدمين سان ملاقات ڪئي! حقيقي عظمت ته آهي ئي سن شريف جي ڪنج تنهائيءَ ۾، جيڪا عالم اسلام کي هنن خطوط ذريعي مرڻ کان بچائڻ لاءِ، حيات آفرين پيغام نشر ڪري رهي آهي .... بدبختن کي پيٽ ڪرڻ به نه ايندي آهي. مغلن جي بادشاهي هئي، شاهه ولي الله اها بادشاهي ڪوشش هوندي نه بچائي سگهيو. هيءَ پرچوندي شريف جو تعليم‌يافته نومسلم سک آئي ٿو ته ڪريل هند مان نئين‌سر نئين نموني آل انڊيا ڪانگريس ڪميٽي ٻين جي امداد ۾ چاڙهين سان ٺاهي ڏيکاري ٿو.........

.........غلامي ۽ غلاظت سان ڀريل هڪ ٽوڪري نما ماهاني رسالي ۾ عربي، فارسي عبارتون درج ڪرائي، اُتي ئي حضرت مولانا جو نالو ٽنبي رکندو آهي!..........ڪجا رسالو ”الرحيم“ ڪجا حضرت مولانا جو ”مقدس نالو“ چه نسبت خاڪ را با عالم پاڪ......... سياست شاهه ولي الله وارن ڪتابن ۾ پڙهڻ بي ڪِيالهه، هنن جي. ايم. شاهه جي خمار پيدا ڪندڙ خطوط ۾ ان ساڳيءَ تحريڪ کي سمجهڻ ٻيو معاملو آهي! پراڻيون تاريخون انهن لاءِ آهن، جيڪي نيون تاريخون ٺاهي نه ڄاڻن.

هندستان جي آزاديءَ جي تحريڪ جو فيصلا ڪن باب

ڏي آهو آهي، جو رڳو محض ٻن آدمين جي بازوي باطل شڪن ۽ همت مردانه جي جولانگاهين سان ڏهيو. اهي ٻئي شخص ٻيا ڪونه آهن، هڪ آهو جنهن ڏي هي خطوط اچن ٿا، ٻيو آهو جيڪو هي خطوط لکي ٿو. غور تہ ڪر، نگاهہ تہ وجهہ! سرزمين سنڌ جي ميدانن تي اها لڙائي لڙي ويئي. نہ هندستان آزاد ٿئي ها ۽ نہ پاڪستان ٿي وجود ۾ اچي ها، جيڪڏهن انهن ٻنهي آدمين جي ڪارنامي جو وجود ظاهر نہ ٿئي ها. اختلافن هوندي هڪ!! پر هن انساني ڪي لکي ڪير ۽ سمجهائي ڪير؟ انهن ٻنهي جي وچ ۾ ٽين پيڪر محبوبيت آهي، سو آهي شيخ عبدالمجيد سنڌي!!

هندستان جي صوبن جا ڏکي جا وزيراعظم پاڻ ڪاٺيندا رهيا، منهنجو بهاريل وزيراعظم سيني کي گولين سان داغدار ڪري، شهادت حسينيءَ جو مرتبو حاصل ڪري، سنڌ ۽ هند جي آزاديءَ جو دستاويز پنهنجي رت سان لکي ٿو. منهنجو يار هيءَ ٻہ، تون ٻہ منهنجو ٿي مخدوم!! خوشامد ۽ جهالت سان دلي نفرت اٿم. تعريف انهن جي جن کي الله نوازيو هجي، حقيقي تعريف آهي. ڪوڙ ۽ بدوڙ کي ڦهلائي، انسانن جا ذهن خراب ڪرڻ اها ڪا تصنيفي لياقت آهي؟ سنڌ، پاڪستان ۽ هندستان جي آزاديءَ جي اچوڪي تاريخ اسان ٿي آهيون. تون ۽ مان!!.............اچوڪو سبق ايتري تائين.

— محمد امين کوسو.

(٤٢)

سکر، محمدي هوٽل، ١٤-١٢-١٩٦٥ع.

حضرت قبلا جي، ابره شاهه صاحب!

السلام عليڪم و رحمة الله!

توهان جو عنايت نامو منهنجي ١٩٣٦ع جي هڪ فتوي

سان گڏ پهتو. اهو خط حضرت مولانا عبيدالله سنڌي رحہ جي منهنجي دل و دماغ کي تسخير ڪرڻ کان اڳ جو آهي ---

توهان کي ڪجهه نجي زندگيءَ بابت ٻڌائڻ گهران ٿو.

مئٽرڪ ۾ هئس ته عليگڙهه روانو ٿيس. اتي ١٩٣٦ع ۾ ايل-ايل-بي فرسٽ ڊويزن ۾ پاس ڪيم. آتي جي زندگيءَ جو ماحصل. منهنجي نواب محمد اسماعيل خان مرحوم جي پٽ غلام احمد خان مدنيءَ سان برادرانه ياري، سرسيد راس مسعود، سر سيد احمد جي پوٽي سان سڌي واقفيت!

شايد توکي اڳ لکيو هوم، نه ته هاڻي هتي ٿو لکان:

آتان جو انگريز ڊاريڪٽر اسان جي مئٽرڪ ڪلاس ۾ آيو ۽ چوڻ لڳو ته سنڌ بمبئيءَ کان جدا ٿئي يا نه ٿئي، اُن تي آئي تقرير ڪريو! ڪوبہ شاگرد نه اٿيو. مان اٿي بيٺس. ڊاريڪٽر ڪِلي چيو ته تون سنڌ اسيمبليءَ جو ميمبر آهين، سامهون ٿي بيهه، ۽ هن کي اسيمبلي ڄاڻ! مان منجهه وارو ڪاٿي هوس. ڪلاس روم کي مٿي تي کڻي، انگريزيءَ ۾ تقرير ڪيم. خبر نه آهي ته انگريزيءَ جا پير ڪاٽيم، هٿ ڪاٽيم يا ڪن ۽ نڪ، يا اکيون انڌيون ڪيم! پر نتيجو ٻڌايان ٿو.

ٻئي ڏينهن مان کي پرنسپال اي.ايم. قريشي (عبدالمجيد قريشي) کان سڏ آيو. حاضر ٿيس ته چيائين ته ”توکي راس مسعود صاحب گهرايو آهي، راس مسعود صاحب وائيس چانسلر آهي!“ پويون فقرو، منهنجي اُن وقت جي نئين اڀندڙ ڏاڙهيءَ ڏي طنز آميز اشارو هو ته ڏاڙهي رکندڙ کي ڇا معلوم ته راس مسعود ڪهڙي بلا آهي؟ .... چنانچہ مان يونيورسٽيءَ جي آفيس وٽ پهتس ۽ وائيس چانسلر جي دروازي تي بيهي، حسب قاعده چٽ (Chit) اندر موڪليم، ته اندران هڪ گرجدار آواز آيو: ”مقصود“! مقصود، سندس نوڪر جو نالو هو. کيس چيائين ”ان کي اندر سڏ“. مان ويس ته هيءَ دراز قد، گوري شڪل

وارو، ٽرڪهه نيڻ سيد زادو آئي بيٺو. مان کي ڀاڪر پاتائي، منهنجي سر تي ٻوسو ڏنائين. سندس اکين ۾ ڳوڙها اچي ويا. چوڻ لڳو "تون هن يونيورسٽيءَ جو شاگرد ته نه آهين، محسن آهين! تنهنجي تقرير ڪري، ڊاريڪٽر اهڙو خوش ٿيو، جو هو چاليهه هزار روپيا يونيورسٽيءَ کي ڏيڻ ويو آهي. تون منهنجي ناني جي غريب يونيورسٽيءَ جي غريب شاگردن جو محسن آهين. تون منهنجو پٽ، ڀاءُ ۽ هميشه جو دوست آهين!"

.... هيءُ آڪسفورڊ جو پڙهيل، عالي دماغ، مغربي تهذيب ۽ تمدن جي باريڪ بينين کان مڪمل طور تعليمي ماهر آن وقت ڀيو ڪجهه به نه نظر آيو، فقط سيد هو سيد!! منهنجو ساڻس لاڳاپو اهڙو ته ڳهاٽو هو، جو پوءِ جڏهن ١٩٣٦ع ۾ عليڳڙهه مسلم يونيورسٽي يونين جو وائيس پريزيڊنٽ هوس، ۽ پنهنجي ئي مضمون جي استاد پروفيسر حليم سان يونين جي جي ڪاروائيءَ جي سلسلي ۾ استعفيٰ ڏيڻ ڪري، يونيورسٽيءَ مان ڪڍيو ويو هوس، ته اها خبر ڪيس ڊاڪٽر اقبال ڏني هئي. انهن اٺن سالن ۾ عليڳڙهه کان ايندي ويندي، لاهور ۾ ساڻس هر سال ملندو هوس. جڏهن يونين جو صدر ٿيس ته ڪيس خبر پئي ته آهو مان آهيان.

سيد راس مسعود جي موجودگيءَ ۾ نواب صاحب مرحوم ڀوپال، حاليءَ جي صد ساله ورسيءَ جي جلسي جي پاڻيپت ۾ صدارت تي رهي هئي. مان يونيورسٽي يونين طرفان پنهنجي صدارتي پيغام، پاڻ جلسي ۾ پڙهڻ لاءِ مدعو ڪيو ويو هوس.... هن اجلاس کان پوءِ منهنجو يونين جي ڪنهن رسمي معاملي ۾ پرو وائيس چانسلر حليم صاحب جي مداخلت سبب، استعفيٰ ڏيڻ تي اخراج جو واقعو ٿيو. آن غلاميءَ جي زماني ۾ به يونيورسٽي يونين جي منهنجي ساري منسٽريءَ ۽ سڀني عهديدارن استعفيٰ ڏني. ان ۾ بنگال جو عمران حسين نالي به هو. خبر نه آهي ته هاڻي ڪاٿي هوندو! غريب ۽ اسڪالرشپ کڻندڙ طالبعلم هو.

Gul Hayat Institute

آءُ حليم صاحب جو خاص شاگرد هوس، ڪيس آن ڪري غصو آيو ۽ مان ڪي يونيورسٽيءَ مان ڪڍيائين. مان دهليءَ وڃي داخلا وٺڻ جي ڪوشش ڪئي. ڊاڪٽر ذاڪر صاحب منهنجو واقف هو، پر جيئن هاڻي تيئن آن وقت محض زبانـي شيرينيءَ کان سواءِ منجهس عملي ڪم ڪرڻ جي قوت ڪانه پيدا ٿي.

منهنجو والد مرحوم، هتان جي ڊپٽي ڪمشنر، مسٽر لمبرڪ جي صلاح تي عليگڙھ اچي ويو. پروفيسر حليم، منهنجي والد مرحوم جي عزت ڪئي ۽ ڪيس يقين ڏياريو، ته منهنجو اخراج منهنجي ڪنهن به استاد جي بي ادبيءَ ڪري نه ٿيو آهي، پر مان سندس شاگرد ٿي سندس احڪامن ڪي مڃيو/چو ڪونه؟ ..... سيٺ حاجي عبدالله هارون مرحوم، جنهن جو ناتو به اسان جي خاندان سان خلافت تحريڪ ۾ هو ۽ شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ، ان وقت جي وائيس چانسلر سر ضياءُ الدين کي چيو ته منهنجو يونيورسٽيءَ جي آخرين سال ۾ خاص ڪري صدارت جي عهدي کان پوءِ اخراج، سنڌ اندر هڪ قسم جي نفرت جو جذبو پيدا ڪندو.

انهيءَ سال ڪوئيٽا جي زلزلي جي سلسلي ۾ توکي به شاهد خط لکيو هئم. مان يونيورسٽيءَ يونين طرفان ڪمبل وغيره زلزلي‌زدن لاءِ ورهائڻ واسطي ڪـٽي وڃڻ وارو هوس. تنهنجي پاران ٿهراماڻيءَ جو جواب مليو هو.

هاڻي ته ڪئي ميچ ته توسان لاڳاپـا ڪاٿون مان ڏي شروع ڪيا. ان سال تون دادو ضلعي جي لوڪل‌بورڊ جو صدر، مان هندستان جي چوٽيءَ جي مسلم درسگاهه جي يونين جـو صدر!! وڌيڪ پوءِ لکندس.

— محمد امين کوسو.

Gul Hayat Institute

(٤٣)

عزيز آباد، اڳڙ واهه، ١٤-١٢-١٩٦٥ع
بحضور جي-ايم شاهه!
.... ”تون ۽ مان“ — پڙهه!

ساري هندستان جي آزاديءَ جي تحريڪ جي معنيٰ ڪيئندڙ، اهي به اڄي بنياد شهيد احمدشاهه شهيد جي تاريخ، شهداء بالاڪوٽ، سرنگاپٽم جي واقعي ۾ ٽيپو شهيد جي شيرانه جنگ ۽ شهادت، سراج الدوله جي شهادت، ١٨٥٧ع جي جنگ آزاديءَ ۾ تيموري شهزادن جي بيگناهه قتلام وغيره واقعن کي معنيٰ ۽ مفهوم ڏيندڙ گانڌي، نهرو، علي-ڀائرن، حسرت موهاني ۽ خود پنهنجي سنڌڙيءَ جي فقيرن، فقير دل، صاحب عقل و دانش شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ جي فرزانه ڪردارن ۽ گفتارن جي عملي تفسير ۽ تشريح ڪندڙ به ۽ فقط به اٿيئي. ٻئي پنهنجو مٺ پاڻ، پر پنهي ۾ ڳانڍاپو، لاڳاپو ۽ وحدت به ڏسڻ وٽان آهي!

آهن اڄ هت جدا، سياڻي هڪ ئي مقام تي ڪڏ!! هڪ تي حڪومتن جا وار بس ئي نه ٿيا، ته ٻئي مٿان شروع ٿي وياه سندس نگاهه سان ڏسبو ته ڪو لاڳاپو نظر نه ايندو. نگاهه عشق ۽ محبت سان ڏسبو ته جي-ايم-شاهه، مخدوم ۽ خادم محمدامين کوسو، السني ۽ ازلي محبت جي رشتي ۾ پيوسته پيوند ٿيل آهن.

تنهنجون وقتي بيقاعدگيون نمايان نه ٿين ها، ته هيڏو سارو خلا (Void) ٿئي ڪونه ها. منهنجي مستين ۽ سرمستين ۾ ٿي ته سنڌ جي آزادي مستور ۽ عيان نظر ايندي!

تون اڃا صلاحن ۽ مشورن ۾ آهين. هن خطوط کي چڱيءَ طرح ڇوله ڏو پڙهين؟ سن شريف مان انسانيت جي فلاح ۽ اسلام جي عالمگير فتوحات جي تحريڪ شروع ٿيندي تو نه

ڏني آهي؟ وري پڙهه جي.ايم شاهه جو غلاميءَ اوڙ، مايوسيون-شڪن نالو، جيڪو هتان ظاهر ٿي تو وٽ پهچي ٿو!

.... اي سنڌي غفلت شعار! تو اهي ۽ نالا پوري سوز ۽ درد سان گڏ ڪري نه پڙهيا، ته اچوڪي سنڌ، جيڪا دنياءِ انسانيت ۽ عالم اسلام ۾ انقلاب ۽ آزاديءَ جي پيغامبر آهي، تو نه ڏني نه ڏني.

..... جي.ايم شاهه ۽ سان آچايل انسانيت ڪي مصطفوي شراب سان مخمور ڪندڙ .... عشق ۽ محبت جاتي بي نقاب ٿي بيهن، اُتي تفريقون ۽ اختلاف ميتجي، ميسارجي، نه فقط فنا ٿين، بلڪ خود عشق جو "اُتوٽ"، غير تقسيم ٿيندڙ ازلي ۽ ابدي جزو بڻجي وڃن! .... منهنجي قلم جون الوهيت آميز تحريرون! هي ڪي رواجي گفتا آهن؟ پڙهن ته سڪ اي سنڌي، غيرن ۽ ناقصن جا نقال، پڙهن ته ڄاڻ! توکي ٿي ته دنيا جي رهبريءَ جو جهنڊو، سردار جي.ايم.سيد جي سرداريءَ هيٺ ڏيئي ڇڏيو اٿم. تون آهين جو ٻين جي نقالي ڪري پاڻ کي هم دان ڄاڻين ٿو. هي پڙهه صحيفا عشق جا! پراڻيون تاريخون ڪيتري ناڻين پڙهي، اکيون ۽ دل انڌيون ڪندين؟

آفتاب تازه پيدا بطن گيتي سے هوا،
آسمان ڈوبے هوئے ستارون کا ماتم کب تلک؟

—— محمد امين کوسو.

(٤٤)

١٤-١٢-١٩٦٥ع

قبلا حضرت جي.ايم. شاهه!

اڄ ڪوٽ ڪان ٽل طرف وڃڻ لاءِ هڪ جيپ ۾ روانو ٿيس .... رستي ۾ دل جو توسان ٿي خطاب رهيو ...... هڪ نوٽ بوڪ تي هڪ مسودو ڏاهڻ ۾ لڳس ويس. ان نوٽبوڪ جي تحرير جو اوتارو قدري ترميم سان لکان ٿو.

اي غافل سنڌي!......... رخ ته سڌو ڪر، ڏس طرف سن شريف جي! اڄ ته دوست! اُنهي سيد سونهاري کي بس سيڪاريون، جنهن سنڌ کي نگهوسار ڪرڻ ۾ ڪا گهٽتائي ڪانه ڪئي. خود اسيمبلي هال ۾ بارها ڪٿپ وقت، هن اکرن جي، لکندڙ جي ڪڙي ڪيل سنڌ بچائيندڙ قطارن کي درهم برهم ڪرڻ جي هن ڪوشش ڪئي. اڄ ساڳيوئي سيد تنهنجي قسمت بچائڻ واسطي، مصيبتن ۽ تڪليفن کي مردانه‌وار مُنهن ڏيو بيٺو آهي. اهوئي اسم گرامي، تنهنجي عزت، شان ۽ مانهپي جو ثبوت آهي.......... پڌ اي دوست!......... ... تنهنجي ناموس، عزت، تنهنجي اولاد جي ناموس، عزت ۽ تنهنجي مال ملڪيت جو بچاءُ‌بند اهوئي نالو آهي .... آهُ دوست! تو يڪ آواز ٿي، صدا بلند ڪريون ته "سنائي سيد، مدد ڪر!" — آهه! ائين ته چوندو رهندو هوس، پر اُن وقت نه پڌائين. نه فقط مٿس، بلڪ اُن وقت جي ڪم ظرف، ڪم عقل هندو ڪانگريسين تي به اثر نه پيو. مان ڪولي ڪولي چيو هو، تاريخ گواهه آهي، ته مان سنڌ جي بچائڻ خاطر ڪانگريس جي ڪم عقل گروه جي پيروي ڪرڻ کان بَري آهيان. جنهن جي وزارت بچايم، تنهن شڪارپور ٿاڻي جي پرمان ظالم، سفاڪ قاتلن ۽ ملڪ فروشن جي هڪ منظم گروه جي منصوبي بازن هٿان سيني تي گوليون کاڌيون. گولين جا نشان، منهنجي دل جگر تي داغن جي صورت ۾ دائم ۽ تازا آهن. هو شهيد ٿيو. مان هنن اکرن جي صداقت زماني جي صفحن تي آڪرڻ واسطي اڃا زنده آهيان.

هائي منهنجون ٿي هي زنده جاويد تحريرون، جن ۾ سنائي سيد کي مشورا آهن، مشعل راهه جو ڪم ڏينديون. اڳ به ۽ هاڻي به مان ۽ سيد، سنڌ جي ذريعي جوت جاڳائيندا سون.

اسان جي اختلافن ۾ به اتحاد، ته اسان جي اتحاد ۾ انقلاب! اِن طرح، اِن پر سنڌ جي آزاديءَ جو قافلو سن شريف مان منهنجي ٿي دردآميز نغمه سرائين ۾ جد اپيما تي رهيو آهي.

رواجي سر و سامانن ۽ رسمي تيارين جي عشق جيي متوالن کي ڪهڙي گهرج؟ خدا خود مير سامان آهي اسان ٻارن جو.........
آت اي سنڌي غفلت شعار، آت! پنهنجي ڪامرانين کي پاڻ پنهنجي ٿي همت سان حاصل ڪر، دير تنهنجي قدم کڻڻ جي آهي، آواز بلند ڪرڻ جي آهي.........تنهنجي ڏکن جي رات هاڻي ختم ٿيڻ تي اچي پهتي آهي، اجها هيءَ آهي سحر اميدافزا!

— محمدامين ڪوسو.

(٤٥)

١٦-١٢-١٩٦٥ع

قبلا حضرت جي. ايم. شاهه!

ظالم، ناهر، بگهڙ (Wolf) کي ريڇهه ۽ ٻيا لالچ ۽ رڍن جو ڏنار ڪيو، ته ڪم آهو ٿيندو سنڌي سپاهين سان، جيڪو علي محمد شاهه راشديءَ ڪيو! ڏس، پنهنجي سيدن جا ڪارا! انهن کي نذر نياز جهجها ڏجن، باقي حڪومتن جي ڪرسين جي مالڪ بڻجڻ جي صلاحيت هاڻي آنهن ۾ ڪاٿي موجود آهي؟ هت به تو پڇ پڌي مهري ڪيا، توکي وري سيد پرستيءَ جو خفقان لڳو. تنهنجي ڪهڙي ڪهڙي خفقان جو مان علاج نه ڪيو آهي......... افسوس رکو سنڌ جي اصل معاملي ۾، وقتي هار ڪاٽم، چو جو الهه بخش شهيد تي وڌو ۽ پيو ڪو اهڙو اڃا نظر نه چڙهيم، جنهن کي مان ڪري ميدان ڪارزار ۾ نڪران، سواءِ تنهنجي! پر تون هزار حيلا ۽ لک حجتون به ڪري چاڙهين! هت مقام عشق آهي، هتي عقل بازيون ته نه هلنديون آهن.

بي خطر ڪود پڙا آتش نمرود ۾ عشق
عقل هي محو تماشاي لب بام ابهي!

.... الائي ڪيترا ڪلاڪ، ڪيترا ڏينهن، ڪيترا مهينا، توکي مان مسڪين جي عاشقانه، رندانه ۽ سرمستانه اقوال کي

سمجهڻ ۾ لڳن! جيئن ته زندگيءَ جي روشني، ساري ملڪ ۾ فقط هڪ هنڌ، سن شريف ۾ آهي! قبول ڪريون ها، ته هن وقت آن محبت پرڻي مچ مان هزارين، لکين، ڪروڙين چنگاريون چوطرف چوڏار ڦهلائي ڏيان ها!........ الائي قلم مان به ڇا ڇا نه ڪڍيو ائين؟ جي. ايم. شاه جي صحيح جائز تصوير توکي ڪيئن اٻندي ڪيئن؟ غلطيون ڪرين همالہ پهاڙ ڪان ٿي ڪروڙ دفعا وڏيون، پوءِ وري آنهن تي معافي‌آميز تحريرون لکين! ائين نہ ٿو لکين ته مسٽر جناح توکي سياسي طاقت جو ٻکيو ڇانو، تو هن جي محفل کي ٽڪ هڻين! تون خوددار ۽ غيرتمند، هن (جناح) تنهنجو رعب برداشت نہ ڪيو! ڇيومازهہ، ۽ انهيءَ (جناح) جو شجرو به پيش ڪيم ته آن کي تون ليڊر نہ مڃ! پر توکي ڪيئن روڪيان ها؟ لفظ ته ياد ڪر! مان فرمايو هو ته "مسلم قوم جو ".... نامعلوم" ليڊر ٿي نہ سگهندو آهي." پر توکي جهليان ڪيئن ها! پاڪستان آخرين مرحلن تي ڻاهيو ٿي تو هو..........

"سنڌي ادبي بورڊ"—اهو نہ سنڌ آهي، نہ ادبي آهي، نہ بورڊ آهي، الائي ڇا آهي؟ اتفاقي طرح ڪو هڪ اڌ ڪتاب ڪم جو ڇپجي سگهندو هوندو! الهہ‌بخش جي حياتي لکيائون؟ لکندام ته اهي احمق خرافات لکندا!

مان "مهران" جو هڪ پرچو ڏٺو، حيرت ۾ پئجي ويس ته گندگش حماقت مابيءَ جي ڪوڙ گڏ ڪرڻ جو نالو ادبي رسالو!......... مولوي چشتيءَ تي هڪ قرمسق جو مضمون ڏٺم. چشتيءَ جي ذريعي، تنهنجي غلط‌ڪارين جي مقابلي ۾ سنڌ ۾ هيڏو سارو ڪم ڪيم، ان تي هڪ لفظ به موجود ڪونہ هو! چشتيءَ کي سياسي قبر مان ڪڍي، "آزاد‌بورڊ" جو پروپيگنڊا سيڪريٽري ڪيو هوم. ايڏو ظلم! ڇو مان محمدامين کوسو سنڌ ۾ ڇانوٽي ڪونہ آهيان! رکيو "زناهي" (جناحي) سنڌ پيدا ڪيا آهن.......... ادب براه عمل ته ڇاڻن ڪونہ، ڇو جو خود

Gul Hayat Institute

احمق آهن. احمقن جي دانست وري ڪهڙي هوندي! نقالي ڪندا ته، آنهن ڪان ڪندا، جي سندن جهڙا چِبرا يعني آلو هوندا ته سنڌ ويچاريءَ جو ڇاڏهون ڪاڏهون الله واهي! غلام ملڪ جو اهوئي حال ٿيندو آهي. آن جي جذبات، احساسات کي ساري فنا ڪيو ويندو آهي.

"پنجن پورن" ۾ پوريل شهيدءِ مٺهنجي لازوال الفت تي هڪ لفظ به ڪاٿي صحيح ڪونه ليندو؟ توسان ايڏي نيازمندي ۽ ايڏا سارا جتن، آن جو ذڪر به صفر! ڪهڙي ڪي نيڪنامءِ ڪان وٺي ڪهوکها ڏنم اسيمبلي هال ۾، اهو به ڪاٿي ڪونه. اسيمبلي هال ۾ رڙيون ڪيم- حضرت مولانا محمدصادق صاحب کي پيرانه‌ساليءَ ۾ ڪلهي تي کڻي ساري سنڌ گهمايم، آن تي هڪ اکر نه ليندو، باقي سارو جهان "جناح- جناح!" هي ڪهڙو ادب؟ هيءَ ڪهڙي زندگي؟ هيءُ ڪهڙو بوربُ؟

مان ۽ علامه فتح محمد سيوهاڻيءَ باهمي يڪانگت سان سنڌ کي اوڙاهه ڪان بچائڻ لاءِ محبت آميز ڪچهريون ڪيون، آن جو ڏالوئي ندارد! تهنجي گفتارن تي علامه توکي خبردار ڪيو هو، ياد پون ٿا توکي سندس عالمانه دڙڪا؟ حضرت مولانا عبيدالله سنڌيءَ جي حياتيءَ ۾ مٿس قربان ٿيندا رهياسين، سندس سامهون وجد ۾ رقص ڪندا رهياسين، ۽ سندس وصال کان پوءِ سندس ڪوڙهن جا مان ۽ علامه دين محمد وفائيءَ گڏجي ڪاڙهيا، اهو واقعو چڻ فرانس جو ۽ سترهين صديءَ جو آهي؟ مان شيخ صاحب جي حضور ۾، شب و روز هٿ ٻڌيون بيٺو رهيس، اهو نه چڻ قرون وسطيٰ جي روس جو واقعو آهي! ....

ـــــ محمد امين کوسو.

(٣٦)

عزيز آباد، ١٦-١٢-١٩٦٥ع

حضرت جي-ايم-شاهه!

ـــــ .... الاڻي ڪاٿون ڪاٿون جا پراڻا ڪيرم خورده

ڪتاب ڪنيو ويٺو آهن. اهڙيون تاريخون جهڙڪي سچ پچ روح کي راحت ڏين، ضرور لکجن. پر اها تاريخ هاڻوڪي جيڪا مردي بدن ۾ جان وجهي، ۽ لاش بيجان ۾ روح پيدا ڪري، اها ٻه تہ لک!

هر محفل، هر جلسو، هر ميلو، جيڪو سنڌ ۾ اڄ ڪٺو ٿيندو آهي، منهنجي روح کي پڙ مرده ڪندو آهي، ڇو جو اُن ۾ سنڌ جي تذليل ٿيندي آهي............ مصلحت بيني ۽ ڪم عقلي ٻيئي ساڳي شيءِ ڪونہ آهن. مصلحت بيني چڱيو آهي حق ۽ ثواب لاءِ تدبير ڪرڻ کي. ڪجهہ تہ ميچ، ڪاٿي تہ راضي ٿيءُ!

سنڌ کي جيترو آبتي ڏکي اُن جي ڪل لاهيندڙ، تو وارو ۽ منهنجو پير علي محمدشاهہ راشدي، هاڻي هيءُ اتهئي جو الاٿي ڪهڙي خرافات ۾ هيرن ۽ جواهرن جهڙا فقرا لکندو رهندو آهي. اهڙيون تحريرون قومن کي فنا ڪنديون آهن. نہ ڪري ها سنڌ سان ظلم ۽ تعدي، تہ ڇو پاڻ ٻہ ائين، ڏي هلڪڙو ۽ بي‌ماٿ نظر اچي ها؟ جعفر ۽ صادق هندستان سان اهو نہ ڪيو، جيڪو هن سنڌ سان ڪيو؟ الله امان ڏيس! سنڌ فروشيءَ جون مزائون ڪران ٻہ ٿي وينديون آهن......

تو ڪاٿي مان کي لکيو هو تہ جناح سنڌي نہ آهي. مسٽر جناح بلڪل سنڌي آهي، پر تون سنڌين جو آقا آهين. هن ڪان اها غلطي ٿي، جو تو کي رواجي آدمين جيان اقتدار جو بکيو ڄاتائين. اها سندس واحد سياسي غلطي آهي. باقي پاڪستان ڏاهڻ ۾ هن جو ڪو خاص ڪردار ڪونہ آهي. البت هڪ ترجمان جيان، هڪ ڳالهہ جو اظهار ڪيائين. مسٽر جناح کان تہ لک دفعا وڏيڪ حصو اسان جي سر غلام حسين، منهنجي دوست، جو آهي. جنهن جي ٿي چوڻ تي انگريز آخرين طرح پاڪستان ڏاهڻ تي راضي ٿيا..... تون سيد احمد جون پرائيون تاريخون ڪنج تنهائيءَ ۾ کولي، مان تاريخ ساز کي پڙهائين

Gul Hayat Institute

ٿو؟ مان شهيد ڪونہ آهيان، زندهہ شهيد ۽ شهيد پيدا ڪندڙ آهيان. سنڌ جي بيجان لاش کي اها حياتي ڏني اٿم، هنن تحريرن جي ذريعي، جو لک ڪروڙ علي محمد شاهہ راشديءَ جون بي معنيٰ تحريرون سنڌ کي هاڻي دوباره ماري نہ سگهنديون، ۽ نہ آن جي هن دور جي ها عظمت شخصيت کي پردي ۾ رکي سگهنديون.

— محمد امين کوسو.

(٤٧)

١٦-١٢-١٩٦٥ع

حضرت قبلا جي.ايم. سيد!

ڪيڏو نہ وڏو بهتان، عظيم ڪوڙ ۽ اچوکي پنهنجي ٿي ٺاهيل تاريخ ۾ بدوڙ آهي، جو الهہ بخش شهيد کي هندوءَ جو ايجنٽ قرار ڏنو ويو ۽ ڪانگريس جو هن کي محتاج ٻڌايو ويو .... مان سياستون سيکاريندو آهيان، ڪندو ڪونہ آهيان. الهہ بخش جي شهادت رائگان وئي، باقي مولانا ابوالڪلام جي تحريرن جو جوش، سو ٿيو هندستان آزاد ڪندڙ! اِهي ٺهراءَ پاس ڪندي، احمد نگر جيل ۾ مري وڃن ها، جي الهہ بخش جي شهادت جو شهنشاهيت ۽ امپيريلزم شڪن واقعو وجود ۾ نہ اچي ها! .... الهہ بخش جان ڏني تہ سنڌ غلام نہ ٿئي. .... تنهنجي ليگ، غلامي آڻيندڙ ليگ، کي ووٽ تي موچڙا ماريا هئم، جنهن تي تون ناراض ٿي ويو هئين. اهو ٽالوٽي غلامي آڻيندڙ! "ليگ" انگريز سائي باپ جي حڪم تي ٺاهي ويٺي هئي.........

قلم ڪان ڳهٽائي توڪچا ڦڪا ڪم ورتا آهن. اڄ هن شهادت عظميٰ جو بيان بہ لک! هيءَ شهادت قوم کي ابدي حياتي بخشيندڙ آهي...... آن جو ٽالو وٽ تون، جيڪو توکي بہ حياتيءَ ۾ بيحد پيارو هو. حقائق نويسي ۽ تاريخ نويسيءَ

Gul Hayat Institute

۾ سياستون، چالاڪيون ڇا جون؟...... وڏن واقعن ۽ حادثن وقت اڄ، خاموشي ۽ غلط ڪاري گناهه عظيم هوندي آهي. احمقن کي جو عقل وارو ڄاڻبو ته عقل وارن جون ٻڪريون ٿي وينديون. شغال يعني گدڙن کي شينهن جي کل ڍڪائبي، ته ملڪ ئي شغال ٿي ويندو.

— محمد امين کوسو.

(٤٨)

عزيز آباد، انڙ واهه، ضلع جيڪب آباد.

هزارون سال نرگس اپني بي نوري پہ روتي هے،
بڙي مدت سے هوتا هے چمن ۾ ديده‌ور پيدا!

جناب قبلا جي-ايم-سيد صاحب!

سنڌين جا حال ڏسون ٿو، ساري سنڌ جي ذلت واسطي دروازو ته کوڙو کوليئين ٿا، قلندر شهباز جو! ۽ سان خود "درگاه قلندر" جي عزت ۽ توقير کي دوباره جيئارڻ واسطي سن شريف جي درگاه مقدس جون حاضريون پريان ٿو. اهي لفظ سياسي اهميتن سان لبريز آهن، ڪو معنيٰ ڪري ڇائي ته! ....

توهان شاهه جي ڪلام سان پريل خطوط لکندو آهين؛ سان سنڌ جي ذلت کي مٽائڻ جي خيالن ۾ مستغرق، سان کي ان ادبيات ۾ پوڻ جو موقعو پوري طرح مليو ڪاني آهي؟ پر ڪجهه سال اڳ چيو هوم ته "شاهه جي ڪلام جي معنيٰ ۽ تفسير جي-ايم-سيد ۽ شيخ عبدالمجيد!" سنڌ ذلت جي غارن ۾ گهريل، جي اهي ٻه نالا نه هجن ها ته ڪير ڇئي سگهندو هو ته ڪو شاهه جو ڪلام به سنڌ ۾ ئي وارد ٿيو آهي. شاهه جي ڪلام جي صداقت جي گواهي، جي-ايم-سيد!! پر خود حضرت شاهه صاحب جو مقام ايڏو نه آهي، جو سنڌ جي فخر جو ان کي باعث بڻائجي. اهو سنڌ جو درجو آهي، جو دنيا

Gul Hayat Institute

جو اهڙو لاثاني شاعر ٻه قدرت سنڌ کي عطا ڪيو. افسوس جو اڄ پڙهيل آدمين هن جي ٻه عالمانه ۽ موحدانه ڪلام جي اهميت ڏي ڪنوائي رکي! مذهب کان بيخبر ۽ سياست ۾ غلام، سي "شاهه جو ڪلام" پڙهائين، ته مان پڙان ڇو؟ سنڌ جن تي فخر ڪري سگهندي آهي، اهي پيا آهن. الحمدلله، اسان جهڙي گنهگار اکين ٻه اهڙن جا جلوا ڏسيا! ....

غلام مصطفي قاسمي، پيڙي (عبيدالله سنڌيءَ) جو ناالو ته ڪيئن لکندو آهي، جڏهن ته آهو ٻه ڪوسڳو هو! بدبخت ازلي، خبيث — .... سنڌ کي فخر جو حق آهي، جو هن پاڻ کي سنڌي چورايو. سنڌ ۽ سنڌ وارن کي لک لک مبارڪون!—

— محمد امين کوسو.

(٤٩)

٢٠-١٢-١٩٦٥ع

جناب قبلا شاهه صاحب!

...... توهان سيد عالي وقار، سنڌ جي مقبرن، قبن ۽ خانقاهن جي ويل آزادي وٺي ڏيندڙ، توکي فرصتون ڪاٿي، جو فضوليات کي پنهنجي جسم ۽ وجود ۾ جاءِ ڏيئي سگهين؟!

قلندر شهباز جو حوالو ٻه توکي خوش ڪرڻ واسطي ڏيان ٿو. مان مست الست گنهگار پنهنجي ئي پير جي غلاميءَ ۾ غرق، مان کي حقيقتاً ان طرف توجهه ڪرڻ جي ضرورت آهي ڪانه. قلندر شهباز جي ڪلام جو نمونو، جيڪو ڏين ٿا سو نهايت پڪو، توحيد ۽ حقيقي سوز جو حامل آهي. پر آهو ڪلام هن وقت سنڌس باعظمت درگاهه جي اردگرد جيڪا غلامي آهي، اُن جي پکي ڪرڻ لاءِ ڪاڍو وڃي ٿو. سنڌ جي بدن جي چوگرد زنجيرن جو وڪڙ آهي، ان ۾ هڪ وڏيڪ وڪڙ قلندر ۽ شاهه جي ڪلام جي آواز سان وڌايو وڃي ٿو.

Gul Hayat Institute

آنهن وڪڙن ۽ خود زنجير کي هڪ ٿي اشاري، خاموش اشاري، سان پرزا پرزا ڪرڻ لاءِ هي خطوط منهنجي دل و جگر جي رت ۽ اکين جي اشڪ سان لبريز، تو جي، ايم، شاهه وٽ شب و روز پهچي رهيا آهن.

ڪٽ کهي گرجائيگي اي قيديءِ زندان ستم!
تجهڪو احساس گران باريءِ زنجير تو هو!

سنڌين جي ذهنيت جي پستيءَ جي گهرائي ۽ ان پستيءَ کان بلڪل بيخبري ڏسيندڙ، جهڪي اهڙا قرمساق شاهه بابت لکن، چون ۽ سندس قبر تي وڃن، آنهن جون گردنون قلم ڪرائجن.....

.... تون خاموشين ۾ بہ تحريڪون پيدا ڪري سگهندو آهين............ توتي بندشون هجن، پوءِ بہ سنڌ جي ناليءَ تي وزير هجن؟ اهي اکين نيمڪحرامن جهڙا نمڪحرام ۽ نڪ چپ وڍيا چٻيا؟..........

..........خبرون تہ توکي اڳ بہ ضرور آهن، تون مستن جي خوبن کان واقف آهين. ڪراچيءَ جي ايام ۾ ٻہ ٻہ چار چار ڏينهن صرف چاهه تي گذر ڪندو هوس، مانيءَ لاءِ پيسا نہ هوندا هئا. اهڙن موقعن تي نہ تو وٽ ايندو هوس ۽ نہ شيخ صاحب وٽ، ڇو جو اهو اڇو محض شڪم پريءَ لاءِ هجي ها! — عبدالقادر اچي پڇندو هو، منهنجي منهن کي لتل ڏسي چوندو هو تہ ”روزا رکو ٿا؟“ چوندو هئس ”ها!“ وٽس حق حلال جا جهڪي چار پيسا هوندا هئا تہ نذر رکندو هو، منهنجو کيسو تہ هوو ٿي بيت‌المال! مان وٽ وري جڏهن ڪجهہ موسر ٿيو تہ عبدالقادر کٽي ويندو هو، سو تو ٻڌو، بکون ڪراچيءَ ۾ ڪاٽي، هاري ۽ مزدور تحريڪ جي ليڊري پئي ڪيم، ۽ اچي وڃن تہ هزار رپيا بہ چٽ!.......... الهه‌بخش مرحوم سان دهلي آزاد ڪانفرنس جي صدارت لاءِ ڪيس وٺي وڃي رهيو هئس. مان وٽ ٿرڊ ڪلاس جي ڀاڙي کان زائد ڪل رقم

Gul Hayat Institute

پنجاهه روپيا ڪن هئي، الهبخش فرسٽ ڪلاس ۾، مان ٿرڊ ڪلاس ۾ - سفر جو وڏو حصو مان سان اهي انهي ٿرڊ ڪلاس ۾ ويٺو رهيو. مان گوارا نه ڪيو ته وچي ساڻس ويهان ها ۽ ڪيس ايتري همت نه ٿي، جو منهنجي ٽڪيٽ ڦيرائي. مان فرسٽ ڪلاس ۾ چڙهڻ کان عاري ڪونه آهيان، پر الهبخش خرچ ڪري، آن تي اعتراض هيو ۽ اثر به........

— محمدامين کوسو

(٥٠)

٢٠-١٢-١٩٦٥ع

حضرت قبلا جي. ايم. شاهه!

لاٿون وه تنڪا ڪهان سي آشيانا ڪيلئي
بجليان بيتاب هون جن ڪي جلاني ڪيلئي!

سنڌ سازيءَ جا هي پنا آن آشياني جو ڪم ڏين ٿا، جيڪو اقبال وٽ محض شعرانه تخيل هو...... ....

جي. ايم. سيد جنهن جي دل ۽ زبان تي نه اهي، مان وٽ اهو سنڌي انسانيت جي درجي ۾ ته نه آهي، پر سنڌ جو جانور، ڪتو، ٿيڻ جي لائق به نه آهي.

شيخ عبدالمجيد قهر تن، ڦڙودل جو نالو جنهن دل ۽ دماغ ۾ نه آهي، اهو انسان ته نه آهي، ڪڏهن به نه آهي.

مٿيون قول- اهو ادب آهي؟ سنڌي آهي يا نه آهي؟ توهان ادب نواز ئي جواب ڏي!

تنهنجي وجود ۾ ئي حسن، جمال ۽ رعنايون پاڻ لاءِ پيدا ڪندس، سياست جي محدود دائري ۾ ئي، ته پوءِ تنهنجي نالي تي نغمہ سنج نہ ٿيندس ته پيو ڪنهن جي نالي ۾؟......

مان ڪي خبر آهي ته توڪي تنهنجي جذبن خاڪسار به بڻايو هو. يا خاڪساريءَ طرف متوجهه ڪيو هو. مان هوندءِ ته خاڪسار ٿيڻ فخر ڄاڻان ٿو، پر مان ڪي اها تحريڪ ايڪ

Gul Hayat Institute

وانگر وٺندي بلڪل نہ آهي. مان وٽ تہ قاديانيت، ليگ، سي. آء. ڊي ۽ پنجابيت بلڪل هم معنيٰ چيزون آهن، ۽ خاڪساريت بہ انهن جي پيڇ نہ. تہ ماسات ضرور ٿئي! اسلام، تحريڪ انسانيت جي بچائڻ لاءِ آهي، اُن ۾ ايتري نامعقوليت ٿي ڪيئن سگهندي آهي؟ ....

هي دور انحطاط جو دور آهي. قرب قيامت جو دور آهي. تہ بہ الله جي خاص فضل سان اسان جي ٿي دور ڪي وقت جا ۾ وڏا امام عطا ٿيا: منهنجو پير ۽ آقا حضرت عبدالرحمان عليہ الرحمت ۽ حضرت مولانا عبيدالله سنڌي! فقيريءَ واري علم ۾ هو يڪتا ۽ "مثل، علم وازيءَ فقيريءَ ۾ هيءَ بہ بي مثل ۽ يڪتا! .... حضرت مولانا جا مڪتوب مان لاءِ اڪسير آهن. هنن پنهنجي الله وارن جي ياد ۾ سر نميل، دل پرپل ۽ خطوط تہ ذي تحرير ٿيل ـــ مدعا ۽ مقصد توهان چاڻ! توهان عداوت هنن تحريرن ڪان بوءِ ڪفر جي نشاني آهي.........

الله جو فضل ڏسو، جو مڪي معظم ڪان اچي مان کي سرفراز فرمايائون! تہ وٽ اچي رهڻ ڪي محض ان ڪري معيوب ڄاتائون، جو توهان ليگ جو صدر هئين. مان تہ ڪيس دعوت ڏني هئي. فرمائڻ لڳو تہ "جي. ايم. سيد اسان جو آهي ۽ سنڌس چاهہ بہ اسان جي آهي، پر اسان ليگ جي عهديدار وٽ ڪيئن مهمان ٿيون؟"

هاڻي توهان ليگي آهيو؟

هرڇہ ڪند دانا ڪند نادان
ليڪ بعد از خواريءِ بسيار!

ـــ محمدامين کوسو.

(٥١)

٢٠-١٢-١٩٦٥ع

حضرت قبلا جي. ايم. شاهہ!

.... حضرت شيخ صاحب، جنهن پنهنجي ماءُ پيءُ

حي مذهب کي ترک ڪري اسلام جي عظمت نه صرف ٻاڻ لاء آندي هجي، پر آن جي قائم ڪرڻ لاءِ ساري عمر جهاد ۾ گذاري هجي، آن جي نالي ۾ ڪيڏو نه خمار آهي!

مان آن "ڪاڪ تمل" جو پيٽل آهيان (آهي ته الائي ڪهڙي بلا، پر مولانا ابوالڪلام جي تحريرن مان اڌاري طور وڌان ٿو- الله معاف ڪري!) ايترو نشو جهاڻ ٻئي جو ڪم نه آهي.

مان تنهنجي تقريرن وٽ سراپا انتظار هوندو هئس ته الله کو خبر جو ڪلمو تنهنجي واتان ڪڍي. مان ٻاڻ جو سنڌ جي آزادي ۽ حريت جون پيغام بردار تقريرون ڪندو هئس، ته پڪ ڄاڻ ته جي-ايم-شاه ۽ شيخ صاحب جي لازوال محبت جو يقين ۽ ڀروسو هوندو هوم. مان نڌڪو ڪونه هئس. تو مان کي ڪانگريسي صفن ۾ ويٺل ڏٺو هوندو. شغالن (گدڙن) ۾ هڪ شير نيستان هوندو هئس......

تون ئي هن دور ۾ سنڌ جو سياسي سرتاج آهين.

ـــ محمد امين کوسو.

(٥٢)

٢١-١٢-١٩٦٥ع

حضرت جي-ايم شاه صاحب!

هن وقت تون بندشن هيٺ آهين. تو قيد به ڏٺي، بندشون به تنهنجي حصي ۾ آيون. تو ئي پاڪستان بڻايو- ان ۾ ڪهڙو شڪ آهي؟ جنهن جا تو سان روحاني ۽ قلبي لاڳاپا هئا، ۽ جنهن جي دل ۾ انهن خطرات جو عڪس صاف صاف پئي پيو، آن توکي چيو هو ته "قيد به ڀوڳائين توکي ڪندا ۽ تڪليفون به توکي ڏيندا. سنڌ تي رحم ڪر، پاڻ تي رحم ڪر!"

حادثہ وہ جو ابھی پردۂ افلاک ميں ہے،
عکس اس کا ميرے آئينۂ ادراک ميں ہے!

—...... شدت سان توکي روکيم، جهلم، هن حد تائين جو اتفاقي طور ليک جي چار ۾ اچي ڦٿس ته ـ توکي اهڙو حقيقت‌آميز خط لکيم، جو تو منهنجو زهن ليک ۾ به گوارا نه ڪيو.

اڇوڪي سنڌ تون ئي آهين، ته پوءِ هرڪنهن نموني سان تنهنجو ئي نالو وٺڻ ۾ ايترو تغافل ڇو؟ جيڪو تنهنجي نالي سان ناتو نه رکي، سو سڪندر اعظم جي زماني جو سنڌي ڇٽبوءِ پر آن وقت جي صاحب فهم سنڌين کي به آها خوشبوءِ ضرور اچي ها ته سنڌ ۾ هڪ برگزيدو بندو هئن پارن وارو ايندو ۽ ڪيس پيو عاجزترين سنڌي هيڙا خط ڏکئي ۾ ڏکئي وقت ۾ لکندو......

تهنجي نالي وٺڻ ۾ ”ادبيت“ نه آهي؟ اڇوڪو ادب ته آهي اِهو! پر سنڌ اندر ”ادب بري ادب“ به اِهوئي نالو جيئن آهي ۽ ”ادب بري زندگي“ به ان نالي جو ورد ۽ ذڪر آهي. باقي ڪو سچ ۽ سچ جي روشنيءَ جي نالي وٺڻ کان ڇڙ ڪائي ته ان کي روز روشن جو باٺڪات ڪري، پاڻ کي بند ڪرائڻ گهرجي، نه ڪه آن تي ڪاوڙجي جو سچ جي روشنيءَ کي سچ جي روشني ڇوي! سچ کي ڪاري هيٺان لڪائڻ ۾ ڪير ڪامياب ٿيو آهي ڇا؟.......

— محمد امين کوسو.

(٥٠)

عزيز آباد، انڙ واهه، ضلع جيڪب‌آباد.

٢١-١٢-١٩٦٥ع

حضرت قبلا جي. ايم. شاهه صاحب!

تون ئي سنڌ، تون ئي سياست جو مالڪ ۽ ڌڻي، تنهنجي ذريعي ئي شاهه لطيف ڀٽائي گهوٽ جي ڪلام جي عزت ۽ توقير اڄ هن دور ۽ زماني ۾ قائم!! انهيءَ حق سان پرڻل ڪلام جي معنيٰ فقط تون، ۽ آن جو تفسير شيخ صاحب!

Gul Hayat Institute

انگلنڊ جي انگريزي ڳالهائيندڙ انگريزن کي شيڪسپيئر تي ناز آهي، پر جي انگلنڊ تي نازي جرمنيءَ جو قبضو هجي ها، ته اهو ڪلام به غلام ٿي وڃي ها!

شاهه ڀٽائي گهوٽ جي روضي مان تولاهه حيڪي دعائون ٿڪرن ٿيون، سي جملا ٻڌجي، منهنجي ٿي ڏنگن ڦڏن لفظن جي جوڙجڪ ۽ ترتيب مان تو ٺائين پهچن ٿيون. سيئي روضا، مقبرا ۽ خانقاهون، سنڌ اندر توڏي ٿي نهارين ٿيون، جو هنن تحريرن مان عاجز جو روي سخن توڏي آهي.

• حضرت مولانا ابوالڪلام جي قبر تي وڃي ڪيس تسليون ڏيندس. سندس ٿي ڪوٺ ڪيل شعر جو مصرع لکان ٿو:

چشم سوي فلڪ و روي سخن سوي تو بود!

هت ته چشم ۽ روي سخن ٻيئي توڏي آهن.

ابو الڪلام جي قبر ڪهڙين نه اميدن سان سن شريف طرف ڏسي ڪان اک، مان محمد امين جي قلم جي جنبش کي داد ڏيئي رهي آهي! ....

— محمد امين کوسو.

(٥٤)

حضرت قبلا جي.ايم. شاهه صاحب!

.... انسانيت جي علمبرداريءَ جو شرف سنڌ کي ٿي هن دور ۾ عطا ٿيڻ وارو آهي. اها دعويٰ محض بي دليل نه آهي. .... سياست ۾ به بيمثل. ٻيئي منهنجي هنن خطن سبب ا فرشتن جي محفلن ۾ ذڪر ڪيل: فخر سنڌ ۽ هند شيخ صاحب ۽ تون! ٻيئي سنڌي!!

خود مسٽر جناح به سنڌي ته مس جناح به سنڌي. مسٽر جناح ته اسلام ڪونه سکيو، مس جناح جي اسلام سيکارڻ ۽ تلقين ڪرڻ جو ته ڪو بندوبست ڪجي. مان کي وڏيءَ حد تائين وڻندي به آهي- خوددار، بيباڪ، صاف گو، همت واري!

افسوس مان ڪيس ڪٿائين وانگي تيارين هوندي به تيار نه ٿيس، ۽ سندس هٿ جو فيصلو اکين ڏٺم، پاڻس جي گناهن جي پاداش ۾! ــ

تون ٿي سنڌ جو ڳهوڻ، تون ٿي سنڌ جو لعل، هيءَ وقت ۽ هيءَ گهڙي تنهنجي عمل ۽ اشارن طرف ڏسڻ تي مجبور ڪري رکي اٿم. تدبر، حڪمت عملي، انساني شعور کان مڪمل ڪم وٺڻ، اهو حاصو هڪ صحيح العمل ليڊر جو هئڻ گهرجي. هن وقت کان وڌيڪ آسان وقت سنڌ لاءِ ڪونه ايندو ڪو ناهي تي توکي آماده ڪري ٿو ڇهي! ــ...... تو ۽ شيخ صاحب بابت ڳالهائڻ لاءِ به وقوف گهرجي.

پڙهيا علي محمد راشديءَ جون شيطان جي آنڌن کان به ڏکيون ڪهاڻيون. سندس بي پناهه طرز کان سواءِ، منجهن قوم ڪي فنا ڪندڙ مواد هوندو آهي. ويو الهه بخش مري، نه ته هن قسم جون تحريرون جنم ڪيئن وٺن ها؟ هڪ جي شهادت سارو چرخ ٿي ڦيري رکيو. هاڻي وري هڪ جي ٿي تعريف سان چرخو سنئون ڪرڻ گهران ٿو...... ــ

ــ محمد امين کوسو

(٥٥)

٢٢-١٠-١٩٦٥ع

حڪومتون خادم، تون مخدوم!
تون الله کي پيارو ۽ محبوب آهين!

حضرت قبلا جي-ايم- شاهه صاحب!

حريف ڪاوش مژگان خون ريزش نئي زاهد،
بدست آور رگ جان و نشتر را تماشا ڪن!

مولانا ابوالڪلام آزاد پنهنجي ئي جذبات عشق انگيز جي ترجماني اڪثر مٿين شعر سان ڪئي آهي. مان توکي اهو شعر لکي عرض ڪريان ٿو. منهنجو جو ازلي لاڳاپو تو سان آهي،

آن جو احساس ڪر، ۽ پوءِ تنهنجي بندشن جو جيڪو اثر ماڻ تي پوڻ گهرجي، ان کي به ڏسو! هڪ شخص، جنهن هڪ لمحي تائين به تنهنجو دامن نه ڇڏيو هجي، ان جي وابستگيءَ جو اندازو ته ڪر- تو تي ڪاوڙ، توسان ڪاوڙ، توسان ئي گفتگو ٿي رهي آهي! يعني سڄي ڪائنات سياست جي به توکي ئي ٻڌايون آيو آهيان. هاڻي هنن خطن جي تشريح هڪ حدتائين ڪريان ٿو. پر عشق جي تشريح سواءِ عشق جي ٻي ڪهڙي ٿي سگهندي آهي؟

ادا شناس نه پورو آهون، پوءِ ڪيئن لکان ته
"ادا شناس نئي دلبرا خطا اينجاست" -

منهنجو چوڻ به صاف آهي ته تنهنجا خيال ڪهڙا به، ڇو نه هجن، ڪهڙن به خيالن واري حڪومت ڇونه هجي، ته به توسان آنهن جو رشتو ناتو فقط هڪ ئي طرح ممڪن آهي: اهو هي ته توڻ مخدوم آهي خادم!

تو ڪاٿي پيادي ۽ سوار جي تشبيه ڏني آهي. سوار تون آهين، پيادا آهي آهن. توکي حڪومتن جي گدي ۽ ڪرسي آڏاري آٿي ۽ ڪسي اعزاز وٺڻ جي چندان ضرورت ڪانه آهي. آهي. تنهنجو اثر رسوخ ۽ طاقت خود تنهنجو وجود آهي.

"جي-ايم- شاهه!" چوڻ سان لحظي اندر، اهو سڀڪجهه هزار لک دفعا وڌيڪ اثرائتي ۽ شاندار نموني ۾ ادا ٿي ويندو آهي، جو هن وقت پاڪستان جي برتري ڏيکارڻ لاءِ ريڊيو پاڪستان کان وٺي پير علي محمد شاهه جي فضوليات ۾ نمايان ٿيندو رهي ٿو. پاڪستان ظاهراً پارٽ کان وڌيڪ شاندار آهي، ڇو جو جي-ايم سيد ۽ شيخ عبدالمجيد، هيٺي سنڌ ۾ رهن ٿا، ۽ سنڌ جي زير سايي پاڪستان آهي. سنڌ پاڪستان جي زير سايي ڇڏجي، ته پوءِ اٿين ٿيندو جيئن ڪو چوي ته جهنگل ۾ شينهن ۽ لومڙ رهن ٿا، ۽ شينهن لومڙ جي سلطنت هيٺ آهي! حالات جو صحيح ترين تصور آنهن کي زيبا ڏيندو آهي، جي صحيح

Gul Hayat Institute

ڏاڍين آدمي هوندا آهن. مان صحيح ترين نه سهي، توهان جي نيازمندي ۽ قدرت عطا ڪيون بيٺي آهي .... منهنجي اهميت جو سبب ئي اهو آهي، جو توهان پاڪستان ناهيندڙ وڏي ۾ وڏي شخصي طاقت هئين، آن سان منهنجا لاڳاپا ايترا ته گهرا آهن، جو مان توکان جدا ٿي سگهان ئي ڪونه ٿو. اهو عمل ۽ رد عمل هن ئي دور جي ٻن قريب‌ترين لاڳاپي رکندڙن جو آهي. هڪ سيد عالي‌وقار، ٻيو سيد جو ظاهر ۽ باطن غلام!

شيخ صاحب جي سياسي اهميت ڪي پس پشت وجهي ته لکيم "سياسي ڪفر آهي". مدعا ۽ مقصد، في زماني جي ٻولي ۾، منهنجو هيءَ آهي ته تو ٻارو ضرور هاٿوڪي زماني ۾ ڪاٽي ٻئي هند ٿيو هجي، ته آن جو مثال راشدي بهادر جهان ڏيان. ــ سچي جهان جي شيطانن، احمقن ۽ خناسن جي لغت لکي وينڊو آهي. چالاڪ ۽ حريف ته آهي، آتي ڪاٽي ڪاٽي حضور ﷺ جو اسم پاڪ به آئي، پنهنجي اخروي نجات ۽ بچاءَ جو بندوبست پوريءَ طرح ڪري ڇڏيندو آهي.

توهان شخص واحد ۾ سڀڪجهه ته آهن .... توهان پاڻ تاريخ ساز، توهان پاڻ سند ۽ سند- ساز، توهان پاڻ محاذ ۽ محاذ- ساز!! توهان ئي ته پاڪستان جو ظاهر ۽ پرملا فخر آهين. توکي لڪائڻ ۽ ڇپائڻ سان معاملو نهندو، ته انهن ڏي جيئن راشدي صاحب بهادر ناهيس ٿو! توهان ئي سنڌ جي سونهن ۽ توهان ئي سنڌ جي مزاج ۽ مهاج جو نمائندو! ....

مان عاجز هيٺي ڪي روزانو خطوط ڪان هاٿي نوازيندو رهه! طبع ۾ هڪ قسم جو هيجان آهي. توهان جي نالي جي ورد منهنجي طبيعت کي دگرگون بڻائي رکيو آهي.

ـــ محمد امين کوسو.

باوضو بعد از نماز و تلاوت و درود!

(٥٦)

عزيز آباد، انڙ واهه ٢ ٢-١٢-١٩٦٥ع

قبلا حضرت جي.ايم. شاهه!

تنهنجي ذاتي جوهر کي غلطين سبب رکو ڪنج تهان جي زيب ۽ زينت لاءِ چڏي ڏيڻ، اسان جي دور جي تاريخ جو هڪ المناڪ حادثو ٿيندو.

مان اڻجاڻ ڪوڙ آهيان، ڇاڻو آهيان، جنهن ڪري ڪجهه ئي پاڻ ڪوڙاٿو ۽ عاجزترين گنهگار آهيان ته تنهنجي ڪمالات انساني ڪان سنڌ وارن ذريعي، سڄي پاڪستان، هندستان ۽ خود عالم انسانيت جي قسمت ۾ ڦيري آڻڻ جي ڪم جي ابتدا ڪري سگهبي آهي.

حضرت مولانا رومي محبوب ڪاتي هي؟ مصرع به لکي فرمائي آهي ته "ڪيسي تير انداز هو، سيدا تو ڪرلو تير ڪو!" يعني معاملن کي سنئون سڌو ڪري سنوارا ـــ سو ڏسين تو ڪهڙين ڪاوشن کي بروي ڪار آڻڻ ۾ مشغول آهيان. خدا نه ڪري جي منهنجون هي تحريرون عمل جي صورت پيدا نه ڪري سگهيون، ته سنڌ صدين تائين سنڌين نه ٿي سگهندي! سنڌ جي قسمت هنن تحريرن ۾ ڇپيل آهي.

نه ستارے ۾ نه گردش افلاڪ ۾ هے،
تيري تقدير ميرے نالهء بيباڪ ۾ هے!

منهنجي ئي تحريرن کي مشعل راهه بڻائڻو پوندو.

مشغل بنـا ڪيے تابش داغ جگر ڪو مين،
راتون ڪو ڍونڍتا هون تيري رهگذر ڪو مين!

..... سنائي سيد جي ذات والاصفات کي ڏسي انسانيت ۽ اسلام جي خدمت جو ڪم سونپيو اٿم.

من و ساقي بهم سازيم و طرح ديگر اندازيم!

ـــ محمد امين کوسو.

Gul Hayat Institute

(٨٧)

٢٢-١٢-١٩٦٥ع

حضرت قبلا جي.ايم. شاهه صاحب!

تو خطبات مولانا عبيدالله سنڌيءَ جو هڪ مختصر ڪتاب (پروفيسر محمد سرور جي نامعقوليات ۽ ان پرپل تہ بہ معقول ديباچي وارو) پڙهيو آهي؟ نہ، يا هائو، پنهي حالتن ۾ پڙهہ تہ پڙهايانءِ!

شايد پهريون خطبوئي سرزمين سنڌ تي ٿئي ۾ پڙهيائون. ان ڏينهن کان ٿورو وقت اڳ يا خود ان ڏينهن بہ مان توسان مليو هئس. پهرنوع هڪ ڏينهن ٽوڏانهن پيادل اچي رهيو هئس تہ حضرت مولانا واٽ تي مليو، ڪنهن ڪانگريسي مجموعي کي خطاب ڪرڻ وڃي رهيو هو. ساٿس همراهہ ٽيس، چيم تہ جي.ايم.سيد ڏي وڃي رهيو هئس، تنهنجي نالي پڌڻ سان لهڪ نڪري ويس. يعني تون ۽ لهڪ؟ هڪ مذاق، هڪ ٽوڪ، هڪ ڪل سنڌ سان، سنڌ جي تاريخ سان! مان محمد امين تنهنجي نيازمند سان، الهہ بخش جي شهيد ٿيندڙ وجود ۽ سينہ پاڪ سان! تنهنجو لهڪ هجڻ حقيقت هجي ها تہ اڄ ڪُنج تنهائين جو بادشاهہ بہ نہ هجين ها، جيڪڏهن منهنجي صداي دردمند توکي ان طرف نہ گهلي وڃي ها! منهنجي صدائن ۾ اهو تاثير نہ هجي ها، جيڪڏهن تنهنجي ٿي دروازي جا طواف نہ ڪيان ها!

هڪ دفعي توکي لکيو هوم، تہ تو وٽ ڪيئن پئي آيو آهيان. پيادل. ٽرام تي. رڪشا تي. بگيءَ تي. اڪيلو. فخر سنڌ شيخ صاحب سان گڏ، جي الانا سان، حاتم علويءَ سان، جمشيد ميهتا مرحوم و مغفور رحمة الله سان (مسلمان ٿي ٿي ضرور واصل بحق ٿيڻ وارو روح وٺي آيو هو)، مير بنده عليخان سان، يوسف هارون سان، چيني سپا هيملاڻيءَ سان، شهيد الهہ بخش سان، ميران

محمدشاهه سان، سيد علي محمد شاهه ۽ حسام الدين راشديءَ سان، سيد حسن بخش شاهه سان، مير غلام علي خان مرحوم سان، عبدالقادر ڪامريڊ سان، گوپال سپاهيملاڻيءَ سان، ٺهلراماڻيءَ سان، ڊاڪٽر تاراچند سان، پيرزادي عبدالستار سان، پير الاهي بخش سان، خان عبدالغفار خان سان، خان عبدالصمد خان سان، عنقا ۽ نسيم مرحوم سان، قادربخش خان نظاماڻيءَ سان، مير الهه بچائي سان، شيخ صاحب سان، مسٽر سيهتا سان، غرضيڪ هر قسم جي انساني آدمين سان به آيس، ته وري الوهيت جي رازن کي افشا ڪندڙ فقير درويش ۽ سلطان پير سائين بادشاهه سان به آيس. اجايه تنهنجي نظربندي ناجائز ۽ غيرقانوني آهي؟ الله وارو، الله جون رحمتون ڪٿي، هڪ دفعي آيو ته پوءِ پيو ڪير آن ۽ ترميم آڻي جي طاقت رکي ٿو. هي وقتي ۽ هنگامي نظربندي به اسان آدمين جي بدبختيءَ جي ڪليل نشاني آهي! سائين تو آيا چو؟ تنهنجي اڳئن کي هميشه لاءِ آبادين ۽ رحمتن سان پرڻ لاءِ ٿي آيا. هاڻي جهڙو توسان ويري ٿيو، آن الله واري جي روش سان وير ڪيو، جنهن الله واري جي روش سان وير ڪيو، تنهن الله سان وير ڪيو، جنهن الله سان وير ڪيو آن جون پاڙان پٽجي وڃون. اجايه آن ۾ ڪو شڪ آهي؟ ــ......

ــ...... سنڌ جون آباديون هاڻي توسان ئي وابسته ٿي ويئون. هيءَ سياسي ٻولي ڇٽي، يا دين جون ڳالهيون!......
اهڙي فتويٰ جيڪا ڦري نه سگهي...... حضرت مولانا پيڙي محبوب جي خطبات ۾ سنڌ جي مذهبي عظمت، سياسي عظمت جو ذڪر پڙهو!...... انهن مختصر خطبات جي مجموعي کي سمجهائڻ واسطي علماء ۽ محققن جي هڪ جماعت گهرجي. هنن خطبن ۾ ٿورڙيون گهٽيون ترميمون ٻين جون ڏسيل آهن، ورنه سمورا سنڌس ئي ارشادات آهن.

اتان ئي حضرت مخدوم محمدمعين جي پايي جو پتو پوي ٿو. اتي ئي حضرت شاهه لطيف جي ڪلام کي اهو پايو

۽ درجو عطا ٿئي ٿو، جنهن جو بيان الفاظ ۾ ماپي ڪيئن سگهندو؟ مان وارو وار علامه حڪيم فتح محمد سيوهاڻي ۽ حضرت مولانا سنڌي، پيش ساڳيءَ معنيٰ ۽ مفهوم سان شاهه جو ڪلام پيش ڪن ٿا.

— محمدامين کوسو.

(٥٨)

عزيزآباد، انڙواهه ٢٤-١٢-١٩٦٥ع

حضرت قبلا جي، اير، سيد!

محافظ سنڌ چوندو رهيس ۽ اڪندو رهيس!....... اختلافات کي مٽائيندڙ ۽ باهمي محبت کي مضبوط ڪندڙ آهي آها تحريڪ جيڪا دل ۽ جگر جي زخمن کي اکين جي آب جي صورت عطا ڪري، منهنجا ڳوڙها، منهنجي دل جي دامن کي جهلوندا، کهليندا تو تائين اچي صدائون بلند ڪن ٿا ....

توکي نظربند ڪيو اٿن يا تو پاڻ کي پاڻ نظربند ڪيو آهي، ٻنهي صورتن ۾ مسلمانن کي عظيم نقصان پهچي ٿو، آن نقصان عظيم جو جنهن دل پاڪباز ۽ محبت پرمت کي احساس آهي، آها ناله فشان آهي.

ڏس نه! جنهن سنڌ خاطر تون ايذيون سختيون سهين ٿو، آها آهي ڪاٿي؟ ڪنهن کي احساس ئي باقي نه آهي ته ڪو جي، اير، سيد به آهي ۽ ڪير پيو دل فگار رات ڏينهن جي هر گهڙيءَ، هر لحظي ياد پيو ڪري ٿو، اها سنڌ، جيڪا هن جي عظمت کي چاڻي سڃاڻي، سا، هنن خطوط ۽ تحرير کي استعمال ڪرڻ سان ڏي پيدا نٿي سگهندي، هن ۾ وير وروڌ، ڪلفت، دنگي فساد، بحث مباحثي ۽ قيل و قال جو سوال ئي نٿو آئي، ته جي، اير، شاهه پين حصن ۾ چو ڪين آهي! هي ته الله جو فضل آهي، الله جي فضل، جي، اير، شاهه اسان کي عطا ڪيو! پوءِ جي الله جي فضل ۽ نعمت جو قدر نه ڪجي؟.... خداپناهه!

Gul Hayat Institute

حڪومتن ڪنهن جي دل ۽ دماغ ڪسي ڪنجي ڪانه هنئي آهي. بلڪ سنڌ جي عام جهالت (جهالت مان مراد سنڌ اندر ته پڙهيل گريجوئيٽ نردن جي جهالت آهي) کي خيال ۾ نه رکي، ڪنهن حڪومت کي هن تي آماده ڪرڻ بہ بلڪل سهل ۽ آسان آهي، ته سنڌ جو سچو سارو سرمايو، اهو جي.ايم شاهه آهي ....پر هيڏي ساري انسانن واري سنڌ، ڪراچيءَ کان ڪشمور تائين، غفلت ۽ بي‌حسيءَ جي چادر تائيون، اگهور ننڊ ۽ نشي ۾ سُتي پيئي آهي- آهه! غفلت شعار سنڌ! تحسن ڪش، احسان فراموش سنڌ!!.........

— محمدامين کوسو.

(٥٩)

٢٤-١٢-١٩٦٥ع

حضرت قبلا جي. ايم. شاهه!

توڏي لکندڙ قلم سان هڪ نامعقول ملان ڏي ۾ چار سٽون لکيم، ته قلم اڏ مان پڇي پيو—

نئون قلم وٺان، ان کي توڏي لکيل خطن سان آسهايان، نڏهن وڃي ڪو ٻڃي-

تنهنجي تندرستيءَ جي احوال جو بيحد انتظار رهندو آهي- ايتري دير؟ روزانو لکندو ڪر-

— محمدامين کوسو

(٦٠)

٢٧-١٢-١٩٦٥ع.

بحضور جي-ايم سيد صاحب!

مڪتوب گرامي ٢٤-١٢-١٩٦٥ع جو باعث صدافتخار ٿيو. الله ڪو توکي ان باري ۾ وڌيڪ سخي فرمائي!

بنده پرور! تنهنجي نظربنديءَ جي مزيد توسيع جي خبر
پيئي...... موجوده حڪومت کي تو بابت ڪنهن چيو آهيو؟
سنڌي نمڪحرام وزير ته اچا گلائون ڪندا، حالانڪ تنهنجي
تعريف ڪن ها ته ڪين قدرت اهو موقعو ڏنو، ورنه هنن جي
تعريفن توصيفن جو تو پاڻ کي محتاج بڻايو ڪاٿي؟ انڌا ڀلا
حسن جي تعريف ڪندا ڪيئن؟...... ٻيو پاسو هن سوال جو
اهم ترين پاسو آهي، جيڪو تون نظرانداز ڪرين ٿو، اهو هيءُ
آهي ته الله ته سنڌ کي تو ڀاري سان نوازي ڏيکاريو، پر سنڌ
وارن مان ايترا ڪهترا آهن، جن کي اهو احساس آهي ته تنهنجو
وجود هڪ نعمت ربّني آهي. ان نعمت کي استعمال نه ڪرڻ
يا غلط استعمال ڪرڻ جو اهوئي نتيجو آهي، جو نه فقط سنڌ
بلڪ موجوده حالتن ۾ پاڪستان ۽ دنياي اسلام هڪ بينظير
رهنما جي سياسي رهبريءَ کان محروم آهي. ساريءَ دنيا اندر
سياسي معنيٰ ۾ ٻيو. جي.ايم.سيد هن وقت موجود ڪونه آهي.
هيڙن ڏسي ناقدرشناسن سبب قومن جون قسمتون يا ته هميشه
لاءِ تاريڪ ٿي ويندڻيون آهن يا وڏي عرصي تائين آن جو وجود
اوجهل ٿي ويندو آهي .... پڙ، پوري ڏيهان سان پڙ! جنهن
جي قلم کي الله اهو فخر ۽ امتياز فرمائي، جنهن جي جملن ۽
فقرن کي اها اعجاز مسيحائي بخشي وڃي، جو جي.ايم.شاهه جي
تعريف ۽ توصيف فضا ۾ ڦهلائي، سنڌ، مثل سنڌ، جي رگ ريشي
۾ زندگيءَ جون لهرون ڊوڙائي ۽ حيات آفرينيءَ جي اها ڪرامت
۽ اهو معجزو ڏيکاري، جو دنياي اسلام سنڌ جي رهين منت
ٿي بيهي، آن کي پنهنجي تاريخي مقام جو احساس نه پر يقيني
علم آهي. .... پاڪستان جو مقابلو سڀ کان وڏيڪ مان
ڪيو ۽ مان کي ٿي خبر آهي ته منهنجي مقابلي ۾ تون هئين
يا مسٽر جناح هو؟ مسٽر جناح يا ليگ ته تنهنجا طفيلي هئا.
لکيم، اهي ڪڪڙ علاوالدين بڻائي، تو مان مسڪين جي سنڌ

Gul Hayat Institute

مٿان آندا. پاڪستان جو هن وقت ۾ ٿـون ڏي اهڙتريـن سياحي آدمي ناهين؟ هنن خطوط ۾ توکي ڇا پڙهڻو اٿم؟

.... الهه بخش شهيد، پير الاهي بخش سميت جناح سان پڻ ڪٽ ڪري آيو هو، اهو پڻ ڪٽ ٽوڙيندڙ نعره مستانه هڻي هرهنڌ پهچڻ وارو سان سڪين هوس .... سنڌ پنهنجي، سان سنڌ جو.

توهان کي ان وقت به هن حقيقت حال جو پورو احساس ڪونه هو. منهنجي نزديڪ اُن وقت به مسئلو صاف ۽ عيان هو– يعني ٽون سان سان سنڌ جي آزاديءَ جي باري ۾ مقابلو ڪري رهيو هئين ۽ توکي اهو نه ڪرڻ کپندو هو. آخر ته ٿيو ائين، جيئن سان پئي چيو.

اڄ ٽون ظاهر ۽ برملا سنڌ جي عزت ۽ شان جو علمبردار آهين. توکي ڪيئي ڇڏجي، ته سنڌ هڪ ويرانو آهي ويرانو!! اها حالت وري بدلجي ۽ ساري سنڌ آباد نظر اچي. جنهن اهميت جو ٽون حامل آهين، اُن جو احساس ۽ يقين سان کي هن ڪهڙيءَ ٿائين ساڳيءَ طرح آهي، جيئن پهرئين ڏينهن هو.

حڪومتون تنهنجي اڳيان ڇه، پاشد؟ ٽون جو پنهنجا ڪپڙا ڇتين ڪتن ڪان ڦاڙائين، ته پوءِ ڇا ڪري سگهندو؟

— محمد امين کوسو.

(٦١)

٢٧-١٢-١٩٦٥ع، حضرت قبلا جي امير شاهه صاحب!

.... هي توڏانهن لکيل خط، رڳو خط نه آهن، پر محبت حقيقيءَ جون آيتون آهن. هنن جي معنيٰ ۽ مفهوم ۾ ترميم ٿيڻي ٿي ڪانه آهي، هڪ نظام، هڪ ترتيب سان وارد ٿين ٿا. هي اهن ٿا، آندا نٿا وڃن. ڪير اهڙن مضمونن کي روڪي سگهندو آهي، يا ڪير اُنهن جي سچائيءَ ۽ صداقت تي حرف آڻڻ جي جرئت ڪري سگهندو آهي؟

Gul Hayat Institute

حڪومتن وارا هميشه عاجز ٿي رهيا آهن، الله وارا هميشه مالڪ ۽ مختيار ٿي رهيا آهن.

نہ تخت و تاج ۾ نہ لشڪر و سپاهہ ۾ هي،
جو بات مرد قلندر ڪي بارگاهہ ۾ هي!

ان قسم جو مُرد قلندر تون نہ آهين؟ ڪٿاپانءِ قسم وٺائي فقير جيان! باقي احمقن ۽ سفاڪن کان اگهه ڇا نہ ٿيو آهي؟ انهيءَ جي بندوبست لاءِ هي خطوط اچي رهيا آهن .... ٻيو پاڪستان ٺاهيو، توکي اُن جو حق هو، پر اُهين هڪندي مان مسڪين جي سنڌ تي ڇا ڇا ڪتڪ چاڙهي آيو هئين! مان سنڌ جي حفاظت زميندار هوٽل جي ڪمرن مان ڪندو هوس. ڪڏهن شريف منهنجو مرڪز هوندو هو. توکي ڪهڙ روڪي ها اُن وقت؟ هاڻي ٻہ حقيقت آميز نگاهہ تہ پنهنجي ماحول تي وجهين ڪونہ ٿو. ڏس تہ سڀ چوطرف چوڏار آهي ڪو جي-ايم-شاهہ پارو؟ .... رکيو ٻہ آدمي تہ آهيون هن تڪريءَ ۾، هڪ تون جنهن ڏي هي الفت ۽ محبت جا پرتناما اچن ٿا، ٻيو مان عاجز ترين انهن پرتنامن جو ڏاهيندڙ .... پر عشق ۽ محبت جي اظهار لاءِ ضرورت ڏي دل ۽ جگر جي زخمن جي نمائش جي آهي، سڀ تہ تون ڀيسن ٿو ....

— محمد امين کوسو.

(٦٢)

٢٨-١٢-١٩٦٥ع. بحضور جي-ايم-شاهہ صاحب!

الله جون عنايتون تہ سنڌ وارن تي برملا آهن. تون ۽ شيخ صاحب هتان جا آهيو .... الله جون رحمتون انهن کي ڏي ڪم ڏينديون آهن، جي پاڻ ٻہ قدم ٻہ قدم ان راهہ تي هلڻ لاءِ آماده هوندا آهن- سنڌ هالوڪيءَ جي حالت ڇا آهي؟ هڪبي کي نقصان ڏيڻ تي آماده ناهرن جو هڪ ڏولو نظر اچي ٿو. اها درندگي قومسازي آهي؟

تنهنجي جذبات کي تنهنجي معاملہ فهمي جي ماتحت ڪجي، تہ هن گهڙيءَ حالتون درست ٿيڻ شروع ٿي وينديون. توهان ۾ هڪ قسم جو بغض ۽ حسد رکيو، ان لاءِ تہ الله جن رحمتن ۽ برڪتن کي توڏي موڪليو ٿو گهري، آهي ڀين ڏي ڇو نہ ٿيون وڃن، اُتہ ڪم ڀٽيو ڪيئن؟ حاسد ۽ ساڙيل تہ هر ملڪ ۽ قوم ۾ ليندا، پر ڪم وارا پنهنجو ڪم ڪندا ٿي رهندا آهن. هت ساڙيل ۽ حاسد ميدان جا مالڪ آهن.... مان دعائن کي طاقت ۽ قوت جي معنيٰ ۾ استعمال ڪرڻ کي بہ جائز ڄاڻندو آهيان. دعا ئي اصلي طاقت جو سبب آهي. پر دعائون لک هزار هجن ۽ ڪم جي.ايم.سيد جي بدران ڪنهن ناهر ۽ زهريلي نانگ جي حوالي ڪيا، تہ ملڪ جو ڏينگو ٿي ڏيري ٿيندو. دعا معنيٰ نري حماقت ڪانئون ڪنهن ثابت ڪئي؟ بهادري معنيٰ نانگ جي وات ۾ آڱريون ڏيڻ، اهو ڪنهن چيو؟

سنڌ ۾ آهين ٿي تون هڪ، اهو بہ نظربندين ۾، پوءِ هيڏي ساري مخلوق نڌڻڪي نہ هوندي! اهڙيءَ نڌڻڪي مخلوق کي ڌڻين وارو بڻائڻ هنن مڪتوبات جو ڪم ۽ مقصد آهي. سنڌ جي سياست جو ڌڻي سائين تون آهين، سنڌي هر، هنڌوڙي هندستان ۾ هجن، تنهنجي آواز تي سنڌ جا طرفدار ٿيا، اُتان جي مقابلي ۾ آئي ڪڙا ٿي بيهندا. پر سنڌ تہ سنڌ جي پاران، جي.ايم.سيد جي پاران، صاف صاف لفظن ۾ ڪجهن. سنڌي پارٽي ٿي سگهندو ٿي ڪونہ آهي.....

.... اختلاف ٻن ساڳين شين ۾ ٿي سگهندو آهي. هڪ جو قسم ٿي اور، خانقاهن جو محافظ، علم ۽ ادب جو صاحب، دعائن ۽ برڪتن سان مالامال، دين ۽ مذهب جو رکوالو هنن خطن جي ذريعي بڻايو ويو آهي، ٻيو هڪ خالي خولي ذهن ۽ دل وارو سوهن پريل سان مقابلو ڪري ڇو؟ پاڻ هن جي امدادن کان فائدو وٺي. برتري تہ الله توکي عطا ڪئي آهي.

Gul Hayat Institute

اها نعمت ڪا جهڳڙن ۽ نظربندين جي استعمال سان نہ ڪاهہ
ايندي آهي....... "سنڌ سنڌين لاءِ" جي نعري ۽ مفهوم کي
واضح ڪجي. سنڌ ساريءَ انسانيت لاءِ آهي. انسانيت جي نجات
جي ڪنجي سنڌ وٽ آهي ۽ اهو ڪو رستو ۽ ڏک سان کي
نظرئي ڪونہ ٿو اچي. ماڻهو هن دعويٰ ڪري ڇڙ نہ ڪاٿين،
۽ سنڌ جي رهنمائيءَ کان پاڻ کي محروم نہ ڪري وجهن،
آن ڪري الفاظ آهي استعمال ڪيا، جن کان ڪون وحشت
پيدا نہ ٿئي. — محمد امين کوسو.

(٦٢)

عزيز آباد، انڙ واهہ، ٢٨-١٢-١٩٦٥ع. قبلا حضرت
جي-ايم-شاهہ

تو هڪ سوال منهنجي عشق مجازيءَ بابت بہ پڇيو
آهي! هڪ عشق جو قسم تہ اهو آهي جو هن خطن ۾ عيان
ٿئي ٿو. ٿون پڻ سان منهنجي محبت جي رشتن جي مضبوطي
تہ ڏس ۽ پروڙ!

هڪ دفعي شايد نواب يوسف علي خان مرحوم سان پنهنجي
دوستيءَ جو احوال لکيو هوم. ابتدا هن محبت جي بہ عجيب
طور سان ٿي. نواب محمد يوسف علي خان، نواب سر قيصرخان
والي جهل مگسيءَ جو پيارو ۽ وچون پٽ هو. مان اسڪول
جيڪب آباد (ماڻي) ۾ چوٿون درجو پڙهندو هوس. هن جي
آمدرفت منهنجي اسڪول واري زماني جي يار سردار قيصرخان
گولاءِ ڊومبڪي بلوچ سان هوندي هئي. نوابزادو تہ هو، پر
لباس بالڪل فاخره پهرڻ جو آن وقت عادي هوندو هو. علم
۽ ادب ۾ خاص دلچسپي هوندي هوس. مان پنهنجي يارن جي
ٽولي جو هڪ قسم جو سرغنو هوندو هوس. مان سان بيحد
پيار بہ هوندو هون ۽ منهنجي پذيرائي ڪرڻ ۾ بہ اڳرا هوندا

Gul Hayat Institute

هُئا. سو نوابزادي يوسف علي خان کي منهنجي هن يار قيصرخان ٻڌايو ته اسان جو هڪ دوست فارسي به ڄاڻندو آهي وغيره. چنانچه مان کي خبر ڪرڻ کان سواءِ منهنجي نوابزادي سان ملاقات جو بندوبست ڪيو ويو. مان جڏهن قيصرخان جي جاءِ رهائش تي پهتس ته نوابزادو صاحب به موجود هو. هن ڏڙاڏڙ حافظ جا غزل پڙهڻ شروع ڪري ڏنا. مان کيس چيو ته "هيءُ ملڪ غلام آهي. غلام ملڪ جي هڪ باشندي ۾ ايترو غرور، جيترو تو ۾ ڏسان ٿو، افسوسناڪ ڳالهه آهي. پيو تون حافظ پڙهين ٿو. حافظ جو ملڪ ته آزاد هو، ان کي شاعري به جڳائيندي هئي. اسان ماڻهن کي ملڪ جي آزاديءَ جو فڪر ڪرڻ گهرجي"، وغيره.

پوءِ ڪجهه سالن بعد جڏهن هن جو رياست قلات جي وزير اعظم سرشمس شاهه سان مقابلو ٿيو، ۽ هن کيس مستونگ جيل ۾ رکيو ۽ وڏي عرصي تائين نظربند ڪيائين- ته ان کان پوءِ هن مان کي ٻڌايو ته "مان کي جيڪب آباد واري آها ملاقات ياد ايندي هئي. تنهنجو نالو مان کون وسري ويو هو، رڳو ڪوسو قوم ياد هئي. اها خبر به ڪانه هئم ته تون ڪاٿي آهين، پر هر وقت تنهنجي ياد رهندي هئي."

Gul Hayat Institute

نواب يوسف علي خان جنهن وقت نظربند هو، مان انهن ڏينهن ڪوئيٽا ۾ هوس. سندس ڪوئيٽا واري بنگلي تي قريب قريب روزانو وڃي پڇا ڪندو هوس. نوڪرن کان روز پڇا ڪرڻ تي ڪين منهنجو نالو ياد رهجي ويو. ان درميان ۾ نوابزادو صاحب آزاد ٿي ڪوئيٽا واريءَ جاءِ ۾ اچي رهيو هو. سندس هاڻوڪي حالت ۽ لباس، ۽ جيڪب آباد واريءَ حالت ۽ لباس ۾ زمين ۽ آسمان جو فرق اچي ويو هو --.... يوسف اعظم ڪو معمولي آدمي ڪونه هو، انگريز سرڪار سان بغاوت جي الزام ۾ نظربندو ڪيو ويو هو. سندس والده بروهين جي خاندان

جي هڪ محترمه خاتون هئي. يوسف جي اردگرد اُن وقت ڪوئيٽا ۾ مخبرن ۽ سي-آءِ-ڊين جو هڪ ٽولو موجود هوندو هو.

مان عليگڙهه يونيورسٽيءَ جو طالبعلم هوس ۽ ڪوئيٽا ۾ گرميون گذارڻ لاءِ هر سال جي معمول مطابق هڪ سال آيو هوس. اسان ٻئي ڪوئيٽا شهر جي دور دراز ڪنهين طرف نڪري وياسين. ڪوئيٽا جو شهر ملٽري مرڪز هئڻ ڪري ڪافي دير تائين ڪليل هوندو هو. اسان جي پهرين ملاقات اُن رات جو شايد ٽين چوٿين بجي تائين هاي هئي.... هالوڪيءَ هن هڪ ئي ملاقات اڳينءَ سرسري ملاقات کي ابدي دوستيءَ ۾ ڦيري وڌو.... يوسف اعظم ۽ منهنجي ياريءَ جو راز سيڪنهن کي معلوم آهي....— اها برادارنه محبت اُن منزل تي وڃي پهتي، جو شب وروز جو منهنجو وڏو حصو يوسف جي ياد ۾ ئي گذريندو هو. سالانه امتحان ۾ جي ڪي ڪلاڪ پيپر ڏيندو هوس ته به يوسف اعظم جو خيال رهندو —— بلوچستان جي انقلاب انگيز سياست جي بنا اها لازوال ياراني.... منهنجي هن حالت جو يوسف کي ڏاڍو فڪر هوندو هو. چوندو هو ته بيمار ٿي پوندين. مان تو وَٽ گهڻو وقت گذاريندس ته اچا وڌيڪ مجبور ٿيندين—— چنانچه عليگڙهه منهنجي ڏس لاءِ اچي نڪتو.

منهنجي ئي صلاح ۽ مشوري تي مشهور بلوچستان ائنڊ آل انڊيا بلوچستان ڪانفرنس جيڪب آباد ۾ ڪوٺائڻ تي راضي ٿيو. اُن جي صدارت مير سرعلي نوازخان واليءِ خيرپور ڪئي ۽ ٻي ڪانفرنس حيدرآباد ۾ ٿي. ٿورا گهڻا بلوچ نوجوان، جو همت وارا سنڌ ۾ ڏسجن ٿا، سي انهيءَ ڪانفرنس جي ڪاروائين جو نتيجو آهن. حيدرآباد واريءَ ڪانفرنس ۾ صدر مير بنده علي خان هو. مان اُن وقت يونيورسٽيءَ جو شاگرد هوس، پر اهو سڄو ڪيل منهنجو ئي رٿايل هو. منهنجي ۽ يوسف جي ياراني اُن پاڪ ۽ مقدس سياست جو سبب بڻي. جيڪب آباد جي اجلاس

جي صدارت مير صاحب جي غير حاضريءَ ۾ خان عبدالصمدخان اڇڪزئيءَ ڪئي. هيءَ وري منهنجي زندگيءَ جو ٻيو ٻار آهي. يوسف جي ياد هاڻي منهنجي زندگيءَ جو حصو آهي. يوسف جهل قلات کان بدر رهيو يا نڪتل هو، مان ڪيس پرچونديءَ شريف وٺي ويس. حضرت سائينءَ سندس لاءِ دعا گهري. جلد هو جهل رياست جو والي ۽ منگسي قوم جو سردار ٿيو. سندس وڏو ڀاءُ گل محمد خان آتان هٽايو ويو. گل محمدخان "زيب" وڏو قابل هو. سندن ديوان "ديوان زيب" جي نالي سان ڇپيل آهي. عجيب ڪو ڪلام اٿس....... اصل مقصد هو منهنجي ۽ يوسف جي ياراڻي بيان ڪرڻ جو ــ راتين جون راتيون اسان جون هڪبئي سان ڳالهائيندي ۽ مجلس ڪندي ختم ٿي وينديون هيون...... انگريز ڪيئن ڪڍجي؟ ان ۾ ٻاوُچن کي ڪيئن حصو وٺائجي؟ هنن صحبتن جو اصل موضوع اهو. خشڪ ۽ سخت هوندو هو ....

يوسف جي قبر ڪوئيٽا جي پهاڙ جي دامن ۾ آهي. هاڻي به جڏهن ويندو آهيان ته ضرور اتي آن قبر تي وڃي فاتحه به پڙهندو آهيان ۽ ملاقات جو حظ به وٺندو آهيان....... يوسف جي فراق ۽ جدائيءَ ۾ منهنجو جيڪو حال ٿي ويو هو، گهڻن جو خيال هو ته مان بچي ڪونه سگهندس. منهنجي والد مرحوم کي ته آن جو ايڏو احساس هوندو هو، جو ڪوشش ڪندو هو ته جيئن مان يوسف علي خان جي والده وغيره سان ملندو رهان ته جيئن اهو غم ٻيو رخ وٺي.......

اسان جي هن ياراڻيءَ واريءَ سياحت سنڌ ۽ بلوچستان کي ڇا ڏنو، آهو تون ڏس ۽ جاچ! هيءَ محبت به عشق جي سرحدن تائين پهچي ٿي.... .... ــــ محمدامين کوسو

Gul Hayat Institute

(٦٤)

٢٩-١٢-١٩٦٥ع. حضرت قبلا جي-ايم شاھ!
منھنجا جذبات ۽ خيالات معلوم نہ آھي تہ ڪنھن محدود حد تائين بہ توڏانھن پھچي سگھن ٿا يا نہ؟ الفاظ ڪھڙا بہ چونڊجن، اھي مڪمل قدرتِ جذبات جي ترجماني نٿا رکن، تاوقتيڪہ پڙھندڙ پنھنجي ئي جذبات کان نہ مدد وٺي.
ھاڻوڪي حالت سنڌ وارن جي ڪيڏي نہ سقيم آھي! ان ظاھري ڪمزوري ۽ سقيميءَ جي حالتن جو رد عمل منھنجي ذھن، دل ۽ دماغ تي جيڪو پيو سو تو ڏٺو ۽ محسوس ڪيو.

ھنگام تنگ دستي در عيش ڪوش مستي
ڪين ڪيمياي ھستي قارون ڪند گدا را!

وارو معاملو ٻئجي ويو آھي يا بڻائي رکيو اٿن.

سنڌ کي عالمگير اسلامي سياست جي رھنمائيءَ لاءِ، پاڪستان ۽ ھندستان اندر مسلمانن جي اکڙيل پيرن کي دوبارہ طاقت سان مضبوط رکڻ لاءِ ۽ ڪشمير کي پاڪستان ۽ ان طرح سنڌ جي زير سايي آڻڻ لاءِ ھڪ شخص واحد جو نالو ڏيڻي ڏنو اٿن. اھو شخص واحد تون پاڻ آھين. تون وري نظربند آھين- تو نظربند ڪان دنيا جي غلاميءَ جا بند خلاص ڪرايان ٿو. الله اڪبر! الله الصمد!!

توکي بہ ياد ھوندا آھي قھقھا، جڏھن مان خانبھادر الھ بخش او. بي. اي، گورنمنٽ ڪنٽرڪٽر، کي آزاديءَ جو سپاھي ۽ سالار بڻائي، ٻہ دستي تلوار ھلائڻ لڳو ھوس.

آھ! ھن نھڻي جسي زندگيءَ جي گھراين تان پردا بہ ڪنھن نہ ھٽايا.

اڄ ٿون ڪٿي جي-ايم-شاهه جي ٿالي تي منهنجي هن رجز تي ڪلمندو نه هوندين، ڇو جو الله جي برگزيده ٻانهن جون دعائون، رحمتون ۽ برڪتون هن ٿالي جي حمايت ۾ اچي تو وٽ. ٻيهارٻون اٿم، نه فقط هتان جو ٻر ڀارت جي ستم رسيده مسلمانن جي ٿالي ۾ جو لعل قلعي دهليءَ جي ڪنگرن ۽ جامع مسجد دهليءَ جي منارن مان ڏي نهاريو، ته آن جو رخ تو ڏي ٻه ڪيم.

اها خبر امير خسروءَ کي به پڪي چڪي آهي. توکي علم آهي ته آن جهڙو قادر الڪلام فارسي گو ٻيو ڪوبه شاعر سرزمين هند تا امروز پيدا نه ڪيو. سندس زبان ۾ جهڪا شيريني آهي، تنا ان قسم جي آهي، جا اٿي وٽ آهي ڏي ڪانه. پنهنجي پير جو محبوب هو.

هر قوم را سمت راهي، ديني و قبله گاهي،
من قبله راست ڪردم بر سمت ڪج ڪلاهي!

اهو اٿمي هڪ حد تائين منهنجي مذهبي عشق جو اظهار.
— پر منهنجي منزل اور اوچي — ......

هائي خسرو الائي توکي ريجهائي لاءِ ڪهڙا غزل تيار ڪيا هوندا. ظاهري ڪن نه ٻه ٻڌن، پر هندستان جي فضا ۾ ته جي-ايم-شاهه بابت خسرو جا غزل هالي موجود هوندا.

پير علي محمد شاهه راشدي صاحب کي به سياسي ٿي ٻي ٿي آهي. ڇا ان قسم جون تحريرون لکڻ به ضروري آهن؟ خدا هن جي مت کسي آهي. خيال ڪري ٿو ته مان ٺيڪ ڪريان ٿو. افسوس سندس حال زار تي! آدمي جڏهن قوم فروش ٿيندو آهي، آن ۾ توازن بلڪل نه رهندو آهي. ڪتو ڪڙم جو ويري نه ٿيندو آهي، هن سيدزادي کي الائي ڪنهن جي پٽ لڳي! ڪڏهن يزيد ٻڌجي، امامن جو قتل به جائز سمجهندو آهي.... هاڻ ڪمال به اهوئي اٿس، جو سنڌ جو ٽن مان هڪ قاصائي

Gul Hayat Institute

اهو به آهي. بلڪ قاصائي اصل اهو آهي. حاجي مولابخش ته احمق ۽ کهڙو نرو احمق آهي. دنيا جي ڇهن ڪنڊن ۾ کهڙي ۽ حاجي مولابخش پارا پيدائشي احمق ڪونه هوندا- يعني احمقن جي بين‌الاقوامي ڪلب جا ايڪس-آفيشو ميمبر آهن. پر ٻيون پوءِ ڏنم، مسٽر اخترحسين، لاهور وارن جو گورنر. راشدي پنهنجي مضمون يعني ڪم ۾ ڪو چالاڪ هوندو، پر آئي به الله جي قدرت ڏسو وٺان آهي.

سنڌ جي هڪ وڏي اڪثريت ڪڏهن ته کهڙي کي ليڊر مڃيو هو. ڇو؟ جنهن ماڻهوءَ کيس نيڪنام ڪرائي جهلي کهوکهو ڏنو هو، سنڌ اسيمبلي هال اندر. آهو ۽ کهڙي کي مڃيندڙ، پيٽي ڪيئن ساڳي قوم ٿي سگهندا آهن؟ سنڌ ۾ ٻه قومون، هڪ قوم مان محمدامين کوسي واري ۽ ٻي عام لوڪ کهڙي پارا، سنڌ جا پٽيل ۽ ڏڪاريل!..... هاڻ قاضي فضل‌الله ۾ ڪي خوبيون آهن. حڪيم شمس‌الدين احمد جو پاڻ آهي ۽ حڪيم صاحب کي، حڪيم قائم‌الدين احمد جوڪب‌آباد واري جي دهلي طبيه ڪاليج جي شاگردي طالبعلم هئڻ جو شرف حاصل آهي. منهنجي قاضي صاحب سان هڪ حد تائين يارائي به رهي، پر کيس ڪڏهن به ڪا خاص اهميت ڪانه ڏنم.... هڪ دفعي سردار محمدعثمان سومرو، مان کي قاضي صاحب وٽ ڪنهن ڪم لاءِ کڻي ويو. قاضي صاحب دوران گفتگو چيو ته تو مون کي گاريون ڏنيون آهن. مان عرض ڪيو ته توهان کي غلط فهمي ٿي آهي، مان توهان کي ڪهڙ وڏ ڇو ڳالهائيندس؟ پوءِ ٽيهر چيائين. مان کيس عرض ڪيو ته ”منهنجون گاريون ايتريون سستيون آهن ڇا، جو توکي به ملي سگهنديون. تو ته منهنجي گارين جو ملهه ئي ڇٽ ڪري رکيو. مان کي منهنجون گاريون پياريون آهن، مان انهن جي استعمال جي مقام کي ڄاڻندو آهيان. بهرصورت توڙ منهنجون گاريون نٿيون ٿي سگهن.“

سنڌ اسان جي دور جي ٻہ عجيب تماشگاهہ آهي، الله جون برڪتون ۽ رحمتون ٻہ مٿس، تہ کهڙي ۽ راشدي صاحب جي عمل جو دور ٻہ اڇوڪو- واهہ سبحان تنهنجي قدرت!-

هاڻي راشدي صاحب هليو آهي عالم نويسيءَ جي ذريعي سنڌ جي آئينده نسلن جي ذهني تاريڪيءَ جو بندوبست ڪرڻ! مطلب تہ پاڻ مري تہ سنڌس خرافات موجود هجن. ذهين تہ آهي، الفاظ کي گهڙڻ ڄاڻندو اٿس. ”عقل فروش“ تہ لقب اٿس..... سنڌ جي ڌاليءَ ۾ جيڪا محويت ۽ مستي آهي، اُن کي آهي عقل فروش، ظاهري اقتدار تي اصل اقتدار وڪڻندڙ، ڇا ڄاڻن؟ آقائن جون تعريفون ڪرڻ بہ ايترو جرم نہ آهي، جيترو سنڌ وسارڻ! مسٽر جناح بابت ائين لکندو آهي، ڄڻ سنڌس روحاني پٽ آهي.

...... هاڻي تو شاهنشاهہ کي وري بدبختين دور ڪرڻ لاءِ ميدان ۾ آڻيان ٿو. مان ڇا آڻيان ٿو، قدرتي اشارا مان کي مجبور ڪن ٿا، تہ ائين ڪر.- پر شايد عشق ۽ محبت جون منزلون ڪشالن کان سواءِ پڪيون ۽ طئي نہ ٿينديون آهن.

ڪنج تنهائي ٻہ شايد هڪ ضروري جزو هو.

عزلت خمڪده گير و ترسيدن آموز ...... هاڻي تہ اهو ٻئجي ويو آهين، جو تاريخ آمر تو پاري جو مثال ڏيڻ کان عاجز آهي.

پڙهين ٿو هي وجد آفرين خط يا ائين مٿاڇرو ڏسندو آهين؟ جي-ايم-شاهہ کو ڏيکاري تہ ميجان! شنيده ڪي بود مانند ديده! ها ”جي-ايم-شاهہ جي-ايم-شاهہ!“ ڪيف ۽ سرور هن ڌاليءَ جو چڪ، تہ خبر پوينئي اي سنڌي غفلت شعار! —— محمد امين کوسو.

(٦٥)

٢٩-١٢-١٩٦٥ع حضرت قبلا جي- ايم شاهہ صاحب!
صبح جو تلاوت ڪلام پاڪ جي ڏڪري کان پوءِ، قبلہ ور ويٺو آهيان... ....

ڦوٽي ڪاوڙ اُٿي اٿم، تہ ٿو انهن نظربندين ۾ ڏٺو ڇا آهي، جو انهن کي ڇنبڙيو پيو آهين؟ آهن ڇا يا ڪير، جن مان ٿو اهي پلئہ الڪايا آهن؟.......... سنڌ جي پڙهيل طبقي تي تنهنجي نظربندين هجڻ جي احساس جي عدم موجودگي، هڪ قسم جي لعنت آهي!......

تون نظربند هجين، ۽ پوءِ ڪڏهن جيان مشاعرن ۾ هينگون ڪندڙ بہ شاعر ڇٽيا، سنڌ جا ڇٽيا ۽ هن دور جا ڇٽيا؟

ڪيڏهن تہ پنهنجي ذات جو احساس، منهنجي هنن خطن اچڻ کان پوءِ رک! وڏا تيس مارخان آيا آهن توکي نظربند رکڻ وارا؟...... ڪير چوي ٿو تہ اها نظربندي طرفہ امتياز نہ آهي؟ آهي بلڪل آهي، پر "شهباز و شاهين" نظربندين کان سواءِ بہ ٿيون آهن...... ٿو پاڙي الله جي شير کي لومڙ ۽ شغال نظربند ڪري رکن، قانون قدرت کي اهو چئلينج آهي! پاڪستان لاءِ وڏو نقصان ۽ اسلام جي بنيادي تقاضائن جي صاف خلاف ورزي آهي!

...... علي محمدشاهہ راشدي بهادر، پڙي نٿو مري! انهن ڪالمن ۾ هڪ دفعو بہ هن دور جي مرد عظيم جو ذڪر نہ ڪيو اٿس. ڪٿي ٿورڙي ڇڙليون هڻيون هجنس، اُن ۾ ڪيس ڏوهہ نہ ڏيو، ڇو جو اهو تہ سندس شان ۽ مرتبي جي عين مطابق آهي........

Gul Hayat Institute

تون سمجهين ٿو تہ تنهنجي نظربندي هڪ خسيس معاملو آهي. اُن ڪري تہ سيني جو منهن اچو ٿيو پيو آهي. وڏا وڏا پوڪ ڦاڙيندڙ شاعر!

شاهہ، لطاڙن لعل لطيف، قبي مان مان کي قسمون قسمين پيغام ڏيئي، الڪن تي آماده ڪري ٿو.... جي ايم شاهہ نظربند آسمانن ۾ جنبش نٿو ڏسين؟ عرش برين تي غصي ۽ ڪاوڙ جون نشانيون توکي پسڻ ۾ نٿيون اچن؟ ..... قومن جون قسمتون هڙن ٿي حادثن سبب هميشہ لاءِ مارجي وينديون آهن.

خبردار، سنڌي، خبردار! تون آرام ۽ عيش پاڻ تي جائز رکين ٿو؟ آه! پيو نه ته ٻيهر هڪ آهه آسمان شڪن مان سان گڏ بلند ڪر، جو سيد سونهارو سنڌي سردار نظربند آهي! فرشتن جا ڳوڙها زمين تي وسندي نٿو ڏسين؟ اي سنڌي! رڳو تون ئي هن حادثي کان بيخبر آهين. پڙهه، جي.ايم شاهه! جي.ايم.شاهه سنڌ جو سرتاج!! سنڌ جو محافظ جي. ايم. شاهه!!!

ــــ محمدامين کوسو.

(٦٦)

عزيزآباد، انڙ واهه، جيڪب آباد، ٣٠-١٢-١٩٦٥ع.

حضرت قبلا جي. ايم. شاهه صاحب!

.......ڪجهه، اڻ واقف ۽ ناهنجار قسم جو آدمي بلڪل ڪونه آهيان. سياست ۾ پوري نظر رکڻ جو تربيتي ذهن ڌاريندو آهيان. ڪنهن به ڪي آدميءَ کي ئي احساس ٿي سگهندو ته منهنجا راها ۽ طريق عمل بابت خيال اجاين سجاين ٻڌل ڳالهين تي نه آهن. مان پروپيگنڊا، اخباري ”هوا“ کان متاثر ٿي سگهان ها، ته ليگ جي طوفانن ۾ جاتي تون سنڌ ڪانگريس کي مڪمل طور استعمال ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي ويو هئين، مان اڪيلي سر ميدان فتح نه ڪريان ها، ۽ نه، وري اڄ ڦريل حالتن جي مڪمل تجزيي تي ڏو شخص واحد جي ذات کي هيڏن سارن انقلابات جو مرڪز ٻڌايان ها!ــ اهم ترين فرد تون آهين. افسوس ڪڏهن به تنهنجي عملي ڪار گذارين تي قبضو رکي نه سگهيس. هاڻي ڪنج تنهائيءَ ۾ متحرڪ ٿيڻ لاءِ توکي منٿون ڪريان ٿو، ته به توتي ڪجهه اثر ڪو نه ٿو پوي، توکي تلخي هوندي، پر تو کان لک دنيا وڌيڪ مان کي تلخي آهي، جو توکي نظربند ڪيو ويو آهي. هيءَ وقت تلخين جي ٽوڙڻ ۽ ماپڻ جو نه آهي، تلخيون ۽ ڪاوڙون ڪنهن سان؟

ناز بران کن ڪه خريدار تست،
پيش ڪسي روڪه طلبگار تست!

اها ته فقط سنڌ آهي ۽ ان جو ظاهر و برملا نيازمند محمد امين کوسو، سنڌ جي عظمت خاطر توکان اهي مطالبا ڪريان ٿو، تون انهن گوشه تنهائين ۾ به انجمن آرائيون ڪر، ڇو جو ان کان سواءِ ڇاڙهو ٿيڻو ئي ڪونه آهي.

پرده ڇهري سي آئا، انجمن آرائي ڪر،
مهرو مهه، و انجم ڪو تماشائي ڪر!

.... حسن محجوب تين واسطي آهي ئي ڪونه.

آچاريا ڪرپالاڻيءَ ڪاٿي لکيو آهي ته هڪ پاڻ ڪمال ۽ حسن کان عاري، اها ته بدبختي ڇٽي، پر پيو حسن ۽ ڪمال کي سڃاڻڻ کان به محروم، اها پيٺي ڇنڊائي، تنهن کان خدا پناهه ڏئي! آچاريا جو مفهوم ڪجهه ان طرح آهي. اڇوڪا سنڌ وارا به ان پيٺيءَ ڇنڊائي ۾ مبتلا اٿهي. نه پاڻ جي-ايم-سيد جهڙا ۽ نه جي-ايم-سيد جو حسن ۽ ڪمال ڪين محسوس! الله پناهه ڏئي، اهڙن ڪاريءَ قسمت وارن جي سنگت ۽ محبت کان!

پير حسام الدين راشدي صاحب، جي ڪتاب "امير خاني" تي تبصرو ٿي چار سال اڳ جو لکيو رکيو آهي، تو ڏي موڪليان ٿو! ڪو شايع ڪري ته بندوبست ڪر .... پير حسام الدين ۽ الهه بخش شهيد جي تصوير سان..... اهو انقلاب آفرين مضمون، سنڌ ۾ ڪتابڙي جي صورت ۾ ظاهر ٿئي. ڪا اهڙي ترميم، جهڪا بلڪل موزون هجي، ان جي اجازت آهي، باقي جملن جي ساخت وغيره ۾ دست اندازي ممنوع آهي. ڇاڪاڻ ته منهنجي ٻولي، ٻئي ڪنهن جي به نقالي نه آهي. نقال ڪونه آهيان، سواءِ مذهب جي!

اهو مضمون ڪتاب نما ڇپائڻ به ازحد ضروري ڄاڻان

ٿو، ڇو جو اهو ٿي بنيادي اعلان آهي، ان حالات بابت، جيڪي سنڌ ۾ آهن...... مضمون قانوني طرح قابل اعتراض ٿي نٿو سگهي...... تنهنجي خط ته اڄڪلهه جي حالت ۾ سخت پريشاني ٿي پوي ٿي. پاڻ کي ٿي احساس ٿيندو، ته شب و روز خيال جو رستو تو سان بنان تند ۽ تار ڳنڍيل ٿي آهي.

— محمد امين کوسو

(٦٧)

عزيزآباد [بنان تاريخ] حضرت قبلا جي. اير شاه صاحب!

پاڪستان جو سياسي معنيٰ ۾ ابو ۽ هتان جي سيني قسمن جي حڪومتن جو ڏاڏو پڙڏاڏو توهان آهيو.

رکيو اهو شجرو ڪو ڪولي واضح ڪري سمجهائي، ته توتي سختيون ڪندڙن تي ملامتن جا چارون طرف چوڌار وسڪارا پئجي وڃن.

تو مسٽر جناح تي ڪاوڙ ڪئي، آن جو بيشڪ توکي حق هو. مسٽر جناح توکي ليگ مان نيڪالي ڏني، آن جو هن کي قطعاً حق ڪونه هو. پر توهان جو مان مسڪين تي مسٽرجناح جي پارؤن ڪاوڙيو هئين، آن جو نتيجو قدرت توکي پيوڪهڙيءَ صورت ۾ ڏيکاري ها!......

Gul Hayat Institute

انسان جي نجات دهنده سياست جي مسلسل تحريڪ جو هن وقت مرڪز سن شريف جي تهنائيءَ جو ڪوشو بڻايو ويو آهي. ادارا ۽ انتظام، انهيءَ ڪم ۽ سلسلي جا، هر هنڌ هر مقام تي آنا "فانا" قدرت جي تقاضائن جو ساٿ ڏين ته پنهنجو پاڻ ٺهندا ويندا. پوءِ پير علي محمد راشديءَ جو عقل ۽ فهم به هيڏي ڦورائي ڀڙهارڻ آسان ٿي ويندو. دنيا جي "تبليغي مشن" جو ڊئريڪٽر جنرل اهوئي ٿيندو، صلاحيتون جڏهن ڪند ۽ خرابيءَ کي ڦهلائڻ جون اٿس، ته پوءِ حق ۽ صداقت جي تبليغ نه ڪري سگهندو؟

...... ظاهر آهي ته هن عالمگير تحريڪ جي اثرات ۾ انساني حقوق کي وڏو درجو هوندو، طبقن سان ظلم ۽ تصادم جي اسباب کي دور ڪيو ويندو. هن تحريڪ جو اساسي نقطو اهو آهي ته هر نوع ۽ نموني سان انسان فقط پنهنجي ظاهر ۽ باطن جي ڀلائيءَ ۽ ترقيءَ لاءِ وقف هجي. هڪدم ته اُپ ڏيئي ساريءَ دنيا ۾ ڪونه پهچبو، ڪم بتدريج وڌندو، پر هن ڪم جي ابتدا جي جاءِ به معين ۽ مرڪزي شخصيت به معين: من شريف ۽ جي-ايم شاهه! ...... ماڻهن جي ذهن ۽ فڪر کي قيرڻ ۽ انهن ۾ انقلاب آڻڻ لاءِ ته اهو سچو پروگرام رٿيل آهي.

...... هن ۾ ذري ماتر به وقتي ۽ هنگامي ترشهن جي گنجائش نه آهي. پر ڪو بدبخت ازلي هن ساريءَ داستان سرائيءَ جي معنيٰ ۽ مفهوم تائين نه پهچي، ان کي منهنجي ۽ توسان ذاتي محبت قرار ڏئي، ته به ڪهڙو فرق ڪونه آهي. هن چيز چاتي آهي، پر مقصد حل ڪري نه سگهيو ......

— محمد امين کوسو

(٦٨)

٣١-١٢-١٩٦٥ع بوقت شام.

حضرت قبلا جي-ايم-شاهه صاحب!

— .... هاڻي جڏهن توکي هن اچوکي خط لکڻ جو ارادو بعد از افطار ڪيم، ته هي مضمون ذهن ۾ آيو ته سان آڪ، تنهن ڪان احياي اسلام وارئون ڳالهيون ماڪيءَ مثل آهن. يڪدم حضرت مولانا جو پرنور چهرو دل جي اکين اڳيان تري آيو. هڪ درد ڀريو ڌڪو لڳو. اکين ۾ آب آهي ۽ توکي خطاب ڪريان ٿو....... اگر نه لکيو اٿم ته هاڻي لکان ٿو، جي اڳي لکيو اٿم ته به دوباره لکڻ گناهن جو ڪفارو ٿيندو. زمينا از هوتل جي ٻيءَ منزل تي، ڏاڪڻ جي عين سامهون

Gul Hayat Institute

ڪمرو هئو. هڪ ڪچيءَ منجهند جو ڏاڪڻ طرف نهاريم ته هڪ پيرمرد مٿي اگهاڙو اچي رهيو آهي. مان حضرت مولانا کي اڳ نه ڏٺو هو ۽ نه ئي سندس فوٽو به ڏٺو هوم. مان غور سان ڏٺو ته دل گواهي ڏني ته حضرت مولانا اهوئي آهي. بس ڏهه پندرهن قدم ڏاڪڻ کان ڪمرو هو. جيئن هن جي وک وڌندي ويئي، منهنجي ساري ذهن ۾ ڦيرو ايندو ويو. ڪمري ۾ اندر اچي چيائون "السلام عليڪم" مان وعليڪم السلام ڪرڻ کان اڳ پڇا ڪئي ته "حضرت مولانا توهان ئي آهيو؟" "ها! عبيدالله آءٌ ئي آهيان،" نوابشاهي حيدرآبادي سنڌي لهجي ۾ ارشاد فرمايائون. مان چيو "وعليڪم السلام!" ظاهرُ پاڪر ۾ هن جي پاڻ کي وجهي ڏنم ۽ دل سندس قدمن جي خاڪ تي سجدا ڪرڻ لڳي. حضرت مولانا ڪڏي شريف ۾ لٿل هئا. مان چيو وڃي ملندس. تيارين ۾ هوس ته رحمتون ۽ شفقتون منهنجي عاجزين ۽ هيڻاين کي ڏڪڻ واسطي بيتاب، سي پاڻهي اچي مان وٽ پهتيون. الله اڪبر! الله الصمد!! سارو وجود خوشيءَ سبب لرزش ۾ اچي ويو. فرشتن ليکا پاڻي مان کي ڏٺو آسمانن تي شادمانا ٿيا. حرم ڪعبي مان ئي عاجز کي امدادون ڏيڻ واسطي مسيحائي ڪئي، منهنجو پيڙو محبوب خود پنهنجو پاڻ اچي پهتو.

موتي سمجهه ڪي شان ڪريمي نی چن لئي
قطري جو تهي مو ري اشڪ انفعال ڪي.

پوءِ جو افسانو ڪنهن کي معلوم نه آهي؟ تون ته صاحب نظر آهين.......

شاهه ولي الله جي سياسي تحريڪ، حضرت مولانا جي اچڻ کان پوءِ هر ڪنهن کي چوڻ آسان ٿي پئي. ان سياسي تحريڪ جو جيترو جاڳندو مرڪز سن شريف کي بڻايو اٿم. ...... مان ته شاهه ولي الله جي قبر تي به حضرت مولانا جي اچڻ کان پوءِ ويس. چيم اڏهن ته "حضور! مان ته پيڙي محبوب

جي سڀؤن تو وت آيو آهيان، نه ته اڪ ڏهه سال علي ڳڙهه ۾ هوس ۽ دهليءَ عام جام ايندو هوس.— عجيب معاملو، منهنجي اُنهن ڏينهن جي آرام جي جاءِ فتحپوري مسجد هوندي هئي. ننڍڙيءَ ٻڪ ۾ ٿورو سامان هوندو هوم. اها ٻڪ سيرانديءَ ڪري مسجد شريف ۾ سمهي پوندو هوس. ڏاڍو مزو ايندو هو. اڪثر نمازون به اُتيءَ مسجد ۾ پڙهندو هوس.

خواجه حسن نظاميءَ سان مجلسون به ڪندو هوس، ويندو ته حضرت خواجه نظام الدين اولياء جي زيارت لاءِ هوس. خواجه حسن نظامي پنهنجي اُن وقت جي اخبار "منادي" ۾ هڪ عليڳڙهه جي سنڌي طالبعلم جو ذڪر پنهنجي روزنامچي ۾ ڪيو آهي، اهو مان مسڪين عاجز ئي آهيان. مطلب ته مان حضرت شاهه وليءَ الله جي زيارت لاءِ پيڙي محبوب جي اچڻ کان پوءِ ويس. هاڻي ته وڃڻ فرض ٿي پيو هو.

پيڙي محبوب جي واسطي مان هن تحريڪ جي هلائڻ جو بندوبست، تو کي وٺي نه وٺي، سيد غلام مرتضيٰ شاهه سائينءَ (جي-ايم-شاهه) جي نالي مبارڪ جي استعمال کي ٻڌايو اٿم. تنهنجي پسند نا پسد هنن طوفان انگيزين ۾ ڪري ڇا سگهندي؟ هيءَ درياهه بيڪران اٿلن ۽ چولين ۾ آهي. موج در موج، جي-ايم-شاهه جي نالي جو ذڪر جاري آهي. ——— محمد امين کوسو.

٣١-١٢-١٩٦٥ع. حضرت قبلا جي- ايم- سيدا!

.... پير علي محمد شاهه راشدي، هاڻي چوي ته ڇا چوي، لکي ته ڇا لکي؟ سندس مضمون پڙهه ته سهي! عفونت سان پرپل هوندا آهن. اڪندو جو گندي ذهنيت وارن لاءِ آهي! اُنهن کي ته پاڪيزه چيز سان چڙ آهي. پنگهن کي جو عطر ۽ مشڪ گلاب سنگهائجي، ته مرندا يا بچندا؟ موجوده دور

جي ذهني پنگهون لاءِ ادب ۽ سياسي لٽريچر اهو ئي بڻيو، جو ڏسون ۽ پڙهون ٿا.......

مان تنهنجي ڇولن جي ڏکڻ سان مري وڃان ها، ته اڄ جي. ايم. شاهه جو سرمدي نعرو بلند ڪرڻ وارو ڪو نه هجي ها. سنڌ کي وري حياتي بخشيندڙ آواز نصيب نه ٿئي ها! ڇڏ تڪلفات ڪـي. پنهنجي جناحين (اولاد) کي پاڻ سوڪار، مٿان وري مان مسڪين تي مير جعفر خان جيان نه اچي ڪڙڪن.

هڪ جنرل محمد اعظم خان ڏالي جيڪب آباد ۾ آيو. وڏو پنجاس هزار مار خان پاڻ کي سمجهي واعظ ڪرڻ لڳو. مان مسڪينڙو به اُن جي محفل ۾ ويٺو ٻڌا ويٺو هوس. مان چيو ته "تون پاڻ کي مبارڪ ڏي، جو اسان جي ٻوليءَ جو هزارون حصو ڳالهائن، سو به پاڻيءَ زبان ۾، سکيو آهين. اسان کي توهان جي جمهوريت کان ڪروڙين دفعا توبهه آهي. اسان جي جند ڇڏيو. پاڻ (جناح) جيڪي رحمتون آنديون، انهن کان اڃا آزاد ٿي نه ٿا آهيون، ته هاڻي ڀيڻ (مس فاطمه جناح) جاڳي آهي ۽ تون سنڌن خليفو بڻجي آيو آهين." غريب محمد امين ڪاڏي وڃي؟ــــ شيخ صاحب به پنهنجي نسوار جـي دٻيءَ سميت ميدان ۾ نڪري آيو. مان چيو قبلا! ڪوجي ڪوجهائيءَ وارو بلا جو آدمي مان نه آهيان. ڇاجي "مادر ملت" ڪنهون وتو آهين؟

شاهه صاحب! مان خود پرست، خودبين، خودشناس آدمي آهيان. سنڌ پرست ته ـــ مان ئي آهيان. منهنجي پنهنجي حلقي احباب کان ٻاهر تو منهنجي زبان کان ڪنهن جي ثنا ٻڌي؟ هاڻي دنيا وارن کي توسان ڪڏ "جي. ايم. شاهه" جـو سبق پڙهائڻ ڏکيو آهيان.

ما قصهءِ سڪندر و دارا نه خوانده‌ايم،
از ما بجز حڪايت مهر و وفا مپرس!

سنڌ ۽ سنڌ جي باعظمت چوکٽ تي پاڻ ۽ ساريءَ دنيا کي سجدو ڪرائڻ وارو مان عاجز گنهگار، محمد امين کوسو!

پڙهو! هن صبح ڪاذب جي وقت جي. ايم. شاه، جي. ايم. شاه، ته پوڙا پار ٿيندي اي. سنڌي!!

—— محمد امين کوسو.

قلم تازو: هن سلسلي ۾ وڏا پوک ته مان واري سابق خاڪسار، مير حاجي علي احمد ٽالپر ڦاڙيا .... پولڻ لڳو وري مذهبي لفظ "مادر ملت". نعوذ بالله! "مادر ملت" جي مفهوم تي غور ته ڪجي، "ام المومنين" ئي ترجمو ٿيندس!—

پير علي محمد راشدي به پنهنجي ماضيءَ جي قصي ڪي حضرت مسٽر جناح جي غلام نوازين سان سيڪاريندو، تـه پيا مادر ملت نه چوندا ته ڇا چوندا؟

اسان جي پاسي هڪ قصو مشهور آهي ته هڪ سيد سونهارو پن ڇٽن خليفن سان ڪڏ هڪ مريد جي گهر مهمان ٿيو. پڇيا ڪياڻونس ته "سائينءَ جن لاءِ پٽ ڇاڙهيو اٿسي، خليفن لاءِ ڇا تيار ڪريون؟" سيد صاحب ڪو صاحب ذوق سان ڪڏ مان محمد امين کوسي جي طبيعت جو مالڪ هو. جواب ڏنائين ته خليفن جو. ٿئو ڪٿي منهن ڪارو ڪيو! يعني، جڏهين سيد پٽ تي راضي ته خليفا وڃي منهن ڪارو ڪن. سو اسان جو سيد سونهارو اديب، جو مزا وٺي وٺي جناح سان پنهنجي رهائين جا قصا لکندو، ته پون جي پوت تي دانگي نه گهمندي، مادر ملت نه چوندا، ته پيو ڇا ڪندا؟

.... آءٌ ٿرڊ ڪلاس چيز ڪان متاثر عمر پر نه ٿيو آهيان. جنهن وٽ دل الڪاير، ان ۾ ڪا نه ڪا مٺيا هوندي. پنڊت جواهر لعل نهروءَ سان شاگرديءَ جي زماني جي سڌي واقفيت هيئم. ١٩٣٣ع يا ١٩٣٤ع ۾ يا ان جي لڳ ڀڳ يونيورسٽيءَ ۾ جن شاگردن ڪوس زور پري، علي ڳڙه آندو، انهن ۾ مان به هڪ هوس. ٽوڪي لکيو اٿم ته سيد راس مسـ ـد مان.

تي مهربان هو. جواهر لعل جڏهن اچڻ قبول ڪيو تہ، پڻ انهن جي همت ڪانہ ٿي، جو سيد صاحب کي وچي ٻڌائين، مان ٿي وچي ڪيس ڇهو... سباش بابوءَ مان تہ ناتو بلڪل قريب هو، جو سندس دوباره ڪانگريس صدر بڻائڻ لاءِ، ساري هندستان مان جن خاص آدمين دهليءَ ۾ فيصلو ڪيو، انهن مان مان بہ هڪ هوس...... هيٺ سنڌ ۾ سندس ساري دوري ۾ سائس گڏ سندس خاص مشيرڪار ۽ صلاحڪار هوس ”ڪتي معاملات“ بابت هنن ٻنهي ڪانگريس جي صدرن، جيڪب آباد ۾ تقريرون ڪيون. ظاهر آهي تہ سندن استقباليہ تقريرون مان ٿي ڪيون — جواهر لعل تہ منهنجي اليڪشن کان ٿورو وقت اڳ جيڪب آباد آيو ٿي ان ڪري هو تہ جيئن منهنجي پوزيشن مضبوط ڪري، هندو ۽ ڪانگريس حلقن ۾!! ...... مان ڪانگريس ۾ هوس، پر ماتحت پنهنجي ئي خيالن جو هوس. مان پاڻ ڏاڍين وارو، نيازمنديون بہ پنهنجون متضاد نموني جون.

علامہ حڪيم فتح محمد تہ شاگردي دور جو يار ٻنهي جو هو. منهنجا ڪيس ڪي اڪيل خط بہ ان وقت اخبارن ۾ شايع ڪرايا هئائين. حڪيم صاحب جي ذريعي مولانا محمد صادق صاحب سان ڪهڙو لاڳاپو ٿيو، جو پوءِ يار غار ٿي ويو — توسان پاڻ اچي ٻڌائيندس، شيخ صاحب سان عشق جي حد تائين نيازمندي اٿم.

هاڻي هنن ڏکين وقتن ۾، سنڌ سونهاريءَ کي ”لطيفي لات“ جي هاڻوڪي معنيٰ ۽ مفهوم پڙهائڻ ۾ مشغول آهيان. اهو آهي ”جي- ايم- شاهہ!“ جنهن ”جي- ايم- سيد“ نہ پڙهيو تہ ان شاهہ جي ڪلام جي ادا کي نہ ڇاتو! شاهہ جو ڪلام بي معنيٰ ٿي پوي ٿو، جي، جي- ايم- شاهہ ۽ شيخ صاحب سنڌ ۾ موجود نہ هجن! سنڌ جي، لڄ ۽ عزت جو رکپال جي- ايم- شاهہ! جي- ايم- شاهہ پڻ ڪنهن جو دشمن تہ نہ آهي، جو ماڻهو حسد ۽ ساڙ ڪن ٿا. حاسدن ۽ ساڙيلن ڪنهن عشق واري جي رهہ‌نوردين

Gul Hayat Institute

کي روڪڻ ۾ ڪاميابي حاصل ڪئي آهي ڇا؟ هي قافلو هلندو ٿي رهندو، هر دور، هر زماني ۾ حق جا پاسبان رهندا ٿي آهن، جهڙا خط ۾ سندن شان ۾ اچڻا آهن!

جي. ايم. شاهه جي موجودگي، هن ويراني کي رشڪ گلستان بڻائڻ پيئي آهي. سياست ۾، هالوڪي سنڌ، ساريءَ دنيا جي سرتاج، ڇو جو جي. ايم. سيد ۽ شيخ صاحب سنڌي آهن!

— محمد امين کوسو

جي. ايم. سيد جا خط

[نوٽ:- ۱۹٦۵ع ۾ آءٌ نظربند هئس. محترم محمد امين کوسي جي اُنهن خطن مان جيڪي محفوظ ٿي سگهيا، سي اُن ۾ ڏنا ويا آهن. مون به ڪيس خطن جا جواب پئي ڏنا هئا، جي هن ڪمال محبت سان سانڍي ڇڏيا هئا. آهي سچي سال جا هت ڏجن ٿا. آءٌ سارو سال سن ۾ نظربند هئس. سنڌ سڄي هئي ۽ محمدامين جاڳيل هو. آواز اڪيلو هئس، پئي ڪنهن نه ٿي پڙس ته مون کي پڙائي. اندر جون آهون ڪيڏي، پئي دل کي آتت ڏنائين. آءٌ هن جي عقيدت، محبت ۽ دعائن جي آواز کان متاثر ٿيڻ کان سواءِ رهي نه ٿي سگهوس. پر ڇا ٿي ڪري سگهيا سين.

حافظ مدار اميد فرح از مدار چرخ
دارد هزار عيب و ندارو تفضلي!

(ج-س)]

(۱)

سن ۴-۱۱-۱۹٦۵ع برادرم ميان محمد امين!

السلام عليڪم: ڪڏهن ته سال گذريو وڃن ته خبرچار ڪانه اچي، هاڻ ته هفتي ۾ ست خط پهچي ويا آهن. شاهه صاحب فرمايو آهي ته.

Gul Hayat Institute

ڪڏهن تاڙيون ڏين، ڪڏهن ڪلن در دوستن جا،
ڪڏهن اچان ته اچڻ نه لهان، ڪڏهن ڪوٺيو نين،
اهڙائي آهين، صاحب منهنجا سوريـن!

سڀ خط پڙهيم. مجذوبانه مام سان پرِيل آهن. گهڻن جون ٻوليون ماڻهن ٿي سمجهي سگهندا. سو احوال مڙيوئي معلوم ٿيو. اڄڪلهه اهڙي ٻولي مشڪل سان ٻڌڻ ۾ اچي ٿي. دنيا اڪثر عقل واري ٿيندي وڃي. شاعر چوي ٿو ته

خرد کي گتيان سلجها چڪا مين،
ميرے مولا مجهے صاحب جنون ڪر!

باوجود محبت جي مام جي، تون مون کي پنهنجي رستي تي ته هلائي سگهين جو شاڪي آهين، ڏوهه الائجي ڪنهن جو؟ شايد ڪنهن ۾ ڪا مڙيوئي خامي آهي. بخاري صاحب کان منهنجي لاديڻت جي شڪايت ٻڌيو. هن ڳالهه کي صحيح سچاتو آهي. فرق صرف سمجهه جو آهي. شاعر چوي ٿو ته

دلبر ڏيکيو جن، تن ڏين سڀ دور ڪيا!

واقعي اڄڪلهه آءٌ "فڪر ڪل نظام" جي نشي ۾ مخمور آهيان

حوصلو حيرت جو، آهي نه مٿي عام،
سندي محبت مام، ڪور پروڙي ڪينڪي!

مولانا حسين احمد مدني جڏهن حب الوطنيءَ جي گفتگو ڪئي ته شاعر مشرق علامه محمداقبال کي غصو اچي ويو ۽ چئي ويٺو ته مولانا "مقام محمدي" کان بيخبر هو. ڪم فهم ماڻهن تاڙيون وڄايون. صاحبدل کي علامه جي ڪمظرف گفتگوءَ تي ارمان ٿيو. جي شايد علامه کي اهو پتو ٿي ڪونه آهي ته آسمانن وانگر مقام محمدي به "طبقاً علي طبق" ٿيل هئا. مولانا جنهن مقام تان گفتگو ڪري رهيو هو، علامه اُن کان گهڻو هيٺ هو. اوهان ته گهڻيون ئي نصيحتون ڪيون، پر مون تي ڪو اثر ٿي ڪونه پيو.

Gul Hayat Institute

تعذير جرم عشق هي بيڪار محتسب!
بڙهتا هي اور ذوق گنه يان سزا ڪي بعد

واري معامللي کي ڪير پڇي؟

چو بيخود گشت حافظ ڪي شمارد
به يڪ جو مملڪت ڪائوس ڪي را

اميد ته خوش و خرم هوندا. اينئدا ته پلي اچو جي ڪثرت ڪاروبار ڪري واندڪائي نه ٿئي ته پري کان دعا ڪندا رهندا.

گرچه دورم از بساطم قرب همت دور نيست

زياده خير والسلام، غلام مرتضيٰ

(٢)

من، ١٣-١١-١٩٦٥ع. برادرم محمد امين،

السلام عليڪم. سرڪار نامدار مهرباني فرمائي، ڪنج عافيت عطا فرمائي آهي. آن ۾ هرويرو چو تا خلل انداز ٿيو.

ملڪ آزادگي و ڪنج قناعت گنجي است
ڪه به شمشير ميسر نه شود سلطان را

تنهنجي مون سان واقفيت سياسي دنيا ۾ ٿي، نه مذهبي دنيا ۾. آن ۾ باوجود شخصي تعلقات جي، طريقہ ڪار علحده رهيا. هن وقت آءٌ سياست کان ٻاهر، ڪنج عافيت ۾ رهندڙ آهيان. آن ۾ پرائيون ڳالهيون ڇوري، ستا سور نه جاڳاءِ!

ڏاڻي چڙهي ڏار تي، ڪي جو ڪانگ ڪهيو،
سوريءَ سور پئي، تهو ٻٽ ڪيو،
ڪاسي ارٽ ڪنيو، ويچاريءَ ورونهن سان!
(شاهہ)

نعپ کان ساڍا ست سال ٿيا آهن جو منهنجو تعلق لاڳاپل آهي. پاشانيءَ سان انهي وقت کان تعلق ڪونہ رہيو آهي.

هرويرو ڇوٿو آن جو پوئلڳ ٿيانءِ؟ هن وقت نظربنديءَ سان اهڙو مانوس ٿي ويو آهيان، جو آن جو مون کي احساس به ڪونه آهي.

درد کا حد سے گذرنا ہے دوا ہو جانا!

نظربنديءَ جو جڏهن مون کي فڪر نه آهي، ته توکي ڇو ٿئي گهرجي؟

مذهب بابت لکڻ شروع ڪيو اٿئي. ان معاملي ۾ پنهنجا ڪڏهن لاڳاپاتي ڪونه رهيا آهن. منهنجو مذهب شخصي مسئلو آهي. اهو عام جي اظهار کان مٿي آهي. انهيءَ ميدان ۾ پنهنجي نه اڪي سڃاڻپ رهي آهي، نه هاڻ! آءٌ مذهب عشق جو پوئلڳ آهيان، تون مذهب شريعت جو!

”آئان ميهان دا ڪيها ميلا، آو چرن جهنگ ته آو پيلا“

عشق جو مسئلو لڪ لڪوٽيءَ وارو آهي، شريعت جو کليو کلايو. هڪ باطن آهي ٻيو ظاهر آهي. ٻهريون مائِڻ سان ڪٿوريءَ وانگر وڏيڪ خوشبوءِ ڪري ٿو. شاهه سائين فرمائي ٿو:

نهائونءَ کان نينهن، سک منهنجا سپرين.
سڙي سارو ڏينهن، ٻاهر ٻاڦ نه نڪري!

حافظ شيرازي، جوبه انهيءَ راهه جو ڄاڻو هو، چوي ٿو ته

مصلحت نيست که از پرده برون افتد راز،
ورنه در مجلس رندان خبرے نيست که نيست!

تون اِتان ويهي مون کي تلقين ڪرين ٿو، ان سخاوت ۽ محبت لاءِ شڪرگذار آهيان. پر توکي شايد اهو معلوم نه آهي ته هي بنده شاه حيدر عليه الرحمت جو سجاده نشين آهي، جنهن بابت تاريخ معصومي لکي ٿي ته ”هڪ دفعي مجلس ۾ مريدن کي فرمايائين ته حق جي منزل تي پهچڻ لاءِ مون کي ايترا رستا معلوم آهن، جو اوهان مان هرهڪ کي ساڳيءَ منزل تي پهچائڻ لاءِ جدا جدا رستن سان موڪلي سگهان ٿو.“ شاهه لطيف به چيو آهي:

واڻون وڃي، ليون، ڪُـه ڇاڻان ڪهڙيءَ ويا!

اوهان کي جيڪڏهن پنهنجي مرشد ۽ معلم جي ڏسيل واٽ پسند آهي ته بسم الله، پر سلوڪ جي راه ۾ اها ڳالهه ڪفر سمان آهي، جو صرف پنهنجي راهه کي صحيح ۽ سڌي سمجهجي. قرآن شريف فرمائي ٿو ته "لڪم دينڪم ولي دين".
شاهه صاحب فرمائي ٿو ته "عين شرڪ ايءُ، جو بي شرڪ پاڻهون پاڻ ڪي!"

جان جان پسين پاڻ کي، تان تان ناهه سجود،
وڃــائي وجود، تهــان پــوءِ تڪبير چئو!
اسان جي استادن نابوديءَ جو سبق ڏنو آهي. جي:

خودي ۽ خدا، ڪين ماپندا من ۾،
ٻن ترارين جاءِ، ڪانهي هڪ مياڻ ۾!

جنهين پانيو پاڻ، ڪيائون توائي تن کي (شاهه)

نابوديءَ نهي، عبد ڪـــي اهلي ڪيو،
ســورت ۾ مخفي ٿيا، صورت پـــڻ سوئي
ڪجي آت ڪيهي، ڳالهه پريان جي ڳجهه ۾! (شاهه)

Gul Hayat Institute

اسان کي وحدت الوجود جو سبق سيکاريل آهي. جنهن موجب:

مون کي اکـــڙين، وڏا ٿورا لاٿيا،
ته ٻئي پرين پسن، ڪٿان جي ڪر ساڃهون!

اوهان کي اوهان جو اسلام نيڪ ڀيو سمجهي، جنهن ۾ خدا به اوهان کان ٻجي ڪم ڪندو، ته ٻڌاءِ تنهنجو ڇوڻ ڇا آهي؟
اسان کي ته هيءُ سبق سيکاريو ويو آهي ته
واڳ ڌڻيءَ جي وس، آءٌ ڪا پاڻ وهيئي!

مون سان مهرباني ڪري، مذهب جي معاملي ۾ گفتگو نه ڪر. جي ڪرين ته شاهه لطيف جي نصيحت پڙهي، پوءِ گفتگو ڪج!

جي ويڙهو هئين ته ويهه، نه ته وڃيو واٽ وڻهه ٽون،
هيءَ تنهن جو ڏيهه، ڪاتي جنين هٿ ۾!

اسان کي شاهه سائينءَ اهو سبق ڏنو آهي ته

ڏس جي ڏسين، ته همه کي حق چئون،
شارڪ شڪ نه نين، اندا انهيءَ ڳالهه ۾!

پيغمبر حق جو جيڪڏهن اوهان نالو ورتو ٿا، ته مهرباني ڪري پڙهو ته آن سان نه صرف اوهان ۾ اقبال جو لاڳاپو آهي، پر مون ۾ حسين احمد جو پلاند به ڳنڍيل آهي.

جيڪي ڏنو هو مون، آريائي، اوهان نه ڏنو هو!
(شاهه)

هيءَ نينهن جو ناتو نهايت نازڪ آهي. اهو نه خطن ذريعي، نه بحث ذريعي حل ٿي سگهي ٿو. خواجه حافظ ڪهڙو اڪ چٽي ويو آهي ته

حديثِ مطرب و مي گو و راز دهر ڪمتر جو،
ڪه ڪس نه ڪشود و نه ڪشايد به حڪمت اين معما را!

عالم آهه سان، پريو تو پيرين ڪري،
پاڻ نه آهي چاڻ، ماڻديءَ منڊ ڪيڙيو!

اميد ته خوش و خرم هوندا. خط پلي لکندا رهو، پر مهرباني ڪري مذهبي ڳالهه نه ڇيڙيو.

زياده خير و السلام. — غلام مرتضي

(٣)

ص، ٢٠-١١-١٩٦٥ع

دیکھنا تقریر کی لذت کہ جو اس نے کہا،
میں نے یہ جانا کہ گویا میری دل ۾ ھي

برادرم عزیز میان محمدامين!

السلام عليڪم. باوجود منع ڪرڻ جي به جند نٿو ڇڏين. هاڻ ته تہ پڙايانء! تنهنجي هاڻوڪي آيل مڙني خطن ۾ مطلب جا چار جملا آهن:

(١) توکي ڪوٺي وقت کان منهنجي ذڪر ۽ عمل ۾ ڪي خاميون ڏسڻ ۾ پئي آيون آهن، پر باوجود ڪوشش جي تون انهن کي درست ڪرائي نہ سگهيو آهين.

(٢) باوجود انهن خامين جي تو مون ۾ ڪي صلاحيتون ڏٺيون آهن، جن مان انسان ذات جي ڀلي ٿيڻ جو امڪان آهي.

(٣) توکي اقبال سان، حسين احمد مدنيءَ کان وڌيڪ دلچسپي آهي.

(٤) تون وقت جي حاڪمن سان رغبت پيدا ڪري، کين صحيح راه کان واقف ڪرڻ جي ضرورت محسوس ڪرين ٿو.

انهن ڳالهين بابت منهنجا جواب هيٺيان آهن:

پهرئين فقري جو جواب:

عيبن ۽ خامين کان ڪير پاڪ آهي؟ مون کي جڏهن واقفيت ۽ تجربو گهٽ هو تہ پنهنجي خامين جو پتو ڪونہ هوم. هاڻي ٿورو ٿورو پتو پوڻ لڳو اٿم. پر عيبن جو پتو پوڻ جدا ڳالهہ آهي، راهہ هدايت جو علم جدا مسئلو آهي. اما هدايت نہ توکان ملي سگهي اٿم، نہ ڪنهن ٻئي ماڻهوءَ ميسر ڪري ڏني اٿم.

صلاح ڪار ڪجا و من خراب ڪجا،
ببين تفاوت ره از ڪجا تا بڪجا!

راهہ سلوڪ ۾ ٽن ڳالهين جي ضرورت ٿئي ٿي:
(١) غلطين ۽ خامين کان آگاهي: پاڻ سڃاڻڻ (فنائيت).
(٢) راهہ حقيقت کان واقفيت: (سلسلهء طريقت، فنافي الشيخ).
(٣) منزل مقصود تائين پهچڻ جي قوت (سلوڪ ۾ رواني).

انهن ٽنهي ڳالهين مان پهرين ڳالهہ جو ٿورو پتو پئون لڳو آهي. ٻين ڳالهين کان اڃا اوائڻ آهيان، ليڪن ٻيءَ ڳالهہ لاءِ هي محسوس ڪري رهيو آهيان:

دلم ز صومعہ گرفت خرقہء سالوس
ڪجا است دير مغان و شراب ناب ڪجا!

ٽينءَ ڳالهہ لاءِ استاد فرمائي ٿو تہ

اين سعادت بزور بازو نيست
تا نہ بخشد خداي بخشنده

تنهنجي پٺي فقري جو جواب هيئون آهي:

مون کي پنهنجي صلاحيتن ۽ قوتن جو پتو اڃا ڪونہ پيو آهي. ممڪن آهي، جيڪي تو ڏٺو هجي، سو مون کي ذهن ۾ نہ آيو هجي. پر چوڻي آهي تہ "شنيده ڪي بود مانند ديده!" مون کي صرف هيءَ خبر پنهنجي سگهي آهي تہ

بس آسان مي نمود اول غم دريا ببوي سود
غلط گفتم ڪہ هر موجش بصد گوهر نمي ارزد

بعضي قطرو، موج، بحر سبب حباب بنجي، هر شيءِ پاڻ ۾ ڏسي ٿو. ليڪن اها خودي عارضي هئڻ ڪري جلد ٽٽيو وڃي. پوءِ معلوم ٿئي ٿو تہ

واڳ ڌڻيءَ جي وس، آءٌ ڪا پاڻ وهٺي!
سيلاب فطرت سندس لوڙهہ ۾ ڪيئي قطرا گهلندو،

منزل مقصود طرف وڃي رهيو آهي. غلطيءَ کان قطرا محسوس ڪن ٿا تہ اهو سيلاب سندن پيدا ڪيل آهي.

سنڌ جي هندن جڏهن انهيءَ قانون جي پڃڪڙي پئي ڪڍي تہ مصلحت کي ڇڏي، سندن ٿي جوش محبت پر، راز فطرت جي پرده دري ڪري، ڪين پڌايو تہ غلطي ٿا ڪريو. عالم تمام گنگ هو، ڪنهن ڪونہ پڌو. اهـا منهنجي غلطي هئي، جا ڪيم.

هيءَ ڪميٽي ڪون، جا امر کي آڏو ڦري؟

انهيءَ راز فاش ڪرڻ جي سزا اڃا پوڳي رهيو آهيان. هاڻ وري ڪيئن ٿا مشورو ڏيو تہ وري بہ انڌ جي گهوڙي تي سوار ٿيان کي قدرت جي منصوبن کان مصلحت خلاف آگاه ڪريان، بابا! نہ مون ۾ طاقت آهي، نہ جريت، جو وري اها بي ادبي ڪريان.

هاڻ جائي سندس ڪم جائي!

تنهنجي لئين فقري جو جواب هيئيون آهي:

علامہ اقبال جو دور ۽ مشن علحده هئي، اها پوري ٿي. هو جو زمان حال صاحب هو، سيد (حسين احمد) صاحب جو واسطو مستقبل سان هو ۽ آهي. "ڪند هم جنس با هم جنس پرواز"! وانگر منهنجون آن سان ڪي السٽي گنڍيون آهن.

السٽ ارواحـن کـــي، جڏهـين ڇپائون،
ميثاقئون ميهارسون، لڏيون مـــون لائون،
سو مولي ڪئن پاهون، جو محفوظان معاف ٿيو! (شاه)

انهيءَ سلسلي ۾ دليل ۽ بحث جي دست اندازي ڪانہ ٿئي ٿي. هاڻ پتو پوڻ لڳو آهي تہ اهي تعلقات پراڻا آهن. انهيءَ جا تاريخي شجره طريقت بہ معلوم ٿي ويا آهن. آنهن مان گهڻن جي شروعات سرزمين سنڌ مان ٿي آهي. آهي ڪڏهن ملا مبارڪ

۽ سندس پٽن جي صورت ۾ اڪبر تي اثرانداز ٿين ٿا، ته ڪڏهن سرمد ۽ ميان مير جي ذريعي دارا شڪوه کي فيض پهچائين ٿا. ڪڏهن شاهه عنايت ۽ شاهه لطيف جي پيغام ذريعي بنده کي سبق سيکارين ٿا. تنهنجا، هڪ خط ۾ لکيل هي مجذوبانه الفاظ ڪٿان نڪتا ۽ آنهن جي معنيٰ ڪهڙي آهي، تنهن جو شايد توکي به پورو پتو نه هجي:

”سنڌ، خطه ضنڌ، ديني سياست جو بين الاقوامي مرڪز آهي. انسانيت جي نجات جو پيغام هتان ئي چوطرف پکڙجڻو آهي.“

ميان، پڙي چڏ! مولانا عبيدالله علم شاهه ولي الله کان حاصل ڪيو- شاهه ولي الله جو پيو شاگرد رشيد، مخدوم معين ٺٽوي، شاهه لطيف عليه الرحمت جو يار غار هو. شاهه عنايت ۽ شاهه غلام محمد جي تعليم دهليءَ تائين پهتي. اهو ڍڳهو سلسلو آهي.

اجا پڻ آهين، جي سزاوار سڳين جـا،
ويـنـا وڃائين، جـي سنهاسـي سٺئين!

علامه اقبال جي شجره طريقت کان به واقف آهيان، پر مصلحت جي تقاضا آهي، ته آن جو اظهار نه ڪجي.

اوهان جي چوٿين فقري جو جواب هيءُ آهي:

ميان صاحب! هي پڙي چڏيو ته غريب ۽ شاهوڪار، ڏاڍي ۽ هيڻي، سوار ۽ پيادي جو لاڳاپو غير فطري آهي.

شاهه سائينءَ آن بابت جيڪي چيو آهي، سو نٿو لکان. غالب جي مصرع مثال طور پيش ڪريون ٿو:

وان وه غرور عزوناز، يان يه حجاب پاس وضع،
راه مين هم ملين ڪهان، بزم ۾ وه بلائين ڪيون!

پارسيءَ ۾ هڪ درويش چيو آهي ته

غنـي تردم کـرچ مفلسيم مـا،
ڪه بر سفره حاتم نه نشيند مگس مـا!

ميان امين! هنن ماڻهن تي ڪي عناصري قوتون غالب تي، ڪنهن طرف گهليندڙيون وڃن ٿيون. انهن شخصن ۽ انهن جي پوئلڳن کي سندن مقرر ڪيل رستن کان ڦيرائڻ تنهنجي ۽ منهنجي طاقت کان ٻاهر آهي. سو ڪا ٻڪري پنهنجي پاڻي ڏنگبي. هيءَ ڪميٺي ڪير، جا امر کي آڏو ڦري؟ هر عمل جي جزا ۽ سزا ملڻي آهي.

مذهبن جو فسطائي تصور، سندس آخري تجربن مان لنگهي رهيو آهي. نتيجا اکين اڳيان آهن.

ماڻ ڪريان تہ مشرڪ ٿيان، ڪڇان تا ڪافر،
اُنهيءَ واٽيءَ ور، ڪو سمجهي سچوڏنو چوي!

—

مصلحت نيست ڪہ از پــرده برون افتد راز
ورنہ در مجلس رندان خبري نيست ڪہ نيست!

مذهبي شريعتن جا غوراب سندن ملاحن جي بدڪردارين، غفلت ۽ جهالت ڪري، اڃي حقائق دهر جي ٽڪرن سان ٽڪريا آهن:

اڃي سو ڏنوهہ جو ڪپر سوهہ ڪتن سين،
غافل تي غوراب ڪبــي، اوڙاهہ تي آندوهہ!

هاڻ، آن جي مسافرن لاءِ ٻہ رستا کليل آهن: يا تہ روس جي عيسائين وانگر ضد ڪري، ٻڏندڙ غوارين سان چنبڙي وڃي الحاد جي اوڙاهہ ۾ پون يا طريقت جي ترهي تي، توبهہ جي ناٿير سان، تري وڃي دارالسلام پهچن.

زيادهہ خير، السلام و غلام مرتضيٰ

(۴)

سن، ۲۵-۱۱-۱۹۶۵ع. برادرم محمد امين!

السلام عليڪم: تنهنجا خط پهچندا رهن ٿا. مون ٿي خط

موڪليا آهن، تنهنجي ڳوٺ واريءَ ائڊريس تي- هڪ ٤ نومبر، ٻيو ١٣ نومبر، ٽيون ٢٠ نومبر تي- الائجي پهتا يا نه؟

تون خطن ۾ الائجي ڇا جو ڇا لکيو ڇڏين. توکي ته پرواه نه آهي، جو مجذوب ٿي جان ڇڏائي سگهين ٿو. باقي مون مسڪين جو خيال رک! زمانو نازڪ آهي. منهنجو نالو وٺي، ساراهه ڪرڻ، ڇيڙ ڇاڙ ڪرڻ ڏوهه آهي. تنهنجي لاءِ نه، منهنجي لاءِ! واڙ، هميشه هيٺي هند کان پڇندي آهي- خدا خير ڪري! منهنجي سڀ ٽپال سينسر ٿئي ٿي، مهرباني ڪري جذبات تي ضابطو رک.

اميد ته خوش و خرم هوندا— زياده خير و السلام، غلام مرتضيٰ

(٥)

سن، ٢٩-١١-١٩٦٥ع، برادرم محمد امين!

السلام عليڪم! حاڪمن جي شڪار وقت ڪي وچارا تتر ڊپ کان وڃي، ساهه بچائڻ لاءِ ٻوڙن ۾ لڪندا آهن. ۽ ڪي بي رحم هاڪارا لٺيون کڻي، ٻوڙن تي هڻي، کين ٻاهر ڪڍي، شڪارين جو نشانو بنائڻ ۾ خوش ٿيندا آهن.

تنهنجا خط بعينه اهو ڪم ڏين ٿا. ازانسواءِ خط وري اهڙا ڏکيا ۽ ڳجهارتن سان ڀريل اچن ٿا، جو مون جهڙي بيمار ۽ ضعيف ماڻهوءَ جي سمجهه کان مٿي ٿيو پون. مثلاً:

هيٺيون ڳالهيون سمجهه ۾ نٿيون اچن:

(١) موجوده حڪمرانن جي ساريءَ قوم جي ڀيرائيءَ سان ڪشمير وٺڻ ۽ پاڪستان کي مضبوط بنائڻ جي ڪوشش کي ناڪافي سمجهين ٿو.

(٢) حڪومت ۽ راشديءَ طرفان اسلامي نشات ثانيه لاءِ هلندڙ ڪوشش کي اڻپورو سمجهين.

Gul Hayat Institute

(٣) بخاري صاحب جي فتويٰ دهريت جي باوجود، مون کي ديني سياست جي تمام لاءِ لائق ۽ صلاحيت وارو فرد واحد سمجهن.
(٤) مون کي باوجود جسمي نظربنديءَ جي آزاد سمجهن.
(٥) منهنجي سياستڪان رڌاثر ٿيڻ جي باوجود، مون کي سياسي مرڪز سمجهن.
(٦) نا اميديءَ ۾ اميد کي آڏو ڏسن.
(٧) بي دينيءَ ۾ دين پرکڻ ۽ دين ۾ بيديني ڏسن.
تون چائين تنهنجا ڪرم. منهنجي اتي ڇهندي ڪانه آهي. اميد ته خوش و خرم هوندين. زياده خير و السلام، غلام مرتضيٰ

(٦)

سن، ٥-١٢-١٩٦٥ع، برادرم عزيز ميان محمد امين!
السلام عليڪم. خط ڪيئن جي مٿان پهچي رهيا آهن.

حريفي بد مرا ساقي ڪــه هر شب،
ز زلف و رخ نمودي شمس دي را.
چو شوقم ديد در ساغر مي بفزود
بگفتم ساقـــي فرخنده پـــي را،
رهانيـــدي مـــرا از شـــر هستي
چـو بيمودي بپايي جام مـــي را،

آءُ ڪو مرده دل نه آهيان، جو تنهنجا روح افزا ۽ خمارآلوده خط پهچن ۽ اثر ڪرڻ کان رهن. ڊپ رکو اهو ٿو ٿئي، ته خواجه حافظ وانگر ڪنهن مهل چئي نه ويهان ته.

دل مي رود ز دستم صاحب دلان خدارا
دردا ڪه بود پنهان خواهد شد آشڪارا!

نه تنهنجي نيت تي شڪ اٿم، نه تنهنجي صداقت تي! تنهنجي مجذوبيءَ واري گفتگوءَ تان عقل کي قربان ڪري ڇڏجي.

خط گهڻا لکيا اٿئي، هاڻي بهتر اهو آهي تہ نصف ملاقات عيوض پوريءَ ملاقات کان مستفيد ڪراءِ! آن لاءِ جيستائين فرصت ملئي، آن کان اڳ هيٺيون احوال موڪليندءِ!

(١) ڪوسہ قوم بلوچن جي ڪهڙيءَ شاخ مان آهن؟
(٢) جيڪب آباد ضلعي ۾ ڪوسا ڪڏهن آيا ويٺا آهن؟
(٣) ان ضلعي ۾ ڪوسن جا ڪيترا پاڙا آهن ۽ انهن جا نالا؟
(٤) سردار عبدالرحيم خان ڪهڙي پاڙي مان هو؟
(٥) تنهنجو پاڙو ڪهڙو آهي؟ جي سردار عبدالرحيم خان جي پاڙي مان آهين تہ شجري ۾ ڪٿي هڪ هنڌ ملو ٿا؟
(٦) تنهنجي والد، ڏاڏي، پڙڏاڏي جو نالو؟
(٧) تنهنجي جنم جي تاريخ؟
(٨) ابتدائي تعليم ڪٿي ۽ ڪنهن وٽ ورتئي؟
(٩) سيڪنڊري ۽ هاير تعليم ڪٿي ورتئي؟ سال مئترڪ پاس ڪرڻ جو.
(١٠) يونيورسٽيءَ جا ڪهڙا امتحان پاس ڪيئي، ۽ پاس ڪرڻ جا سال؟
(١١) عليگڙهہ ۾ ڪيترو رهئين، آتي جون دوستيون ۽ لاڳاپا؟
(١٢) آنان امتحان پاس ڪري اچڻ جو مختصر احوال.
(١٣) هاڻ جو مشغلو.
(١٤) هالوڪي سردار جو نالو، آن جو سردار عبدالرحيم خان سان لاڳاپو. مقرر ڪرڻ جو طريقو ۽ آن لاءِ جوابدار ڪير ها؟

هاڻ ڇا مرضي آهي؟ اميد تہ خوش و خرم هوندءِ

زياده خير و السلام، غلام مرتضيٰ

تلڪ الايام نداولها بين الناس. هيءَ تنهنجو ٤٠ سال اڳي موڪليل خط

موڪلجي ٿو. پڙهي واپس موڪلج، ته رڪارڊ تي رهي.
هاڻ تون نمازن ۾ آهين، ۽ آءٌ پڇري آهيان.
آن وقت آءٌ نمازن ۽ تهجدن ۾ هئس ۽ تون پري هئين! (غ م)

(٧)

سن، ١١-١٢-١٩٦٥ع.

پسو اڄ لطيف چئي، ڪيڏي ڪي ڪکن،
يا ته ڪنڌيءَ ڪن، نا ته ساڻ وڃن سير ۾!

برادرم محمدامين!

السلام عليڪم: هڪ ته ٻئي ڏينهن خط ملندا رهن ٿا. ڪي خط ته جنسي انسپائرڊ ڏسجن ٿا. اهي بامعني ۽ بامطلب هئڻ ڪري علاوه پر سوز ۽ پر اثر معلوم ٿين ٿا.

چنان در جان من سوزش اثر کرد
که بي رقت نديدم هيچ شي را!

آخري خطن ۾ جي ايم سيد، سنڌ، پاڪستان ۽ ڪشمير جي مشڪلاتن جو ذڪر ڪيل آهي. گهڻو وقت گوشه نشينيءَ ڪري دماغ سوچ ويچار ڪرڻ کان ضعيف ٿي ويو آهي. آن ڪري بعضي حالتن ۾ مونجهاري وقت فقيرن کان انهن مسئلن بابت رهبري وٺندو آهيان. فقير صاحب سان ڪيل اهڙيءَ ملاقات جو ذڪر هيٺ ڏجي ٿو:

جڏهن فقير صاحب کي اوهان جي لکيل حال کان واقف ڪيم، ته آن مٿين ڳالهين بابت هيٺيان جواب ڏنا، جي ملاحظي لاءِ خدمت ۾ موڪليان ٿو:

(١) جي-ايم-سيد جي نظربنديءَ کان آزادي حاصل ڪرڻ لاءِ ڪوشش ڪرڻ بابت فرمايائون ته سيد نظربند پاڻ کي آن ڪري ڪرايو آهي، جو سندس محبوب سنڌ آزاد نه آهي، اها

ڳالهه سندس شان وفاداريءَ ۽ روايات خلاف ٿيندي ته پاڻ کي اڳ ۾ آزاد ڪرائي. وڌيڪ هيءُ بيت پڙهيائين:

آءٌ ڪئن سوڙئين سمهان، مون ور کهاري ولهه،
ڪتيريءَ تسان کل، عمرا! ڪج نه اهڙي.

(٢) ٻئي نمبر مسئلي جي مشڪلات جو ڪارڻ ٽئين نمبر جي ڪوتاهين کي ٻڌايائين.

(٣) ٽئين نمبر جي مشڪلات جو ڪارڻ، ٻئي نمبر تي ٿيل ظلم کي قرار ڏنائين.

(٤) چوٿين نمبر لاءِ فرمايائين ته آن جي آزاديءَ جو مدار ٻئي نمبر جي آزاديءَ تي منحصر آهي.

جيڪي فقير صاحب ٻڌايو آهي، سو عرض ڪيو اٿم. مون کي نه اوهان جي ڳالهه پوري سمجهه ۾ آئي هئي، نه هيءَ ڳالهه پوري سمجهه ۾ اچي ٿي سگهي. آهي ”ولي را ولي مي‌شناسد“ وانگر، اوهان انهن پرولين کي پروڙي وڃو. باقي اسان جي ته اتي جاءِ نه آهي.

نهين جاءِ اتان ڪنهن دي آوڻ دي،
ريءَ عشق ٻاجهون لنگهي ڄاوڻ دي!

زياده خير والسلام، غلام مرتضيٰ.

Gul Hayat Institute

(٨)

سن، ٢٤-١٢-١٩٦٥ع. برادرم ميان محمدامين‌خان!

السلام‌عليڪم. ڪيترائي خط صبح‌ڪاهي دعائن جا ڀڃڻ ڀار پربو پيا پهچن. جن ۾ نه صرف تنهنجي دعائن جا هديا اچن ٿا، پر تنهنجي معرفت سنڌ جي جملي ولين ۽ درويشن جون برڪتون پيئون پهچن.

باوجود آنهن جي، حڪومت وقت تي اثر ڪونه پيو ۽

نظربنديءَ جو مدو، جو ٣١- ڊسمبر ١٩٦٥ع تي پورو ٿيڻ وارو هو، تنهن کي ٤٠ مهينن لاءِ وڌائي ڇڏيو اٿن.

هرچه هست از قامت ناساز بي اندام ماست
ورنه تشريف او بر بالاي کس کوتاه نيست!

تنهجي "لائيف اسڪيچ" کي مڪمل ڪرڻ لا هيٺيون احوال گهربل آهي. مهرباني ڪري موڪليندا.

(١) تنهنجي ڄمڻ جي تاريخ، (٢) تنهنجي والده جي وفاتءَ جي تاريخ، (٣) سردار عبدالرحيم خان جي انتقال جي تاريخ، (٤) سردار عبدالرحيم خان جي والد، ڏاڏي ۽ پڙڏاڏي جو نالو، (٥) جيڪب آباد ضلعي ۾ کوسن جا پاڙا، نالا، هرهڪ پاڙي جي ماڻهن جو تعداد، (٦) سبي ڊويزن ۾ کوسن جو تعداد ۽ سندن سردار، (٧) تنهنجي سنڌ اسيمبليءَ ۾ چونڊجڻ جي تاريخ ۽ آن تي کهڙيءَ تاريخ نائين ٿئين؟ (٨) پير صاحب پرچونڊي شريف جي خاندان جا ڪڏهين مريد ٿيا؟ (٩) کوسن سان راڻيپور جي پيرن جا ڪهڙا مريد آهن؟ (١٠) انساني عشق (مجاز) جي به ڪڏهين ڪا لغار لڳي اٿيئي يا نه؟ (١١) تصوف تي ڪهڙا ڪتاب پڙهيا اٿئي؟ (١٢) همه اوست ۽ همه از اوست مان ڪنهن جو قائل آهين؟ (١٣) جبر يا قدر مان ڪنهن جو قائل آهين؟ (١٤) دادو ۽ ٿرپارڪر جي کوسن سان جيڪب آباد جي کوسن جا ڪهڙا تعلقات آهن؟

زياده خير والسلام، غلام مرتضيٰ

(٩)

سن، ٢٩-١٢-١٩٦٥ع. برادرم ميان محمد امين خان!

السلام عليڪم. هڪ خط ٢٤ تاريخ موڪليو اٿم، اميد ته پهتو هوندو. اوهان جا ٢٤ تاريخ جا ڏي لکيل خط مليا اڄ ڪلهه، لکڻ پڙهڻ جو ڪم ڪري رهيو آهيان. هن وقت

Gul Hayat Institute

ڏاڍين ١٦٧ مشاهير سنڌ جي حياتيءَ جو احوال قلمبند ڪري چڪو آهيان. آنهن مان پنجن جي حياتيءَ جو احوال ملاحظي لاءِ موڪليان ٿو، جيئن اوهان کي پتو پئجي سگهي ته مختصر ڪهڙيءَ طرح سنڌ جي مختلف ماڻهن جي زندگيءَ کي قلمبند ڪري رهيو آهيان.

اوهان پنهنجي نسبت ٢٤ تاريخ واري گهربل احول کان واقف ڪندا. ڊيگهه نه ڪپي. سوالن جا جواب ملي گهرجن.

١- اوهان کي ڀاءُ گهڻا آهن. سنڌن نالا؟

٢- اوهان کي اولاد ڪهڙو آهي؟

زياده خير و السلام، غلام مرتضيٰ

Gul Hayat Institute

فصل چوٿون

سال ۱۹۶۶ع جا خط

(هن دور ۾، ڪل ۱۳۹ خط محفوظ ٿي سگهيا، جن ۾ مان ۱۱۵ خطن جو اختصار ۽ تمائين جي-ايم-سيد جا ۱۲ خط، هن فصل ۾ ڏجن ٿا. —مرتب)

[سال ۱۹۶۶ع اهو سال آهي، جنهن تائين ست سال ۽ ڪي مهينا آءٌ سنڌ جي محبت خاطر، جنرل ايوب خان جي دور آمريت ۾، جيل ۽ نظربندي ڪاٽي چڪو هوس. پر بقول منشي محمدابراهيم: "راڄ مٿان راڪاس ڦري ويو، ٻڪو ناهه پليرو. گهرگهر گهور انڌيرو"...... جو حال هو. سواءِ چند دوستن جي ديبل آواز جي پيو ڪنان به آواز ڪونه نڪتو. محمدامين خان کوسو، هڪ ٿي درويش صفت انسان هو، جنهن جي دعائن ۽ سحرگاهي آهن، قدرت جي رحمت کي جوش ۾ آندو ۽ مون کي سال جي ابتدا ۾ ۲۳- مارچ ۱۹۶۶ع تي نظربنديءَ مان آزاد ڪيو ويو.

پاڪستان ۾ جناح کان وٺي اڄ تائين جوڪي به حڪمران ٿيا آهن، سي مهاجر پنجابي مستقل مفاد جا ڪڏا، ايجنٽ ۽ ٻانهن ٻڌا ٻانها ٿي رهيا آهن. جيتوڻيڪ انهيءَ گروه کي منهنجي آزادي پسند نه پئي هوندي، تنهن هوندي به جو مون کي جنرل ايوب آزاد ڪيو، اُن کي مون محمدامين کوسي جي دعائن ۽ سنڌ جي درويشن جي روحاني اثرن جو نتيجو سمجهيو. مون کي خبر هئي ته ذري ماتر به سياسي آواز ڪڍڻ مهاجر-پنجابي مستقل مفاد (جي سنڌ جا بدترين دشمن هئا) برداشت نه ڪندا.

تنهن ڪري، سنڌ جي عوام ۽ خواص کي گهريءَ ننڊ ۾ ستل ڏسي، مون پنهنجو رويو بدلي، سنڌين جي ڪلچرل تعليم ۽ تربيت لاءِ توجهه ڏيڻ شروع ڪيو. سڄيءَ سنڌ جي مکيه درگاهن جي زيارت ڪيم، ۽ پڻ سياستدانن کي به آن گروهه ۾ شامل سمجهي، وٽن حاضري ڏنم. جن ۾ هڪ شهيد سنڌ الهه بخش سومري مرحوم جي مزار جي حاضري، ۽ ٻي برادرم محمدامين، عاشق سنڌ، الهه بخش جي ساٿاريءَ، ۽ مون لاءِ هر وقت دعائون گهرندڙ بزرگ جي حاضري هئي. برادرم محمدامين، هن موقعي تي نهايت ڌام ڌوم سان ضيافت ڪري، ان کي ”جشن محمدي“ جو نالو ڏنو. آن کان پوءِ سنڌ جي مختلف درگاهن جي ميلن تي مون ڏهاڪو کن ”بزم صوفياءِ سنڌ“ جي نالي مجلسون سڏايون، ادبي مقالا پڙهيا ۽ پڙهائي، صوفيانه راڳ جي مجلسن سان مزين ڪيو. پر ڏسڻ ۾ آيو ته مهاجر ـ پنجابي مستقل مفاد، جن پاڪستان کي پنهنجو مرغزار بنائي، لٽڻ ۽ ڦرڻ تي کڙيو، تن کي اهڙي بي ضرر تحريڪ سان به سندن مفاد کي خطرو محسوس ٿيو ۽ مون کي وري نظربند ڪيائون ۽ آن سان گڏ منهنجي ڪتابن کي پڻ ضبط ڪيائون. هيءَ سال انهيءَ ڪشمڪش جي احوال سان پرهڻ آهي. [(ج-س)]

Gul Hayat Institute

(١)

عزيزآباد، انڙن، ١-١-١٩٦٦ع.

حضرت قبلا جي-ايم- شاهه!

تنهنجي برخلاف لهگ وارن آڏا آيتا مضمون لکڻ شروع ڪيا هئا، مان جواباً ضرور ڪجهه نه ڪجهه لکيو هو، پر ڏسڻ ۾ اچي ٿو ته ڪنهن به اخبار آن کي شايع نه ڪيو. هڪ اڌ ست، هڪ مضمون جي توڏي موڪلي ڏني هئم.

هن وقت ڪاٿي به اهو صاف لکيل ڪونه آهي ته پاڪستان ڳالهه واريءَ تحريڪ جو آخرين اهم ترين فرد توهان ئي آهيو. توهان ميدان ۾ نه اچين ها ته سياسي طرح اهو ممڪن نه هو ته پاڪستان ڏيڻ تي انگريز آماده ٿئي ها، ۽ ان طرح شايد هندستان به آزاد نه ٿئي ها.

سنڌ ۾ الهه‌بخش مرحوم، آزاديءَ جي تحريڪ جو حصو بڻي قبول ڪيو ۽ تو پاڪستان جو اعلان ڪيو.... سنڌ ڏي فيصلي‌ڪن خطو هو. هاڻي به اهوئي خطو فيصلي‌ڪن آهي. خطي ۾ ته چوطرف ننڊ ۽ غفلت آهي. جاڳن ڪير ٿا؟ اهي ئي هن خطي جا فيصلي‌ڪن آدمي به آهن، ته خود خطو به آهن. دامن تنهنجو، همت منهنجو— سجاڳي رکو آئي ئي اٿمي!! روشنيءَ جو مرڪز ان نياز ۽ ناز ۾ اٿئي!!

مسٽر جناح جون همتون بلڪل پنهنجيءَ جاهه تي آهن، پر محض ”لوڪ رهين گي“ سان پاڪستان ڪوملئو هو، يا اڄ قائم رهي سگهندو آهي؟ ......

توکي راضي ڪرڻ واسطي ڪهڙا نه جتن ڪريان ٿو؟

”ڪچھ تو هي جس کي پرده‌داري هي!“

محض هڪ مجبور نظربند سان ايذا متا ڪير ماريندو آهي؟ ڪو اختيار ڪيا طاقت ته آهي ان نظربنديءَ ۾ به جنهن جي ڪري هي عاجزيون ظاهر ٿين ٿيون. هيڏيون دعائون برڪتن پرپور موڪليندو رهان ٿو.

رات جو ڏيڍ ڪن هوندو. انگريزي نئون سال شروع ٿي ويو.

١-١-٦٦: دعا طلب، محمدامين کوسو.

(٢)

عزيزآباد، انڙواهه، ١-١-١٩٦٦ع. حضرت قبلا جي-ايم- شاهه!

الله جون مهربانيون پنهنجي حال تي.

Gul Hayat Institute

ڏس! سنڌ اندر حيران پريشان حڪام جي دروازن تي ڪتن جيان پيچ لٽڪائيندڙ ڪيترا آدمين جا آهن.

پير علي محمدشاهه راشديءَ، هڪ گهوڙي جو مثال، پير ترابعلي شاهه جي زندگيءَ بابت لکندي ڏنو هو ته هڪ گهوڙو مرضيءَ کان سواءِ نه هلندو هو. هوڏانهن وڏيرن جا ڪيترا ڪاهڪتر وٽ لوس لوس ڪندا نظر آيا. پير ترابعلي شاهه چيو ته هي گهوڙو به انهن کان چڱو آهي.

پاڻ علي محمد شاهه جا سڪيو ۽ سمجهيو آن بثال مان؟ خبر نه آهي. منهنجي يار اقبال وري ڪتي جو مثال ڏنو آهي:

من نه ديدم ڪه سگي پيش سگي سر خم ڪرد!

اهڙيءَ سنڌ ۾، جنهن ۾ ڪتن کان خوارتر خدو وارا موجود آهن، تون به آهين جي آزاديءَ غيرت، شرافت ۽ انسانيت جي شمع سوزان بڻيل يا خود دست قدرت جو پاريل!!

چراغ را ڪه ايزد بر فروزد
ڪسي ڪو تف زند ريشش بسوزد!

سنڌ توکي وساري ويهندي ته، اهو گناهه ڪو قدرت طرفان معاف ٿيڻ جو آهي؟ الله پناهه ڏي! ڪن گهڙي آلا به اکڙ چٽ ٿي وڃنا آهن ..... دعائون ڪندو ڪر!

دعائن جو محتاج، محمدامين کوسو.

Gul Hayat Institute

(٣)

عزيزآباد، انڙواهه، جيڪبآباد، ١٠-١-١٩٦٦ع

حضرت قبلا جي-ايم شاهه صاحب!

السلام عليڪم. سحريءَ واسطي اٿڻ کان اڳ، بستري ۾ ئي اهو خيال آيو ته جي-ايم-سيد کي عرض ڪريان ته "هر ڪسي را بهر ڪاري ساختند" .... اسلام جو واڌارو ڪرڻو آهي.... ڪفر ۽ شرڪ کي ڪنبائڻ واسطي محض هٿيار ڪم نه ڏيندا

۽ نه پروپگينڊا به ڪارگر آهي. هت ڪهڙجي محمدي آواز- محمدي آواز اٿوئي سن شريف جي گوشه تنهائيءَ جي بادشاهه وڏان آهي.

هي تحريرون رواجي تحرون ڪري نه سمجهه!....... اسلام ۽ مسلمانن جي فتح بابت لکبي رهيو آهيان ... مسلمانن جو آواز ٻڌجي، هن ملڪ ۾ تون هڪ دفعو ڪفر جي سيني ظاهري طاقتن کي شڪست ڏيڻ ۾ ڪامياب ٿيو آهين..... باقي مسٽر جناح تي تون ڪاوڙئين، ته منهنجي سائينءَ کي به مسٽر جناح تي ڪاوڙ آئي. هو ڪراچيءَ مان ڪاوڙ ۾ روانو ٿيڻ تي هو، ليڪن مير هزارخان ڊي-ايس-پيءَ هن کي ريجهائي ۽ نيزاريون ڪري روڪيو.... سردارخان جو ووٽ پاڪستان لاءِ نه وڃي، آهو ڪيس قبول ڪونه هو. هن معاملي ۾ توکي نه مڃيائين. تون ڪيس پيارو آهين. ان ۾ هالي هنن تحريرن جي ملڻ کان پوءِ ڪو شڪ ڪري سگهجي ٿو؟...... توکي سنڌ جي برتريءَ جي ڳڻتي آهي. ڳڻتي تون نه ڪر. سنڌ بلڪل برتر آهي، توکي بار بار اهو لکجي اچي ملي ٿو. سنڌ حرم ڪعبو ۽ حرم نبوي صلعم نه آهي، پر انهن کان پري ۽ جدا به نه آهي. هيءَ سر زمين پاڪ، مقدس، حرمين شريفين سان ڳنڍيندڙ آهي. سنڌ نه هجي ها ته ڪم از ڪم مان مسلمان نه هجان ها!.... سنڌ بلڪل مٿاهين آهي. ان اعزاز ۽ عظمت لاءِ، سنڌ حڪومتن جي محتاج آهي ڪانه؟ حڪومتون سنڌ جون غلام ۽ پاهيون تي ويهنديون آهن. ...... محمد امين کوسو.

(۴)

عزيزآباد، انڙواه، ۲-۱-۱۹۶٦ع،

قبلا حضرت جي-ابر-شاهه!

مسٽر جناح لاءِ تنهنجي تعريف جي هڪ فقري ته ”مسلمانن هن کي قائداعظم چيو“..... بندي کي حضرت مولانا ابوالڪلام

Gul Hayat Institute

آزاد جو هڪ مقولو ياد ڏياريو. زبان ته اهڙا ساڻ ڳالهائڻ تي قدرت نٿو رکي سگهان، ته به مطلب هيٺ لکان ٿو:

”هان مورے ڀائي! عوام ڪا ڪيا ڪهنا؟ رد ڪرنے پر آئين، تو مسيح ابن مريم ڪو ڀي رد ڪر دين، اور پرستش ڪرنے پر آجائين تو گوساله ڪي پرستش ڪرين!“ ——— سامريءَ جي ڳئونءَ کان تو وارو مسٽر جناح ڇڳيرڙوئي هو. پر هڪ ڏي ساميءَ ۾ ’اها هستي، اها هستي،‘ جو شروع ڪري ڏني اٿئي، وچ ۾ ڀائي به ڪونه پيتو— ..... تاريخ جي گردن ته نه مروڙ. ڪٿي پاڻ لاءِ ۽ پاڻ جهڙن لاءِ خدا ڪري لکيئنس. واقعي هيو به آن وقت تو پارن لاءِ خدا، تڏهن ته سنڌ جي ڳالهي تي آبتي ڪاتي ٻئي وهائي. ڪهڙي احمق توکي ڇيو ۽ سمجهايو آهي ته انگريزن تي هن جو رعب هيو يا آهي؟ انگريز جي دماغ جا ڌڻر ڪافي پنڪچر ٿي چڪا آهن، ته به مان ڪي اها اميد ڪانه آهي ته اهي ايتريقدر احمق آهن، جو تنهنجي ممدوح (جناح) کي ان جي هزارين حصي جيتري اهميت اج به ڏين واسطي تيار آهن، جيتري تون ڏئين ٿو! ڪجهه هوش ڪر، وهلور نه وڃ! مان اڃا جيئرو آهيان. پر بابا!! توهان پارن آدمين کان بچڻ کپي. وري جي ساڳيو جنون سوار ٿي وڃئي، ته مان غريب کي ته گڏهه جي ڪُل ۾ وڌهي ساڙائي رکندين. اڳ به انهيءَ (جناح) جي شان مقدس ۾ گستاخيءَ جي عوض ليگ کان نيڪالي ڏيئي، ثواب دارين لاءِ هڪ ڪم نه تو ڪيو هو. هاڻ به باز نه ٿو اچين. ڇيرڻ کي شهباز چوڻ وارو مان نه آهيان. مان ته آن وقت به ڪيس چيو هو ته ”مان سنڌس سياست ۾ قطعا اعتبار نه رکندو آهيان. مون کي ڇڙيو سڏڻ ٺيڪ نه آهي. توکي ڀيڪي وٺي سو ڪر، پر آءٌ گزدر ۽ کهڙي کي سنڌ جو وزير ڪرڻ نه ڏيندس،“ ”مان توکي چوان ٿو ته پاڪستان هلائڻ لاءِ تو جهڙن ماڻهن کي وڏڻ گهرجي“ هن چيو. ”پر سنڌ ۾ مون کي تنهنجي ليگ ۾ رهي، پاڪستان

Gul Hayat Institute

ملائڻ ڪير ڏيندو؟" منهنجو ارشادگرامي هو. "I am with you" هن ننڍڪ مان آواز ڪڍندي، پنهنجي هميشه جي عادت موجب چيو. "مون کي توکي رد ڪرڻ لاءِ ڪو سبب ڏي ڪونه آهي ۽ نه ڏي اهو وهم وڃڻ اٿم ته پاڪستان ملائڻ لاءِ گزدر ۽ کهڙو ڪارائتا ٿي سگهندا. پر آهي وس پڄندن ته مون کي ڦاسي ڏيئي ڇڏيندا." اِتي هو بي مزي طور کليو.

پر توکي ته خدا نظر ايندو، ڇو جو تو پيو بڙو آدمي ڏٺو جو ڪونه آهي. آه! چشم غلط بين ۽ دل بيدرد لاءِ جناح ئي خدا نظر ايندو آهي. جاتي وڻ نه آهي، آتي ڪانڊيرو به وڻ هوندو آهي. تو ٻاري زورآور کي آدمي ڇا چوي يا ڪري؟ ...... منهنجو وس چوڻ، آکڻ ۽ سمجهائڻ آهي، وڌيڪ ڇا ڪريان؟

ڪجهه تـوازن رکڻ سک! حسرت موهانيءَ ڪهڙي مقبوليت حاصل ڪئي. تو وارو مسٽر جناح هن جي بوٽ جي تسمي جيتري قيمت لهي؟ — محمدامين کوسو.

(٥)

عزيزآباد، اٽڙ واه، ٢-١-١٩٦٦ع

حضرت جي-ايم- شاه!

الله جي خاص عنايت جو اڄ نمونو ڏٺم- مان پنهنجي بي-اي جي ڊگري ديد سان ورتي هئي، يعني سال ڏيڍ گذرڻ کان پوءِ- ان وچ ۾ يونيورسٽي جي عهديدارن ۾ ڪافي تبديليون ٿيون. اڄ پراڻن ڪاغذن ۾ ڊگريءَ تي نظر وڌم، ته نواب محمداسماعيل خان صاحب جي صحيح ڏٺم.

نواب صاحب ڪراچيءَ ۾ ايندو ته تنهنجي سڏن تي هو، پر هر دفعي منهنجي غريب هوٽل ۾ اچي چاه پيئندو هو. سندس پٽ جي-اي مدني منهنجي قريب‌ترين يارن مان آهي. ٻئي درجي وارن يارن مان خاص درجو سردار بهادرخان کي آهي.

Gul Hayat Institute

نواب صاحب کي هڪ دفعي پير ۾ سوڄ هئي. مان ڊاڪٽر هيمنداس، جو ان وقت وزير هو ۽ منهنجو جيڪب آباد جي زماني جو خاص ڊاڪٽر هو، وٽي آيس. ڊاڪٽر هيمنداس، منهنجي اسڪول جي هيڊ ماسٽر مسٽر هيرانند جو ڀائٽيو هو. جڏهن مان سکر جيل ۾ ڪافي بيمار هوس، ته ڊاڪٽر صاحب جيل ۾ آيو ۽ مان کي پوري ڊاڪٽري همدرديءَ سان تپاسيائين. ڪلاڪ کن مان وٽ ويٺو رهيو ۽ منهنجي جيل واري چاهه پيتائين. جيل ۾ اچڻ کان اڳ به ڊاڪٽر صاحب جي نسخن جو استعمال ڪندو هوس.

تو واري گزدر سان جيل اندر تمام سخت لهجي ۾ هٿ ملائڻ کان انڪار ڪيم. مان پنهنجي معصوم ٻار جي علالت ڪري پيرول تي نڪري، جڏهن ڪراچيءَ آيس، ته تون سراپا مهربانيون بڻجي وئين. توکي اهڙي ته تڪليف پهتي، جو مان حيران هئس ته توکي مان سکون سان اندر ۾ ڪيڏي نه الفت آهي!

مان ڪانگريس ۾ ته هئس ڪونه، ڇو جو جنگ سبب منهنجو سخت ۽ شديد اختلاف هو. ان کان اڳ مرحوم الهه بخش جي سوال تي مان کي ڪانگريس مان نيڪالي ڏني هئائون. هاڻي ٻڌي مرن پڙوا پنهنجي حماقت تي. منهنجو چوڻ ميجهن ها ته الائنجي ڇا جو ڇا هجي ها؟ ان تقرير ۾ مان چيو هو ته "توهان پاڪستان ٺاهيو ٿا ۽ ان جو مقابلو ڪريان ٿو." ان تاريخي تقرير جو، جنهن ۾ منهنجي ئي ووٽ تي الهه بخش جي وزارت بچي وئي، تو اڄ ڏينهن تائين داد نه ڏنو! داد ونجي ٿي تو هڪ ڪان، جنهن جي داد ۾ ڪو لطف ته آهي! مان تو واري مسٽر جناح کي حقيقتن حساب ۾ نه آڻيندو هئس، ۽ نه هاڻي به آڻيان ٿو.

هاڻي توکي "الف - ب - ت" ڪري پڙهايان ته ڪو قدر پوئي! تون ليڪ (ليگ) بڻئين، ان کان اڳ جي لهڪ

Gul Hayat Institute

(ليگ) جو جائزو وٺ! تون ليگ ٻڌجي، جو ميدان ۾ پنجون پانيون، ۽ ٽوڪي جو مٿي جو سينهون ڪٿي ٻڌايائون، سو ڇو؟ ان تي نظر ڪر! پوءِ سنڌ اسيمبليءَ اندر پنهنجي تقريرن ۽ هندن جي مٿان حملن کي پڙهه! پٺي ساري ملڪ اندر ڪٿي به ڪو جي - ايم شاهه پارو سنڌ کي قتلام ڪرڻ وارو ڪو پيو نظر اچي ٿي ته .... تو سنڌ کي جناح جي حوالي ڪري، ليگ جي حوالي وڏي سياسي ڪاميابي ڪري ڏني.

الهه بخش، جي شهادت مان لاهه وڏو حادثو هو، ان جو بدل پيدا ڪري نه سگهيس. مسٽر پيرزادو بيشڪ معشوق يار آهي، پر هن ۾ اها ادا ڪاٿون اچي؟ مان کي ڏيڍ پيو منٽ الهه بخش کي ڪنهن ڳالهه تي پيهارڻ ۾ مشڪل لڳندا هئا. هڪ دفعي ڪراچيءَ ۾ مزدورن جي ٽرام وي گوديءَ تي اسٽرائيڪ ڪرائي، پاڻ بيٺو هوس. پوليس جو هجوم وڏي ديو نظر اچڻ لڳو ته مظلوم مزدور ميسجي ويندا. مان پير واري سنئيما مان الهه بخش کي فون ڪئي. ڪيس خوف ٿيو ته متان مان تي پوليس لاٺي چارج نه ڪري، چيائين ”مان اچان ڇا؟“ — ”تون نه بيٺو آهين، جڏهن مان آهيان. رڳو پوليس هٽائڻ جو بندوبست ڪر.“ — ”ها....!“ جواب آيو. ڪمال ڪيائين، جڏهن شري ڪانتي کي سنڌ مان ڪڍڻ جو فيصلو مان کي هڪ ڏينهن اڳ معلوم ٿيو. سڌا ڪانتي مان وٽ آئي. ڏکڻ هندستان جي صليقه مند عورت هئي. مان الهه بخش مرحوم کي وڃي چيو ته ڪانتي جو حڪم رد ڪر. سڌا مان مان پنهنجي معصوم پٽ، جنهن کي مان ”مولانا“ ڪري سڏيندو هوس، ساڻ هئي. الهه بخش جي نگاهه سڌا تي پيئي ۽ اکيون زمين تي ڏکا ٿيون. هڪدم خيال ۾ عملي شعريت پيدا ٿيس ته ڪانتي وڃي ته وڃي، پر جي سڌا ويئي ته مان محمد امين غريب جو الائجي ڇا حال ٿيندو؟ — حالانڪ سندس اهو خيال حقيقتن جي بلڪل برخلاف هو. مان پروچ ۽ انهن رازن کي چالندڙ، سوچڻي ويس

Gul Hayat Institute

ته الهه بخش هاڻي مڙندو ڪونه.

”چڱو، محمدامين، حاضر....!“ اڌ ڪلاڪ اندر ڪئبينٽ جو اجلاس گهرائي، ڪئبينٽ جو فيصلو ڪرائي، گورنر وٽ کڻي ويو. لڙائيءَ جو زمانو هو، گورنر کي ٺي آرڊر ڪرڻو هو. رات جو ٻارهين بجي تائين سموري ڪاروائي پوري ٿي. منهنجي ٿي هوٽل ۾ لکيل حڪم شري ڪانتي کي ملي ويو هوندو. صبح جو سويري شري ڪانتي کي ڪراچي ڇڏڻي هئي. ”بابا! شري ڪانتي، هيءُ آرڊر ته منهنجي عشقبازيءَ جي ناڪامي جو نالي ٽڪيٽ ماهو آهي“. مان شري ڪانتي کي سدا جي روبرو ڇيو. الهه بخش منهنجي لحاظ ڪري، اهو سمورو ڪم گهڙي کن ۾ ڪيو. سدا ته هونءَ به دوست آدمي هئي، پر الهه بخش ان کي اِي معنيٰ ڏني ته ”توکي ڪراچيءَ ۾ هاڻي رکايو سدا آهي نه ڪم مان.“ خبر نه اٿم ته سدا ۽ ڪانتي مسور ۾ هاڻي ڪاٿي آهن؟ جيئرا به آهن يا نه آهن؟ مان سان شري ڪانتي جي گهاٽي دوستي هوندي هئي. ڪافي محنتي مزدور ڪارڪن هو. مان سان ڪافي اٿڻ ويهڻ هوندو هوس. اڪثر ٻيئي زال مڙس مان وٽ ماني کائيندا هئا...... .... توهان به آهيو ته افسانه نويس، مٿان هن ۾ ڪو نڪتو نه ڪڍي وجهيو! نڪتو ڪونه آهي سواءِ اُن جي ته سدا جنس لطيف مان جيتري سڃاڻپ ملائيءَ ڪان ڏيڍ سئو دفعا وڌيڪ جاذبيت واري هئي. الهه بخش جي هن غلطفهميءَ کي وڌيڪ مضبوط ڪرڻ لاءِ مان ۽ ڪانتي، سدا سميت، ٻئي، ڏينهن سندس شڪريي لاءِ وياسين. هڪدم چانهه جو حڪم ڏنائين سندس ننڍڙي نياڻي سعيده معصوم مڙي آئي، ته ان کي چيائين ته ”وڃ! وڃي چاچا لاءِ چانهه کڻائي اچ“. ۽ پرواري هوٽل کي ٻاڻ فون ڪري، مٺايون ۽ ڪيڪ وغيره گهرايائين. مان ڪانتي کي ظاهر ڇيو ته ”بابا! اڃا به نه ٿو مڃينس. دعوتون به ڪري ٿو ۽ حڪم به رد ڪرائي ٿو، يعني اهو سڀ ڪجهه مان کي

Gul Hayat Institute

خوش ڪرڻ لاءِ" ڪامريڊ عبدالقادر رح، هڪ درويش قسم جو آدمي هو. قادربخش نظاماڻيءَ ڪيس چاڙهو ڏنئي، ڪاوڙائي موڪليو، ته مان ته سدا ڪانتي کي الهه بخش جا ڪيڪ ۽ پيسٽريون کارايان، هن کي رکو خالي چاهه پياريم. مان اهو معاملو سمجهي، پٺي ڏينهن ڪامريڊ عبدالقادر کي پاڪر ۾ وجهي، خانبهادر الهه بخش وٽ پهتس. چيم ته ڪيڪ ۽ پيسٽريون ساڳي هوٽل مان گهراءِ، جنهن مان ڪاله سدا لاءِ گهرايا هيئي! ....

— محمدامين کوسو.

(٦)

عزيزآباد، انڙواه، ضلع جيڪب آباد، ٤-١-١٩٦٦ع.

قبلا حضرت جي-ايم-شاهه!

ٻاڻ قيدن ۽ نظربندين ۾ پيل آهيون، ته به ذهن ۾ اهو پرالو پوسو پريل اٿيئي. إنا لله وانا اليه راجعون- جناح جون تعريفون ۽ سنڌ پرستي هڪ دماغ ۾ سمائجي نه سگهنديون آهن. مسٽر جناح مان گڏجي ڪم ڪرڻ، جيئن حسرت موهاني، نواب اسماعيل خان ۽ شيخ عبدالمجيد ڪيو، معاملو اور آهي، جي-ايم-شاهه ٿي، مسٽر جناح کي سنڌ فتح ڪرائڻ واسطي آڻڻ ڪار ٿي اور آهي......

سيٺ حاجي عبدالله هارون، جيڪو سنڌ جو چوٽيءَ جو ليڊر هو، اُن جي مقابلي ۾ شيخ صاحب کي مان علي‌ڳڙهه مسلم يونيورسٽيءَ کان ترجيح ڏيئي سندس اليڪشن هن ضلعي ۾ پٺي لڙي. هن ضلعي ۾ شايد ووٽن جي گهٽائي شيخ صاحب کي هئي. سيٺ هارون مان سان يونيورسٽيءَ جي زماني کان يار ٿي ويو هو، ڪيس به سمجهائڻ ڪان ڪهن گسندو هوس.

مهرباني ڪري اهو فرسوده خيال ترڪ ڪر. پٺي جي پڻ ۽ پٺي ڪان سمجهه! مسٽر جناح، مسٽر جناح.... ڇا جو

مسٽر جناح؟ پوڇا تہ احمق ڪرنس ٿا، ان جو جواب پڙهين ٿو هنن الوهيت آميز خطن ۾ يا ٻيو ڪجهہ؟ ہہ نادان ڳرڳٽيءَ سجدون مين جب وقت قيام آيا! .... جڏهن تون جناح پرستيءَ جي نشن ۾ چور هئين، عين انهيءَ وقت هڪ مختصر گروه جا آدمي، سنڌ جي طول و عرض ۾ زندگي ۽ انقلاب جي هڪ برقي رو ڊوڙائي رهيا هئا. اهي آدمي ئي اصل سنڌ جو روح هئا. انهن آدمين جو خدمتگار، هنن خطن جو تحرير ڪندڙ توکي هاڻي بہ ذهن صاف ڪرڻ لاءِ حڪم ڪري ٿو. اسان کي سنڌ جي مظلوميت سڄائي ٿي! سنڌ جي مظلوميت ئي هنن خطن لکڻ تي آماده ڪري ٿي........

تون نظربند ڇو آهين؟ مان ٿو ڪما توکان پڇا ڪيان!

.... تون پاڻ پنهنجي ذات ۾ جيئن تہ جوهر رکندڙ هئين، تنهنڪري توکي ئي تڪليفن ۾ ڏنائون. اهي تڪليفون بيسود نہ وڃن، انهيءَ لاءِ ئي جتن ويٺو ڪريان .... تنهنجو نالو، جيڪو قوم جي دشمنن وٽ گروِ هو، سو هنن خطن ذريعي آزاد ڪرڻ گهران ٿو. تو وٽ ڪڏهن، احمقن ۽ قرمساقن کي ڏاهن ۽ انهن کي پنهنجو محتاج ڪرڻ جو هنر آهي. اهو هاڻ بہ استعمال ڪري سگهين ٿو. مان بہ اهوئي ٿو چوان تہ پنهنجي جند ڇڏائي، سنڌ ۽ هند ۾ نئين زندگي پيدا ڪر!

قهر خدا جو، مسٽر جناح کي تہ آسمانن تي پهچائي ڏنو اٿئي، باقي اميرالمسلمين محمدايوب خان سان ڳالهائڻ بہ توکي ڏکيو وٺي! .... پاڻ کي برقعي ۾ ڍڪيو ويٺو آهين.

تون برقعن ۾ ويهڻ جي لائق نہ آهين. تون مسڪينڙو مسٽر جناح جو ٻچ لڳائيندڙ آهين، پاڪستان جو ظاهر ۽ برملا مخالف تہ مان هوس. مان کي منهنجو سائين نہ هٽائي ها تہ توکي يا مسٽر جناح کي پاڪستان ٺاهڻ ڏيان ها؟ — مان ابوالڪلام ۽ غفارخان ڪونہ آهيان، جو ڪم ڪرڻ نہ ڄاڻن. پٽول رحمت الله عليه کي پنهنجو يار ٻڌائيندڙ مان هوس. ڳَ تي

مهاتما وٽ مولانا ابوالڪلام جو مقابلو ڪندڙ مان هوس، الله‌بخش درين معامله چه باشد؟ منهنجي ڏي پروگرام جو هڪ فرد هو. دردشت جنون من جبريل زبون صيدي......

ڪتاب بيشڪ اهڙا لک، جنهن مان عقل ۽ فهم سنڌين جو چٽ ٿئي! اڪيلي تباهه حال- وري راشدي بهادر جون قائداعظم ”رحمت‌الله‌عليهون“، هاڻ تو واريون ”اها هستيءَ“ جون ڳالهيون! غريب محمداميون وچي ته ڪاڏي وڃي؟ ”اين‌خانه همه آفتاب است!“ بنده خدا! مان جهڙا مڙي تي تي نظر رکڻ لاءِ رحم پري نگاه ڪر! مان عاجز ترين آدمي به سنڌ ۾ آهيان.... مون مسٽر جناح جو مقابلو ڪيو، تون مان کي سنڌس ٿالي ڪهڙو رعب ويهاري سگهندو آهين؟ ڪهڙي کي کهوگها ڏنم. پنهنجو پٽ آزاديءَ جي راهه ۾ قربان ڪيم، پنهنجي مٽي تي ڪهاڙين ۽ لوڙهن جا گهاءُ سهي، پنهنجي پاڪ ۽ صاف بدن جي رت سهرن جي حساب سان وهائي ڏيکاريم! اڇا تون مسٽر جناح منهنجي ڪوفت لاءِ پڙهندو رهين ٿو؟ آخر مطلب تنهنجو ڪهڙو آهي؟ وري پاشائي، وري غفارخان! باقي مان؟.... منهنجو ٿالو ڪاٿي به نظر ڪونه ايندو، تنهنجي پنهنجي صوبي ۾ به!؟

يونيورسٽيءَ کان نڪري، تو سان، شيخ صاحب سان ۽ احمقن ۽ بدمعاشن جي ساريءَ سنڌ سان، توهان جي اڪين اڏو، توهان جي خدا ۽ ديوتا مسٽر جناح سان جنگ آزمايون ڪيم. هاڻي به ڪري رهيو آهيان. ڪجهه داد ته ڏي اي ستمگر!

منهنجو يار شهيد نه ٿئي ها، يا مان کان هڪ ٻه غلطيون نه ٿين ها، ته مان توهان سڀني کي ڏيکاريان ها، ته گهٽي ويهڻ سؤ ٿيندو آهي. سنڌ جي خاڪ جي ذري ذري کي مسٽر جناح کان وڌيڪ طاقت بخشي، مقابلو ڪندو رهان ها ۽ هرگز نه هٽان ها......

پر هن الله جي برگزيده پانهي کي ڇا چوان، جنهن جي چوڻ تي مان هٽي ويس. پاڪستان جبر مان ڏهڻ ڏنم- تون وري مان کي ڪهاڻيون ڪٿي، پڙهائڻ هليو آهين، ته پاڪستان مسٽر

Gul Hayat Institute

جناح ڌڙيو! اهي ڳالهيون پاڻ وٽ رک. مان وٽ لڪ لڪاءُ نہ اڳ هو ۽ نہ هاڻي بہ آهي. سڀڪجهہ چٽائان ٿو......

مان ڪي ڏيڍ انچي شاستري احمق ڪان مرعوب ٿيڻ جو ڪو سبب ڪو نہ آهي. هو تہ نامعلوم (Unknown body) هوندو هو، هاڻي بہ نامعلوم ڪري سگهجيس ٿو. پاڪستان حڪومت وارا خيرن سان هاڻ هليا آهن، شاستريءَ جي مقابلي لاءِ قافلا بڻائي، تو جي. ايم شاهہ جي نظربنديءَ جو بيچ لڳائي! پڌي مرن پهلوانين جي دعوي ڪرڻ سان!

موچي ۽ نائي پاڻ ۾ اٽڪيا. هڪ نهيرڻ ۽ ٻئي آر ڪنڍي، تہ سنڌين رنون قرآن کڻي بيٺيون، تہ مڙس وچي هٿيارين پيا آهن! ذهن ۾ جو مسٽر جناح جي هستيءَ جو عڪس هوندن، تہ انهين ٿي ڪندا....... تون پاڻ تہ سياسي روڙا ڪائي، مسٽر جناح ڪندو رهيو آهين، هاڻي وري انگريز قوم جو بہ آڇو منهن ڪرڻ لڳو آهين، تہ انگريزن تي بہ ڪن جو رعب هو! واهہ تنهنجي تاريخ داني! پاڻ کي ابتريءَ غلط فهميءَ ۾ نہ رک! انگريزن کي سنڌين سچي پچي ۽ صالح اولاد سر غلام حسين هدايت الله مشورو ڏنو تہ پاڪستان ڏاهيو. سر غلام حسين منهنجو گهرو يار هو، اها خبر شايد توکي ڪا نہ آهي. مان کي تنهنجي ليڪي ڪٽڻ کان بچائڻ لاءِ نيشنل وار فرنٽ جو ميمندار بڻايائون. ظاهر آهي تہ مان پاري صاف ذهن آدميءَ لاءِ ڪهڙو اعتراض ٿي سگهندو هو. بصد شڪريہ قبول ڪري، وڏي ڪر ۽ فر سان آزاديءَ هند جو جهنڊو چاڙهي ويٺو هوس......... مان ڪو پٺو ۽ ٽٽون تہ ڪو نہ هوس، جو ڪانگريس جي ٻين ”پٽ ڪارن“ وانگر ڪانگريس جي غلط پاليسيءَ کي صحيح چوان ها! ان وقت انگريز ڊپٽي ڪمشنر مسٽر آر. آر. پيئرس (R.R.Pearce) جي موجودگيءَ ۾ مان کي گلن جا هار وڌا ويا. گلن جي هارن کي لائق ڪو نہ سيني تي هار موجود، مان فرمايو ”مان ساڳيو ئي آزاديءَ جو سپاهي آهيان. فرق صرف هيءُ آهي تہ

Gul Hayat Institute

انگريزن کان بہ وڌيڪ خطرناڪ دشمن حملي آور آهي، جيڪو انگريزن جو بہ ساڳيءَ طرح دشمن آهي. مان، ڦريو ڪو نہ آهيان، مان ساڳئي آزاديءَ جي محاذ تي بيٺو آهيان، مان انگريز جو مقابلو ڪندس، جرمن جپان جو مقابلو ڪريان ٿو. انگريز جيڪڏهن منهنجي سپاهيانہ عزم جي تعريف ٿو ڪري، تہ اها هن وقت سندس نوڪ نيتي آهي. اڄ جيتري هندو مسلم اتحاد جي ضرورت آهي، اوتري اڳ نہ هئي. انگريز تہ هندستان مان ضرور وڃڻا آهن. انگريز وڃن ۽ انهن جي جاءِ ٻيا اچي وٺن، انهيءَ لاءِ تہ مان اڳتي آيو آهيان تہ ائين ڪرڻ نہ ڏيان. انگريز تہ ويا سمجهو. مان جرمن ۽ جپان جي وڌندڙ طاقت کي نيست ۽ نابود ڪندس ۽ انساني حقوق جي حفاظت ڪندڙ طاقتن جي نمائندگيءَ واسطي ئي هي هار پاتا آهن. هي هار انگريزن جي نوڪريءَ جا نہ، بلڪ منهنجي تازي ۽ نئين واءُ تي منهنجي پنهنجي ئي آدمين جا وڌل هار آهن. مان ساڳيو توهان جو خادم ۽ پنهنجي قوم جي آزاديءَ جو سپاهي آهيان." آخر ۾ مان فرمايو "هندستان"، جواب آيو "آزاد!" "هندو مسلم اتحاد" — "زنده باد!" — منهنجي ئي حق پرست ۽ آزادي آڻيندڙ تقريرن تي هربل ۽ هيرابل هندن جي اڪثريت جو آواز اٿيو .... ان زماني جي منهنجي هڪ وڏي تقرير سنڌ اسيمبليءَ جي رڪارڊ ۾ بہ انگريزي ترجمي ۾ تو کي ملي سگهندي. تو وٽ تہ شايد رڪارڊ هجي. مان مست الست قسم جو آدمي، مان رڪارڊ ڪهڙين ڳالهين جو رکان؟ اڇا فراغت ملي ڪاٿي اتي، جو اهڙيون عياشيون بہ ڪريان. اڇا تہ

مشعل بناڪي تابش داغ جگر کو مين
راتون کو ڍونڍتا هون تيري رهگذر کو مين!

تون بيشڪ مسٽر جناح "اها هستي" لکندو رهہ، مان "جي. ايم شاهہ" پڙهندو لکندو رهندس.

تو و طوبيٰ و من و قامت يار
فڪر هر ڪس بقدر همت است!

تولاءِ قضا قدر مسٽر جناح ٺاهيو، مان لاءِ جي-ايم- شاهه بڻايو! ڪٿيو تو يا مان؟ اهو فيصلو تاريخ جي هٿ ڪان وڌيڪ منهنجي عزم باطن شڪن جو محتاج آهي .... تنهنجي مسٽر جناح پڙهي ئي هڪ واقعو لکان ٿو. حضرت مولانا ابوالڪلام آزاد ”غبار خاطر“ ۾ ڪنهن هڪ خط ۾ مولانا شيرواني کي لکيو ته ”مان پنهنجي هڪ قيدي سنگتيءَ کي بلبل جي آواز، مٺي آواز طرف ڪن ڏيڻ لاءِ چيو ـــ ته هن ڪن ڏيندي چيو ته برابر ڪانئن جي پرن جي گڙگڙاهٽ جو آواز آهي.“ حضرت مولانا چيو ته ”پڇاءِ ته هڪ جي ڪنن ۾ بلبل جي ترنم‌ريزين جو پڙلاءُ اچي، ٻئي کي ڪانئن جي پرن جي ڪرخت گڙگڙاهٽ پڌڻ ۾ اچي، اهي ٻئي دماغ جو گڏ ڪجن ته ـ ؟“

مان ته اڌ راتين جو اٿي، حضرت مولانا عبيدالله سنڌيءَ جي ياد ۾ توکي دل ۽ جگر جي رت سان رڱيل اکرن سان خط لکان، ۽ تون مسٽر جناح جي هستيءَ تي لکندو رهين ٿو. ڏسين ٿو تفاوت؟ .... ـ توکي خود تنهنجي غلط ڪارين ڪان ڪيڻ واسطي هي سر آلاپيان ٿو، هي نغمه سرائيون ڪريان ٿو ۽ هي چنگ چوريان ٿو.

Gul Hayat Institute

تا تو بيدار شوي ناله ڪشيدم ورنه
عشق ڪاريست ڪه بي آه وفغان نيز ڪنند!

تون سڪين ۽ سمجهين، ان لاءِ ته هي شوريده نوايون ڪرڻيون ٿيون پون.

بي محابانه ز شوريدم نوايم مگذر
مرغ لاهوتم و از دوست پيامي دارم

.... اهي زماني ساز قسم جا آدمي (جناح ۽ ٽولو)،

اسان زماني شڪن مجاهد! اسان جي روش ۽ طرز مقلدانه نه آهي — ڇڏ مسٽر جناح کي، تون اسان حق پرستن واري جي-ايم-شاه ڏي نهار، ته معلا ملا طيءِ ٿئين. وقت جو اهم ترين آدمي جي-ايم-شاه آهي! جنهن آدميءَ (جناح) جو ڪالر به قوم ۽ ملڪ واسطي ميرو نه ٿيو هجي، رندان قدح خوار جي محفلن ۾ انهيءَ جي پچار ڇا جي؟ هي دامن چاڪ قسم جي سنڌين جو دور آهي، جاتي سنڌ جي عشق ۽ محبت ۾ خون شهيدان ۽ دل و جگر ۽ بدن جي رت ڏيندڙن جا تذڪرا موجود آهن.

باطل پرستن جو مان معترف ٿي ڪين سگهندو آهيان مان محمدامين کوسو آهيان، مان ڪي سڃاڻ. ڏسي ڇڏ منهنجو چهرو! قلم ڪنهن جي به هٿن ۾ هجي، اسان تنهنجي چهري ۽ شڪل جي زيبائش واسطي پنهنجي ٿي رت جا محتاج آهيون. منهنجي پنهنجي زندگيءَ جي جدوجهد جي تاريخ ايتري ته هوش ربا آهي، جو مان ڪي پنهن ڏي نهارڻ جي به حاجت ڪانه آهي. منهنجي خاموشين ۾ طوفان، منهنجي گوشه نشينين ۾ انقلاب موجزن آهن. ڪڏهن ڪڏهن ڪري ٿو، پنهنجي ذهن جو اهو مڙيل ۽ بدبودار حصو، جنهن سنڌفروشين لاءِ ماڻهو تيار ڪيا! ليگ، ليگ، ليگ! ١٩٣٨ع وارو اجلاس!! شرمائڻ گهرجي توکي پنهنجي غلاميءَ تي! منهنجا ان وقت جا مضمون، ايمان تازي ڪرڻ واسطي پڙهه، ته نظر ايندءِ تاريڪيءَ ۽ آفتاب تابان ۾ ڪهڙو فرق!!

تون غيرن جي غلاميءَ (ليگ) جا ٻيج سنڌ تي رکيو وتندو هئين، منهنجو هٿ آهن ٻيجن کي پاره پاره ڪرڻ واسطي سڄيءَ سنڌ جو هٿ بڻجي، اڳتي وڌي رهيو هو. بازي توکٽي، توتي فتح مان ڪي حاصل ٿي.

اين سعادت بزور بازو نيست
گرنه بخشند خداي بخشنده!

— محمدامين کوسو.

Gul Hayat Institute

(۷)

٦-١-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم-شاه!

تون پنهنجي ذات ۾ آهي خصوصيتون رکين ٿو، جن کي صحيح، صحيح رستي تي هلائڻ سان مثل قوم جاڳي آٿندي.

اهي خصوصيتون، ڪنهن ٻه صوبي ۾، مسلم ليگ جي ڪنهن ٻه ٻئي فرد واحد ۾ نہ هيون، تنهنڪري مسلم ليگ جو پاسو ڪورو نہ هو توهڪ جي اچڻ سبب ترازوءَ جو ليگ وارو پڙ ڳرانُ ٿي پيو. جيڏن تہ تنهنجو مقام اهو نہ هو، ان ڪري مان توکي منٿون ڪيون، تہ جنهن نموني سان تون هلين ٿو، ان مان اقتدار ضرور انهن هٿن ۾ اچڻو آهي، جيڪي توکي ڏي تڪليفون ڏيندا. اهو اقتدار اهڙن هٿن ۾ نہ وڃي، ان لاءِ هڪ مختصر مگر تمام حوصلي واري گروهہ مان سان گڏ ٿي سنڌ اندر مقابلو ٻئي ڪيو، تون مڙڻ پوين ها تہ هيڏو سارو انڌارو ۽ انتشار، جيڪو ڏسين ٿو، نہ ٿئي ها.....

سنڌ جهڙن پس-مانده ڏڪرن ۾ تو ٻارا فرد، فرد واحد نہ هوندا آهن، آهي محاذ هوندا آهن. محض محاذ بہ نہ هوندا آهن، ۾ پوري قوم هوندا آهن. ....

سياست منهنجو ڪم آهي، فن آهي، مان آن کي چاڏان. جنهن عمل لاءِ وقت موزون نہ هوندو، آن جي تائيد ڪري نہ سگهندس. آءٌ غيرمانوس ۽ مجهول قسم جي سياسي جٿابندين ۾ قطعا حصيدار نہ آهيان. ڪميونسٽ ٿيس، هاري ٿيس، مزدور ٿيس، ڪانگريسي ٿيس، خاڪساريءَ ڪي قابل توجهہ بہ نہ چاتم. ممڪن آهي تہ خاڪساريت ڪنهن نہ ڪنهن وقت فروغ وٺي، ۾ ان جي اها معنيٰ ڪيڏ نہ آها صحيح بہ آهي، غلط ٿيندو............

Gul Hayat Institute

هن ملڪ جي هڪ اهم ترين شخصيت ٿـون آهين. تو ڪي ڪاوڙائي ملڪ کي نقصان ڏيارڻ، اها ڪانون جي ملڪي خدمت آهي؟ شيخ صاحب عقل وارو آدمي آهي. پر عقل وارن کان ڪڏهن اڪثر غلط ڪم نه ٿيندا آهن ڇا؟ غلط ته ڪيائين، وقت تي خبردار ڪيو مانس. جيئن هاڻي به ڪريان ٿو. سنڌ کان ٻاهر ڪنهن سان به ۽ ڪنهن به قسم جو سياسي لاڳاپو نولاء ۽ شيخ صاحب لا جرم آهي.

هي خط دستاويز آهن، جن جي اهميت قيامت سوڌو قائم آهي. ... . مان فتنو ۽ فساد برپا ڪندڙ نه آهيان. مان فتنن ۽ فسادن کي مٽائيندڙ، حق ۽ صداقت جي محبت آميز پيغام جو حامل باديہ نشين پروچ آهيـان ...... تون به هڪ سنڌ لکين ٿو، مان به هڪ سنڌ لکان ٿو، پڙاءِ دنيا جي تاريخ ڪهڙيءَ سنڌ اڳيان محبت ۽ عزت سان جهڪي ٿي؟ــــ مان فقرن ۽ جملن جو جوڙيندڙ صاحب قلم نه آهيان، مان ته سنڌ جي ازلي حسن کي نمايان ڪندڙ هڪ عاجزترين بندو آهيان. حسن ۽ زيبائش آهي ئي ان واسطي ته دوست ۽ دشمن اُن کي پسي، حظ حاصل ڪن.... ـــ محمد امين کوسو.

(٨)

٦-١-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي. ايم. شاهه صاحب!

منهنجو موضوع سخن اڄوڪيءَ سنڌ جي سياسي تاريخ سازي آهي. هڪ ڪاريگر جيان مان عاجز ترين سنڌي، تنهنجي سامهون هڪ نقشو رکان ٿو، ۽ اُن نقشي جي بنا تي عمارت اڏڻ گهران ٿو. اها سنڌ، وري پنهنجي دائره اثر ۾ پاڪستان کي، هندستان کي بلڪ عالمگير طاقت رکي ٿي. ان سلسلي ۾، هڪ ئي شخص واحد جو ذڪر مختلف فقرن، جملن ۽ الفاظ ۾ ڪندو رهان ٿو. اهو خود تون آهين. ظن و تخمين ۽

اندازي واريون ڳالهيون ته مان نٿو ڪريان. مان ته يقيني ۽ امر واقع بابت چوان ٿو.

توهان ۽ فخر سنڌ و هند شيخ عبدالمجيد، رڳو مان مسڪين جي مشورن تي هلو ها، ته سنڌ هن بيڪسيءَ جي عالم مان ڇڙو ڪانئي آئي وڃهندي. ڪنهن به ٻئي حصه ملڪ ۾، ان قسم جو وجودي اثر رکندڙ ٻه آدمي موجود ڪونه آهن ......

نعوذ بالله، خان عبدالغفار خان جي تذليل مقصود نه اٿم، پر آهو پنهنجي هند ۾ مقام تي آهو ڪم ڏيئي نه سگهندو آهي. جيڪو توهان ۽ شيخ صاحب ڏيئي سگهو ٿا...... هائي ستم ظريفيءَ جي حد نه هئي، جو شيخ صاحب هن پيرانه ساليءَ ۾ مس جناح جي درد فراق ۾ گويا سنڌ جا دور دراز شهر ووڙيندو وتيو ــــ مان برڪت علي آزاد کي دڙڪو ڏيئي چيو ته احمق! ڪهڙي "مادر ملت" ناهي اٿئي؟ چئو فخر سنڌ شيخ عبدالمجيد سنڌي زنده باد. نه ته پوءِ وارو سوچڙو ڪوڙيندو سانءِ. يڪدم شيخ عبدالمجيد زنده باد، جا نعرا شروع ٿي ويا. اهو به وڏو قرمساق قسم جو آدمي آهي. مسٽر جناح کي هڪ ڏکئي وقت ۾ پنهنجو وڏو ڪري پيهارياءِ ئين. آهي ته پنجابي رت رکندڙ. هر پنجابي به پنجابي نه ٿيندو آهي، ڪي تمام اوچي قسم جا آدمي آٿي به ٿيندا آهن. حضرت مولانا عبيدالله سنڌي ئي ڏسو، سيالڪوٽ جو آهي! پر هي سخت طوطاچشم قسم جو آدمي، منهنجي ضلعي جو، بدمعاشين ڪان باز نه ايندو آهي. پاڻ کي وري الائي ڇا جو ڇا مشهور ڪرائي! اهڙا گردن زدگيءَ جي لائق هوندا آهن ... اهان پارن لاءِ ڪمال بي حيائي ۽ بي ادبي آهي، جو مس جناح لاءِ مادر ملت جو مذهبي لفظ يا خطاب استعمال ڪريون!........ مان پنهنجي وات ۽ قلم مان آهو لفظ ڪڍي نه سگهندس، جو حقيقت جي برخلاف هجي. چوندس آهو، جو حق نظر ايندو. حق ئي آهي جو منهنجي قلم ۽ زبان مان نڪري

Gul Hayat Institute

ڏو....... دنيا جي تاريخ جي عجيب موڙ تي، مان سنڌ جي هن واهڻ مان، عالمگير انساني تاريخ ڏاهڻ لاءِ سنائي سيد جي-ايم-شاهه جو نالو پيش ڪريان ٿو. مان ڪي هن نسخي جي صداقت ۽ يقين ۾ پرو-سو آهي.

—— محمدامين ڪوسو.

(۹)

۱۱-۱-۱۹۶۶ع، قبلا جي-ايم-شاهه صاحب!

... . سائين مٺي محبوب ڪي تنهنجو نالو ڏاڍو وڻندو هو-مولوي ۽ عالم، دين جي بقا ۽ احياءَ جي سلسلي ۾، چوندا هئا ته حڪومت اهڙن ماڻهن جي هٿن ۾ هجي، جي سچا ۽ ايماندار هجن—— ته پاڻ فرمائي ڏيندا هئا، ته ”وه تو ايڪ هين، جي-ايم-سيد!“ يعني ساري هند ۾ سياست جي صداقت ۽ ايمانداري ته فقط هڪُ جي-ايم-سيد آهي!

الائي هي خط پڙهندو به آهين يا نه؟ مان ته هي اڳ ۾ موڪليندو رهندو آهيان... ... تون نظربندين جي لائق آهين؟ تنهنجي نظربنديءَ جو خيال مذهبي طرح به دل ۾ جنبش نه آئي ته ايمان ۾ خلل پوڻ يقيني آهي. تون سيد آل رسول جي، توکي اذيت پهچائڻ يزيديت نه آهي؟ ...... هڪڙي شخص کان پڇا ڪيائون، تنهنجو نالو ڇا آهي؟ چيائين ”بچو“. چيائون: ڪم ڪهڙا ڪندو آهين؟ چي: ٻانگن جي پرن ۾ هٿ وجهان. جواب ڏنائون، تون به نه بچندين!

—— شاهن جو شاهه، جي-ايم- شاهه، نظربند هجي؟—— هي اکر لکندي، منهنجي اکين ۾ ڳوڙها نه اچن ۽ دل درد سان ڀرجي نه وڃي، ته پوءِ مان محمدامين جي مسلمانيءَ جي دعويٰ غلط، ۽ منهنجي نسب جي صحيح هجڻ تي حرف هجي! قسم خدا جو صحيح النسب، پاڪ ماءُ جي پاڪ ڌيءَ پيٽي اٿم.

Gul Hayat Institute

شاهہ صاحب پيارا! مان کي تڪليفن ۾ نہ وجھہ، مان رسمي آدمي نہ آهيان. افسوس توکي پورو احساس منهنجين پاڻ سان رغبتن جو ڪونہ ٿيو! — پر اج بہ ياد اچيم ٿو، تون حيدر منزل اندر ڪنهن "دربور ميٽنگ" ۾ هوندو هئين ۽ مان ٻاهر گانڌي ٽوپي پهريون، محض تنهنجي انتظار ۾ هوندو هوس. ٻاهر نڪرندو هئين تہ بعض دفعا ٿهڪ مارينديءَ اچي ڀاڪر پائيندو هئين. آن مان اندازو لڳائيندو هوس، تہ واٿين ۾ ڪانگريس تي ڪو ڪاري ۽ زبردست حملو ڪري آيو آهين. مان وٽ تہ اهي آل انڊيا ليڊر اهميت ڪونہ رکندا هئا، ڇو جو مان وٽ پاڻ آل انڊيا ليڊر موجود هوندا هئا ۽ آهن. شيخ صاحب ۽ تون!! هاڻي بہ ساڳي ئي ڳالهہ چوان ٿو.

اسڪول جو شاگرد هجين ها ۽ مان تنهنجو ماستر هجان ها، تہ هنن خطن ذريعي جيڪي توکي سبق پڙهايان ٿو، آن بابت امتحان وٺان ها!......   — محمد امين کوسو.

(١٠)

عزيزآباد، اڙواهہ، ٢٠-١-١٩٦٦ع.
حضرت قبلا جي-ايم-شاهہ صاحب!

تنهنجي خط ملڻ تي جيڪا خوشي ٿيندي آهي، آن کي محسوس ڪرڻ لاءِ منهنجي دل پنهنجي پهلوءَ ۾ گهڙي کن رکي ڏس، تہ پتو پويئي...... اڌ راتين جو ڪڏهن آڻن تي ويندو آهي، تهجدگذار، عمولا نہ آهيان. پر ياد جو محبوبن جي رهندي آهي، تہ اهي ڏي گهڙيون شايد اصلي نماز آهن. شايد چوي پڪ!

محبت سپرينءَ جي، ايءَ پڻ چڱي هاج،
قضا ڪج نماج، وقت ورائڻ وترو!

...... مان جيڪي توکي چوان ٿو، اهو سياسي زبان ۾ ته آهي، پر آهي ڪا ٻي شيءِ! مان چوان ٿو ته تنهنجي طاقت جو سبب تنهنجو وجود آهي. جنهن کي ڪنهن ٻئي بيروني پچ يا پرتڪ جي حاجت ڪانه آهي...... توکي نظربند ڪرڻ وڏو پاپ جو ڪم آهي، گناهه عظيم آهي....... اسان وٽ، سواءِ منهنجي هنن خطن جي اهڙي ڪابه تحرير ۽ واضح شيءِ موجود هئي ڪانه، ته تنهنجو مقام اصلي ڇا آهي؟...

مسٽر جناح نه پر تو پنهنجي وجودي طاقت سبب پاڪستان بڻايو. سنڌ جا اڪثر آدمي انڪار وارا آهن.....

منهنجي خطن ۾ ٻن سياسي ليڊرن جو ذڪر آيل آهي، ٿيون مان! پنهنجي ثنا ۽ تعريف هڪ قسم جي ابلهي آهي. پر مون کي ان ابلهيءَ تي ناز آهي، ڇو جو تنهنجي خبرگيري مان ان وقت به ڪئي، جڏهن تون وڏو ليڊر هئين! لوڪ ته هيچ هئي، پر تون ته هيچ ڪونه هئين نه، آهين!. پنهنجي وجودي عناصر سبب هن دور جو اهم ترين آدمي آهين. توکي ٿي ڪم آڻڻ مان سيڪجهه ممڪن آهي.

تنهنجي اها ادا، ته سنڌي وري سنڌ ورن، مان ڪيائتري ته وٺي، جو اکين ۾ ڳوڙها اچي ويا. ملڪ جو اهڙو، ته ورن چونه ورن، هڪدم ورن. سنڌي مڙيئي سنڌي!...... تون سڀني سنڌين جو ليڊر آهين، نه ڪه ٻيو. تنهنجي آواز تي سڀ سنڌي، جڏتي به آهي هوندا، سنڌ طرف واجهائي زار زار روئندا ۽ اچڻ لاءِ بيتاب ٿيندا. موڪائين جلد موٽائين......

خود تنهنجي نظربندي ڪو ڪهڙ امتحان آهي؟ اهو تنهنجو جگر گردو آهي، دل ۽ دماغ آهي، جو هيءَ به سهان ٿو..... حيف هجي هاڻوڪن سنڌين کي، بيهودا، بيخبر! قدر تنهنجو نه ڄاتائون.

راشدي بهادر جا مضامون ڪڏهن ڪڏهن ڏسندو آهيان،

Gul Hayat Institute

الائي ڇا ٿا فرمائين؟ جڏهن آدمي راهه کان ڀٽڪندو آهي ته اڻين ٿي ڪندو آهي. صحيح ڳالهه غلط مقام تي، غلط ڳالهه صحيح مقام تي، پوءِ اُن جو شوو ٿي ويندو آهي. سنڌ جي عظمت جن جي دلين کي مسحور نه ڪيو، سي محروم ازلي ائين نه ڪندا ته ٻيو ڇا ڪندا؟.......

توهانجي شخصي اهميت کي ڪهڙو نقصان پهچي ٿو؟ نقصان ۽ خساري ۾ اهي آهن، جي نه سمجهندا نه ميٺجي ويندا! آفتاب جهان جي روشني پروڻ سان ڪير ڍڪي سگهندو آهي؟

— محمد امين کوسو.

(١١)

٢٠-١-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم-شاهه صاحب!

.... توهان ۽ شيخ صاحب جڏهن ٻين جي دامن ۾ چنبڙيل هئا، مان ان سنڌ جي ٿالي توهان کي دڙڪا ڏنا. ”سنڌ جدا ملڪ آهي“ اهو سڀ کان اول منهنجي ئي قلم کان نڪتو. ۽ حضرت مولانا عبيدالله سنڌي رحه جي تحريرن مان اُن جي تائيد مان کي پوءِ دستياب ٿي. — شيخ صاحب کي ته ١٩٣٠ع کان ٻه اک لکندو رهندو هوس. توهان ٻنهي هر زماني ۾ پنهنجو حليو بگاڙڻ جي ڪوشش ڪئي، ۽ مان روڪيندو رهيس. هاڻي ٻه توهان چوڻ ٿو ته مان توکي ڪنهن خر (ايوب خان) جي تابع ٿيڻ لاءِ چئو آهي- نعوذ بالله! ٻر گڏهه ۽ ڪتي سان اتڪ کان روڪڻ ته تابع ۽ مطيع ٿيڻ جي معني ۾ نه آهي. ڪو ڪتا پالي، جيڪي سنڌس اکيان هڏي واسطي پڇ لڙڪائين، يا ڪو گڏهه تي بار برداري ڪري، پوءِ آهو خر پرست يا سگ پرست ته نه چئبو! مان تو سيد عالي نسب کي سگ پرستيءَ يا خر پرستيءَ جي تعليم ڏيندس ڪيئن؟ باقي جهان ۾ ڪو گڏهه رهي ٿي ڪونه، ته آهر ممڪن نه

آهي. ڪڏهن هميشه رهيا آهن ۽ انهن ڪڏهن ڪان ڪم ورتو، واسطي فڪر انسانيءَ ڪان باموقعي ڪم ورتو آهي. اُن جو نالو تدبر، اُن جو نالو حڪمت عملي آهي.......

توهانجي نظربندي مان ڪي لڏي ويئي، تڪليف رسي ٿي. رستا مان وٽ سڀ کليل آهن، پر پابند به آهيان. توهان آزاد ٿيندڙ رهي سگهندوئي ڪونه! اهو به ڪري چئان، مگر شريعت جي حدود کي لتاڙڻ جو به خيال دامنگير هوندو آهي.

— محمد امين کوسو.

(١٢)

عزيزآباد، انڙ واه، ٢١-١-١٩٦٦ع.

حضرت قبلا جي ايم. شاهه!

...... الله توهان کي تا دير سلامت ۽ خوش رکي! توهانجي نالي مان سنڌ کي وري گلزار بڻائڻ لاءِ ھي مضامين غيب کان اچي رهيا آهن. صدين ۾ تو پارا ڪن خوشقسمت قومن ۽ ملڪن کي ملندا آهن، پر آهه! اُن قوم ۽ ملڪ جي بدقسمتي، جو ورن تو پارا به هجن ۽ پاڻ کي چائي والي يا بيخبريءَ سبب انهن جي قدر ۽ قيمت کان محروم ڪن! توهانجي در جي پاهران سنڌ پرستيءَ جا ميلا لڳائيجن. جيئن مان هنن خطوط ذريعي لڳايون اچان ٿو.

سنڌ جي نجات جي ڪنجي، ٻين وٽ نه، خود سنڌ وٽ آهي. سنڌ ئي باب الاسلام آهي. سنڌ ئي دنيا جي اندر ديني اسيا جي سياست جو مرڪز ٿيندو. پاڪستان کي سنڌ جي پناهه هئي.... .... — محمدامين کوسو.

Gul Hayat Institute

(۱۳)

(ٻنان تاريخ)، حضرت سيد اعظم!

هيءَ هڪ تحرير آهي، ظاهر آهي ته منهنجي ڏي تحرير آهي، آءٌ منهنجي جذبات جو اظهار هوندو. ڪنهن چاڻوءَ سان صلاح ڪري، ضروري ۽ تمام مختصر اصلاح ڪان پوءِ شايع ڪرائڻ جو بندوبست ڪر. اصلاح تمام ضروري باقي بي ته، ڇو جو هي تحريرون الهامي آهن، ادبي نه آهن.

ڪابه فتويٰ موجود ڪانهي آهي جنهن کي ڏسي، سنڌي ليگ جي ديوني ڪان نفرت ڪن، سواءِ تنهنجي "باغيانه اعلانات" جي، جيڪي بيدردن ضبط ڪيا.

بزم صوفياي سنڌ لاءِ ٻه هزار روپيا چندو مقرر ڪيو آهي، گهٽ آهي. تنهنجي واتان نڪري، سر ٻنهنجي هٿن سان ڪپي تنهنجي قدمن ۾ ٻنهنجي ٿي هٿن ۾ کڻي اچي پيش ڪجي، ته به حق ادائي نه ٿئي! حضرت حُر يزيد جي جرنيليءَ کي ٽِڪ هڻي، جڏهن امام حق جي ٻاران شهيد ٿيڻ لاءِ پيٿو ۽ زخمي ٿي ڪريو ته امام حق ڪِرس اچي ڀاڪر ۾ ورتو. هن ٻنهنجو زخميل مُنهن امام جي قدمن ۾ ڏيئي پڇا ڪئي ته "هاڻي تون راضي آهين؟" — آهه! رضاي حق کي الله جي پيارن جي رضا کان جدا سمجهندڙ، بيخبر ۽ ٻه اکري مُلان، آهي هن سامُ کي چاڻن چا؟ — امام حق جواب ڏنو "الله توتي راضي ٿيندو......"

بنا دير تون مان کي هڪ هزار جو مهجر ٻڌاءِ! سر ته اهو آهي، جو تنهنجي قدمن ۾ آندو اٿم، باقي هڪ هزار به اچي ويندو. پهريون نالو منهنجو شايع ڪر — اخبارن کي به اٿين ٿي اطلاع ڏي، اشتهار ڏي؛

(٢٤٤)

حضرت سيد اعظم جي بزم صوفياءِ سنڌ لاءِ منهنجو چندو، "محمد امين کوسو" جي زير عنوان! "سيد اعظم لکڻ" ۾ اچي؛ محب سنڌ بلڪل ٺيڪ، پر خطاب منهنجي کي ترڪ نہ ڪراءِ!

— محمد امين کوسو.

(١٤)

٢٧-١-١٩٦٦ع، بحضور جي-ايم شاهہ صاحب!

مان پير پرست— هوالحق، هوالحق نعره رندانہ هڻندڙ قسم جو پيرپرست آهيان. تو مان کي ڇڄ تہ طعنو هنيو نہ مان ڪنهن ٻئي غير جي بيعت لاءِ هرڪايو— توبهہ، اهو گناهہ!!

مان وٽ اڄ تو پارو سياسي معنيٰ ۾ دنيا جي ڇڻن ڪنڊن ۾ پيو آهي ٿي ڪونہ. هي خطوط الوهيت آميز آن جو ثبوت نہ آهن؟ هنن خطن ۾ نقالي ۽ خودستائي مقصود نہ آهي، هڪ واضح ۽ صاف صاف تاريخي حقيقت بيان ڪرڻ مقصود آهي. ميدان سياست ۾ آيس تہ طفيلي ڪنهن جو بڻجي ڪونہ آيس. سنڌ جي فضا تي ڇانئجي ويس.......

منهنجي قلبي بوچمنين جو پڙلاءُ، الله بخش جي آواز صداقت آميز ۾ ماول آهي، جو شهادت ڪان پوءِ بہ ڪنهن جي دپائڻ جو نہ آهي. اهوئي آواز غفلت شڪن بلڪل ساڳيو آهي، جو من شريف جي فضا ۾ هنن خطوط جي نقوش مان بلند ٿي رهيو آهي. جي-ايم شاهہ، حق جي-ايم شاهہ!

تنهنجي هاڻوڪي ڪنج تنهائي بہ هڪ قسم جي منهنجي روش جي تقليد آهي. مان ٿي هالي توکي دنياءِ اسلام جي دوبارهہ زنده ڪرڻ جي خاطر لکي رهيو آهيان. خدا واسطي ڪجهہ غور ڪر! منهنجي مستيءَ ۽ رنديءَ ۾ ڪڏهن ڪو فرق آيو ٿي ڪونہ آهي. سنڌ، فقط سنڌ، عالمگير انساني انقلاب واسطي مان پنهنجو مقصود بڻايو .... مان عشق باز آهيان،

جان‌فروش آهيان، سنڌ پرست آهيان. منهنجي لغزش مستانہ ۽ غلطي ٽيڏي ڏي ڪانہ آهي.

بابا، سيد سونهارا! شمع هر رنگ ۾ جلندي هئي صبح ٿيڻ تائين! مان ساڳيو رهيو آهيان، لحد تائين، لحد جي اندر به!

منهنجي عاجزي ۽ درماندگي، حضرت مولانا عبيدالله سنڌيءَ جي عظمت ۽ شان، آهي پاڻ ۾ پيوستہ نہ آهن؟ تہ پوءِ منهنجي هر ادا ۾ سنڌ جي عظمت کي بچائڻ جي ڪوشش نهان هوندي، ڪيئن توکي پڻ جو محتاج بڻائيندس؟ سنڌ نہ هجي، تہ عالم اسلام مان لاءِ باعث توجه هجي ڇو ها؟ سنڌ ڏي تہ مان کي اسلام سان وابستہ رکڻ ۾ ڪامياب ٿي. سنڌ منهنجو ڪعبو آهي. ــــ محمدامين کوسو.

(١٥)

٣٠-١-١٩٦٦ع، بجناب قبلا جي-ايم شاهہ صاحب!

تو وٽ ذڪر عميق جي ڪمي ۽ عملي جذبي جي فراواني آهي. موجوده نظربندي بہ آن عملي بيڪار نہ ويهڻ جي جذبي جي هڪ نشاني آهي. تو پارن لاثاني افراد جي دنيا جي هر دور ۾ هر قوم ۾ ڪمي رهي آهي. اهي بہ منهنجي ڏي جوش عمل جي غلط اندازن ڪري ضايع ٿي وڃن، تہ انسانيت ساريءَ جو نقصان آهي. ان نقصان جو احساس پيرعلي‌محمد راشديءَ کي پيدا ڪيئن ٿيندو، جنهن هن جهان جي رعنائن کي سڪر از ڪم پاڻ لاءِ مقصود بڻايو هجي؟

دنيا هيچ، دنيا جو سارو معاملو هيچ، ان ۾ رهڻ سهڻ هرطرح جو ٿيندو آهي. پر اهو بہ ڪو رهڻ آهي، جو هڪ طرف جي-ايم شاهہ اڪيلي سر ميدان غزا ۾ سربڪف بيٺو رهي، ٻئي طرف ساري سنڌ مستر علي‌محمد شاهہ راشديءَ سموت لوليون ڪائيندي رهي؟

تفو بر تو اي چرخ گردان تفو!

اسلام اهڙي آسان طريق حيات جو نالو هجي ها، ته حضور پرنور جو جگر گوشو پنهنجي ئي غلامن جي هٿان، بيڪسيءَ جي عالم ۾ جام شهادت نه پئي ها! سڀني جو آقا، مربي ۽ ديني مالڪ، ميدان ڪربلا ۾ آجو، معصوم ٻچڙن سميت، الله جي عنايتن کي برملا پاڻ تي وسندو ڏسي رهيو هو، ۽ سندس سامهون امت نبويءَ جا بدبخت ۽ دين جي صحيح جذبن کان عاري، تير تفنگ، ڀالا ۽ تلوارون سندن بدن مبارڪ کي مجروح ڪرڻ لاءِ تاڙيون بيٺا هئا— تاريخ انسانيت ۾ هن قسم جو دردناڪ واقعو، ڪڏهن به نه اڳ آيو ۽ نه وري ايندو. مظلوميت ۽ بيڪسي اصلي بادشاهه جي، هٿان پنهنجي ئي نمڪ حرام غلامن جي!

ٿورو اوريرو خيال شريف کي منتقل ڪريو هيءَ سن شريف جي گوشه نظربندي، ان تي هنن اشڪ آميز ۽ خونفشان خطوط جي آمد— انهي واقعن کي هڪٻئي سان ڪا نسبت آهي يا اصل آهي ئي ڪانه؟ هر دور ۾ حق ۽ باطل جو باهمي مقابلو پئي رهيو آهي.

ستيزه ڪار رها هي ازل سي تا امروز
چراغ مصطفوي سي شرار بولهبي!

هيءُ تصادم، تحقيق حق ۽ باطل جو تصادم آهي. ليڪن ڪن بندشن کي استعمال ڪرڻ به، ان حق ۽ باطل جي لڙائيءَ جو حصو چائڻ کپي. توهڙي عزيزترين حياتي سنڌ کي الله عطا فرمائي، ان جا ڪي حقوق سڀني تي خود توتي پاڻ به، آهن. انهن حقوق کان بيخبر نه رهڻ کپي. منهنجو اندازو آهي ته توکي جي صحيح صحيح مشورو ڏيندي، ان تي عامل ڪيو وڃي، ته هر مرحلي ۽ موقعي تي فتح حاصل ڪرڻ جون صلاحيتون الله توکي عطا فرمايون آهن— ان کي دعا سمجهن ته دعا آهي.

Gul Hayat Institute

حقيقت سمجهين ته حقيت آهي!

حال طبيعت جو لکو! الله توکي تادير خوش ۽ سلامت رکي! دعا طالب، محمدامين کوسو.

(١٦)

عزيزآباد، انڙ واه، ضلعو جيڪب آباد، ٣-٢-١٩٦٦ع

حضرت قبلا جي-ايم-شاهه صاحب!

.... همت، استقلال ۽ سچائي، اهي بنيادي خوبيون ۽ خاصيتون، الله توکي عطا فرمايون. باقي انهن جو استعمال صحيح راهه ۾ ڪرڻو آهي. اڪ به تو دين جي بنيادي اصولن جي امداد پڻ ڪئي آهي. تو دين پناهي ۽ جو ايڏو ڪارنامو سرانجام ڏنو آهي، جو ان ڳالهه ۾ تنهنجو غلطيون نه هجن ها، ته هي دور دين جي طاقتور دورن مان هڪ دور هجي ها. الله جون نعمتون هر ڪنهن سان شامل حال نه هونديون آهن. سڀ ڪو جي-ايم سيد نه بڻايو ويندو آهي.

ماڻهــو مڙئي نـــ سهڻا، پکي مڙئي نه هنج،
ڪنهن ڪنهن ماڻهوءَ منجهه، اوهي بوءِ بهار جي!

تون بهار جون بويون پکيڙيندڙ، الله جي نعمتن سان مالامال، خوشنصيب مسلمانن جو رهبر آهين- تو ۾ ڪاب بنيادي اعتراض جوڳي وصف ڪانه آهي، سواءِ ان جي ته پاڻ کي هڪ خوب سوچيل سمجهيل ۽ اڳ ۾ طئي ٿيل پروگرام تي ملائن تي پابند رکي نه سگهيو آهين. اهو به آن ڪري، جو ماحول جون خرابيون ۽ ڪوتاهيون، همعصرن جون بي انتها الغرضايون ۽ خود غرضيون توکي مجبور ڪنديون رهيون آهن .... تنهنجي طبيعت اسلام جي چوکٽ ۾ بند نه هجي ها، ته هيڏا سارا خودستائيءَ جا موقعا نڪرائي، چو ڪنهن نظربنديءَ کي ترجيح ڏين ها؟ اهو اسلام جي چوڏهن سوَ

سان جو سرمايو آهي، جنهن کي توکي ڪنهن تنهائيءَ ۾ به اها طاقت ۽ اهو سروربخشي ٿو، جو ٻين وٽ ان جو هزارون حصو به ڪونه آهي.

سنڌ جو ڏرين حال، ڏرين زمانہ سياسي قبلو سن شريف کي ٻڌائي رکيو اٿم، ان ڪعبي جو منڪر مان وٽ سياسي ڪافر آهي، پر ان ڪعبي جو رکوالو به مان آهيان.........
سنڌين بدبختن کي تنهنجي عظمت جو احساس پيدا سو ٿئي، غلاميءَ جون زنجيرون خود بخود پرزا پرزا ٿي ڪري پونديون.

ڪٽ ڪے گرجائيگي اے قيديءَ زندان ستم!
تجھ ڪو احساس گران باريءَ زنجير تو هو!

ياد توکي منهنجي هنن دردمندانہ خطوط جي غرض و غايت سان دلي لڳاءُ سو پيدا ٿئي، تہ سنڌ جو ذرو ذرو جي-ايم شاهہ جي-ايم-شاهہ جو سحرانگيز نعرومستانہوار بلند ڪندي، جاڳي اٿندو. سنڌ جي قسمت، هنن خطن جي نقش و نگار ۾ عيان ڪري رکي اٿم. تون پاڻ بہ پڙهہ ۽ جي-ايم-شاهہ جي نالي تي وجد ڪر، ۽ ٻين کي بہ وجد ڪراءِ! توکي مضمون نگاريون اچن، مان کي دلءِ جگر جي خونفشاني اچي! تون نظربند هجين، مان آن جو سارو درد صبر سان سهندو رهان؟ صبر ۽ ضبط ڏسڻو هجئي، تہ منهنجي دامن چاڪ ڪنڌڙ جوش ۽ جنون جون صبر آزمايون ڏس! حضرت مولانا عبيدالله سنڌيءَ جو چهرو مقدس، هنن موقعن تي سامهون اچي ويندو آهي. مندس مجبورين ۽ مسڪينون سان لبريز، پاڪ ۽ مقدس حيات جا اوراق هڪ ٻئي بعد ديگري ذهن جي آڏو ايندا آهن. گويا صبر ۽ ضبط جي تلقين ڪن ٿا!

پر تنهنجي نالي. سان ڪڏهن مسجدن ۾ نمازين کي زناربدست جي-ايم-شاهہ جي اڳيان سربسجود ڪرايم، تہ ڪڏهن مندرن جي پوڄارين کي الله اڪبر، الله الصمد جا نعرا بلند ڪرايم!

خود تنهنجي حيات جو انقلاب، جناح پرستيءَ کان قيد و نظربندي، ڪنهن جي آه، نيم شبيءَ جو اثر آهي؟

هوگيا پاني پگهل کرآس بت ڪافر ڪا دل،
ميرے اشڪون ڪي رواني جب کے آس نے ياد کي!

تون آهين ته سنڌ جي بقا ذريعي اسلام جو جيارڻ ڪار آسان آهي. چيم، لکيم توکي ته دنيا جي ڇٽن ڪنڊن ۾ اڄ تو ۾ شيخ پارو، سياسي دنيا ۾ ڪوبه بيو فرد نه آهي. ڀوڙو سرمايو منهنجي هٿ ۾ هجي، پوءِ به سنڌي سٿل؟ تاريخ انسانيت ڀوڙا گناه، نه اڳ معاف ڪيا آهن، ۽ نه هاڻي به ٿيڻ وارا آهن. تون سنڌ کي پاڻ سڃاڻڻ سيکار! منهنجي هنن رندانه، عاشقانه ۽ بيباڪانه نغمهاي خزان‌شڪن کي سنڌ جي هر طرف، هر سمت ڦهلائڻ جو بندوبست ڪر. سنڌ جي حياتنؤ جي ڪنجي جي.ايم سيد جو اسم باطل‌شڪن آهي!

منهنجي هنن خطوط کي پڙهڻ لاءِ دل درد سان ڏمتار پيدا ڪئي بغير ڪو چارهو ڪونه آهي. سنڌ جاڳڻي رکيم. سنڌ ڪڏهين به غورن اکيان جهڪندي ڪانه، جي هنن خطن جو مقصد هن جي دل تي عيان ٿي ويو. هنن خطن، تنهنجي نالي سان سنڌ جي آزادي، قيامت تائين گهنڊي چڏي آهي. قوم ساز ادب جگر ۽ دل جي زخمن جي رت طلبيندو آهي. دل درد کان خالي ۽ اکيون اشڪ آلوده نه، ته پوءِ هزار دفعا ڪو جي.ايم شاهه، چوي، ته ڇا ٿيڻو آهي؟ هنن خطوط ۾ ڪو جي.ايم شاهه پڙهي ۽ ته ڪافر هجي ته به هڪدم دل لغزش ۾ اچي ويندي......... — محمدامين کوسو.

(١٧)

١٠-٢-١٩٦٦ع. بخدمت قبلا جي.ايم شاهه صاحب!
بابا، شاهه، بادشاهه! حاضرهءَ جي تاريخ لکڻ جي ڳالهه، نه

آهي؛ هاڻوڪي تاريخ ڪٿي ناهيون، ان بابت توسان روبرو گفتگو ٿي رهي آهي.

هڪ باب ته اهو آهي جيڪو هلي ٿو، سنڌ جو تو ڏينگو ڏيري ڪري رکيو. تون جانسن جي قوم جو جانسن نه آهين، پر هڪ صاف سرندڙ ۽ ڪرندڙ قوم جو جي-ايم شاهه آهين. جانسن تيئن وڏي ڳالهه نه آهي، جي-ايم سيد ڪو ٻئي، ته خبرون پون! آن جي-ايم شاهه کي سنڌين دڪ تي ٻيهارڻ وارو محمدامين کوسو ڪو ٿئي، ته مڃيانس!

چوطرف چوڌار اوندهه. اونڌوڪارا! هيءَ سنڌ آهي، جنهن جي سيني تي احمقن جا گهوڙا ڊوڙن ٿا! هي شاهه لطيف جو مقبرو آهي، جاتي گدڙ هينگون ڪن ۽ ڪتا ڀونڪن ٿا! هي لعل شهباز جو مقبرو آهي. جتي ڳجهون سنڌ جي مالِ غنيمت جي ڍنڍ تي لامارا ڏين ٿيون!

زندگي، حيا، غيرت ۽ انسانيت فقط هڪ جاءِ تي. سو غصي ۾ جلالي ٿي ويندو آهيان، پر پاڻ جهلڻو پوندو آهي.

جيڪب آباد ضلعي ۾ گهوڙا ڊوڙ، انگريز حاڪمن جي مردم شناسيءَ جو موقعو هوندو هو. جيڪا جنهن جي لياقت هوندي هئي، آن پٽاندر ان کي نوازيندا هئا. هاڻي احمقن جي يلغار جو موقعو آهي. ان مقدس شهر ۾ مان ٿي سنڌ جي هاڻوڪيءَ تاريخ جو هڪ سنهري باب شروع ڪيو هو. ياد اچيم ٿو، مجموعن کي پنهنجو سيڪاريل نعرو، هت ٿي هاءِ اسڪول ۾ پڙهيم. هاءِ اسڪول جي ڊبيٽنگ سوسائٽيءَ ۾ تقريرون ڪيم. هن ٿي شهر ۾ پهرين بلوچ ائنڊ آل انڊيا بلوچ ڪانفرنس ڪوٺايم. هت ٿي شاگرديءَ جي زماني ۾ حضور صلعم جي ميلاد ملهرايم. هت ٿي مهاتما گانڌيءَ کي ۱۹۲۷ع ۾ شاگردن طرفان پيٽا پيش ڪندڙ گروهه جو ميمبر هوس. هت ٿي پنڊت جواهر لعل نهروءَ کي پنهنجي اليڪشن جي ڪم لاءِ آئي تقرير ڪرايم. هت ٿي سڀاش چندر بوس سان سنڌس دوباره صدر ٿيڻ جو منصوبو مڪمل

Gul Hayat Institute

ڪيم، هت ٿي ٿوڪي ۽ شيخ عبدالمجيد کي توهان جي غلط ڪارين جو اعتراف هڪ پبلڪ جلسي ۾ ڪرايم، ته مان توهان کي روڪيندو رهندو هئس، پر توهان منهنجي نه ٻڌي- اڄ اُن ساڳئي شهر جي قسمت ته ڏسو، واڳون، مانگرمڇ ۽ بلائون مٿن گهوڙ-ڊوڙ جي نالي تي حملي آور آهن هاڻي به منهنجو آواز ساري شهر جي فضا تي حڪومت ڪري ٿو. ٻڌ ته ٻڌايانءِ!

مان چوان ”انقلاب“، توهان چئو ”زنده باد!“
مان چوان ”انگريز شاهي“، توهان چئو ”برباد!“
مان چوان ”هندستان“، توهان چئو ”آزاد!“

جيڪب آباد جا هزارين هندو مسلم اهو آواز بلند ڪن ٿا- سو هندستان آزاد ٿيو، پر اُن آزاديءَ جي هڪ حصي کي اڃوهي ڪاٺي ويئي. آها اڃوهي تنهنجي اندل هئي......

.... هاڻي مان چوان ”جي-ايم-سيد“، توهان چئو ”زنده باد!
مان چوان ”سرزمين سنڌ“، توهان چئو ”آزاد!“

اهو به منهنجوئي ساڳيو آزادي آڻيندڙ آواز آهي. سمجهي وڃ!
معاملوئي اِني اٿئي، ٻئي هند نه حياتي نه زندگاني!

—— محمدامين کوسو.

(١٨)

عزيز آباد، ١٥-٢-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم-شاهه!

معاملو ڪجهه عجيب آهي. هرڪنهن کي پنهنجي مقاصد جي حصول لاءِ ڪونه ڪو پروگرام هوندو آهي. مان هن دور انحطاط ۾ اسلام جي زبون حاليءَ جو پروگرام ٺي هڪ شخص واحد جي نالي کي ٻڌايو بيٺو آهيان.

ڏسين ٿو عشق وارن جون ڳالهيون! تون به پاڻ کي سنڌ جو شيدا ۽ عاشق سڏائيندو آهين، پڇهه! مان وانگر جي-ايم شاهه ته عقل ۽ خرد تار تار ٿيو ٿي!- تون منهنجو ساٿ ڏنو ڏين،

اهو ظاهر آهي. ساڳ مان قطعاً ڪا عملي ڪوشش ۽ تحريڪ نه آهي، خيال ۽ ارادي جو تعاون تو ڪان نٿو پڇي.

افسوس! هن دور ۾ هي انسان جي تاريخ جا ٻه روشن ترين فرد اسان سنڌين وٽ موجود آهن. ڪن ٿورن کان سواءِ ڪنهن کي به اهو احساس نٿو پيدا ٿئي ته سنڌ تي مثال سامهون رکي ڪو غور ڪريون، ته سنڌ ئي پاڪستان ۽ هندستان جي رهنما ٿي بيهي ٿي، تون ۽ فخر سنڌ و هند شيخ صاحب!!

قومون انهن فنا ٿينديون آهن، ڀنهنجي دور ۽ وقت جي پيغمبرانه عزم ۽ ارادن وارن کان بيخبري* جون سزائون مان ڪان نه ٻچا ...... مان رسمي ۽ سطحي ڳالهيون ڪندس ۽ لکندس پڇو؟ منهنجي قسمتساز آواز تي ڌيان ڏي ۽ غور فرماءِ!

سنڌ جو مختصر خطو لازوال نعمتن سان الله نوازيو آهي. الله جي نعمتن جو قدر نه ڪرڻ وڏو ستم ۽ ظلم آهي!

تو ماڻڪو وڃي ٻه ماڻڪو نه سمجهيو. مان هت رهي ڪري ٻه ماڻڪو جي اصليت تي حاوي ٿي ڪري، ”جي-ايم-شاهه“ جو نعرو بلند ڪيو. ان نعري سان ساڳ ڏيڻ ۾ ئي بقا آهي.

پڙهڻ نه چاهيندو آهين ته هاڻي ڇا؟ ”سنڌ جو سياسي ڪعبو سن شريف“ آهونئي بار بار لکجي اچي ٿو.

اختلاف وارن ڪڏهن اختلاف نه ڪيا آهن ڇا؟ مان پارن اختلاف وارن جي پرواه ڪڏهن ڪئي آهي؟

صاحب اختيار فقط عشق ۽ محبت جو جذبو هوندو آهي جو پنهنجي هرڪنهن جذبي ۽ خيال کي فنا ڪري رکندو آهي، يا تابع بڻائي ڇڏيندو آهي. عشق جي حڪمراني ازل کان ابد تائين، عشق جي طاقت لازوال - سنڌ الله جي عشق جي مستانن جو مرڪز آهي. خس ۽ خاشاڪ پرست سنڌي روح جا منڪر آهن. سنڌ جي راهه جي پانڌيڙن جي منزل خداپرستي! خدا

پرستيءَ جي صحيح جذبي وارا ڪڏهن به ٻين کان مرعوب نه ٿيندا آهن........

نه گهٻراءِ نه وري وسلو ٿيءُ! گهٻراهٽ ۽ بي حوصلگيءَ جا جذبا ته ڪچا ڪم ڪرائيندا آهن. جي وقت تي ٻڌين ها، ته تون نظربند نه هجين ها. اها سزا به توکي ان واسطي آهي ته جيئن پاڻ سڃاڻين! ٻين ڏي نهارڻ ترڪ ڪر. سڀ ڪجھ، تو ۾ آهي، پر اُن لاءِ ڪي تدبيرون آهن، ورنه آدمي منصور بڻجي پوي ٿو. تنهنجو مقام ڪو گهٽ مقام نه آهي. جيئن پيا ڏسن ٿا، مان به توکي ائين ڏسان ته گنهگار ٿيان. مان کي پورو پورو پتو هو، ته توکي جناح پرستين کان ڪيڏي ايندس.

جي-ايم شاهه جي هوندي، سنڌ جو بخت سٿل ڇو آهي؟ سنڌ ته آهي ئي عشاق جو ڪعبو ۽ قبلو!!

الله جو فضل ڪارفرما نه هجي، ته شيخ صاحب ۽ تون پيئي، مسٽر جناح جا مجاور هجو ها! اها صنم پرستي ڪنهن مرد حق پرست ٿوڙي؟ ڪجھ ته چئو، ڪجھ ته فرماءِ! مان کي ان (جناح) تي به رحم اچي ويندو آهي. هن جي منزل ئي اها هئي، ان کان اڳتي ڪيئن وڃي ها؟ وڏي غلطي ڪيائون، جو توکي چاتائين ڪون. شايد اڳيئي به لکيو اٿم ته سندس سياسي غلطي ئي اها هڪ آهي، جو تو جي-ايم شاهه کي ٻين جيان اقتدار پرست ڄاتائين. اقتدار ته، خود تنهنجو محتاج هئي گهڙيءَ ٿائون آهي، نه ته عشق ۽ محبت جون سندون تنهنجي حضور ۾ پيش ڇو ڪجن ها؟

منهنجي خطوط ۾ ڪو تضاد ڪونه هوندو اٿئي. سڀ مڪالما منطقي قوانين جا محتاج نه آهن، خود منطق هنن جو محتاج ٿئي.

عجب نهين ڪه پريشان هے گفتگو ميري،
فروغ صبح پريشان نهين تو ڪچ ڀي نهين!
(اقبال)

وقتي ڇرپر سان قومن جي حدن جي ڦلاڻي ختم ٿي ڪئي ويندي آهي. هيءُ ته الله واري جي اشارن سان ختم ٿيندڙ اونداهي آهي. سو اشارو ته برملا ٿيندو رهي ٿو: ٻنهي جي حيات جو مرڪز هن شريف، سنڌ جو حامي ڪعبو من شريف!— نعوذبالله! هي ڪوڙ ته ڪوڙ آهي. ساڻ هارو آدمي ڪوڙ ڳالهائي جي طاقت ئي نه رکندو آهي. منهنجي مقرر ڪيل ناتي جي مخالفت گناهه آهي!.....

ٿوڏي اڄ جي تيارين ۾ آهيان ڏسان قدرت ڪڏهن ٿي آلي؟ طبع جو احوال ڏيندو ڪر.

— محمدامين کوسو.

(١٩)

عزيزآباد، الڙ واهه، ١٥-٢-١٩٦٦ع،

حضرت قبلا جي-ايم شاهه صاحب!

السلام عليڪم ورحمت الله! مڪتوب گرامي بمع تنهنجي ڪتاب جي مسودي جي باعث صدر افتخار ٿيو. بيحد ٻچهون آهيان ته انهن ڪتابن جي ڇاپڻ جي نوبت ڪڏهن ايندي. تنهنجا لکيل آهن، آن ڪري وڏي نعمت آهن. بعض خيالات جي اصلاح به ضروري هئي، پر في الوقت انهن جو شايع ٿيڻ اشد ضروري آهي. خيالات ڇا به آهن، آهن ته جي-ايم سيد جي قلم مان!

منهنجو ته بابت لکڻ، علمي موضوع ۾ مضمون نه آهي. عملي دنيا ۾ هندستان جي اهم ترين تاريخي دور ۾ ميدان ڪارزار کي امان گرمايو — تون اڃا نظربندين جي زيب و زينت آهين، مان به گهڻ تڪليف ۾ ڪونه آهيان. منهنجي معنى ۾ برداشت جو ڏک ئي جدا آهي. سو چوان ڇا ته ٻڌايان ڇا؟

منهنجو يقيني اندازو آهي ته تنهنجي نظربنديءَ جو اهتمام اُنهن آدمين ڪيو آهي، جيڪي هاڻ ڪي نقلي انگريزن وٽ مقبول بڻائڻ گهرندا آهن. منهنجي پذيرائي ۽ سرخروئيءَ لاءِ هاڻي سنڌ ۾ ڪهڙا وارا ڪندائتا آهن، سو تون آزاد ٿئين ته ڏسجي؟

مان تنهنجي ٻيرون سنڌ ڪنهن ٻه پارٽيءَ جي شموليت جو آن ڪري مخالف آهيان، جو آن مان ڪو سودمند نتيجو نه نڪري سگهندو. البت تعلقات قائم رکجن. اُنهن جي رهنمائي به شايد سنڌ ٿي ڪندي. شايد ڇو، يقيني طور! سنڌ جي حالت ڪجهه ان قسم جي آهي، جو ٻين جي ڪوتاهين جو بوجهه ته سنڌ تي پئجي سگهندو آهي، باقي اهي اسان کي ڪوبه فائدو نه ڏيئي سگهندا! هي ملڪ ٿي اور آهي. مان هت توکان هن معاملي ۾ وري بلڪل علحده راءِ رکان ٿو، ته پادرين آيلن (نون سنڌين) کي سنڌ جي عظمت ۽ توقير جي معاملي ۾ ڪارگر نه بڻائي سگهبو. سنڌڙي اها عظمت‌ماب جاءِ آهي، جيڪا هر سرداريءَ ۽ رهنمائيءَ جي لياقت رکي ٿي. ٻين کان شان ۾ نرالو ۽ علحده!

منهنجي راءِ هن باري ۾ يعني ون يونٽ وقت به ٻين کان مختلف هئي. مان ان قسم جي پارٽين مخالفتن کي، جن جو مقصد ئي هيچ هجي، ڪيئن روا رکي سگهيس ٿي. هڪ ٻه تجويزون پيش ڪيون هيم، پر انهن تي مڪمل غور ٿي نه سگهيو. اڄ به انهن ٿي ڪجي ته نتيجو برڦواب نڪرندو ۽ ڪنهن خاص نقصان جو انديشو به نه آهي.

هاڻي به تو هڪ ڪي ٿي تيار ڪرائي ميدان ۾ آڻي سان ۽ توسان سنڌ جي سيني شعبن جي صلاحڪارن کي متصل ڪرڻ سان، سنڌ جو داخلي معاملو تمام خير ۽ عافيت سان سرانجام پذير ٿيندو. بيهوده چيخ ۽ پڪار يا رسمي صف‌آرائي

Gul Hayat Institute

ڪرڻ جو ضرور ئي نہ ٿئي. هڪ رانجهو لکان جها! اهوئي منهنجو خيال هيو. افسوس، جو مان سان ٻيو ڪو ان ۾ شريڪ حال ڪونہ هيو.

پاڪستان ٺهڻ کان ڪجهہ وقت اڳ، آئينده حالات جو نقشو منهنجي ذهن ۾ تصور ۾ آيو. بعينہ ساڳي حالت عملي اچي بيٺي آهي. ١٩٥٨ع وارو فوجي انقلاب نہ اچي ها، تہ پيو ڇا ٿئي ها؟ يا هتان جا فوجي قابض ٿون ها، يا ٻئي هنڌ جا فوجي اچن ها! هتان جي فوجن سان معاملات ٺيڪ ڪرڻ وارو ئي تون هڪ آهين، سو نظربندين ۾!!

مان پنجاب ۽ بنگال جي رهندڙن سان تعاون ڪرڻ جي حق ۾ آهيان، پر آنهن کي سنڌ جي مخصوص حالتن ۾ حصيدار بڻڻ لاءِ هرگز تيار نہ آهيان.

سنڌ ۾ تو مسٽر جناح جو ڪٽڪ آئي، ان عظيم الشان سياسي تجربي کي اپرڻ ۽ پکيڙڻ ڏنوئي ڪونہ. جهڪو مرحوم شهيدالله بخش جي حڪومت جي صورت ۾ هت شروع ٿيو هو سڀني قومن ۽ فرقن جو ڪلي اعتماد الله بخش شهيد ۾ هو. سواءِ اقتدار پسند، خود غرض، چند هندو ليڊرن ۽ بدبخت نام نهاد مسلمان ليڊرن جي، جن توکي پنهنجي قبضي ۾ ڪري ورتو. الله بخش جي حڪومت جو روح دفترن ۾ نہ هو، مان کي آن جي روح ۽ ضمير جي ترجماني ڪرڻ جو پورو پورو حق هو..........

توکي صحيح راهہ تي هلائڻ ۾ ٿي وڏا وڏا ڪم قابل، ڪاميابي ٿي سگهندا آهن!

دنيا هڪٻئي جي قريب آهي. هيڏا سارا وسائل، تہ بہ انسان جو ضمير اونده ۾ هجي ۽ پنهنجي ئي مستقبل کي روشن نہ بڻائي سگهي، وڏو افسوسناڪ واقعو آهي.

جس نے سورج کے شعاعوں کو گرفتار کیا،
زندگي کي شب تاريک سحر کر نہ سکا!
(اقبال)

زندگيءَ جي ڪاريءَ رات کي سحر ڪندڙ معجزو، ڪرامت، هنر ۽ تدبير ٻي نہ اسلام آهي. اهو اسلام جي بدولت آهي، جو چوڏهن صدين جي گذرڻ کان پوءِ ههڙي مشڪلات جي دور ۾، سنڌ جي ڇپي ڇپي تان اکين واري کي اهو نوراني شعاع ڀڙڪندو نظر اچي ٿو. توهان انهيءَ نور پريءَ روشنيءَ جو مشعل بردار آهيو. خاڪي، فضول ۽ وقتي سياستون، انهيءَ نوراني شعلي اڳيان پنهنجو پاڻ سرنگون ٿينديون. هڪ سياست محض بيڪار طاقت جي طلب، هڪ سياست انسانيت جي عزت ۽ وقار جي نمائندگي ڪندڙ- ٻنهي ۾ فرق نہ هجي تہ پوءِ هن نظربنديءَ جي عالم ۾، هن لاهوتي خطن ۾، سنڌ جو سياسي ڪعبو سن شريف ڇو سڏجي؟ هن ٻي قحط الرجاليءَ ۾، بجاءِ بيسود غم ۽ افسوس جي، توکي ٻي مرڪز بڻائجي تہ، ڇا نہ الله ڪري ڏيکاري! ۽ الله جي طاقت ۽ مهربانين جو نمائندو ڪنهن کي ٻڻ اچي؟

توڏي اهو سڀ ڪجهہ لکجي آيو آهي، جنهن کي اساس ۽ بنياد بڻائي، تعمير تو شروع ڪجي.

حق ۽ ناحق، ابد کان ازل تائين هڪٻئي جا مقابل، ۽ مخالف طاقتون! حق کي بچائڻ جو سورو جواز آهي. هر تدبير، جيڪا قوانين قدرت ۽ فطرت جي خلاف نہ هجي، حق جي بچاءَ ۾ استعمال ڪرڻ، حق جو ٻي حصو آهي.

تنهنجي حياتي بہ دين رسول الله جو سرمايو آهي. ان سرمايي کي اٿين ضايع ڪرڻ ڪانٿي ڏيندس.

ڏسو ٿو منهنجون ڪاوشون ۽ محنتون! اهي سڀ ڪتاب، جيڪي توڏي لکجي اچن ٿا، دين جا دفتر آهن، خطبہ

جهاد جا مختلف حصا ۽ ذڪرا آهن. عبيدالاهي لئي انهن ۾ مضمر آهي. اهي نغما وقت جي مشڪلاتن کي حل ڪندڙ آهن. ڪو انهن تي غور ڪري ته سنڌ جي قسمت وري ڦيد ئي نه سگهندي. سنڌي عالم انسانيت جو خادم ۽ رهنما بڻايو ويو آهي..... .... ڏک صاف سڌو آهي، البت ڪن تدبيرن جي ضرورت آهي. هر دور جي فرعونن، نمرودن، شدادن ۽ يزيدن جو پيچرو به ساڳيو آهي، حق سان سندن ازلي مخاصمت ۽ دشمني! حق جي اظهار لاء تدبيرون ڪرڻ ئي حق جو حصو آهن....... رڳو مقصد ذاتي حصول جاه، نه هجي. باقي "ذات" ئي اهميت واري آهي. اصول، اصول وارن ڪان سواء هلندائي ڪونه آهن. مسلمان غلط هجي، ته اسلام سلامت رهندو ڪيئن؟ ..... پڌين تو يا ايرخواب آهين؟ ...... سنڌ ساريءَ جي فضا معمور بڻائيندڙ هي عبيدالاهي مڪتوبات دائمي اثر جا حامل آهن. هنن جي اثر، معنيٰ ۽ مفهوم کي زائل ڪرڻ جي قدرت ڪنهن کي آهي ئي ڪانه.

لاهوتي لئي سان پرول منهنجي درد مند دل جا نالهاي آسمان، باطل شڪن اثر رکن ٿا پهاڙن کي حرڪت ۾ آڻڻ جو!

سنڌ جي قسمت سازيءَ جو وقت ئي هيءَ آهي، جڏهن تون جي-اير شاه ۽ شيخ صاحب سنڌ ۾ موجود آهيو. مان ڪن مصلحتن جي پابنديءَ جا مشورا ڪونه ٿو ڏيان، پر تنهنجي وجود کي ئي مصلحت شڪن چاهيندو آهيان. ڪنهن به قسم جو مادي تصادم ضروري نه آهي. باطل پرستي به ساڳيءَ طرح، ضروري نه آهي. باطل پرستيءَ جي خاتمي لاء ته هي ڪوششون جاري ڪجن ٿيون......

جوڪي وهندو واپرندو آهي، آن جو سمورو علاج توکي ٻڌايون اچان ٿو. يعني جي تو هڪ کي ڪنهن قربني سان استعال ڪجي ته هن مادي دنيا جو سمورو ڪاروبار حسب منشا

هلائي سگهجي ٿو. ٻين هنڌن تي ته اهڙا آدمي آهن ئي ڪونه، سو اهي ته مجبور آهن. مان ته مجبور ڪونه آهيان، جنهن ڪري الله شيخ صاحب ۽ جي.ايم سيد مهيا ڪري ڏنا آهن.

ٻيان سنڌ جي ڳالهه. ڪٿي مهاتماگانڌيءَ وٽ ويس. مان پنهنجي ڏي کيٽن (Parts of Country) کي هڪ نئون زندگي بخشي. منهنجي زندگي عجيب قسم جي آهي. آئيس ته غلاميءَ تي حملي آور ٿي آئيس. تو ڏٺو، غلامي ختم شد! بلوچستان جي ڀهاڙن ۽ ريک جي ذرن ۾ حياتيءَ ۽ زندگيءَ جا شعلا نظر اچن ٿا!

ڪاش! ڪو صاحب نظر ۽ ڪو صاحب بصيرت هجي ها، ته آهو انهن کي ڪنهن طور ۽ طريقي سان هلائي ها! اهي ڪنهن جي شعله نگن دل ۽ جگر جا ڪرشما آهن؟ سڀ هن دل ۽ جگر جي حرارت جون چنگاريون آهن- زکو تنظيم نه آهي.

اقتدار جي ڀڪ نه جهاد نه آهي. ائين نه ناهر، مرون ۽ دور حاضر جو انسان به ڪري ٿو. ان خلاف ئي جهنڊي شريف جي مدرسي جي معلمي ترڪ ڪري، بلوچستان جي ريگستاني علائقن کان ڪابل، ڪابل کان سخت مشڪل سنگلاخن مان پار پئي، ماسڪو، ماسڪو کان يورپ، يورپ کان حرم ڪعبي، ڪعبي کان وري خاڪ مقدس سنڌ جي طواف ۽ دائمي سجدي ۾ جبين رکڻ لاءِ، حضرت مولانا عبيدالله سنڌي ڪونه پاڻ ڀتوڙيندو رهيو! مقصد انسانيت جي فلاح، مقصد انسانيت جي نجات—— ساڳيوئي مقصد هن خطوط جو آهي. فضا ڪهڙي به هجي، هيءَ ڏيئو قيامت تائين جلندو آهي، قيامت تائين اها روشني رهندي آهي.

هن حق جي آواز کي نه روس، نه آمريڪا، نه نازي نه عريانيت، نه سئنيما، نه فيشن، نه هي، نه هو، هميشه لاءِ ختم ڪري سگهندا. حق، حق آهي ۽ قيامت تائين رهندو آهي.

ڏسين ٿو ته سنڌ جي ڪهڙين حالتن ۾ سن شريف جي نظربنديءَ جو نوراني مشعل پري ٿو!

انساني وهم ۽ گسان اتي وڃي سگهڻو هو، ته مسلم ليگ جا ڀلا سيني تي لڳائي، ڪراچيءَ جي بازارين ۾ بلغار ڪندڙ جي-ايم-سيد، ان ساڳئي (مسلم ليگي) گروه جي حڪومت جو نظربند ٿيندو، جنهن جو هو واضح ۽ صاف صاف باني آهي!

توهان ڏي سنڌن محسن اعظم آهين. الله ڪي توکي بچائڻو هو، سوتون بچي وئين- ۽ هاڻي هي خطوط توکي ملن ٿا ته هن متاع گران بها کان صحيح ڪم وٺ!

ـــ محمدامين کوسو.

(٢٠)

عزيزآباد، انڙ واه، ضلع جيڪب آباد، ١٧-٢-١٩٦٦ع.
حضرت قبلا جي-ايم-شاه صاحب!

ڪهڙو نه زور آور آهين. توکي سمجهايان ته ڪيئن سمجهايان؟ ... ... ڪنهن پڻي جسي به هڏ! تنهنجي نظربندي بلڪل بلڪل ناجائز آهي. منهنجي خطن کي رد ڪرڻ جو نه ڪو اختيار رکي ٿو ۽ نه رد تي سگهندا هي احڪامات ڇاڻ! آخر ڪو اشارو ظاهر ۽ باطن آهي، جو ائين ويٺو لکان ٿو.

سچ! ضد ۽ هوڏ ڇڏ، نه ته مان ٽپي پيس، ته مان کي تون ڇڏائي نه سگهندين. مان کي پنهنجي ڪٿي نه آهي. مان پين جي حڪمن جي ٻنڌڻ کي ٽوڙڻ نه گهرندو آهيان. غلام آهيان ڪن اهڙن جو جن جي اجازت بغير ڪجهه ڪرڻ ڏوهه آهي.

حڪومت جون مصلحتون ٽوڙڻ به چاهندو آهيان.

تاريخ انسانيت تي نظر ڪر. مان ڀارا ٽي ڦاسين تي چڙهندي، ۽ زهر جي پيالن پيئندي، رجز ڳائيندا نظر ايندا!

تو پارن جي نظربندي سهڻ کؤ ڪهڙ واقعو نہ آهي!
تون مان کي پنهنجي ساهہ کان پيارو نہ هجين تہ هيڙا خط لکان چو؟ يا تون مسٽر جناح کان جدا ٿئين چو ها؟ منهنجي ڪانہ ڪا چڪ هن انقلاب ۾ ضرور پوشيدہ آهي. توتي پاڻ قربان ڪرڻ جو هنر نہ ڄاڻندو آهيان ڇا؟ اهو تہ آسان ۾ آسان مرحلو آهي، جو لحظي اندر طي ڪري وڃجي. مان ڪي امتحانن ۾ نہ وجهہ! شمع ۽ پرواني جو قصو ڪو پراڻو قصو ڪونہ آهي. شمع روشن ڪر، ۽ پرواني جي تاريخ پڙهي وٺ! توکي لاچار ٿي مان خبردار ٿو ڪريان تہ مان ڪون تنهنجي نظربندي وڌيڪ برداشت ڪري ٿي سگهي.

تُو تو جلتي هي کہ پروانون کو هو سودا تيرا
مين فروزان هون کہ هي مضمر ميري فطرت ۾ سوز!

تون سنڌين جو، توڙي جو پارت ۾ آهن. منهنجي ذريعي واحد ليڊر آهين. منهنجي ذريعي ٿي ڪري، جو جيڪڏهن وري مسٽر جناح ياد پوني، تہ ڪا نڪيلي تہ هجيمي، جو روڪي سگهان! اڃا سوڌو توکي مسٽر جناح جون يادگيريون آهن. ڇڏ جند ويچاري جي! — محمد امين کوسو.

(٢١)

Gul Hayat Institute

١٨-٢-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم-شاهہ صاحب!
مان جو توکي پاڪستان ۾ حاڪمن جو حاڪم لکندو آهيان، پيو ڪور آهي جو ان کي رد ڏيئي سگهي؟ خوف رکو اهو آهي تہ وري نہ جناحي وهڪري ۾ وهي وڃين. ڊوڙ ٽيڪ، چاڻي ليگ ۽ آن جا ئي عڪس آهن. راهہ گم ڪيلن جا مجموعا!!!
ڪور ٿيندا آهن اهي ڏيڏر، چمڙا ۽ چيرا توکي نظربند ڪرڻ وارا؟ تون منهنجي خطن جي اهميت پنهنجي دل سان

هنداءِ ته سهي! مهرباني ڪري منهنجا خط پڙهه، چڱيءَ طرح
پڙهه ۽ دل جون اکيون کولي پڙهه!........

ڪڏهن ڪا عقل جي ڳالهه، سواءِ جناح کي ڇڏڻ جي، تو ڪئي آهي سهي؟ اها به پالڻون نه ڪئي، سنڌ کي تباهه ڪري پوءِ! اڙي تنهنجي يڪي، اجا به جاڳيو ڪونه آهين؟ جاڳ- جاڳ! منهنجا هي غفلت شڪن، حق پرست خط توکي ملن ٿا؟ انسانيت جي خدمت جون سڀ راهون هنن خطن ۾ اشاري طور ملنديون!...... تون هنن خطن جي مفهوم مطابق، ڏن آدمين جي گروهه، محاذ، مجموعي ۽ جماعت کي حق تسليم ڪر! ڏن جي جماعت حق بين ۽ حق پرست، سنڌ ساز، انسانيت جي خادم ۽ محافظ:

(١) فخر سنڌ و هند شيخ عبدالمجيد سنڌي،
(٢) سياسي پيشواي سنڌ حضرت قبلا جي- ايم- سيد،
(٣) پرچوندي شريف جو ادنيٰ خادم ۽ هنن خطوط جو لکندڙ، محمدامين کوسو......

.... بابا شاهه سڳورا! شيخ صاحب ته ايوب خان جو صدر، ته راڏا ڪرشن جو به صدر، آهي پيٽي سندس سياسي ٽڪريل ۽ نمڪخور— راڏا ڪرشن، اهو ڪم عقل خالي خولي فلسفي جا ڪتاب لکندو ۽ پڙهائيندو هو، ان وقت هيءُ مرد مجاهد (شيخ صاحب) هندستان جي غلاميءَ جي زنجير جي ڪڙين تي پنهنجي ڦي آواز سان ڌڪ هڻي، ٽوڙي رهيو هو.

پيٽي هٿ ٻڌي، سندس سياسي عظمت اڳيان سجدا ڪجن! زنده ڪرامتون هن جي ڏالي مان عيان ٿيون آهن. هيءُ جي مان تي اثر نه وجهي ها، ته اهو ڪيئن ٿيان ها، جو آهيان! عجيب دل آويز شخصيت آهي شيخ عبدالمجيد جي! هن وقت تائين نه پاڻ پاڻ کي ڇاڏائين، نه ٻين ڪيس ڇاڏو— حضرت مولانا عبيدالله سنڌيءَ جو فرمان توکي نه لکيو اٿم، ته وري لکان ٿو:

Gul Hayat Institute

مان وٽ هڪ منجهندڙيءَ جو اڪيلو زميندار هوٽل ۾ آيا. اچي فرمائڻ لڳا ته ”خان! اسان کي اسان جو شيخ صاحب پيارو آهي. شيخ صاحب جا يار پيارا آهن. تون لوڪ وغيره ڪري، شيخ صاحب سان تڪبو نه ڳالهائيندو ڪر. جي ائين ڪندين ته اسان کي ڏاڍو ڏک رسندو.— اسان توکي چئون ته تون پنهنجي زمين شيخ صاحب واسطي وڪڻ، ته وڪڻ ڏيندين؟“ مان عرض ڪيو ته ”ها!“ اُن تي ڏاڍو خوش ٿيا. ماني گڏجي کاڌيسي. پوءِ مان کي فرمائڻ لڳا ته شيخ صاحب ڏي هلون.— شيخ صاحب جي جاءِ به قريب ئي هوندي هئي. پيهريءَ جي نماز جو وقت آيو ته فرمائڻ لڳا ته ”وضو ڪر ته نماز پڙهون.“ مان کي روحاني خوشي ٿيڻ لڳي ته اڄ سندس امامت نصيب ٿيندي. مان کي فرمايائون ”نماز پڙهاءِ!“ مان ڪلندي چيو ته ”مان ....؟“ ”ها.... تون!“ ارشاد مقدس ٿيو. نماز شروع ڪرايم. پٺيان نه، اڳيان به امام— حضرت امام العرب والعجم مولانا سنڌي ۽ شيخ عبدالمجيد........ ياد اٿيمي ته کهڙي جو راڄ هو. مسٽر جناح جيئرو هو. سر غلام حسين گورنر هو. مان کي کهڙي مرڪزي حڪومت جي سفارش يا وارنٽ تي گرفتار ڪرايو هو، الزام شايد اهو ته بلوچستان اندر نقلي انگريزن جو سارو کيل منهنجي اشاري تي خراب ٿئي ٿو. اهو الزام هو يا صداقت، ڪير چئي سگهندو؟ چئو جو براهِ راست ڪنهن کي ڪنجهه، چوڻ ته مان پاڪستان ٺهڻ کان ڏيڍ سال اڳ ترڪ ڪيو هو.... توکي ۽ شيخ صاحب کي حيدر منزل ۾ به ٽي ڏڙڪا ڏنم، ته توهان پيٺي چوڻ لڳئو، ”جيئن حڪم ڪر. پر اسان جي مڃيندو ڪير؟“ شيخ صاحب ڪاندي پيٺي هٿ پڌا، ”حضور! تون ئي! اسان جو ليڊر، جيئن حڪم ڪندين، مڃينداسين.“— ان کان پوءِ مسٽر غلام حسين سان مليس....... پرمانند وڪيل سان پاڻي- شربت، جيڪو پيندا آهن، پي رهيو هو. مان چيو توهان شربت پيئڻ ۾ مشغول آهيو ته مان نماز پڙهي وٺان. مصلو گهرائي

ڏنائون، هيٺ لان تي وڃي مغرب جي نماز ادا ڪيم. پوءِ اچي حڪم ڪيم ته ”ڪهڙي ڪبي ختم ڪر!“ - چيئي ”مان، وٽ رات سندس گهر واري آئي هئي. مائيءَ رڏو مٿي تان لاٿو ٿي.“ مان چيو، ”ڪجهه به نه ٻڌندس. هن ڪميٽي سان ڪي گرفتار ڪرائيندڙ وارنٽ روڪيا چو نه؟ تو وٽ وفاداريءَ جو صلو اهو آهي! مان ڪڏهين به تنهنجي مخالفت هڪ لحظي لاءِ ڪهڙيءَ خاطر به سنڌ اسيمبليءَ ۾ نه ڪئي. تون وڃ، مسٽر جناح ڪي چئه! پاڪستان ته انگريزن کان تو ورتو. هنن کي تو صلاح ڏني ۽ تنهنجي صلاح ميڃياتون. اهو تون آهين ۽ نه اهو کوجو...“ ”بابا، ائين ته نه چئو!“ — ”ائين چو نه چوان؟ حقيقت آهي! تون گورنر هجين ۽ آءٌ کهڙي جي ڪري جيل ۾ هجان، ڇو؟“ — ”ڇا ڪريان؟“ — ”ڏنڊ ڪڍي رکينس. پيو ڇا ڪريان؟ اڇا پڇا ڪرين تو؟ مان سان اهو بدبخت اٽڪيو ڇاجي واسطي؟“ تو ڏٺو، پوءِ پير الاهي بخش سنڌ جو وزير اعظم شد!......

تون ۽ شيخ عبدالمجيد، پاڪستان ۽ هندستان ٻنهي کان ڳورا آهيو. پڙهين تو يا نه؟ هڪ هيرو، آن جي مقابلي ۾ مٽي جا ڪٽا ڪجن، ته ڇا ٿيندو؟

قدر زر زرگر بداند، قدر گوهر جوهري!

شيخ صاحب پياري جو قدر ۽ قيمت ڪو مان کان پڇا ڪري؟

تون نظربند آهين — ظلم ڙي ظلم! شير خدا جو چهڙن جي بنديخاني ۾! آسماني غضب اچا به نه اچي؟

حقيقت ۾ تون نظربنديءَ ۾ آزاد، پيا آزاديءَ ۾ قيد آهن. پر مان کي اهو نموني نٿو وڻي. ٿيندا آهي ڪير آهن تو کي نظربند ڪندڙ؟..... — محمد امين کوسو

(٢٢)

عزيزآباد، ١٨-٢-١٩٦٦ع،

حضرت قبلا جي-ايم-شاھ صاحب!

السلام عليڪم! تنهنجي تعريفن ۽ جاذب توجھ رکيو تنهنجو نالو آهي، ورنہ آئهن جو مطلب ۽ طرز اڪثر مقلدانہ آهي. يعني جيئن ٻيو ڪو رواجي ۽ رسمي آدمي، سطحي نگاھ وارو لکي. جڏهن دل ۽ جگر ڪنهن معشوق جي چشم نيم باز جي تيرن کان گهائل نہ ٿيل هجن، تہ ائين ئي هئڻ کهرجي! برعڪس آن جي منهنجي هر ادا کي ڏس! معلوم ۽ محسوس ٿيندو تہ هڪ رند مست الست محو خرام آهي، يا قلم بتڪلم رکي ٿو.

مان بہ ڪڏهن ڪالهجن ۾ پڙهيو آهيان. سيڪجهہ، جيڪي موجوده دنيا جو حصو ۽ ورثو آهي، چائي کهران تہ چائي سگهندو آهيان، پر،

بالا بلند عشوه‌گر سرو ناز من
کوتاه کرد قصهٔ زهد دراز من!

جنهن وقت کان سندس چشم ناز جو گهائل ٿيو آهيان، چئي نہ سگهندس تہ ڪاپہ کهڙي اهڙي گذري هجي، جيڪا سندس خيال کان سراسر خالي هجي!— تون انهن سر مستين کان آجو رهيو آهين. تڏهن تہ مجذن جي بي ڪيفيتن جو ذڪر ڪرين ٿو! هت تہ هر معاملي جو دامن وچي الهيءَ جي پاي مقدس جي نشان خاڪ اطهر سان ڳنڍيندو آهيان. منهنجا گناھ ۽ عيب، عيب ئي نہ رهن، جو هن گناھ بخشائيندڙ ۽ عيب ڍڪيندڙ ڪرم نواز جي قدمن تي سجدن ڏئين پهچائين ٿا.

نازم بہ کفر خويش کہ ايمان برابر است

Gul Hayat Institute

انهيءَ جي محبت سان ئي تنهنجي محبت ڳنڍيل آهي.

اڳي هڪ خط ۾ ارشاد لکجي آيو آهي ته: چوينس ته سنڌ جو روح اسلامي آهي. ڪير ان کي خواب چوندو؟ ڪير هن پيغام موڪليندڙ کي صاحب وصال چوندو؟ ڪير هنن خطن کي رواجي معنيٰ وارو چوندو؟ سواءِ انهن جي، جيڪي دل ۾ اکيون انڌيون وٺي آيا، ۽ انڌيون ئي قبر تائين کڻي ويا!

پوءِ، تنهنجي نالي تبليغ ئي هڪ اهم ترين ڪم آهي. اُن نالي جي ذريعي ڦهلاءُ ئي "حق" تيڻ وارو آهي. مطلب ڏيکاريندڙ، انهيءَ کي پاڻ موزون ۽ ڪهڙيل مطلب ڏيکاريندا....

فرد واحد کي هنن خطن ۾ پڪار آهي. آهو مطلب ته ايڏو مشڪل نه آهي، جو سمجهڻ ڏکيو هجي. اهو فرد واحد ايڏو ئي ضعيف، ڪمزور ۽ معاملي فهميءَ جي لحاظ کان دور از ڪار افتاده هجي ها، ته هنن خطن جو مرڪزي نقطو نه بڻجي ها.... مهنجي هنن خطن، دل ۾ درد ذرو پيدا ڪيو، ته پالهي اهڙو سدو ئي ٻيهندين، جو دنيا ڏسندي.

.... هي حق پرستيءَ جا افسانا، فتني ۽ فساد لاءِ ته زماني جي سيني تي نقش آڪريان. فتنو گهٽ ٿئي، ايترو ته گهٽ ٿئي، جو پتڪيل انسان پنهنجو اصلي مقام چاڻي؛ اِن لاءِ ته تـو سيدءالي مقام جي ضد ۽ غصي جو رخ ڦيرڻ ۾ مشغول آهيان .... تو پارن جو وجود نعمت آهي. آن نعمت جو قدر نه ڪندڙ فرد يا قومون يقينان تباهه ٿينديون آهن. پوءِ خود تون به انهن کي بچائي نه سگهندين. لهاذا توتي. فرض هيو ۽ آهي ته انهن کي پاڻ سڃاڻاءِ! هنن خطن جو مقصد جي-ايم سيد جو تعارف به آهي. تون ڇا آهين، ڇا نه آهيز؟ آن جو هڪ ادنيٰ پهلو، هنن خطن ۾ سمائجي تو وٽ پهتو آهي. اهو جيتريقدر مستقبل جو سرمايو آهي، اوتروئي حال جو به حصو آهي. ڪنهن کي جي تنهنجيءَ تعريف جو اهو نمونو نه وڻي، ته بيشڪ ڦاهو

Gul Hayat Institute

ڪائي ڀاڻ ماري، زهر ڪائي خانمو آڻي يا ڀاڻ کي گولي هڻي، منهنجي ان ڪي ڪلي اجازت آهي. مان کي جيڪي چوڻو هو، سو چوندو رهيو آهيان.......

مان پرولين وارو نه آهيان. عملي جدوجهد جي سڀني قسمن کان مڪمل واقفيت رکندڙ، هنگامه خيز مرد غوغا آهيان. منهنجون خاموشيون انقلاب آفرين، منهنجو ڪنڌ ائتو ڏيڻ معني ۽ مطالب سان پرپور آهي. ڪاش! مان عاجز تي تنهنجي نظر عنايت هاڻي به پوي.

عمل جو هنگامو، فڪر جي هنگامي سان واسطو رکندو آهي. فڪرئي غلط هجي ته پوءِ هنگامو ئي بيسود! ويڙهائڻ ۽ خونريزيون ڪرائڻ مفسدن جو ڪم آهي. مصلحن جو اهو وطيرو نه آهي........ توکي چيم، سنڌ جو هندو اسلام جي روح ۽ ضمير کي بلڪل ويجهو آهي. اهو يقينا تو جي-ايم شاه جي آواز تي ليبڪ آواز لبيڪ چوندو، سواءِ چرين ۽ بدمعاشن جي. اهو طبقو هرهنڌ موجود آهي. تون ئي سنڌن ليڊر آهين- "سنڌ تنهنجي، تون سنڌ جو" — هي خطوط الهامي چوندا رهن ٿا. هنن خطن جو منڪر به ڪافر عشق آهي. ڪافر عشق جو هي ۽ جهان به ڇٽ ته هو جهان به ڇٽ. ان پيٽي چنبائي ۽ بدبختيءَ کان الله پناهه ڏئي! — محمد امين کوسو

(٢٣)

٢٠-٢-١٩٦٦ع حضرت قبلا جي-ايم-شاهه صاحب!

سيد علي محمد شاهه راشديءَ صاحب جا مضامين اخبار "جنگ" ۾ مون کان اول ئي پڙهندو آهيان. ٻه متضاد اثر پوندا آهن. "عقل ڪل" قسم جو انسان ۽ ديده دانسته گهڻو ڪري ڪن ڪچري سان پريل مضمون، محض پيٽ ڀرڻ خاطر، پيدا ڪندو رهندو آهي.

"گوهر داشت ولی نذرقباء و جہ کرد"

توهان نہ سڌو ٿي پوين، تہ ھيءَ عقل فروش ڪاڏي ويندو؟ تو ھڪ جي شترغمزنٽي ڪم الله ڪري رکيو. توکي نظربندين جا مشورا ڪنھن بدبخت ڏنا ھو؟ تو پارن جي جتين جي خاڪ کي سرمو ڪجي، يا توکي نظربند ڪجي؟ جاڏي بہ ھجين ھان حق ۽ صداقت تنھنجي موجودگيءَ مان پيا ڏمن ھان، پوين چا بہ، ھجين ڪنھن سان بہ!

ھر ڪجا ڪہ بـــود چشمہ شيرين
مردم و مـــور ومگس گرد آينـــد

مان تہ توسان ھڪ قسم جو باڏڪات ڪيو ھو، ڇو جو تو سنئون دڪ وٺي ڇڏي ڏنو، پورو زور ھلائڻ لاءِ مان تيار ڪونہ ٿي تو سکھان، پوءِ توسان چنبوخاني ڳالھين بابت ڇا ڳالھايان ھا؟

مان چوستان نٿو لکان، منھنجي پنھنجي لاڳاپن جا ابواب ياد ڪري سگھين تہ ڪر ويندي، جيئن جي بدم گفتي و خورسندم تاڏين. مان مسڪين کي ناحق حو ھـن ڪمعقل پر باھمت ھاٿياٿيءَ جو عاشق زار پيو بڻائين، اھي سڀ ڪم تنھنجا!

توهان عجيب لطيف قسم جو آدمي آھين، سوخودغرض توکي، حسب منشا، ھر ڪنھن موقعي تي غلط استعمال ڪن، ھنن جي چالاڪين ۽ ملڪ فروشين تي تنھنجي نگاھہ ڏي ڪانہ!

مان صاف خيالن ۽ پروگرامن وارو، ھڪ تر جيترو بہ نقص منھنجي اسڪيمن پر ڪو ثابت ڪري وجي، تہ ڏڪو ڏنڊي پري ڏيان. خود موجوده انقلابات جـي تحريڪن جي مرتب ڪرڻ بابت منھنجي راھہ عمل پر جيڪڏھن ناھق ۽ جوڙڻ تي اوھان تہ اميد آھي تہ غلطي ڪانہ ٿيندي. عملي دنيا جي لاھين چاڙھين تي انساني وسعت مطابق ڪافي غور ڪندو آھيان........ تنھنجي ھوندي سنڌ ڪمزور ٿي ڏي نہ سگھندي

آهي. توهان ڪتاب لکيو، ته ڪٿي بيهار پاڻ کي دنيا جي انهن ماڻهن جي سامهون. ”سنڌ هيءَ آهي“! پوءِ لکجي ته تو بابت لکجي، تنهنجو نالو لکجي، تنهنجا فوٽا ڏيجن. سڀڪجهه انهيءَ هڪ نالي ۾ داخل ۽ درج آهي...... سنڌ جي سرزمين تي ڪروڙين دفعا قربان ٿجي، جو تو پاري لاهوتيءَ کي جنم ڏنائين. سنڌ جو نالو تو مرڻ ۽ ميسارڻ کان بچائي ورتو. اوهان (؟) جي هجڻ ها مسٽر جناح وارو، ته شايد انهيءَ جي مقبري مان به دانهون نڪرن ها......

سنڌ جي دوزخ جهڙي سياسي زندگي، تو هڪ سبب، ايتري ساڙيندڙ نه آهي. هاڻي توهان ڪٿي گلزاري ابراهيم بڻائينس. سڀ ڪجهه بغير تصادم جي، بغير جهيڙي جي، بغير خونريزيءَ جي رکيو تو هڪ جي نالي تي ڪري ڏيڻ آسان ٿيندو......

سياسي طور اسان خطا ڪار ڪونه آهيون، ملڪ جا دشمن ڪونه آهيون، ڪفر ۽ شرڪ جا مبلغ ڪونه آهيون، پوءِ به تو پاري بلا جي طاقتن ۽ صلاحيتن واري جي موجودگيءَ ۾ غلط ڪم ٿيون ڇو؟......

مولانا ابوالڪلام آزاد جي قبر تي توهان، مان ۽ حضرت شيخ صاحب گڏجي هلنداسون. توهان تا پرسان اٿس سرمد. چاهيندو سڃاڻيندو آهين آن مرد مجاهد کي؟ روح ۽ قلب ۽ عشق جي اک حاصل ڪرڻ ۾ سنڌي آهي! شريعت جي نالي سر ڏيڻ قبول ڪيائين. ورنه اورنگزيب جي پڇڻ جي پيٺي ڪانه هيس. سياستون ڪاٿي هلائيندو هو هي خدا نما الله وارو. ماڻهن سنڌس متعلق غلط افسانا گهڙيا آهن، منهنجو مٺو محبوب سائين سنڌس مزار تي فاتحه لاءِ ويو هو. مان پڇا ڪئي ته ”سرمد کي زيارتون ڪرائي آيا؟“ — ”ها فاتحه پڙهي آيا سي،“ ارشاد مقدس هو. مٺي محبوب سائينءَ جا سلام ”حضرت“ مولانا ابوالڪلام آزاد جي قبر تي ڪٿي وينداس. حضرت به هنن پيغامن جي لفظ

Gul Hayat Institute

قلم مان نڪرڻ کان پوءِ ٻيرون پيرو لکيو اٿم! سائينءَ سان تہ اڪ ۾ ئي ملاقو هوم پرپٺ، پاڻ ڪراچي جيل ۾ نظربند هيا، سندن ماڻهو مولوٽو مسافرخاني ۾ هئا، جنهن جي نالي تي بدتميزن "مولوي مسافر" خانو پٺائي رکيو، مان ڪين چيو تہ مولانا آزاد جي رهڻ واريءَ جاءِ تي وڃو. مولانا اسان جي پار لال جي ملهوترا جو مهمان هو. انهن ملاقاتن جي نتيجي ۾ شايد تو استعفا ڏيئي، وزارت ۾ الهه بخش مرحوم ڏوباره آندو....

هڪ دفعي تنهنجي ۽ شيخ صاحب جي چوڻ تي الهه بخش جو سخت مخالف ٿي پيو هو. مان دهليءَ ۾ گانڌي مهاتما وٽ پيش ٿيس ۽ مولانا کي مهاتما جي ذريعي ڦيرايم. ڦريو تہ قطعان ڪونہ، رڳو مات لاچار ڪڻي ڪيائين.

اڄ ئي حضرت قبلي مني محبوب سائينءَ جي نالي تي مولانا آزاد بابت منهنجي دل ۽ دماغ رخ ئي پيو ورتو آهي. سندس قبر تي وڃي زار زار روئندس. منهنجي روئڻ جو مطلب اهو چائندو ۽ پاڻ بہ مان سان شامل ٿيندو. حضرت مولانا بہ دردمند دل جو مالڪ هو.....

شيخ صاحب کي عوامي ليگ جي پيدائي سنگت کان باز آڻ. پاڻ ئي محفل، پاڻ ئي جماعت، پاڻ ئي محاذ، پاڻ ئي قوم ۽ ملڪ. اهڙن کي خود غرض سان شامل ٿيڻ جي حاجت ڪهڙي؟

بخال و خط چہ حاجت روي زيبا را

سنڌ ڇا آهي؟ انڊا تہ ڪونہ آهن، توکي ۽ شيخ صاحب کي ڪٿي ڏسن! اٿن ڪو توهان پارو، تہ منهنجي مقابلي ۾ اچن، نہ تہ ڪٿي توهان پنهي اکيان سجدا ڪن. پاڻ وٽ جو ڏيڏر، چيرا ۽ چمڙا اٿن، تہ مان پنهنجي بيمثل ۽ بي بدل انسانيت جي زيب ۽ زينت کي بالا ڪنڌڙ هورن کي سندن ڪري هاڪو ڪريان؟ نہ بابا، اهو ڪم مان ڪون نہ پچڻ وارو! پوري

Gul Hayat Institute

پاڪستان جا اهي سڀ سياسي ليڊر گڏ ڪجن، ته شيخ صاحب جي جوتي چمپل برابر نه ڄاڻان!

پڙهين ٿو يا هنن خطوط جي سلق ڪان پوءِ به اکيون ۽ دل بند ائيئي؟ پڙهندو ڪر- هنن خطوط جو لکندڙ شايد نه ڪري، توڻ آنهن جي تبليغ ڪي به مذهبي ۽ سياسي فريضو ڄاڻ. الفاظ ڪهڙا به هجن، هنن ۾ اهو ڪجهه اچي ويو آهي، جو پڻي هند ڪاڻي به ڪونه آهي.

نغمه هندي هے تو ڪيا، لئے تو حجازي هے
عجمي خم هے تو ڪيا، مے تو حجازي هے!

— محمدامين کوسو.

قلم تازو: سيد غلام مصطفيٰ شاه ڏي، تنهنجي ڪري هڪ خط لکجي ويو. هيءَ رواجي خط نه ٿيو، حصو، آهي سنڌ جي تاريخ نو جي عظمت ماب ُباب جو. توکي ٿي موڪليان ڏو، پاڻ وٽ نقل رکائيندس، موڪليندس ڀا نه موڪليندس، خط جو ڪم ٿي وجود ۾ اچڻ هو، سو آيو. تو تائين پهتو، بس خط ۾. منهنجو فرض پورو ٿيو. — محمدامين کوسو.

(٢٣)

Gul Hayat Institute

عزيز آباد، انڙواهي، ١٦-٢-١٩٦٦ع.

بجناب سيد غلام مصطفيٰ شاه صاحب!

هڪ سيد، پيو سنڌ جي هن دور جي اهم ترين ...رد مجاهد حضرت قبلي جي-ايم-سيد جون توتي عنايتون ڏسندو رهيو آهيان، تنهنڪري عريضو لکان ٿو.

شاگرد هوندو هئين، ته جي-ايم-سيد جو سلامي هوندو هئين. اڄ ميرن ۽ ڪلهوڙن واريءَ حيدرآباد ۾ ان صلي ۾ تعليمات جو وڏو عهدو حاصل ڪيو ائين. اهو سيڪجهه، تو تي

الله جو فضل ۽ انهيءَ مرد مولوي جي شفقت جو اثر آهي. سياسي معنيٰ ۾ سنڌ جو محافظ اهو هڪ آهي. اهو نه هجي ته سنڌ هڪ ويرانو هجي. هندستان جي ڪنهن ٻئي ڀرڳڙي ۾ فخر سنڌ شيخ عبدالمجيد سنڌي ۽ حضرت قبلي جي-ايم-سيد جي پائي جو آدمي ڪونه آهي. وري ڪنهن به ڀرڳڙي جا آدمي پنهنجي محسنن کان ائين بيخبر نه آهن، جيئن هن ڀرڳڙي جا. هيءَ خط غفلت شڪنيءَ لاءِ ٿي لکان ٿو. رسمي مبارڪون ته آهن ٿي آهن. الحمدالله! جناح پرستيءَ کان حال في الحال ته جي-ايم کي جدائي رکيو اٿس. آئيندي جو پتو نه اٿم. اهو به مهلڪ مرض آهي، وري شل عود ڪري نه اچي!

حيدرآباد ۾ تنهنجو اچڻ مبارڪ! جي-ايم سيد سان جيترو جاڳندو تعلق رک! سنڌ کي مرڻ نه ڏنائين. پاڻ جيلن ۽ نظربندين ۾ رهي ڪري سنڌ کي جيئرو رکيو اٿس. خدا پناهه ڏئي!.... اها قوم جا اهڙي محسن کي نه سڃاڻي، سا تباهه ۽ برباد ٿي ويندي آهي. تون ته تعليمات جو ماهر آهين. توکان ته اهو مرڪزي نقطو ڳجهو نه هوندو. منهنجي ٿي دعائن وجي هٿي هند ڪيو. جي-ايم-سيد سنڌ کي غلام ڪندڙ لوڪي ڪٽڪ وٺي آيو هو، اڄ سنڌ جي آزاديءَ خاطر نظربند آهي! سنڌ جي تعليم جي لحاظ کان ٿي اهم ترين شخصيت آهي. هٿس بندشون، جهالت، هر ڪنهن قسم جي جهالت، جو ثبوت آهي. جاهل نه هجن ها، ته هن تي بندشون وجهن ڇو ها؟ ڳڌهن جو پڙهائڻ آسان آهي، هنن خرن کي سواءِ ڏنڊن هڻڻ جي سمجهائڻ ممڪن نه آهي. جي-ايم-سيد نظربند آهي ته ساري سنڌ نظربند آهي. انهيءَ جي صدقي ۽ طفيلي بادشاهه بڻيا ويٺا آهن. اها ڪا ماضيءَ جي تاريخ ڪانه آهي، اڄ ڪلهه جي ۽ اسان جي ڏي ڏاهيل تاريخ آهي. جنهن جي صدقي نمڪحرام بادشاهه بڻيا، ان کي نظربند ڪيون اچن ٿا. محسن ڪش، ظاهر ۽ باطن پليد ـــ متان

Gul Hayat Institute

پنهنجي دل ۽ دماغ کي هنن خبيثن جي محبت سان آلوده ڪيو اٿئي! باقي زماني ساريءَ جو هنر تون چائين ته زماني سان هلڻ ۽ انسانيت کي وسارڻ اهو ٺيڪ نه آهي.

وقت اچڻ وارو آهي، جڏهن سنڌ سجاڳ ٿيندي، اهو وقت دير يا سويل ضرور اچڻو آهي. اُن وقت جو توکي به خيال رکڻ گهرجي. سنڌ ٻين جي محتاج نه آهي. سنڌ اسلامي نقطي نگاهه کان ته دنيا جو رهبر ملڪ آهي. الله وارا اهڙا جن جهڙو اصحابہ جي دور کان سواءِ ڪڏهين به ڪونه آيو، سي اسان جي سنڌ ۾ ئي گذريا آهن. حضرت قبلو منهنجو پير عبدالرحمان پرچونڊي شريف وارو، ٻيو مولانا عبيدالله سنڌي، سياست ۾ به نالا امر لکيا اٿم: حضرت شيخ صاحب ۽ حضرت جي-ايم سيد!

هيتري وقت تائين توکي واعظ نه پڙهايو هوم، اڄ اُن فرض کان به آجو ٿيس. پيارو ته هميشه هوندو هئين. دوباره توکي مبارڪون ۽ خود حيدرآباد رهڻ جي مبارڪون، جو تون تعليمات جو وڏو عهديدار ٿي آيو آهين. اصل مبارڪون جي-ايم سيد کي، جنهن هميشه تنهنجي همت افزائي ڪئي آهي.

—— نياز مند، محمد امين کوسو.

(٢٥)

٢٠-٢-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم شاهه صاحب!

ذهني ۽ سطحي آدمين جي پروگرامن، تجويزن ۽ خيالن تي هلڻ سان قومون فنا ٿي ويون. افراد برباد ٿيا، بادشاهه ۽ سلطان بيخانمان ٿيا، ڪرمتن ۽ ڪمعقلن جون تباهڪاريون انساني تاريخ جي صفحن تي پکڙيل آهن.

سنڌ جي جاهه ۽ حشمت جيڪا پکڙيل هئي، تنهن کي فنائيت آڻي ڇڏڪاڻ ته ٻه پارو خانقاهي سيد وقتي جوش ۽

خروش ۾ اچي، پوهيارن جي چاڙهين تي لڳو. هاڻي وري ”طبقاتي- طبقاتي“ لفظ جي رٽ شروع ڪئي اٿئي. طبقاتي جي معنيٰ ته چالندو آهين، يا ٻئل ڳالهين تي چوليه پئي ڪڙو آهين.

خير، مان پيان اڻ راهه جو واقف آهيان. اما منزل هت ڪاله آئي آهي، جو ملتي مجي ۽ وارن سيدن ۽ شريفن جي گهرن ۽ عزتن کي ٻيڪين ۽ چرسن جي هٿان ”طبقاتي“ لفظ جي نشي ۾ اچي لٽڻ ۽ لتاڙڻ جو حڪم ڏيان.... هاڻ حضرت مولانا جي هيلار ڪانڻ پوءِ جهالت جو داعي نه ٿي سگهندس ۽ نه اسلامي طرز فڪر جلدي سگهندس.

توڻ سنڌ جي ناموس ۽ عزت جو محافظ اچا نه حيات آهين. جو ٿو انتريشنل ملبوس ٿيو پوين. اڳ اڳڙو قدم نه کڻجي ها، ته اچو ڪا ڏيٺهن ٿي ته ڏسجن ها. ضرورت اهڙي زاڪ جي سرڊست ڪالهه آهي. پهتي ته پڙهندا سين. سنڌ ۾ تنهنجي قالي ورتيه ساري دنيا جي نجات جو آساني. سان سبب بڻي سگهي ٿو السلام!

”طبقات ۽ طبقاتي“ جا آنڊا ڪونڊا هڪ دفعو نه هزار دفعا آپريشن تورڙي بغير آپريشن جي به ڏنا اٿر. هتي نظرين جو مڪمل ساهر آهيان. اهي هولنڪيون تنهنجي وهم ۽ گمان ۾ آهن ٿي ڪوته جيڪي انهن لفظن سان وابسته آهن. تنهنجي قالي وٽ سان عالمگير امن اسان جو بندوبست ٿيندو، نه ڪه تيامبون اينديون. هر ملڪ ۽ قوم جون خاص حالتون آهن. اسان پنهنجي مخصوص حالت جو اندازو ڪري ڪم ڪريون، ته سواله نقصان جي گهٽو ڪجهه ڪرڻ ممڪن آهي. اهو دير- طلب معمو- به نه آهي. هاڻي هن گهڙيءَ سنڌ آتي ڪري ٿيندي. محض بيھ جي ٻئل ڳالهين تي توڻ نه لڳ، تو ۾ ۽ شيخ صاحب ۾ اها سيجاڻي آهي، جنهن جو علم رکيو مان ڪي آهي. رکيو پيان هت ڪريو. وڌيڪ ڇا چوان يا لکان؟

— محمد امين کوسو.

Gul Hayat Institute

(٢٦)

٢٢-٢-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم- شاهه!

هڪ آدميءَ جو قصو مشهور آهي، جنهن کي ڇهين آني جي مزوريءَ تي ڪنهن ڪمهه جو دلو کڻايو هو. هن پنهنجي زندگيءَ جو سڄو ڪارخانو انهن مزوريءَ تي ٻڌائي رکيو. دلو ڪاٺس پيو، ته سيٺ هن کي دڙڪو ڏنو ته تو دلو ڇو ڀڳو؟ هن چيو ”سيٺ! تنهنجو ته نقصان ڪجهه نه ٿيو، منهنجو ته سمورو گهر ٻار هن دلي سان ٻڌل هو، جو ٽٽي پيو.“

پين ۾ خود تولاه تون هڪ آدمي آهين، جنهن نظربند آهين. مان وٽ ته ساريءَ دنيا جو چرخو توسان ٻڌل آهي....

تون پنهنجي نظربنديءَ تي راضي آهين يا ڪم از ڪم فڪر ڪوان اٿئي، مان ته راضي ڪونه آهيان. سو تنهنجو رضامندو هن سلسلي ۾ ڪهڙي ڪم جو، جڏهن مان کي اهڙي بيچينيءَ ۾ تڪليف ۾ مبتلا رکي، پين کي نه سود جو پتو ۽ نه زيان جو احساس! اهي سنڌي چراڳ ۽ پڳوها لاهيندڙ جانور، سڀني جهل متن پوي ۽ ڪنهن سڀي وڻن تي پڌجن.

دنيا محض جاءِ آسائش ۽ تفريح هجي ها، ته هيڏا سارا نبي ۽ اولياءَ الله جو سلسلو ڪٿي ڇو ايندا رهن ها؟

اِن اعليٰ مقصدن جي تڪميل لاءِ دنيوي دک هموار ڪرڻ واسطي تنهنجي همتن ۽ امدادن جي ضرورت آهي. تون منهنجي خطوط جي مفهوم سان ايڏي ساري ڪشتي ڇوتو لڙين؟ حق ۽ صحيح ڳالهه اها آهي، جيڪا تون ڏي لکجي ٿي ٿي. هر اهو دک، جيڪو مان، شان ۽ مرتبي جي خلاف نه هجي، تون اختيار ڪري مان کي راضي ڪرا......

تو کي لکيو اٿم، شايد وسري ويئه، مس جناح جي اليڪشن جي هنگامي وقت، سڪر سرڪٽ هائوس ۾ وڪيلن جي دعوت

هئي. مان شمس الدين شاهه سان مليس، چيم ته جي-ايم- سيد جي
نظربندي ياد ئي نه اٿوا تهنجي بلوچستان وارن کي خان عبدالصمد
خان جي قيد جو احساس ئي نه آهي.

سڀ احمق پاڻ ليڊر بڻجي ويا آهن. تون چئو، انصاف
ڪر! مس جناح سنڌ اندر مان ڪون سواءِ ڪيئن ڪٽي ها؟ مان
حرڪت ۾ اچان ها ته تنهنجي ئي نظربندين جون ڳڻتيون ڪٽي
کهندو رهان ها. سنڌ جي روح ۽ ضمير ۾ حرڪت پيدا نه
ٿئي ها؟ ڳالهه، چئو! حرڪت ته بجاءِ، خود انقلاب هرهنڌ
برپا ٿي وڃي ها، جي دل ۾ سيد سنائيءَ جي نظربنديءَ جو
احساس ڪٿي نڪران ها. اهو احساس ڇا، پڪ هيم، چيم، صاف
صاف چوندو رهيس ته، هن اليڪشن جي ڪاميابيءَ جو دارومدار
منهنجي ڪوشش تي آهي، ۽ مان ڪوشش ڪرڻ تي تيار يون
نه ڪيون آهن. سيني ڪي، ويندي چوڌري محمدعليءَ ڪي، چيم،
هن چڱي آدميءَ ته مان مسڪين تي مڪمل اعتماد ڪيو.
پنهنجي پير جي محبت دل ۾، تو سيد سونهاري جي ڳڻتي دماغ
جي پريشانين جو سبب، پوءِ به ٻڌنڊڙن تي اثر نه ٿئي، اهو
ممڪن آهي؟

سنڌ جا اديب، پاڻ کي سنڌي سڏائڻ ڪان پڙي مرن....
ڦاهيءَ جي تختي تي لٽڪائڻ جهڙا آهن. تشبيهون ۽ استعارا
به تنهنجي ۽ شيخ صاحب جي نالي تي هن دور ۾ نه ڏنا اٿن!
اهڙي بيڪار ادب جو تو پابو وڌو؟ اهڙا خبيث اديب تنهنجائي
رهين منت آهن. شاهه لطيف جي دروازي تي بوهي ڪري،
سندس روح جي مخالفت ڪن!........

......سنڌ جو هن باري ۾ نمائندو مان آهيان ۽ نه تون.
سنڌ آنهن حرامين جو نالو ته نه آهي، جيڪي تنهنجي نالي ڪي
وساري ويٺا آهن. سنڌ مان آهيان، مان پرچوندي شريف جو غلام
۽ امام انقلاب حضرت پيڙي محبوب جو ظاهر ۽ برملا نمائندو.
ڪفر ۽ دين جي دشمني آهي تنهنجي نظربندي. اها آهي منهنجي

Gul Hayat Institute

فتويٰ، خبردار! ٠تان هن سلسلي کي ذاتي معلوملو چاٿي، هن جي اهميت کي گهٽ ڄاتو اٿي. "ناقابل برداشت" لفظ لکيم. Intolerable. اِن لفظ جي مفهوم تي غور ڪر.

اهو سنڌ جو آواز، سنڌ جو مطالبو آهي. جيڪو هن مطالبي سان نه آهي، سو سنڌ جو دشمن آهي ۽ سنڌي نه آهي.... لعنت ڪجي اهڙي ادب تي، جو سنڌ ۾ شايع ٿئي ۽ تنهنجي نالي کي بلند نه ڪري. جي-ايم شاهه حق جو علم آهي. نبيءَ جي اولاد سان ظلم ۽ تعدي، نبيءَ سان بي ادبي ۽ گستاخي آهي. باقي ڪفر ڪيئن ثابت ڪريان؟ ڪول فقهه جا سڀ ڪتاب، ڪهڙي امام جي مذهب ۾ تنهنجي نظربندي جائز آهي؟ بدبختان ازلي، اسلامي قوانين جي عڪس ۾ قانون ٺاهي هليا آهن!!

امام اعظم، امام مالڪ، امام احمد بن حنبل ۽ امام شافعي رح جا روح تـه هت هن تحرير جي تائيد ڪرڻ لاءِ اچي موجود ٿيا آهن. منهنجي دل جون اکيون هنن جو زيارتون ڪن ٿيون.

— محمد امين کوسو.

(٢٧)

٢٢-٢-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم شاهه صاحب!

.... هڪ ڏينهن گرميءَ جي موسم جو تو وٽ اچڻ ياد ٿو پوي. تنهنجي الهي‌بخش سان مخالفت زورن تـي هئي. مان سيٺي هندو اسيمبلي ميمبرن ڪان ٿيندو، تنهنجي هنن جفاڪشين کي زيروزبر ڪندو، سخت گرميءَ ۾ تو وٽ پهتس. ڏاڍو ٿڪل هوس. توسان مليس، نه تون بـه سخت ٿڪل هئين. مليا سي، تنهنجي صندل تي ٻه چار ڳالهيون ڪري تون ٻه ننڊ ۾ پنجي وئين، مان ٻه. تان جـو شام ٿي ويئي. مسان اٿي وضو ڪري، اوله، پاسي واري ڪمري ۾ نماز پڙهڻ ويس نه آن وچ ۾ حاتم عاوي ٻه اچي ويو. آسمان تي خنڪي ٻه نظر اچڻ لڳي. پروگرام

ڏيو ته ڏيٺي ڪڏجي سمنڊ ڏسڻ هلون! توسان جڏهين به حاتم صاحب مون کي ڏسندو هو، بيحد خوش ٿيندو هو، ته هونئن هڪٻئي جي مخالفت ۾ سرگردان ۽ پريشان، پر دلين جو ايترو اتحاد! ياد اٿئي، اهو اتحاد منهنجي حبيب نواز ۽ تنهنجي چوڪٺ تي حاضرين جو رهين منت آهي! سمنڊ تي دير تائين گهمندا رهياسين. آنين ئي هڪ ريسٽورينٽ ۾ چاهه پيارڻ جو مان کي شرف ڏيو. تنهنجي ننگر جون مانيون، جي حساب ۾ آڻيان ته منهنجا گناهه ته ڪنهن ڳاڻاٽي ۾ ئي نه اچن. اڪثر تو وٽ هوندو هوس، سو تنهنجي ماني ڇڏي وڃڻ جو سوال اٿندوئي ڪونه هو. مان وٽ هوٽل ۾ مهمانن جي ڊم لڳي پيئي هوندي هئي، پر تنهنجي دسترخوان کي ڪير پٺي ڏئي؟ هتان ماني کائي وڃي آنهن جي خدمت چاڪريءَ ۾ لڳندو هوس. پوءِ الهه‌بخش ۽ سندس ڏات! تون ڪراچيءَ نه هوندو هئين ته اڪثر حاتم صاحب منهنجي هوٽل مان اچي مان کي کڻي ويندو هو. رات جو کاڌي نه کائي حاتم صاحب جي حسب منشا ڪيس دعوت ڪارائيندو هوس. حاتم صاحب پارو دل‌آويز آدمي به ڪو ڪهٽ. هوندو، هرڪنهن مسئلي تي پنهنجي جدا راهه رکندو آهي. مسلمانن جي تاريخ تي اهڙي نموني سان ڳالهائيندو آهي، ڄڻ پاڻ هر زماني ۾ گذاريو هجي. مان کي چوندو هو ته "بابا! تون ۽ سيد ڪڏجي وڃي ڪنهن غار ۾ ويهو. هيءَ قوم (مسلم عوام) ڪا ساڌارڻ جهڙي آهي، جنهن کان رکيو حضرت ابوبڪر وڏو يار بچي ويو، باقي ٽين سڀني کي قتل ڪيائون. هاڻي ڏک اٿن ته اهو هڪ به ڇو بچي ويو! الهه‌بخش کي قتل ڪيائون ته ڪهڙي عجب جي ڳالهه آهي؟ تون ۽ سيد اڃا تائين بچيل آهيو، جو ڪنهن طاقت واريءَ جاءِ تي نه آهيو. رکيو طاقت هجو، ته پوءِ هڪ اکي ته پيو آن جي پٺيان شهيد ٿيندو."

تنھنجي گھر جي پرسان اڳ وارو باغيچو آهي يا ڪونه آهي؟ اتي به ڪيترا پيرا ڪنھنجي چهل قدمي ڪندا هئاسي. هر ملاقات مختار ملاقات هوندي هئي. تنھنجي ۽ شيخ صاحب جي ملاقات کان سواءِ منھنجو ڪويه ڏينھن گذري نٿي نه سگهندو هو. الهه بخش ۽ الاتا نه هيانئي ضروري ملاقاتي. هر روز اهو معمول هوندو هوم. پهرياتين ساٿين کي عجيب به لڳندو هو. ”سين پين به ڪندا هئا، پر سڀ ٺهي ويا نه منھنجو ٿوڏي اچڻ ڪنھن بيروني مقصد سان نه هوندو هو. تنو ڪلاڪ جدا رهڻ مان لاءِ ممڪن هيوئي ڪين. بارها پيرانٿور محمدابراهيم مرحوم اڌ راتين جو تنھنجي موٽر تي پهچائڻ ايندو هو. سڀ رواننا ڪري، آخرين به چار جملا اڪملائي ۽ جا ڳالهائي، جدا ٿيندو هوس. شيخ صاحب ۽ مان نه اڪثر ڪڏ اينڊا هئاسي.

اها اسان ٻن جي ملاقات ڪڏهن به خير سلامتي ۽ واري نه هوندي هئي. شيخ صاحب خوب دڙڪا ڏيندو هوم——

”هليو آهي ڪاتندي مهاتما جي غلامي ڪرائڻ. توڙ پيلي وجي جهرڪار ڪر. بابا! آءُ توکي جهليندس ڪونه“ وغيره قسم جون ڳالهيون شيخ صاحب جون هونديون هيون. مان شيخ صاحب کي نه ڪجهه نه چوندو هوس ۽ توڙ اڪثر اهڙي موقعي تي رکبو لطف اندوز ٿيندو هئين. ”پاڻ ۾ ٺهو!“ چوندو هئين. ”سيد! هن جي مرضي آهي نه پاڻ هلي الهي بخش، ڪٿي جي پٽ، جا غلام ٿيون. هل بابا! تنھنجو اهو حڪم آهي نه قبول. اسان پنھي جا هٿ هتان ٻڌي وٺي هل. توکي نه ڏارائون نه ڪيوا.“ ”شيخ صاحب! ڪٿي ۽ جو پٽ آهي، ڪٿي پاڻ به آهي، پر آهي مجاهد ۽ غازي! انگريز شهنشاهيت جو وڏي ۾ وڏو دشمن! پلا ذات تي به ڪڏهن ڏات ٿي؟“ مان چوندو هوس. ”تون ڪٿي خدا ٻڌائيندس تنھن ۾ موڪي ڪيترو ٿيو پان تو پهچي؟“ شيخ صاحب جوش ۾ چوندو هو. ”سيلا هي ۽

Gul Hayat Institute

اسان جي جند اوتين ڪانه ڇڏيندو. سڀائي هلي سنڌس مورتيءَ جي گڏجي پوڄا ڪريون. چڱو بابا، جيئن توکي وڻي.... ... مهتما الهه بخش جي جئه!.....“ اسان ٽن جي محفلن جو لطف ٻئي اور هوندو هو... ڪڏهن شيخ صاحب کي هوٽل ۾ آڻيندو هوس. آتي پهچڻ کان پوءِ ڪلاڪ کن گذرندو هو ته توکي فون ڪندو هوس. توکان سواءِ گذارو جو نه هيو. جيئن هاڻي ڏسين ٿو! خطن جا انبار پيا آهن. ڪڏهن ڪنهن عشق واري پنهنجي معشوق سان ڳالهائڻ کان بس ڪئي آهي، يا آن جو ڪو وقت به مقرر ٿيو آهي؟...... ـــــ محمدامين کوسو.

(٢٨)

٢٢-٢-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم-شاهه!

تو واري ڪتاب جي مسودي تي نظر وڌم. سنڌ جي سڄاڳي گهرجيئي، ته پڙهه ”جي-ايم-شاهه!“ ڇاجيون پرواهون ۽ افسانه نويسي؟ مختصر معاملو!! اسان ۾ سولو طريقو پڌائي ڇڏيو اٿم، سنڌ معنيٰ ئي جي-ايم-سيد!

منهنجي پنڌن ته هڻي وڃي هڏ ڪيو، نه نه اهو ناممڪن هو، جو ٽون انهيءَ غلاميءَ کان آزاد ٿي سگهين ها، جنهن ۾ بي تحاشا پاڻ کي وڃي وڌو هيئه! اڄ ته سنڌ تنهنجي ناليءَ جي واهر وٺي، هن اوڙاهه مان آسانيءَ سان نڪري سگهندي...

توکي آزاد ڪرايم، لک ڪٿيم. شادم از زندگيءَ خويش ڪه ڪاري ڪردم! هاڻي تنهنجا خيال ڪهڙا به ڇو نه هجن، اهو اهم مسئلو ڪونه آهي. تنهنجو ناموئي سنڌ جي سڀني سياسي مرضن جي دوا بڻايو اٿم. هاڻي جڏهن به سنڌ بيدار ٿي، ته ”جي-ايم-شاهه، جي-ايم-شاهه“ جو ورد ڪندي بيدار ٿيندي. سڄاڳيءَ ۽ بيداريءَ جو پيو دڳ ٻي ڪونهي آهي! ڳڻتيون نه ڪر. توڏان بندش هٿڻ ئي هڪ وڏو ۽ اهم ترين ڪم آهي. اهو مان ڪون پڇ، ٻئي کان نه پڇ!

رمـوز عشق و سرمستي زمن شنو نہ از واعظ!
کہ با جام و قدح ھر شب قرين ماہ و پروينم!

تون قدرت طرفان سنڌ کي نظربندين لاء عطا نہ ڪيو ويو آھين. تو خود کھٽيون غلطيون ڪيون. نيٺ توکي بہ اھي ڏک ۽ پيچرا وٺڻا پيا، جتان مان دل و دامن چاڪ جو گذر ٿيو. منھنجي جيل حي زندگيءَ جون سرمستيون بہ پڻ وانگر نہ آھن. منھنجي محبوب پير جي تھور نـور افشان ۽ الھہ بخش جي محبت ۾ مان ڇڏي سگھندو ھوس تہ

”پري خانہ بنا رکا ھے ھم نے اپنے زندان کو!“

تون ھاڻي ھنن خطوط ذريعي ڪم از ڪم اھو احساس تہ ڪري ويو ھوندين، تہ منھنجو انداز محبت خود توسان بہ ايترو تہ علحدو آھي، جو ٻئي ڪنھن جو نہ آھي. خود توتي اھو بہ عيان نہ آھي، تہ تون ڪھڙو ڪم ڪري سگھين ٿو. مان ظاھر ۽ برملا ڏسندو رھندو آھيان.

جذبات ۾ بہ مان تنھنجي طرز فڪر سان متفق نہ آھيان. جيڪي تون چوين يا لکين ٿو، سو پيارو اٿئي، چاڪاڻ تہ تنھنجو لکيل آھي.......

ڇا مان ڇا ٻڌڻي رکيو منھنجي پيلڙي محبوب حضرت مولانا سنڌيءَ؟ مولانا ڇا فرمايو آھي، اھو عملي دنيا ۾ ڏسڻ گھرين ٿو؟ جي ڏسڻ گھرين تہ پوءِ پڙھہ ”جي-ايم-شاھہ!“ جي-ايم-شاھہ ھڪ شخص واحد نہ رھيو آھي، پر ھڪ محاذ ۽ ھڪ عالمگير تحريڪ جو پيو ناالو آھي. تون جيڪي ڪجھہ چوين آکين ٿو، اھو بلڪل ممڪن آھي، چاڪاڻ تہ الله توکي سنڌ ۾ اپيڊ ڪيو ۽ منھنجي دردمند دل توکي ڏي پنھنجي زخمن جي داد طلبيءَ لاءِ منتخب ڪري ورتو. تون ماڳيو نہ رھيو آھين. ھرنوع، ھرصورت ۾ تو پارو انسان واحد پٽي ھند ٿي نٿو سگھي........
سنڌ جي عظمت ۽ توقير جي تون زندہ تصوير آھين.

.... توهان طاقت، همت، جرئت، رواداري، غيرت، ۽ ذاتي قربانيءَ جو مجسمو ۽ دين نبويءَ جو نگهبان، محافظ ۽ مبلغ آهيو. پڙهيو ته پاڻ بابت احڪامات؟ بس، توهان اهو آهيو! توهان ئي اهم ترين اسلامي مجاهد، فڪر ۽ عمل ۾ آهيو. اسلام جي چوڏهن سون ورهين جي تاريخ جو رُخ توڙي منتقل ڪري بيهاريو اٿو........ ـــ محمد امين کوسو.

(٢٩)

٢٣-٢-١٩٦٦ع، بخدمت قبلا جي امر سيد صاحب!

السلام عليڪم و رحمت الله وبرڪاته ـــ حق ۽ باطل جو مقابلو، تاريخ انسانيت سان لاڳو آهي.

ستيزه ڪار رها هي ازل سي تا امروز
چراغ مصطفوي سي شرر بولهبي!

پر توهان جنهن خطي ۾ آهيو، ان جي حالتن تي غور ڪرڻ جو حق به توکي آهي. هن جي ديڪ دڪيءَ همت ڪابه سياست نه هلڻي آهي. ”اڃا ڪهوٽ ته نشا ٿيو ٿي!“ سنڌ، سنڌ ئي آهي. ان کي تبديل ڪرڻ ۾ نقصان عظيم آهن، سو ان جي حالتن پٽاندر هلڻو هو ۽ آهي. حالتون آن جون صاف آهن ته سياسي سطح تي توکي ئي ”لاڏو آٽ“ جيان سڀ بار سونپجن. ”سنڌ جدا ملڪ“ ته آهي، پر آهو جدا ڪري ڪڍهن هلايو هجيئي، ته پتو پوئي. صدين کان پوءِ ٽورڙو وقفو الهي بخش وزارت جو دور سنڌ جو مخصوص دور هو. تنهنجا لاڳاپا ساڻس ايڏا ۽ ايترا گهرا نه هئا. منهنجو ته محبوب يار آهي. اها ياراڻي راز به نه آهي. بالڪل صاف نيت شڪارپوري تواضع ۾ خود داريءَ جو نمونو رکيون آيو. هن کي وزارت ۽ حڪومت جي ته هوا به نه لڳي هئي. حڪومتن جو بکيو هو منهنجو شهيد يار؟

کم نظر بيتابيءَ جانم نہ ديد!

تو واريءَ نظربنديءَ جي باري ۾ خبر پوندي ئي سخت ڪاوڙ ۾ اچي سندس جاءِ تي پهتس. حاتم علوي صاحب وٽس ويٺو هو. چيم: ”پاڳل! تون وزير هجين، باقي جي-ايم-سيد قيد ۾ هجي؟ پڌي نٿو مرين اهڙي وزارت ڪرڻ کان؟ يا جي-ايم-سيد کي هڪدم جيل مان آزاد ڪر يا مان کي به ساڻس گڏ رک، يا وزارت ڇڏ!“ ڪهڙا نہ سخت دڙڪا آهن! سڀ ٿائين. سهڻ گهرجنس ها. مان سان جيڪا محبت هئس، آن جي بنا تي هو ڳالهائيندو ڏي ڪونہ هو. خاموش ٿي سڻائي ۾ پئجي ويو. منهنجي ڪاوڙ تي نہ، پر آن تي تہ ڪري چا ويٺو هو، يا ڪانئس ڪرايو ڇا ويو هو! افسوس تو اڄ ڏينهن تہ ٿين ڪيس نہ چاتو آهي. الله بخش کي تون پيارو هئين، آن ۾ ڪهڙو شڪ؟ پر تون انگهڙيو ڪاٺ، جنهن ضد ۾ هوڏ تي چڙهين، ان تان توکي لاهي ڪير؟ جيئن هاڻي ڪڏهن کي آدمي چاڻي، سندن جواب ۾ ڪتاب ويٺو جوڙين، جيئن هاڻي قيد ۾ مزي سان لولِيون ويٺو پڙهين ٿو ۽ منهنجو اندر ڪاوڙ سان تار تار ٿي رهيو آهي!

ڪڏهن جو هڪلهندڙ بہ تون آهين، باقي توکي ڏنبي ڏجي، جو خوب ڏوڪين. ڪڏهن سان بحث مباحثا ڇا جا؟ اهڙو غضب بہ تي سکهندو آهي، جيڪو سنڌ ۾ پسجي ٿو؟ جن جي ات ڏينڌي سنڌ ناپاڪ ٿئي، سي سنڌ ۾ وتن دعوتون کائيندا ۽ جن جون لتون اکين تي رکي دل ٺارجي، سي نظربندا اچا بہ ڪي اديب سنڌ ۾ چئبا، جن تي هيءُ منظر عيان نٿو ٿئي؟ صفا ڪربلا جو نظارو ۽ معاملو بڻجي بيٺو آهي. توکي منهنجي حال تي نہ قياس ٿو اچي ۽ نہ رحم. مان لاءِ اهو برداشت ڪرڻ ڪيڏو نہ مشڪل هوندو! ها، تو ڪو جي-ايم شاهہ ڏٺو هجي، تہ توکي پتو بہ پوي!

حريفِ ناوڪ مژگان خون ريزش نئي واعظ!
بدست آور رگ جان و نشتر را تماشا کن.

واهـي تباهي آدمين جـي لهروچڙ ۾ رهندڙ مجلسي آدمـي آهن، اسان ڀارو رندمست الست ته ڪونه آهيون. تولاءِ هن طور ۽ طريقي جون عشقبازيون باڪل اڻ ڏٺل شيون آهن. تو جي-ايم-شاهه ڏنو ڪاٿي، جو اسان جي حال جي خبر رکين!؟ تنهنجي هر غلطيءَ جو ڏک ٿيندو هوم. توتي هر وار منهنجي دل ۽ جگر کي گهاءُ ڪندو رهيو آهي........ سنڌ جو والي وارث ٿي تون هڪ آهين. ملڪ سارو ننڍڙڪو بنائڻ جو حق توکي ڪيئن پهچي ٿو؟...... ٻڌ، ڪن کولي. ٻڌ! پوءِ پرکڻ ۾ تو ۽ شيخ صاحب ڀارو ڪو ڪونه آهي. اهي ته تـہا مجبور، تنهنڪري ٻن هزارڪڏهن کي ڪڏي هينڪائڻ ته بڻي "قومي آواز"، قومي مطالبو، قومي جلسو ۽ قومي اجتماع!! اهي ته ڪڏهن جا ملڪ ۾ هيءَ ملڪ دنيا جو ڪعبو آهي! هت شيخ صاحب ۽ تنهنجي نالي وٺڻ سان ٿئي هڪ ممتاز ۽ شاندار قوم جو تصور نه فقط پيدا ٿيندو، پر قوم به نرالي شان سان سطح زمين تي نظر ايندي. نالو وٺڻ به ڪنهن کي موزون طرح اچي ها! توهان ٻنهي کي گمنام ڪنڊي ڪپ ۽ مسجدن مان جتيون چورائيندڙ نه آهيو، جو پنهنجي نالي ورتي به توهان کي شرم اچي؟....

— محمد امين کوسو.

(٣٠)

(تار)

جيڪب آباد. ٢٤-٣-١٩٦٦ع

حضرت سيد اعظم، جي-ايم-سيد صاحب، سن.

ڪرم نواز! منهنجي ڪوٺ ترسڻ جي پروگرام جو اطلاع ڪجو. مهرباني ڪري، ڪنهن به بيان ڪيڻ کان اڳ، منهنجي ملاقات جو انتظار ڪجو!

— محمد امين کوسو.

Gul Hayat Institute

(٣١)

٢٥-٢-١٩٦٦ع، بجناب قبلا حضرت جي.ايم.شاهه صاحب!

مان عاجز دنيا جي تاريخ جي هن دور ۾ توکي سبق پڙهائي رهيو آهيان...... ته انسان ذات جي ٻڏندڙ ٻيڙيءَ کي تنهنجي ناخدائيءَ سان ئي هن طوفان ڀرئي سمنڊ جي ڪاريءَ رات مان ڪڍي، اچي ساحل تي پهچائبو. اها فتويٰ بار بار دهرايان ٿو. بي معني ۽ لغو سياسي گفتا هنن خطن ۾ نه آهن. ڪي سخت گفتاريون آهن، ته به انهن جو موقعو ۽ محل هوندي آهي....

هر چند هو مشاهده حق کي گفتگو،
بنتي نهين هي ساغر و مينا ڪهي بغير!

تون الائي ڪهڙن غلطائن ۾ آهين؟ تنهنجي نظربندي اتفاقي امر ڪونه آهي. اهو تنهنجي ئي غفلتن جو نتيجو آهي.... تنهنجي نظربندي ناقابلِ قبول جرم آهي، جو شريف انسان آن کي هڪ گهڙي به برداشت نه ڪري سگهندو.

هڪڙا عالم ۽ سيد خبر ناهي ڪن، انهن تي الزام ڏرڻ بي ادبي آهي. مثال طور پير سائين پاڳارو. ڪنهن هن کي اڪيو سڏايو؟ جاهلن جي ڪڙي ڪيل ديوارن ۾ هڪ قيدي آهي، جنهن کي انسانن جيان سوچڻ جي اجازت ۽ موقعو به ميسر نه آهي. پيا عام سنڌي آهن. انهن کي ڪنهن تعليم ۽ تربيت ڏني؟ تون ڪهڙ آهين يا ڇا ٿو ڪرڻ گهرين؟ هر هنڌ تو ڀارن لاءِ تڪليفون آهن. پر منهنجو چوڻ آهي ته تون تڪليفن جي خارزار ۾ پوڻ کان سواءِ به ڪاميابيون حاصل ڪرڻ جون صلاحيتون ۽ طاقتون رکين ٿو. تو لاءِ ڪي جنهڪ جيل ڏارڻ ضروري نه هو. اهي سڀ ڪم مان ڪيا، بي يارومددگار حالت ۾! منهنجي دل ۽ جگر سان گڏ، منهنجي بدن سيڪجهه

سٺو آهي، منهنجي مٿي تي ڪهاڙين، لوڙهين ۽ لٺين جا وار مان کي قتل ڪرڻ لاءِ ڪيا ويا. افسوس، سنڌ ۽ بلوچستان جي هن واقعي جو ڪنهن کي احساس ئي ڪونہ آهي. مان ذاتي مقاصد لاءِ نہ پر ٽو واري ڪڙي ڪيل قومڪُش سياست کي شڪست ڏيڻ لاءِ، پنهنجي بدن جو بہ رت ڏنو آهي. هڪ رت ڏيندڙ شهيد صاحبِ وفات، مان رت ڏيندڙ شهيد صاحبِ حيات! اهو ڪو معمولي منصوبو ڪونہ هو. مان صبر سان سٺو، پر معاف ڪونہ ڪيم، وير بہ نہ ورتم. مير جعفر ڪان ڪهڙو وير وٺان ها؟ تو سان مٿا ماريان ٿو تہ من تون عقل ۽ فهم کي ڪم ۾ آڻي، منهنجو ساٿ ڏين! اسان پنهنجي دل، جگر ۽ بدن جي رت ڏيڻ سان سنڌ ۽ بلوچستان جي آزاديءَ جي پڪي راهہ ٺاهي ڇڏي آهي. ان تي رڳو ڪو ڪامزن ٿئي! هڪڙا ڏڪن سان شهيد ٿي، ٻئي جهان ۾ پهچندا آهن؛ مان ڏڪ جهليندڙ شهيد جيئرو ويٺو آهيان.

احمدآباد جي هڪ جلسي ۾، ٽو واريءَ ليگ جي ٺالي ٻيڙي محبوب تي ڪميني قسم جو حملو ٿيو هو. آن جا تفصيلات ڇا لکان؟ جوڳڏهن غلام مصطفيٰ ملان کي آن جو احساس هجي ها تہ چند هڏن واسطي، مولانا مرحوم جي ٺالي تي ٻٽا (لڪا) نہ لڳائي ها. اهڙن داغن هوندي بہ مان ٿي توکي صبر ۽ تحمل جي تعليم ۽ تلقين ڪري رهيو آهيان.

ٽون پنهنجي نگاهہ ناز جو گهائل آهين. مان توکي چوان ٿو تہ اهي باهمي دل لڳيون وسار. هڪ باهمت مرد ميدان جيان منهنجي صلاح ۽ مشوري تي عمل شروع ڪر.... پنهنجي افتاد طبيعت، سودائي خيالن ۽ بدن جي هيٺاين ڪمزورين کي پنهنجي عزم ۽ ارادي جو تابع بڻاءِ! مان خطرن کي سڏيندڙ نہ پر دور ڪندڙ نسخو ڏسيان ٿو، جنهن ۾ ذري ماتر خرابي ڪانہ آهي. خرابي رڳو آن جو انديشو آهي تہ متان توتي ساڳي

Gul Hayat Institute

بيماري عملي آور نہ ٿئي. تون منهنجو ٿي بيٺين ۽ پوءِ پڻ ڪابہ پريشانيءَ خاطر ٻوڪي راهہ حق ڪان پٺڪائي نہ سگهندي. اڪ ڪتن ڪان بہ وڌيڪ ذليل آدمين توتي چغليون هيون آهن. توکي اها راهہ اختيار ڪرڻي ٿي ڪانہ هئي، جنهن مان ڪنهن چغلخور کي فائدو رسي ها ۽ ملڪ کي نقصان رسي ها.... تون پاڻ هڪ مستقل راهہ عمل آهين- يعني تو ٻاري جو وجود هيڙن پسمانده علائقن ۾ بجاءِ خود هڪ تحريڪ، هڪ محاذ، هڪ قلعو هوندو آهي. اهو حق پرستيءَ جو قلعو ضايع نہ ٿئي. شخص واحد لاءِ ڪير ايترا جتن ڪري ها، ڇو ايترا اوقات ضايع ڪري ها؟ راتين ۽ اڌر اڌين جو آئي ڪري توکي ٿي سڏڻ!

مشعل بنا کے تابش داغ جگر کو میں،
راتوں کو ڈھونڈتا ہوں تیرے رہگذر کو میں!

سو منزل بہ تون، تہ مقصد بہ تون!! تو بن معاملات انسانيت جي موجوده نباهڪن نوعيت ۾ ڪوبہ ڦيرو نہ ايندو.

— محمدامين کوسو.

(٣٢)

عزيز آباد، ٢٧-٢-١٩٦٦ع.

حضرت قبلا جيءَ ايم. شاهہ صاحب!

صبح جو سويري مرغان سحريءَ جي اذانن آثاريو، تہ منهنجي دل اڪ ۾ ٿي تنهنجي دروازي تي وڃي بيٺي ....

”سنڌ بچايو- دين وڌايو“ جي معنيٰ ۽ مفهوم کي هن طرح ڏسڻ، تہ سنڌ کي نـون آيلن کي پاڻ سان ملائڻ جي طاقت ڪانہ آهي، غلط آهي. هيڏي ساري حڪومتي دٻدٻي جي غلط استعمال ڪان پوءِ بہ تون اٽل بيٺو آهين، تہ ثابت ٿيو تہ سنڌ دٻائڻ جي نہ آهي. ۾ اها سنڌ، جنهن جو تون ظاهر ۽ پرملا

Gul Hayat Institute

ليڊر آهن، توسان گڏيل ڏيهارڻ ضروري آهي.

مولانا آزاد جي ”غبار خاطر“ مان توڏي هڪ مثال لکيو هوم ته، هڪ صبح جو مولانا پنهنجي سنگتيءَ کي چيو ته ”ڪن ته ڏي، بلبل جي ٻولڻ جو آواز آهي!“ هن ڪن ڏنو ۽ چوڻ لڳو، ”ها ٽڏڪن هلڻ جو کهڪو آهي.“ مولانا اڪتي اکندي چيو ته ”هڪ ٿي جڳهه تي جڏهن ٻه اهڙا ماڻهو گڏ بند ڪيا وڃن، جن مان هڪڙي کي بلبل جا ترنم ريز نغما ٻڌڻ ۾ اچن ۽ ٻيو ٽڏڪن جي کڙڪڙاهٽ ٻڌي، ته حشر ڇا ٿئي؟“

مان اڄ راتين جو آئي توکي سڏ ڪيان ۽ سنڌ جي بگڙيل قسمت جي سنوارڻ لاءِ تنهنجون آزاديون گهوليان؛ ۽ ٻيا توکي نظربند ڪندڙن جي درشن ڪـي دارين جي عزت سمجهن، ته معاملو ڪاٿي وڃي بيهي؟......

اسلام جي تاريخ صرف ڪمزوريءَ ۽ هيڻائيءَ جي تاريخ نه آهي، جو محض مسخرا ۽ پند آن جي نمائندگي ڪن. ڪاٿي راشديت ۽ ڪاٿي روزانو سيد علي محمدشاهه راشديءَ جي قلم مان بيهوديون نڪرن! وڏن جي قبي تي رکيو هڪ دفعو نگاهه پوي، ته سندس قلم مان جوڪر رعب ۽ تاب پيو ٽمي! مردن جي بهادريءَ جو افسانو ياد اٿس، پر سندس وڏن جي نانءَ تي هن دور ۽ زماني ۾ به ڪي بدمست سسيون ڪپائين ٿا، آن جو احساس ندارد! هنن جا قلب ڪارا ٿي ويا آهن يا ڪارنهن ابتري کهائي چڙهيل اٿن، جو مان پاري جي صيقل ڪرڻ جي ضرورت اٿن.

توکي چوان ٿو، سنڌ ماضيءَ جو افسانو نه آهي، جاڪاڻ ته تو خود ان کي ماضي ٿيڻ کان بچائي ورتو. سنڌ جي قاصدن جي قوم ۽ مان مسڪين تي حملو ڪندڙ سياسي ٽولي مان ڦري، محافظ سنڌ بڻيئين. الله توکي نوازيو آهي اهو فڪر ۽ عمل جو ايڏو انقلاب مفت هٿ نه ايندو آهي. الهبخش جي

Gul Hayat Institute

شهادت ۽ مان مسڪين جي بيگناهہ خون وچي هنڌ ڪيو. هاڻي جڏهن تون اسان جو آهين تہ سنڌون سڏو ڏڪ وٺي بيهہ! مان نہ ٻر سنڌ پڇا ڪري ٿي تہ ڪير آهن جو توکي نظربند ڪن؟ تون سنڌ جو محب، اسلام جي عزت جو علمبردار، توکي نظربند ڪرڻ جو ڪنهن کي بہ حق ڪونہ آهي! هاـــ ديني قانون جي زبان آهي! تنهنجي نظربندي ڏوهہ ۽ قابل گرفت عمل آهي. هي اکر تو وٽ لکجي پهچن ٿا، آن جي قائد سنڌ جا سڀ درويش، فقير، سنڌن مقبرا ۽ خانقاهون ڪن ٿيون.

ـــ محمد امين کوسو.

(٣٣)

عزيز آباد، انڙ واهہ، ٣٠-٢-١٩٦٦ع

حضرت قبلا جي-ايم-شاهہ!

مان توکي چيو آهي تہ جنهن وقت کان مان توکي ڏٺو آهي، منهنجي فڪر جو اهم ترين جزو توکي سنڌ جي ڀلائيءَ واسطي ڪم آڻڻ جي طريقن تي سوچڻ۾ خرچ ٿيندو رهيو آهي. منٽن، ڪلاڪن، ڏينهن، هفتن، مهينن ۽ سالن جو ايڏو سارو عرصو گويا تون منهنجي دل ۽ دماغ ۾ موجود رهيو آهين.

اهوئي سبب آهي جو تنهنجي ليگ ۾ هجڻ ۽ صوبي ليگ جي صدر هئڻ، منهنجي ذهن ۾ تو بابت ترجيترو بہ پردو حائل نہ ڪيو...... تنهنجي مجال ڪهڙي، جو تون ليگ ۾ رهي سگهين ها، جڏهن مان کي اهو پسند ڪونہ هو! نڪرڻو هئين ضرور نڪرڻو هئين!

خود چاهے آنهگيے نالون ۾ اثر هونے دو!

پر ڇهن اڻين ڪنپدو هو تہ تون مسٽر جناح جي طرز فڪر کي ڪڍين ها ۽ خود ڪيس سنڌس ڏي زندگيءَ ۾ ثابت

تي چڪو ته، آهو تنهنجي ئي مجبور هو ۽ نه، تون!......

مان ڪي تنهنجو ٻارو ڪپي، جو قدرت جي سپني منشائن کي پوري ڪرڻ واسطي پاڪستان ۾ موجود آهين. مان وٽ ثبوت آهي. آسماني ثبوت آهي، رحماني ثبوت آهي. اُن ثبوت جي سلسلي ۾ خود جي نوشت به موجود آهي، اچوڪي نه پر ۱۹۴۷ع جي، سرءِبان وهه سال آن کي گذري ويا آهن. اُن وقت تنهنجو خط مليو، پڻي ڏينهن مان اُن جو جواب لکڻ ويٺس. اهو جواب به آن ئي خط ۾ وجهي رکيم. شايد موڪلڻ وسري ويو، يا پڻ ڪنهن شڪل ۾ موڪلي ڏنم. اهو لفافو مقدس لاچار موڪليان ٿو. گويا پنهنجي ساهه جو هڪ حصو پاڻ کان جُدا ڪري موڪليان ٿو. جاني تنهنجي خط جو ايڏو احساس هجي، اُني تنهنجي نظربندين ڪيڏا نه ڪهاو ڪيا هوندا؟ منهنجي تڪليفن کي ياد ڪري محسوس ڪرين ها، ته تون خود ايڏو متون به پنهنجو دامن چاڪ ڪري رکين ها! تنهنجي نظربندين جي دور ۾ مان تي غم جا ايڏا ته حملا ٿيا، جو بيان ڪيئن ڪريان؟ ايڏا غم ڪيئن سهندو رهيو آهيان، پيو ڪو ڇا ڄاڻي؟ انهن تڪليفن مان هڪ اها به هئي جو منهنجي حواسن ۾، منهنجي سامهون تون قيدي هجين! اهڙن موقعن تي انسان مسڪين جو هوش ۽ خرد جواب ڏيئي ويندو آهي، پر جنهن غيبي طاقت جي سهاري پاڻ جهليون بيٺو رهيس، اُن آخرين ايام ۾ ته صاف شڪل ۽ صورت اختيار ڪئي. پنهنجي ڳوٺ جي مسجد شريف ۾ اڪيلي نماز پڙهندي، تنهنجي پاڪ خيالن ۾ غرق هوندو هوس، ته منهنجي سائين منهنجي محبوب جو آواز منهنجي دل کي ٻڌڻ ۾ ايندو هو ته "آزاد ڪرائيندس، تون سڀڪجهه ڪري سگهندو آهين...." اهو "تون" مان نه پر "پاڻ" آهن. ايڏو آئت مرشد ڪامل جي صورت مقدس نه ڏٺي ها، ته مان پيا ته ايڏو بار نه سهي مري وڃان ها، يا چريو ٿي پوان ها. بعض دفعي منهنجا ڳوڙها شدت غم

Gul Hayat Institute

سبب سڱڪي ويندا هئا، رڳو اکين ۾ ٻيهجي ويندا هئا. چوندو هوس، سائينءَ جو فرمان ته هيءَ آهي ته آزاد ڪرائينس، پر مان ڇا ڪريان؟ لاچار ٿي، توکي ٿي لکندو هوس. اهي تحريرون اڃا جون ته آهن. اڪ ڏي تو وٽ پهتل آهن. پوءِ جيڪي خيال ڪيم، آن جي اظهار جي ضرورت ڪانه آهي. اشارو توکي ڪري ڇڏيو هوم. مطلب هو توکي ٻڌائڻ ته هن نظربنديءَ جي عالم ۾ تو بابت جنهن سهارو ڏنو، ان جي هڪ محفل جو قصو لکان ٿو:

مشائخ جي هڪ ڪانفرنس هئي، شايد آن ۾ صاحبزادو عبدالستار جان به موجود هو، پير سائين چناهم شريف وارا محمدفضل رح جن به موجود هئا. منهنجي عليگڙهي زماني جو فلسفي جو پروفيسر سيد ظفرالحسن به حاضر هو. دين جي بقاء ۽ پاڪستان جي اسلامي رياست بنائڻ بابت گفتگو هئي. اهڙيءَ محفل ۾ مسٽر جناح رڳو هڪ ٻن کي ياد هو. شهبازن جي موجودگيءَ ۾ مک جي آڏامڻ جو ذڪر ئي ڇا هوندو؟ اهو مان چوڻ جو حق رکان ٿو. پيو چوندو ته ڪوڙ ڳالهائيندو. پيو زنده آدمي شيخ صاحب ائين چوي ته بجا آهي، ڇو جو هن سياسي موحد جي ڪڏهن ڪنهن ۾ اک ٻڏندي ئي ڪانه آهي......... محفل مشائخ جو ذڪر آهي...... قصو ٿيو ته مسٽر جناح ڪان ته دين جي باري ۾ ڪجهه ڏيٺو ئي ڪونه آهي، هيءَ مملڪت ڪير هلائي؟ مسٽر جناح گورنر جنرل هو. خيرپور هائوس ۾ هن ڪانفرنس جون مجلسون ٿينديون هيون ته حڪمرانيءَ لاءِ ايماندار گهرجن، سي آڻجن ڪاٿون؟ منهنجي سائينءَ فرمايو ته "وه تو اکيلے ايک جي-ايم-سيد هين!" يعني پاڪستان ۾ اسلام رائج ڪندڙ سياست ۾ ايماندار ته فقط هڪ آهي، جي-ايم-سيد! ...... ٻڌي تو آسمانن واري فتوي— ته پاڪستان کي اسلامي حڪومت ٺاهڻ واروئي هڪ فقط هڪ آهي. تو منهنجي خطن ۾ "تون فقط تون هڪ" جو رجز ته

پڙهو آهي، اڄ آن جو اصلي بنياد ئي ٽوٽي ڪٽلي ويو ....
ڪيئن نه جي.ايم.سيد جي نالي تي وجد ڪريان؟

دوش از مسجد سوئی میخانه آمد پیر ما،
چیست یاران طریقت بعد ازین تدبیر ما!

— محمدامين کوسو.

(۳۴)

عزيزآباد، اڻڙ واهه، ۳-۳-۱۹۶۶ع،
حضرت قبلا جي.ايم.شاهه صاحب!

دنيا ۾ جيڪي خرافات ڏسان ٿو ۽ انهن جي ردعمل ۾ جيڪي احساسات دل ۾ پيدا ٿين ٿا، آهي هڪ ئي خيال ۽ ارادي جي شڪل وٺن ٿا ته توکي هن دور تاريڪيءَ ۾ زير ۽ زبر ڪرڻ کان اڳتي ڪري بيهاريان.

انسان ظاهرا جيترو ترقي يافته نظر اچي ٿو، اوترو قدر سندس تباهي، سندس ئي هٿان ڪيس ويجهي ۾ ويجهي آهي! تو لکيو ته توکي تاريخ پڙهندي اميد نظر آئي، مان توکي ڏسندي مايوسين کان انڪاري آهيان. تو حال جي نااميدين کي ماضيءَ ۾ وڃي اميد پيدو ڪيو، مان ماضيءَ ۽ حال جي نااميدين جو ازالو حال جي تو هڪ فرد مان ڪري ورتو. تو ماضيءَ جا ڪتاب کوليا، مان سن شريف جو رستو پڪڙيو، ٻڌاءِ ته حقيقت حال جي عيان تو وٽ يا مان وٽ؟ تو اڻ ڏٺل تي يقين رکيو، مان ويجهي ۾ ويجهي فرد واحد کي انسانذات جي نجات لاءِ سڏيان ٿو......

توني راهه آها وٺ، جنهن کي شڪست اچڻي هئا، اها راهه بعض دفعا حڪومتن کي قبضي ۾ رکڻ سان هٿ ايندي آهي، بعض دفعا حڪومتن کي لتاڙي لنگهي وڃڻ سان.

Gul Hayat Institute

محسوس ٿيندي آهي، ته بعض دفعا حڪومت ڏي نظر ڪئي ٿيارڻ کي معيوب سمجهڻ سان ايندي آهي......

ڏون آهين، سيڪجهه، گهر ۾ موجود آهي. قدرت جا عجيب ڪارخانا آهن، هڪ طرف سنڌ ۾ چوطرف چوڌار اونده ئي اونده آهي، آن اونده ۾ ڏون روشنيءَ جو مينار موجود آهين! واهه منهنجا مالڪ! سنڌ هوندءِ سياست ۾ سڀ ڪان هوڻ، پر وري جو نگاهه ڪئي ڏوڪي ۽ شيخ صاحب کي ڏسجي، ته سنڌ، هند و پاڪ ۽ دنيا اندر سڀ ڪان مٿي بيٺي آهي.

هڪڙيون تحريرون پير علي محمد شاهه راشديءَ جون پڙهنديون ته روح کي فنا ڪنديون، هڪڙيون تحريرون منهنجون، الفاظ ڪهڙا ٻه، سراپا معني، سراپا چراغ راهه! هنن تحريرن جون معنائون ديوانن ۽ قوم فروشن کي فرزانا ۽ مجاهد بڻائي رکن!

مطلب ته سيني سياسي مايوسين جو علاج ڏون جي-ايم-شاهه! ڏوکي ۽ تنهنجي نالي کي منهنجي سامهون ڪري بيهاريو ته وڃي. سنڌ جي هوڙي دور ۾ تنهنجو نالو مشعل راهه آهي. اونده انڌوڪار تنهنجي نالي سان لٽي پرزا پرزا ٿيو وڃي. پڙهه ته سهي منهنجي هنن خطن کي، چت ۾ من لائي! ڏون خزان ۾ بهار آهين، اونداهيءَ ۾ روشنيءَ ۽ عظمت جو منارو!! عقل حيران ٿي ٿو وڃي ته الله سنڌ جي عظمت ڪيئن بچائي ۽ محفوظ ڪري ورتي؟ مان کي ان روشنيءَ ۽ عظمت جو پرستار بڻايائين. پيا الائي ڇا ۾ غرق ۽ مبتلا، مان "جي-ايم-شاهه، جي-ايم-شاهه" جي ترنم ريزين سان هڪ نئين دنيا بڻائڻ ۽ جوڙڻ ۾ شب و روز مشغول آهيان.

مرده صبح درين تيره شبانم دادند
شمع ڪشتند وز خورشيد نشانم دادند

(غالب)

ماضيءَ کي ڇا ڪجي ها، جي حال ۾ ڏون ۽ شيخ صاحب نه هجو ها؟ اها ماضي انهنجي حال تي شرمائجي ها.

اڄ سنڌ جي ماضيءَ کي پنهنجي حال تي به ناز آهي. سندس حال ڏو ۽ شيخ صاحب مان ظاهر ۽ عيان ٿئي ٿو!!....

سهروردي صاحب مرحوم جي سوانح عمري جيڪا شايع ٿي رهي آهي، سا پنهنجي ٿي لکيل انس يا پوءِ ٻجا اضافا ٿيل آهن، چئي نه سگهبو. پر ان جو ترجمو ڪلهوڪي جنگ ۾ پڙهيم. سندس ڏو بابت خيال ڏنم ته جن ته پاڪستان جو حڪمران آهين. صفا ٺيڪ چيائون. جن چيو، حقيقت ۾ ائين آهي!

سهروردي صاحب کي سکر ۾ چاندين جي هڪ ڪيس جي ڏينهن ۾ ڏٺو هوم. ڪيس پڏايو هوم ته توهان وزير اعظم ٿيندين، پر سنڌ کي نه وسارجانءِ! وغيره. تنهنجو ۽ شيخ صاحب جو ذڪر به ڪيو هوم. ان وقت ايترو ته مايوس هو، جو چوڻ لڳو ته "مان کي وزير اعظم ڪرڻ ڪير ڏيندو؟" مان چيو "اها پڪ آهي ته وزير اعظم ٿيندين. ڪير ڏيندو يا نه ڏيندو، ان سان منهنجو واسطو نه آهي." وري جڏهن وزير اعظم ٿيو ۽ سندس ڪرڻ جا ڏينهن قريب آيا، ته جيڪب آباد ۾ هڪ شخص "مدني" نالي کي چيم، ته "توهان جو ليڊر ۽ يار ته ختم ٿيندڙ ڳالهيون ڪري ٿو."

سهروردي به خوبين وارو آدمي هو. اهڙا ماڻهو ائين ڏي ٿيندا آهن. انقلاب انسانيت جا علمبردار ته ڪونه آهن، جو طاقت ۾ اچڻ کان پوءِ به چال ۾ لوڏو نه اچي. اهي ته اسان آهيون، جو هڪ نظربند، ته ٻيو ڳوٺڙي ۾ ويٺل انسانذات جي نجات واريون بادشاهيون ٺاهيون! وري جي حڪومت ۾ ڪو چاڙهو سچالو اچي، ته ان کي پڇا به نه ڪريون.

تون ساريءَ سنڌ جون مشڪلاتون حل ڪندڙ آدمي، توکي آنهن نظربندين ۾ پوڻ نه کپرجي. هرڪس ۽ ناڪس برابر نظربندين جي لائق نه آهن، پر آهي به نظربند نه هجن جن جي هر قدم کڻڻ سان پوڻ جا ڪم آسان ٿين. جي سائين شاه

مشڪلون، قومي مشڪلون. آسان ڪنڌ جو نالو آهي. توهان نظربند نه هجو ها ته به اسين رهون ها، رڳو اکين راهه ڪان پري هجو ها سان! تولوک وساري، حق تي پهتين. باقي ٻيا ڪشٽ ڪشالا غير ضروري آهن. تولاهه نظربنديون ڪي لياقتن جو اضافو ڪن، آهن. توهان پيدائشي حق نما قسم جو سيدزادو آهين.

به خال و خط چه حاجت روي زيبا را!

ـــ محمدامين کوسو.

(٣٥)

١٩٦٦-٣-٤ع حضرت قبلا جي-امير-شاهه صاحب!

توکي پنهنجي نظربنديءَ جو خيال نه هجي، تنهنجي همت ۽ استقلال ۽ فقيري طينت جو خاصو آهي. مان تنهنجو خادم ۽ نيازمند درويش، مان کي تڪليف نه پهچي، آن ڪري ته مان غيرت کان خالي نيان. جنهن سنڌيءَ کي تنهنجي نظربنديءَ تي ڪاوڙ ۽ غصو نه آهي، آن کي سنڌي نه ڄاڻ! بي‌خبر ۽ هجي ته ڇوان ته اهڙي کي نطفه حرام سمجهه! بيخبريءَ ۾ سيڪنهن قسم جا آدمي اچي وڃا. لکين نمازي نيڪ آهن، جن جو واسطوئي هن شيطاني ڪارخاني سان ڪونه آهي ته ڪنهن توکي جيل ۾ وڌو. پر جي آنهن کي پتا پو وڃي ته آهي مرندي مري وڃندا، تنهنجي نظربنديءَ تي راضي ڪونه ٿيندا. ٻيا پيرسائين پاڳاري وارا، آنهن کي ڇا پتو ته ڪڪڙ ڪاٿون ٿيندي آهي. بادشاهه آهن به معنيٰ "اصل‌خبر نه رکڻ جي صلاحيت وارا" هڪڙا صفا مسڪينڙا، آنهن جو هنن ڏنڏن سان واسطو رهڻوئي ڪونه آهي، پنهنجي الله سان مست!

توهان پنهنجي نظربنديءَ تي مان کي صابر ۽ لاتعلق ڄاڻي، منهنجي ذات ۽ منهنجي پاڻ سان هوندي ساري نيازمنديءَ جي بيعزتي نه ڪر. احساس اٿم، شدت جو احساس اٿم. توهان

اهڙن احساسات جي گهرائيءَ کي ڇا ٿي سگهيون ٿا!

توهان مان لاءِ محض بيان‌باز سياست وارو ڪونه آهيان. منهنجا تنهنجا رشتا ناتا تمام ڏيگهرا آهن. توسان محبت مان لاءِ دين جو روح آهي. ايمان ۾ ڪمي اچي، جيڪڏهن تنهنجي نظربندي محض هڪ سياسي واقعو ڄاڻي، آن سان لاتعلق ٿجي. تنهنجي نظربندي اسلام جي روح ۽ قلب تي تير وسائڻ مثل آهي. پڙهندو وڃجانءِ. متان وري چوين ته توکي ڪنهن نه پڇايو هو. هي ميدان حشر تي پڇا ٿيڻ واريون ڳالهيون آهن. پوءِ ڀي توهان مان‌ڪي آن تي راضي رهڻ يا آن کان لاتعلق ٿيڻ جي تلقين زماني واريءَ ٻوليءَ ۽ زبان ۾ ڪريو ٿا؟ تنهنجي پڇندس؟ هرگز نه! واقعي ڪا سنڌ جيئري ۽ حيات هجي ها، ته تنهنجي نظربندي ڪير سهي سگهي ها؟ توکي سنڌ سڄيءَ جو مهندار ۽ ليڊر پڙهيون اچان ٿو. ٺڪ هجي انهن سنڌين تي، جي منهنجي مهندار جي نظربنديءَ تي اڃين مات هجن!...

...... منهنجي شب و روز جو وڏو حصو تنهنجي نظربنديءَ جي معاملي تي غور ڪندي گذرندو آهي. هن سلسلي ۾ ٻه هر طرف کان مان پاڻ کي مظلوم ڄاڻندو آهيان. توهان قيد ۽ نظربندين جي حوالي هجين، هيڏو سارو بار ٻه منهنجي ڏي دل ناتوان سهي؟ ڪنهن کي چوان، ڪنهن‌کي پڇايان؟ تو منهنجو لکيو پڙهيو، ته ڪشمير جو سوال ايڏو اهم آهي ڏي ڪونه، جيترو‌قدر جي.ايم.سيد جي رهائي! هي ڪو معمولي فضول آدميءَ جو خيال ڪونه آهي، اهو منهنجو چوڻ آهي! مان پيرڇوندي شريف جي فقير درويش سلطان جو غلام آهيان. سنڌ جي اسلامي روح جو آواز ۽ نمائندو آهيان. مان پنهنجي تائيد پاڻ. مان‌ڪي ٻين بيروني تائيدن جي صورت ۽ حاجت ڪانه آهي. منهنجي چوڻ ۽ خيال جي اهميت کي ڄاڻ!

مگذر از نغمهٔ شوقم که بیابی در وے
رمـــز درويشي وســـرمايهٔ شهنشاهـــي!

درويش و شهنشاه ٻئي ٽون پاڻ پيدائشي طور آهين. ٽو بابت ڏي لکان ٿو ۽ ٽوکي ڏي پڙايان ٿو........

اسلام کي اهڙو آسان معاملو نہ ڄاڻ، انهيءَ جو محافظ الله آهي. تنهنجي فهم ۽ انديشي ۾ اسلام جي، گهراين جو اثر گهٽ آهي، ڇو جو ڪيهن ڪامل کان سکيو نہ آهين. تہ بہ وجود تہ تهنجو اصل اسلام جو محافظ آهي. پنهنجي وجودي ڪيفيت کي ڏس! پڙل سڙل ڪچهون ڦڪيون ڳالهيون، جيڪي ڪتابن ۾ پڙهندو آهين، سي هيچ ۽ ڪا شيءِ نہ آهن. ٽون خود آهين جيڪو آهي!

ٽو لکيو آهي تہ "جدا جدا لفافن" ۾ خط وجهي، هڪ ڏي ڏيهن موڪليان ٿو! ها سيد سوڀهارا! ائين تہ ٿيندو آهي، پر جدا جدا لفافي تي جي-ايم-شاهہ ۽ سن شريف لکڻ ۾ جيڪو لطف ۽ لذت آهي، سا غريب محمدامين کوسي کان پڇ، ٻئي کان نہ پڇ! هڪ هڪ لفافي جا لفظ، منهنجي دل ۽ جگر جي گهراين کي عيان ڪندا، سنڌ جي فضا کي معمور بڻائيندا، ٽو وٽ پهچن ٿا. اهي لفافا بہ ضايع ڪرڻ جهڙا نہ آهن. منهنجي دل نہ گهرندي آهي تہ سارو ڏيهن جيئن دل ۾ آهي، تيئن تنهنجو نالو بہ لکندو ڪريان. هيءَ معاملو عشق جو آهي. عقل ۽ عشق مدمقابلي ۾ اچن تہ ڇا عقل جو ڪم سينو ساهڻ آهي؟ عقل حڪومت پاڪستاني، عشق محمدامين کوسي جا حق پرست خطوط! هڪ ٽوکي نظربند ڪري، ٻيا ٽوکي دنيا اندر انسانيت جي نجات ۽ عافيت جو پيغام بردار بڻائين....

....فتح هميشہ عشق جي ڏي رهڻي آهي.

— محمدامين کوسو.

[نوٽ:- هن خط ۾ مرحوم برادرم محمدامين کوسي سندس موڪليل لفافن، جن تي "سيد اعظم، جي-ايم-سيد" ۽ سنڌ جو سياسي ڪعبو سن شريف" لکيل هو، کي محفوظ رکڻ جي تلقين ڪئي آهي. انهيءَ تلقين موجب مون وٽ سندس گهڻا لفافا اڃا تائين محفوظ آهن. (ج-س)]

(۳٦)

۵-۳-۱۹٦٦ع، حضرت قبلا جيءَ-ايم-شاهه صاحب!

مان پنهنجي جان ناتوان جي ويچارن بابت ڇا چوان؟ سواءِ آن جي جو مير جعفرخان جمالي، جنهن کي هاڻي به مان فخر پاڪستان مير جعفرخان جمالي چوندو آهيان، منهنجي زندگيءَ کي ڪهاڙين، لٺين ۽ لوڙهين سان ختم ڪرڻ جو منصوبو ڪيو. صرف انگريزن کي خوش ڪري، پنهنجون زمينون وٺڻ لا !

خان عبدالغفارخان، ڊاڪٽر چوئٿرام، خان عبدالصمدخان سميت سڀ ان جاسي ۾ هئاسي. ڌڪ سڀ کان وڌيڪ مان کي ۽ ڊاڪٽر چوئٿرام کي لڳا. حسن اتفاق ڏسو، جو الهه بخش، جو اڪيلي هلي شهيد ٿيڻ وارو هو، آن جي باري ۾ سڀ کان وڌڪ غلطي ڊاڪٽر چوئٿرام کان ٿي. مان ڪيس سختيءَ سان آگاهه ڪيو، پر آن وقت هو نه سمجهي سگهيو.

منهنجي مجروح بدن جي خدمت جيڪب آباد سول اسپتال ۾ هڪ هندو سول سرجن ڪمال تنديءَ سان ڪئي. مان قدري گهڻن ڏهڙو ٿيس ته منهنجي مٿي تي پٽي بدل تصوير خان عبدالصمدخان اڇڪڙيءَ سان ڪڍائي ورتي.

تو ڪي آن وقت چو مان تي حملي ڪري ڏک ٿيو هوندو، تون ليگ، جي نشن ۾ غرق هئين. هي حملو آنهن جي پذيرائيءَ جو اعلان هو. ڏسين ٿو ڪا نسبت پنهنجي نظربنديءَ جي منهنجي بدن جي رت سان؟ منهنجي رت سان همدردي نه ته نه سهي، پنهنجي نظربنديءَ جو احترام ته ڪر! ڪهڙيون ڪهڙيون نه منزلون هن عشق ۾ طئي ڪيون اٿم؟ اڃان به ساحل ته نظر نٿو اچي، تنهنجي نظربندي به هڪ وڏو امتحان آهي. جنهن ۾ هڪ نه، ڪيترائي پهلو آهن. جاڏي نظر ڪريان ٿو ته مان پاڻ کي ڏي امتحان ۾ بيٺل ڏسان ٿو، ڇو جو اها نظربندي

Gul Hayat Institute

منهنجي ذي روح ۽ قلب تي گران آهي. رکو آن جو احساس ته مان کي ڪڏهن نه تڪليف ۽ اذيت پهچي ٿي. توکي پيدا ٿي پوي ته مان کي ائين ڇهچلائڻ جي عوض ڪونه ڪو دک ڪيئي وجهون ها...... تنهنجي هر بات مڃڻ جهڙي آهي، پوءِ اختلاف ڪجي ڇو ۽ ڪهڙي ڪيئن؟ رکو مڃائڻ وارو به تون پاڻ هڪ آهين. چوندڙ به پاڻ، ته ثبوت ۽ دليل به پاڻ. پاڻ سنڌ، پاڻ سنڌي قوميت، ۽ پاڻ، سنڌي فلسفه حيات! شخص واحد ساري قوم ۽ سارو ملڪ بڻيو پيئو آهين. پوءِ به مان کي کهڪاءَ نه اچي، پوءِ به دل ۽ جگر نه ڪپجن؟- هر طرح، هر نموني مان پاڻ ذي امتحان جو مرڪز آهيان- ڇا چوان، ڇالکان؟؟

عاشقي صبر طلب اور تمنا بيتاب،
دل کا کيا حال کرون خون جگر هونے تک

— محمد امين کوسو.

(٣٧)

عزيز آباد، انڙ واهه ٦-٣-١٩٦٦ع،
حضرت قبلا جي-ايم-شاهه صاحب!

ڪلهه پير علي محمد شاهه صاحب جو هڪ مضمون ڏٺم جنهن ۾ هڪ ڳالهه واهه جو ڪئي اٿس، ته پاڪستان معنيٰ اسلام جي وڏي ۾ وڏي طاقت! ٺيڪ بالڪل ٺيڪ آهي، پر اهو بچي ڪيئن؟ جيئن علي محمد شاهه راشدي چوي ٿو يا جيئن مان چوان ٿو؟ وري آن ۾ بي ڳالهه پتي جي لکي، ڳالهه کي اونڌو ڪري رکيائين، يعني هر ڪنهن ڪم لاءِ ڪو آدمي هوندو آهي. لوهر جو ڪم حجام کان ۽ حجام جو ڪم لوهر کان نه وٺي سگهبو. ٺيڪ سوفي فيصد ٺيڪ، ته پوءِ پاڪستان بچائڻ جو ڪم جي-ايم-سيد کان وٺبو ۽ نه ڪ جي-ايم-سيد کي قيد ڪندڙن کان؟ جي پاڪستان کي بچائڻو ته سنڌ جي محافظ جي-ايم-سيد کي ڏي اڳي ڪري پهارڻو پوندو!

پاڪستان جي بچاءَ خاطر ٿي تہ سنڌ آهي، يعني سنڌ کان سواءِ پاڪستان رهي سگهندو ئي ڪونہ. سنڌ معنيٰ ٿي جي.ايم.سيد سنڌ جي عظمت جو محافظ آهين، انَ لاءِ تہ سختيون سهين ٿو. پر انَ عظمت جو پورو پتو توکي آهي ڪونہ، تہ اها عظمت ڪهڙي قسم جي آهي؟ اها عظمت اسلام جي آندل آهي.

مسٽر جي. الانا روايت ڪئي تہ هڪدفعي ٿو واريءَ اليڪشن ۾ مسٽر جناح جيڪو توهانجي مقابلي جو غلط قدم کنيو هو، انَ اليڪشن ڏينهن ورتن جون ٻہ صفان ڪري بيهاريون ويون هيون. هڪ تنهنجي هڪ پاسي، ٻي هنن جي ٻئي پاسي. وچ مان لنگهہ هو. تون جي اتفاقا پاهر ٻئي آئين تہ ٻنهي طرفن جا ووٽر تنهنجي قدمن تي ڪري پيا. پيئي پيا پيرين پون!! مسٽر الانا اهو واقعو ڪيترا دفعا دهرايو. مسٽر الانا ۽ منهنجون ملاقاتون بہ وڏيءَ اهميت واريون اٿئي. پيو مطلب نہ بہ نڪرين، تہ بہ الانا ماني مڃيءَ لائق تہ حالفي الحال ٿي ويو. ڪيس ماني ڪمائي جو دڪ ڏسيو هوم تہ سائين مٿي محبوب کي پاڻ وٽ دعوت ڪري. سو دعوت ڪيائين ۽ اڄ تائين نتيجو ظاهر آهي. منهنجي سائس ياراڻي بہ آهي. پر توسان مقابلو ٿي هڪ اهڙو واقعو آهي، جو هن سڄي ڪيل کي خرابيءَ طرف نئي ٿو.

سو تون ٻنهي پاسن جو بزرگ سو آن، آئي بچاءَ! بچاءَ پاڪستان کي سنڌ جي رهنمائيءَ ذريعي!.......

”حاڪم. حاڪم“ لکندو آهين، ڪير حاڪم؟ حاڪم تہ تون آهين خطہ پاڪستان ۾ ...... ماڻيءَ ذڪر جي واسطي دين ۽ ايمان وڪڻندڙن کي بہ ڪنهن حاڪم چيو آهي؟

(شايد) حضرت شفيق بلخي خليفي هارون الرشيد وٽ ويو. وڃي سان چيائين ”السلام عليڪم يا زاهد!“ بادشاهہ ورائي ڏني تہ ”مان روءِ زمين جو بادشاهہ آهيان. مان زاهد ڪيئن ٿيس، زاهد تون آهين!“ بزرگ ورائي ڏنس تہ ”دنيا کي الله مقام قليل چيو آهي، تون انَ تي راضي آهين. مان ٻنهي جهانن

ڪي حاصل ڪرڻ تي به راضي نه ٿيا. سوتون زاهد آهين، جو ٿورڙيءَ شيءِ تي راضي آهين!"

تون منهنجو چوڻ ميچ ته سهي!....... طاقت جو مرڪزتون آهين يا ٻيا ڪي؟ .. .... سنڌ ساري تنهنجي آهي. علي محمدشاه راشديءَ جي سياست واريءَ عقلمنديءَ، جهڙي ڍنگين ڪان به ذليل ڪم تي سنڌي لڳايا آهن، سي به تنهنجي چادر ۾ ڇپيل آهن. تون باغي، وطن جو دشمن، وطن جو مخالف ڪونه آهين.... تون ئي ته وطن جي آزاديءَ جو هڪ بهادر ۽ جري سورهيو ۽ سردار آهين. تنهنجي غلط اقدام ڪري ڪي غلط نتيجا نڪتا، پر وطن آزاد ڪرائيندڙ فيصلي ڪن طاقت جو مالڪ ته تون آهين.

ليگ جي سياست جا ٽي فيصلي ڪن آدمي هئا: نواب محمد اسماعيل خان مرحوم، (٢) شيخ عبدالمجيد سنڌي، ۽ (٣) جي-ايم سيد تون. انهن ٽن مان به اولين نمبر شيخ صاحب جو آهي. شيخ صاحب جي سياست جو ڇا بيان ڪريان؟ هڪ به دفعو مان سندس روبرو سندس تعريف ڪئي، ته ڪوڙها وهي لڳس. عجيب محبوبيت جو مالڪ آهي. لذت آن محبوبيت جي مڪمل طور وٺندو رهيو آهيان. اٺ نو سال ته مان ڪي ڪراچيءَ ۾ ڏٺو، اختلاف جي طوفان ۾ منهنجي شيخ صاحب مان نيازمنديءَ ۾ ذرجيترو ڪو فرق توکي نظر آيو؟....... هاڻ جيئن اسڪول جي شاگردن کان سوال ڪيا آهن، توکان ڪريان؟ ٻڌاءِ ليگ جي تحريڪ جا اهم ترين آدمي؟ مظلوم ۽ مسڪين مسٽر جناح ته هاڻي قبر مان توکي دعائون ڪري ٿو. شايد توکي ۽ شيخ صاحب کي ساڻ ڪري ڪڏهن وڃائس ۽ مٿس جهڙو عذاب الاهي ٿئي ٿو، آن ۾ گهٽتائي ڪرائجي.....

هي "تون- تون- تون" جون تنوارون ٻڌي، وجد نٿو ڪرين؟ مان رندمست الست وجد ۾ آهيان، ته چئه ساري خدائي تنهنجي نالي تي وجد ۽ رقص ۾ آهي، سواءِ بيخبر انسانن جي!

Gul Hayat Institute

سنڌ جي سياسي عمل کي ڏيکيندڙ چادر آهين توهان جي-ايم-شاهه!
هاڻي ڪهڙ ڇني سگهندؤ ته سنڌ هيٺي يا ڪمزور آهي؟

مقابلو، فساد، جهيڙو ۽ تصادم منهنجي خطوط مان ثابت ڪرڻ اٿين ٿيندو، جيئن ڪو روشنيءَ کي اونده ۽ ڏينهن کي رات چوي! مان ته تنهنجي شخصيت تي جيڪي بيخبريءَ يا بيپرواهيءَ جا پردا چڙهيل آهن يا چاڙهيا ويا آهن، انهن کي هڪ هڪ ڪري دور ڪري ٿو وڃان...... بني نوع انسان جي توهان خدمت گذاري ڪندڙ سيد زادو، الله جون عنايتون ڏسين ٿو ته تنهنجي ثنا جو درجو مان مسڪين کي بخشيو وڃي ٿو... هنن خطن جي آمد جي سلسلي تي ته نظر ڪر، هنن خطن جي مفهوم جي تشريح عشق عالم افروز جي روشني ڦهلائڻ مثل آهي، فرزانن جا گريبان چاڪ ڪندڙ ۽ انهن کي سرشريف جي نظربندڻ جي سامهون وجد ۽ رقص جو هنر سوڪاريندڙ ۽ رموز عشق کي آشڪارا ڪندڙ مڪتوبات آهن هي!......

—— محمد امين کوسو

(٣٨)

عزيز آباد، اڻڙ واه، ٧-٣-١٩٦٦ع،
حضرت قبلا جي-ايم-شاهه صاحب!

خوف اٿم ته تنهنجو ذهن به منهنجي مشورن تي مستعد نٿو نظر اچي. ڪي عادتون، ڪي ذهني ساختون ٽوڙڻ به قدري مشڪل مسئلو ٿي پوندو آهي، سواءِ انهن ٻارن حق شناس ۽ حق پرست آدمين لاءِ، جن جي اڳيان حق پرستيءَ جو مقصد ڏي خود ايڏو عظيم هوندو آهي، ايڏو صاف ۽ واضح هوندو آهي، جو باطل ۽ طاغوتي چارن ۾ هو ڦاسن ئي ڪين. وقت ۽ حالات کي ڪڏهن موڙين ۽ ڪڏهن انهن کان ٽپي پار پون. مان پارو ساري پاڪستان ۾ شايد آهيان ئي مان هڪ، جنهن تي هن ڪهڙ ۽ تاريڪيءَ جي دور تر جيترو اثر به نه ڪيو.

Gul Hayat Institute

جيڪو ڪجهه ٿيو هو، سو مان کي معلوم هيو. توهان ٿيڻ ۽ ناچ ۾ پئي ويو، مان جيڪا يڪسوئي اختيار ڪئي، اُن ۾ تبديليءَ جي ضرورت تا امروز نظر ڪانه آئي. سڀ دور مان لاءِ يڪسان آهن ۽ رهيا آهن. سگ زرد برادر شغال!

ون يونٽ سنڌ، پنجاب، سرحد ۽ بلوچستان جي انفرادي توڙي مجموعي مفاد جي بلڪل برخلاف هو. ۽ اُن کي شڪست ڏيڻ ۾ اهو ڏک نه ڪونه هو، جيڪو توهان اختيار ڪيو. آهيان به توهان کي قريب ترين، پر نير ماتر منهنجي شموليت نه پنهنجي ان ٿيڻ ۾ ثابت ڪريو؟

هاڻي به نظربند آهيان نه. مان ذري ماتر به اُن سان شامل ڪونه آهيان. ڇاڪاڻ ته اها غير واجب، غير مناسب ۽ سنڌ جي مفاد جي منافي آهي. خطرو رکيو هيءَ ٿي سگهي ٿو ته آزاديون توکي وري ڪنهن غلط ڏک ڏي نه وٺي وڃن. يا ڪي خود غرض ۽ خود مطلب پنهنجي ذاتي مفادن خاطر اهڙن اوجهڙن ۾ پيهر وجهن، جن ڪان پرهيز ئي لازم ۽ ضروري آهي. سنڌ پرستي صوبي پرستي ڪاٿي آهي؟ سنڌ ئي پاڪستان، هندستان ۽ دنيا جي انسانذات جي خدمتگاري ڪندي. توکي ڪي خودغرض غلط ڏک تي نه لائين، نه ساري پاڪستان جي حصن ۾ تنهنجي شخصيت هٿي وڃي هنڌ ڪندي، يعني پنجاب جا آدمي خود توکي ئي مڃيندا ..... يعني (صوبن) جي رهبري دين اسلام جي احيا جي نالي سان رکو سنڌ تنهنجي ئي ذريعي ڪري سگهندي آهي، جي ائين جلد نه ٿيو ته عظيم نقصان ڏسان ٿو.

حادثہ وہ جو ابر پردہءِ افلاک میں ہے،
عکس اس کا میرے آئینہ ادراک میں ہے!

انسان جي اجتماعي ڀلائيءَ خاطر توکي منهنجي مشورن کي مڃڻ کپي ۽ پنهنجي تن جي آزاديءَ جو بندوبست ڪرڻ گهرجي. سنڌ کي مرعوب هڻڻ جو ڪهڙو سبب، جڏهن تو ۽

شيخ صاحب پارو موجود هجن! ڀين جي رعب ۾ اچي ۽ تقليد واريون ڳالهيون هنن خطوط ۾ پڙهندو آيو آهين؟

پنجاب پنجاب جي خاطر، سرحد سرحد جي خاطر، بلوچستان بلوچستان خاطر، بنگال بنگال جي خاطر، بلڪ سارو پاڪستان سنڌ جو حقيقتان محتاج آهي. پر آها سنڌ منهنجي ئي خطوط ۾ عيان ۽ بيان ٿيل سنڌ آهي، ۽ نه پيرعلي محمدشاهه راشديءَ جي مضامين واري، جن ۾ سنڌ جو نالو به ڪنهن ڇڏيو اٿس. ڪولي ڇا بيان ڪريان، بيان جون ڪوتاهيون ڪنهن کي معلوم نه آهن؟ بس! سنڌ ۾ تون جي امير شاهه واهر، وسيلو ۽ مددگار ٿي سگهندو آهين، انسانيت جي ڪشتيءَ کي موجوده شب تاريڪ ۾ موجن جي خطرن کان پار ڪرڻ لاءِ! سنڌ جي عظمت تاريخ ۾ هالوڪي بارعب حال جو تون ئي وارث بڻايو ويو آهين تو سستي ۽ رسمي تساهل ترڪ ڪرڻ کان سواءِ توکي ”پيو ڪو چاره ڪار آهي، ٿي ڪونه. حڪومت يا غير حڪومت، پنهي لاءِ تنهنجو وجود يڪسان طور باعث رحمت آهي. ڪو آن کي نه چاٺي ته آن کان وڌيڪ ناداني بي ڪهڙي ٿيندي؟ آن ناداني‌ءَ جو علاج به تو وٽان ئي ٿي سگهندو آهي. ـــــ محمدامين کوسو.

(٣٩)

٨-٣-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي امير شاهه صاحب!

اڄ وري پيو مضمون، ”جنگ“ جي ”وغيره وغيره“ ۾ پيرعلي محمدشاهه صاحب جي قلم مان حقيقت‌آميزانه آيو آهي. چي: آدمي ڏڪنيئر ٿيندا چو آهن ۽ تصويرون اهڙيون ٺهائين چو، جن جي بيعزتي ٿئي؟ تصوير آها جيڪا مرڻ کان پوءِ به آدمي يادگار طور رکن! خوب!

هڪڙن اهڙن جون تصويرون جيڪي اکين تي رکي چمجن ۽ دل ۾ جاءِ ڏجين، بعد از موت به آنهن جي اصلي مقام جو ڪنهن کي احساس ڪونه! شهيد حق مرحوم الهه‌بخش.

جو مثال ئي وٺ! هن مجاهد، غازيءَ ۽ سرفروش جي طور طريقن کي اڃا به ڪنهن نه سمجهيو آهي. آه! سنڌ جي ڪورچشمي ۽ ڪـُور قسمتي! تون پاڻ سراپا سونُ ٿي ويو آهين. خود توکي هن مجاهد اعظم جي ڪردار جي گهراين جو احساس ئي پيدا نه ٿيو آهي. جيئن شيخ صاحب سان ايترو قريب هوندي، توتي هن جو اصلي جوهر مڪمل طور عيان ڪونه آهي. وري ساري سنڌ تنهنجي ڪمالات کان بيخبر! توکي تصوير جهان مڙهائي، دل ۾ هميشـه لاءِ سانڍڻ گهرجي. ماڻهن جون بيخبريون بـ لامحدود هونديون آهن. خود علي محمدشاه راشديءَ پاري کـي ماني مڃيءَ لاءِ ايتري دردسري ڪرڻ جي ڪهڙي ضرورت؟ سموريون ڪاوشون، سموريون عقلمنديون ۽ هوشيازيون، نذر ڍوڍو ۽ ساڳ!!! افسوس!

اڄ خيال آيو ته تون سنڌ جي مٿي تي تاج مثل آهين. تون اختلافات ۾ ٿيي نه پوين نه اختلافات تنهنجي هوندي رهن ئي ڪونه. تون اختلافات کي مٽائي، هڪ اهڙو طريق عمل به تيار ڪرائڻ ۾ ڪامياب ٿي سگهندو آهين، جو ساري سنڌ نه فقط پنهنجي حدود ۾ اطمينان آڻي، بلڪ خلق خدا کـي رحمتن ۽ برڪتن سان مالامال ڪري ڇڏي. سنڌ ۾، دنيا جي خرابين کي دور ڪرڻ لاءِ، وسعت ۽ طاقت باڪل ۽ قطعان موجود آهي. سنڌ سنڌين لاءِ نه آهي، پر سنڌ ساريءَ دنيا لاءِ ئي ڪرڻ لاءِ، توکي لکان ٿو. منهنجي معنائن ۽ مفهومن کي دل سان هنڊائي، ان تي عمل ڪر........ تـو پارا پنهنجي قسمتن سان ڪڏ پين جي قسمتن اکي ڦورڻ جون طاقتون رکيو پنهنجي ئي وجود ۾ رکندا آيا آهن....

هن گهڙيءَ، هن وقت ۽ هن عصر جو مرد حيات آفرين تون ئي آهين. اها حيات آفريني، مٿو هيٺ ۽ ٽنگون مٿي ڪرڻ سان نه ايندي آهي، پر حالات جي تقاضائن کي پوري ڪرڻ سان ايندي آهي. سو تون وقت رک ته حالات منتظر ئي تنهنجي

Gul Hayat Institute

عمل جا آهن. جي.ايم.سيد جي نالي جي فروغ ۾ ٿي اهو سڀ ڪجهه، آيل ۽ سمايل آهي.

خيُدا جب حسُن ديتا هي، نزاڪت آهي جاتي هي!

جي.ايم.سيد کي جو الله لوڪ ڪان آجو ۽ آزاد ڪيو، ته پيون سڀ زنجيرون آن ۾ اچي وڌون......

— محمدامين کوسو

(۴۰)

عزيز آباد، ۹-۳-۱۹۶۶ع، حضرت قبلا جي.ايم.شاهه صاحب!

السلام عليڪم.

۱- مارچ جو تنهنجو خط آيو هو. ائين ٿي نوازيو آهي. هيڙو خط جي ملي ته هزارين لکين بادشاهيون ۽ صدارتون قربان نه ڪجن؟ مان کي ڪو چوي ته تون اهو خط واپس ڏي ته توکي پاڪستان جو صدر ڪندا سين. قبول ڪرڻ ته بجاءِ خود ان سودي ۾ جهڪا خيال جي هستي، گمراهي ۽ ذلت آهي، سا برداشت ڪرڻ جهڙي آهي؟

بخال هندويش بخشم سمرقند و بخارا را!

چند تصوير بتان، چند حسينون کي خطوط،
بعد مرنے کے ميرے گھر سے يہ سامان نڪلا!

منهنجو سامان ته قبل از مرگ به اهوئي آهي، ۽ ان تي فخر اٿم. تنهنجا خط مان تان، جن ته زندگيءَ جي جدوجهد جو آجورو ئي آهي. منهنجي هنگامہ خيزين جو وسعتون ڪنهن کي معلوم؟ آهيان سو گنهگار!......

.... تنهنجي خلاف غلط رپورٽون ٿينديون آهن. يقينا ائين ئي آهي. ڪير ڪن تا؟ سو ظاهر آهي ته تنهنجا ڪي دوست ڏيکاري ڪندا هوندا! پر پاڪستان اندر، تنهنجي شڪل وشباهت

چو غلط رپورٽن جيءَ رحم و ڪرم تي ڇڏجي؟ منهنجي مدد
ڪر ته توکي عيان ڪري ٻڌائجي، مختصر ملڪ، هرڪو
جهڪڙي کي ڇالي سڃاڻي، پوءِ ڇا جيون غلط فهميون؟

پير علي محمدشاهه راشدي، جو پنهنجي اعجاز قلم کي
ائين سستو ڪري هلائيندو، ته آن جي معني اها ڪانه آهي ته
وزارتون سندس هڪ نقري تي قربان نه ڪجن. مان اخبار ۾
سندس مضمون پڙهڻ لاءِ ايترو ته بيتاب هوندو آهيان، ڇوڻ ڪنهن
نئين بين الاقوامي واقعي جو منتظر هجان! ڇو جو سندس هر
مضمون هڪ واقعي کان کهٽ ڪونه هوندو آهي. اها جادو
نگاري ۽ سحرڪاري ڪهڙي ڪم جي، جنهن مان سنڌ
جي ايام تاريڪيءَ ۾ واڌارو اچي؟ اهڙائي نا پاڪيزه لٽريچر،
اهڙن جادونگارن جي قلم مان محض وقت جي آدمين جي
گندن ذهنن جي تشفي يا تسڪين يا خباثت طبع لاءِ نڪرن،
توبهه! رنڊيءَ جو پيشو به آن لحاظ کان وڌيڪ شريف آهي،
ڇو جو آن کان ذهن گندا نه ٿيندا، دليون ته ڪاريون نه ٿينديون.
بعض بعض دفعا مجبور تي ڪري، پنهنجي اصلي جوهر کان
ڪي اهڙيون شيون به لکندو آهي، جو دل چاهيندي آهي ته
سندس قلم چمجي!

تو بابت منهنجو صحيح صحيح رايو اهو ته ڪنهن غلط
فهميءَ کي قريب اچڻ ڏجي ئي ڪونه. تون جيئن آهين، جنهن
حال ۾ به آهين، سراپا سون آهين. اهو هرهنڌ جي يعني پين
ملڪن جي سياستدانن لاءِ نه چئبو، ڇاڪاڻ جو اڪثر آنهن
مان خود غرض هوندا آهن. خود غرض نه هوندا ته سندن لاڳاپا
پنهنجي ملڪ ۽ قوم سان مختلف طريقن سان ايتريقدر ڳنڍيل
نه هوندا آهن، جيترا تنهنجا آهن!

سنڌ جي حال ۾ پاڻ آهين، ۽ ماضي هر شڪل ۽ صورت
۾ (جيڪا اسلامي عظمت جي نمائنده آهي) تو سان براه راست

Gul Hayat Institute

ڪنديل آهي، ماضيءَ ۽ حال ۾ هي جو يڪسان طور نمائندو آهن. سنڌ جي تاريخ ۽ حال ٻئي توتي ناز ڪن ٿا......

(٤١)

عزيز آباد، ٩-٣-١٩٦٦ع،

حضرت قبلا جي.ايم.سيد صاحب!

لکيو اٿم ته سنڌ هاڻي ٻه، هن وقت ٻه، هالوڪي حال ۾ ٻه پاڪستان توڙي هندستان جي ٻن حصن کان ملائهين آهي. ظاهري سياست ۾ ٻه، چاڪاڻ ته فخر سنڌ ۽ هند شيخ عبدالمجيد سنڌي ۽ توهان جي.ايم.شاهه سنڌ ۾ آهيو. سنڌي هجڻ جو فخر اٿو! سنڌ کي توهان تي فخر ۽ ناز، توهان کي سنڌ تي فخر ۽ ناز! سبحان الله!!

منهنجي جملن جي ساخت ۾ آسد هوندي آهي. اهي مضامين اختياري جملن ۽ فقرن جي صورت آسانيءَ سان ڪيئن وٺن، جيئڪي نازل ٿين! ته ٻه سنڌ جي رهبريءَ لاءِ جيڪو ثبوت پيش ڪريان ٿو، اهو ته ڪم از ڪم سمجهي ويو هوندين.

ڪراچيءَ ۾ جيترو وقت هوندو هوس، شيخ صاحب جي موجودگيءَ ۽ قرب جو خمار ۽ نشو چڙهيل هوندو هو. اختلاف ڪهڙي قسم جا هئا، سي ته توهان ڄاڻندو آهين. وري شيخ صاحب مان کي دڙڪا به گهٽ ڪونه ڏيندو هو. پر آهي محض دڙڪا هوندا. هئا، جي حڪم ڪري ها ته هيئن ڪر يا هوئن ڪر، ته اٿين ٿي ڪيان ها، جيئن چوي ها. ڪيس مان تي پنهنجي فيضي جو پورو پورو علم ۽ احساس ٿي هيو، تنهنڪري ڪڏهن اشاري ۽ ڪنائي ۾ به مان کي ڪانگريس ڇڏڻ ۽ الهه بخش جي مدد نه ڪرڻ واسطي نه چيائين......

سنڌ جي هر خار ۽ خس کي به الله آهي درجا عطا فرمايا آهن جو ٻن هنڌن جي گل ۽ ريحان ۾ ڪونه آهن.

Gul Hayat Institute

"خار وطن از سنبل و ريحان خوشتر" جهڙي ني وطن پاڪ لاءِ چئبو آهي. ملڪ آهي يا ڪعبو بڻائي طواف ڪرڻ جهڙو ملڪ آهي!.......

منهنجي قسمت ته ڏس! نوازمندي اهڙي جوڪا ظاهر ۽ بزملا آهي توسان ۽ شيخ صاحب سان، پوءِ به تون اها اميد رکين ٿو ته ڏيڏرن، چوهن، جهڙن ۽ چيرن جي پولين ڪان يا جن جدا جدا پرن ۽ جهڙين ۾ هو ملبوس ٿي پاڻ ڏيکارين، مان متاثر ٿيان؟ اهو ممڪن آهي؟—

شيخ صاحب عجيب طرز رکندو آهي. ضدي آهي، پر جن سان پيارانسي محبوس، آنهن جو جون محبندو آهي. جهڙي مهرباني مان تي اٿس، ٻئي تي آهوس ڏي ڪانه! ...... عليگڙهه ۾ پڙهندو هوس، اخبارن ۾ اعلان ٿيو ته شيخ صاحب به دهليءَ ۾ ايندو ۽ تقرير ڪندو. مان به آتان دهليءَ پهتس، پنڊال ۾ داخلا ٽڪيٽ سان هئي. مان به وڏي ۾ وڏي ٽڪيٽ وٺي اچي ويٺس. مولانا شوڪت علي ۽ ٻين تقريرون ڪيون. شايد آغاخان به هو. شيخ صاحب پنهي سان اختلاف ڪيو. ٻهريائين مائهن ٽوڪڪئي، پر هو چارفقرا پڙهيائون ته هال ۾ الله اڪبر جا نعرا بلند ٿيڻ لڳا. ساري مجموعي تي قابض ٿي ويو، بلڪ سڄو هال هن جو عاشق بڻجي ويو..... هن جو قدردان ته آهيان، پر تو وسائل تي پورو قبضو اچا سوڊو ڪرڻ نه ڏنو آهي....

— محمد امين کوسو.

(٤٢)

١٠-٣-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم-سيد صاحب!

تو لکيو آهي ته تون پيا ڪر ڇڏي بس بندي جي خطوط کي پڙهندو آهين، بلڪل ٺيڪ ڪندو آهي. دنيا جي ڇڻن ڪنڊن ۾ هن قسم جي تنوار بي ڪاني نه ملندي، جا

Gul Hayat Institute

ڪنهن جي دل جي ڪنڊ تائين پهچي! ڪي فقير درويش لڪل ضرور آهن ۽ رهندا، پر ظاهري شڪل ۾ هي خطوط آهن، جي عشق ۽ محبت جي رازن کي ائين پڌرا ڪن ٿا.

اقبال به منبر زد رازي ڪه نبايد گفت
ناپخته برون آمد از محفل رندانه!

اڄ نماز پڙهندي خيال آيو ته هنن خطوط جو چڱو چوکو حصو ڇپرائجي.

"جي-ايم-سيد، سنڌ جو سياسي رهبر" (خطوط جو مجموعو)
از محمدامين کوسو.

هي ٻولي ۽ طرز فڪر ٻئي جي نه آهي، ۽ نه ائين ٿيڻي آهي. آن جو رواج ڏين پر خود عشق ۽ محبت جي جذبي جي فراواني پيدا ڪندو. بالڪل ٺهون چيز ۽ سراپا انقلاب آفرين!! تنهنجا قوتا، اسيمبلي ۾ جي ميمبري ۾ جا، تهنجا ٺهراءِ پاڪستان بابت، تنهنجي تقريرن جا ٽڪرا پاڪستان جي حصول لاءِ سنڌ اسيمبلي ۾ ۽ ٻيا ضروري حوالا ڪنهن معقول ۽ درد دل رکندڙ آدمي کان گڏ ڪرائجن ۽ انهن لاءِ سندس شڪريو ادا ڪجي. ان طرح سنڌ جي هالوڪي سياسي حالت جو مڪمل خاڪو تنهنجي ذات سان ڳنڍي ڏيکارجي. مان پاڻ لاءِ ان مجموعي جي اشاعت لاءِ هاڻي منتظر رهندس. توڏي اڳ جا ٻه ڪهڙائي خطوط آهن. تو لکيو هو ته تو منهنجي خطن کي هڪ جدا فائيل ۾ رکيو آهي. موجوده خطوط سان ٺهڪندڙ اڳيان خط يا سندن جزا به گڏ ڪجن.

ظاهر آهي ته سنڌ ۾ هنن خطوط جي جيتري اشاعت ڪبي، اها سنڌ جي وڏي ۾ وڏي خدمت آهي. اها هڪ شخص واحد جي پذيرائي هن معنيٰ ۾ ضرور آهي، جو آن شخص واحد کي ڪيڏي چڙجي ته اڄ سنڌ جو نالوئي چڙ ڪوله آهي. تهنجي ڪچهرين ۽ محفلن لاءِ عرض آهي ته متان انهن محفلن

۽ ڪچهرين مان به ڪي مواد گڏ ڪري رپورٽون ڪندا هجن.

تو لکيو آهي ته مخدوم محمدزمان طالب المولى صاحب توڏي اچڻ وارو آهي. خدا شال ڪيس اهو درجو جلد عطا ڪري ۽ ورور پيو اچي! اهائي ذات ۽ اهوڏي ڪم الله نصيب ڪريس!

گذريل سال حيدرآباد گهوڙن جي جاسي جي موقعي تي سائس ملاقاتون ٿيون هيون. باذوق آدمي آهي. شعر فهميءَ جو ملڪو اٿس. خانداني بڙو آدمي آهي. پر سنڌ جي خانداني بڙائيءَ جو محافظ ٿون نظربندين پر. پوءِ اها بڙائي ڪهڙي ڪم جي؟ اصل بات هيئن آهي ته تو ۽ مان جدا جدا اسباب جي بنا تي سنڌ کي سنئون ڪري پيهاريو ٿي ڪون. هاڻي به وقت ويو ڪونه آهي. ٿون آهين، مقصد حاصل آهي فقط حرڪت ۾ اچ...... اها سنڌ جيڪا توکي سچائي، پيدا ڪرڻي آهي. مان وارا خطوط هڪ قسم جا گرز آهن، جي ماڻهن جي ذهنن جي لوهه کي درست ڪندا، يا ڪهاڙيون آهن جي اُنهن کي ڪهڙينديون. تولاهه مايوس ٿيڻ جو سبب آهي به ۽ نه به آهي. مايوس نه ٿيڻ جو سبب اهو آهي جو ٿون آهين. خود تنهنجو وجود مايوسيون مٽائيندڙ وجود آهي. ٿورڙي محنت، جفاڪشيءَ ۽ حقيقت پسنديءَ جي ضرورت آهي. سنڌ جاڳي اٿندي. صوبي پرستي يعني سنڌپرستي تـ... مان وٽ عين ايمان آهي. سنڌ احياءِ اسلام جو مرڪز آهي! .. ....

شاهه قبلا! هي باتيون هتان جون نه آهن، جن جي اشاعت لاءِ آمادگي نماز ۾ آئي. تنهنجي دامن سان منهنجي دست طلب جي ازلي ۽ ابدي وابستگيءَ جو اظهار، هن دور جي امام ۽ زماني جي وڏي ۽ وڏي مذهبي پيشوا جي امر ۽ حڪم سان ٿي رهيو آهي........

هڪ ڳالهه جو اظهار ڪريان؟ راشدي پاڙن کي شايد اُن جو احساس اڃا پيدا نه ٿيو آهي، سائينءَ کي سنڌن وڏو

Gul Hayat Institute

هوندو هو، ڀاڳ سنڌس ٿي ڀالال آهن. هي پنهنجي عقل فروشين کي ٿي پنهنجي زماني جي مانيءَ ٽڪيءَ لاءِ ذميوار ٺهرائيندا هوندا، پر اصل ۾ سائينءَ جو مٿن ڏاڍو پيار هوندو هو. هڪ دفعو پير علي محمد راشديءَ کي رڳو ايترو چيائون.... "اسان کي چوڻ ته نه گهرجي. چوڻ ڏي بيعزتي آهي..." ڇهري مبارڪ تي ٻکهر اچي وين. پوءِ آهستي آهستي فرمايائون. "چوندا آهن ته توهان کي به هڪ جاءِ تي قرار ڪونه هوندو آهي..." "اسان ته توهان جا غلام آهيون..." مان چاتو ته اڄ راشدي بهادر اڏجي ويو. سنڌ جو اڪ قابائي ٿيو، ته هٿي ڪٿي منهنجي هٿ تي بيعت ڪري خادم ٿيجمس. مان کون سواءِ ته اهو قطعاً ڏڪ ڏيڻو ڪونه آهي، پر مان کون اهڙن موقعن تي ڪتراڻي ويندو آهي.

دل ۾ آسنگ اٿندا هئم ته هانگ ڪانگ جاتي آهي، آتي مالي اچانس. ٻنهي پاڙن جو مان سان تعلق بي پردي آهي يعني مان سندن، آهي منهنجا! مان کي سندن عقل فروشين تي بيحد ڪاوڙ ايندي آهي، پر وري چوندو آهيان ته انهن حرڪتن کان روڪي، به مان ٿي سگهندو آهيان، ٿي جي هٿ ڪرڻ جانه اهن. مان وڃهو وڃان ڪونه، هي ٿي ڪنهن کي قطعن ڪولي ميچيندا آهن.

توهان هر سنڌيءَ جو لاڳاپو ٿي سگهندو آهي، سو لاڳاپا ضرور اٿن، پر هت معاملو ڪجهه اور آهي.

پير علي محمد شاهه جي آواز ۾ ڏاڍو درد آهي. ڪڏهن لڳي ٿو سڄو ۾ تو وٽ ڪجهه ڳاڙو اٿس؟ مان وٽ منهنجي راڄل هوتل ۾، ڪڏهن ڪڏهن زماني جي ڪمن کان ٿڪجي اچي، پناهه گزرڻ ٿيندو هو. هڪ بلڪل علحده ڪمرو هن جي حوالي ڪري ڏيندو هوس، پوءِ مان ڪنڌائتو ٿي ويهندو هوس. ڪلام ڇوندو هو ڏاڍي درد سان!....

Gul Hayat Institute

پوءِ علي محمد شاھہ بعض دفعا ملڻ وقت تہ بيخود ٿي ويندو آهي. ٿيڻ گهرجيس. مان کي ڏسي ٽپا ڏئي، وجد ڪري، ڪپڙا ڦاڙي خوشيءَ مان تہ بہ جائز آهي. ڪوبہ پردو حائل ٿي نہ سگهندو آهي هن رشتي ۾. تون تہ هاڻ پير آهين. پيرسائين ھاڪارا آهن، بادشاھہ آهن، پر منهنجي دل ۾ جيڪڏهن اچي، تہ پيا موانعات نہ هجن تہ جيڪي وڏيم آهو ڪرائي ويندس. تون هن روايتي رشتي ناتي جي حُسن تي نگاھہ وجھہ. خرابيون تہ برابر اچي ويون، پر ڪي خوبيون بہ آهن. سڀ راشدي اسان جا مالڪ ٿي آهن ۽ سيني تي اسان جو حق بہ آهي.

پوءِ سيد علي محمد شاھہ بمع سيد حسام الدين شاھہ ڪنڊ ڪوٽ منهنجي اليڪشن جي دوران آيا تہ اُن اليڪشن تي چانئجي ويا، حڪمان ووٽ ورتائون. ووٽ چا، اليڪشن ظاهر ٿي بيٺي. سرڏار شيرمحمد خان قومي سردار جي ظاهري شڪست نظر اچڻ لڳي. پوءِ علي محمد شاھہ راشديءَ اُن وقت جي ڊپٽي ڪمشنر مسٽر بوٽ کي هڪ تقرير ۾ چيو تہ ”اليڪشن پڪ ڪٽنداسون ۽ ڪابہ طاقت اسان جو مقابلو نہ ڪري سگهندي. مسٽر بوٽ اليڪشن ۾ مداخلت ڪري، غلط ڪم ڪري ٿو.“ مسٽر بوٽ پوءِ مان کي لکيو تہ تون علي محمدشاھ راشديءَ جي ان تقرير کان دست برداريءَ جو اظهار مان وٽ اچي ڪر. اُن تي وڏي لکپڙھہ ٿي. مسٽر جيرامداس دولترام اهو سوال شايد ڪانگريس ورڪنگ ڪميٽيءَ ۾ کنيو. پوءِ سرلئنسلاٽ گرهام، مرحوم شهيد الھہ بخش کي چيو، اسان ٻنهي جو صلح ڪرايو. الھہ بخش اسان ٻنهي کي چانھہ تي گهرايو..... مسٽر بوٽ چيو تہ ”مان توکي جيڪي ڪجھہ لکيو هو، سو تنهنجي تقرير ڪري تہ ڪونہ هو، پوءِ توکي دل ۾ ڇو ڪرڻ گهربو هو؟ منهنجي مرضي هئي تہ تون رکو اڻين چئہ تہ اهو خيال تنهنجو ڪونہ هو تہ ڪو مان اليڪشن ۾ دست اندازي ڪئي.“ مان چيو تہ ”اليڪشن گذري ويئي ۽ نتيجو بہ اوهان نہ نڪتو جيئن

راشدي صاحب فرمايو هو، ته ٻوءِ هن قسم جي لکپڙهه ڏي بيسود هئي.“ وغيره. نيٺ چاهه ۾ پار ٿياسون.

ٻوءِ هڪ دفعي مسٽر ٻوٽ مان کي چيو ته ”تون هندستان جي آزاديءَ لاءِ لڙين ٿو، پر شايد اهو وقت اچي جو تون ان وقت جي حالتن کان خوش نه رهين.“ مطلب ان کا هيءُ اسان جو ننڍو پر آباديءَ ۽ پٽي لحاظ کان وڏو سنڌ جو ملڪ، اهڙو ته هڪٻئي سان ڳنڍيل آهي جو اسان ”هڪ“ آهيون.

افسوس آنهن تي جي هن ”لاهوتي“، ازلي، ابدي، وحدت ۽ ”هيڪڙائيءَ“ کي ٽوڙين.

اسان کي ٻين جيان زنده باد، مرده باد جي، هڪٻئي سان ناتا ڳنڍڻ ۽ ٽوڙڻ جي ڪهڙي ضرورت پيش آئي. هن وحدت جي ميخاني جا سڀ پوڄاري، سڀ سنڌي آهيون. سڀ هڪ ئي خمار الستيءَ سان مدهوش ۽ مخمور. تن کي عداوتن ۽ اختلافن کان بچائڻ ڪم تو پير مغان جو! هاڻ اڄ وري خطاب ڏي اور ٻڌجي آيو. اڪ هيترن خطن ۾ نه سنڌ ميخانو سڏجي سگهي، نه تون ئي پير مغان جي نالي سان خطاب ٿيو آهين. سو پيرمغان اٿ! آئي محبت جا پيالا گردش ۾ آڻ ته دنيا جي اوندهه ۽ ڪارنهن کي ختم ڪرڻ جو سعيو ڪريون. تون پيرمغان، مان مئي‌پرست! اڄ ته سنڌ جي ذريعي انسانيت کي عشق ۽ محبت سيکاريون، جنگ جدال، قتل ۽ غارتگريءَ جو دور ختم ڪرايون.

خيز تا امروز در ميخانه کشادي طلبيم،
بر در دوست نشينم و مرادي طلبيم!

مطلب ته تون هڪ هن دور جو نقشو ئي دل آويز بڻائي سگهندو آهين. پوءِ سياسي غلط خفقان ڪهڙي ڪم جا؟

پڙهه جي-ايم-شاهه! اي سنڌي، پڙهه جي-ايم-شاهه! پڙهه هن سيد سونهاري جو عشق ۽ محبت جي رازن سان پرپل نالو!

Gul Hayat Institute

سنڌ جي عظمت رفته جو پاسبان، سنڌ جي عزت ۽ شان جو رکوالو، سنڌ جو هر عيب سندس نالي سبب ثواب! سنڌ جو هر ڪرڙل سندس اسم جي مسيحائيءَ سبب آتيل ۽ آبرودار! ڪر طواف تون به منشريف جو مان سان گڏجي، اکين ۾ دل جي جذبن جو آب هجيئي، ۽ پيئي هٿ پٽل!
هيءَ بارگاهه، بارگاهه جي-ايم-شاهه آهي- آهه، آهه! اڄ ته تون ۽ مان گڏجي سربسجود ٿيون ۽ ساري جهان کي هٿڙي جهڪايون! هت جهڪايون ته انسان انسانيت جو مرتبو چائي، مسلمان مسلمانيءَ جي رمز سکي، سنڌ وري سنڌ ٿي، هندستان ۽ پاڪستان جي رهبري ڪري! — محمدامين کوسو.

(٤٣)

١١-٣-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم-شاهه صاحب!

نسيما! جانب بطحي گذر ڪن،
زاحوالم محمد را خبر ڪن!

حضرت ”جاميءَ“ جو مٿيون شعر اڄڪلهه ڏينهن دل ۾ ۽ زبان تي آيو، ۽ حضرت مولانا عبيدالله سنڌيرح جون مشقتون ۽ تڪليفون ياد آيون، دين خاطر ڪهڙي ڪهڙن دشوار رستن سان پاپياده سفر ڪندو، جهنگ ۽ جبل ڏوريندو، ملڪان ملڪ، ديسان ديس هجرتون ڪندو رهيو، وري هت اسان جي سنڌ ۾ وريو ته سواءِ چند نفوس جي ڪنهن کي اهو احساس ئي پيدا نه ٿيو ته هي ڪير ۽ ڇا؟..... هاهه! من علم جي اٿاهه سمنڊ عمل جي ڪوهه گران، صبر ۽ برداشت ۾ بيمثل مجاهد، غازي، مفڪر، مفسر، واعظ، متڪلم، فلسفيءَ، تاريخدان، سياسي رهنما ۽ ليڊر جو اڄ تائين ڪنهن کي پورو پتوئي نه پيو! ڪهڙي نه قسمت ۽ اکين جي انڌائي! سندس علم ۽ عمل جي گردش جو زمانو به اسان جوئي آهي، پرچوندي شريف مان حضرت

جنهن وقت حافظ صاحب رحہ کان ڪلمهٔ توحيد پڙهي، سندس ديني پٽ ٿيڻ جو شرف حاصل ڪيائين. پيرانہ سالي ۽ پختہ خيالي ۽ جا آخرين ايام بہ وري هت اسان وٽ ئي گذاريائون. مان ۽ مولانا دين محمد وفائي هڪيئي سان سندس مٿان صدقي ۽ قربان ٿيڻ وارن وجد ۽ رقص ۾ پئي مقابلا ڪياسين پر ڪنهن نہ پڏو، ڪنهن نہ ڏٺو. توبهہ، لک ڪروڙ دفعا توبهہ! تون تہ ليکين جي نشي ۾ سخت مخمور هئين. منهنجي هر ڪوشش بظاهر توکي بيدار ڪرڻ جي آن وقت تائين رائگان ٿيندي هئي، پر مان کي پنهنجي مستانہ رويہ ۽ سوز درون جي تپش ۽ شعلہ فگني ۾ اميدون هيون تہ توکي گرمائي وجهندس. توکي ليک کان ڪيڏي پاهر ڦٽو ڪندس! ڪامياب ٿيس ڪهڙي نہ شان سان!

آن وقت بہ مان حضرت مولاناکي سندس آخرين بيماري جي وقت تنهنجي بنگلي ۾ اچي رهڻ لاءِ دعوت ڏني هئي، پر انڪار ڪيائون، "جي-ايم-سيد تہ اسان جو آهي، پر هو ليک جو عهديدار آهي. اسان لاءِ مناسب نہ آهي، جو اسان ليک جي عهديدارن جي جاءِ ۾ رهون."

ليک، سنڌ ۾ رکيو ڪهڙي پارن احمقن جي جاءِ آهي، پر اهو بدبخت ازلي بہ آتي جالي ۾ گذاري نہ سگهيو.

پڻ حصون، سنڌ ۽ بلوچستان، ۾ ليک جو نالوئي غلط آهي، پين سببن کان علاوه الهہ بخش شهيد جو پاڪ رت اسان کي ليک کان جدا ڪري ٿو بيهاري. منهنجو يار بہ يارن جهڙو، جنهن جي سيني تي دشمنان سنڌ ۽ قوم جون گوليون وسيون، مان تن جي ليک کي ڪيئن برداشت ڪري سگهندس!....

مان وٽ تہ منهنجي ڏک بہ (سواءِ تو يارن پيارن ۽ عزيز سيدن ۽عالمن جي) ليک جي ليڊرن کان وڏيڪ عزت واري آهي. بات جو صحيح صحيح سمجهڻ چاهُندو آهيان. بہ هزار گڏهہ، چار هزار ڪتا (Dogs) هڻکن ۽ ڀونڪن تہ اها حقيقت

ٿي وئي؟ اهڙين جمهوريتن کي پيشاب جي قطري کان به گهٽ سمجهندو آهيان. ڇا جي جمهوريت، ڇا جو عوام؟ اسان جي هالوڪي عوام کي ايوب خان اشارو ڪري ته، اسان ٻارن کي لتاڙي مارين. ڪربلا ۾ به "عوامي لشڪر" حضرت امام کي شهيد ڪيو هو!

هڪڙا فرسوده ۽ ٻين جا ٺڪل نعرا ڪنيون وتندا آهن. وڏا وڏا بظاهر پڙهيل ته سنڌ ۾ ڪتن ۽ ڪُتن کان به گهٽ آهن. ڪنهن کي تنهنجو فڪر ۽ خيال به آهي؟ ڊوندي سان پيٽ پوري چاڙهن.

لکيو هوم تو کي ته هڪ دوران، ڏاڍوئي سياڻو ۽ تجربيڪار، جيڪب آباد جي ريسٽ هائوس ۾ مليو. مان چيو ته سنڌ جي آدمشماري ڪل ڪيتري آهي؟ چيائين بلڪل ٺيڪ ٽو جوڙين. ٻوڙ ڪم به آنهن لن جي وزن جهڙو ۽ جيترو ڪرڻ گهرجي. آهي ٿي سنڌ کي ته برابر پنهنجي مٽي تي سينهون ڪري ڪٿي ٻيهڻ جي طاقت ۽ همت رکن ٿا پر سنڌي، جو اسان جي مٽي تي سواز ٿيڻ بجاءِ ٻين جي جوتن جي مٽيءَ تي سجدا ڪري پاڻ کي ذليل ۽ خوار ڪندا ته ڪيو ڇا؟........

تون ته ٺيڪ هئين، پر اسان ته خاموش ڪونه هئاسي. مان ۽ مولانا دين محمد وفائيءَ وس ڪيا پيا ته ڇڏيو، احمق مُلان به ايترا سست هجن، جو معاملو نه سمجهن! جيئن هاڻي به هڪ آهي، علامه غلام مصطفيٰ قاسمي- چنبو ۽ بدبخت. ميدان حشر ۾ الائي مٿس ڇا گذرندي؟ مان جيترو جاڳندو وڃو آهيان، منهنجي حياتيءَ ۾ حضرت مولانا سنڌيءَ بابت اهڙن خيالن جو اظهار ڪندو آهي، جيئن ته انهيءَ ٻوليءَ جي تعريف جو مولانا محتاج آهي! نه ٻچڙا کي ڪو شرم نه ڪو لحاظ. "الرحيم"- ايوب خان جي زير صدارت ۽ ان جو ايڊيٽر هيءَ جهنمي ۽ دوزخي ملو؟! .....

Gul Hayat Institute

"صوفي- صوفي"، جيڪو تنهنجي تصور ۾ آهي، اهو ٿيندو ڇا آهي؟ صوفي ٿي ته اسلام جو اڻ شڪست ڪاڻيندڙ فاتح آهي! تون پاڻ کي ٿي ڏس! پاڪستان ڏاهڻ تي اڇي بيٺين، ته نه انگريزن کي خيال ۾ آندءِ، نه هندن جي پرواه ڪيئي. پاڪستان جو جهنڊو سنڌ جي هٿ ۾ ڏيئي بيهي رهئين! ڪنهن کي مجال هئي، سواءِ منهنجي، جو اُن وقت به هڪدم ٽپو ڏيئي، آئي بيهي، سنڌ اسيمبليءَ ۾ فرمائي ته "هن سيد تاريخ جو باب آڻائي رکيو"، ۽ توهان ڏند شڪي کلو ٿا؟

به آدمي: هڪ طرف تون مخدوم، ٻئي طرف مان خادم ٻيهجي وياسين. —— محمدامين کوسو.

(۴۴)

۱۲-۳-۱۹۶۶ع، حضرت قبلا جي-ايم-سيد صاحب!

راشدي بهادر ناقابل معافي غلطيون ڪيون آهن. ۾ مان موجود آهيان، مان وٽ اچي دوباره بيعت ڪري ۽ از سر نو سنڌ جي خدمتن جو اقرار ڪري، ته معافيون به ملي سگهنديون آهن!

مانيءَ مڇيءَ خاطر سنڌ جهڙو ملڪ ٽين وال ڪيو آهي؟ جيئن هن ڪيو يا ڪيون اچي ٿو! بدناميون سهي، سر قربان ڪري به سنڌ جي بقا جون ڪوششون ڪيون آهن.

تون درويش قسم جو آدمي آهين، سڀڪنهن وٽ تنهنجي خيالات جو ڪتاب کلي ويندو آهي. بعض امور خاموشي طلب هوندا آهن. گوڪه تنهنجي ذات ۾ اهڙين تدبيرن جي ضرورت ڪانه آهي. تون ڪنهن سان مقابلي آرائي ڪرين ٿو؟ هرڪو وڃي ڪڏ پري. تنهنجو هجڻ ئي هڪ اهڙو اعجاز مسيحا آهي، جو سنڌ سرفراز ٿي رهندي. تنهنجي هر ادا محبوبانه، تنهنجي هر حرڪت ۾ دلربائي موجود، ته پوءِ توکي سلامت الله رکي ته

Gul Hayat Institute

سنڌ سلامت آهي. هنن ڪارن ڪڪرن پرئي طوفانن جي منجهدار مان تون ئي سنڌ سلامتيءَ جي ساحل تي آڻي پهچارينديں. آمين!

—— محمدامين کوسو.

(٤٥)

١٢-٣-١٩٦٦ع حضرت قبلا جي-ايم-شاهه!

صبح جو وقت آهي، نماز ۽ تلاوت کان فارغ ٿي، چانهه پي رهيو هوس ته تنهنجي خيال دامن ڇڪيو. اڄڪي حاضر ٿيو آهيان. خيال آيو ته الهي بخش جو نالو ظلم، تعصب، جهالت ۽ سنڌ جي غلاميءَ جي پردن کي چاڪ ڪندڙ نالو آهي. حسيني لباس ۾ ڏيکيل نالو- جيستائين سنڌ اندر هن جي جلوه گري عام نه ٿي ويندي، ڪجهه نه ٿيندو.

"مرڻ قبول ڪندس، ليڪن ۾ شامل نه ٿيندس"، سندس اهو مردانه نعرو سنڌ اسيمبليءَ اندر توکي ياد آهي؟ گهولي اها تقرير هٿ ڪر. رستو ئي تو سنڌ جي تباهيءَ جو ورتو هو نه توکي ڪير موڙي ها؟ سنڌ جي نالي تي، سنڌ جي آزاديءَ خاطر سر گهوري قربان ڪيائين.

بنا ڪردند خوش رسمي به خون و خاڪ غلطيدن!

ڏني تو به معني منهنجي الهي‌بخش سان والهانه وابستگيءَ جي؟ پاراڻيون ڪجن ته اڻين ڪجن، اهڙن سان ڪجن! چا جي ڪانگريس ته ڇا جا پيا اصول؟ شهيد ٿيندڙ پار تي ووٽ قربان ڪيم. توکي خبر آهي ته ڇيو ڇا هوم هڪ محفل ۾ ته اهو به الهي بخش جو احسان، جو منهنجو ووٽ قبول ڪيائين. منهنجي ووٽ جي لائق اهو هڪ هو. جي ان کي ووٽ ڪم نه اچي ها ته ٻئي کي ته ووٽ نه ڏيان ها..... — جي ٿورڙي غلطي ڪندو هو، ته اسيمبليءَ اندر تقريرن ۾ ٻه ڪيس دڙڪا ڏيندو هوس. سر پار جي نالي ڪٺائيندڙ، عاشق مزاج ۽ پاڪ طينت سي

عظمت جو عمق ڪير ماپي سگهندو؟ اُن جو صلو ڏيندڙ فقط الله آهي. الهه‌بخش حياتيءَ ۾ به نرالو ۽ محبوب، ته موت ۾ به نرالو ۽ محبوب‌ترين! اهو وقت ضرور ايندو جڏهن سنڌي اِن نامِ عظيم جي عظمت اڳيان دست‌بسته ٿي جهڪندا ۽ ديوانه‌وار هن قبر تي زيارتون ڪرڻ ايندا. سنڌ جي گوشي گوشي ۽ چپي چپي تي هن مرد عظيم جون يادگيريون قائم ڪيون وينديون.

هن جي حلق مان نڪتل اهو دلڪش سنڌي آواز منهنجي ۽ حضرت مولانا سنڌيءَ جي موجودگيءَ ۾، آزاد ڪانفرنس جي موقعي تي، لعل قلعي جي ڪنگرن ۽ جامع مسجد دهليءَ جي منارن سان ٽڪرايو، جنهن جي معنيٰ جي باز گشت هن صورت ۾ ڏسڻ ۾ ايندي ته هندستان اندر اسلام ٿي ڪارفرما طاقت هوندي. مسلمان هند کي مايوسين کان بچائڻ واسطي اهو نعرو شڪارپور جي پنجن پيرن جي قبرستان ۾ پوريل، سدا جيئري پنهنجي يار الهه‌بخش کان بلند ڪرايو. اهي نه اتفاقي باتيون آهن ۽ نه ٻڌل ڳالهيون آهن.

تنهنجو واسطو ۽ ڪم مان جهڙي دل ۽ جگر فگار ڪندڙ آدميءَ سان اچي پيو هو. توکي جناح پرستيون مان ڪيئن ڪرڻ ڏيان ها؟

هاڻي به اُستوار ٿي، ماحول تي نظر ڪر، پنهنجي ۽ منهنجي سياسي تڳ‌ودو تي غور ڪر ۽ آءُ، اچي ميدان ۾ جلوه گر ٿيءُ! نظربنديون ٿي مقام عشق کي معين ڪنديون آهن، اهي ٿي وڃون. هاڻي دڳ ۽ رستو اهو ڪيل ته هيتي ڏهتي الله جي دين جو غلغلو دوباره بلند ٿئي!

لومڙن واريون سياستان تو شير مرد لاءِ نه آهن. صلاح ۽ مشورو منهنجو، عمل تنهنجو. آءٌ ته الهه‌بخش جي قبر ۽ مرقد جو ڪڏجي، ساريءَ سنڌ سميت طواف ڪريون. شيخ‌عبدالمجيد

Gul Hayat Institute

۽ راشدي پاڳارو (پنهنجا اڳيان ڪڏا ڪري وسارين به شامل ڪريون ٿا طواف ۽ عبادت ۾!! پرستش ڪام عباد الله ٻهاڙي رکيائين پنهنجي قبر کي، اهڙيءَ ڪي ووٽ نه ڏيان ها؟ الحمدالله! مٿس پرواني جيان قربان ٿيندو رهيس.

اسيمبليءَ جي هڪ اجلاس ۾ ڪهڙي جي خدمت جي مقابلي ۾ هڪ حاجي الهيٰبخش جو آواز هو ته پڇي ٻئي ساان هوس. آن ڏينهن جي ڪارروائيءَ تي هاڻي به ڪو نظر ڪري ته معلوم ٿيندو ته ۾ فقط به سنڌ ڪسي بچائڻ جي تڪ ودو ۾ لڳل آهن. هڪ شهادت حاصل ڪئي، پيو تنهنجي دامن کي پڪڙي، توکي نظربندين جي زنجيرن کي ٽوڙڻ لاءِ عاجزانه ۽ محڪمانه طريقي سان چئي رهيو آهي. تون هندستان وارا سنڌي به آڻ........

هيءَ دور خود انسان لاءِ انسان جي هٿان تاريڪ ترين دور آهي. ان جو خاتمو تنهنجي ڪوشش ذريعي سنڌ، عظيم سنڌ ايترو جلد ڪندي، جو انسان جو عقل حيران ٿي ويندو ته هيءَ ٿيو ڇا؟

سنڌ جي هاڻوڪي دور ۾ جيڪو تضاد آهي، سو به حيرت ڪن آهي. هڪ طرف اونده اندوڪار، ٻئي طرف وقت ۽ زماني جو مجدد اعظم منهنجو آقا ۽ پير، پيرچونڊي شريف جو فقير درويش سلطان عبدالرحمن رح، مولانا عبيدالله سنڌي، سياست ۾ تون ۽ فخر سنڌ وهند شيخ صاحب!! پوءِ هيڙن آفتابي جلون جي سامهون مايوسيون پنهنجون تاريڪيون فقط ان وقت تائين ڪاميابيءَ سان ڦهلائي سگهنديون آهن، جڏهن دلين ۽ اکين تي انهن جي عڪس کي روڪڻ واسطي پردا چڙهيل يا چاڙهيل هوندا. اهي پردا چاڪ ڪرڻ ڪم تنهنجو! جهالت، خود فريبيءَ، غلاميءَ ۽ سنڌ جي حال ۽ ماضيءَ جي عظمتن کي لڪائيندڙ پردن کي چاڪ ڪرڻ جون دعوتون هنن صفحات ۾ توکي ڪامل ۽ عيان ملنديون رهن ٿيون. آت! عقل، فهم ۽ تدبر کي

Gul Hayat Institute

عشق جو تابع بڻائي! تنهنجي اَکِ ۽ تنهنجي عمل ۾ اسلام جي سرفرازي ۽ سربلنديءَ جو راز سمايل آهي. آءٌ! سستي نه ڪر، چوطرف چوڏار روحاني دنيا مان توکي دعائون ملنديون رهن ٿيون. سنڌ سڄيءَ جون برڪتون ۽ رحمتون توسان شامل حال ڪري رکيون اٿم. آءٌ! سنڌ جي حسن ۽ عظمت مٿان آيل يا آندل پردا هڪ هڪ دور ڪري، دنيا کي اُن جو ديدار ڪراءِ. پوءِ پاڻ به وجد ۽ رقص ڪر ته مان به توسان وجد ۽ رقص ڪريان جيئن هاڻي ڪري رهيو آهيان.

سنڌ....؟ سنڌ منهنجو ڪعبو!

—— محمدامين کوسو

(۴٦)

۱۵-۳-۱۹٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم-شاهه صاحب!

سنڌ جي ماضيءَ ۾ تنهنجا روحاني، بدني ۽ نسبي رشتا ناتا ڪٿل آهن. حال جو پاڻ هن ڏکئي وقت ۾ واحد نمائندو بڻيو پيئو آهين.

راشدي بهادر جي مضامين ۾ مٽ عقل جا موجود آهن، شايد ٿي. دنيا جي ڪنهن ٻئي حصي ۾ اهڙو ڪو آدمي هوندو، جو پنهنجي ڪوڙيءَ ۾ ايترو عقل محفوظ ڪيون گهمندو هوندو! هاڻي اُن عقل جي ورڪا آهي، بي سبب نه ڪوبه ڪم نه ڪندو آهي. سنڌ سان نئون نينهن لڳو اٿس، اهو ڪير ۽ ڪيئن باور ڪري؟ ايترو عقل جو باقيندو رهي ٿو. سنڌون سڌو مختصر ڏک چو نه ٿو وٺي. سنڌ جي مطمئن ڪرڻ جو لفظ هيڏو سارو چو ٿو لکي، جڏهن ٿو جي-ايم-سيد جي آزادي لکي. پاڻ شايد اِن ڳالهه لکندي لاچارو ٿيندو هجي، ته هيئن لکي ته ”سنڌ ۾ اهڙا به آدمي هن دور ۾ پيدا آهن، جي جي-ايم-سيد کي رهبر ۽ ليڊر ڄاڻن ٿا ۽ سندن واحد مطالبو اهو آهي ته سيد ڌان

Gul Hayat Institute

ٻڌائون هڪدم ٻڌا ڏيو، هن پل هٿايون وڃن. اهڙن آدمين جو دماغ صحيح آهي يا نه، اهو ٻوه جو خيال آهي، پر جي اهڙن آدمين کي مطمئن ڪرڻو آهي ته اُنهن مطالبو واحد ۽ سولو مطالبو آهي“.......

مان جيڪي چوان ٿو، اُن کي هضم ٻه ڪندو آهين؟ منهنجي دعويٰ آهي، جي توکي جلد از جلد سنڌ جي ذريعي پاڪستان جي خدمت طرف متوجه. ڪرڻ ۾ مان ڪامياب نه ٿيس يا ٻين نه ڏنو، ته ٻوءِ هن ملڪ کي وڏي نقصان جو انديشو آهي.

هن رياست ۾ جيڪا سياست اُٿي ۽ انسانيت جي نهڻي آهي، اُن ۾ تنهنجو حصو يقينا اُتروٺي اهم ٿيو آهي، جهڙو هن کي وجود ۾ آڻڻ وقت هو. محض تخمينا هي ڪواه آهن.....

بغير جذبات ۾ اچڻ جي هزار ڀيرا دفعا هن رياست پاڪستان جي سياست بابت غور ڪبو ته ان پنڌ ۾ ٿالو ٿمبر ٻهريون تنهنجوئي ذهن ۾ اچڻ کپي. جي اُئين نٿو ٿئي ته ان شخص جي ڪوپريءَ ۾ ڪي ٻيا فاسد خيال آهن. اهو ٻوءِ نيڪيءَ واري سياست ڇني ڪونه سگهندو.

پير علي محمد راشديءَ جي عقل منديءَ جي اِمان جي هن صوبي کي هر وقت ضرورت آهي، جنهن جو هو ليڊر ٻه آهي ته فرزند ٻه آهي. (بشرطيڪ هو محسوس ڪري ۽ ڪيس مطمئن ڪجي). سندس حق هن صوبي تي آهن ۽ صوبي جا حق مٿس آهن. اسان جا خود منهنجا، مٿس وڏا حق آهن. پير خاندان ڪان سواءِ، سندس ۽ سندس پاڻ جا ذاتي احسان مان تي آهن، جو هن ضلعي اندر منهنجي انقلاب آفرين سياست کي امدادون اچي ڪيون. ڏينهن، هفتا ۽ مهينا سازٻاڙون. مان هڪ واضح سياسي خيال ۽ ارادي رکندڙ آدمي هوس. هن جو منهنجي امداد ڪئي، ته مان هڪ ڏر جيترو به انهن بنيادي معاملن ۾ نه هٽيو آهيان.....

شب و روز جون گهڙيون جنهن ۾ تو ياليت غور ڪندو رهندو آهيان، هيترن سالن جي عرصي ۾ شايد ١٩٣٦ع جي آخري مهينن ۾ رام سدارنگاڻي وڪيل، مون کي تو وٽ وٺي آيو هو. مان يونيورسٽيءَ ڪان نئون نئون آيو هوس. منهنجي ذهن تي اُها ملاقات نقش ٿي وئي. مان توکي ڪهلي، پنهنجيءَ دل ۾ هميشه لاءِ جاءِ ڏيئي ڇڏي. منهنجي تحريرن ۽ زباني گفتگو ۾ تنهنجي هوش ۽ هلت تي سخت لفظ به ظاهر ٿيا، پر اها صورت ۽ شڪل جيڪا دل ۾ جاءِ ڪري وئي، اُن ۾ ذرا ماتر ترميم ڪرڻ جي ضرورت ڪانه آهي. هاڻي پنهنجي اچنبي جو اظهار ڪريان، ته تنهنجو آرام به ڦٽي وڃي.

تنهنجي نظربنديءَ تي اُهڙوئي انقلام سان دشمني ۽ غداري آهي، سنڌ جي عزت ۽ عظمت تي وار ۽ حملو آهي. سنڌ دين جو مرڪز آهي. دين جي مرڪز تي حملو دين تي حملو آهي. دين تي حملو ڪندڙ مسلمان رهي نٿو سگهي.

— محمدامين کوسو.

(٤٧)

١٦-٣-١٩٦٦ع، سيد اعظم جي-ايم-سيد صاحب!

السلام عليڪم ورحمت الله وبرڪاته!

نوا را تيز تر مي زن چون ذوق نغمه ڪميابي،
حُدي را تيز تر خوان چون محمل را گران بيني!

دنيا ۾ ڏسين ٿو، ڪاٿي به آرام ۽ چين ڪونه آهي. انسان انسان کي قتل ڪري رهيو آهي، ته به دعويٰ انسانيت جي ترقيءَ جي؟ بعضي تو پارا پلجي وڃن، ته اصل مقصد ئي اهو آهي جو هتي صاف هوٽلن، جاهن ۽ پارڪن وارن حاصل ڪيو آهي، جيتوڻيڪ سندن دماغ ۽ دل اونده ۽ ڪارنهن جا مرڪز آهن. اقبال چيو ته اڄوڪو انسان "زندگي ڪي شب تاريڪ ڪو سحر ڪر نه سڪا". مان جو توکي چوان ٿو، اهو عمل جو پابند به آهي يا نه؟

Gul Hayat Institute

(Practical Proposition) اهو بالڪل قابل عمل آهي.
توهان ان باري ۾ ڪو تردد ڪري نٿا سگهو، رڳو ڏاڍ يعني داڍ اسان کي هٿ اچي وڃي.....

هيءَ تجربو پنهنجي قسم جو اولين تجربو آهي، جو پنهنجي مقابلي آرائي جي محض عقل، فهم، تدبر ۽ الله جي ڀروسي تي هڪ عالمگير تحريڪ شروع ٿي سگهي ٿي ۽ ڪامياب به ٿي.

هيڏي ساري دعويٰ ظاهر آهي ته هڪدم ڪري آدمين جي دماغن ۾ وحشت پيدا نه ڪجي. الفاظ جملا ۽ مضمون نه مروج نموني جون هوندبون، مقاصد کي عيان ڪيو ڪو هلي ڪين سگهبو.

هي هڪ ڪناره ڪش آدمي جا پور نه آهن. بالڪل واضح ۽ صاف ڳالهه جيڪا منهنجي دل ۽ دماغ تي عيان ٿيندي رهي ٿي، هڪ هڪ ڪهڙي قيمتي آهي. انسان هر لحظي وڏيڪ تباهين ۾ ڪهڙو ٿو وڃي. وقت اچي ويو آهي، جو اڪرجي ۽ حضور ﷺ جي تعليمات جي ڦهلاءَ ذريعي غافل ۽ بدبخت انسان کي بچائي وڃجي..... تحريڪ هلندي ۽ ڪامياب ٿيندي، جو هلائيندڙ ته بيا آهن نٿي آهن. ظاهري طور توکي پيش ڪرڻ جو خيال منهنجي دل ۾ وڌو ٿو وڃي. توهان هن طريق خيال کان گهٻراهه نه! مان پاڻ نه صوفي آهيان ۽ نه ئي وهمي ۽ ڀورالو آدمي آهيان. صاف ذهن ۽ معين پروگرام رکندڙ آدمي آهيان. جي اهي ارادا رڳو ارادا ئي آهن، ته به اهو خيال جهاد ۽ آن ۾ مرڻ شهادت آهي. —— محمد امين کوسو.

(۴٨)

١٧-٣-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ادم- شاهه صاحب!
مٺان منهنجي خطن جو اهو مفهوم ورتو اٿوَ ته توهان

Gul Hayat Institute

جو مقابلو ٿي رهيو آهي، مان ان جي اهميتن کي ڪهڙ ڏو
ڪريان! حق ۽ ناحق، رات ۽ ڏينهن، ٻنهي جي مقابلي جي
اهميت کي ڪير ڪٽ ڪري سگهندو آهي؟ تون حق ۽
سراپا حق، توسان مقابلو ناحق!! ناحق کي حق چوڻ ڪيڏو
وڏو گناهه آهي؟ ناحق تي راضي ۽ بيپرواه رهڻ اهي سڀ قسم
آهن گناهه جا، جن کان الله مان کي محفوظ رکي!

مان رڳو چوان ٿو ته تون اهو حق جو علمبردار آهين
اسان جي هن دور ۾، جي مان مسڪين سان رڳو مشورو ڪرين
ها ته اهو طريقو تجويز ڪري سگهندو هوس، جو بغير جنگ
وجدال، بغير تصادم ۽ مقابلي آرائيءَ جي ناحق نابود ٿي ها.
بغير مقابلي آرائيءَ جي معنيٰ اها ته ڪانه آهي، جو اعلان
۽ حق جو نه ڪجي. اعلان ٿي ان طور ۽ طريقي سان ڪجي،
جو ناحق معلوم ٿيندو وڃي. ڏيئي جو محض هجڻ، اونده جي
معدوم مثل نه آهي؟ ڏينهون اڀرڻ ته رات رهندي؟

آفتاب تازه پيدا بطن گيتي سے هوا،
آسمان ڈوبے هوئے تارون ڪاماتم ڪب تلڪ؟

سنڌ جي هالوڪي سياسي تاريخ جي بسم الله ٿي شيخ
صاحب کان ٿي ٿي. شيخ صاحب کي حضرت مولانا امروٽيءَ
جون دعائون حاصل هيون. شيخ صاحب ٻه غلطيون ڪيون
ورنه اباطل جو هت هن اسان جي خطن ۾ فروغ ٿي نه سگهي ها.
افسوس، لک ڪروڙ دفعا افسوس، شهيد الهي بخش ۽ منهنجي
ياراڻيءَ جو اصلي مقصد ان وقت تو نه ڄاتو!...... شهادت،
کان پوءِ ته رواجي رسمي معيار هن مرد عظيم جي پرکڻ لاءِ
استعمال ڪرڻ ته پاڻ سان به ظلم آهي.

هن وقت تنهنجو وجود شمع آزاديءَ مثل آهي. تون
آهين ته اونده ختم! اها شمع هر هنڌ پهچي، سنڌ جي هر فرد
کي توسان ڳنڍجي، پوءِ سڀ آلام ۽ سڀ مصيبتون ختم!
تون آهين، غلامي نه آهي. تنهنجي موجودگي غلاميءَ جي تاريڪيءَ
۽ اونده کي ختم ڪري ٿي.   — محمد امين کوسو

Gul Hayat Institute

(٤٩)

١٩-٣-١٩٦٦ع، حضرت قبلا سيد اعظم، جي-ايم-سيد صاحب!
السلام عليڪم ورحمت الله وبرڪاته.

منهنجو تنهنجو رشتو ذاتي محض، خطوط نويسيءَ جي دائري تائين ڪين محدود آهي، جڏهن گذريل ٽيهن سالن شب و روز جي عملي هنگامن ۽ جگر ۽ دل سوزيءَ سان تو کي پئي صحيح راهه عمل طرف متوجهه ڪيو اٿم؟ پوءِ ڪوبه هجي ها ته اهين نه ڪري سگهي ها. مان ڪانگريس ته تون ليگ، مان الهه بخش ته تون جناح! "آثان ميهان دا ڪيها ميلا" ٿي وڃي ها، پر انهن وقتن ۾ مان نهايت اطمينان سان توکي فرمايو هو ته توکي ٿي قيد ڪندا ۽ توکي ٿي نظربند ڪندا، توکي ٿي تڪليفن ۾ وجهندا ۽ ملڪ جي سياستدانن تي ويندي.

توکان وڌيڪ خان بادشاهه خان عبدالغفار خان کي ويجهو هوس. توکان وڌيڪ ڪانگريس کي ويجهو هوس. توکان وڌيڪ روس کي بين الاقوامي سياست ۾ ويجهو آهيان. انهن سڀني حالتن ۾ به منهنجي نگاهه رکڻو تو هڪ تي ٿي، ڪٿي رهي آهي. مولانا عطاءُ الله شاهه بخاري احرار جميعت العماء آهي. سڀ سڃاڻندو آهيان. انهن مان ڪيترا ته عزيز آهن. سنڌ ۾ حضرت مولانا محمد صادق، حڪيم فتح محمد سيوهاڻي ۽ مولانا وفائي ته منهنجائي يار آهن آهه الهه بخش! ان جو منهنجو ناتو ڪنهن کي ڇا پيو ڀانئجي؟ اهي گوليون جن الهه بخش کي شهيد ڪيو، انهن جا زخم ۽ نشان منهنجي دل ۽ جگر تي عيان، ڪو نٿو ڏسي، ته ڇا اندو ڇڙو!

انهي سڀني حالتن هوندي به مون کي اهائي ڳڻتي پئي رهي آهي، ته توکي هٿ ڪري وڃان. چنانچه منهنجو هڪ خيال فقط خيال نه هيو، اهو ثابت ٿي بيٺو. اڄا به تون ڪمل طور قائل ٿي، ڪجهه نٿو ڪرين؟....

منهنجو سؤ فيصد اندازو آهي ته توکي سواءِ جنگ وجدل ۽ مقابلي آرائيءَ جي، پوري مشوري سان ٻنهي ڌرين جي، ته جهيڙو نبيرو ڏي ڪوٺ آهي.

هيءُ ملڪ اسان جو، پاڪستان ۽ هندستان، پنهنجي مقدس ۽ پياريءَ سنڌ، جنهن جي خاڪ جي ذري ذري تي سجدا ڪجن، جا حصا آهن. جي-ايم-شاهه جي سنڌ، اسلامي سنڌ، جنهن جي خاڪ مقدس جي طواف لاءِ فرشتا حيران ۽ پريشان آهن. انهيءَ سنڌ جي خاڪ مقدس مان ٿي هي آسمان تي وجد آڻيندڙ "حي-ايم شاهه، جي-ايم-شاهه" جو رجز پڙهن ٿو؟ تو جي-ايم-شاهه کي ڏاريو ڪونه آهي، ته توکي منهنجي تڪليفن جو اندازو ٿيندو ڪيئن؟ توکي ڪندو به نه لڳي ۽ منهنجو سڄو بڪڇجي، ايتري ۽ آها ڀيٽ ڪرڻ به مان لاءِ تڪليف ده آهي.

حريف ناوڪ مزگان خون ريزش نئي واعظ!
بدست آور رگ جان و نشتر را تماشا ڪن!

تون جناحن جو سڀئي ۽ ماريل، مان ڄي-ايم شاهه جي محبت ۽ مهربانيون حاصل ڪندڙ پوءِ جي-ايم شاهه ڏي نظربند! ڏسان به مان، پڙان به مان. اچي نظربنديءَ ۾ دعوتون ڪاوان! ماڙو آڻي ڇا مان کي جوش ۽ جنون ۾؟ دل انهي، پٿر جو ٺهيل نه آهيان، ۽ نه پهلوءَ ۾ برف جي سر (بقول مولانا آزاد) ڪنهو گهمندو آهيان. منهنجي خاموشين کان تون ڏي ناجائز فائدو وٺين ٿو. تنهنجي نظربندي منهنجي سهڻ کان گهڻو مٿي آهي، ڪوري آهي. پر الائجي ڪهڙ اچي آئت ڏينڊا آهن. شب و روز جنهن شخص جي محبت ۽ ياد ۾ دل تڙپندي هجي ان جون نظربنديون سهڻ؟ هيءَ به ڪو امتحان آهي، جنهن ۾ مان مسڪين کي قدرت جي ڪارخاني وارا وجهن گهرن ٿا؟

مان هر طور طريقي جي جزئيات کان واقف آهيان، جو حو جي پاسبانيءَ لاءِ بروي ڪار آندو وڃي. ليڪن امتحانن جي عوت اها جو هر طرف کان امتحان ٿي مان هڪ کان

ورتو وچي ٿو. شخص واحد ڪوئاڻو، ناز ۽ نعمت ۾ تعليم ورتل، عليڳڙهه جي زندگيءَ ۾ نواب محمد اسماعيل خان مرحوم جهڙي سچي گهرجي شفقت حاصل ڪندڙ، ان ڪان پوءِ عملي زندگيءَ ۾ ههڙا ڏک ۽ جهاڪا!

بابا سيد اعظم، رحم ڪر! انسان انسان هوندو آهي، سان ڪي بيحد تڪليفون پهچي. تنهنجي نظربندي منهنجي واسطي معاملو نه رهيو آهي...... ساري پاڪستان ڪي جتل ۾ هئڻ يا قاهي چاڙهڻ (سواءِ منهنجي يارن جي جن جو مختصر ٽولو آهي) نه مان کي ڏک نه ٿيندو، ڇو جو آنهن جي مدد سان مان هڪ نه هزار پاڪستان ٺاهي سگهان ٿو. مان جمهوريت وارو نه نه آهيان. مان نه ايوب خان کان وڌيڪ اهم ڊڪٽيٽر سيد اعظم جي-ايم سيد وارو آهيان. منهنجو ايوب خان سان وير ۽ بغض به ڪونه ٿو ٿئي. هڪڙو آدمي پاڻ کي پاڻ ڪڏ ۾ اڇلائي، ان سان ڇاجو بغض؟ اهو ڪڏ ۾ اڇلائڻ جو ڪم به تنهنجي نظربندي آهي...... — محمد امين کوسو.

(٥٠)

٢٠-٣-١٩٦٦ع، حضرت سيد اعظم جي-ايم سيد

باوجود لکڻ جي قبله سيد مددعلي شاهه ۽ تنهنجي مڪتوبات کي ٽپال ذريعي موڪلڻ تي دل کي راضي ڪري نه سگهيس. ڇا ڪريان؟ لاچار نقل ڪرائي موڪليندس. معاف ڪندا دل ديوانه جي صحيح جذبي کي. — محمد امين کوسو.

(٥١)

عزيزآباد، انڙ واهه، ٢٠-٣-١٩٦٦ع،

حضرت قبلا جي-ايم شاهه صاحب!

— تو پاري کي نظربندين ۾ ڏسڻ جون دل آزاريون ڪيتيون اڳ مان کان سواءِ سٺيون آهن؟ ڪراچيءَ ۾ هئڻ، توکي

جهل ۾ رکيو هئائون ته جهل ۾ اچي ڏسڻ جي همت پيدا ٿي نه سگهي. مجبور آهيان، جاڏهون ڪاڏهون مجبور آهيان. راز آهي جو سلي نه سگهجي. فقير وقير ڪونه آهيان، پر الله واري جي رحمت ۽ برڪت جي گرفت کان به آزاد ڪونه آهيان. ڇا چوان؟ منهنجا قصور ذميوار نه هجن ها ته تون نظربنديءَ ۾ هجين ڇو ها؟......... سنڌ اها اٿيئي، جا تو ڏانهن موڪليل هئي مختصر خطن ۾ اچي ويئي. خوب. خوب غور ڪر! سنڌ جو روشن پاسو، اونداهو پاسو سڀ اتي درج ٿي ويو. ڪاش! منهنجن صاف رائن تي ان وقت ڌيان متوجه ٿين ها. مان توسان محو خيال ۾ تسوت پيٺ سان گفتگو هلي رهي هجي، پوءِ نتيجو اهو نه نڪري ها ته پيو ڇا ٿئي ها؟......... چوان ٿو، صاف صاف ٽوڪي چوان ٿو ته سيد اعظم جي اسير سيد جي نظربندي مان لاه تڪليف جو سبب آهي......... ملڪ ۽ قومون هڙئين دل آزارين سبب ڦنا ۽ برباد ٿي وينديون آهن.

هر ڪه با درد ڪشان در افتاد بر افتاد!

دل جي مجروحن جي آزار کان حذر ۽ پرهيز ڪرڻ لازم آهي. ظاهربين هئي زخمن جي اهميت ڪي ڄاڻن ڇا؟ ڪا رسمي ۽ رواجي ڳالهه هجي ها ته هيءَ صورت وٺي ڇو ها؟........ دين جو خلاصو ۽ نچوڙ آهي حضرت سيد اعظم جي اسير شاه جي آزاديءَ جو مطالبو.

در ڪعبهء ڪوئي تو هر آن ڪس ڪه در آيد
از قبلهء ابروئي تو در عين نماز است!

مان پنهنجي سائينءَ جي ياد ۾ هي لکان ٿو. آه! حضرت حافظ ڄڻ منهنجي ڏي عاجزاڻن خطن بابت فرمايو آهي:

خمها همه در جوش و خروشند زمستي
وان مي که درانجاست حقيقت نه مجازست!

خود تنهنجون عدم توجهون پنهنجي نظربنديءَ بابت چوان؟ پڇا ٿيڻ جهڙو معاملو آهي.

Gul Hayat Institute

مان ڪي تاريخ جي صفحن کولڻ جي تو جيان ضرورت آهي ٿي ڪانه. مان هڪ روشن ترين انسان جي باب جي تصنيف جو مواد گڏ ڪري رهيو آهيان. حضرت سيد اعظم جي-امير شاهه جي دامن سان سنڌ کي ڳنڍي رهيو آهيان. ڏسين ٿو منهنجي تاريخ سازيءَ ۽ تاريخ نويسيءَ جي هنرن کي؟ توکي نه چوان پيو ڪنهن کي چوان؟ حضرت حافظ کان به چورايان:

رازيڪه بر خلق نهفتيم و نه گفتيم
بادوست بگوئيم که اومحرم راز است!

آن غزل جو آخرين شعر تون پاڻ کولي پڙهه، مان به لکان ٿو

اي مجلسيان! سوز دل حافظ مسڪين
از شمع بپرسيد که درسوز و گداز است!

پر افسوس، سنڌ ۾ آهي مجلسي آهن ڪاٿي؟ شايد ڪڏهين نه ڪڏهين پيدا ٿي وڃن، اڄ ته ڪوبه ڪونه ٿو نظر اچي. ته به سنڌ جي خاڪ مقدس جا ذرا، پکي پکڻ، وڻن جا پن، زمين جا سر ۽ گاهه، آسمان جا فرشتا، سڀئي رازدار رکان ٿو. منهنجي دل دردمند جا افسانا، انهن کي ٿي وجد ۾ آڻي لاهه ظاهري طرح اکندو رهان ٿو، ورنه عشق ۽ محبت ۾ آواز جاڳر ڪاٿي؟

اي مرغ سحر عشق ز پروانه بياموز
کان سوخته را جان شد آواز نيامد!

— محمدامين کوسو

(٥٢)

٢٢-٣-١٩٦٦ع، حضرت سيد اعظم جي-اميرشاهه صاحب!

السلام عليڪم.

ٻن سنڌين جا قلم، ملڪ جي معاملات تي ظاهر ڪم ڪري رهيا آهن: هڪ سيد علي محمد شاهه راشدي ۽ ٻيو بندو!

پنهنجي جو موضوع ٻه قريب قريب ساڳيو آهي ته ملڪ ڪيئن خوشحال ٿئي؟ هڪ، زمين ۽ آسمان جي وچ ۾ جيڪي آهي، اُن کي نجات جو ذريعو بڻايو آهي؛ ٻئي فقط سنڌ کي جي.ايم سيد جي ذريعي پاڪستان جو سهارو ڇو آهي. ائين آهي يا نه آهي؟ پاڪستان مضبوط ۽ "اڳوٽ" ڪهڙو ٿيا؟ جي ها ته ته اڄو اڄو سيد اعظم جو دامن پڪڙيو، نه ته اهي ڇهه، يا ٻارهن نقاطي پروگرام توهان جو رِٽ ڪيئي رکندا. ملڪن ۾ بگهڙو ايندو آهي ته ڪير انهن کي روڪي سگهندو آهي؟ پاڪستان اندر ٻه خون جون نديون انهيءَ اعمالن سان وهنديون. ملڪ تباهه ٿي ويندو! "اسلامي تنظيم" محض هڪ سٽ، هڪ ڍُور ۽ وهم ته نه آهي؟ پيٽي جي تقريرن کي معنيٰ ڏيئي ڪهڙو ٿا، ته پيٽو جهڙي منهنجي جي.ايم شاه وٽ. ايمانداري ۽ صداقت کي سکڻ سيکارڻ سان ايندڙون آهن ڇا؟ نوڪرين وارن ۾ ته ڪيئي ايماندار ۽ سچا آدمي آهن. پر آهي جي ملڪ جي واڳن کي جهليو ويٺا آهن، سي ڀائُ ڇا آهن؟

چو ڪفر از ڪعبه برخيزد ڪجا ماند مسلماني! پنهنجي ڏي غلط، ته مٿي ڇا ٿيندو آهي؟ بنياد صحيح ملڪي سياست جو رکيو ته پوءِ حضرت جي.ايم شاه کي مان مسڪين جي صلاح مشوري تي ڪن ڏرڻو پوندو ...... اسان مسلمان آهيون، اسلام اسان جو فرمايو آهي. خدام دين ٿي خدام خلق ٿيڻ جو حق رکن ٿا. وقت جون تقاضائون ٿي احياي اسلام لاءِ آهن. دين جي احياءَ جو پهنجهو ٿي سنڌ آهي. سنڌ وابسته آهي هڪ نام نامي سان! ...... هيڏا سارا انساني وسائل نامعقوليت ۽ تباهي آڻين ٿا. انهن ٿي وسائل تي انسان لاءِ هن جهان ۾ امن ۽ عافيت پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ڪجي. ڪاٿي به امن ۽ عافيت جي ضمانت آهي ٿي ڪانه، سواءِ اُن جي ته ڪو نئون دڳ پيدا ڪجي. اهو نئون دڳ آهي احياي اسلام!

الفاظ ۾ گنجائش رکجي، ڇو جو دنيا جي چڙيل آدمين

Gul Hayat Institute

ته اسلام هڪ ڳاڙهي جهنڊي مثل آهي.... هيءَ مملڪت (پاڪستان) سنڌين تي ھلندي ٿي تڏهن جڏهن سيد اعظم تان هڪدم بندشون لاهي، هن کي پوريءَ عزت ۽ احترام سان پيهاريو ويندو. پيو سيڪو دڪ هنن خطرط بند ڪري رکيو آهي. موڪل اٿن، راشدي بهادر جي عقل فروشن سميت، پيو ڪجهه به نه ٿيندو. سموريون رمزون هنن عشق انگيز مڪتوبات ۾، مان مسڪين جي اکرن ۾ داخل ٿي چڪيون، ملڪ سازي ۽ دين پروريءَ جون! پيو ڪو دڪ آهي ئي ڪونه. ڪير بنگال کي جدا ٿيڻ کان روڪي سگهندو آهي، سواءِ سيداعظم جي.ايم سيد جي؟ پوءِ اهڙي کي نظربند رکيو آهي؟ ٺٺڪ هجي اهڙيءَ فراست، عقل ۽ حڪومت بازيءَ کي، جو ڪي وطن جي محافظ کي بند ڪن! جيڪو وطن جو باني، پاڪستان جو پيدا ڪندڙ، سو حسن شريف ۾ نظربند آهي، آسمان وارن جون ملامتون اهڙن تي زمين وارن سان گڏ!

— محمد امين کوسو.

(٥٣)

عزيزآباد، اڙوان، ٢٣-٣-١٩٦٦ع،

بجناب حضرت سيد اعظم جي.ايم.سيد صاحب!

السلام عليڪم: ڪي ڏينهن ٿيا آهن، ڪو احوال ڪونه آيو. تشويش آهي. لکندا ڪريو. دير نه فرمائيندا ڪريو. منهنجي تيارين ۾ ڪا گهٽتائي ڪانه آهي. توتان بندشون لٿيون، مان پهتس!

زمين آسمان سڀ اچي ڪٺا ڪندا آهن، راشدي صاحب جي عقل فروشن سميت، ڇو نه تو توتان بندشون لاهڻ جو خيال اچين.

پيٽو صاحب پنهنجي اصليت ۽ سنڌيت کان محروم ٿيندو تو وڃي— هر منٽ، لحظي لحظي ۾، جنهن ۾ تون نظربند آهين.

سنڌ جي سيد اعظم جي هن کهڙي نيازمندي ڪئي، هاڻي هلو آهي ڪشمير آزاد ڪرائڻ!

تو ڪارِ زمين را نيڪو ساختي،
ڪه با آسمان نيز پرداختي!

خطوط، جن جا اشارا اڳي ڏنا آهن، سي ڪو منهنجو ماڻهو دستي کڻي ايندو. منهنجي دل برداشت نه ڪري سگهي ته آنهن کي ٽپال جي حوالي ڪريان!

ـــ محمدامين کوسو.

(٥٤)

٢٤-٣-١٩٦٦ع، جناب سيد اعظم جي-ايم سيد صاحب!
پير علي محمد راشديءَ جا قلمي ڪرتب ڏسندو رهيو آهيان. سبحان الله!

آنچه شيران را ڪند روباه مزاج
احتياج ست احتياج ست احتياج!

ڏيڏرن، ڇيڙن ۽ ڪُڏڻ جون ٻوليون ڪُڇڻ هن جي قلم جي قسمت ۾ آيو. جڏهن ڍاڪا ۾ "قومي اسيمبلي" ـ ڪُڏڻ هيڻن هينگ ڪئي، ته ڪڏهن جي ڪوڪ هونءَ هئي؟ ڏسين ٿو قدرت جا قهر! سنڌ فروشيءَ جون سزائون ملاحظي هجن!

هت مان مسڪين جو هيءُ قلم، هن قحط الرجاليءَ جي دور ۾ "سنڌ، سنڌ، سنڌ" جو نعره حق بلند ڪري، ته وٽ پهچي ٿو. الله جي رحمتن ۽ برڪتن جو رُخ ته سنڌشريف طرف آهي، جو مان گنهگار الله وارن جي محبت ۾ سرشار ٿي ڪري "جي-ايم-سيد- جي-ايم سيد" چوان ٿو. ان هڪ ئي ذاتي ۾ دنيا جي موجوده خرابين جي مقابلي وارو نسخو سمايل آهي. الله جي دين کي هن ڪڏهن پنهنجي هٿن ۾ دٻائي ڇڏيو آهي.

مسٽر جناح ته ٺهيو، پر مسٽر جناح کي قائداعظم تائين پهچايو ڪنهن؟ خوشامد ۽ ذهني منافقي پيدا ڪندڙ تحريرون

زهر کان ٻه وڌيڪ تباهه ڪن اثر رکندڙ آهن. ڏس ته سهي، ڇا ڇا لکجي ظاهر ٿئي ٿو؟ انهن جو دين جي روح سان ته جيترو ٻه تعلق نه آهي، جيترو ڪ بظاهر آيتن جي ڏي معنيٰ لکندا رهن ٿا. انهن ڇمڙن ۽ ڏيڏرن کان پڇا ڪجي ته توهان ڏاڍ ڦتند ۾ ويٺو ڇو ۽ ضرورت ڪهڙي؟ جهڙيءَ عزت جا لائق آهيو، اُن کان مٿي دنيا وارا توهان کي سمجهن ڇو؟ ڇمڙا آهيو، ڇمڙا ڏي توهان کي سمجهيو وڃي ٿو. بهترين آدمي نظربنديءَ ۾، ڇيرن جڙن ٻولهون ڪئن هليو آهي راشدي صاحب!

اين چه شوريست ڪه در دور قمر مي نيم؟

ڪجهه ته راشدي نالي جو ٻه احساس هجي! حق فروشيءَ کي ته صحيح عقلندي نه چئبو آهي؟

تنهنجون اهي غلطيون، جن توکي نظربندين جي اعليٰ مقام تي پهچايو، قوم لاءِ نعمت آهن، بنسبت اُنهن عقل فروشن جي، جن سان سنڌ جي غلاميءَ جو هڪ وڪڙ وڌي! سنڌ جا آهن ۽ سنڌ کي الله هنن عظمتن سان نوازيو آهي، اُنهن جو احساس ڏي بدبختن کان نڪري ويو آهي! تون ظاهر نظربندين ۾ آهين، ته ٻه سنڌن توڪ قلم تي ڇيرن جي ٻولين جو ذڪر آهي! مسخ ذهنيت ان جو نالو آهي!

اهڙن کي تون ٻڙهيل ۽ عقل وارو چوندين؟ قومن جي تباهيءَ جا سمورا آثار موجود آهن. مان انهن کي ڏارڻ واسطي ئي توکي تيار ڪري رهيو آهيان. تو منهنجي ڳالهه هاڻ نه ٻڌي يا ٻڌڻ ۾ سستي ڪئي، ته هن اثر تباهيءَ کان ڪابه طاقت بچائي نه سگهندي...... منهنجي اپيلن ۽ عرضداشتن کي محض پڙهي ڇڏڻ ڪافي نه ٿيندو.

آهي گهڙيون، جي تنهنجي نظربندين ۾ گذرن ٿيون، قوم جي آئينده تعمير ۾ گذرڻ گهرجن ها! انهن گهڙين جي ضايع ٿيڻ جو خميازو ساري قوم ڀوڳيندي. الله پناهه ڏئي!

— محمدامين کر. و.

(٥٥)

عزيزآباد، انڙ واهه، ٢٥-٣-١٩٦٦ع،

حضرت سيد اعظم جي امير شاهه صاحب!

شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جو ڪلام ڪهڙيءَ سنڌ لاءِ آهي؟ اها جا ڪا غيرن جي غلاميءَ ۽ چوليءَ کان ٻيرن تائين ڏڪندڙ آهي، يا تو لاءِ جا ڪو نظربندين ۾ به مگن ۽ مست آهين؟

شاهه جو ڪلام پڙهندي، ان ڪلام جي آئيني ۾ به پنهنجي منحوس ۽ غلاميءَ واري پرپل شڪل نظر ڪانه ٿي اچين؟! حياتي ٿي انهن جي جهنم آهي، ته وڌيڪ جهنم ڪهڙو هنن کي ڪندين جا؟ اهڙن خبيث روحن لاءِ تون ڏکيا سهين ٿو؟ ڏس ته! جمود، بيخبريءَ ۽ بيهوديءَ ۾ جيڪو وڌيڪ پاڻ کي ٿيس مارخان چائي، اهو ٻين کان وڌيڪ جهالت ۾ وڪوڙيل آهي. سنڌ کي اهڙن نامنجارن سان ڪهڙو واسطو آهي؟ قومن جي انحطاط جون اهي مڪمل صورتون آهن، بظاهر ته ڏاڍا ڪي سلجهيل آهن؟

مخدوم محمدزمان صاحب بابت تو لکيو هو، ته تو وٽ اچڻ وارو هو. آيو؟ سنڌ جي محفلن جو سينگار تون هڪ آهين. شعر جو ذوق پاڻ تڪميل تي پهچندو ٿي تنهنجي ڏٺي آهي. سو جي مخدوم صاحب آيو ته کيس منهنجي ذوق سلام تي مبارڪون ڏجن. محض تو کي ڏسڻ جي حسرتن ۾ رهڻ ٿي ڪن ٻين دل، و دامان چاڪ رکندڙن جو ڪم ۽ مقام آهي. اوتري تائين پهچڻ ٻئي جو ڪم ئي آهي. هي مقام عشق ۽ شوق، ڪوششن ۽ ڪاوشن جو محتاج ڪانه آهي؟ هي ته عطائون آهن، جن کي ٿيون، ٿيون!!

اين سعادت بزور بازو نيست!

٢٥-٣-١٩٦٦ع   سنه محمد امين کوسو

Gul Hayat Institute

هالي هالي تنهنجي تار بندشن جي لهڻ جي باري ۾ ٻڌم. اڄ هن ڏي ڏيڻ گهرجي.

صحيح صحيح مصرف تنهنجي وجود جو ڪو مان ڪان سگهي. حضرت شيخ صاحب کي مبارڪون ڏي، سنڌ ساريءَ کي مبارڪ! سنڌ جو صاحب عظمت خادم ۽ محافظ، وقتي هنگامي تڪليفن کان ڇٽو.

گهڻو ڪجهه توکي ڪرڻو آهي. صحت ۽ تندرستيءَ جي خيال کي سڀ کان مقدم رکجانءِ! تنهنجو بدن قدرت وٽان توکي ۽ ساريءَ سنڌ کي بطور امانت ۽ تحفي جي عطا ٿيل آهي. قدرت جي تحفن سان الغرضائي جرم آهي.

ڪڏهن تو هن طرف رونق افروز ٿيڻ جو ارادو رکون؟ هن تار کان اڳ به هڪ احساس نه ٿيو. دل جي اڪهن مولانا وفائي مرحوم سان گڏ توکي به پنهنجي ڳوٺ جي مسجد ۾ اينديءَ ڏٺو.

هڪ وڏو بار منهنجي ناتوان ڪلهن تان لهي پيو. بار آن ڪري نه ته جيڪو به قدم کڻجي ها سو فڪر پيدا ڪندڙ هو، پر سنڌ جي مقدس تاريخ تي اهو داغ هو. ان لاءِ ڪوبه سبب، ڪوبه دليل، ڪهڙيءَ به حڪومت جو مان وٽ قابل سماعت نه هيو. الله توکي تادير خوش ۽ با عافيت سلامت رکي! سڀني محفل نشينن کي سلام.

٢٥-٣-٦٦ — محمدامين کوسو.

(٥٦)

٢٦-٣-١٩٦٦ع، حضرت سيد اعظم جي-ايم شاهه!

توهان تان بندشن لاهڻ واري تار، ڪلهه ڏي موصول ٿي هئي. بنده آن بابت ڪجهه لکيو به هو. اڄ مڪتوب گرامي به ان سلسلي بابت وارد ٿيو. خط ۽ تار موڪلي، جنهن شاهاڻه

شفقتن سان مان عاجز کي نوازيو اٿو الله اوهان کي جزاء خير تو هان کي عطا فرمائي! شاهان چه عجب گر بنوازند گدا را!
قومن وٽ تو پارا ٿي سرمايو هوندا آهن، پوءِ انهن جي حفاظت، پرداخت ۽ احتياط لازمي چيز آهي. پاڻ کي حفاظتن ۾ رکندو ڪر!

منهنجي خطن جا تو وٽ انبار اچي چڪا آهن، ڪهڙين انتظارين ۽ اذيتن کي منهن ڏيڻو پيو هوندو هوس، ان جو ادني ذڪر ٿي چڪو آهي.

سنڌ وارن کي نه تنهنجي نظربنديءَ جو احساس نه وري بندشن هٿان جو صحيح مفهوم انهن تي عيان! هاڻي ڪي رسمي آدمي پيدا ٿيندا، جي خوشيءَ جو اظهار ڪندا. اصل خوشي ته تو مان کي عطا ڪئي. جزاڪ الله!

تو بابت منهنجو رايو صاف صاف الفاظن ۾ تو وٽ ايندو رهيو آهي. تون سياسي طرح بانيءِ پاڪستان آهين. تو کان ئي آهو سڀڪجهه ممڪن آهي، جنهن جي ذريعي هيءُ ملڪ سنئون ٿي هلي ۽ اسلام کي تقويت پهچي ۽ دنيا اندر انسان عافيت ۽ امن حاصل ڪري.

مان صدر ايوب خان جي نالي هڪ تار ڪري رهيو آهيان. تار جي مضمون صحيح هجڻ ۾ ڪهڙو شڪ؟ طرفين ان کي قبوليت ڏين يا نه ڏين. طرفين ۾ به اهم ڪر تون ئي الله طرفان بڻيل آهين......

تنهنجو خط مان مسڪين جي عزت افزائي دعائن سان پريل جو نمونو پيش ڪري ٿو. منهنجا حقير پر سچائيءَ سان پريل خط ۽ تنهنجون جواب ۾ مهربانيون، سي سڀ سنڌي ادب جو هڪ لازوال حصو آهن! ٿورين گهڻين ڦيرين سان انهن کي هڪدم شايع ڪرائڻ جو بندوبست ڪريو.

هالي مان انشاءالله سڀن شريف ايندس!
الله توکي تا دير سلامت ۽ خوش باش رکي!

— محمد امين کوسو.

Gul Hayat Institute

٣٠-٣-١٩٦٦ع، بجناب سيد اعظم جي-ايم-شاهه!

مال، دولت ۽ حڪومت سڀ آسانيءَ سان دستياب ٿي سگهن ٿيون. انسان ٿي درجي وارو، هڪ جنس ناپيد آهي.

"آدمي ڪو ڀي ميسر نهين انسان هونا!"

تون ته هڪ گوهر ناياب آهين. تنهنجي هر طرح حفاظت قومي فرض آهي. افسوس اسان جي املهه ماڻهن جي قيمت جي پرک ڪنهن کي ڪانه ٿي، خود پاڻ به پنهنجي قيمت ڪري نه ڄاڻائون.

تون هڪ بااختيار قسم جو سيدزادو، تو پاڻ کي اجايو ٻين جي ڏيکاڏيکي هنن اوجهڙن ۾ اڙايو هو. الله جا لک احسان، جو توهان کي خوش ڪيو. الله توکي هميشه خوش ڪري!

حضرت امام حسن بصريءَ جو واقعو آهي ته جمع تي واعظ فرمائڻ لاءِ منبر تي ايندا هئا. بي بي رابعه بصريءَ کي نه ڏسندا هئا، ته منبر کان لهي ايندا هئا. چئي ته "اسان جو ڪو شربت هاٿين کي پيارڻ لاءِ تيار ڪيو آهي، سو ڪيولين کي ڪونه پياريندا سين." هر ڪنهن لاءِ جُدا جُدا پيمانو قدرت ٺاهيو آهي.

هر ڪسي را بهر ڪاري ساختند!

تون هن ملڪ جي قحط الرجاليءَ جي دور ۾ رهنمائيءَ لاءِ منتخب ٿيل آهين. تون سوچي سمجهي، ڦوڪي ڦوڪي ڪو قدم کڻ يا واتان ڪجهه ڪڍ. قوم جي دشمن کي اهو وجهه ملندو آهي ته توکي بدنام ڪري تڪليفن ۾ وجهن. هاڻي الله انهن جي ڪوشش کي هميشه هميشه لاءِ ناڪام بڻايو آهي. ايوب خان صدر پنج سال مٿي ڪونه ٿيو آهي، تون نظربنديءَ ۾ هجين ڪري هيٺ ڪونه ٿيو آهين. شهنشاهه گدڙ جي ڪَلَ

Gul Hayat Institute

(۳۴۰)

ڏٺڪي ٻه شيئهن آهي. گڏڙ شمئهن جي ڪٿل ڏٺڪي ٻه گڏڙ ڏي آهي. سو تون هر حال ۾ اعليٰ ۽ ارفع آهين...... تون پاڻ کي مخالفتن جي تصادم کان بلڪل آزاد رک!

— محمدامين کوسو.

(۵۸)

۳۰-۳-۱۹۶۶ع حضرت سيد اعظم جي-ايم شاهه صاحب!

مٿان وزارت قبول ڪرڻ جي صلاح کي ايوب‌خان جي نوڪري ۽ ملازمت جي معنيٰ ۾ وٺي مان کي جواب ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي اٿئي!

ڪِيا هندي ڪيا سِندي ڪا شوربه!

ايوب‌خان پارن ڪڌهن مرندڙ قومن کي اڃ بچاءُ آهي، جو اڄ بچائيندا. هي ته وڌيڪ خرابين ڪرڻ جا باعث آهن! مسلمان، مجموعي طور ساري دنيا، جنهن حالت تي آهي، ان جو علاج اهڙن کان تي ڪهڙن سگهندو آهي؟

خفته خفته را ڪي ڪند بيدار!

پاڻ اسلام کان بي يقين، دل ايماني ارادن کان محروم، دماغ سلف جي ڪارهاي نيڪ جي عظمتن کان يڪسر غيرمتاثر، نه پوءِ نه آنهن جو حال نيڪ، ۽ نه مستقبل يقين دار! اهي جي گناهه‌گارين هوندي به دين رسول‌الله جي صداقت تي يقين محڪم رکن ٿا، آنهن جي بازوي باطل شڪن ۽ فڪر صحيح جي لاءِ اڄ ميدان تيار آهي. هن پڏندڙ پيڙيءَ کي غيرن جي غير صالح خوشامدين مان ڇا هٿ حاصل ٿيندو؟

- ڪانگريس وزارتون قبوليون، آن ڪري نه ته انگريزن جي نوڪري ڪن ٿا، پر آن ڪري جو ٿورو ان کان آرام جو وقت ملندو ۽ اڳتي قدم وڌائڻ جو موقعو هٿ ايندو. منهنجي ڏي مشورن تي وزارت قبول ڪرڻ، وڏي ۾ وڏو انقلابي قدم

Gul Hayat Institute

تہ وڏن ثابت ٿيندو، جو وڏين وڏين خلائن کي وچي پريندو ۽ هڪ وڏي منزل طئي ٿي ويندي. انهن چاڻ قوم جي حالت ڏکرڪون کي سنڀالو ملي ويو. خود انهن فنا ٿيندڙ طاقتن جي خاتم باالخير جو سبب ٿيندي، ورنه هنن جي خاتمي کي ڪو روڪي سگهي ڪونه ٿو. خرابيون، خونريزيون، خانه جنگيون ان قسم جون ظاهر ٿي بيهنديون، جيڪي پين هنڌن تي آهن، اچا بہ آن ڪان وڌيڪ!

تنهنجي ٿي صحيح قدم تي پاڪستان جي هاڻوڪي حال ۽ قريبي مستقبل تي استحڪام جي اميد ٿي سگهندي آهي.

وزارت هڪ يا چند، پر اصول اهو تہ ٿوڪي اڄ ڏٺي ۽ تون آها قبول ڪرين. مرڪز ۽ صوبي ۾، لاهور واريءَ حڪومت ۾ حصيداري نہ پر سنڌ جي نمائندگيءَ جي خيال ڪان چوان ٿو. تنهنجي يعني سنڌ جي اها پهرين منزل آهي. ظاهر آهي تہ ان لاءِ اندرون ملڪ يعني سنڌ ۾ توکي ٿي پنهنجا انتظام ڪرڻا پوندا. هيءَ گهر ٿي تنهنجو گهر آهي. توهان ٿي سنڌ جي واضح برتريءَ جا ثبوت ۽ دليل آهيو. جماعتون ۽ پارٽيون جن ۾ افراد جا گوهر پيوستہ نہ هجن، سي ڪوڪليون هونديون آهن. گانڌي ۽ نهرو ڪانگريس جي جان هئا، هنن جي شخصيتن هڪ قومي شڪل اختيار ڪئي.

— محمد امين کوسو.

(٥٩)

١-٤-١٩٦٦ع، حضرت قبلا سيد اعظم جي-ايم سيد صاحب!

جيڪي سبب تون سياست ۾ نہ اچڻ جا ڏين ٿو، سي سڄو نہ هزار في صدي صحيح چئبا، پر اهو ٿيو آن ڪري، جو سنڌ جي مخصوص حالات جي بنا تي تو قدم نہ کنيو يا توکي قدم کڻڻ نہ ڏنو ويو. تنهنجا قدم جاڏي بہ آڻن، رحمتون ۽ برڪتون الله وارن جون توتي سايو ڪنديون.

Gul Hayat Institute

اهي عام ڪتابي نہ آهن. بيشڪ تون لکين، پر عشق لکڻ جو مضمون آهي ڪاٿي؟

عاشقان رامذهب و ملت جدا است!
آني ويچاري قلم جي پهچڻ جي جاءِ آهي؟
موسيٰ ز هوش رفت بيڪ جلوه صفات
تو عينِ ذات مي نگري و در تبسمي!

جي رازن ڪي چانڊوڻن جي ڦٽين ۽ قبرن تي تنهنجو وجهڻ ٿي سونهي. تون پيو ڪشت ڪر! پرچونديءَ شريف تہ آهي ئي مرڪزي مقام!........ مان تہ وٽ پهچڻ لاءِ بيتاب آهيان. طبع ۾ هيٺو بہ آهيان. ڪي بيماريون بہ لاحق آهن. هلي سگهندس، تہ اچي پهچندس!

تون مايوسيون دور ڪندڙ آهين. مايوسيون تنهنجي هوندي مقابلي جو تاب نہ رکنديون آهن. انهن سفرن جو احوال بہ مرتب ڪندو وڃ..... تنهنجي عقائد ۽ خيالات کي ديده دانسته هڪ مخصوص رنگ چاڙهيو ويو هو، جو غلط قطعاً غلط آهي.

تون لکين ٿو، ان جو احوال اخبارن ۾ اچڻ گهرجي. اها دين جي خدمت آهي، انسانيت جي بقاءِ ۽ بچاءَ جو هڪ پروگرام آهي، جو موجوده حالتن ۾ اها صورت وٺي ٿو. دنيا گير (World event) واقعو آهي. ان جي اهميت کي نہ چانڊوڻ فقط گڏهہ قسم جو سنڌي ٿي سگهندو آهي، يا سادو سودو مومن..... منهنجو خيال آهي تہ هاڻوڪي، غفلتن ۾ ٻڏل، اوندهہ تهذيب واري ۽ سياسي غلاظتن کان ڇوٽڪاري تائين غرق ٿيل دنيا کي تنهنجو تعارف ڪرائجي. تون ۽ شيخ صاحب تہ بہ بين الاقوامي حيثيت جا مالڪ آهيو، جن جي چهرن تي پردا پيل آهن. توهان جي هوندي سڀڪجهہ آسانيءَ سان ٿي سگهندو.

Gul Hayat Institute

سان سهامت ڪهڙي مفهوم ۽ معنيٰ ۾ چوان ٿو، ان جي تشريح ڪنهن خط ۾ ٿي چڪي آهي.

اڄ عيد جي رات آهي. تنهنجي ئي يادگيرين سان دل ۽ دماغ ڀريل آهي.... هيءَ خط به هڪ قسم جي عبادت پوري ڪري ٿو، ڪهڙن ڪهڙن الله وارن جي رحمتن جو عڪس آن تي پوي ٿو.

تنهنجو وجود ماضي، حال ۽ مستقبل تي حاوي وجود آهي. تون پاڻ هڪ دور ۽ هڪ تاريخ آهين. هي خطوط، ڪچن ڦڪن الفاظن ۾، آن دور ۽ تاريخ جي تذڪري سان ڀريل آهن........ — محمدامين کوسو.

(٦٠)

عزيزآباد، ٢-٤-١٩٦٦ع

قبلا حضرت سيد اعظم جي-ايم-سيد صاحب!

سنڌ هڪ بيجان قالب قطعاً نہ آهي، باجان آهي. پر ان باجان کي تربيت ڏيڻ جو ڪم نقادن به مڪمل غور ۽ خوض سان ٿي نہ سگهيو. ڪوششون به يقينان جاري رهيون آهن.

هي خطوط چا آهن، جي عملي ڪوشش جي نشاندهي نٿا ڪن. بهرنوع نہ وقت وڃائڻ جو هيءُ موقعو آهي، ۽ نہ باهہ ۾ ٽپي پوڻ ئي صحيح دڳ آهي. محتاط رهي، عمل ۽ فڪر جو دامن ڦهلائڻو آهي........

جي-ايم-شاهہ امن ۽ عافيت جو ضامن آهي......

قومن جي حفاظت ۽ بقا لاءِ قومن جي محافظن ۽ حقيقي خيرخواهن کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ بهترين تدبير آهي. اهو جهاد به هون جهاد آهي. — محمدامين کوسو.

Gul Hayat Institute

(٦١)

٣-٤-١٩٦٦ع حضرت سيد اعظم، جي-ايم شاهه صاحب!

تنهنجو مفصل خط سياسي معاملات کان تنهنجي يکسوئي اختيار ڪرڻ جي دلائل سان پريل پهتو. اول ته آن مزده جانفزا تي، ته تون هن نندڙي مگر حقيقتاً دنيا ۾ مرڪزي حيثيت رکندڙ ڳوٺ ۾ مان عاجز کي نوازڻ اچين ٿو، شڪريي جا محض لفظ لکان ٿو.

سياسيات و حڪومت سازي، اهو منهنجو مضمون آهي. مان ڏکن تي رايا نه ڏيندو آهيان. مان کي انديشو هو ته تون ضرور نوڪر ڪائيندين، ان ڪري تشريحي خطوط توڏي اچي چڪا آهن.

اها قوم، اها سياست، اهو ملڪ، جنهن ۾ جي-ايم شاهه نه هجي، ته جيڪي تون چوين ٿو، ان کي مڃجي. پر تون هر ڪمزوريءَ جو علاج موجود آهين، پوءِ شڪوي ۽ شڪايت ڪرڻ جي بجاءِ تنهنجو صحيح استعمال ڪجي.

هن ملڪ جو ظاهري خالق ڏي تون آهين- موجود آهين. شيخ صاحب حڪومت نه ڪري، ته حڪومت سندس قدمن جي خاڪ تي ته سجدا ڪري! جيتوڻيڪ سندس قدمن جي خاڪ جو درجو آن کان مٿانهون آهي.

مان کي پند و واعظ دنيا کي نوڪرن ۾ هلائڻ بابت ڇا تو ڪرين؟ دنيا ۾ هوندي، دنيا جو ڪليتاً تارڪ مان آهيان. توڏي ته انبار خطن جا پرچي آيا آهن، ته مان پنهنجي يار وزيرن کي تر ماتر به ذاتي ڪم نه چيو، ۽ اهو خلاف شان ڄاتم. منهنجي ملفوظات کي جمع ڪرڻ جو جڏهن توکي قدرت موقعو عطا ڪيو، ته ڏسي وٺندين ته ڇا آهيان. اختيار ڪل رکندڙ قسم جو گنهگار ۽ عاجز آدمي آهيان.

مان وٽ هيءُ ملڪ پاڪستان ٻئي ڪنهن به حيلي حوالي

مان نه ڏهڻو نه هلڻو، جيستائين آن جي حاڪمي حقدارن جي هٿ ۾ نه ايندي. هوا ۾ ڪو ڪم نه ٿيندو آهي. تون جيڪي آهين، آهين. سو تو ۾ تر ميمون آڻ قدرت جي ڪارڪردگيءَ ۾ مداخلت ڪرڻ مثل آهي. سو تون پاڻ کي خود پري رکي، ملڪ کي محروم بڻائين يا پيا اهو ڪم ڪن، نتيجي ۾ اهو سڀ هڪ آهي. منهنجي هيءَ راءِ اچوڪي نه آهي.

.........نالو به جي-ايم-شاهه ڇو وڌان، اڄ به تون مان کي پين جو محتاج بڻايو اچين. ذاتي ۽ شخصي تڪاليف و مصائب جو کهڙو امتحان ٿيندو آهي، جو نه ڏنوائم. پر حق پرستي ڪيئن ڪبي آهي، ان راهه کان نه هٽيو آهيان. وقت وقت جون تقاضائون هونديون آهن. چٽ، بيخبر ۽ اڻ گهڙيو ڪاٺ ڪونه آهيان، جو پين جي نعرن ۽ نصيحتن تي ڪن ڌريندو وتان. تو بابت راين ۾ تبديل اچي سگهڻي ڪانه آهي، سو تون اطمينان رکي، آنهن جي صداقت تي ايمان آڻ. هي تحريرون هتان جون نه آهن. سنڌ ۾ تون آهين ته سڀڪجهه درست، سڀ ڪجهه ٺيڪ ڪري سگهبو آهي.......

نگاهه ڪيميا اثر پڌي اٿيئي؟ سيني مرضن جو علاج تون! چيا چوان، ۽ ڪيئن چوان، ته ڪاٿون منهنجي دل ۾ ڳالهيون وڌيون وڃن ٿيون.

بيشڪ خانقاهن تي وڃ ! پرچوندي شريف ۽ هت هڙي نڪازي وٽ جو آئين، باقي توکي وڃڻ جي ضرورت آهي ته ڪانه! قلندريون ۽ بيپرواهيون پڌيون اٿيئي، ڏٺيون نه اٿيئي. مان کي ڏس، مان کي پڙهه ! اڄ چيائون ته سنڌ ته پاڻ آهي، خانقاهون مهڙيون ٿي انهيءَ شان آهن ! ....سنهنجن ڪچن ڦڪن خطن جو دور ڪندو ڪر. تنهنجي نظربنديءَ جي تڪليف به مان سٺي.

با چنيں زور جنون پاس گريبان داشتم،
در جنون از خود نه رفتن ڪار هر ديوانه نيست !

تنهنجي هڪ وڪ تي مان سر ڪٽي قربان ڪريان، تہ حق ادا نہ ٿئي. حيف هجي ان قلم کي جيڪو مان کي حڪومت جو بڪايل چاتو. اسيمبليءَ جي ميمبري توڙي منهنجي نوڪرن ۾ ڏسندو هئين يا آن کي سينهون بٽائي مٿي تي رکيو هوم. منهنجي زندگيءَ جو هر قدم قوم ساز ۽ انقلاب انگيز آهي، ۽ ائين هن جهان سان اٽڪو آهيان. دنيا جون چيزون ڇا، جڏهن عقبيٰ جي هت غرض ڪانہ! هي لاف و گذاف ڪاتي آهن. ائين تہ پئي توهان ۾ زندگيءَ جا ڏينهن گذاريا اٿم. باقي نہ مان فقير، نہ درويش، نہ ملان!

حقيقت ۾ تون نہ، مان ئي تنهنجي باري ۾، تنهنجي هر ڳالهہ جو ذميدار آهيان، پر مان کي تنهنجو لحاظ مانع ٿيندو آهي. پورو چئي نہ سگهندو آهيان....

تون اوٺويهين تاريخ هت اچين ٿو! اها خبر جا آسمان وارن کي تحرڪ ۾ وجهي ٿي، تون ان کي زمين تي بہ نہ ڦهلائين؟ چار سئو ورهيہ دنيا جي تاريخ جا تنهنجي ذهن اڳيان رکان ٿو، جي پڙهڻ چاهندو آهين تہ هڙو واقعو اڳ ملڪي تاريخ ۾ ڪونہ ٿي گذريو آهي، جيڪو هاڻي ٿئي ٿو.

وري شيخ صاحب مان منهنجي ياراڻي ڪا اچوڪي تہ ڪانہ آهي. تون هن World events کي سطحي تہ نہ ڄاڻ!....

شڪارپور ۾ هڪ پٺاڻ پئي پنيو، تہ هڪ چيو تہ "فقير! معاف ڪرو." چيائين، "هم فقير نهين پٺاڻ هي!" — مان ۽ ويچاري محمد ايوب خان ڪان پنڻ؟ سندس بيخبرين ۽ سندس پوئلڳن جي شر، فساد ۽ فتني کان خائف رهڻ، اهو اسلامي عقيدو آهي. پر مان تي تون رحم ڪرين، تہ مان ڪيس بہ پورو مسلمان ڪري رکڻ جي طاقت رکان ٿو. افسوس، تون منهنجي خطوط جي روح کي هن طرح مجروح ڪرين ٿو! طاقت جو مرڪز تون يا آهو؟ آهو هجي ها، تہ مان هيترا سال هن

Gul Hayat Institute

سان پنهنجو پاڻ لهه وچڙ ۾ چو نه آيس؟ هٿي وچي هنڌ ڪريان ها! پر ڌڻي ته حڪومت جي جاءِ تون آهين، سو توتي چو نه حڪم هلايان.

(ايوب خان ڏي موڪليل) هيءَ تار، درخواست يا عرض نه ڪانه آهي، حڪم آهي. اهڙن حڪمن جي ئي غلط تاويلن سبب قومون تباهه ٿي وينديون آهن ....

شاهه صاحب قبلا! مان آهيان بيشڪ گنهگار، پر مان پارن پنهنجن پراون جا پٿر کاڌا آهن، ۽ سوريءَ جي تختي تي ناچ ڪيو اٿن!

منهنجي اسيمبليءَ جي ميمبريءَ طرف هڪ تجاهل عارفانه قسم جو اشارو تو ڪيو آهي. اها ميمبري به آسان بات ڪاڻي آهي؟ اها منهنجي اسيمبلي ميمبري ته هئي، جيڪا الهه بخش کي ذريعو بڻائي سنڌ کان دهليءَ جي لعل قلعي تائين رجعت پسنديءَ خلاف هڪ مضبوط ديوار بڻجي بيٺس. افسوس قاتلن جي گولين سان هيءُ شهيد ٿيو ۽ منهنجو بازو ڀڳي پيو!

.... منهنجي اسيمبليءَ جي ميمبريءَ جا ڪارناما تنهنجي سامهون آهن. تون جناح پرستين ۾، منهنجي اسيمبليءَ جي ميمبري جيان ۽ بندشن جو طواف ڪندي رهندي هئي! تنهنجي دامن کي ڪشان ڪشان ڪنهن گهليو، جو خود پاڻ نظر بند تي پيئين.

مان پارن ڪڏهن به پين جون تاريخون پيش نه ڪيون آهن، پنهنجي دل ۽ جگر جي داغن جي نمائش ڪندا رهندا آيا آهن. گهڻن آنهن تي مسخريون ڪيون، ٺوڪون ڪيون، ڪن ٺورن اثر قبول ڪيو ۽ دنيا جي تاريخ جي صفحن کي پلٽي رکيائون ....

آها قوم، جنهن ۾ تو پارو هجي، پنهنجي خام ڪارين کي به تنهنجي نالي سان ڍڪي سگهندي آهي ۽ ٻين جي

Gul Hayat Institute

رهنمائي بہ ڪندي آهي. مان بہ اهوئي ڪجھہ ڪريان ٿو، ۽ نہ ٻيو ڪجھہ!

منهنجي تار، ٻيک مڱڻ نہ آهي؛ منهنجي طاقت ۽ منهنجي برسلا فضيلت ۽ رهنمائيءَ جي حق جو اظهار آهي......

......منهنجي نشست هت اڪثر تڏي تي هوندي آهي يا سارين جي ٻلال تي يا مٽيءَ تي بہ ويٺو هوندو آهيان. اهي تخت پيغمبرن يا ولين کي نصيب هوندا آهن. جيڪو مٽيءَ تي ويهڻ جو فخر ۽ امتياز قدرت کان وٺي آيو هجي، ان لاءِ وزارتون بہ ڪم جو ذريعو آهن.

.... ايوب خان خدا تہ نہ آهي، جو مان هن کي آکيان چوان ڪجھہ نہ! ڇيم ۽ پراپر چئنل جي ٽرو ڇيم......

تون ڪٿي وزارت نہ قبول ڪر...... شيخ صاحب بيشڪ وزارت نہ قبول ڪري، پر وزارت سندس قدمن ۾ بہ نہ رکجي؟ وزارتون ۽ حڪومتون، قلندرن جي قلندريءَ تي ڇا اثر رکي سگھنديون آهن؟.... تون منهنجي تار کي گداگري ڄاتو؟.... سنڌ جون اخبارون ۽ لکندڙ گدڙن جي پروگرامن سان ڀريل آهن. منهنجي غرور کي هزار آڻ بہ نہ ڪٽن. تو مان کي گداگر ڄاتو آهي؟ حڪم ڪيم، حڪم!!....

هت منهنجي خيال ۽ فڪر ۾ هر گھڙي تنهنجي موجودگي پئي رهي آهي. انسانذات جي نجات جا پروگرام تنهنجي نالي سان هت پئي ترتيب وٺندا رهيا آهن. "جي- ايم شاهہ" معني هر چيز درست است! ماڻهن کي هتان جي کھڙي خبر، پر هن زمين جو ذرو ذرو توکي ڄاڻي سڃاڻي. هتان جا لوا، ڪرڙ، ڪانڊيرا، ٻوٽا ۽ جهاڙيون، تنهنجي نالي سان مخمور بڻائي ڇڏيا اٿم. اڪثر اڪيلوئي گھمندو آهيان، ۽ ڇا چوان تہ تنهنجي ياد ۾ ڪنهن ڪنهن کي نہ جنبش ۾ آندم؟....

.... تون رخ زيبا ڪٿي ٻيو گھم! سنڌ کي تنهنجي هن خراميءَ تي ناز آهي. هيءُ گھمڻ ڪو رواجي گھمڻ تہ

Gul Hayat Institute

ڪونہ آهي...... تون دلشڪستو نہ ٿيءُ، ڇو جو مايوسيون ۽ دل شڪستگيون شڪن آدمي آهين. باقي ڪنهن بہ قسم جو تصادم ۽ مقابلو توکي ڪرڻو نہ آهي. عوامي پارٽيون وغيره سڀ جاءِ دارد. ڇڏ هنن جو تذڪرو - ڳالهہ ٿي هڪ جي، مضمون ٿي هڪ جو: ”پڙهہ - پڙهاءِ جي - ايم شاهہ!“

باطل ۽ رجعت پسنديءَ جي سيني قلعن ۾ شگاف وجهندڙ خبر آهي اها، تہ تون چراغ رخ زيبا کڻي اڇڻ جو ارادو رکين ٿو...... هڪ شخص واحد ڪجهہ بہ نہ ٿيندو آهي، اهو سان ڪي ڪير قائل ڪندو؟ با عظمت اشخاص جي عمل ۽ فڪر جي دنيا هميشہ رهين منت رهندي آهي. باقي آدمي رڍن مثل آهن....... — محمد امين کوسو.

(٦٢)

٤-١٠-١٩٦٦ع

کافر عشقم مسلماني مرا درڪار نيست،
هر رگ من تار گشتہ حاجت زنار نيست!

حضرت سيد اعظم، جي - ايم - شاهہ! ڪلهہ تنهنجي رجسٽرڊ خط جي سرفرازي حاصل ڪري، پاهر پوکن جي ديري طرف اڪيلو وڃي رهيو هوس، تہ خيال آيو تہ جي - ايم - شاهہ تہ سائين مٺي محبوب جي شفقتن ۽ مهربانين جي برملا ۽ صاف اظهار ڪرڻ لاءِ ٿي هٽ اچي رهيو آهي. دل فورن بيدار ٿي پيئي. هٿ پيئي هڏجي ويا ۽ اکين ۾ عشق جو آب اچي ويو ۽ سر منهنجو منهنجي سائينءَ جي چهري مقدس جي نور جي شعاع اڳيان جهڪي ويو، دل ڏٺو تہ ساريءَ خدائيءَ ۾ هڪ عالم اضطراب اچي ويو ۽ عرش عظيم جو رخ آن جاءِ ۽ مقام طرف ٿي پيئو، جاتي مان گنهگار ۽ هيٺو تنهنجي آمد جي خبر جي خوشيءَ ۾ نهايت عاجزيءَ سان پنهنجي مٺي محبوب سائينءَ جي حضور ۾ پانهون پڌي بيٺو هوس. ائين چوڻ ڪفر تہ آن ڪفر تي مان ڪي فخر!

نازم به کفر خويش که ايمان برابر است !

.... آسمانن تي فرشتن ۾ شادمانن جون ڪيفيتون برپا ٿي ويئون آهن، جو سيد اعظم گداي بينوا جي نوازش لاءِ اچي رهيو آهي. آه تنهنجي ظاهر پرستي ! عادتي دليل و دلائل ڦٽي ڪر ! ڇڏ اهي بوسيده طرز ڪلام ! هي مقام عشق و محبت جون ڳالهيون آهن. مان جيڪي چوان ٿو، آهو پڙهندو ڪر، اُن تي ايمان آڻيندو ڪر، جي معصيت ۽ گناهه نه هجي! گناهه جي تلقين ڪريان ته اها نه مڃيندو ڪر. پر عشق ۾ گناهه ۽ ثواب آهن ڪاٿي؟ حق ٿـي حق، سچ ٿي سچ هنن مڪتوبات ۾ نظر ايندو.

قبلا ! ظاهري سياستون آهن ڪاٿي هت ! ايوب خان کي فنائيت ڪان بچائڻ جي تـار کي تو عرض ڪري چاتو ۽ پاڻ لاءِ لالچ جي معني ۾ استعمال ڪيو. هيئن چيو اٿم، پڙ ! کولي کولي چوان ٿو ته ”ايوب خان ! تـون رکو جي-ايم-سيد ۽ شيخ صاحب جي ذريعي بچي سگهندين. پاڪستان فقط جي-ايم-سيد ۽ شيخ صاحب بچائي سگهندا آهن. سنڌ رکو جي-ايم-سيد ۽ شيخ صاحب بچائي سگهندا آهن. اسلام، هندستان ۽ پاڪستان ۾ رکو جي-ايم-سيد ۽ شيخ صاحب بچائي سگهندا آهن. عالم انسانيت جو امن امان رکو جي-ايم-سيد ۽ شيخ صاحب آڻي سگهندا آهن.“

عرش عظيم سنهنجي گنهگار ڳوڙهن تي ظاهر جنبش ۾ ڏسين ٿو، ته به توکي يقين نٿو اچي........ بابا ! سيد سونهارا، لالچ ڏنم صدر محمد ايوب کي ته ”ميان پٺاڻ خان ! ڇو تو پين جي درن تي رلندو نظر اچين. تون پاڻ ئي هندستان کي جهڪائي رکڻ جي طاقت رکين ٿو. رکو جهڪ منهنجي سيد اعظم ۽ قلندر وقت شيخ صاحب وٽ ! تنهنجو مٿو رکو انهن ٻن جي اڳيان جهڪي، ته ڏس ساريءَ دنيا جا فرعون بي‌سامان تو اميرالمسلمين، غازي محمد ايوب خان جي اڳيان جهڪن ٿا.“

Gul Hayat Institute

مان رڳو مزاح طور مسٽر جناح جي مقابلي ۾ هن (ايوب خان) کي اهي خطاب عطا فرمايا، ته تو ڏٺو ته اخبارن ۾ آناً فاناً اهي خطاب ڪيس برملا ملڻ لڳا...... ”سنڌ جو سياسي ڪعبو“ سن شريف ته آهي، باقي پيا ڇا ٿا ڪن! سنڌ تو سان ڳنڍي ممتاز ڪري بيهاريم، هاڻي سنڌ قيامت تائين گهٽ نه ٿيڻي آهي. سنڌ جو درجو مٿانهون ۽ اوچو ظاهراً به رهڻو آهي. سڀ عيب سنڌين ۾ - ٺيڪ! پر هڪ جي-ايم-سيد جو آنهن جو آهي، ته عيب، ثواب ٻٽائي رکيم. اهو تاريخ آسر جو راز کولي رکيم - ڪنهن کي هاڻي طاقت يا مجال جو آن ۾ ترميم ڪري. عجب بات ظاهراً هڪ معاملو ڏسندو رهيو آهين، پاڻ آن ۾ شامل به رهندو آيو آهين.

قبلا! تون محمد امين کوسو ته ڪونه آهين، جو تنهنجو دامن هنن بدبختن جي غلاظت آميز سياست جي آلودگين کان پاڪ هجي! ته به تون به طعنو محمد امين کي ڏين! آهي پيٽو پڙوا، جن جي سياستن کي درست ڪرڻ جو سان ٻوڪي ٺيڪيدار نظر تو اچان، سڀ تنهنجا ئي آندل ۽ اسان مسڪينن تي مسلط ڪيل آهن. پوءِ وري خبيثن تو پنهنجي محسن کي جيلن ۾ به رکيو!!

خير! هاڻوڪا حال ڇو نه تو ڏسين. رومال فرعونيت جيان ٻاهر نڪتل پر پاڻ کان هر وڏي فرعون يا گهٽ درجي واري فرعون جي اڳيان هٿ ٻڌل، قيام ۾، رڪوع ۾ يا سجدن ۾ آهن! حال ڇو نه تو ڏسين؟ آهن ته خوار، خراب ۽ ذليل؟ دنيا جو ڪو ملڪ ڇڏيو اٿن، جاتي اِنهن ڳيسيون نه ڪيون هجن؟ پائنٺي ذوالفقار عليءَ کي ته ڳالهائي ڳالهائي گهگهيون پئجي ويئون آهن! پاڪستان کي بدنام ۽ اسلام کي خطري ۾ ڏسي، مان لفظن ۽ قلم جي اشارن ۾ هيءُ اٹل فرمان جاري رکيو، ته توهان جي درد جو درمان هڪ آهي: جي-ايم سيد ۽ شيخ صاحب اڳيان جهڪو! .... ويچاري ايوب خان جي پيشانيءَ جي

Gul Hayat Institute

ڪل ئي غير خدائن جي اڳيان سجدن ڪندي لهي ويئي آهي!....

تو وڏيون وڏيون ڳالهيون لکيون ته سنڌ جو اوچو طبقو هيڻن آهي، هونئن آهي! وڏا وڏا واعظ لکيا اٿئي. سنڌ جو وڏو طبقو ڏوڙ پائي ته پائي، آن سان منهنجو ڇا، وڃي! مان توکي "سنڌ جي عظمت ۽ طاقت جو ضامن" نالو ڏيئي ڇڏيو. هزار لک دفعا فخر محسوس ڪريان ٿو، هن نالي لکندي........ رجز و وجد نه پڙندو رهيو آهين- "جي-ايم شاهه، جي-ايم شاهه!" فرشتا ته اهو ڳائيندا رهن ٿا. حضرت مولانا پيڙي جي اڳيان دست بسته ٿي اچي ويهندا آهن. مولانا ٺهڪ پري، مولانا وفائيءَ کي فرمائيندا آهن، "مولوي صاحب! اهو نغمو هنن کي اسان جي خان جي واتان ۽ قلمان هٿ آيو آهي. اسان جي خان، اسان جو چيو مڃيو، ته اسان جو جي-ايم-سيد به اسان کي مسٽر جناح کان موٽرائي ڏنائين-" پڏين ٿو، يا ياد اچن ٿي ٿا ليگ جا غلاميءَ وارا تمغا سيني تي!........

متان بدبخت انسان بدبخت ئي رهن، مان تنهنجو سهارو وٺي آن بدبختيءَ جي پردن کي چاڪ ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، ته توکان دانهن نڪري ويئي. مان نوحه و ماتم ڪندڙ آدمي نه آهيان. خاميون مڪمل حالات جون تنهنجي اڳيانُ کولي کولي رکيم. پر انهن تاريڪين ۾ آفتاب عالمتاب آسيدن جو به آڀاري ڏيکاريم. بلڪل مختصر بات، "جي-ايم شاهه!" سڀ تاريڪيون ختم، هڪ نئون دور شروع ٿي وڃي، جي اِن نالي جو صحيح استعمال ڪنهن مانِ کان سکي ڪيو. "سنڌ جو سياسي ڪعبو" ته تو پڏو آهي يا نه پڏو اٿيئي؟ حضرت رابعه بصريءَ جو واقعو به پڏو اٿيئي ته ڪعبو هن جي طواف خاطر پنجي روانو ٿيو بحڪم ايزدي. پڏو پيو واقعو ته حضرت رابعه بصريءَ کي اهڙو پير عطا ٿيو ڪاٿون هو، جيڪو مان کي عطا ٿيو آهي، سان پاڻ گنهگار، پر منهنجو پير ته ڏس! هاڻي سنڌ جو سياسي ڪعبو هلي ٿو مان گنهگار کي نرازڻ، سنڌ جي ذري ذري کي وجد

ڪرائي، جيئن مان هن خبر جي ڪري وجد ۾ آهيان.

تو الائي ڪهڙي مسڪينڙي جو حوالو ڏنو، ته جاگيرون وٺي، فقيري وڃايائين. مان هن دور جي مجدد اعظم جو غلام، مان ڪي ڇو نه ٿو ڏسين؟ مان به جهان جاگير ۾ ورتيون ويٺو به ڏک سهان ٿو! ڏسين ٿو منهنجو مقام، گنهگار جو مقام؟! منهنجي تحريرن جي سامهون، مان وٽ تون مسڪينڙن جون ڳالهيون نه ڪندو ڪر!

آفتاب تــازه پيدا بـطـن گيتي سے هــوا،
آسمان ڈوبے هوئے تاروں ڪا ماتم ڪب تلڪ؟

توکي ٿي لکيو هوم، تنهنجي ليگ جي بيزاريءَ جي زماني ۱۹۴۷ع ۾، اهو نوشتو موجود آهي ته جي پير سائين ليگ ۾ وڃڻ لاءِ چوي ته پوءِ وڃجي. ”به مي سجاده رنگين ڪن گرت پير مغان گويد!“

واهه سيد سونهارا! ڪنهن به حڪمران، ڪنهن به بادشاهه جي پيءُ کي اهو درجو ڇڻ پنجن سون سالن ۾ نصيب نه ٿيو، جو مان کي ٿي رهيو آهي. يا پنهنجي عظمتن جو احساس ڪونه اٿيئي، يا منهنجي قلندرانه طبعت کي ٿو توري سگهين!

منهنجي زبان سادي ڦڪي ته هوندي، پر بيان ۽ مقصد کو ڪيڏندو، ته اکر منهنجا هن جي پوري پوري رهنمائي ڪندا. مان فرمايو آهي ته وزارت صدارت کان شيخ صاحب جي جتيءَ جي خاڪ به مٿانهين آهي. اهو عقيدو نه هجيم ها، ته لکان ڇو ها؟ ڪو ان کي نه مڃي ۽ محض مبالغو ڄاڻي، ته ان انڌي کي شيخ صاحب جي سياسي عظمت پري تاريخ مان پڙهايان ڪيئن؟...... آهه! تون بيشڪ خانقاهن کي ڳنڍ.

شعر پورو آهي يا نه، لکان ٿو، پاڻ بابت:

زاهد چه پرسي از مذهب من،
زنديق عشقم بے چون چرائے!

مان فقط پرچونڊي شريف ڄاڻندو آهيان. انهيءَ جي نام

Gul Hayat Institute

ناسيءَ سان هر معاملي جي ابتدا ڪندو آهيان. پين هنڌن جي رلڻ جي مان کي ضرورت ته ڪانهه آهي، پر توسان هلندس. ڇوجو فرشتا ڪثين شادمانا ٿا ڪن. ايوب خان ويچارو ڄاڻي ها ته هنن بندشن لاهڻ سان ساريءَ خدائيءَ ۾ ڪهڙو لقاءُ ٿي ويو آهي، ته بي‌تحاشا ڊوڙي ها ۽ مان مسڪين کي اچي پاڪر پائي ها. گداگر آهو آهي. مان جو داتا دوجهان جو غلام آهيان، سو ڪيس دائمي بادشاهيءَ جو گر پڌائي رهيو هوس، ته اهڙن ڪڌن ڪرتوتن جو علاج ۾ مان وٽ آهي. خبر پويس ته هيءَ اسرار ڪهڙو ٿو بيان ڪري، ته "جي‌ايم شاه، جي‌ايم شاه!" اهو ۾ ڪري!

عمل گردانند ڪه دل در بند زلفت چون خوش ست
عاقلان ديوانه از پئي زنجير ما!

هي لاهوتي ڳالهيون سيني لاءِ ڪونه هونديون آهن. تو کي رڳو ڪولي پڌايم ته جيڪو ڏک پڌايان ٿو، آن کان سواءِ پاڪستان جي ڇاڙهي جي ٻي صورت نه آهي ۽ نه ٿي سگهندي....

تو وڏيون وڏيون تاريخون آمد ۾ وجهي موڪليون، مان ته هر وقت خدمت ۾ ويٺو رهندو آهيان، اهو ته ڏسندو هوندين! رات ڏينهن جي ڪا گهڙي ڪانهه آهي، جو تنهنجو خيال دامنگير نه هجي. حسام‌الدين شاه، دنيا جي مرڪزن ڏي معتبريون قائم ڪرڻ لاءِ ته ويندو آهي، هيءَ ۾ هڪ مرڪز آهي جو هڪ خاڪ نشين ۾ جهان مٿ ۾ جهليڻ اچي ٿو، سو سنڌن غلام آهي. هن سادڙي ڳوٺ ۾ اچي رهي سگهي ته بس سنڌس ٿي گهر ۽ سنڌس ٿي جاءِ آهي. مان هن گهراڻي جوادنيءَ غلام آهيان. سنڌن عقل فروشيون سو نه وٽنڌبون اٿم. ڪراچيءَ جي دور قيام ۾ منهنجون ۽ سيد حسام‌الدين شاه جون محفلون ۾ لڳنديون هيون. مجالس سماع و رقص ۾ سواءِ جنبش بدن جي ٿينديون هيون. هوندا رڳو اسان ۾ يا شيخ صاحب قبلو يا مولانا وفائي، يا مولانا وفائيءَ جو پٽ علينواز وفائي. انهيءَ جي آن وقت جي

Gul Hayat Institute

حساب ڪتاب موجب سان هڪئي ڏيڪ هوندو هوس، پيا سڀ غلط آهن. تمام سويري، صبح صادق جي شروعات ۾ خاموشيءَ سان اچي منهنجي ڪمري ۾ ويهي رهندو هو. مان اٿندو هوس، ۽ نمازون پڙهي، چاءِ پيئندا هئاسون. آن وقت هن جون نصيحتون مان ڪي ملنديون هيون ته هيئن ڪر، هوئن ڪر. ”جي-ايم-شاهه ڏي به نه ويندو ڪر“ هڪدفعي حڪم ڪيائين. مان چيو ”ڇو؟“ ”ماڻهو ظاهر پرست آهن. ماڻهو توکي جو آن وٽ هر وقت حاضر ڏسندا آهن ته سمجهندا آهن ته اهو برابر آهي. پوءِ ڇو نه ليگ ۾ وڃجي، تون پاڻ به جڏهن آن وٽ موجود هوندو آهين. هت. آهو ڇو نه ايندو آهي؟“- مان ڪلندي ورائي ڏني ته ”هت اچي ته به اهو فائدي ۾، اتي مان وڃان، ته به هو فائدي ۾!“ ”سو ڪيئن؟“- مان چيو ته ”ات به مان ڪيس ليگ جي مخالفت ۾ چوندو آهيان. ۽ هت به ساڳيوئي چوندس، پنهي حالتن ۾ هن ڪي صحيح ڳالهه ٻڌڻ جو موقعو ملي ٿو.....

مان مختصر نالي جو وظيفو قوم ڪي پڙهائي، ڪين سختين کان نجات ڏيارڻ گهران ٿو، ته تون عاشق ازليءَ کي واعظ ڪرين ٿو؟ هاڻي ڪير ٻڃي؟........

هن مقدس تار جي معنائن کي تون ٽوڙي سمجهڻ جي ڪوشش ڪرين ٿو.

يو. اين. او. ۾ جيئن روسي احمق پنهنجو بوٽ رکيو هو ميز تي، تيئن هتان جو وزير خارجه (پٽو) غلافن ۾ شيخ صاحب جو بوٽ يا چمپل ڪٽي وڃي چوي ته ”اي دنيا جي ملڪن جا نمائندو! ڇاٿو ڏا اسان جي ملڪ جي سياسي عظمت؟ هن غلاف ۾ جنهن جو بوٽ يا چمپل رکيل آهي، ان پارو جيڪڏهن توهان سڀني وٽ گذريل ٽن چئن سون سالن ۾ پيدا ٿئي ها، ته توهان کي مبارڪون ڏيان ها! اهو اسان کي الله شرف بخشيو آهي. اها نعمت اسان جي حصي ۾ آئي آهي. ان جو سنگتي ۽ دوست جي-ايم-سيد آهي. هي ظاهري عنايتون اسان تي آهن“....

— محمد امين کوسو.

Gul Hayat Institute

خط (٦٣)

١٩٦٦٠٤٠٥ع. خضرت سيد اعظم، جي-ايم شاهه صاحب!
دل جي تمنا آهي ته تنهنجي آمد جو چونڪه دنيا ۽ ماوراي دنيا تي حاوي ڏيندڙ اثر ٿيٺو آهي، ان لاءِ هڪ نئين بستي قائم ڪجي، ۽ سنڌ جي چڱي تعداد آدمين کي آڻجي. اها تمنا رکڻ ته جرم نه آهي! ڳوٺ سادگيءَ جي انتها جو نمونو آهي. ايترن ساٿين لاءِ پورو بندوبست ڪجي. هڪ "شيخ عبدالمجيدآباد" نئون ڳوٺ ڏاهجي. سيني دوستن احبابن کي موقعو ڏجي، ته هن ديدار فرحت آثار کان مستفيض ٿين. آهيئي حقيقتاً وڏي ۽ وڏيءَ اهميت وارو واقعو. پريس اچي ترا ها به اچي. اخبار وارا اچن ته بيشڪ اچن. زمين جو فرش، آسمان جي ڇت تنگ ته ڪونه آهن. اسان جي احباب جو حلقو ته لامحدود ئي ڇئبو. آسمان وارا، عالم روحانيت وارا ته هوندائي هوندا. انهن لاءِ ظاهري بندوبست جي ڪهڙي گهرج؟ باقي زمين وارن واسطي بندوبست ڪجي، ٿوروئي سهي. انهن کي اچڻ جي دعوت نه ڏيڻ ظلم عظيم ٿيندو. تنبو ۽ عارضي جهوپڙيون ڪڙيون ڪجن. ڪانگريس جو اجلاس ڳوٺن ۾ محض دنيوي بات هوندي هئي، هيءَ ته الله خاطر تشريف آوري آهي. توڪي اچرج وڏندو منظوري ته ڏيندي. هت اليڪٽرڪ ڪانه آهي ته ننڍيءَ مشين ذريعي ظاهري روشنيءَ جو بندوبست ڪجي. باقي باطني نور جا تجلي ته هت نه اچي موجود ٿيٺا آهن، ته پيو ڪاٿي ٿيندا؟ خسرو پيءَ ۽ پٽ جي گڏجاڻيءَ کي نظم (منظوم) ڪيو آهي، اهو واقعو هن جي پيٺ ۾ هيچ آهي. ظاهر آهي ته اهو بندوبست تون ئي ڪرائي سگهندو آهين. منهنجي طمطراقن تي معترض نه ٿيءُ ۽ امداد ڪر. ته ميان صاحب کي اهو بندوبست ڪرائي ڏي! پل دنيا به ڏسي، ته الله خاطر به بندوبست ظاهري رکي سگهبو آهي. "رواجي سياست" ته ادني پانهي "رِهن سياست" جي! مان هيچه ايڏي مرتبي جو آهيان ڪاٿي؟- مولانا محمدعلي

عاشق رسول جي شان ۾، سيد مناظر حسن گيلاني مرحوم جو مرثيو تو ڪاٿي پڙهيو هوندو. هڪ مصرع اٿس:

”سياست تهمتي بر عشق پاڪت!“

........سو هيءَ رونق افروزي ۽ گدانوازي ڪو ڇپائڻ جهڙو واقعو ته ڪونه آهي....... مان وارا واٺيا هجن ها، ته ڪين ڇوان ها سڀ بندوبست اڪ ڇنڀ ۾ ڪري ڏيکارين ها. انهن ڪي يهودي بڻائي، نيڪالي تو ڏياري.... شاهانا آمد آهي فقير بينوا وٽ! مان ته هرحال ۾ ٺيڪ آهيان، اصل عظمتون ته ائين ئي رهڻ ۾ الله وارن لاءِ پوشيده هونديون آهن. مان زماني ۾ آهيان، فقير به ڪونه آهيان. زماني وارو ٿي ڪري روش خدا پرستانه!

تون تاريخ جا اوراق لکندو رهندو آهين، فقيرن درويشن جا قصا پڌل اٿيئي. هيءُ به ملاحظو ڪر!

بي حجابانه درآ از در ڪاشانهٔ ما!
ڪه ڪسي نيست بجزدرد تو درخانهٔ ما!

مون وٽ حڪومتن جي خواهش لڪي سگهندي ته ڪاٿي لڪي سگهندي؟ پلال جي گاهه تي ويٺل ۽ تڏي جي تخت واري تي حرص و هوس جو حملو ٿي سگهڻو آهيَ؟ ”سنمر“ڇوڙ جو پورو پورو حق رکان ٿو، پر ڏڄندو آهيان ته ائين نه ڪريان، پنهنجن پراون جا ظلم جيڪي سهندو رهندو آهيان، ان جو بيان ئي عبث آهي.

درجو اهو جو تون هن دور جو فخر و شان اچڻ جو مزده ڏين ٿو، الله توکي نوازيو آهي، ور نه پيو ڪو به سبب ڪونه آهي هن آمد جو! هڪ دفعي سائينءَ جي پرسان ويٺل هوس. مان ۽ سندن قرب؟ ”ڪلاه گوشهءِ دهقان به آسمان رسيد“ مان عرض ڪيو. پاڻ فرمايائون ته ”هاـ ڪلاه گوشهٔ دهقان بـه آسمان رسيدا!“ مان ”ڪلاه گوشهءِ دهقان به آسمان رسيد“ وارو آدمي، تون ٿو مون کي بکيارين جا طعنا هڻين؟ مان سان گڏجي پڙهه ۽ گهوڙها روڪ ته خبران پوندئي!

Gul Hayat Institute

مژده اي دل کہ مسيحا نفسي مي آيد،
کہ از انفاس خوشش بوي کسي مي آيد.
از غم و درد مکن نالہ فرياد کہ دوش،
زده ام نالہ و فرياد رسي مي آيد!

”شاهباز بہ شکارے مگسے مي آيد“
جنهن رستي تان ٿيندو تون هت پهچين ٿو، انهيءَ رستي ۾ ڏڳ جي هڪ هڪ ذرّي ذري تي سجدا نہ ڪجن؟! ڪيڏو نہ اهم ترين واقعو آهي!! منهنجو تہ هوش و خرد چڪرائجي وڃي ٿو. هن دور ۾ عصر جو اهوئي تہ اهم ترين واقعو آهي! اهو مان ئي آهيان، جو پاڻ کي رڳو اکين جي آب جي رواني‌ءَ جي حدن تائين محدود رکڻ جي طاقت رکان ٿو.
شهيد الله‌بخش جو روح تہ هت موجود آهي، هر وقت هوندو آهي. هت حسب طاقت خير و خيرات ٿيندي رهندي آهي، هر خير جي کم ۾ الهہ‌بخش جي روح کي ثواب جي نيت بہ هوندي آهي........
ڪڏهن ڪڏهن انهيءَ رستي سان ڪراچيءَ ايندو هوس، تہ سن شريف جي اسٽيشن ايندي هئي، تہ دروازي تي اچي بيهي رهندو هوس. ڪڏهن بہ ائين نہ ٿيو، جو اها اسٽيشن بي توجهيءَ سان لنگهي ويو هجان.
هڪدفعي آئي ٻيئس. ڪي همسفر هئا، آنهن کي خوشيءَ وچان چوڻ لڳس تہ ”سن جي اسٽيشن آهي!“ آنهن کي ڪهڙي خبر تہ مان ڇي ڪهڙو لقاءُ ٿيو آهي، جو اهو چوان ٿو؟ چوڻ لڳا، ”ها اسان کي اها خبر آهي.“ ڪي اتان ويجهڙائيءَ جا آدمي هئا.
”جي-ايم-سيد جي ڳوٺ واري اسٽيشن آهي نہ؟“ مان چيو.
”نون‌ملڻ وينديئس ڇا؟“ مان ڇا جواب ڏيان تہ هت تڏهين آئي ڇو بيٺو آهيان، جي هن جي ملڻ جي تمنا ڪانہ آهي!
حافظ جي هن مصرع شعر کي، خود ساري غزل کي، نيون

معنائون عطا ٿين ٿيون. حافظ جو مان تي احسان، منهنجو حافظ تي احسان، جو سندس ڪلام کي اها حقيقت بخشي رکيم، جنهن جو اهو ڪلام لائق هو! حافظ ڪشتهء عشق، نبي هو. اهڙو وجد آفرين ڪلام نه چوي ها پوء! سندس ڪلام جي آواز تي، مرده جان به زندگيءَ جا آثار ڏيکارڻ تي مجبور ٿي پوندو آهي. تنهنجي آمد جي هن موقعي، ته ڪلام حافظ کي رڱي رکيو. اهو ڪلام هن موقعي جو ئي منتظر رهيو آهي ايترا سئو سال! اها تاريخ ادبيات جي هاڻي سک ۾ پڙهه! تون مان ڏي اچڻ جو ارادو فرمائين، ته هيءَ نئين نوراني ۽ حقيقي عشق جي آبريزي هن ڪلام کي وڌيڪ چمڪاءُ ڏئي!.......

— محمد امين کوسو.

(٦٤)

٦-١٤-١٩٦٦ع حضرت جي ايم شاه صاحب، سيد اعظم!

السلام عليڪم - تنهنجي آمد ڪري، ڪيف و سرور ۽ سرمستيءَ جو عالم طاري ٿيل آهي. اڪين ۾ آب آهي ئي آهي. ساريءَ ڪائنات جو وجد تون ڏسڻ گهرندين ته ڏسي سگهندين!

ڪلهه مغرب جي نماز ۾، قعده ۾ ويٺو هوس، ته منهنجي دل هڪدم پرچوندي شريف طرف سجود ۾ آئي، ۽ آتان هڪ نوراني تجليءَ جو ڳانڍاپو حضور پرنور جي روضهء و اقدس سان محسوس ٿيو. ائين محسوس ٿيو ته روضهء مقدس جو نور منهنجي سامهون آهي. صرف منهنجون گناهه آلوديون اکيون پردو بڻجي بيٺيون، ورنه زيارتون ٿين ها. هيءُ پيو پيرو آهي، جو اِن قسم جو واقعو ٿئي ٿو. منهنجي ساري بدن ۾ خوف ۽ رعب سبب ارزش پيدا ٿي ويئي. نماز ختم ٿي، مان هٿ ٻڌي، ڪنڌ نمائي ويهي رهيس. اهو چوڻ محض اضافو آهي ته تنهنجي آمد جي معنيٰ مان لاءِ اها ۽ فقط اها آهي، جيڪا مان کي ٻڌائي ويئي، ته اسان جي اولاد جي آمد تو ڏانهن آهي- طفيلين پرچوندي شريف جي- مان تعبيرون چاڻندو آهيان.......

Gul Hayat Institute

ماں تنهنجي اچڻ واريءَ راهہ کي ڪئين دفعا خيال ۾ پنبڻن سان ٻهاري چڪو آهيان ۽ ڳوڙهن جو ڇڻڪاءُ جاري آهي. تون بہ ظاهرداريون ترڪ ڪر، نہ تہ بہ دل جو رخ تہ آن ذات مقدس طرف ڪر، جيڪا هڪ گنهگار بندي کي اهو شرف قرب قيامت جي زماني ۾ بخشي ٿي...... سرڪار دوجهان جي برڪتن ۽ رحمتن جي آسد تنهنجي ذريعي ٿيڻ جو مزده ماں گنهگار کي ملي ٿو، تہ آهو خود تو لاءِ مزده آهي. تون بہ نوازجين ٿو ماں کي نوازڻ سان. ڪير ڄڻيندو هنن ڪيفيتن کي؟ جيڪو دل اندي ۽ سينو ڪارو رکندو هوندو؟ ....

هن ڪان اڳ لکيو هوم، تنهنجي هڪ قدم کڻڻ تي پنهنجو سر قربان ڪري، گهوري ڦٽو ڪريان تہ حق ادا نہ ٿئي؛ تہ ڪهڙو مبالغو ڪيم؟ مبالغو هجڻ معاملن ۾ ٿيندو ئي ڪونہ آهي. سڀ سچ، سڀ حق! سياست جو ڪعبو جو سن شريف کي ڇيم، تہ هاڻي ڪنهن ڪان سند مليم؟.... — محمد امين کوسو.

(٦٥)

٦-٤-١٩٦٦ع حضرت سيد اعظم، جي. ايم شاهہ!

.... ماں اثباتي ۽ تعميري نتائج خيز عمل جو حامي آهيان. افسوس، جن مشڪل حالات ۾ ماں مسڪين کي جدوجهد جو موقعو قدرت طرفان مليو، آن ۾ انهيءَ ڪان وڌيڪ ڪجهہ ٿي نہ سگهندو هو. منهنجي حتمي رايـن کي ڪنهن نہ ٻڌو، مرحوم الهہ بخش ڪان پوءِ ——

پاڪستان ڏهڻ ڏاهڻ جي اها تحريڪ ٻيءَ شڪل ۾ اچڻ کپي ها، جنهن جو خاڪو منهنجي ذهن ۾ تہ بلڪل صاف هو، پر ماں توکي ۽ شيخ صاحب کي هن هاڃيڪار ڪارگذارين ڪان روڪي نہ سگهيس. ڇيلو موہن لاءِ ٿي سگهندو آهي، جو سنئون سڌو حسن ازل سامهون ٿيڻ لاءِ رونق افروز ٿئي!

هاءِ. هاءِ! ڪنهن کي ڇئجي ۽ سمجهائجي!

— محمد امين کوسو.

(۶۶)

۱۹۶۶-۴-۷ع، حضرت سيد اعظم جي- ايم شاهه صاحب!

.... قومون بگڙنديون آهن آن ڪري، جو آنهن ۾ اجتماعي صلاحيتون ختم ٿي وينديون آهن، يا منجهن صلاحيت وارا رهنما نہ رهندا آهن. اصل ۾ صلاحيت ۽ استعداد رهنمائن جي قوم سازي ڪندي آهي.

مسلمان جو آٿي مسٽر جناح جي قبر جي پوڄا بغير سبب ڪن، يا تون مسٽر جناح جي حياتيءَ ۾ سنهنجي نہ پڏنديين ڪنديون، تہ اهو قصور نہ سنهنجو، نہ قوم جو، پر قصور تنهنجو!

وري ويهہ پنجويهہ سال اڳ ۾، سو بہ مسٽر جناح جي حياتيءَ ۾، فرمايم، "تون ٿي 'اسلامي' سنڌي ٿي ڪري، سنئون ڏگ وٺ-" تہ آن وقت بہ ڏہ سون ڪي "گوڏن ۾ وجهہ ڪپي" وارو واڪو بيدليو جواب ڏنو. ڪم پورو وقت تي، سنهنجي چوڻ تي نہ ڪيئہ. سنڌ تي ون يونٽ جو وبال آيو ۽ پاڻ قيدن ۽ نظربندين ۾ پئين!

آن وقت مولانا ابوالڪلام بہ هو، جواهر لعل پنڊت ۽ گانڌي مهاتما بہ هئا، ۽ تو وارو مسٽر جناح بہ هيو. راشدي بهادر، جن جي نالن جي نمائش سان پنهنجي اهميت ڪي چمڪائڻ گهري ٿو، سي سڀ بہ هيا؛ پر مان ڪنهن ڪي سمجهائڻ ۽ پرچائڻ ۾ لڳل هوس؟ سنهنجو وقت ڏاڍو قيمتي آهي. مان ڪي ڏاڍو عزيز آهي. توکي اصل مسلمانن سان ڪو دلي وير ۽ بغض آهي تہ ڇئو ڪٿي، باقي مقابلن ۽ تصادمن جي پچر ڇڏي ڏي، توکان سواءِ ڪجهہ بہ نہ ٿيٺو آهي. پاڻ لاءِ ڪٿي نيڪ نيت مسلمان، صحيح مسلمانن جي صلاحڪارن جو هڪ مجموعو تيار ڪر- ڪم جو مرڪز تون فقط تون! پاڪستان، جنهن جي رهنمائي سنڌ تنهنجي ذريعي سان ڪندي، تنهنجي نظرڪرم جو محتاج ۽ منتظر آهي. سنڌ، پاڪستان ڪري ڪانہ آهي، پر پاڪستان سنڌ ڪري آهي. ۽ سنڌ جو شرم ۽ حيا تو بچائي ورتو! ....

Gul Hayat Institute

...... مختصراً آن تي ايمان ۽ يقين رک، تہ توکي قدرت مسلمانن جي تنزل کي ڦيرائي، ترقيءَ لاءِ ئي پيدا ڪيو آهي. پاڪستاني قوم هڪ ماڻهوءَ جي ارشاد جو نتيجو (One man's show) آهو ”وَن - مئن“ تون، هنن خطوط وارو. انهيءَ ”وَن - مئن“ سان مٿا ماريندو رهان ٿو.

توکي اهڙو ذهين شاگرد مليو ها، جيڪو سان کي مليو آهي، تہ هن وقت الائي ڪاٿي وينو بورڊ ڪارا ڪرين ها. چاليهن سالن ۾ بخت پرئي پهربون سبق ياد نہ ڪيو آهي. هرڪنهن جي قسمت! منهنجي قسمت ۾ پڙهائڻ واسطي تون آيو آهين. ڇا ڪريان؟ ڪم جو اهو آهي، سو وينو ٿو ڪريان! يلا سمجهين نہ سمجهين، هائو تہ ڪندو ڪر تہ ”آخوند جو چوڻ هيئن آهي، تنهنڪري سچيان ڪٿي!“

- محمد امين ڪوسو.

(٦٧)

٦-٤-١٩٦٦ع حضرت جي- ايم شاهہ، سيد اعظم!

تون تاريخ جي ورقن ورائڻ جو ڏاڍو شوقين نظر اچين ٿو. هاڻوکي اهم ترين تاريخ، جيڪا باب در باب هنن خطوط ذريعي تيار ٿيڻ جي منتظر آهي، ان طرف تنهنجي نگاهہ پوري توجهہ سان نئي وڃي.

تو پڙهو آهي اقبال جو مصرع؟

نگاهہِ مرد مومن سے بدل جاتي هيں تقديريں!

آءٌ تہ توکي ڏيکاريان تہ آهو مرد مومن ڪير آهي! هن وقت جو آهو مرد مومن تون آهين...... گهبراهٽ، جلد بازي، ضد، تنهنجي عادتن جو خاصو آهي. سخت ڪاوڙ هوندي بہ، طوفانن جي درميان، هيڏن سارن اختلافن هوندي تنهنجي دامن کي مڪمل اطمينان سان جهلي بيهڻ ڪم مُنهنجو آهہ! تو مان وارو جي- ايم- سيد رڳو پراڻيءَ تاريخ جي ورقن لاءِ وقف ڪيو، حالانڪ پراڻيءَ تاريخ کي نئون آب و تاب بخشيندڙ بہ اهوئي آهي.

Gul Hayat Institute

.... منهنجو هت هڻ ڳوٺڙي ۾، محض آمد جي خبر ٻڌي، روئندي روئندي ساهه نڪرڻ تي آيو آهي.

حيدرآباد شهر ۾ تون وئين، تو ڏٺو يا نه ڏٺو ته ميرن جي صاحبيءَ واري قلعي جا ڪنگرا تنهنجي قدمن تي ڪري سلام ڪري رهيا هئا. ميرن ۽ ڪلهوڙن جي قبن وارن هڪ ٻئي کي مبارڪون ڏنيئي، مان عاجز مسڪين ڏي نهاريو. وڻن ٽڻن، ٻوٽن، خوشيءَ ۾ توحيدي نغما بلند ڪيا. سڀ جا سڀ مان کي مبارڪون موڪلڻ لڳا ۽ هوا ۾ اهي مبارڪون ڦهلجي مان تائين پهتيون ۽ مان عاجز گنهگار ڳوڙهن ڀرين اکين سان پنهنجي مولا جي اڳيان سربسجود ٿيس. .... آهي ٿي اهو هڪ نالو، جنهن جي پڙهڻ سان سيڪجهه آسان ٿي پوندو آهي .... افسوس مان لکان ٿو، مان هندستان ۽ يورپ جي تاريخ جو ڪاليجي يونيورسٽي نموني سان ”ايڪسپرٽ“ آهيان، گندريل ٽن چئن سؤن ورهين ۾ شيخ صاحب ۽ تو پارا نتا سلن ! .... جي- ايم- شاهه، جي- ايم- شاهه ٿي رهٺو آهي. سچ کي سچ چوڻ ڇو ڪنهن لاءِ ڇڙ، ڪاوڙ يا حسد جو سبب بڻي؟

ڇئو، ظاهر ڇئو! ته تون مان هيٺي کي نوازڻ لاءِ اچي رهيو آهين. پروگرام ٿي اصليت وارو اهو هڪ آهي. ٻيا سڀ دورا آهن، هيءَ ٿي ”آمد“ آهي! فصل بهار لاله و گل کي پنهان رکڻ جي ڪنهن کي طاقت هوندي آهي؟ تيئن هيءَ واقعو به آهي.

اهي ٻه آدمي ٿي وقت ۽ عصر جا نتيجه خيز آدمي اٿئي. شيخ صاحب منهنجو آهي ظاهر و باطن ۽ نه تنهنجو يا ٻين جو. تون پنهنجون حجتون ۽ دليلون پاڻ تائين محدود رکي، رڳو منهنجي ارشادن کي اها معني ڏي، جيڪا عام ۾ وحشت پيدا نه ڪري .... تنهنجي ذات ڪارساز، ڪارآفرين قسم جي موسن جي آهي. تو پاڻ کي نه ڄاتو نه قدر ڪيو، ته مان به نه ڪريان؟ مان تنهنجي قدمن جي خاڪ کي هاڻي ڪعبو بڻائيندس.

تو مان ڪي ڇاتو سڃاتو نہ آهي. اهي سياستون خاڪبازيءَ واريون مان وٽ ڪاٿي ليئنديون؟ مان طبعاً ۽ تعليماً قوم و ۔ تاريخ ساز آهيان. مان پارا فرد واحد ٿي قومن ڪي اشارن ۾ ڏاهيندا آهن. منهنجي استعداد لامحدود، منهنجي مقابلي جي همت ڪنهن ڪي ٿي سگهڻي ٿي ڪانہ آهي، پر ظاهري سختيون مان پارا نہ سهن تہ پيو ڪير سهي سگهندو؟ ڪيئن والدين جي ناز و نعمت سان پليل، تو پارن جي ازلي نيازمنديءَ جو فخر حاصل ڪندڙ، مان مصيبتون سهندو اچان ٿو، اهو بيان ۾ اچي نہ سگهندي! علاج ملڪي توڙي شخصي تڪاليف کي دور ڪرڻ جو هڪ فقط هڪ: "جي-ايم شاهہ!" نسخو مان حڪيم حاذق جو تجويز ڪيل، ڪير ماءُ جو لال هاڻي هن ۾ ترميم آڻي سگهندو؟ تنهنجو هر قدم تاريخ جو هڪ باب- تون، مان تاريخدان کي تاريخون نہ پڙهائيندو ڪر. تون پنهنجو ڪم ڪر- منهنجي ڪم ۾ دخل نہ ڏيندو ڪر. تُنهنجي دست وسعت کان منهنجي قلم جي تذڪره نويسي ٻاهر آهي، گهڻو ٻاهر آهي. جنهن کي تون ماضيءَ جو شانُ ڄاڻين ٿو، ان کي ئي برقرار رکڻ لاءِ هي ڪجهہ تحرير ڪريان ٿو.

سنڌ جا خانقاهہ مان سان نہ آهن، تہ تُنهنجي اِنهن گشتن جا محتاج آهن؟...... آنهن خانقاهن تُنهجي بندشن لهڻ کان گهڻو وقت اڳ مان سان ڳالهائي ورتو هو. مان دعوي بنا دليل جي ڪانہ ڪئي هئي. سو ڳُهم پلي ڳُهم! هر هنڌ مجلس ڇو سينگار بڻ! تنهنجو هر هنڌ وڃڻ پنهنجو مقام رکي ٿو، پر هت جي تشريف آوري تہ آهيئي گدانوازي! بخشش ۽ عطا، ڪڏهين برملا ڪبي آهي، ڪڏهين پوشيده بہ- پر مان ڇو پوشيده رکان؟ برملا ڇو نہ چوان ۽ لکان، جيڪي زمينن ۽ آسمانن ۾ ڏسان ٿو!...... خرچ اخراجات ۾ اعتدلال جو قائل تون هوندو آهين. منهنجو اعتدال هي تہ بہ جهان منهنجي نظرن ۾ "ڪَڪَ" آهن. هاڻي بذريعہ تار ۽ خط روزانہ پنهنجي حالات کان واقف ڪندو

Gul Hayat Institute

ڪن جاتي به هجين، مان ڪي آتان ضرور لکندو ڪر. اهو فريضو ڪري چاڻ!
— محمد امين کوسو.

عزيز آباد، انڙ واهه.

(٦٨)

٨-٤-١٩٦٦ع حضرت سيد اعظم!

تو به پئي پڙهيو ۽ لکيو آهي، مان به پئي پڙهيو ۽ لکيو آهي. ٺيڪ ڪنهن پڙهيو ۽ لکيو، سو تون جواب ڏي!
مان هڪ نالو پئي پڙهيو آهي. هڪ جو تذڪرو منهنجي قلم مقدس ڪان ٿي نڪتو آهي. تاريخ جو روح تنهنجي قلم بيان ڪيو يا منهنجي؟ پورهيو ڪنهن جو بر ثواب؟

شاهبازے به شڪارے مگسے مي آيد! تنهنجي قسمت ۾ يا منهنجي قسمت ۾؟ هائي ڦيرا ڪائيندين ته ڇا ٿيندو؟ عرش عظيم تي هڪ گنهگار جي ڪيف و سرور جي گريي تي جنبش و وجد جو عالم طاري آهي! هزار دفعا اهو مصرعو منهنجي زبان تي آيو آهي. اڃا به حافظ بهشت برين تي پنهنجي ڪلام ڪري رقت سبب وجد ۾ نه آهي؟

اڄ ڪنهن پئي مڪتوب ۾ عنايتن جي آها صورت، جيڪا بيان ڪرڻ به بي ادبي آهي، نظر آئي.

هزار بار بشويم دهن به مشڪ و گلاب،
هنوز نام تو گرفتن ڪمال بي ادبي ست!

اهي عنايتون هن لکڻ پڙهڻ جي بدولت نصيب ٿيون آهن....

١٩٤٧ع جو لکيل منهنجو خط تو ڏي موجود آهي، جي آن وقت پين وقتي حالات ڪان خيال موڙي، رڳو مان مسڪين جي پُڏين ها، ته سيڪجهه هن وقت تائين رنگ ٿي پيو وڃي بيهي ها!

ڪرامتن ڪي نه ڪن آهن، نه سنگ ۽ نه ٺنگون، جو ڪو ڏسي! هي ڪرامتي قصا آهن، جي دل جي ڪنن سان ٻڌا ويندا آهن ۽ آنهن تي فقط اتي ئي اعتبار جمي سگهندو آهي. جن جي دل تي تاريڪيءَ جا پردا چڙهيل، سي هنن حقيقتن کي ڇا ڄاڻن!
— محمد امين کوسو.

(٦٩)

٦-٤-١٩٦٦ع حضرت سيد اعظم!

سنهنجي خطن جو تو ڏانهن قريب ۾ريب موضوع ئي هڪ آهي، يعني: تنهنجي ذات! سنڌ جو مالڪ، والي وارث، ڪرتاڌرتا، شاهن جو شاهه، آدم ذات جي هن دور انحطاط اندر سندس قسمتن ۾ ڦيرو آڻيندڙ اهم ترين شخصيت ۽ صلاحيتن وارو سڏيو ويو آهين!

هي خط ڪهڙين اندروني وجد ۽ رقص جي حالتن ۾ لکيا ويا آهن، ڪو صاحبدل هجي، ته آن کي پتو پوندو ته ههڙيون فتوائون بي معني ۽ لغو الفاظ نه هونديون آهن. معنائون ۽ حقيقتون، جن کي پوري انسانذات کي ڦيرڻ جي طاقت نه آهي، هي رکن ٿيون! وقتي ۽ هنگامي معاملات هنن خطوط جا نه آهن. سياستون، حڪمتون، ملڪ گيريون ۽ محض هوسن کي پوري ڪرڻ وارن جو ذڪر اذڪار نه آهي........

”شخص واحد“ هن ائٽم بمن جي دور ۾ اخلاقيات ۽ روحانيت سان پريل نظام حڪومت دنيا جي چئن ڪنڊن ۾ ڦهلائي رکي، اهو تون ئي چيو ويو آهين! ظاهر آهي ته تائيد ايزدي کان سواءِ هڪ ناتوان انسان ايڏو ڪم ڪيئن ڪري سگهندو؟ مطلب ته هنن خطن جو اهو ته تائيد ايزدي حاصل ٿيندي ئي تو سيد اعظم جي-ايم-سيد جي ذريعي. ڪارخانه قدرت جي ڪارپردازين کي ائين ئي بي نقاب ڪرڻ جو مان عاجز، هيٺو ۽ گنهگار، حقدار پاڻهؤن ڪونه آهيان........

.... سنهنجي پير صاحب پرچونڊي شريف ۽ امام الوقت حضرت مولانا عبيدالله سنڌي، انهن جي زور، انهن جي طاقت، انهن جي تصرف تي مڪمل ڀروسو رکي، توکي ئي عالم انسانيت ۾ انقلاب آڻڻ جون دعوتون هتان مان مسڪين وٽان ملن ٿيون.

الله پاڪ پانهن تي بيحد مهربان آهي، پر سندس مهربانين کي حاصل ڪرڻ لاءِ به ڪن قاعدن ۽ قانونن جي پابندي ڪرڻي پوندي آهي. تو ملڪ ۽ قوم جي عزت بچائيندڙ قوانين

جي پابندي، پنهنجي سر تي تڪليفون سهي ڪئي آهي. يقيناً الله تنهنجي ذريعي سنڌ کي نوازيندو ۽ سنڌ ئي احيائي اسلام ۽ انسانيت جي رهنمائيءَ جو مرڪز تنهنجي ئي بدولت بڻي آهي. رڳو توکان ڪا لغزش، ڪا بيپرواهي نه ٿئي. ڇو جو الله کي ڪنهن جي پرواه نه ڪانه آهي. اهي اونده ۽ ناريڪي پيدا ڪندڙ ادارا، روشني ۽ آزاديءَ جا مرڪز ٿي ويندا، تون ان طرف توجهه ڪر سهي!

"پاسبان مل گئے ڪعبي ڪو صنم خانون مي"

هن دور جو فاتح اعظم تون سنائي سيد آهين. بغير جنگ و جدال تنهنجي فتوحات جون سرحدون ساري انسانيت تي مشتمل رهنديون آهن. آهيان سو گنهگار، پر چوندو اهو آهيان، جو محسوس ڪريان ٿو.

انقلابي ڪه نه گنجد به ضمير افلاڪ،
بينم وهيچ ندانم ڪه چسان مي بينم! (اقبال)

مان چاهيان ٿو، چاڪاڻ ته دين رسول صلعم جي پڻ محافظ مجاهدن جون دعائون، برڪتون ۽ رحمتون تو تائين پهچائي ڏيان ٿو. اِن ۽ اهڙي انقلاب جو تون ئي ليڊر آهين. توکان دنيا جي برتريءَ جو ڪم ٿيڻو آهي. You are a world Leader پر اهو ڪم رڳو چوڻ سان نه جڳ پاڻ تي ڪيلائبو. دنيا ۾ احمقن پهريائين ڏند ٽيڙي چٿرون ڪيون، پوءِ اهڙن ئي حق پرستن کي طرح طرح جا عذاب ڏيئي قتل ڪيائون.

مان اِن قسم جي ليڊري توکي نٿو سونپيان. تنهنجي ذريعي ظاهري اسباب کي ئي استوار ڪري ڪم وٺڻ وارو انقلاب آڻڻ گهران ٿو. منٽ منٽ، سيڪنڊ سيڪنڊ قيمتي آهي. چوڻ منهنجو "وس"، ان طرف توجهه ڪرڻ ڪم تنهنجو!

— محمد امين کوسو.

(٧٠)

عزيز آباد،

١١-١٢-١٩٦٦ع حضرت سيد اعظم، جي-ايم شاهه صاحب!

هت اچڻ جي معنيٰ ۽ مفهوم ڪي ته پورو ڪر. گهڙيءَ ڪن ۾ ڇا ٿيندو! حالانڪ منهنجي هيڏي ساري سالن جي وابستگي به هڪ گهڙيءَ مثل آهي. زمانو گذرندي ويرم نه ڪندو آهي. گهٽ ۾ گهٽ هفتو، نه ته ڪنهن به صورت ۾ ٽن ڏينهن تائين رهو. ظاهر آهي ته تنهنجي هت اچڻ جي معنيٰ سرتب ٿئي، اهو نه يقين رک. اها معنيٰ ٻن جهانن جي حالات تي اثر وجهندي.

اورون ڪا پيام اور هي، ميرا پيام اور هي،
عشق ڪي دردمند ڪا طرزِ ڪلام اور هي!

رسمي ۽ روايتي زبان ۽ فقرن ۾ منهنجي الهامي فرمودن جا ترجما تون پاڻ لاءِ، ٻين لاءِ ڪندو ڪر.

خود مان وٽ ته ثبوت ۽ شاهدين ۾ منهنجي دل پاڪبازو دردمند موجود آهي. تنهنجي ياد، جيڪا نوعيت هت وٺي بيٺي آهي، ان لاءِ ڪهڙا دليل ڏيان؟ اڳئين ڏينهن خيال ٿيو، مان جڏهن شاهه جو غلام آهيان، ته اسان جي گهر جا ٻاتي ٻانهيون ٿين. سواءِ شرعي پردي ۽ حجاب جي، پيو هن مهمان عزيز ۽ اسان جي وچ ۾ رشتو ناتوئي آقا ۽ ٻانهپ جو آهي. مان پروچن جي سردار خاندان جو فرد آهيان. ڪيڏا به اختلاف زماني جي لحاظ ڪان مان سان ڇو نه هجن، پر ڪو به ڪوسو منهنجي نسب تي اعتراف ڪندو ته ڇاڻ پاڻ ڪي گهٽ ڪيائين. تون سنڌ اندر بلوچن ۽ سيدن جي اختلافي حالات ۾ خود به حصيدار ٿي رهيو آهين. گهر جا ٻاتي سردار پروچ جا تنهنجون ڪنيزون ٿي نظر اچن، سو فقط هت مان وٽ ٿي سگهندو آهي......

ههڙن خطن ذريعي "عوامي تنظيم" ڪن افراد جي اردگرد گڏ ٿي سگهندي آهي، جن ڪي استعداد هجي، جي صحيح ترين قدم کڻي سگهن، نه ته اجايو افراتفري ٿيندي، پيو ڪجهه نه ٿيندو. اها "عوامي تنظيم" هوا ۾ نه کڙي ڪري سگهبي. فضا ۽ تنظيم هڪٻئي تي اثر انداز ٿينديون آهن. اها تنظيم ايندي ڪٿان، جيڪا عوام ڪي سياسي طاقت بخشي! لهاذا ترسڻو پوندو.

ڪن حالتن ۾ پوئتي هٽڻو پوندو، بظاهر شڪست جي صورت هوندي، پر اصل ۾ انقلاب ۽ اڳتي وڌڻ جي راهه ۾ صحيح ترين تدبير هوندي. پنهنجا بهترين ليڊر ۽ ڪم ڪندڙ اجاين مقابلي آراين ۾ نقصان هيٺ نه آندا ويندا.

مان ٻئي بدل ۽ تقليدي طريقه‌ڪار ۽ عمل جو قائل نه آهيان، دل ۾ هڪ صاف صاف نقشو ڪم ۽ آن ڪي حاصل ڪرڻ جو آپري بيهندو آهي. دوست، جي ڪو مڃيندو آهي ته ٺهيو، نه ته، پاسيرو ٿيندو آهيان. باقي دشمن ڪو انڪاري ٿئي... گهرندو آهيان ته آن جي ڳچي پٺي رکان، ڇاڪاڻ جو اهو ته هوندوئي ظلم ۽ اونده جو نمائندو آهي........ محمد امين کوسو.

(٧١)

حضرت سيداعظم، جي‌ايم سيد صاحب!

تنهنجون نظر بنديون، جن ڪي منهنجي راتين جي بيتابين، الائي ڇا مان ڇا ٻڌائي رکيو هو، سي ختم ٿين، ته تون عزيزآباد، انڙواه پڄائيندو پڄائيندو اڄي نڪربن! آهه، هن سفر جون عظمتون، جيڪي تون ڪاٿي مان وٺ پهتين!!

ڏسين تو ڪرشما دل ناصبور جا؟ اها تاريخ پٺي هند لکيل ڏيکاري، ته تاريخداني‌ءَ ۾ ڪمال پيدا ٿئي! آهي‌ٿي ڪانه يڪتا واقعو عالم انسانيت جو! ڪو صاحب نظر هجي، ڪو فهم و تدبر رکندو هجي! اهڙو مثال ٽن چئن سون سالن جي حڪومت ۽ انسانيت سازيءَ جي تاريخ ۾ موجود ڪونه آهي. ڪونه تاريخ ڇائي، نه حال ڇائي، نه ماضي ڇائي، نه فهم ۽ تدبر رکي، نه اکيون ڏسڻ لاءِ هجنس، نه دل درد سان پريل هجيس، صفا نپٽ انڌو، تنهن کي ته مسٽر پٽي جي حيدرآباد ۾ آمدئي اهم نظر ايندي، مسٽر پٽي جي اهڙي حالت ۾ پذيرائيءَ جو اصلي سبب به تنهنجون نظربنديون آهن........

خبردار! پنهنجي اهميت جو مقام جو محافظ ٿي بيهه! ڪوبه پيو تو کان سواءِ نه هن وقت سنڌ جي عظمت ۽ توقير جو

Gul Hayat Institute

جو محافظ آهي ۽ اُن لائق آهي جو سنڌ اُن کي ياد ڪري. پين جون ياد گيريون به تنهنجي طفيلين جائز ٿي سگهن ٿيون.... ....شخصي تعريفون مذموم هونديون آهن، پر قوم ۽ ملت جي پاسبانيءَ جو الله ڪنهن کي درجو عطا ڪري ڏئي، ته اُن جو اظهار به قوم ۽ ملت جي خدمت آهي.

سنڌ جي فقط هڪڙي اخبار سيد اعظم چوندي، لکندي رهي ٿي، سا آهي "اتحاد" جيڪب آباد واري.

مسٽر ڀٽي ماڳيو ٿي بي سُرو راڳ ڳايو، سا ڳيءَ ٿي بي معني ۽ نقبول ڳالهه ڪئي. پر سنڌ جو آهي، سو سنڌس آواز ۾ ڪي قدر شانَ نظر آيو. اهو شانَ- پاڪستان جي ڪشمير جي سوال بابت مطالبي ڪري ڪونه پيدا ٿيو، پر اُن ڪري پيدا ٿيو، جو سنڌ جو هڪ پٽُو اصلي خاندان جو هڪ فرد ڳالهائي رهيو هو. پاڪستان ۽ خود مسٽر ڀٽي تي اهو سنڌ جو احسان آهي. ڀٽي سنڌ جو شان وڌايو ڪونه، هزار لک دفعا گهٽايو آهي، ته به پين کان جيڪي پاڻ کي پاڪستان جا ٿيس مار خان پائين، لک دفعا چگو آهي. هاڻوڪي سنڌ کي هن خسته حاليءَ ۾ وري اهو شان ڪنهن عطا ڪيو، جو پين جا شان بلند ڪري؟ اهو شان سنڌ کي تنهنجي نظربنديءَ ۽ حضرت شيخ صاحب جي ڪيس ڏنو. گو ماڻ انهن جي برخلاف هوس ۽ آهيان، پر سنڌ جي ٿي خاطر اهي تڪليفون سهو ٿا، انهن کان گلهه ۽ جهنگ جا سوئر به انڪار نه ڪندا. سو سنڌ جو محسن هن وقت ٻئون آهين. سنڌ جي وجود کي ٿئون آب تاب، ٿئون شان، تو ۽ شيخ صاحب عطا ڪيو آهي. سنڌ توهان جي احسان اڳيان سر نياز خم ڪري ٿي.

محسن سنڌ، سيد اعظم، جي-ايم سيد جي احترام ۽ عزت ۾ مان ساڻ پٽ تي ويهڻ ساڻ، اي سنڌي غفلت شعار، تون ڪيڏو نه سستين ۾ هجين، پين کان گهڻو گهڻو مٿانهون آهين. تون اي سنڌي بيخبر! هن گهڙيءَ به شاهه اعظم، محسن سنڌ

جي-ايم سيد ۽ فخر سنڌ و هند شيخ صاحب جي ڪري پاڪستان چو فخر آهين. تون نہ هجين ها، تہ هن وقت پاڪستان تباهہ ٿي وڃي ها......هيءَ لاهوتي تحرير وجود ۾ نہ اچي ها، تہ سنڌ ۾ جو اسان جي پانڌيءَ (پٽني) جي استقبال لاءِ دهل وڄايا وڃن ٿا، تہ الله جو غضب نازل ٿئي ها، حيدرآباد ۽ سنڌ غرق ٿين ها! احسان فراموشيءَ جي حد آهي- ضعيف البدن، بيمار، شاهہ اعظم پنهنجي بدن کي جهوري ۽ ڳاري رکيو سنڌ جي خلقانن ۾ ۽ آن جي نالي تڪليفن سهڻ ۾، ۽ اعزاز پئي جو ڪجي! اهڙي ناقدر شناسيءَ تي قضا ۽ قدر جا مالڪ خاموش ڪاٿي رهن ٿا. سنڌ ۾ طوفان ۽ آنڌيون اچن ها، طغيانيون ۽ طوفان برپا ٿين ها، يا آسمان مان بلا نازل ٿئي ها يا زمين ڦاٽي ها، جي هيءَ تحرير وجود نہ وٺي ها!

"شاهہ اعظم" هيءَ جو توڏي مخاطب تي توکي لکيم، تہ تو تي فرض عين آهي هن جي اشاعت ۽ تبليغ!!

قوم ساز ۽ ملت نواز تحريرون هن قسم جون، هر ڪنهن جي قلم مان ايندڙيون ۽ نڪرنديون ڪاٿي آهن؟...... تو واريءَ دعوت تي، تو ڇيو خرچ گهڻو ڪيم. مان چوان ٿو تہ خرچ اڃا گهڻو چو نہ ٿيو؟ منهنجي ذهن ۽ دل ۾ جيڪو نقشو هيو، آن جو احساس توکي آهي، الله وٽان تہ آن جا بدلا ملي چڪا. وري ڏسين ٿو اهي نشا جهلڻ! هڪ دفعي صفا بيهوش ٿي، آهلي رهيو هوس جڏ ن موٽر تي ديد پيئي، پر سائين مٺي محبوب جي همٿ مبارڪ اچي سهارو ڏنو. جي اهو جذبو قائم رهي ها تہ تنهجي موٽر بہ بيهي ها ۽ مان هڪ لاش ٿيو پيو هجان ها. اهو حقيقت ۾ تہ ڏي بيٺس ۽ اها ظاهري دلداري آن دست مقدس جي هئي، جنهن جي ڪري هن ڳوٺ تي اهي رحمتون آهن! تو بہ فرمايو- آهين جو الله وارو! جيئن ڪعبو رابعہ بصريءَ جي طواف لاءِ آيو، سن شريف بہ تنهنجي طواف لاءِ اچي بيٺو آهي.

ها۔ شاهه صاحب! اهڙا قرب توکان ٿي ٿيا هئا، سي ڪيئين وسارجن!
تو آهو ڪيو، جو ڪنهن ڪنهن جي واسطي نه ڪيو. ها، پاڻ به نوازجي وئين، جو اهل الله جي هن نگريءَ ۾ آئين ۽ مان ڪي به تو اڏي رکيا!......... مان هيٺي تي تو جو نظر ڪئي ته پرچوندي شريف جي ذريعي مديني پاڪ واري جون مهربانيون توتي چٽيون ڪري بيٺيون. مٺهنجي دل جي اکين اڳيان ته اِهو راز ڪونه آهي.

وري مولوي محمد معاذ ۽ مان ڪي ڊو هڪ ٻئي جي هنج ۾ ويهاريو، واهه تنهنجي ادا! مان ڪن ڪي ڪي روپيا ڏنا، پر اصل ته هڪ ٻهڪ جي هٿ ۾ سر ڪپي قربان ڪري ڏيندو رهيس.

راشد پائر چا به چون، سڀئي موجود ڪي هئي. مان فتوي ڏني ته جڏهن مان تنهنجي خدمت ۾ آهيان، ته آهي آهن. خود حاتم جو خيال آيو، جيٺيءَ جو خيال آيو، لالجي ملهوترا جو خيال آيو. اسان پنهي، مون ۽ لالجي ملهوترا جو خيال تو بابت قريب سا ڳيو هوندو هو ته توکي ڪهڙي نموني سان ريجهائجي. اسان ڪي تنهنجي روش تي ڪاوڙ سان گڏ ڏک ٿيندو هو، تہ تون سنڌ سان ڇو ٿو برملا ويل وهائين .... هڪ دفعي لالجيءَ چيو ته گڏجي هلونس. لالجي عجيب "ڪلچر" جو نمونو هو. سنڌس ڳوٺ پراڻن علماءَ جو مرڪز هو، جونپور جو آهي شايد! مان سان جيڪا محبت هيس، سائي ذميوار آهي جو لکين روپيا ڀڪي سر گڏ ڪيائين منهنجي خاطر۔ اها ڪانگريس لالجيءَ واري هئي. راشدي صاحب جي اليڪشن ۾ سنڌس ڪري روپيا ڪي قدر مليا ۽ پوءِ به ڏنائين يا ڏيارايائين. اُن وقت لالجيءَ وٽ ڪانگريس هڪ "ملڪي"، نہ ڪ هڪ فرقي جو ادارو هو. افسوس، واڻين بقالن اهو نه ڪيو ۽ اڄ هندستان ۽ پاڪستان سنڌن حماقت سبب لوڙين پيا ــ هندو، مسلمان، پنهي کي نقصان پهتو آهي. هن وقت به

اسان جي همت ۽ آواز جي ضرورت آهي...... وري به اسان ئي آهيون وقت ورائيندڙ. تو ته وقت ورائي ڏيکاريو. مان گنهگار وٽ اچي گهڙيون گذاري، ابدي ۽ ازلي عشق و محبت جو اڻ ميٽندڙ منارو قائم ڪري وئين !

”ثبت است برجريده عالم دوام ما !“

هاڻي هت پيو انيدين، پيا فرشتا وجد ڪندا. آسمان وارن جي محفلن جو ذڪر اخبار ”اتحاد“ ۾ توکي مليو هوندو...... خط تو لکڻ ڇو بند ڪيو آهي؟ لکندو ڪر...... احوال ذري پرزي ڏيندو ڪر- تارون ڪندو ڪر.

حضرت مولانا محمد عليءَ جو هڪ انداز اهو به هوندو هو، جو خط لکڻ لاءِ کيس وقت نه ملي، ته ڏيئي وڏيون تارون ڪري. جواهر لعل آن جو ذڪر ڪيو آهي. جواهر لعل جي قلم مان مولانا جي ذڪر پڙهڻ ۾ مزو آهي. افسوس، مان توجهه ڏيئي نه سگهيس، جواهر لعل کي مسلمان ڪريان ها. بيحد محبت آميز شخصيت هيس. جادو ۽ سحر جو ڦهيل انسان هو. شايد اهائي خصوصيت سندس ذيءَ جي هجي !

— محمد امين کوسو.

(٧٢)

٢-٥-١٩٦٦ع حضرت سيد اعظم !

پير علي محمد شاه راشديءَ جو ڪتاب ”اهي ڏينهن اهي شينهن“ خوب پڙهندو آهيان. شاهڪار مضمون پڻ - هڪ حڪيم قائم الدين پيو مير بيگ يا جان بيگ جو مديني پاڪ طرف وڃي مرڻ- حڪيم صاحب واري مضمون جي داد ائين ڏجي، جو پاڻ مرجي ته اهڙو مضمون سرڻ ڪان پوءِ راشدي صاحب لکندو ۽ آخير واري مضمون کي ته به چار ڀيرا پڙهيو اٿم ۽ رُنو آهيان. جنهن ساڻهوءَ جي قلم ڪان الله اهڙا مضامين لکائي، ته ان کي کهڙي مصيبت آهي، جو ڇپرن جي آوازن ۽ گڏهن جي هينگن بابت لکندو رهي. وري سندس محرم بابت هڪ مضمون جو آخرين

Gul Hayat Institute

فقرو ته "محرم ۾ مظلومن جي گهٽ پڻ ۾ ايندي آهي."
عقل جا مڻ، جو ننڍيءَ کوپڙيءَ ۾ ڪٺي گهمندو، تہ گاهي بگاهہ
اُنهن کي استعمال ضرور ڪندو. سنڌ جي ناحق ستياناس ڪئي هئائين.
جيري واسطي هزارين هاٿي قربان!

الهم بخش بابت سندس تحرير معيار کان ڪروڙ دفعا گهٽ
آهي. شايد ندامت ۽ هٺ يا زماني جي خوف کيس لکڻ نہ ڏنو.
شهيد جو ڪير همعصر؟ جنهن سر قربان ڪري ڏيکاريو،
اُن سان ڪنهن جي پڇڻ جي جاءِ آهي؟

— محمد امين کوسو.

(٧٣)

(سيد غلام مصطفيٰ شاه ڏانهن)

ڪاپي - جي - ايم سيد

٢-٥-١٩٦٦ع بجناب سيد غلام مصطفيٰ شاه صاحب!

مذهبي ۽ ملڪي فرض نہ ڄاڻان ها، تہ نہ لکان ها.
تون تعليمات جو وڏو آهين ۽ تعليم ۽ خواندگيءَ سان ئي هن
مسئلي جو گهري ۾ گهرو تعلق آهي، تنهنڪري خطاب
ئي توکي ڪبو.

جنهن پڙهيل لکيل آدميءَ کي اهو پتو نہ هجي تہ سندس
ملڪ ۾ وڏي ۾ وڏو آدمي ڪير آهي؟ ۽ اُن جي پٺي هوندي اُن جو
اظهار دٻ ۽ خوف کان نہ ڪري. ان کي نہ پڙهيل چئبو ۽ نہ
خوانده! سُس خواندگي ۽ پڙهيل هجڻ جي جهل چئبي.

سنڌ جو محسن، محافظ، خدمتگار، جنهن پنهنجو بدن
جهوري ۽ ڳاري رکيو آهي، سيد اعظم جي - ايم - سيد آهي.
اهڙن محسنن جي شان ۽ مرتبي کان بيخبري يا بيپرواهي، قوم
جي تباهيءَ ۽ بربادي‌ءَ جي صورت اختيار ڪندي.

شاهہ اعظم حيدرآباد ۾ آيو. سنڌ جي ڪلهوڙن ۽ ميرن
جي روحن سندس استقبال ڪيو، ميرن جي قلعي جي ڪنگرن
هن کي جهڪي سلام ڪيا، حيدرآباد جي خاڪ جي ذري

ذري جهريون هنيون ۽ درختن جي پنن ۽ زمين جي گاهه نغما ڳايا، پر آهه! قومي بيخبري ۽ بي احساسي ۽ غفلت جي پردن ماڻهن کي آن جو پتو ڏيڻ نه ڇڏيو!

مسٽر پٽي يه ساڳي لغو ۽ بي معنيٰ ڳالهه ڪئي، جيڪا پيا ڪندا آيا آهن. مسٽر پٽي ۽ پاڪستان تي سنڌ جا احسان، جو سنڌس ساڳي ٻولي "پي" کي ساڻهن پئي آواز ڄاتو. ۽ سنڌ تي احسان متهنجي شاهه اعظم جا، جو هو ههڙي وقت، ته ڪٿي وقت، سنڌس عظمت برقرار رکيائين. اهو، جو ته هجي ها ته سنڌ متيءَ جو ڍير نظر اچي ها. آهه! جنهن مرد عظيم پاڻ کي ڳاري تـوهان آدمين کي عزتون بخشيون، آن جو احساس ئي ڪونه اٿـو ـ افسوس، پين جا نعرا پلٽنڊ ڪندا رهو ٿا.

تفو بر تو اي چرخ گردان تفو!

آسماني ۽ ارضي آفتون اهڙيءَ بيقدريءَ ڪري نازل ته ٿين، آن جي بچاءَ خاطـر هيءَ تحرير تو پاري صاحب بصيرت ڏي لکان ٿو.

توڻ جو چوين ته شاهه لطيف جو پيغام سمجهو، في وقت شاهه جي پيغام جي معنيٰ، سياسي معنيٰ، جي-ايم- سيد جي نظر بندي نـه آهي؟ ماروئـيءَ جا گيت پڙهڻ وارا انڊا تي ويا آهن جا، جو جي-ايم-سيد ۽ شيخ عبدالمجيد جي حب الوطني نٿا ڏسن؟ خود شاهه لطيف جي ڪلام کي هنن پنهي نئون مرتبو بلڪ نئين زنـدگـي بخشي آهي. اهي نه هجن ها ته شاهه جي ڪلام جي معنيٰ ڪيئن ڪجي ها! ڪيئن چئي سگهجي ها، ته سنڌ ۾ ئي شاهه صاحب ڄاتو هو ۽ سندس قبر سنڌ ۾ آهي؟....

واهه سنائي سيد سو تهارا! سنڌ کي تو صديون تائين جياري ڏيکاريو. شاهه جي ڪلام جي اصلي معنيٰ ۽ تفسير، سنڌ جي سياسي ڪعبي سڱ شريف اڳيان سربسجود ٿي بيهڻ سان حاصل ٿي سگهندي آهي. شاهه جي ڪلام جو ذڪر، جي-ايم-سيد جي نالـي وٽڻ کان سواءِ ڪمال بي ادبي ۽ گستاخي آهي.

اهڙن کي، جي جي-ايم سيد جو نالو نتا وٺي سگهن، پٺائي
گهوڙت جي نالو وٺڻ جو ڪو حق ڪونه آهي. اهو مذهبي ۽
اخلاقي ڏوهه آهي، ثبوت ۾ منهنجي هيءَ تحرير موجود آهي.

سنڌ تي خدائي غضب نه نازل ٿئي، احسان فراموشيءَ
ڪري— تنهنڪري هي لکي ڇڏيان ٿو. ڪو پڙهڻ وارو زمين
تي نه آهي، ته نه هجي. فرشتا پڙهن ٿا ۽ وجد ڪن ٿا
۽ اهل سماتيءَ جا بزرگ مان کي دعائون ڪن ٿا. هيءَ تحرير
۾ اهم ترين دستاويز آهي، سنڌ جي توقير ۽ بقاءَ لاءِ!

— محمد امين کوسو.

(٧٤)

٥-٥-١٩٦٦ع حضرت سيد اعظم!

بندي جي قلم مان هن تاريڪ دور ۾ جيڪي ڪجهه
نڪري ٿو، ان کي تو تائين نه پهچائڻ ۾ ناعاقبت انديشي آهي.

لکان ٿو ته الاهي غضب سنڌ وارن تي ڪڙڪي ها،
جو توکان علاوه پين لاءِ دهل وڄائين ٿا ۽ انهن جي اڳيان
جهمريون پائين ٿا. اهڙن غضبن کي روڪڻ لاءِ منهنجون ناچيز
تحريرون وجود وٺنديون رهن ٿيون. خدا ڪو هنن کي عقل
جو اندو بڻايو آهي، جو تو پاري ۽ شيخ صاحب پاري جي هوندي،
صد لنگهار ميراثي تي ٻيٺا آهن. اهڙن کان الله جي پناه! هيءَ
تحرير توکي ئي موڪليان ٿو.

— محمد امين کوسو.

(٧٥)

٧-٥-١٩٦٦ع، حضرت سيد اعظم!

پير علي محمد شاه راشديءَ جي نالي هڪ خط مرتب ٿيو.
اڄ ڏينهن رکيو ويٺو هوس، هاڻي خيال ٿيو ته توکي موڪليان.
مهرباني ڪري پاڻ پڙهو! الهه بخش— ليگ— هندستان، پاڪستان—
راڻيت— روضي شريف— پير جي ڳوٺ درگاهه شريف ۾ منهنجي

سائينءَ جي زيارتن جو احوال — خود راشدي صاحب جي مضامين ۾ ”اهي ڏينهن اهي شينهن“ تي تبصرو سڀ آن خط ۾ آهن.

”سيد اعظم“ جو باربار نالو آيو آهي. تو سنڌ جي مالڪ جي چوڻ آڪڻ جو لحاظ رکي ها، تہ ڏو واريءَ سنڌ جي جيڏري ڪلن لاهي ها؟ مان ڪي سامهون ڪري بيهارينس ها، پئي ڪان ڪڏهن بہ ٺيڪ نہ ٿي سگهندو. اڪثر مان ڪون اهڙن موقعن تي ڪترائيندو آهي. سندس مضامين جو وڏو حصو عقل خناسيءَ سان پريل هوندو آهي.

اهڙا مضمون، جو خبيث پڙهندا تہ سندن مغز ۾ پيدا ڇا ٿيندو؟ تباهہ ڪري رکيو اٿس انهن کي. وري سنوان نہ ٿيندا.

هاڻي ڪو بيو صحتمند لٽريچر لکندڙ پيدا ٿئي يا خود آهو ڪم بہ اهو پاڻهي ڪري. جنگ اخبار ۾ اڪثر مضامين آن مواد سان پريل لکندو آهي.

قومن جي مذاق مدارج جو پتو ادب مان پوندو آهي! ڇا لکن ٿا، ڇا پڙهن ٿا؟ ڪاري ڪڏهم تي چاڙهي ڊانڊيورو ڏجين. ڪو ڏسڻ وارو هجي! آدمي خود جڏهن اهڙي پروسيشن ۾ هلڻ پاڻ کي معزز ڄاڻي تہ پوءِ علاج ڪهڙو؟

حسام الدين شاهہ جي ڪتاب ”تذڪره اميرخاني“ تي تبصرو بہ موجود آهي. ڪراچيءَ ۾ قيام وڌيڪ آهي، تہ آهو بہ موڪليان. ڪتابڙي جي صورت ۾ جلد بہ جلد ڇپراءِ — سچ ڏو عرض ڪريان، وقت جي اهم تقاضا پوري ڪندو. ڪو اتفاق ڪري يا انڪار!

— محمد امين کوسو.

عزيز آباد، (٧٦) (پير علي محمد شاهہ راشديءَ ڏانهن)

انڙ واهہ،

١٠-٤-١٩٦٦ع، قبلا حضرت پير علي محمد شاهہ راشدي!

السلام عليڪم: ”اهي ڏينهن، اهي شينهن“ هٿ چڙهيم، پاڻ تہ ڪونہ موڪليوءِ. اها بہ هڪ ادا، هڪ بيپرواهي سمجهڻ

گهرجي. ٻيو جلد ڪاٿي آهي؟ ڪڏهن شايع ٿيندو؟

تنهنجي ڪتاب ۾، تو مان بابت به لکيو. اهو ڪو گهٽ اعزاز ڪونه آهي، جو اڄا آن جو تجزيو ويهي ڪيان. ڪروڙ شڪريا! ڪتاب ۾ شاهڪار حڪيم صاحب قبلي جو تذڪرو آهي ۽ شاهبيگ يا حاجي بيگ جي موت جو ذڪر. آخر واري موقعي تي زار زار رُنس. الله توکي آجر فرمائي! اهڙن مضمونن ڪان پوءِ توکان ڪا پڇا تي سگهندي آهي، سا منهنجي حساب ۽ ڪتاب مطابق غلط آهي.

باقي الهه بخش بابت يا سنڌ جي سياست بابت تنهنجي لکڻي صاف صاف جانبدارانه ۽ کهڙي تي نظر رکي لکندو ويو آهين. اڄا به باز نه آئين. مان جيئرو آهيان. مئو ڪونه آهيان. ظاهر آهي:-

ليلي را بچشم مجنون بايد ديد

الهه بخش توکي ڪيئن سمجهه ۾ ايندو؟ بعد از مرگ به اهوئي خوف دامنگير ٿيو پيئو اٿو ته سنڌ ڪي مان سندس نالي جاگهائي رکندس. بيشڪ سنڌ جي آزادي سندس خون سان لکي ويئي آهي. سنڌ يقيناً پنهنجو مقام حاصل ڪندي. تحقيق انهيءَ قبر تي وقت جي حڪومتن جا جهنڊا ۽ عملدار سلاميون پرڻ ايندا. سنڌ جي آزاديءَ جو پاسبان، پنجن پيرن جي قبرستان ۾، حورن جي هنج ۾، آرامي آهي. سندس نگاهه مان عاجز جي چرپر تي ڪُتل آهي. اسان هڪٻئي سان محو گفتگو آهيون. پڙڻ وارا پڙن تا. شهادت — سرگهوري ڦتوڪرڻ، ڪو آسان ڪم آهي، جو آن ڪي اکرن، لفظن ۽ جملن جي ايرڦير سان ڦيرائي يا ميساري مٽائي سگهبو آهي. تو الهه بخش جي صورت بگاڙي آهي، عيان نه ڪئي آهي. ڇا جا تو الهه بخش جا همعصر بڻائي رکيا آهن؟ شهيد جو همعصر ڪو ڪونه هوندو آهي. حسيني زمري ۾ آيل شهيد پنهنجو نه مٽ رکندو نه ثاني. وري لک هن شهيد اعظم بابت ۽ سندس ياد ۾ تون ۽ تنهنجا قلم پيئي سربسجود ٿي مان ڪي خوش ڪريو! حڪيم

صاحب سان حق دوستيءَ جو تو ادا ڪيو...... مضمون جو داد رڳو هن صورت ۾ ڏيئي سگهبو آهي، جو پاڻ مرجي، آن خوشيءَ سان تہ تون اهڙو ڪو مضمون بعد از مرگ لکندين پر خود تنهنجي قلم جي اعجاز جو اهو ذڪرو معراج آهي- وري اها ادا توکان بہ ادا نہ ٿي سگهندي- تنهنجي تحريري ڪمالات جو صِلو الله توکي حڪيم صاحب جي ياد ۾ لکيل تنهنجي شاهڪار ۾ عطا ڪيو!

ــ محمد امين کوسو

١٠-٤-١٩٦٦ع [علي محمد شاهہ راشديءَ ڏانهن لکيل خط جو نقل:]

حضرت سيد اعظم، ١٩ تاريخ هت اسان جي گوٺ اچڻ وارو آهي. تون بہ اچي ذڪرين، حسام الدين شاه صاحب سان، تہ ڏاڍو بهتر! سالن جي وڇوڙي بعد اکيون تہ سيڪي وٺون- وري ڪو نئون تب و تاب ڏيئي ڇڏيانءِ!

ليگ- ليگ ـــ آهي توکي ڇا؟ قرمساقن جي گلا کان بہ آدمي پرهيز ڪندو آهي. تون پاڻ خود پنهنجي عقل ۽ دماغ جي صلاحيتن سان آهين- مسلمانان هند سان ڪهڙا ويل ٿيا، آن جي ذميواري ڪنهن جي ڪنڌن تي آهي. هيڏين خوارين ۽ خرابين هوندي بہ توکي آرام نہ آيو آهي!
"پسر خر هم خر باشد!"

بابا شاهہ صاحب! هاڻي تہ اسان جي جند ڇڏ، ملڪ ۽ قوم سان گڏ پاڻ بہ آرام جا ڪي ڏينهن ڏسي قبر داخل ٿيون. .... تون "مالڪ"، اسين "غلام" آهيون. ڇا جا حجاب، تہ ڇا جون دعوتون؟ تون سان ڪي ڪراچيءَ واريءَ فضا ۾ گهلين ٿو. دنيا ۾ گندن جا ايڏا ڍير ڏسڻ کان پوءِ بہ طبيعت ۾ ڪراهت نٿي پيدا ٿيئي. آنهن منافقن جي منارن سان تہ ڪا ڙالي وابستگي اٿيئي- هيڏي آءُ، نہ تہ بہ خيال ڪي تہ اِتان هتائي اسان غريبن جي حال طرف ڪري نهاريندو ڪر!
"خوي ليگيت" ڪي لت مار- بدترين باب آهي مسلمانن جو

هندستان اندر اهو ! مسلمان آپرندا ضرور، ليڪن مان واري نموني سان - هندن سان بغض نہ، سندن مطيع و تابع نہ، بلڪ سندن مالڪي ڪرڻ جي خيال کان.

سر سيد جو زمانو تہ اهو هو، جو انگريزن سان مقابلو، جهاد ۽ قتال مسلمان ڪري چڪا هئا. آن طرف جو هڪ خاندان خود سيد جو خاندانِ بہ ظلم ۽ ستم جي حملي کان بچيل ڪونہ هو، تنهنڪري هن ڪي اها لائين اختيار ڪرڻي پيئي.

اسان ڪي ڪهڙيءَ بلا ورتو آهي، جو هندن سان لڙي، پين جا...... پير ڇمندا وتون. هند ۾ اسلام جي دوباره فروغ لاءِ سمورا اسباب موجود آهن، افسوس ڪو مير ڪاروان بڻجڻ وارو ڪونہ آهي......

يہ نغمہ فصلِ گل و لالہ کا نهين پابند
بهار هو کہ خزان لاالہ الا الله !

"اقبال" فرمايو تہ ٺيڪ، پر ڪيس ڌرتيءَ تي اهڙو نغمہ سنبج نظر آيو ڪونہ هو. اسان جون دليون ۽ اسان جا ڪن انهيءَ روح پرور نغميءَ جا روز ازل کان خوگر بڻايل آهن.

تون انهيءَ نغمي کي سنڌ اندر بنياد ڏيندڙ جد امجد جو پٽ آهين. حضرت روضي ڌڻيءَ جي جماعت جو اهو نعرو هوندو هو، جو آهہ! هاڻي ڦري بڻيو "پيچ پاڳاره" - چہ نسبت خاک را با عالم پاک !

تون "فضوليات" نہ لکندو ڪر- خود "مشرق و مغرب" ۾ پنهنجي سير و سياحت بابت لکندو ڪر. احمقن جي حوالي ڏيڻ ۾ ڇا توکي هڙ حاصل ٿيندو آهي؟

تنهنجا دردمند لوڙائو ۽ ڪلام، رايل هوٽل جي، تنهنجي قيام دوران پڙندو هوس - ڇيہ نہ منهنجون واڇان لڙي ويندبون هيون، منهنجي حالت جو احساس ڪري سگهين تہ چوين ها تہ ڪنڊڪوٽ اليڪشن ۾ توکي آيو ڪري بيهاري تقرير ڪرائڻ جو درجو ميمبريءَ کان گهٽو مٿي هو. فتح جو ڏونڪو ئي تنهنجو اچڻ هو. اليڪشن تہ ڪانہ ٿي، زوريءَ هر مقام ۽

هرھنڌ تي ووٽرن کي تو شير ڪري بيهاريو هو.

مان ساڳيو آهيان- تو ۾ عشق جون حرارتون گهٽيل آهن. ورنه جيئن ڪراچيءَ ۾ ڪڏهن ڪندو هئين، يا ته مهينن جا مهينا خبرچار ڪانه. يا ٽيليفون تي حڪم ڏيندو هو ”هڪدم نيرن تيار ڪرائي رکي ڇڏ- تيار هجي- مان اچان ٿو. نيرن تيار نه هوندي ته هڪ سيڪنڊ به نه ترسندس.“ ايندين، ”نيرن ٺيڪ ڏاهي اٿس! چڱو، ماني به آتي کائيندس. پر پيلي الله جو قسم اٿيئي شيخ صاحب يا مولانا وفائي يا ٻئي ڪنهن کي مان مسڪين جي موت لاءِ عزرائيل ڪري نه گهُراءِ!“

مان کي تنهنجي خبر هئي ته هڪ دفعو نهي وئين، ته وري ملڻ مشڪل ...... تون مان کي لغو مضامين جي تحرير لاءِ هاڻوڪار نٿو ڏين. ڇاڇيون اسيمبليون ڏاهي آنهن بابت لکندو آهين. ڇيڙن، گدڙن، ڪڏهن جي آوازن ۽ ٻولين جو ڪنهن ذڪر قلم گوهر افشان سان ڪيو آهي، جو تون هاڻي ڪرين ٿو. توبهون ڪر ته آئينده اهڙو گناه جو ڪم نه ڪندين.

حضرت سيد اعظم کي لکندو هوس- هر روز تنهنجي آنهن مضمونن جي واهياتين تي ڇوهه ڇڙهيندو هوس، ڇو جو منهنجو اهو وطيرو رهيو آهي ته تنهنجو يا تنهنجي پاءُ جو ڪو لکيو به مليو ته ان کي بسم الله ڪري پڙهندس- وري پڙهندس. پڙهندو به ويندس ۽ جيڪا ڳالهه نه وڻندي، ان تي ٽپندو به ويندس. وڻ جهڙي ڳالهه تي گوڙها ڳاڙڻ جو موقعو ايندو ته خوب روئندس. اخبار ۾ سڀ کان اول تنهنجي ئي مضمون جي ڳولا ڪندس. مان لاءِ اهم ترين واقعو هن دنيا اندر تنهنجي قلم جو نوشتو آهي.

گهانا کان هڪ احمق ويو، پيو قرمساق آيو، ته ڇا ٿيو؟ تنهنجي قلم جيڪي لکيو، ان جي اثرن کي متائڻ جي طاقت ۽ حق ته رڳو مان هڪ کي آهي. ٽيئيهر رات جون ٽنگون سٿي ڪري سمهندو آهي -- ڇي، آسمان ڪرندو ته جهليندس!

Gul Hayat Institute

سچ آهي ته هن وقت تائين مان ڪِي ٿنهنجي ڪنهن به سياسي بات تي پڪ نه هوندي آهي. تون "ليڪ" ٻڌيو، ڀلا پاتيون وتندو هئين. مان کي اها پڪ نه هوندي هئي ته ڪنهن وقت ور چڙهي وئين، ته چار دڙڪا ڪڍي، ڪا ڳالهه اهڙي ڪيم جو ڪلي ويئين ته بازي منهنجي هٿ ۾. تون پڇ لڪائي مان کون اهڙن وقتن تي پٺيان ويندو آهين، ته پوءِ چاڪريان.

هاڻي جو ٻاهر نوڪرين تي هئين، ڪي گهڙيون ته روئي روئي ڪن ڪيم ته ويو چو؟ هڪ دفعي زور زبردستي ڪري پيسو بچائڻ شروع ڪيم، ته هانگ ڪانگ وڃي ڏسي اچانس، الهه بخش سان توکي محبت رکڻ ايندي ڪانه. اهو وڏو مقام، وڏو درجو آهي. اي ظالم! شهيد آهي شهيد!! ڪٿي توئي آن ۾ ڪو پارٽ ادا ڪيو هجي.

سنت "به خون خاڪ غلطيدن" وارن جو مقام چاڻ! قلم ڪي ڏوئبو آهي ڳوڙهن جي آب سان. هزار لک دفعا دل جا ان کي بوسا ڏياربا آهن، پوءِ ئي آنهن پاڪ طينتن وارن جو تذڪرو ڪبو آهي. ڪنهن پڙوي پيٽوءَ توکي ٻڌايو ته وزارتن جو بکيو يا خواهان هو؟ روزانا ئي لک دفعا دڙڪا چاڙهيندو هوس. وزارت ڪي ٺُڪ هٺ تي بگڙجي پيهندو هو ته راءِ بهادر پهلاج سنگهه لُولو هڪدم مان وٽ پهچي ويندو هو. واڻين ميمبرن يا ڪانگريسين ڪي ٿو سندس دڙڪا ٻڌا؟ پيرزادي کي جو ميمبرن جي سامهون چوندو هو، سو تو ٻڌو؟ منهنجي ئي ڪري وزيريءَ سان ڳنڍيو ايندو هو...... ڪانگريسين کي پيشاب به نه ڪري ها، جي سان ڪيس نڪ ۾ نا ڪيلي نه وجهان ها!...... بادشاهي تخت تي ظاهري لباس ۾ الله وارو آخرين قسم جو اهو الهه بخش اٿيئي.... ....تون منهنجو آهين، چاڪاڻ جو اِهو منهنجوئي حق آهي. حضرت سيد اعظم سان لاڳاپا اٿم، پر آنهن جو نمونو قدري پيو آهي...... هاڻي ٻه منهنجي ڇٽي آ ڪي طرف ڪن ڏيندين ته قيامت برپا ڪري رکندس. لفظي پروگرام بازي ڪدڙن جو ڪم.

مقصد معين ۽ آهو هٿ ڪرڻ هڪدم سردن جو ادتيي ڪيل!
يا مرد يا ڪدڙو؟
يا اين بکن يا آن بکن؟

ـــ محمد امين کوسو ١١٠٤٠٦٦

(٧٧)

١٩٦٦٠٥٠٧ع، حضرت قبلا جي-ايم سيد! ڪراچيءَ ۾ "بدنام ڪننده- نيڪو نامي چند" (ڏسٽا وائسٽا ڳلاخور) ڪراچيءَ جي عام چيز آهي.

ڏرن پنهنجي ڪناره ڪشيءَ ڪي نه نوڙ. پاڻ ڪي نجي ملاقاتن ۾ به محفلون تنهنجي ذاتي سان رڳو بد بختن، چندن ۽ ڪوتاهہ قسمن جون نه ٿينديون آهن. تون محفلون سينگاريندڙ مرد مجلسي آهين. حق پرست ته ضرور پروانہ وار گڏ ٿيندا، تعداد سندن ڪيترو به مختصر ڇو نه هجي! ڪو آنهن مجلسن کان جلي ته آن جو علاج ڪو نه آهي. باقي بندو تو ڪي اميرالمسلمين محمد ايوب خان بادشاه جي ڪردار ساپڻ جو ڪم بلڪل نٿو سونپي. اهو چاڻي سندس ڪم نجاڻي. سان سان سندس گفتگوءَ جو ڪو ڏڳ پيدا ٿي پوي ته مزو اچي. تنهنجو آن ۾ چا، ته ڪنهن جي وڏي هجي يا ڪنهن جي ننڍي هجي؟ تنهنجو ڪم معين. تنهنجو قدرت طرفان هڪ خاص مقام مقرر آهي. تو پاڪستان بڻايو. اڄ تنهنجيئي وجود ڪري مسٽر جناح کي اڳوتر ۾ ڪجهہ آئت ايندي هوندي. اعراف ۾ آهي سندس روح- اهو عيان نظر آيو.......اها پي ڳالهہ ته سيد علي محمد شاه راشدي سنڌ جي جيئري ڪل لاهڻ کان به ڪا وڏيڪ سزا سنڌ کي ڏيڻ جي خيال کان اهڙا مضمون لکي، جنهن جي آزاد پاڪستان ۾ بندش هجي ها- ۽ انهن کي مسٽر جناح جي تعريفن سان پري رکي. بنياديئي ڪج، ديواريئي ڪج، ته خير سلامتي ڪاٿئون ايندي؟

البت فيلڊ مارشل محمد ايوب خان خليفته المسلمين کي تنهنجو

ڏس پٽو ٿون ڏين ته ڪيس عرض ڪريان ته ”اي عالمن جا ابا! جي پنهنجو ڪو حشر ڏيک ڪرڻو اٿيئي ته پڌ مان مسڪين نخر امين جي........“ پر فيلڊ مارشل محمد ايوب خان کي انهن راحتن ۽ لذتن جو پتو ۽ احساس پوندو ڪيئن، جيڪي تنهنجي انن سالن جي نظربنديءَ کان پوءِ مان مسڪين وٽ آمد ۾ عيان و پنهان پيئي آهن؟ هندستانين سان خير ڪين ”ذمي“ بڻائي ڇو نه ڪجي، جو اسلام تي ماٺهو ڪلائجن. هڪ ڳڌهه جو شينهن جي تعريف ڪندو، ته شينهن جي لڄ ۽ ندامت ان کان وڏيڪ پيو ڇا ۾ آهي!

ٽيپوءَ جي تلوار ۽ خالد جي تلوار جا نعرا هڻي، مسلمانن کي ناحق قتل ڪرائڻ مان ڇا هٿ حاصل؟ سڌو ڏڪ اختيار ڪجي، اجائي هيجان ڇو پيدا ڪجي. هندستان دوباره تسخير ٿي سگهندو آهي، قطعاً آسان بات آهي.......قومون ۽ فرد محبت ۽ اخلاق جي حملي اڳيان بي‌بس تي پونديون آهن، تيئن اسلام ذريعي هندستان ڇو نه فتح ڪجي، آن ڪان جو تلوار ڪٽي آنهن کي به قتل ڪجي، پاڻ کي به مارائجي.

هندستان ته آهيئي اسان جو، افسوس تو وقت تي نه پڌي، نه‌ته پيٺي تڪليف ڪجي ئي نه ها. هڪئي ڏڪ سان انگريز به وڃن ها ته هندستان ۾ اسان جي نظرين جي ماتحت حڪومت قائم ٿي وڃي ها......... اعلان ڪرين ته منهنجو حوالو ڪاٽي نه ڪاٽي ضرور اچڻ گهرجي، ته مان توکي موجوده حڪومت جي مقابلي کان قطعاً روڪي ڇڏيو آهي ۽ تنهنجي موجوده پروگرام کي بلڪل صحيح ڄاڻان ٿو. تون ڪٽي ان موجوده حڪومت واري لشڪرن تي اعتراض رکند هجين، مان کي ته ڪم مان ڪم آهي. منهنجي نالي سان اهڙيءَ ڳالهه جو اچڻ نه اچڻ ڪو خاص فرق ته نه وجهندو، پر تنهنجي زباني پاڻ کي تيس‌مار خان چورائڻ ۾ جيڪو مزو آهي، آن مزي ۾ جيڪا معني آهي، سا دوست دشمن پنهي لاءِ ڪم ايندڙ چيز بڻجي پوي ٿي.

—محمد امين کوسو

(٧٨)

٢٦-٤-١٩٦٦ع حضرت سيد اعظم، جي-ايم سيد!

تو فقر ۽ درويشيءَ جي روح کي اڃا نہ ڄاتو، جي هن سال واري سن شريف جي جشن مهديءَ ۾ ڏٺاسين مسڪين عاجز هيڻي گنهگار جي آه و زارين جو برملا هٿ نہ ڏنو.

مان جي پنهنجي پير دستگير جي دروازي تي اڳ بہ عاجزيون ڪريان ها تہ ڏٺتي بندشن وجهڻ وارو ماءُ پٽ نہ ڄڻيو هو. خيال آيم- اهو خيال سنهنجي خطن ۾ بہ اشاري طور عيان آهي، تہ زوريءَ يعني مقابلي ۾ اچي، تنهنجي بندشن لهرائڻ لاءِ اعلان ڪري ميدان ۾ نڪي پوان، حرَّ ميدان ڪربلا ۾ اهو تہ ڪيو هو. مان هِت سن شريف جي سيد سونهاري واسطي تلوار هٿ ۾ کڻي اعلان جهاد ڪريان. هيءَ ويهين صدي، ائٽم جو زمانو آهي. پر منهنجي خطن ۾ ڇيڪي نظربنديءَ وقت توکي لکيل آهن، اعلان ٿيل آهي...... مان حڪومت پاڪستان وٽ توکي مجبور، هيڻو، بيڪار نٿو ڏسان ۽ محسوس ڪريان. تون صاحب طاقت مٽين ۽ آهين- رڳو رمز درويشيءَ جو عملي پهلو الائي ڇو توکان لڪايو ويو آهي.

تو شاهنشاهہ جو مان ڏي اچڻ! پيو مان ڪيِول ڪان بہ گهٽ جو تو ڏي اچان تہ مطلب ڪهڙو نڪتو؟ اچڻ کان انڪاري تہ ڪونہ آهيان- ايندس. بدن بہ آئيندس- باقي منهنجا شب و روز جا طواف دل و دماغ جا ظاهر ٿيا پيئا آهن!

تون هر دفعي ايندين، نقارا وڄندا تہ شاهنشاهہ الله جي مخلوق جي عاجزترين ماڻهوءَ ڏانهن اچي رهيو آهي- سو اچڻ تنهنجو!! اطلاع اڳ ۾ مان کي بہ هجي تہ اخبارن ۾ بہ هجي. هن ۾ شرم، ڪسر نفسي ڪرڻ گناهہ آهي. اهي روحاني ناتا برملا ڪري پيهارڻ بہ وڏي ۾ وڏي عبادت آهي...... پاڪستان جي اصلي طاقت جو مظهر تون آهين نہ ڪِ پيو. توکي تنهنڪري اهو دڳ وٺڻ ئي نہ گهرجي، جنهن مان ڪو تصادم جو

Gul Hayat Institute

اعلان هتان ٿي رهيو آهي. منهنجي ڳوٺ مان مان. وٽ تہ ايوب خاني حڪومت جي تر جيتريءَ مخالفت جو احساس بہ نہ جاڳيو آهي، نہ سندس صحيح ڪمن سان بہ تر جيترو لاڳاپو اٿم، نہ ڪو ثابت ڪندو. آهو چاڻي آن جا ڪم چاڻان. مان نہ مخالفت ۾ نہ موافقت ۾! تون منهنجي عنديہ کي چڱيءَ طرح پروڙ. وڌو اٿاهم ڪم توکي هتان سونپجي ملي ٿو- هتان هتن لکين کي تو وقتي، هنگامي ۽ رسمي ڳالهہ چاتو آهي- ”من نہ نمي گويم، دارسي گويد بگو!“ مان کي خوف رکيو اهو آهي تہ هتان ڪا توکان غلطي ٿيندي هجي. ذري ماتر بہ مخالفت هتن ظاهري حڪومتي ڪارندن سان تنهنجي، منهنجي نزديڪ منع آهي. — محمد امين کوسو.

(٧٩)

٢٧-١٠-١٩٦٦ع، سيد اعظم جي- ايم- سيد!

ڏسين تو عشق جا معاملا، انڌن کي بہ ڏسڻ اچي ويو، گونگن بہ ڳالهائڻ شروع ڪيو، ٻوڙن بہ ٻڌڻ جو هنر هٿ ڪيو!

سان جو چيو ”سيد اعظم“، تہ پين تائين بہ اهو ”خطاب اعظم“ پهچڻ لڳو. پاڪستان جي قباي خسروي ۽ درويشي سونهي توکي. تون اڳ بہ عملي طرح غلط وئين. مان توکي آن وقت بہ آگاهہ ڪيو تہ منهنجو سائين جيئڻ چوي تون ائين ڪر- دين جو ظاهر ۾ برملا محافظ ٿي پيهہ!...... قدرت دين جي استواريءَ جو ڪم توکان وٺڻ گهري ٿي. قباي خسروي و عباي درويشي تو لاءِ موزون آهي...... پيو مان کي پاڻ کان پري نہ ڄاڻندو ڪر، مان ظاهري طرح هجان نہ هجان، منهنجو خيال تو ڏي آهي ئي آهي.

مان ڪٽر ۾ صاف پير پرست آهيان، آن ۾ ترميم ٿي سگهڻي ڪانہ آهي.

هر قوم را ست راهي ديني و قبلہ گاهي،
قبلہ راست کردم بر سمت ڪج ڪلاهي!

منهنجو رخ تو ڏي تہ منهنجي پير جو رحمت پسريو رخ بہ تو ڏي. تون رڳو جلدبازيون نہ ڪر. آسان ۾ آسان بات تون نہ سمجھي سگھيو آهين تہ باطني دنيا اندر منهنجو پير ۽ ظاهري سياست ۾ تون پاڪستان ڌهرائڻ ۾ ڪامياب ٿيئو، نہ تہ مان ڪوجياڻيءَ جي پٽ کي هلڻ ڏيان ها. ٺيٺ ڪيڏي رڪاوٽ ها. ٿيندو ڪير هو آهو؟ ڪجهہ هوش حواس ڪان ڪم وٺ. رڳو پير علي محمد راشديءَ جيان نمبر ڏيئي، مضمون لکڻ جي تقليدن کي ترڪ ڪر. پاڻ (راشدي) عقل ۾ اڪابر، شايد اڌ دنيا جي برابر عقل اٿس، تہ بہ احمقائيءَ جا ڍيرن ڍير اِنهي جي قلم مان نڪرندا رهندا آهن. پاڪاڻ جو قلم انهيءَ جو آهي، تنهنڪري سڀ کان اول آهي مضمون پڙهندو آهيان، ڇو جو هاڻوڪيءَ دنيا ۾ اهم ترين ڳالهہ منهنجي نظر ۾ پير علي محمد شاه جو مضمون هوندو آهي. انهن مضمونن، خرافاتي مضمونن جا جواب گهڙي، خطوط جي صورت ۾ تو ڏي موڪليندو آهيان، جو توتي سنئون سڌو اثر نٿو پوي.

بي سبب، بي معنيٰ محض لفظ هي خط نہ آهن. تقدير جي نوشتن کي عيان ڪندڙ بعض دفعا ڦيريندڙ عملي نمونا آهن هي خط! .... اسان بلاڪشانِ محبت جي طاقتن جو اندازو ڪنهن کي؟ لکيو اٿم، وري وري لکيو اٿم تہ پاڪستان جي طاقت جو مرڪز تون آهين. سنڌ جي سياسي ڪعبي جو مجاور سيد اعظم جي- ايم- سيد. اهو اعلان ڪرڻ جو حڪم ٿئيم ٿو تہ عدولي ڪريان ڪيئن؟ ساز و سامان، اسباب طريقا گڏ ڪرڻ ڪم تنهنجو! .... سنڌ جو والي وارث سياسي معنيٰ ۾ آهين ئي تون. سنڌ ۾ انساني حقوق جو تحفظ ڪندڙ!

— محمد امين کوسو.

(٨٠)

٣٠-٤-١٩٦٦ع، حضرت سيد اعظم، جي- ايم- شاهہ صاحب!

اصل گرمي ۽ حرارت عشق جي، الله، جي حبيب ۽

Gul Hayat Institute

اولياءِ عظام جي محبت سان پيدا ٿيندي آهي. جنهن جي دل انهن هنڌن تان تير جو زخم نه کاڌو، سا دل درد آشنائيءَ جي اصلي لذتن کان محروم چائڻ کپي.

مان ڪي ڪراچيءَ ۾ تو ڏي پنهنجا پنڌ ياد پون ٿا، ته صاف صاف ٿي ٿو ٻيهي، ته سواءِ منهنجي پيو ڪوبه توکي ايترو ويجهو ڪونه هو. هرڪو مطلب ۽ مقصد واسطي ايندو هو ۽ هليو ويندو هو. رڳو مان ئي اڪيلو هوس، جو سياسي اختلاف جي شدتن هوندي به توسان هوندو هوس. هڪ خط ۾ اڳ ۾ ئي لکجي آيو آهي ته سال جي هر موسم ۽ ڏينهن رات جي هر گهڙي ۽ سواريءَ جي هر قسم، ويندي توکي هوائي جهاز تي سوار ڪرائڻ تائين موجود هوس. منهنجا دوست رفيق، اُن وقت جا، ويندي ارباب نور محمد خان پليجي تائين چوندا هئا ته تون سيد کي ليگ کان موڙي نه سگهندين - اجايو پنڌ ٿو ڪرين. هاڻي به مان ڪي ڪٿڪو اهو آهي، ته متان وري پنهنجن سان يعني ليگ وارن سان ملي ويندو هجين. منهنجي نزديڪ جنسنگهين کي اسلام قبول ڪرائڻ جي اميد رکڻ جو موقعو آهي، پر هنن [مسلم ليگين] جن اسلام جي نبيءَ برحق جي مقابلي ۾ قاديانين کان به وڌيڪ ڪٽر عقيدي سان هڪ نئون نبي (نعوذ بالله) پيدا ڪيو آهي، اِنهن کان ڪڏهن اسلام آڻڻ جي اميد رکي نٿي سگهجي. پاڪستان اُنهن ٺهرايو يا آندو، اِهو افسانو تنهنجي مهربانين ڪري اجا هلندو اچي ٿو....... انهيءَ رجعت پسند گروه سان جيڪو ويو، سو ختم ٿيو. انهيءَ جو طلسم ٽوڙڻ ئي وڏو ڪم آهي........

پنهنجي طبع حُسن بين جون تعريفون ڪنهن جي اڳيان ڪريان؟ قدرت کان دل درد آشنا ۽ نگاهه حسن بين وٺي آيو آهيان.

ڪراچيءَ ۾ ڪوبه هڪ ڏينهن شيخ صاحب جي ملاڻ کان سواءِ نه گذاريم. توسان به ساڳيو حال هو. پر ڪڏهن

ڪڏهن ناغو به ٿيندو هو، پر شيخ صاحب وٽ وڃڻ ۾ ناغو تڏهن ٿيندو هو، جڏهن منهنجو منو سائين پرچونديءَ جو فقير، درويش، سلطان ايندو هو. نه ته هر روز ۽ هر روز ۾ اڪثر ڪيترا ئي ڀيرا ملندو هوس........

الله وڏيڪ سنڌ سان ٻي کهڙي مهرباني ڪري، جو ڪو خدا پرست بڻي. تو پارو ۽ شيخ صاحب پارو ته سياست ۾ انهيءَ ملڪ کي عطا ڪيائين.

شايد حافظو به تنهنجو گهٽ آهي، يا ڇاڻي واڻي جيڪا ڳالهه تنهنجي چنڊوخاني پروگرام سان ٺهڪندي ڪانه آهي، اها ياد نه رکندو آهين. ياد ڪرڻ تي ايندين، ته ياد اچي ويندءِ ته دنيا ۾ ڪاٻه اهڙي ڳالهه منهنجي سامهون ڪانه آئي، جنهن جو مشورو تو سان نه ڪيو هجيم، باقي هاري- مزدور تحريڪ نه اڳ تون سمجهي سگهندو هئين، نه هاڻي به سمجهندين. تون ۽ حيدربخش جتوئي، منهنجي نزديڪ هن معاملي ۾ ٻيئي ساڳئي زمري ۾ آهيو........ ٻهر نوع هارين ۽ مزدورن جي تنظيم کهڙيءَ بلا جو نالو ٿيندو آهي، سو توهان ٻنهي کي سمجهه ۾ نه ايندو. انهيءَ چيز کان سواءِ ٻي هر ڳالهه مان تو سان ڪئي. تون جيل ۾ هئين، نه مان تي جيڪي تڪليفن جا وقت گذريا، سي ڇا چوان؟ آخر ۾ ته هڪ روز و شب اونڌهه جي حالت هئي. پريشانيءَ جي اها حالت، جو جيڪر بيان ڪريان ته ماڻهو اعتبار نه ڪن. اڪيون هر وقت پُرآب رهنديون هيون. توکي لکيم ته مس جناح جي اليڪشن واري جلسي ۾ سکر ۾ موجود هوس ۽ فوٽن ۾ به (جيڪي جيڪڏهن ڪاٿي دستياب ٿين ته) مان مس جناح جي قريب بيهه ويٺل هوس، پر طبيعت ايتريقدر پريشان هئي، جو بي اختيار زار زار روئڻ تي هوس. بدبخت سنڌي، مس جناح ياد اٿن، جي- ايم سيد وساريون ويٺا آهن! شمس الدين شاه صاحب، مس جناح. جي "شوق" ۾ هو، ڪيس ور ور ڪري پئي همٿ ڪان جهليم، نه جي- ايم- سيد جو احساس توهان کي ڇو

نہ ٿو ٿئي؟ ھي ڇا ٿا ڪريو؟ — پر اھڙن احمقن جي ڪمي ھجي ھا، تہ سنڌ آزاد نہ ھجي ھا!؟........

بندهٔ خدا! تنھنجي ياد بہ منھنجي وجود جو حصو آھي، يعني تنھنجي ياد کان سواءِ ھوندو ئي ڪونہ آھيان. تنھنجي محبت، پنھنجي پير جي محبت جو حصو جو بڻايم! مڇي پاڻيءَ کان سواءِ جيئري رھي سگھندي آھي، مان پنھنجي پير جي ياد کان سواءِ جيئرو رھي نہ سگھندو آھيان. تنھنجي ياد بہ اُن سان شامل، يا اُن جو ئي حصو!........ ٿون يوناني معالجو ڪندو ڪر. فڪر ۾ ڳٽيون نہ ڪر، تون ظاھري معاملات ۾ خود پارس آھين. طبع ۾ ذاتي طرح خاموشين ھوندي، غصو اٿيئي، تنھنڪري جلد بازي اڄا تائين ترڪ نہ ڪيئي. نہ تہ تنھنجي ھوندي زماني جي معاملن ۾ ڪو غم جيڪر سنڌين کي ھت توڙي ھندستان اندر رھي ئي ڪونہ. مان جتن تہ گھڻائي ٿو ڪريان تہ توکي سمجھائي سگھان، پر اڃا تائين تہ ڪاميابي پوري حاصل ڪانہ ٿي اٿم.........

مان وضعدار آدمي آھيان، ذاتي ڳالھيون منھنجون زماني بابت رڳو عبدالقادر مرحوم کي پتو ھوندو ھو. نور محمد پليجو پري کان چاڙھندو ھو. اوڙي پاڙي جي ضرورتمندن کان علاوه ھر ڪوڙيءَ مصيبت وارو آدمي مان وٽ ئي امداد لاءِ اچي پھچندو آھي. پاڻ کي ڍڪيو رکندو آھيان، اِنھن معاملن ۾ ڪنھن کي ”نہ“ ڪري نہ سگھندو آھيان. خود اسان جو خاندان ھن ضلعي اندر وڏن امتحانن ۾ آھي. سردار بھادر عبدالرحيم خان کان پوءِ مان ئي ھن خاندان جو عملي طرح مکيہ آدمي آھيان. سڀڪا مخالفت گويا ھن ضلعي اندر مان سان ئي آھي. سردار بھادر مرحوم پنھنجي حياتيءَ ۾ اھا روش رکي ھئي تہ مان کي اڳيرو ڪري. انحطاط پذير خاندان جي فڪرات بابت تو سان رڳو سردار بھادر جي وفات وقت مدد ورتي ھيم ۽ اُن ۾ ڪامياب ٿيس. ٻيو موقعو ئي ڪونہ مليو. تون جيان ۽ نظربندين ۾ رھين، ڪيڏو

نہ ظلم! سنڌ جي هر فرد جو انفرادي طرح بہ مدون ڏيڻ وارو نظر ٻڌن ۾!!........

— محمد امين کوسو.

(٨١)

١٧-٥-١٩٦٦ع، بخال هندويش بخشم سمرقند و خارا را!

حضرت سيد اعظم جي- ايم شاهہ!

خط ٻنهي جهانن جي خلعت پهتو- دل وچي تنهنجي قدمن جي خاڪ تي سجدا ڪيا.

اين سعادت بزور بازو نيست،
گر نہ بخشد خدائي بخشنده!

تو، جي- ايم شاهہ، شاهہ اعظم ڪوٺايو هجي نہ توکي پتو پوي تہ اهڙن خطن جي قسمت هت ڌهندي ئي ڪانہ آهي. ازلي و ابدي برڪتون جن خطن ۾ سمايل هجن، سي روز ازل کان وٺي آيس.

تو خرچ جو ذڪر ڪيو، اُن جي عيوض جيڪو تو وٺان مليو، اُن کي ڪڇ، ماپ ۽ تور تہ پتو پوي! تنهنجي هڪ قدم هن طرف کڻڻ تي سر قربان ڪجي تہ حق ادا نہ ٿئي! عشق واري دل سانڍي پوءِ ئي پالهہ ڪر. تون مان کي، منهنجي پونين، آبا و اجداد کي نوازيو آهي. خرچ ٿئي ۽ گهٽو ٿئي. ڏيندڙ الله، تون ڇو بخل ڪرين؟ تون ايندين تہ ظاهري و باطني خزانا الله جا مان وٽ کلندا.

تنهنجي اندازن کي بدلڻ گهران ٿو. تو لکيو آهي "سرڪار"- ڪهڙي سرڪار؟ "سرڪار" تہ تون آهين. اصل سرڪاري آدمي وڏي ۾ وڏو مان آهيان. باقي علي محمد شاهہ ۽ الانا ڪهڙيءَ سرڪار جا آدمي آهن؟ هي خراج پننڌڙ سرڪاريون ڪهڙي حساب ۾؟........

خطوط جيڪي وقتي حالات تي مان کون قضا و قدر جا مالڪ لکرائين ٿا، اُنهن جو مفهوم پاڻ دل ۽ ذهن تي نقش ڪر،

پوءِ پين ڪي تبليغ ڪر! اهوئي لٽريچر الهامي ذريعن سان، منهنجي ناقص الفاظ جي صورت ۾ ظاهر ٿئي ٿو، هن وقت پيا ۾ لکن ٿا، سان ۾ لکان ٿو، آسمان وارن جي محفلن ۾ ڪنهن جي تحريرن ڪري رونق ٿئي ٿي؟

سان وٽ تون آهه، سدا آءَ، هڪ پل ۾ جدا نه ٿيءُ! ڇا، جو تنهنجي آمد نه آندو آهي؟ دنيا، دولت، دين، حڪومت و ايمان!! دين و دولت خداداد سان وٽ تنهنجي قدمن ڪري اچي، ۽ سان چوان ته سان خساري ۾ آهيان! خساري ۾ الله ۽ الله جي رسول جا دشمن ويا، تنهنجي آمد جو تاب نه جهلي، هاڻي آهي ۾ پڇتائين ٿا ته اسان ڇو نه هن محمدي جشن وقت شامل رهياسي. — محمد امين ڪوسو.

(٨٢)

١٩٦٦٠٥٠٧ع، حضرت سيد اعظم! حضرت سيد علي محمد شاه راشديءَ جو مضمون ڪربلا تي- آهه سندس بيخبريون! "آمريت- آمريت- آمريت!" محض بدل لفظ، نه معني جو احساس ۽ نه مفهوم جو لحاظ! ڪربلا جو رازئي اهو هو ته حضور جي جگر گوشي سان مقابلو ٿيو، جيڪو حق سراپا حق، نور سراپا نور- جسم نبيءَ جو، چهرو نبيءَ جو، روح نبيءَ جو! جگر گوشهٔ فاطمة الزهرا! هڪطرف دين، ٻئي طرف دين جي دشمني! حسيني پيڪر ۾ دين جلوه گر هو! حضرت حسين ظاهر و باطن دين رسول الله جو پيڪر! اهو مقابلو ناجائز، اهو هٿيار کڻڻ ناجائز اها حڪومت ناجائز- آمريت ۽ غير آمريت جو ڇا سوال؟ جي "جمهوريت" هجي ها- يقيناً جمهوريت ته هئي، جو جم غفير بظاهر مسلمانن جو آنهن سان هو. رهت مختصر ٽولو. هڪ، ٽوڙي جو هڪ هجي، ساريءَ آمت ڪان ڀاري آهي نبيءَ جي اولاد!

پڙهين ٿو اسلام جي باطني معني، جا لکان ٿو؟ آهيان سو آسي، اڻپڙهيل- اعتقاد ته صحيح رکجن- اها حڪومت جيڪا امام حق سان مقابلي ۾ آئي، سا غلط هئي، ناحق تي هئي،

Gul Hayat Institute

ناحق تي هجڻ، پين معاملن ۾ نه- دين جي بنياد ۾.

سر داد، نه داد دست در دست يزيد،

حقا که بناي لااله است حسين.

يزيديت ۽ حسينيت جو مقابلو هو. ڪٿي ساري دنيا گڏ ٿئي، ته به هڪ ئي حسين هر دور ۾ حق تي ۽ حق وارو رهندو. ڇا جي آمريت، ڇا جي جمهوريت؟ دين سان مقابلو هو. هن سلسلي ۾ پين ڏارين لفظن کي آڻڻ جي ڪهڙي ضرورت؟ اسلام ۽ امام حسين، هڪٻئي کان جدا ڪاٿي آهن؟ قيامت تائين اهو سلسلو هلڻو آهي. پنهنجي بچاءَ ۾، هتي اسلام جي بچاءَ ۾، امام حق تلوار کڻي بيٺو هو. توکي ڪنهن پنهنجي لازوال خط ۾ لکيو هوم- ”هو ڪربلا رهي سَن. هُو حُر هي محمد امين کوسو. رڳو درجن جو فرق آهي. دين جي تقاضا هڪ، حُب رسول الله جو مطالبو ساڳيو!

افسوس حسيني اولاد تي ڪري به سيد علي محمد شاه راشدي رسمي الفاظ جو سهارو وٺي ٿو. عشق پين جي محتاجي ڪيندوئي نه آهي. حضرت امام جو نالو ساريءَ دنيا ۾ هڪئي مقام رکندو آهي. ”اسلام زنده هوتا هي هر ڪربلا ڪي بعد!“

مطلب سمجهين ٿو- سن جي نظربندي، عين دين جي خدمت آهي. اسلام نئين آب و تاب سان نظربندين جي ختم ٿيڻ تي چمڪندو آهي. ڪو ”ڪربلائي“ بڻي سهي! سنائي عڪس آهي ڪربلائي جو- اعتقاد صحيح سان.

ڇا ٿي ويو آهي هن جادو و سحر پکيڙيندڙ قلم جي مالک کي؟ ڪنهن کي آبتو پکڙجي چو؟ سڌي ڳالهه آسان طريقن سان چئجي. بغاوتون ڪجن ڇو؟ تو سان مقابلا، توکي رد، توکي پس برده وجهڻ، توکي هٿائي بيهارڻ، اهي سڀ سلامتون اٿيئي يزيديت جون!..... انهيءَ قلم ۾، جنهن کي غلط استعمال ڪري ٿو، ڪيڏو نه اعجاز آهي! سندس مير بيگ جي موت جو احوال ته ڪو پڙهي سهي- دل هجيس ته آوچنگارون

ڏيئي روئندو! پڇا ڪريندس، تون ڇو پنهنجي لياقتن ۽ صلاحيتن کي ائين برباد ڪندو، بي رحم ثابت ٿيندو رهين ٿو؟ حضرت مولانا ابوالڪلام آزاد تمثيل ڏني آهي، ته ڪن جي سيني ۾ دل جي بجاءِ برف جي سِرَ هوندي آهي!! هيءَ آهي ته اهڙو نه، بيروني عقل وارو به سينو داغ داغ رکندڙ آهي. ڇو ٿو پنهنجي قلم کي لغام چاڙهي لکي! جيڪو لکڻ جو ڪيس حق ٿو پهچي. حضور صلي الله عليه وسلم جي تاريخ سنڌيءَ ۾ لکي، عقل کي پنهنجو مقام ڏئي. هت ته بيپرده حسن ازليءَ جي تعريف جو معاملو آهي!...... تو جيڪو هيڏانهن اچڻ سان ڪيو. ”شنيده ڪي بود مانند ديده“. ڏاڍو الڪوهيم، ڇو جو اهڙا واقعات ٿيندائي گهٽ آهن. تون اليڪشنون لڙين، گهمندو وتين، سو آوڻ هت هن طرح رونق افروز ٿئين، تنهن تاريخ جو دورو ڦيرائي ڇڏيو! ڪاش! علي محمد شاهه حسام الدين شاهه وارا هجن ها. سندن موجودگي شرعاً ۽ حقيقتاً هئي، جو مان ڪي سندن انتظار ۽ خيال هو، تو کي بار بار لکندو رهيو آهيان، واڳڻ وڃي ويا. باطل شڪست ڪامل کاڌي، حق وارن جون خوشيون ۽ شادمانا ظاهري به ٿيا، ڇو نه ٿين ها، جڏهن عالم بالا ۾ هيڏو هنگامو هو، نبيءَ جي اولاد جي آمد، مظلوميت جي خاتمي تي. الله اڪبر! الله الصمد!! مير جعفر خان هن راز جو اظهار پنهنجي لفظن ۾ ڪيو، جنهن اندر ٺاري رکيو!! — محمد امين کوسو.

(٨٣)

١٩٦٦٠٥٠٩ع حضرت سيد اعظم! تو بابت منهنجا خيال، جيڪي توڏانهن لکجي اچن ٿا، تن جو پتو اٿيئي؟ تو واريءَ سنڌ ۾ نغما ۽ نعرا، ڪن بدبختان ازليءَ جي زبانن ۽ قلمن مان ”غيرن“ جا نڪري، ساريءَ سنڌ جي روح کي شرمائڻ جهڙا، چوطرف اوندهه انڌوڪار کي وڌيڪ اڻ قابل برداشت ڪندڙ بڻائين ٿا. آنهن جو جواب، هي رحماني تحريرون وجود نه وٺن ها، ته خدائي قهر ۽ غضب سنڌ تي نازل ٿئي ها. انتري بيخبري

Gul Hayat Institute

۽ نا شڪرگذاري!! رڳو عبادت گذاريون، شيطاني ڪارگذارين جو جواب نہ آهن.

روزا ۽ نمازون، ايءُ پڻ چڱو ڪم،
اوڪو ٻيو فهم، جنهن سان پسجي پرڪي!

اِن تاريڪيءَ جي ماحول کي زيرو زبر ڪندڙ هي رندانہ، عاشقانہ ۽ سرمستانہ گفتا، سنڌ جي عظمت، تو جي-ايم شاه،سيد اعظم، جي لاثاني وجود ۽ قربانين ڪري، قيامت تائين قائم ڪن ها! هن گهڙيءَ بہ سنڌ ئي پاڪستان جو نڪ آهي، ڇو جو تون ۽ حضرت فخرسنڌ و هند شيخ صاحب سنڌ ۾ آهيو! سنڌئي دنياي اسلام جي رهبريءَ ۽ احياي اسلام جو مرڪز آهي؛ پاڻ تائين محدود رکندڙ هي معاملا نہ آهن. سنهنجي هنن خيالات جي تبليغ توتي فرض عين آهي. هيءَ ڪا صوبي‌پرستي ڪانہ آهي. انساني عزت ۽ توقير جڏهن ختم ٿي وڃي تہ اهڙن طوفانن ۾، اُن وقت چراغِ خودشناسي ۽ حق گوئي و حق نمائي کو جلايون وينو هجي، تہ اهائي انسان جي وڏي ۽ عظمت جي نشاني آهي!

چوڌري خليق‌الزمان پارو تمغن وٺندڙن ۾ شامل هو. خانبهادر مولابخش ٽن ڪروڙن جي مشينري هٿ ڪرڻ جي خوشيءَ ۾ ڪپڙن ۾ نہ ٿو ماپي. گوڪ سندس لک هزار گناه معاف ٿي ويندا آهن، رڳو الهہ‌بخش جي پاءُ هجڻ جي چڱي ۾!

الهہ‌بخش بہ سنڌ جي گناهن کي ڍڪيندڙ چادر. تون بہ آخر منهنجيئي بيتابين جي گرفت سبب جناحي رونقون ۽ محفلون ٺوڪاري، سنڌ جي عظمت جو دائمي ثبوت بڻئين! حضرت شيخ قبلو!! سندس نالي ۾ئي آها بهار آهي، جنهن جو هميشه کان اڪيلي سر، بلا شرڪت غيري خوشہ چين رهڻ جو فخر ۽ امتياز رهيو اٿم.

تنهنجي آمد ۽ اُن سلسلي ۾ خرچ، سڀڪجهہ پيدا ڪري ڏيکاريندا آهن تہ تون روپيہ، دولت ۽ دين آڻيندڙ "مهمان" آهين!

Gul Hayat Institute

سڪندر خان اڳئين پيري نہ آيو، بهاني سازيءَ سبب، هاڻي
هڪ دعوت تي آيو تہ بندي ڪيس ڇيو تہ اهو درجو ڪو
ڪوشش سان تہ عطا نہ ٿيندو آهي، جو اڻن سالن جي نظربندين
ڏان سنڌ جو آفتاب عالمتاب آچو ٿئي، ۽ تسندس جلوو بذات خود
هِت هن ڳوٺ ۾ اچي، منهنجي ڪاشانہ جي ازلي ۽ ابدي
روشنيءَ جو سبب بڻي! مان ڪيس ڇيو تہ توڪي ايتري طاقت
هئي ڪان، جو انڪار تي قائم رهي سگهين. سو آئين ۽ آن
جاءِ تي اچي نياز ۽ نوڙت ڪرڻ تي مجبور ٿئين، جاتي سيد سونهارو
منهنجي عاجزين ڪي نوازڻ واسطي آيو هو. تنهنجي اچڻ، سڀني
جا واڇٽ وڃائي ڇڏيا. وڏو اعزاز آهي، وڏي ڪرم نوازي آهي،
اها جيڪا تو ڪئي؟ تون آيو ڪر. خرچن جي ضمني ڳالهين
ڪي ڪو ڏسبو آهي ڇا؟ خرچ ٿيندا رهن، ڇو نہ ٿين؟ پر خرچ
بجاءِ خود مقصود ڪونہ آهي، جو آن واسطي اصلي مقصد فوت
ڪجي. مقصد آهي تنهنجي هت آمد. هت اچي عارضي سڪونت
ڪرڻ ضروري مرحلو نظر اچي ٿو. "مسئلا" بيءَ طرح حل ٿيندا
نظر نٿا اچن. ٽپال وغيره جو بندوبست بہ هت، تہ آسمانن وارن
جي رونقن جي اضافي جو بندوبست بہ هت...... هيءُ اهو شهر
آهي، اهو ڳوٺ آهي، جاتي ڪنهن جي خوش قسمتي ان ڪي
گهلي ايندي آهي. وڏيون عظمتون برملا هت آهن.

تنهنجو خط تہ تو هت خدمت ڏني، بنهي جهانن جي
خلعت نہ آهي؟ ڪير، جو اهڙي انعام حاصل ڪرڻ لاءِ پيرَ نہ
سوريندو هوندو تو سميت......

— محمد امين کوسو.

(٨٤)

١٣-٥-١٩٦٦ع، حضرت سيد اعظم!

تو سان هڪ چڱي، ايماندار، فرض شناس، وطن ۽ ملت دوست
عملي جي ضرورت آهي.

سياسي اختلاف، بمعني محمد ايوب خان بادشاهہ اميرالمسلمين

جي يادگيري، بلڪل ترڪ ڪري ڇڏ. ڪس سمجهائڻ وارو
مانکون سواءِ ملٽو ڪونہ، مان ڪي پهچاڻڻ وارو نوز. تنهنڪري
تنهنجي ۽ حضرت فخر سنڌ و هند جي عظمتن کان آءٌ بہ ائين
بيخبر، جيئن سنڌ جو احمق اخبارين!

تنهنجو وجود هڪ ڪرامت، هڪ معجزو آهي. انهيءَ
ڪري هر طرح جي محافظت فرض عين آهي.

منهنجيءَ ناتوان جسم کي پتو آهي تہ اڌ راتين جو
غم، غصي، ۽ ملاقاتن جي جذبن کي ڪيئن ڳوڙهن جي شڪل
ڏيئي، پنهنجي عاجزين ۽ گنهگارين سان ملائي، پنهنجي مولا
جي حضور ۾ سجدن ۾ پيش ڪندو هوس؟

انگريز حاڪمن جي محفلن ۾ ويندوئي آن ڪري هوس،
جو منهنجي دلي جذبات ۾ هيجان پيدا ٿئي. دل جو درد اهڙن
موقعن تي آخرين منزان تي هوندو هو. ڳوڙها طوفان بڻجي، اکين
کان ٻاهر نڪري، ساريءَ محفل کي زيروزبر ڪرڻ تي آماده
هوندا هئا. يعني سيد نظربندين ۾، سنڌ جي سرزمين تي
ههڙيون خوشيون!؟

تون درويشن جي اولاد، درويشن جي صبر جو نمائندو
آهين. منهنجو عشق عالم سوز هر وقت تہ قابو ۾ اچي نہ سگهندو
آهي. ڪاهي ڪاهي ڪائي ۽ ڪنهن هنڌ، جو هيڏن سالن ۾
ڀڙڪ ڪيئي اٿم، اُتي شعلا ڀڙڪندا نظر اچن ٿا. اهو سڀ
ڪجهہ منهنجيءَ گفتارن جو اثر اٿيئي پر، مان ٻين جو طواف
ڪندڙ ڪو نہ آهيان. سنڌ ۽ بلوچستان کي مرڪز بڻائي، ساري
هندستان جا چڪر ڪاٽيم. اهم رڳو آنهن هنڌن کي ئي ڇاڻم
۽ بڻايم. آهو بہ ڪن حدود قوانين جي ماتحت.

مسٽر جناح جو خاص چيلو تون. مقابلو توسان تہ هيم
ڪونہ، مسٽر جناح سان هيم ۽ اٿم. پر آن مقابلي لاءِ روحاني
لذتون توکان ۽ شيخ صاحب کان پئي ورتم......مان جو ضد
ڪري نہ بيهان ها، تہ تون تہ فيلڊ مارشل محمد ايوب خان کان

به وڏيڪ فيلڊ مارشل ٻٽيو بيٺو هجين ها اڄ! برابر تون سنڌ جو محسن، پر اهو محسن ورايو ڪنهن جي آهن ۽ زارين؟

فضوليات چاڻ، بيهودگي سمجهه، اهو ڪجهه جيڪو سيد اعظم جي اردگرد سنڌ ۾ چڪر نٿو ڪاٽي!

ملڪ ۽ وطن جي عظمت جو پاسبان، امت محمديه جي دوباره اوج ۽ ترقيءَ جو آئيندو، اهو مان وارو سيد اعظم بيروني ۽ خارجي مقابله آرائين جي منزلن کان هاڻي گهٽوئي مٿي ٿي ويو آهي......مان مصنوعي ۽ هٺ جو ڏهيل معتبرين ۾ ڪارروائين جو قائل نه هوندو آهيان. يزيد به هٺ جو ڏهيل، مصنوعي معتبر هو، حضرت امام جي مقابلي ۾! پير علي محمد شاه واري جمهوريت نه يزيد سان هئي. آمريت يعني شخص واحد جي حڪمراني ۾ برتري حضرت امام وٽ هئي! جمهور جو گڏهه ٻڌجي پوي ته هڪ شخص انساني عقل وارو سو به آنهن سان شامل ٿي وڃي، اهو ممڪن ٿي نه آهي. سو تاريخ انسانيت ۾ خون خرابا نه ٿيا، پر مختصر انسانن قتل ٿيڻ قبول ڪيو، گڏهه ٿيڻ نه قبوليائون.

نيپولين اعظم- عجيب متضاد رايا آهن هن مرد عظيم بابت آدمين جا، پر هيو ته انسان! قيد ۾، بيڪسيءَ جي حالتن ۾ مرڻ قبوليائين، گڏهه ٿي تخت ني نه رهيو. فريڊرڪ جي قبر تي ڪيس فريڊرڪ جي تلوار ٿي ڏنائون. چيائين "ته مان کي پنهنجي تلوار ڪانه آهي ڇا، جو فريڊرڪ جي تلوار وٺان؟" انسان هو گڏهن جي مجموعي ۾، قيد ۾ مئو، گڏهن جو تابع نه ٿيو!

حياتي انسان جي مختصر، ڪم اٿاهه. تو جيڪو ڪيو آهي، سو سنڌ کي تباهيءَ کان بچائي رکندو. پر آهه! اڄوڪا بيخبر سنڌي، انهن کا پيٽ، انهن کو پتو، انهن کو احساس؟ هي مان واريون تحريرون به نه وجود وٺن ها، ته الله جي فرشتن جي غيض و غضب جا نشانا بنجي وڃن ها!

Gul Hayat Institute

ڪراچيءَ جي هڪ ڪنڊ ۾، عمر ساري اسلام جي برتريءَ ۽ مسلمانن جي آزاديءَ واسطي حرڪت ۾ ايندڙ بدن جو مالڪ شيخ صاحب بيمار آهي، جنهن جي ڪري ئي انگريز شهنشاهيت کي وڏي ۾ وڏو ڌڪو آيو. پر اُتس ڪنهن کي ڄاڻ؟ ٻئي طرف "زنده باد" جا نعرا ڳڌهن ۽ ڪتن لاءِ ٻڌڻ ۾ اچن ٿا. هاءِ ڙي سنڌڙي! تو کي پنهنجن محسنن جو احساس ئي نہ رهيو. شيخ صاحب جي جُتين جي جيڪا مٽي آهي، سا بہ مسلمان حڪمرانن (ساريءَ دنيا جي) ڪاڻ ڪروڙ ين دفعا مٿي آهي. عظمتون تہ هن مڏن جي پڃري جون ڪو محسوس ڪري! عقل چرخ ٿيو وڃي.

تو پاڻ کي جهوري وڪيو، پر سنڌ ۾ رُنس ڪان ميس نہ ٿي. بظاهر پڙهيل آهن. سُوٽ ۽ نيڪٽاءِ بہ ساڻ اٿن. دنيا جي ملڪن جو اپياس ڪرڻ بہ ويندا.

خر عيسي اگر بہ مڪہ رود هنوز خر باشد!

الفاظ پورا آهن يا ڪين، مثال اڻين ئي آهي.

سيد اعظم جي ايم سيد هت، هي هليا آهن دنيا جي ڏسڻ ۽ اپياس ڪرڻ لاءِ! اهي پڙهيل ڇئبا؟ محقق ڇئبا؟ تاريخدان ڇئبا؟ انساني تاريخ جي فلسفي جا ڄاڻو ڇئبا؟ انساني تاريخ جا هاڻوڪا زرين باب تہ سن جي نظربنديءَ ۾ لکجي ويا ۽ صفحي جو پيو اڌ سول اسپتال جي سامهون، برهمو مندر ۾ رهندڙ مرد مومن پنهنجي ئي استغنا سان لکندو رهيو!

هي منهنجون تحريرون بہ نہ هجن ها تہ ثبوت ڪاٿئون آڻجي ها، تہ ڪتن ۽ ڳڌهن جي بادشاهيءَ جي دور ۾ انسانيت جو سبق ڏيندڙ بہ موجود هئا. خير! ائين بہ ٿيندو آيو آهي، حق جي واسطي هيڏا ڪشالا، تن کي رڳو احساس ئي ڪونہ!

بسوخت عقل زحيرت ڪہ اين چہ بوالعجبي ست!

هاڻي اچجي تنهنجي پروگرام تي:

تون ڪڏهن ٿو اچين؟

Gul Hayat Institute

تنهنجا ڪتاب ڪڏهن تائين شايع ٿين؟ ايتري دير ڇو؟ ڇو نہ ٿو اسٽاف ۾ اضافو ڪيو وڃي؟ ڇو نہ ٿو بندوبست مزيد ڪيو وڃي؟ — محمد امين کوسو.

(۸۵)

عزيزآباد، انڙواہ،

۱۹۶۶-۵-۱۳ع. حضرت سيد اعظم! آهين ئي هن دور جو مرد عظيم ٿوَن. توکي ڪاٿون نہ ورايو اٿم. ڪاٿي الڪشن ڪاميٽيون، اليڪشن ڪاميٽيون ليگ جي جلسن جا ڀلا- ڪاٿي خادم رسول، سيد اعظم، جي.ايم سيد؟

ببين تفاوت راہ ڪ است ڪُجا تا بڪجا!

عشق ۽ محبت وارن جا حملائي ائين ٿيندا آيا آهن. تون ”ليگ“ هجين ها، تہ حيف هجي ها منهجي جذبي دل کي! ......حضرت مولانا ابوالڪلام جي خطن ۾ ڪاٿي ايندو آهي تہ ”پوءِ مان پنهنجي اشغال ۾ ڀڏي ويس.“ اهي اشغال ڇا آهن؟ ذڪر و فڪر، مراقبو ۽ دل جو محاسبو! سنڌس قبر تي توکي ۽ شيخ صاحب کي وٺي وڃڻ بہ وڏوئي ڪم آهي. ”سرمد“ جو پاڙيسري آهي. دل سرمدي، ظاهري نمونو اور، صفا صاحب درد هو. ملندوئي ڀاڪر پائي هو! هاڻي ئي تنهنجي نظربنديءَ تي دل داغدار جي زخمن جي وهڻ وقت سنڌس اصلي دردمنديءَ جو احساس جاڳيو!

چيئن اسان جو سيد علي محمد شاہ راشدي. ڀاهريون عمل تہ ڏسينس! شيطان کي شهہ ڏنيون بيٺو آهي. پر دل ڏاڍي نرم اٿس. سنڌ جي ڪل لاهڻ تي آيو تہ جيئري ڪل لاهي رکيائين ۽ مير غلام عليءَ ڀاري تي ظلم ڪرڻ کان ڪين ڪٿو. هاڻي جڏهن آدميءَ تي شيطان سوار ٿي ويهندو آهي تہ ائين ڪري ڏيکاريندو آهي. سنڌ لاءِ تہ هن شمر کان بہ وڏيڪ لرزہ اندام ڪڏو ڪم ڪيو، پر لکندو جو آهي ڪڏهن دردوندن کي کي محظوظ ڪندڙ ڳالهيون، تہ بخشجي وڃي.

Gul Hayat Institute

اچوڪيءَ "جنگ" ۾ جتين چورائڻ جو بيان فرمايو اٿس. پاڪستان اندر حڪومتن جا چور وسري ويس، هيءَ يار هلبو آهي جتي چورن جي استهزا ڪرڻ. جتي چور ته لک ڪروڙ دفعه حڪومتي چورن کان معزز آهن، جو پين جو سردار ته نتا چورائين. جي ڪو اٺين نه چوي ۽ مڃي، ته ان کي جيل ۾ ته ڪونه ٿا موڪلين. چورن جي برادريءَ ۾ "جتي - چور"، حڪومت جي چورن کان يقيناً معزز، محترم ۽ باوقار آهن. ڇو جو انهن آدمين جا حق ڪونه چورايا، محض جتي چورايائون.

—محمد امين کوسو.

(٨٦)

١٤-٥-١٩٦٦ع: حضرت سيد اعظم!

السلام عليڪم. تنهنجو هت اسان وٽ اچي قيام پذير ٿيڻ، هڪ ضروري ۽ اشد ضروري مرحلو نظر اچي رهيو آهي.

منهنجي ننڍي ڀائٽي ڪنون خان (عبدالسميع) (اهو منهنجي چاچي جو نالو آهي ۽ سندس پڙ نانو آهي) ڪلهه جمعي جي ڏينهن نماز پڙهڻ کان اڳ، مان کي ورايو ته جي-ايم-سيد جو اهو خط پڙهي ٻڌاءِ، جنهن ۾ اسان کي "گرانٽڙيون ۽ پيار رسن" لکيو اٿس. مان چيو "نماز پڙهون." مان سان گڏجي مسجد ۾ هليو. اتان نماز کان پوءِ وري گڏجي آيو. ايتري تائين جند نه ڇڏيائين، جيستائين اهو سانگيو خط کيس پڙهي ٻڌايم ۽ گرانٽڙيون به پاتيم. ان تي خوش ٿي ڪاڻ لڳو. مان کي پروڪيءَ ۾ چيائين، "هاڻي خط بند ڪري رک." هن معصوم ان وچ ۾ اٺ ڏهه ڀيرا انهيءَ خط جو ذڪر ڪيو آهي. هيءُ انس ڪو هتان جو هجي ته ان کي ماڻي ۽ توري سگهجي. وڏو معاملو آهي اهو - سو تنهنجو هت رهڻ ئي هڪ معين مقصد رکي ٿو. تون ڊڄ نه - تنهنجو هت اچڻ روپيا، پيسا مان کي ڏيندو. مان تي هرگز هرگز بار زماني جي معنيٰ ۾ نه ٿيندو. خرچ پيدا ڪندڙ جو ايندو ته خرچ به ضرور ٿيندا.

Gul Hayat Institute

ابي مرحوم جو فرمان تہ توکي پڙايم، ”وڃي آئي هت وهائيتس“ تہ بايت چيائين. پهريون ٿي پيرو آهي، جو ابي مرحوم جو روح مخاطب نظر آيو. مان کي انديشو رکيو اهو آهي تہ متان کي چغلخور توتي غلط چغليون نہ هڻن. صحيح ڳالهہ کو چائي ۽ چوري تہ پوءِ غنيمت آهي. ڇو جو تو ۽ پاڪستان جي حڪومت ۾ جيڪو رشتو آهي، سو ظاهر آهي. اڄ مسٽر جناح ٻئي جهان مان تنهنجي وجود ڪري فرحت ۽ لذت محسوس ڪري ٿو. ڪيس ڏوهہ ڏيوٿي ڪونہ، ڇو جو هن جي ذهن ۽ قلب جي ساخت ۾ ايماني لذتون اڄن ڪٿان ها؟ نہ تعليم اها، نہ پيدائش اها، نہ ماحول آهو، البت ديکا ديکي جيڪو حاصل ڪيائين ۽ مسلمانن جي بات ڪيائين، تنهن ڪيس ”اعراف“ ڏياريو.

پنديخانا تہ پارن لاءِ ضروري ٿي هوندا آهن، نہ تہ معاملو ٻئي ڪيئن؟ سو معاملو ٻنجي چڪو، ڏسين ٿو؟ آهين ٿي موجوده حڪومتن ۽ حاڪمن جو ابو ڏاڏو (تون پاڪستان نہ ٿاهين ها تہ هي حڪمران ڪيئن ٿين ها؟) پر سندن هم مشرب نہ آهين، تون عشق و محبت جون رمزون کوليندڙ ۽ رازن جو افشا ڪندڙ، تون آنهن ”مہر“ ۽ آنهن ”منجهان“ نہ پيو ٿهين. قدرت توکي سختين ۽ تڪليفن ۾ خود آنهن پيغمبرن جي هٿان وجهرايو، جن جو ظاهري خالق، زماني جي اوڄن جو، تون آهين. سو اها منزل تو ڪاني.

اسان وٽ هت بہ توکي گهڙيون گذارڻيون آهن. محفلون ۽ رونقون تنهنجي ذات سان پڌل آهن، سي تہ لڳنديون. تون پاڻ ٿي هڪ انجمن، هڪ محفل آهين.

حضرت شيخ صاحب اڄن بہ زهي قسمت!

— محمد امين کوسو.

(٨٧)

١٦-٥-١٩٦٦ع، حضرت سيد اعظم، جي-ايم سيد!

السلام عليڪم. تنهنجي ڀالي ۾ جو ڪيف و سرور،

Gul Hayat Institute

حيات آفريني ۽ انقلاب انگيزي، هنن رحماني خطوط پيدا ڪئي آهي، آنهن جي ترويج ۽ تبليغ جو پورو اهتمام ٿي سگهي ها، ته هن خطئہ سنڌ جي فضا ئي ٻي ٿي وڃي ها.......

انسان جيڪي پڙندو آهي، ڪندو ڏسندو آهي، آن کان متاثر ٿيندو آهي. هڪ وقت هو، جو ضرورت سبب ڪن چڱن ٻه مسٽر جناح جون تعريفون ڪيون. نتيجو اهو نڪتو جو ساري ملڪ جي هڪ چڱي چوکي حصي کي اسان آدمي ذهني پستيءَ جي هن رو کان بچائي نه سگهياسي. خود تون آن پروپيگنڊا ۽ عام ذهنيت ۾ وهي وئين ۽ مان مسڪين جون عاجزيون آن وقت بيڪار ويئون.

تعليم ۽ تربيت، تحرير ۽ واعظ جي ذريعي، آن کري ضروري حصو آهي انسان کي سيکارڻ جو.

”سيد اعظم“، سنڌين کي ڪنهن پڙهايو، جو پڙهن ! يا ته مسٽر جناح جون تعريفون هيون، يا خود سنڌس ۽ سنڌس پارن جي عتاب هيٺ اچي وئين. هاڻي تنهنجي وجود سان هن واديءَ جو بقاءُ ڳنڍي ڇڏيو اٿم. هر سياسي قيدي ۽ نظر بند جي قسمت ۾ اهو نه ايندو آهي، يا آيو آهي، جيڪي قدرت توکي نصيب ڪيو آهي. عجيب معاملو آهي ته جنهن شيءِ ۽ تحريڪ جي ذريعي سنڌ کي تو نقصان پهچايو، خود توکان ئي قدرت آن جي آبتڙ ڪم وتي، سنڌ کي سنوارڻ جو رستو معين فرمايو آهي. هي منهنجون تحريرون اِن ڪري قدرت جو آواز آهن. هي چورايل ۽ حڪم ڪيل گفتا آهن. آنهن ۾ جي مفهوم ۽ مطالب اچي وڃن ٿا، تن جو پرچار توتي فرض آهي.

باقي هت هن ڳوٺ ۾ منهنجي نوازش جو بندوبست، سو ته منزل مقصود تي پهچڻ جو ذريعو آهي، آن کان سواءِ ڪجهہ حاصل ٿي نه سگهندو. هيءُ بندوبست ٻه قدرت طرفان ٿيل آهي. ائين نه ڪندين ته غلطيون سرزد ٿينديون، جيئن تو سان سنڌ کي نه ڳنڍيو ته سنڌ جي ستياناس ٿي ويندي !

Gul Hayat Institute

— محمد امين کوسو.

(۸۸)

۱۸-۰۵-۱۹۶۶ع. حضرت سيد اعظم! ڪڏهن تو اچين؟
پروگرام ظاهر و برملا واچڻ، وچائڻ واسطي ظاهر ڪري، آيو ڪر!
:......شيطاني ۽ طاغوتي طاقتون هن حق جي آمد رفت جي ڏيڏڀي
سبب لرزي ۾ آهن!:......

پير سائين علي محمد شاه راشديءَ جو تازو قصيدو، ڏيگال-فرانس بابت پڙهيم. الفاظ و معانيءَ جو غلط استعمال! هت، هن مقدس وادي (سنڌ) ۾ چوطرف چوڌار تاريڪي، پر مرد خدا جاءِ ڪمزور بدن سان (هڪ ته عمر جي انتهائي حصن تي وڃي پهتو آهي)، انهيءَ تاريڪيءَ جي پردن کي چاڪ ڪري، آزادي و حريت جو ڏيئو ٻارين ٿا — شيخ صاحب ۽ تون— انهيءَ واقعي طرف اشارو به نوڪ قلم تي نٿو اچي. ڏيگال، هڪ آزاد ملڪ، آزاد فوج، پنهنجي ئي ماحول ۽ يورپ وارن جي همعصرن سان انهيءَ آزاد ملڪ جي ڳالهه، آزاد فوج جي ناليءَ تي ڪري ٿو، ته هيڏو سارو قصيدو بصدق و حسن ظن سپرد قلم ٿئي ٿو. هاڻي جي ايم-سيد جو تذڪرو نه ڪو پڙهندڙ ۽ نه ڪنهن جي ذهن ۾ انهيءَ عظمت جو احساس ئي پيدا ٿيندو، جڏهن ته ڏيگال جي وقت ۾ هت هيونئي ڪو ڪونه، محض ڏيگال ئي هيو، جنهن بابت لکجي ها! هن وقت هزارين نوجوان تعليم وٺي رهيا آهن. انهن جي ذهنن اڳيان سنڌ جي خودداريءَ ۽ خود اعتماديءَ جو ڪو مثال پيش ئي نه ڪيو ويندو، ته اهي ڪيئن ۽ ڪاٿئون سکندا؟ سنڌ، هن دور جو اهم ترين ملڪ آهي. پر ان جي اهميت جي نمائندگي ٿيندي ڪيئن، جڏهن بهترين صاحب قلم بغير ڪنهن ضروري سببن جي سنڌ جو نالوئي نه وٺندا؟ ڏسين ٿو، هر موقعي ۽ محل تي تنهجي ڪاوشن ۽ همتن جي ضرورت آهي. ادب ۽ تاريخ جيڪا تيار ڪئي پيئي وڃي، انهن مڙني محاذن تي تنهجي توجهه جي ضرورت آهي.

اخبارن ۽ انبار خرافات جالڪجي، آدمين جي ذهنن جي تباهيءَ واسطي تيار ٿين ٿا، اخبارون، رسالا، ڪتاب، سڀ ڇا آهن؟ دلين ۽ ذهنن تي ڪارنهن جا پردا! اهو جڏهن ”علم“ ٿيو، ته باقي ”جهل“ الائجي ڇا جو نالو آهي؟

قضا هرطرف هر طرح اونداهي آهي، آن اونداهيءَ قضا ۾ روشنيءَ جا ڪرڻا رڳو سنڌ جي مقدس سرزمين ۾ موجود آهن. ظاهري شڪل ۾ يعني دنيوي اعتبار کان آهي ڪرڻا نڪري ٿي ”سن شريف“ کان سگهن ٿا، جن سان هن اونده انڌوڪار کي ختم ڪرڻ جو ارادو ڪيان ٿو، منهنجي ارادي ۽ عزم ۾ محض شاعري آهي يا حقيقت آهي، آن بابت ڪنهن ٻئي جو، خود تنهنجو، اختلاف مان ڪي ڇا ڪري سگهندو؟ جي توکي منهنجي ڪا واهر ڪرڻي آهي ته ڪندو ڪر، نه ته خير! ٿورا ڪم، صلاحن ۽ مشورن جي دير سهي نه سگهندا آهن. هڪ هڪ گهڙي قيمتي هوندي آهي، ڇوجو آن سان واسطو ٿي آن فرد واحد جي حياتيءَ جي گهڙين ڪي آهي.

صحبت سپيريان جي، ايءُ پڻ چڱو هاڃ،
قضا ڪج نماز، وقت ورائڻ ويڇهڙو.

نٿو احساس ڪري سگهين، ته پنهنجو پاڻ ڇاڻ. مان ڪي ته ڇوٽو آهي، سو چوندو رهندس، لکندو رهندس...... - محمد امين کوسو.

(٨٩)

١٩٦٦.٥.١٩ع. حضرت سيداعظم، جي-ايم سيد! توهان ٿي ”شاهه اعظم“ آهين. تنهنجي آمد، الله اڪبر! ڪجهه ته احساس خود پاڻ ۾ پيدا ڪر، هت هن گوٺ ۾ جڏهن بهشت برين جون رونقون پيدا ڪري وجهي ٿي، ته هي دنيا وارا ڇا آهن؟ اهو ڪوڙ نه آهي، افسانو نه آهي، مبالغو نه آهي، اڻ ڏٺل واقعو بيان نٿو ڪريان! پيا ٿا ڏسن، ته آن جي معنيٰ ته مان ۾ ڏٺل واقعو بيان نه ڪريان. ڪاوڙ جو سبب آهي، نه غصي جو. تقريباً ٻارهن هزار کن هن ”محفل مهدي“ جي اهتمام ۾ خرچ

Gul Hayat Institute

ٿيو، ۽ جيڪي آن جي عيوض آيو، آهو تون نه ڳڻيندين. ڇو جو ظاهري اکيون آن کي ڏسڻ لاءِ تيار نه آهن، پر تون ته باطن جي نگاهه رکين ٿو. مان ڪان سستيون ٿيون آهن! نه ته هڪ نئون شهر آباد ڪري توکي ڏيکاريان ها! ڪير جو تنهجي استقبال لاءِ نه اچي ها؟........ "شاهه اعظم" جي آمد؟ ڪيڏو نه اعزاز آهي، رشڪ ته اِن درجي تي خود تُون بس ڪر! اهو چاهه جو مسٽر جناح آيو يا پيو ڪو آيو ته مٽرس آڪڙجي وياءِ شاهه اعظم، جي-ايم سيد نظربندين ڪان پوءِ آئي ڏيکارين ها ته توکي به مڃيان ها. الله منهنجي قسمت ڏاهي ٿو، ته توکي به خيال پون ٿا ته توکان ته ساري زندگيءَ ۾ اهڙو ڪم ٿيو ڪونه. ڪوا، ڇبرا، آلو، ڪيڙا ڪوڙا يا خرَ ڇٽن ڪنن وارا، تن جا استقبال پڻي تو ڪيا.

هت اهو آيو ۽ وري ايندو، الله ڪندو، جنهن جي آمد تي ملائڪن جي محفلن ۾ مبارڪباديون ٿيون. ـ محمدامين کوسو.

(۹۰)

۰ ۱۹۶۶۰۵۰۲ع. حضرت سيد اعظم، جي-ايم سيد صاحب!

ڪيڏيون به سيد علي محمد شاهه ڏيڪالن جون تعريفون ڪري، آن جي مقابلي ۾ هڪ ضعيف بدن سيدزادي، جي-ايم شاهه، جون سرزمين سنڌ واسطي ڪوشش جو تجزيو ڪبو، ته زمين و آسمان جو فرق نظر ايندو. جي بنيادي طرح سيد ۽ پين جي ذهني ساخت ۾ ڪو فرق ڪونه آهي، ته هي به ڇونه پين جيان زندگيءَ جا مزا ماڻي ها؟ زندگيءَ جا حقيقي مزا ته بيشڪ هن ماڻيا، جو پاڻ کي پين جيان پيٽ جي خاطر ذليل نه ڪيائين. ڪٿن سان ڪتو ٿيڻ ـ توبه!

جي-ايم سيد جي بنيادي خصوصيت اها آهي، جو سندس

جي-ايم سيد جي بنيادي خصوصيت اها آهي، جو سندس

ضمير ۾ اسلامي شان و شوڪت جو احساس ۽ جذبو موجود آهي. سنڌين کي حب الوطنيءَ جو عملي نمونو ڪري ڏيکاريائين.

وري هن مرد عظيم، حضرت فخر سنڌ و هند شيخ عبدالمجيد

Gul Hayat Institute

جو معاملو ونو. عمر آخرين ايامن تائين اچي پهتي آهي، خردي ۽ خودداريءَ جو جذبو معراج تي!

ٻنهي سان محبت ۽ نياز مندي پنهنجي انتهائي عروج تائين ۽ جو شرف هن ٻندي عاجز مسڪين کي آهي...... منهنجو اهو پڪو يقين آهي تہ توکان ۽ تنهنجي تالي کان قدرت کي وڏي ۾ وڏو ڪم مان مسڪين جي ذريعي سان ونٿو آهي. تون پاڻ هڪ محفل، هڪ انجمن آهين. ڪراچي تو وٽ ڇو نہ اچي، جو تون ڪراچيءَ پيو وڃين. "سيوا ڪام" ۾ ڪاندي مهراج رهندو هو، دنيا جهان جا ڪيس ڏسندڙ آڏي ٿي ايندا هئا.

هندستان ۾ امن و امان، سک ۽ سانت ابتدائي اسلامي جهنڊي جي پناهہ سبب! اسلام جو جهنڊو، جي کهڙي خان جي هٿ ۾ ڏيو تہ رڳو صبح جو سويري قرآن پاڪ جي تلاوت ڪري، سارو ڏينهن رويين گڏ ڪرڻ جا سوداءَ لهندو...... غير ضروري، فضول، وقتي ۽ هنگامي ڳالهيون توکي جيئن متوجهہ نہ ڪن، مان توکي تنهنجي ٿي عظيم الشان زندگيءَ جو قائل ڪرڻ تو گهران! اچوڪي ملڪي تاريخ ۾ تو ۽ مان پورو پورو حصو ورتو آهي. تنهنجو نمونو پوءِ يڪسوئيءَ جو ٿي سگهي ٿو، منهنجي وابستگين جو دامن تہ ڦهليل هو. انگريز عملدار، سر غلام حسين، مسٽر جناح ۽ ليگ جا پيا وڏا ليڊر، توکان ۽ شيخ صاحب کان علاوہ مان کي سڃاڻندا هئا. مان چئي سگهان ٿو تہ داخلي طرح سنڌ ٿي اهم ۽ فيصلي ڪن حصو هندستان جي آزاديءَ آڻڻ ۾ ورتو آهي، الهہ بخش جي قربانين سبب ــــ ۽ الهہ بخش سان بيڪ وقت تنهنجو ۽ منهنجو گهري ۾ گهرو واسطو رهيو آهي ۽ هاڻي بہ موجود آهي، جو الهہ بخش سان سينو سيني سان ملائي، تون مان سينہ و دامن چاڪ طرف وڌي سگهئين! تنهنجو هٿ رهڻ، ڇا چئجي؟ هڪ مڪمل تصوير آهي!

آ مليں گے سينہ چاڪانِ چمن سے سينہ چاڪ"

Gul Hayat Institute

اسرو تساهل هوڙن عالمگير واقعات کي مرتب ڪندڙ ڪن
۾ نه ڪيو آهي. تون ڇو اوچتو اچين ۽ وڃين؟ واضح پروگرام
ئي تنهنجي هٿ آمد آهي. سچ جو ايرندو ته ڪورلهيون ۽
ڪارا ڪٿي پيهندو، ته لڪي سگهندو؟ خرچ و اخراجات ضمني
معاملا آهن. انهن ڪني ڪا ايڏي اهميت ڏني آهي ڇا؟ ٿيندا
۽ آهن، نه به ٿيندا آهن پنهي صورتن ۾ ڪنهن خاص فڪر جي
ڪهڙي حاجت؟ تنهنجي آمد محض حساب وڪتابن ڪري رُڪجي
وڃي، ڇو؟ گهڻو ڪجهه هن آمد رفت جو محتاج آهي. هيڏو سارو
واقعو، تنهن کي پنهنجي بد قسمتين ڪري هاڻوڪي سنڌين نه ڏٺو ۽
نه محسوس ڪيو! انهن کي تون صاحبِ ذوق سليم چوندين؟
هر لحاظ ڪان حسن و جمال هن تنهنجي آمد سببِ آسمان ڪان
مٿي وڃي، پکڙجي ويو— ڪو شاعر صاحب ذوق آهي ڪاٿي،
جو لکي ها؟ — محمد امين ڪوسو.
عزيز آباد، انڙواه،

(۹۱)

۲۱-۵-۱۹۶۶ع. حضرت سيداعظم، جي-ايم-سيد صاحب!
السلام عليڪم- انسانيت جا وڏا وڏا معاملا تو سان متعلق
ڪري رکيا اٿم. تنهنجو متوجهه ٿيڻ ۽ انهن جو حل ٿي وڃڻ!
هزارين لکين بيتابيون مان مسڪين گنهگار جهڙن اِن توجهه
تنهنجي سان ڳنڍيل آهن. ڪيترا هزار دفعا "آهه! هاءِ هاءِ!"
منهنجي دل سوخته ڪان نڪري، زبان ڪان ظاهر ٿينديون رهيون
آهن. اهي آهون ۽ دانهون مان گنهگار جهڙن هڪ "مقام" رکن
ٿيون. اهي رائگان نه وڃن، ان ڪري توکي ئي واهر ۽ امداد
لاءِ سڏيان ٿو.

وادي‌ءِ عشق بسي دور و دراز است ولي
طي شود جاده صد ساله به آهي گاهي!

خدا پرستي ۽ خدا مستي‌ءَ جو رواج ئي وڃي ڪن
ڪن ۾ محدود ٿيو، پاهر و برملا شيطان جي گرم بازاري
آهي. دنيا هڪ وحدت بڻجي رهي آهي. ويچا ۽ فاصلا گهٽ

ٿيندا ٿا وڃن. سڀ يڪرنگيءَ ۾ رڱبا وڃن ٿا، يعني نسل، مذهب ۽ جغرافيائي فاصلا گهٽ ٿيندا ٿا وڃن. هر هنڌ، هر مقام تي انسان شيطان جو ايجنٽ ٿيندو ٿو وڃي. فرق آهي ته رڳو ڏگرين جو! جيڪو ماسڪو ۾ سوئي دهليءَ ۾، جيڪو دهليءَ ۾ سوئي لاهور ۾، جيڪو لاهور ۾ سوئي لنڊن ۾، جيڪو لنڊن ۾ سوئي پئرس ۾ — فرق آهي ته رڳو نمونن ۽ طريقن ۾ آهي!

مان انفرادي گنهگاريءَ کي ايترو جُرم ڪاٿي قرار ڏيندو آهيان. پاڻ ڪهڙو نيڪوڪار آهيان؟ مان اجتماعي خرابين ۽ بربادين جي اُڻن ۽ عقيدن جو ذڪر ڪريان ٿو. اُئين تحقيق آهي ته انهيءَ شيطاني چار جي مقابلي ۾ هر هنڌ ڪي نفوس نيڪ موجود هوندا، نه پر آهن. انهن نيڪ نفوس جي ڪري ئي دنيا اڃا درهم برهم نه ٿي آهي. انهن جي بدولت ئي اڃا قيامت برپا نه ٿي آهي. ورنه الله جي غضب و قهر کي حرڪت ۾ اچڻ جي هاڻي دير بلڪل ڪانه آهي.

اهي شيطان جا ايجنٽ، ڪهڙي به مذهب جو نالو وٺن، ڪهڙيءَ به قوم ۽ ملڪ جي جغرافيائي حڪومت جو جهنڊو جهولائين، سڀ "هڪ" آهن. انهيءَ شيطاني اتحاد ۽ وحدت کي زير و زبر ڪرڻ جي ارادن ۽ انقلابي ڪوشش جو پيو نالو آهي "عبيداللهي سياست ۽ حڪمت عملي"! جنهن کي منهنجي مٺڙي سائين محبوب پسرچونڊي شريف واري جي مڪمل تائيد آهي.... مان ڇا به آکيان، منهنجي دل ناتوان هنن پنهي بزرگن جي سهاري هيٺ عظيم الشان عزائم جي مرڪز آهي. منهنجي فڪر ۾ جيڪا تنظيم آهي، تنهن کي ڪو به ماءُ جو پٽ هاڻي اکاڙڻ جي طاقت نٿو رکي. منهنجي نگاهه پرسوز هر گهڙيءَ، هر لحظي آڻندي آهي، ته توتي ئي پوندي آهي

هي ظاهري حرڪتن جو پابند انقلاب نه آهي. پهريائين فڪر ۽ ذهن صاف ٿين، ته ميدان عمل سر ڪرڻ آسان آهي.

آن آساني ۽ جو سبب ٿي بظاهر تون آهين .

هيڏا سارا معاملا جڏهن توسان وابسته ، ته تون هن طرف نه ايندين ، ٻئي طرف ويندو رهندين ، ته مسئلن جو حل ته پيدا ڪونه ٿيندو . تحريڪون ۽ ڪوششون شيطان جون ، حڪومتون ۽ نظام شيطان جا ته ھر هنڌ مضبوط شڪل ۾ آهن . انسان ذات جو صحيح صحيح اونو ۽ فڪر اڄ وقت ۾ رڳو هت آهي . آن فڪر جي بنياد عبيدالاهي عمل و جدوجهد جو نمونو آهي . نه ظاهري مادي انقلابين سان ڪو نڪر جو سوال اٿي ٿو . آهي هڪ ڪم ڪري رهيا آهن . آنهن سان الجهاءَ ته شيطان کي وڌيڪ مضبوط ڪندو . پر اهو ڪم يڪطرفو آهي ، محض ”مادي مظالم“ جو جواب آهي . ”مادي مظالم“ خود هڪ بيمار ، سڙيل ۽ ڪينئين ڪاڏل جهنمي ذهن ۽ فڪر تي ٻڌل ”نظام“ جا براه راست نتيجا آهن . ظاهر و باطن انقلاب ، انقلاب ٿي انقلاب ته ايندو ٿي دين رسول الله تي جيڪي پردا جهالت جا چڙهيل آهن ، آنهن جي چاڪ ڪرڻ سان !

نياز آگين
محمد امين کوسو

(٩٢)

٢٤-٥-١٩٦٦ع . حضرت سيد اعظم ، جي-ايم شاهه صاحب !

حضرت مولانا عبيدالله سنڌي رحه جي الهه بخش جي دور حڪومت ۾ آمد هت هڪ خواب نه حقيقت آهي . سندس مان مسڪين تي مهرباني ۽ شفقت به حقيقت ٿي آهي . مولانا دين محمد وفائي ۽ جهڙي محقق ، تاريخ جي فيلسوف جي مولانا سان نيازمندي بلڪ غلامي ۽ جي ڪمرڪشي پيهڻ به حقيقت آهي . توسان منهنجي نيازمندي به حقيقت آهي . خود توکي ليگ جي خطرناڪ سياسي ڪارڪردگين جي نتائج کان آگاهه ڪري ، آن سان سب واسطا ٽوڙڻ لاءِ آماده ڪرڻ به حقيقت آهي . وري تنهنجون نظربنديون ۽ حضرت شيخ صاحب تي ڪيس ۽ مقدما به حقيقتون

آهن. انهن حقائق جي پس منظر ۾ تون ۽ مان سنڌ سونهاريءَ جي بظاهر ”سجدي“ ۾ پيل حالتن کي ٺيڪ ڪرڻ ۽ سڌارڻ لاءِ اڃا بہ حياتيءَ ۾ آهيون. مان هن مسئلي کي تمام آسان بڻائي رکيو آهي. سڀ بار تنهنجي ”نالي“ مٿان اڇلائي، پاڻ رڳو ڳالهہ ٻولهہ ڪرڻ لاءِ فراغتون حاصل ڪيون اٿم.

تنهنجي تندرستيءَ جو خيال بہ تولاءِ جهاد تہ هنن خطن جي معنائن کي سنڌ اندر ڦهلائڻ بہ جهاد آهي.

سنڌ، ڪونئيو ملڪ ڪونہ آهي. سڀ کي اکين ۽ دل کان انڌا ڪونہ ٿا رهن، پر سنڌن اکين، دل ۽ مغز تي احمقائيءَ جا پردا چاڙهيا ويا آهن. پيا وڃي جهنم جي تري ۾ پون، هي سنڌي جن ۾ تون ۽ شيخ صاحب روشنيءَ جا منارا موجود آهيو، سي ڇو ٿا بيپرواهيون ۽ الغرضايون ڏيکاريو. آنهن کي تڏهن ڏوهہ ڏجي، جڏهن هنن جي ذهني پرداخت طرف ڪنهن توجهہ ڏنو هجي، آهي احمقائيءَ وارا پردا ڪنهن چاڪ ڪيا هجن! اخبارون، رسالا، سنيمائون، ادب سڀڪجهہ هڪ ئي رنگ ۾ رنگيل آهي. سو سڀ تہ ڪنهن کان سکن؟

اڄڪلهہ ڊپيل لفظن ۾، اشارن ۾ بہ نہ شيخ صاحب جو نالو ملندو نہ تنهنجو! سنڌ، ڪشمور کان ڪراچيءَ تائين هاٿوڪيون حدون اٿس. پر هي ملڪ شروع ٿي درياءِ سنڌ جي مُهن کان، پهاڙن جي چوٽيءَ کان ٿئي ٿو.

نہ گهبراهٽ سان ڪجهہ حاصل ٿيندو ۽ نہ وري جوش عمل خاليءَ سان ڪجهہ ممڪن آهي. سنجيده ۽ گران طبعيءَ سان، پنهنجي ٿي حالات جي مڪمل جائزي مطابق عملي پروگرام ڏاهيو، تہ سڀ ڪجهہ آسان ۽ ممڪن عملي شڪل وٺي بيهندو. اهو آن ڪري تہ حضرت شيخ صاحب ۽ تون آهيو! مان کي توسان ڳالهائڻ ۾ دقت پيش اچي ٿي، ڇاڪاڻ جو تنهنجو ذهن هڪ دفعو ليگ جي غلاظتن سان آلوده ٿي چڪو آهي. گندي ۾ گندي سياسي گروه سان ڦاهہ تہ ٿي سگهندو آهي، پر انهيءَ

Gul Hayat Institute

گروه (مسلم ليگ) سان شامل ٿجي، سوئي خرابيون اهڙيون پيدا ڪندو، جن جو ازالو گهڻي محنت ڪان پوءِ ٿي ٿي سگهندو. مان ڪان سبق وٺ، جيڪو پنهنجي محدود وسائل ڪي ليگ جي هيڏي سازي خرافات جي مقابلي ۾ آٿي چڪو آهي! آن وقت جي عملي جد و جهد کي هن دل ۾ ندوان ڪهڙي شڪل ڏني هئي، ڪاش ڪو آن تي غور ته ڪري! اهو پراڻو نه هاڻوڪي دور جو حقيقت سان پريل "قصو" آهي. ونجي حال کي، سو تون پنهنجي ذات ۾ سڀ ڪجهه آهين. تنهنجي ذريعي ڇا آهي جو نه ٿو ڪري سگهجي؟...... — محمد امين کوسو.

(۹۳)

۲۵-۵-۱۹۶۶ع. حضرت سيد اعظم!

پروفيسر براڻون، مشهور فارسي ۽ عربي دان جو واقعو آهي ته هن دنيا کي ٻن حصن ۾ ورهايو هو. هڪڙا آهي، جي فارسي ڄاڻن، ٻيا آهي جي فارسي نه ڄاڻن. جي فارسي نه ڄاڻن، سي ونس ڇٽ محض هوندا هئا. مان وٽ ۾ هاڻي سنڌ جا ٻه حصا آهن:

هڪ اها سنڌ، جيڪا توکي منهنجي ذريعي ڄاڻي، ٻي سنڌ، جيڪا تنهنجي نالي جي ڄاڻ هوندي به بيپرواهي ڏيکاري.

مان کي خوف رکو اهو هيو ته متان قضا ۽ قدر جا مالڪ توکي هٿ هن گوٺ تائين پهچڻ نه ڏين. هاڻي ڪو شڪ شبهي جو معاملو رهيو ٿي ڪونه. تون پاڻ پنهنجي قدم تي مضبوط رهه! توکي نه ڪو ڇاڙهيون ڏيئي ڦيرائي وڃي، اهو خيال اٿم!

تون هٿ پهتين. سڀ ڪجهه، جيڪو منهنجي ذهن ۽ دل ۾ هيو، سو ٿي ويو. مان کي حقائق کي پنهنجي پير علي محمد شاه راشديءَ وانگر موزڻ نه ايندو آهي. منهنجي نظر انسان جي تاريخ تي آهي، جيڪا انسان ٺاهي آهي. تنهنجو مان وٽ پهچي وڃڻ، ڪجهه محسوس ته ڪر! تصوف اسلام

جي ڇوڏهن سون ورهين جو نچوڙ آهي........

ـــ محمد امين کوسو

(۹۴)

۲۵-۵-۱۹۶۶ع. حضرت سيد اعظم، جي. ايم سيد!

السلام عليڪم ورحمة الله و برڪاته! تنهنجو مڪتوب گرامي ۲۳-۵-۱۹۶۶ع جو، سن شريف مان، ڪراچيءَ مان واپس اچڻ کان پوءِ جو لکيل پهتو. زهي عنايت! خط منجهند ڌاري ئي مليو هو. منهنجي ٻن معصوم ٻائٽين کي معلوم ٿيو ته تنهنجو خط آهي، ته پنهنجي سلامن پڙهڻ لاءِ بيتاب ٿي ويا. چوڻ لڳا ته پڙهي ٻڌاءِ سچو...! ننڍي ڪنون خان (عبدالسميع) چيو ته اڳيون به پڙهي ٻڌاءِ! سو اڳيون خط به کولي سورو پڙهيم........ هاڻي تنهنجي خط ۾ پهريائين تقاضا آهي، منهنجي فوٽي جي! فوٽو ڪاٿئون تيار ڪرايان؟ تنهنجي ۲۹ تاريخ حيدرآباد ۾ اچڻ جي تاريخ آهي، آتي اچي ڪو توسان گڏجي فوٽو ڪيائجي........

تو پٽي صاحب جي خط جو احوال ڏنو، ته هن توکي لکيو ته هن توتان بندش لهرائڻ جي ڪوشش ڪئي. شابش اٿس. باقي پڇيا ڪجيس ته بندش وڌي ڪنهن هئي؟ ڪيس ته پوءِ ڪو نه ڪو حق آهي، جو سنڌ جي ناسياري گهراڻي، زميندار ۽ سرڪرده جو پٽ آهي، پيا ٿيندا ڪير هئا، جو تو جي.ايم. شاهه تي بندشون وجهي رهيا هئا؟ افسوس پنهنجو قدر به نه ڄاتائون! پوءِ به غنيمت، جو پنهنجي ڪئي تي پڇتاءُ ته آيس. شال! ان تي [پٽو] قائم رهي. تو بلڪل ٺيڪ ڪيو، جو ڪيس پنهنجي زيارت ۽ ملاقات ڪرڻ جو وجهه ڏنو. پاڻ به خيرن سان ”سنڌ بدر“ آهي. اٿس ڪو آن جو احساس؟ سنڌي بڻائينس. سنڌي! آسمان تائين وڃي پهچي ٿو. ڪشمير کي ته آزاد ڪرائڻ جا واڪا ڪري ٿو، خود پاڻ پنهنجي صوبي ۾ ”آزاد“ آهي؟ پاڻ کي ته پهريائين آزادي وٺي ڏئي!........ اڄ ته آهي

سنڌي پهريائين پيدا ڪريون، جن جي لاءِ "سنڌ" ٻڌي ! سنڌي تہ فقط ٿي عدد۔ فخر سنڌ و هند شيخ صاحب، تون ۽ بنده !

تولاءِ ڪهڙو اعزاز جو آهـو ملڻ آيو. اعزاز انهيءَ لاءِ جيڪو سنڌ جي پاسبان سان ملي ٿو !....... ذوالفقار علي خان جي آواز ۾ يقيناً اثر هوندو. سنڌ جو سپوت ڳالهائي رهيو هو، جيتوڻيڪ سنڌ جي ماضيءَ ۽ حال کان يڪسر بي پرواهہ ٿي هجي. سلڇڻو نوجوان آهي. تربيت ۽ سکيا ڏنس تہ جيڪر سنڌ بہ سمجهي وڃي !........ تولاءِ پڻ ٿي صاحب جي ملاقات ۾ بہ احتياط لازمي آهي........

خانبهادر چاڪر خان مرحوم بابت ڪجهہ لکين، تہ منهنجي والد مرحوم سان سندس دوستي هئي. سندس ڪيترائي خطوط سان وٽان دستياب ٿي سگهندا، جي هن منهنجي والد مرحوم کي لکيا آهن. والد مرحوم هن ضلعي اندر ڪافي کان زياده حشمت ۽ ... ڀي وارو انسان ٿي گذريو آهي. سندس نالو تہ توکي ياد آهي ـ عبدالعزيز۔ منهنجي ڏاڏي جو نالو "امين خان" جنهن جو نالو سان تي رکيائين. منهنجو پڙ ڏاڏو ولي محمد، پروچڪيءَ ۾ "وليو خان" نالو منهنجو سير حيات خان. اهي سڀ هتي نالي وارا ٿي گذريا آهن. منهنجي والد جو ايترو تہ اثر رسوخ هوندو هو، جو منهنجي مشهور تاريخي اليڪشن ۾ هن سنئون سڌو چڙهي ڪنهن کي نہ وڃي ڇيو. يارن ۽ دوستن ڏانهن مختصر خط لکيائين، تہ منهنجو پٽ ان طرف اليڪشن تي آيل آهي، سندس مدد ڪريو. حضرت پير سائينءَ جون دعائون ۽ والد مرحوم جي دوستين يارين جو اثر هو، ۽ آخر ۾ علي محمد شاه راشديءَ ڪانگريس سميت ميدان اچي سر ڪيو. علي محمد شاه، حسام الدين شاه سان گڏ آيو هو. منهنجي والد کي چيائين، "چاچا ! توکي مبارڪ. تنهنجو پٽ ميمبر نہ ڪيم، تہ ڪٿي تي منهنجو نالو رکجانءِ !"۔ پوءِ جيڪي ڪنڊڪوٽ جي ميدانن ۾ هن تقريرون ڪيون، تن واڇٽ وڃائي ڇڏيا. ڪانگريسين

Gul Hayat Institute

ڪي اصل موضوع ۾ ڳالهائڻ ئي نه پيو اچي. هن جي تقريرن باهه مچائي ڏني. پڄاڻ ته جوش ۽ خروش ڪنڊڪوٽ جي شهر ۾ پيدا ٿي ويو، جو مسٽر "بوٽ"، آن وقت جو ڊپٽي ڪمشنر، جڏهن پولنگ بوٿ ڏسڻ آيو، ته ڪانگريس جي ڪم ڪندڙن سندن برخلاف نعرا بلند ڪيا. هُو غصي کان بي قابو ٿي، والنٽيئرن کان ڪانگريس جو جهنڊو کسڻ لڳو، ته والنٽيئر چيو ته "هتان نڪري وڃ. تو کي جهنڊو نه ڏينداسين، اليڪشن بوٿ ڇڏي وڃ!" پڄاڻ ٿو نه! "ڪُئٽ انڊيا" جي ابتدائي شڪل "ڪنڊڪوٽ" مان ئي پيدا ٿي! سڀ ڪنهن بوٿ تي زبردست اڪثريت سان کٽيم، سواءِ خاص ڪرمپور جي، جنهن ۾ به اڌ کان ٿورا گهٽ ووٽ کنيم. آتي آن پولنگ بوٿ تي مولوي عبيدالله سوبرو، هاٿوڪو، مير جعفر خان جماليءَ جو مصاحب موجود هو.

هيءَ مثال اڄ هن مڪتوب ۾، جيڪو آئي رات جو لکڻ شروع ڪيو اٿم، آن ڪري ڏيان ٿو، جو نئين تاريخ ڏهندي ئي اِن دڳ سان! محض ماضيءَ جا بيفائدا ۽ بي معنيٰ داستان نٿو بيان ڪريان. — محمد امين کوسو.

(۹۵)

۲۷-۵-۱۹٦٦ع. حضرت سيد اعظم!

منهنجو ننڍڙو پائنيو ڪنون خان (عبدالسميع) ڪلهه شام جو آهستگيءَ سان چوڻ لڳو ته "جي-ايم-سيد وري نه ايندو ابا!" مان چيو "ها!" پوءِ ٽو واري خط جو مضمون دهرائڻ لڳو، ته "خرچ گهٽو ڪندؤ ته اوچتو اچي موٽي ويندس."- منهنجي پرپٺ اهو خط کٽي ويو هو. وڃي پنهنجي پيءُ کان پڙهايائين، ڇو جو سندس ۽ سندس ڀاءُ جي نالي سلام هئا. وري صبح جو سويري اچي چيائين ته "ابا! جي-ايم سيد جو نالو ڇا آهي؟" مان چيو "سيد غلام مرتضيٰ شاه" ۽ منهنجو نالو اٿس "سيد اعظم!" هيترن سارن مهمانن جي آمد ٿيندي رهندي آهي.

Gul Hayat Institute

موٽرون جن تي هي معصوم ٻار سوار ٿيڻ لاءِ منتظر نظر آيا، يا ته سائين ٺٺي محبوبه جي پٽن ۽ پوٽن جون موٽرون آهن يا تنهنجي موٽر!......... سو ڪنون خان کي تنهنجي هن طرف اچڻ جو وڏو انتظار آهي. تنهنجو خط اڪثر ڏينهن اڏ پنهنجي کيسي ۾ کڻي گهمندو آهي. گهر جي سڀني ٻاتين کي چوندو آهي، تنهنجو (جي-ايم سيد جو) خط آهي ۽ سندس ۾ سندس پاڻ کي سلام لکيل آهن! وڏي جو نالو ابي مرحوم جو عبدالعزيز عرف ننڍو خان آهي، ۽ ڪنون خان، هن کان، هن ٻاري ۾ مان کون ٻه گهڙا کڻي ٿو گهري. مان کي ٻه گهڻ انتظار هوندو آهي......... هيتري تائين خط لکيم ته اڄي نڪتو، مان کيس خط پڙهي ٻڌايو. کلي چوڻ لڳو ته "خط ۾ لکيو اٿيئي"؟ مان چيو "ها" مان پڇا ڪئي ته "جي-ايم سيد کي ڇا لکان"؟ چيائين ته "چوينس ته هيڏي آءُ!" - تنهنجي ڪار جي تفصيلات جي پڇا ڪيائين. ڪار ۾ ريڊيو هو ڇا؟

پڇا ڪري ٿو "ابا! نالو سيد اعظم اٿس؟" ته مان چيو "ها!"......... سو ڪنون خان جون دعوتون هاڻي توکي رد ڪرڻ جي طاقت ته ڪانهي آهي. - محمد امين کوسو.

(٩٦)

٢٨-٥-١٩٦٦ع. حضرت سيد اعظم!

خطن جو تنهنجي نالي هڪ قسم جو ذخيرو گڏ ٿي ويو آهي. تون ڪراچيءَ ۾ هئين، مان رهت ٿي تنهنجي نالي ۾ توسان محفلون ۽ ڪچهريون لائيون وينو هوندو هوس. منهنجي هن بزم آرائين جي فروغ تي ٿي هاڻي سنڌ جي قسمت جي فراوانين جو مدار اٿيئي. بازبار اهو اعلان ٿيندو ٻڌندو آهيان. سنڌ جي قسمت هنن خطوط جي دائري مان ٿي جاڳڻي آهي. سو نه ته تساهل ۽ سستي ڪر، ۽ نه ئي الغرضائيءَ سان هنن هيرن جواهرن کان به وڌيڪ قيمتي مضامين کي وڌيڪ ڇپاءِ!

ساريءَ سنڌ جي اولياءَ الله جون ملاقاتون سندن ئي جاين

تي ڪري آئين. اتان ٽيندو پرچونڊي شريف ۾ الهه بخش شهيد ڪان ٿيندو، رهت آئين. انهيءَ سفر جو مقصد محض اتفاقي معاملو ته نه آهي، وري هر لحظي، هر گهڙيءَ منهنجي دل جي تارَ توسان ڳنڍيل رهي ٿي، پنهنجي ڳوٺ جي مسجد شريف ۾ اڪيلي نماز پڙهندي، صاف صاف ڏسي ونندو آهيان، ته اصل، معاملو ٻٽوئي مان ونّان آهي. مٿان ان کي منهنجي درويشيءَ ۽ فقيريءَ جي معنيٰ ۾ ورتو اٿيئي!......سن شريف مان کي پرچونڊي شريف جي ذريعي پنهنجي ساهه کان ويجهو نظر ايندو آهي، يعني مان پنهنجي دل اندر ئي توکي پسندو آهيان. هاڻي تون منهنجي وجود جو هڪ حصو، ان کي ٻئي هنڌ ڪاٿي ڳوليندو وتان! توسان ئي اڪثر محو گفتگو رهندو آهيان. ظاهري طرح هڪ قسم جي گواهي هي خطوط به ڏيندا.

باقي حضرت مولانا ابوالڪلام جا سڏ ڏاڍيءَ شدت سان محسوس ڪريان ٿو، هاءِ ڙي ماتم! الائي ڇا ڇا حسرتون دل ۾ کڻي ويو هوندو؟ هاڻي، يعني جنهن وقت فصلن ۾ هڪ ڏينهن اڪيلي تنهنجي نظربنديءَ کي ياد ڪري، زار زار سڏڪا ڀري رنو هوس، ته مولانا آزاد جو روح ان ڏينهن کان بلڪل ٻيءَ طرح سان نظر اچي ٿو......... سرمد به آتي ئي آهي. سرمد سان به ڏاڍي ويجهڙائي انهن وقتن کان پيو محسوس ڪريان. ڪنهن کي چئي آ ڪي، ڪنهن پڙهيل آدميءَ جي قلم مان سرمد جي زندگيءَ جو احوال ۽ ڪلام ته ڇپرائجي! اسان جي مولانا غلام مصطفيٰ قاسميءَ کان وڌيڪ پڙهيل ته ڪو ڪونه هوندو، پر هن کي ٿورڙي قلعيءَ جي ضرورت آهي. دماغ کي به روغن جي ضرورت اٿس. حضرت مولانا عبيدالله سنڌيءَ جي زندگيءَ کي هن هڪ ”ڪتابيءَ“ جي زندگي ڇاتو آهي. مان اڻپڙهيل کان اچي مولانا جي زندگيءَ جو احوال ڇو نه ٿو پڇا ڪري؟ الله وارن جي دلين جا راز ڪو ڪتابن ۾ هوندا آهن ڇا؟ اهوئي نٿو سمجهي، ته سيالڪوٽ ۾ ڇاپور جو هڪ سڪ يتيم پار،

Gul Hayat Institute

جو اسلام آڏڻ طرف مائل ٿئي ٿو، ته پرچوونڊي شريف ۾ حضرت حافظ صاحب رحمةالله وٽ ڪيس آندو ڪنهن؟ حضرت سيد اعظم جي-ايم سيد، جو سنڌ جي آزاديءَ جي اڻ اجهامندڙ شمع ٻارڻ واسطي شعلي وٺڻ سان پرچوونڊي شريف جو رُخ نظربندين ڪان پوءِ اختيار ڪري ٿو، ته اهو رستو هن ڪي وڏرائي ڪير ٿو؟ لکجي ويو ته سنڌ جي آزاديءَ جي اڻ اجهامندڙ شمع تو جي-ايم سيد سيداعظم پرچوونڊي شريف جي نوراني چٽنگن سان ٻاري، جاتي مولانا عبيدالله الله جو نالو سکيو، آتان ئي سنڌ جي آزاديءَ جي شمع هميشه لاءِ نور و تجلي قيامت تائين چوطرف چوڏار ڦهلائيندڙ تو به اچي ٻاري!......سنڌ ۽ بلوچستان جا سمورا معاملات، جنهن گهڙيءَ ڪان توکي ڏسي پسند ڪيو هوم، توسان وابسته ڪري رکيا هئم. هاڻي تنهنجي عنايتن ۾ قدري ڦيرو آيو آهي ته آهي ڪٿيون ۽ ڳنڍيون پاڻهي کلنديون وينديون. سو جيترو جلد، جيترو آسان پورو مڙي بيهندين، اوترو ئي جلد ۽ آسان آنهن سنجهيل ڳنڍين کي ڪليل ڏسندين. ڪو به معاملو انسان جو ظاهري توکي اهڙو نظر نه ايندو، جنهن جو حل، مان دل ۽ دردمند توسان نه ڳنڍيو هجي. سنڌ جا هندو واپس اچي سنڌ ۾ ئي جيئڻ مرڻ، ۽ هتان جي مُلڪ ۽ آدمين جي خدمت ڪن- اهو به توسان واسطو رکي ٿو. آچاريا ڪرپلاڻي شيخ عبدالرحيم جو ڀاءُ جو ”ڪافر“ ٿي مري؟ ڇڪي نه ٿي اچيئي؟ سنڌ جو، پنهنجي ڀاءُ سان گڏ بهشتن ۾ چوندي هجي؟ بهشت جو اصلي معراج ته ديدار الاهي آهي، نه ڪي حورون ۽ قصور!...... مان عاجز آهيان ۽ گنهگار آهيان، پر معاملات ملڪيءَ متعلق صاف صاف رايا رکندو آيو آهيان. تو هڏڻ ۾ ستيون ڪيون، تنهنڪري معاملات سنورڻ ۾ تاخيرون واقع ٿيون. هاڻي وڌيڪ التوا ۾ ته ڪصن ڪي نه وجهه!

”آزاد“ اخبار ۾ مولانا الهورائي بروهيءَ جو مضمون پڙهيو اٿئي؟ اخبار ”آزاد“ آهي، بلڪل ساڳيو نالو، جنهن نالي سان

الهه‌بخش سنڌ تو واري آن وقت سياستن جي اونداهين کان منهنجي چوڻ تي بچائڻ تي گهري!

آهي تو وٽ انهن پاڪبازن کي ڏيڻ واسطي ۽ صلـو هن وقت؟ سڀ اغيارن جي حوالي ڪري ويئين. هاڻي ”آستوار“ ٿيڻ جا مشورا ڏيان ٿو.

الهه‌بخش شهيد جي هٿن ۾ ته حڪومت خود تـو ڏني هئي، پوءِ اچا به مسٽر جناح سان دامن اٽڪائڻ جو شوق باقي رکڻ جو معني؟ اهوئي ته وقت هيو ته سنڌ سنڌ ئي ٻنجڻ جي رستي تي هئي، اها ڪا صوبائي حڪومت هئي. ”آزاد سنڌ“ جي آزاد حڪومت حقيقتاً هئي. آه! تو آن وقت مان مسڪـين جون دانهون نه ٻڌيون! الهه‌بخش ائين نه ڪيو، جيئن ٽيپـو سلطان ڪيو هو؟ ٽيپو سلطان جي شهادت جو نتيجو بـر وقت نظر نه آيو. هت ته الهه‌بخش جي لاش جو تڙپڻ ۾ هندستان جو آزاد ٿيڻ!...... تنهنجا ڪتاب شايع ٿين، جلد شايع ٿين. هزارن جي تعداد ۾ آنهن جي نيڪال جو انتظام ٿيڻ گهرجي. خـود سيد علي محمد شاه راشديءَ جو ”آهي ڏينهن، آهي شينهن“ خفتهِ سنڌ کي عصا مثل آهي. الله رکيو ايتري رحماني سمجهه عطا ڪريس، جو انهيءَ ڪتاب جي وڪري جو بندو بست ڪري. قيمت گهٽ آهي، ٻن قسمن جا ايڊيشن هئڻ گهرجنس...... پچا ڪرينس خط لکي، ته اهو ڪتاب هڪ سيٽ ۾ هڪ جملي هڪ اکر ۾ ”ون يونٽ“ آهي؟

رتي ديري جي ٻن منشين جو احوال لکيو اٿس، ڪيتر يقدر افسانو آهي، ڪيتر يقدر حقيقت آهي، سو پنهنجي جاءِ تي، پـر معاملو ته ”ون‌يونٽ“ سوز آهي.

اِن ڪتاب ”آهي ڏينهن، آهي شينهن“ جي اشاعت ڪري ٿي ڪيس ۾ سنڌس شيطاني عقلمندين کي هميشه لاءِ شڪست ڏيڻ جو شوق اٿم......الهه‌بخش جي سچي مضمون ۾ رکيـو هڪ فقرو ٿي آهي ته ”شڪارپور جي شمع آخر بن پڙڪو ڪاڏو.......“

اِن فقري کي بار بار پڙهي، ڪپڙا ڦاڙي، آچنگارون ڏيئي، پنڪو پري سٽي، پيرين اگهاڙو، الهه‌بخش جي قبر اڳيان روڄ راڙو ڪجي! منهنجي دل ۾ تہ اها ڪيفيت رهندي آهي.

وري پنهنجي پير جي رحلت تہ هٿي دل ئي ”ماتم ڪده“ بڻائي رکي آهي. مان اصل ۾ ”ماتمي“ آهيان. پنڪو هت، جتي هت، مٿو ۽ پيرين اگهاڙو، دامن چاڪ! اصل ۾ اهوئي تہ آهيان، جو هنن خطن جي ذريعي تو وٽ هر وقت اچي پيش رهندو آهيان. دل جي آکين سان ڏس تہ سهي!....

— محمد امين کوسو.

(۹۷)

۱۹۶۶۰۵۲۹ع. حضرت سيداعظم!

امير بهاولپور، حاجي محمدصادق خان جي موت تي ذڪ ٿيو اٿم. مسٽر جناح سندس ئي ملير واري بنگلي ۾ سندس ئي مهمان هوندو هو. هڪ دفعي نواب محمداسماعيل خان صاحب مرحوم و مغفور جيڪو تنهنجي سنڌ تي سنڌ آيو هو، تنهنن جو هوائي جهاز دهليءَ ويندڙ ٿي چار ڪلاڪ ليٽ ٿيو، تہ هوائي اڏي کان نواب صاحب سان گڏ مليو ۽ نواب صاحب مرحوم جي بنگلي تي آياسين. شام جو وقت هو. چاءِ آئي. مسٽر جناح بمعہ مس جناح بہ اچي نڪتا. پڪوڙا مسٽر جناح جي چوڻ تي حاضر ٿيا، جنهن سان شايد کيس رغبت هئي. اها دعوت گويا نواب صاحب مرحوم جي ڪاڻ هئي. مسٽر جناح آن نجي مجلس ۾ مان کي نواب صاحب مرحوم سان ڏسي، گهٽائي حوالا ڏنا سنڌ جا ۽ مان کي شاهد پڻ ڪيائين.

"Khoso Will bear me out"

نواب صاحب مرحوم جو نمڪ گويا سندس پرپٽ ڪاڻم. سندس موت تي قُل پڙهي، دعا گهريم.

اهم معاملو جيڪو آهي سو تو لکان، تہ رهي بادشاهہ بہ منهنجي سائين مٺي محبوب جي دور جو هيو. رياست بهاولپور

طرف سائينءَ جا مريد گهٽا آهن.......اهل الله اهڙن جون امدادون ڪندا آيا آهن، جيڪي سندن وقتن ۾ ٿي گذريا آهن.......

اچوڪي تاريخ جو معاملو آهي. تفتيش ڪبي ته مزيد حالات ملي به ويندا ته ڪاٿي سائينءَ جي زيارت ڪئي اٿس يا نه؟ ضرور ڪو نه ڪو معاملو آهي، جو سان ڪي ڇڪ به اچي ٿي ۽ آن جو منتظر به هوس ته توکي به هن جي نوٽ بابت پنهنجي دل جا واقعات لکي موڪليان. الله جنت نصيب ڪريس، مرنج مرنجان قسم جو انسان هو. مرڻ هن ملڪ ۾ پسند نه ڪيائين.

سياست ۽ ملڪي معاملات ۾ توکان مٿانهون فرد پاڪستان ۾ ٻيو ڪو ڪونه آهي. اها ڳالهه ئي وري ٻي، جو توکان پاڻ کي مٿانهون ڄاڻن ۽ توکي نظربند به رکن ها! منهنجي دانهن وڃي سندن مٿنهن ڏوتو. هي آزاديون ڪيئن آيون، ڪٿان آيون، سي راز ته ڪونه آهن. آخر ته ائين ئي ٿيڻو هو، نه ته جيڪي ارادا ڪري ويٺو هوس.......!

تون بيشڪ فقير آهين. فقير نه هجين ها، ته شاهن جو شاهه ڪيئن سڏيانءِ ها؟ توکي آنهي زماني ۾ ستايل آدمين يعني شاهزادن، بادشاهزادن جي مڙيوئي خبر رکڻ گهرجي، گنوشالم ۾ جيئن ڏتڙيل ڳڻن جي هندو ماڻهو وڏيون خدمتون ڪندا آهن، اهي ويچارڙا به ڏتڙيل ڳڻن مثل اٿيئي. انگريز ويو ته هنن جا پير به ويا ته ڇهه به ويا، ڪي ته انگريز جا مخالف هئا، جيئن اسان جو بادشاهه قلات! اهو گنوشالم جي ڏتڙيل نه آهي، پر پنهنجي نوڪرن، خوشامدين، حالات ۽ ماحول جو قيدي آهي. خوشامدي تنبو ڪيس بيخبر رکي قريندا رهندا آهن، ائين اعليٰ ترين قسم جو آدمي آهي. ”ڪلين شيو به قلندر“ آهي........ — محمد امين کوسو.

۲۹-۵-۱۹۶۶ع، حضرت سيداعظم!

منهنجي خطن ۾ تنهنجي نظربندين تي توتي ئي ڪاوڙ جا مضمون توکي ياد هوندا. مطلب هوم تہ تون سنڌ کي پنهنجو ادب، پنهنجو لحاظ، پنهنجي سچائي ڏيڻ ڪان اڳ، آنهن بدبختان ازليءَ سان انڪي پئين يا آهي توسان انڪيا، جي حڪومتن جا مالڪ ئي تنهنجي صدقي بڻيا.

ايڏي بي ادبي، اها جسارت (جو توکي اهي نظربند ڪن) آنهن اِن واسطي ڪئي، جو تو رستو هموار ڪري، آنهن لاءِ پاڪستان جو تخت ۽ تاج ميسر ڪري رکيو هو؟ تفو برتو اي چرخ گردان تفو! تون آهو ڏڪب ئي ڇو ٿو اختيار ڪرين، جنهن ۾ رکو احسان فراموشين جي ڪمينہ صفتيءَ جو مظاهرو ٿئي! چڏ منڍي کي واريءَ ۾، پاٿهي پوٽ پر هڪ دفعو نہ سؤ هزار دفعا ڪائيندا !........

تو پٽني صاحب جي خط جو ذڪر فرمايو هو. ڪڏهن تا سندس نصيب ڪلن ۽ تو در لنگهي تہ اچي؟ توکي ملڻ جي باهر دعوت ڏئي تہ ڪيس پڏائجانءِ تہ مان بہ ساڻس ملڻ لاءِ ويندس. پر بي سبب پنهنجا خرچ اهڙن ڪمن ڪرڻ لاءِ فضول سمجهان ٿو. سرڪاري اخراجات تي سندس ڪو قبضو آهي تہ اڳواٽ بندوبست ڪري تہ مان جيڪر ساڻس ملان. مان کي سندس لاءِ پيار آهي تہ سر شاهنواز جو پٽ آهي. سندس آواز ۾ طاقت آهي. سندس آواز ۾ طاقت آهي. سندس اهلين صحيح صحيح طرح ڪتب اچن ٿيون يا نہ، اهو مان ڪيئن ۽ ڇو چوان؟

مجال سخن تا نہ بيني بہ پيش،
بہ بيهوده گفتن مبر قدر خويش!

پراين محلن اڏڻ بجاءِ پنهنجي جهوپڙيءَ جي خيال رکڻ جو سبق ڏينس! پاڻ نہ ڏينس تہ مان سان ڳانڍاپو ڪرينس! ڪيترن نااهلن ۽ ناشڪرگذارن جا گهر تو هن وقت ڏائين اڏيا آهن. سڀ کان اول تہ آهي نااهل تو ئي پاڪستان جا

حاڪم بڻايا، پوءِ سنڌ آهي- جنهن ڪنهن کي نوڪريون يعني وزارتون توئي وٺي ڏنيون. سواءِ هڪ صحيح قسم جي آدمي يعني حضرت شهيد حق الله بخش جي، ٻيا سڀ هڪ ٻن کان سواءِ نمڪحرام ڏنهنجا ۽ سنڌ جا نڪتا! پيرزادو، مير غلام علي خان- هي به تنهنجا نمڪخوار اٿئي! هنئين ليگ جو ليڊر، وري متان پنهنجن سان ملي وڃين! سو اسان غريبن جي هرطرح پارت هجيئي. ”ليگ“ ......؟ اِن نالي سان دلي بغض اٿم. حق جي فروغ واسطي شيطانن سان ٺاهه ڪرڻ واري ٻي ڳالهه، باقي اِن لفظ سان نيڪي اوڙڪ نه رهڻي!

هاڻي وري سنڌ يونيورسٽيءَ کي ”اسلامي“ بڻائين ٿا. لفظ ”سنڌ“ ۾ جيڪو اصلي اسلام نمايان ۽ باطن آهي، سو هن پنجابي ”اسلام“ ۾ ڪاٿي آهي؟ المدبا

حسن عليءَ جو پيءُ عبدالرحمان ته رڄ چڱو مڙس هو، هن کي ڪهڙي مرض ورتو آهي؟ ڪو همٿ پير پڇيئي ته اِن ”اسلام چاپ“ يونيورسٽيءَ کان بچاءُ ڪجانءِ— الله پناهه! جل تون جلال تون، آئي بلا ٽال تون! ”اسلام خوليا“ انهيءَ کي چئبو آهي، ”پارو نه پڙهي، رڳي ڦاهيءَ چڙهي.“ سڀ ڪم اسلام جي ڏاهڻ جا، نالو ”اسلامي“!

بسوخت عقل ز حيرت ڪه اين چه بوالعجبي است!

عبدالرحمان جون شهپرون به سنڌي مسلمان جون هيون. آصف عليءَ جو يار هوندو هو. شيخ صاحب جي ذريعي منهنجي ساڻس واقفيت ٿي هئي. مجلس ۾ خاص جاذبيت سنڌي ندوني جي هوندي هيس.

Gul Hayat Institute

لفظ ”سنڌ“ سان بغض ۽ بغاوت، اسلام سان بغض ۽ بغاوت آهي. سنڌ سنڌ ئي آهي. سنڌ اسان جو ڪعبو! انهن سنڌ کي سمجهيو ڇا آهي؟ سنڌ جو ڏوتي بند واڻيو به اسلام جي روح کي ٻين هندن جي مُلن کان وڌيڪ ويجهو آهي. جيئن ته جو روح به يقيناً قطعاً اسلام جو قائل آهي. پر ظاهري طرح

ڪنهن جي لاءِ اسلام قبول ڪري؟ آنهن لاءِ جيڪي اسلام فروش آهن!

هر شيخِ حرم هے جو چرا کر بيچ کهاتا هے،
گليم بوذر و دلق اويس چادرِ زهرا!

اهي ٻاتيون عشق و ٻيرهہ جون ڪري ڪو ڄاڻي نہ!

ماقصهٔ سڪندر و دارا نہ خوانده ايم،
از ما بجز حڪايتِ مهر و وفا مپرس!

يار جي نالي مرُ قربان ڪرڻ ڪان نٿو روڪيان، پر يار جو نالو بہ ڪو وٺي نہ! "وقتي ۽ ذاتي اغراض لاءِ استعمال ڪرڻ اسلام ڪي ۽ قتل ڪرائڻ مسلمانن ڪي، اهو دين نہ پر پاپ آهي. ان کي روڪڻ جائز نہ آهي؟ اهو بہ تہ هڪ قسم جو جهاد آهي.

خير! اِن موضوع تي نہ ڳالهائجي، جو حدن ڪان ٻاهر آهي.

— محمد امين کوسو.

(٩٩)

٢٩-٥-١٩٦٦ع. حضرت سيد اعظم!

ملڪ ۾ اڄڪلهہ هڪ آهي "اسلام خوليا"، ٻي آهي "عوام خوليا". هر ڪنهن جي زبان تي "عوام — عوام" لڳو پيو آهي. خبر ناهي تہ اهو "عوام" آهي ڪهڙي بلا؟

سيد علي محمد شاه صاحب راشدي بہ هن ئي دور جي اديب جا حق پورا ادا ڪري ٿو، تنهن بہ هڪ مضمون ۾ اها "عوام خوليا" ذ يکاري. چي: "جماعت" جا ميمبر تي وڃو— سبحان الله! جماعت مان سندس مقصد الائجي ڇا آهي؟ سنڌ کي وڏيڪ تباهہ ڪرڻ مقصد اٿس، يا ٻئي ڪنهن جو خانو "آباد" ڪرڻو اٿس.

توکي اردوءَ جي بيمثل اديب، حضرت مولانا ابوالڪلام آزاد جي. مقولي بابت لکيو هوم تہ "هان ڀائي! عوام کا کيا کهنا؟ نہ ماننے پر آئين تو مسيح ابن مريم ڪو نہ مانين، ماننے پر آئين تہ ڳؤساله ڪي پرستش ڪرين!" سو اِن قسم جو "عوام"

۽ هنن ”عوام خوليا“ وارن جو آهي.

مسٽراعظم خان جرنيل، فيلڊ مارشل محمد ايوب خان جو منگوٽيو ۽ يار غار آهي. جيڪب آباد ۾ آيو ته مير جعفر خان جمالي جي بنگلي تي مان جيان وڏا وڏا واعظ، نجي ملاقاتن ۾ ڪرڻ لڳو. مان ڪان رهيو نه ٿيو. مان فرمايو ته ”اِن جمهوريت ۽ عوامپسنديءَ جا اسان ڏتل آهيون. الائي ڪهڙين حرفتن سان توکان ۽ تنهنجي يارن کان ڪَل، بچائي ورتي آتسي اڳي— سو هاڻي توکي اهو مرض نئون لڳو آهي. تون پاڻ کي سمجهاءِ، اسان گهڻو ڪجهه سمجهيل آهيون. شال! توکي اهي واعظ راس اچن— وري نه ٺڳ ڪپائي، پنهنجن سان شامل ٿي وڃين؟“—
ڏاڍو اِن تي ڪِليو. آتي ئي سيني کي چوڻ ”لڳو ته هيءَ سچو آدمي نظر اچي ٿو.“— دل ۾ چيم، متان نوٽ ڪندو هجين اهو نالو! دوباره مارشللا جاري ڪرائي، پاڻ به آن ۾ شامل ٿي ڪري، مان تي خود پاڻ ئي گواهيون ڏين، ته مان غريب تنهنجو ڇا بگاڙي سگهندس!

سو، ملڪ آيو آهي اهڙن جي هٿ ۾— الله پناهه ڏئي! اميرالمسلمين ايوب خان بادشاهه کي ته پتو ڏيڻ ڏيندائي ڪونه هوندا، يا اصل ڪيس اڳ ۾ ئي پتو ڪونه آهي ته ”ڪيڪڙ ڪاٺئون مٺي ٿي؟“ منهنجي وڏن وڏن خطن مان متان غلط فهمي ٿيندي هجئي؟......پنهنجو پاڻ ڇاڻين، مان رڳو توکي تنهنجي پنهنجي ڪارنامن جي يادگيري ڏياريان ٿو. تنهنجو قدر نه ڪيائون، حيف هجين!

مان ته جيڪي آهيان، آهيان، تون ته آنهن جو سنئون سڌو محسن آهين. شيخ صاحب ته سندن ابو ڏاڏو آهي. سنڌي بيخبر ته ڏس! تو پاڻ کي انهن لاءِ جهوري رکيو، اٽن کو احساس؟ ملڪن ۽ قومن جون بربادين مڪمل ائين ٿينديون آهن. پر اڃا ڪي آهين ڪلجڳ سنڌا ڪاپڙي! — محمدامين کوسو.

Gul Hayat Institute

(۱۰۰)

[انگريزي ۾]

هوٽل اورينٽ حيدرآباد!

سيداعظم، جي-ايم-سيد، مهرباني ڪري ڪجهه ڏينهن حيدرآباد ۾ رهو ۽ مڪمل آرام ڪريو. دوائون حد ڪان وڌيڪ نه واپرايو، مون کي روزانه اطلاع پهچڻ کپي، ٻيءَ صورت ۾ سخت انتظار رهندو.

خط ۽ تار لاءِ مهرباني! — محمد امين کوسو.

(۱۰۱)

عزيزآباد، انڙواه، ضلعو جيڪب‌آباد.

۳۰-۵-۱۹٦٦ع. حضرت سيداعظم!

منهنجي خطوط جو هڪ موضوع ته تون سنڌ جو والي وارث ۽ مالڪ ملڪي ۽ سياسي معاملات ۾ آهين! توتي عيان ٿيو آهي يا اڃا آن باري ۾ به مسٽر جناح جي رفاقتن جا پردا چڙهيل آهن؟ جيڪو جنهن شيءِ جو مالڪ هوندو آهي، آن جي سنڀال ۽ پرداخت جو بندوبست به انهيءَ کي ئي ڪرڻو آهي، ٻين جو جا وجهي، جو پرائي شيءَ جي پرداخت ڪن؟

سنڌي جيڪو به جاتي بر، تنهن جو سياسي وارث تون آهين. وارث جا سنڌي، سنڌي نه آهن ڇا؟ انهن جو وارث، ليڊر ۽ قائد تون آهين. هڪيئي کي منهنجي خطن جي روشنيءَ ۾ سچائي ونو. تون مالڪ، آهي تنهنجا ٻوٽلگ سمورا سنڌي!

وري جو سيد علي محمد شاه صاحب راشديءَ جو ڪتاب ”آهي ڏينهن آهي شينهن“ نازل ٿيو آهي، تنهن ته سنڌ کي اها علحده هستي ڏني آهي، جو ڪو به لک جتن ڪري، ته به سنڌ ٻين سان ڪانه ملندي. گوڪ سنڌ جو اصلي مقام يعني روحانيت جو باب اڃا تائين واضح طرح بيان نه ڪيو اٿس. شايد ٻئي، ٽئين يا چوٿين جلد ۾ ايندو. ڪيس سندس ئي مضمون، بينچ تي بيهاري، منهن ڀت ڏي ڪرائي، بر زبان پڙهائڻ گهرجن،

Gul Hayat Institute

من کو احساس جا ڳپيس! پاڻ هاڻي، وٽي ٿو ڪئن جي چٽ
لکندو. فلاڻي ڪئي هيئن ڇيو، فلاڻي ڪئي هيئن ڪيو!

پڇا ڪرينس، ”ڇڏ اهي خباثتون، سنڌ جو ٿي ٻيهہ! هرو ڀرو ماڻهوءَ ٽڪر واسطي ملڪ ۽ قوم جي قسمتن تي تہ تاريڪيءَ جا پردا نہ چاڙهيندو رهہ!“- سندس احسان سنڌ تي، جو اِن ڪتاب پڙهندي، جي ڪو سندس پنهنجين حرڪتن جو بيان ڪندو تہ ڪو مڃيندو ئي ڪونہ، تہ ههڙي ڪتاب جو لکندڙ بہ ماڻهوءَ ڳيي واسطي ايترو ڪري پيو هو! خير! ڪيئن پڇي پوندس، جي ڏون واهر ڪرين تہ.

حالفي‌الحال تہ توسان ڏاهہ جي معاهدي جا فقرا پورا ڏئي ڪري وڃان. مٿو جاءِ تي رکي، يعني هوا ۾ نہ آڏري، پاڻ منهنجي حوالي ڪر! نهايت ايماندار سنڌي، پراڻين خوبين وارو مڪمل ”اسٽاف“ پاڻ وٽ رک. هيڏو سارو اٽاهہ ڪم، ٿوري وقت اندر توکي ڪرڻو آهي! سنڌ جا ٻائڻي ۽ ٻڏائڻي اٿئي!! سنڌي وائڙا، واڳ-پٽيا، بيخبر، ڪم حوصلہ، تن کي سڌارڻ جا طريقا ڳولڻا آهن. ڳولي، اُن تي بنا‌دير عمل ڪرائڻو آهي. ڇهن مهينن اندر سنڌ کي سنڌ بڻائڻو آهي......آهين شعلہ‌مزاج آدمي، وڏا فرائض آهن تنهنجا! وقت جون تقاضائون محسوس ڪر، متان غلطي ڪئي اٿئي!

منهنجا خط محض قصن ۽ ڪهاڻين جا نہ آهن، انسان جنهن مشڪلات ۾ گهيريل آهي، اُن جو ذڪر ڪيو اٿم.

هيءُ ملڪ واديءِ مهراڻ، جـنـ (جمنا نربدا) سنڌ ساگر پارنيءَ وارو ملڪ، بهشت برين جو هڪ ٽڪرو آهي زمين تي! هن جون اصلي حدون تہ آسمانن تائين پهتل آهن، پر زمين تي بہ ڪامل قنڌار سڀ انهيءَ جي زيراثر اٿئي! سنڌ، سنڌ، هر وقت سنڌ پڙهندو رهہ!..... سنڌ بابت جوش ۾ اچي، ڳالهہ پولهہ ڪرڻي ڪانہ آهي.

جيڪو ڪجهہ هنن الهامي خطن ۾ جدا جدا صفحن تي پکڙيل آهي، سو سڀ انسان ذات جي ڀلي خاطر بندوبست آهي،

Gul Hayat Institute

بيو ڪو چارهُ ڪارڪونہ آهي. سڀ ڪجهہ سنڌ کان ٿيڻو آهي.
سنڌ ئي نجات ڏيندڙ عالمِ انسانيت آهي.

سنڌ ۾ اسان جو پائنيو ذوالفقارعلي خان پنهنجو ٻہ آهي، پر پڻ جو دهل وڄائيندو وتي. اهو آواز پڻ جي خاطر بي سُودو ڪيائين. ڇا فائدو پڻ خاطر دهلاڙي بڻڻ مان؟ تو جي-ايم-سيد ۽ شيخ صاحب جون تعريفون ڪري ها، توهان وٽ پنڌ ڪري ها ۽ فوٽا ڇپائي ها، مان محمدامين کوسي کي ذريعو بڻائي، تہ وڏي ۾ وڏو قسم يعني ”جيئي ۽ جي چمپل جو قسم“ کڻي چوان ٿو، تہ ڪشمير پاڪستان جو حصو بنان خونريزيءَ جي بڻائي ڏيکاريان ها. هاڻي بہ ائين ڪري سگهندو آهيان. وقت ورائڻ وڃهڙو نہ آهي- ڪو صحبت سيرينءَ جي ڪرڻ چاڻي سهي!
...... هيءَ درگاهہ شريف بمع پير سائين پاڳارن ۽ سيد علي محمد شاه و حسام الدين شاه جي؛ هُوءَ پرچونڊي شريف عشق حقيقيءَ جي نگري؛ هو اسروٽ شريف، خليفي صاحب جو مرقد؛ هوءَ دين پور شريف جتان پڏڙي محبوب عبيدالله سنڌيءَ جا پيغام شب و روز، هرگهڙيءَ هر لحظي پهچندا رهن ٿا؛ هو ڏل جي بلڪل قريب، انهن سڀني مقامات جي برڪتن هيٺ سن شريف، سنڌ جو زنده جاويد سياسي ڪعبو: مان جو انهن طاقتن جو نمائندو ڪجهہ نٿو ڪري سگهان، تہ ماءُ پيو کهڙو پٽ ڄڻيو آهي، جو هندستان سان سان کان وڌيڪ مقابلي آرائيءَ جي طاقت رکي ٿو؟ ”گفتن و ڪردن فرقي دارد“ مان ڪري ڏيکاريندڙ ۽ عملي آدمي آهيان، هندن کي راضي ڪريان دڙڪن سان توڙي رمت محبت جون ڳالهيون ڪري، آهي آڻ مڃيندا، تہ منهنجي ڳالهين اڳيان، پيا وڃي...... ! مرندي مري ويندا، پڻ جي دامِ ۾- مان وارا ”ڪراڙ صاحبان“ نہ اڇا!...... شاهہ صاحب قبلا! رحم ڪر سنڌ جي ايندڙ نسلن تي. وڙهہ ۽ مقابلو بلڪل نہ ڪر باقي اصليت تہ بي نقاب ڪر، اسان کان سواءِ ڪجهہ بہ نہ ٿيڻو جي اسان حق پرست آگر جي اشاري جون سڀ

مهمون محتاج بيغل آهن. ”تون ۽ مان“ ”تون سيد اعظم، مان هڪ ادني غــلام“ ـــ ۽ حضرت شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ جو اسم گرامي“ـ اهو اٿيئي معاملن کي طئي ڪندڙ ”گروه“. ڪل ٽي عدد ـــ! Three men only. يا هميشه جون تاريڪيون ۽ بربادبون سـهه ۽ قبول ڪر، يا اِنهن ٽن ماڻهن جي هٿان پاڪستان ۽ هندستان جي موجوده ۽ آئينده نسلن ۾ امن ۽ عافيت جون بنيادون رک! فيصلو تنهجي هٿ ۾. يا ”اين بڪن يا آن بڪن.“

ـ محمد امين کوسو.

(۱۰۲)

۳۰-۵-۱۹۶۶ع، حضرت سيد اعظم!

ڪنهن سان وير وروڌ ڪونہ آهي. پر روشنائيءَ جو ڦهلاءُ تاريڪيءَ کي ختم نہ ڪندو آهي؟ تنهنجي نالي ۾ روشنايون آهن. چهري تان پردا هٽاءِ ۽ انجمن آرائي ڪر! اکيون جو کيل بند ٿئي. آفتاب عالمتاب جون روشنايون مصنوعي پردن سان ڍڪي نہ سگهبيون آهن.

تنهنجي ڪتابن جي اشاعت ۾ ايتري تاخير ڇو ٿي ٿئي؟ ڏڻا ڏڻ نڪرندا رهن. سنڌ جي فضا اُنهن سان معمور ٿيڻ گهرجي. معنائون مان پاڻ ڍڪائيندو رهندوسان!

ـ محمد امين کوسو.

(۱۰۳)

۳۱-۵-۱۹۶۶ع، حضرت سيد اعظم!

نواب امير حاجي محمد صادق خان جي تدفين جو احوال پڙهيم، دل کي ڏاڍي چيڪي آئي. مان بہ بي اختيار رُنس. ”اڪ مري لکپال نہ مري.“ ظاهر آهي هزارن نادارن جي خدمت الله هن جي هٿان ڪرائي هوندي! دل ۾ ور ور ڪري خيال ٿو جاڳي تہ سندس قبر تي ساڻس ملڻ وڃان! اهوئي هنڌ آهي، جتي شاهيءَ ۽ گدائيءَ ۾ امتياز جا پردا هٽي ويندا آهن. الله جو بندو، الله

اڳيان سيني درماندگين ۽ عاجزين سان حاضر هوندو آهي.......
توکي ۽ تنهنجي جاءِ کي سان هندستان ۽ پاڪستان جي سياست ۾ هڪ مرڪزي مقام ڏنو هو. افسوس آن وقت تون پاڻ سنڀالي نه سگهئين. وڏو نشو توتي چڙهيل هو غلط خيالات جو. ڪيڏو وڏو نقصان ڏئي وئين بيخبرين، ڪاوڙ، غصي، جوش ۽ جلال ۾! هاڻي به حالات جو پورو جائزو رکي پاڻ هلائين، ته به مسلمانن جو عروج تنهنجي ذريعي اسلام جي صحيح صحيح ترقيءَ جي صورت وٺي بيهندو. ڪريلن کي اڏارڻ، آٿيلن کي رفتار جي لذت ڏيڻ، هلندڙن کي پرواز جي طاقت ڏيڻ، سيکڻهن جو ڪم نه هوندو آهي. منهنجي نگاهه انتخاب توتي بنان سببن جي ڪانه پيئي آهي.

اقبال جو هڪ شعر مان کي ڏاڍو پسند آهي.

مقام شوق ترے قدسيوں کے بس کا نهيں،
انهيں کا کام هے يه جن کے حوصلے هين زياد!

سو مسلمانن جي زوال جو چڪر ڦيرائڻ ”جناحن“ جو ڪم ته نه هيو، جو سان هن جي ”زنده باد“ جي نعرن ۾ توکي ڏسان ها ۽ خاموش ويهان ها، يا شيخ صاحب پاري کي پنهنجي ئي اکين آڏو ”جناحي سياستون“ ڦاهيندو ڏسان ها! محض ”مسلمان“ هجڻ، هٺ، هن مقام تي کهڙي ڪم جو؟ هٺ ته آهو هجي، جو هزار گناهگارين هوندي، مٺي متي مهراڻ ۾ ٽپو ڏيئي بيهي. وقت اچي ته وڏي ۾ وڏي جناحيءَ کي ٽپڙ ڏوکي ڪيڏي ۽ پنهنجو سينو ۽ سر ظالمن جي اڳيان پيش ڪرڻ کان نه گسي- لهو پنهي ڏنو، زخمي ٿي تياسي. الهه بخش مثل شهيد، مان جيئرو شهيد! سو منهنجي دل دردمند ۽ نگاهه حق پرست تنهنجون چوڪتون ڳولي ڪيڏيون ته خطا نه ڪيائين. باقي تون ٻڌين نه ٻڌين. ٻڌين ۽ پورو نه سمجهين، سو تنهنجو ڪم. توکي آهو دڳ وٺڻو ئي ڪونه آهي، جنهن ۾ توکي سمجهائين جي ضرورت پوي، ته تون سياستن ۾ آهين

Gul Hayat Institute

باءِ آهين. تون، تون آهين. "من، منم"- جوئي آهيان سوئي
آهيان، هندو مومن ناهيان!........پاڻ سو بلڪل ٽڪارو آهيان،
پر عشق و محبت جي منزلن وارن جهڙن غلاميون الله مان کي
نصيب ڪرايون.

هاڻوڪي سنڌ جي ننگي ڪل کي سڌو ڪري بيهارڻ
ڪم تو سنائي سيد جو. تون جاتون محض لنگهنديون، آتان
ايندي بنوءِ بهار جي!........اهو ڪم بہ بندوبست ۽ ظاهري انتظام
تہ گهرندو. هڪ شخص واحد جي بدن ۾ ايتري سڪت آهي
ڪانئي، جو هيڏو سارو ڪم رڳو پاڻ اڪيلي سر آٿلائي.
هڪدم، بنا دير سرمايو، قومي سرمايو توکي گڏ ڪرڻ گهرجي.
سنڌ، تنهنجي نالي ٿان جان نہ گهوري رکندي، پر اهو جان
نثاريءَ جو هنر توکي ڪيئن صحيح ڍگ سان ڏيڻو پوندو. اڳ
بہ تنهنجي ئي حڪمن تي سنڌ غلطخراميءَ کان ڪم ورتو.
سڀ ڪجهہ تنهنجي اشارن ۽ حڪمن تي سنڌ ڪري ڏيکاريو.
تنهنجي جذبات کي برانگيختہ ڪري، توکان غلط ڪم ڪرايو
ويو هو. الهہ بخش پارو املهہ ٽاڪ تون وڃائي ويٺين. هاءِ
افسوس! سياستون خاڪبازن وارن جون مان چوندس چو؟ مان
رواجي سياستن جو داعي نہ آهيان. مان وٽ تنهنجي موجودگي
اهڙي طاقت آهي، جنهن جو مثال ڪونہ آهي. رڳو صحيح صحيح
دڳ وٺجي. پنهنجون موجوده رتون ۽ حدون نہ وسارجن. آن
جي معنيٰ ئي اها آهي تہ توکي غلط طرح استعمال نہ ڪيو ويو،
تہ اسان جي وتن ۽ حدن وسائل جي اوڙڪئي ڪانہ ٿي رهي.
سمجهين ٿو، جيڪي فرمائي رهيو آهيان؟

معاف فرمائجانءِ، مان سياست جي عملي راهن جو پاڻ خود
واقفڪار آهيان! اهو هنر هاڻي پيرانہ سالي ۾ پين کان نہ
سگندس. چاٿان ٿو، جيڪي چاٿان ٿو، تو پاري جي موجودگيءَ
۾ ٿئي کي ملڪ ۾ وڏو مچڻ ملڪي معاملي ۾ گڏهن ۽ ڪٽن
جو ڪم آهي. اهو هو سنهنجي خط جو مطلب، جيڪو ڊاريڪٽر

Gul Hayat Institute

تعليمات [illegible] [illegible] پڙهم! انهن کي پڙهيل ڪيئن ڇڏيو سنڌ [illegible] کي ڏهنجي ۽ شيخ صاحب جي مقام جو پتو ڪو[illegible] اهي؟ جي آهي ته ڏڄ کان ڇپيا ويٺا آهن. شاهه جو ڪلام هڙان سنڌين واسطي آهي؟ حضرت شاهه لطيف کان تو پڇاڻو ڪيون آهن ته ڪيئن آهي گوڙ ۽ گهمسان، سندس ڪلام [illegible] بي ادبي ڪندڙن جا وڻن ٿا؟ ڪجهه ته لحاظ رکبو آهي. فرق مراتب اهو آهي، جو شاهه جي قبر کي مٽيءَ جو ڍير [illegible] توکي قيد ڪندڙن جون تعريفون ڪيون وڃن!

[illegible] کي خوف جاڳي ٿو، سنڌين جي موجوده نسل کي [illegible] بي ادبين ۽ گستاخين ڪري، آهي اهل مماتيءَ وارا پڻي [illegible] نه رکن...... اندازو ته ڪر، مارئيءَ جا گيت پڙهندڙ، سن شريف جي نظربند کي وسارين. ٿا ۽ برهمو سماج جي مندر ۾ رهندڙ پير مرد جوان همت شيخ صاحب جو نالو نٿا ڳنهن؟

حضرت امام مالڪ کان هڪ ڪربلا جي پاسي رهندڙ پڇيا ڪئي، هيءُ ته ڇڇڙ جو ڪنهن کان حج ڪندي سري پوي ته دم ڏيو يا ڪيئن؟ حضرت امام کان رڙ نڪري ويئي ته اي انسانو! حضرت امام کي شهيد ڪندڙن جي ملڪ مان ڇڇڙ جي رت هارڻ جو مسئلو پڇي رهيو آهي.

سيد اعظم جي-ايم-سيد ۽ فخر سنڌ و هند شيخ صاحب جي دور جو سنڌي، سنڌ دوستيءَ لاءِ مارئيءَ جي گيتن کي پڙهي ٿو.

وائـــي ناڪامي متــاعِ ڪاروان جاتا رها،
اورڪاروان ڪي دل سي احساسِ زيان جاتا رها!

شاهه جي آن ڪلام جي معنيٰ ڏي هڪ شــيخ صاحب ۽ پيـو تون!! مٿان جوش آيو اٿئي ۽ آپار ڪيڍيا اٿيئي! وقت ورائڻ ويجهڙو نه گهبراءِ، نه ڪاوڙ ۾ اچ! تون آهين، سڀ ڪجهه آهي. گهـم، گشت ڪر. سنڌ جي گهٽيءَ گهٽيءَ کي پنهنجي هبڪار سان آزاديءَ ۽ انسانيت جو مظهر بڻاءِ! تون گـلِ گلزار آهين. سنڌ کي هر هنڌ پنڌ پيئي وڃي جاڳاءِ! — محمدامين کوسو.

(۱۰۴)

۱۹۶۶۰۶۰۲ع۰ حضرت سيد اعظم !

چوٽي آهي تہ 'چتو ڪتو' ہہ مالڪ سچاٽيندو آهي. ھ (سنڌي) حضرت اٻخر سنڌ ۽ هند شيخ صاحب ۾ توکي سا سچان. خطا ڪنهن جي؟ جيتري آنهن جي اوتري توهان جي تعجيں ...ن جي. لکيو اٿم، لکندو رهيو آهيان تہ وقت ورائڻ ويجهڙو. سڀ رسزون تو ۾ ئي آهن. پنهنجون ساربون عمريون، تنهنجي هڪ گهڙي! سنڌ تہ آهي ئي اهڙن جو هنڌ، جاتي قيامت تائين سندن تنوارون ڪنن وارن ڪي پڌڻ ۾ ايندیون. سندن جلوا، اکين وارن جي سامهون رهنا ئي آهن. تون آنهن 'برهم وارن' جي نمائندگي ڪندڙ "شاهن جو شاهہ" فقير آهين. معاملا سڀ سنوان ٿي بيهنا توسان ۾ تو وڏان آهن.

سنهنجي نزديڪ سڀ کان اهم بات پير علي محمد راشديءَ جو مضمون هوندو آهي. توسان سنڌ جي ون يونٽ جي باري ۾ اختلاف ڪيائين، سو تورو لچ ڪندو هوندو. پر هن ڪي اهڙن معاملن ۾ لچ ڪانہ ايندي، انهيءَ جو استاد مان آهيان، پر ملندو گهٽ آهي. سندس مضمون پڙهي، ڏک ۾ حيرت ۾ پئجي ويندو آهيان، تہ هي ڪري ڇا ٿو؟ باتيون تہ لاجواب، پر نتيجا هميشه غلطين سان پريل ڪيندو آهي. چو نہ چوندو آهي تہ جي-ايم سيد واري سنڌ، دنيا جي رهبري ڪري سگهندي آهي.

— محمد امين کوسو.

۱۰۵

۳-۶-۱۹۶۶ع ۰ حضرت سيد اعظم !

........تون مس جناح جي اميد واريءَ وقت شمس الدين شاه پارن جون واڇون ٽڙيل ڏسين ها، ۽ منهنجي نگاهہ ٻڌجي ڏسين ها، تہ توکي بيحد ڪاوڙ اچي ها.

قدرت توکي حضرت سيد اعظم جي-ايم-سيد تہ بڻايو، پيو تو سان ڪهڙو لطف ڪري ها؟ باقي پاڻ ڪي استور

ڪرڻ ۾ هن تاخير ڪان پوءِ به تنهنجو ۽ پنهنجو سنڌين جو ڪم آهي، جيڪي هاڻي سڀ جا سڀ شاهه جي ڪلام جا ماهر ۽ پارکو ٿي پيا آهن!

هڪ ڀيرو پاري شاهه جي حقيقي معنيٰ بيان ڪندڙ جيان مولوي صاحب واعظ تي ڪيو. هڪ ڀيرو بيٺي پڙهي. مولوي صاحب جي ڳالهائڻ وقت ڏاڍو ٿي رنائين. واعظ ڪان پوءِ مولوي صاحب هن سان ڀاڪر پائي مليو. چيائين "ادا! تو ڪان سواءِ هن محفل ۾ اونداهه هجي ها. توهين منهنجي واعظ کي سمجهيو". ڀيرو جواب ڏنو ته "مون تنهنجو ڳالهائڻ ته ڪونه سمجهيو، پر تنهنجي ڏاڙهي اڻين لڏي رهي هئي، جيئن منهنجي ٻڪر جي ڏاڙهي منجهند مهل اوڳر ڪندي لڏندي هئي!"

تون ۽ شيخ صاحب اهڙن سنڌين ۾ ڳڻبيل آهيو! واهه سبحان الله، چو نه شاهه جون ورسيون ملهائين! سنڌ بلڪل آزاد آهي! سنڌ جي زميندار، شاهوڪار، عزت آبروءِ واري ۽ مسڪين، هاريءَ ناريءَ، غريب جو سڀ ڪجهه سلامت آهي. نه چوريون، نه ڌاڙا، نه ڦر نه فساد، ملڪ ۾ چوطرف چوڌار امن امان آهي، صلح سانت آهي! وقت ئي شاهه جي ورسين ملهائڻ جو هيءُ آهي!!! باقي رهيو تون ۽ شيخ صاحب، اهي ڪهڙي حساب ۾؟

شاهه صاحب (لطيف) سان محمد امين کوسي کي فرمائي ته ته سواءِ سيدن، فقيرن، اهل علم ۽ غريب غربن جي، پنهنجن آڪڙخانن جي ٻوٽ ۾ ڪيريءَ سان پريل موڇڙا مار!

خود حسام الدين شاهه صدارت ڪندو، ائين چوندو ڇا ته جنهن دور ۾ حضرت سيد اعظم نظربندين ۾ هجي، ان دور تي شاهه لطيف پنهنجي گهوٽ جون ابدي ڪاوڙيون آهن.

جي شيخ صاحب ۽ خود جي. ايم سيد نه هجن ها ته سنڌ اونڌي ٿي پوي ها. ڪتي ۽ گڏهه کي به جيڪو ماني يا گاهه اڇلائي ڏيندو آهي، ان جو ڪين پتو هوندو آهي، هنن

(سنڌين) کي توهان جو احساس ئي ڪونہ آهي.

ائين چوندو. جي نہ چوندو تہ پيو جيڪو ڳالهائيندو، سڀ ڪوڙ هوندو، يا محض خوشامد بيجا هوندي. شاهہ صاحب جي ڪنن تي اهو بارُ آهي ۽ ڪمال بي ادبي ٿيندي، جو شاهہ جي سامهون اِن قسم جا خرافاتي خطبا پڙهيا وڃن ...... هيءُ خط، شاهہ عبداللطيف جي پيغام ڪي تو تائين پهچائي رهيو آهي. تون ئي ڪٿي جنهن محفل ۾ هجين، تہ بابت پوري الفاظ سان ذڪر نہ ڪرڻ، لطيفي روح ڪي چڙ ڏياريندڙ آهي. سان تہ شاهہ عبداللطيف گهوٽ جو محض پيغام، پنهنجي ناقص الفاظ ۾، تو تائين پهچائي رهيو آهيان.

— محامين ڪوسو.

(١٠٦)

٤-٦-١٩٦٦ع. حضرت سيد اعظم!

پنهنجي خيالات جي اظهار تي هرڪس و ناڪس وٽ احتياط رکندو ڪر. عام سنڌين جا حال اهي آهن، جو وتن ٿا ڳوا ماريندا. نہ نقصان جو پتو، ۽ نہ ڪا ڪين عزت نفسي بہ آهي.

اقبال هڪ شعر ۾ هڪ "محڪوم" جي قبر جي فرياد لکي آهي، تہ قبر بہ اُن مُردي کان فريادي آهي، جو ههڙو منحوس مرد اُن ۾ آهي.

اهي حال اٿن تہ تنهنجي نظربندي ۽ شيخ صاحب جي مقدمن جي تائيد بہ شاهہ صاحب حضرت پٺائيءَ جي ڪلام مان ڳولي ڪيندا. غلامن جي ڪهڙي ثقافت يا ڪلچر؟ غلامن جو ڪلچر پرايا جوتا صفا ڪرڻ! شاهہ جي ورسين ڪرڻ- جو اُنهن ڪي حق ڏنو ڪنهن؟ اڄ سنڌ "ماتم ڪده" آهي، هي هليا آهن شاهہ جي نالي اجتماع ڪرڻ! ائين ٿيندو آيو آهي."بدنام ڪنندے نيڪو نام چند".

شاهہ جو ڪلام، عشق، مستي ۽ حرارت پيدا ڪندڙ ڪلام آهي. اُن ۾ غلاميءَ کي جلائي خاڪ ڪندڙ شعلا موجود آهن. شاهہ جي ڪلام سان نسورو ظلم آهي، جو اُن کي نوڙي

Gul Hayat Institute

سروڙي هنن حالات مطابق ٻڌايو وڃي. ٻهتان عظيم شاهه جي ڪلام تي هٿندڙ، ڪيئن شاهه جي ڪلام جي محفلن جا صدر ٿي سگهندا آهن؟ شاهه ڇيو آهي ته "خرات برسير بامرِ يوسف به چاهه" ڪريو؟ ٻين جي زنده باد جا نعرا آهن ۽ جي-ايم سيد، شاهن جو شاهه، ڳوٺڙي جي فضا ۾ بند؟

اهڙن کي نه شاهه جي ٽالي وڻ جو اختيار، نه هن زندگيءَ جي نغمن کي ڳائيندڙ وجد آفرين شاعر جي ڪلام پڙهڻ جو حق! آهي شاهه جي ڪلام سان ٺٺولي ۽ مسخري ڪن ٿا.

پنهونءَ جي فراق ۾ رت روئيندڙ سسئيءَ جي زباني جيڪو فرمايو اٿس، اُن کي ڪير پڙهندو ۽ پروڙيندو؟ اهڙا مجموعا، جي محض فضوليات ۽ خرافات، سي به ساده آدمين جا نه پر سياسي شاطربازين سان ڀريل هجن، غلاميءَ جي جذبن کي تقويت ڏيندڙ آهن. سي ممنوع قرار ڏنا وڃن. قوم جي روح، قوم جي عزم کي ماريندڙ ۽ فنا ڪندڙ، اهي حرفتن ۽ شعبده بازين سان ڀريل مجموعا، پراڻن سلهه سلاڪڙن جي ميان کان لک دفعا وڌيڪ خطرناڪ آهن. اهڙا مجموعا، سنڌ جو روح ماري ۽ فنا ڪري رکندا.

— محمد امين کوسو.

(۱۰۷)

۰۹-۰۶-۶۶ع. حضرت سيد اعظم!

اخبار ۾ طبع جي ناسازيءَ جي خبر پڙهي، دل بيچين ٿي. ننڍڙن معصومڙن ڪنون خان ۽ نڪوخان کي چيم، ته "جي-ايم سيد بيمار آهي، اچو ته دعا گهرون." نهايت نماڻائيءَ سان ٻارن هٿ مٿي ڪنيا. اخبار ۾ وري ڪاله تندرستيءَ بابت خبر نظر ڪانه چڙهي، ڪمشنر مسرور حسن خان کي تار ڪيم، ان ۾ هڪ تعريف تنهنجي 'The great living man in Pakistan' لکيم. حضرت مولانا ابوالڪلام آزاد، "ٽالسٽاءِ" جي تحريرن جي تعريف ڪئي آهي. مان هاڻي اُن کان پوءِ دوباره ٽالسٽاءِ جي ڪتابن تي ورهين کان پوءِ نظر وجهي رهيو آهيان 'War and Peace' جي پهرئين جلد ۾ هن نيپولين بوناپارٽ واسطي ڪنهن پنهنجي

Gul Hayat Institute

'The greatest living man Erope' ڪئريڪٽر جي زباني، لکيو، جو اڄ ڏٺم.

عجيب اتفاق هڪ پراڻو تاريخي افسانو ۽ هڪ هاڻوڪي حقيقت!! نيپولين جي حالات سان بيحد دلچسپي هوندي هيم، جو انگريزن جي ڏشمنيءَ جو شڪار ٿيو، پيون جيڪي خاسيون هيس، آنهن تي اِن هڪ خوبيءَ سبب نگاهه پوندي ئي ڪا نه هيم. ڪيترائي ڪتاب سنڌس حالات بابت ڏٺم.

تنهنجو لکيل خط "اورينٽ" جي پئڊ تي آهي، تنهن جي معنيٰ "اورينٽ" ۾ آهين. آن کي به درجو ٿيو.

علامه غلام محمد گراميءَ حضرت مولانا (سنڌيءَ) جا اشارا ۽ حوالا شاهه بابت ڪنهن سنڌس تقرير ۾ ڏنا آهن. اهو ڪير آهي؟ ڇا ٿيندو آهي؟ حضرت مولانا بابت ڳالهائڻ جو حق ڪاٿئون حاصل ڪيائين؟ ڪا خبر هجيئي ته لکي موڪل! مولانا جو نالو ته ورتائين، پر هن دور ۾ شاهه جي ڪلام جي جيئري تفسير ۽ معنيٰ، يعني جي-ايم-سيد جو ذڪر ته نظر ڪونه چڙهيم.

سنڌس مضمون مولانا عبدالڪريم چشتيءَ بابت ڏٺو هوم. مولانا چشتيءَ جي سياست جو وڏي عرصي کان مان سان تعلق رهيو، آن بابت ته هڪ لفظ به ڪونه هيو. گويا سنڌ جي تاريخ، موجوده تاريخ جو اهم ترين باب، هن علامه جي ذهن تائين رسيوئي ڪونه. إناالله وانااليه راجعون! - محمد امين کوسو.

(۱۰۸)

۱۹۶۶-۶-۱۳ع. حضرت قبلا جي-ايم شاهه صاحب!

منهنجي خطن کو به اهڙو پهلو ڪو نه ڇڏيو آهي، جو تشنهء وضاحت هجي. سمورن خطن کي گڏ ڪري ڏسندين، ته هڪ نئين دنيا، نئين انسانيت، جيڪا منهنجي آدميت جي فروغ ۾ مشغول هجي، تنهنجي ذريعي پيدا ڪرڻ گهران ٿو. ۽ آها انسانيت ۽ عالمگير تحريڪ، سنڌ تنهنجي اڳواڻيءَ ۾ هلائي،

ڪاميابيءَ تائين پهچائيندي. اِها آس، اِها اميد هن خطن ۾ آهي!

اهو محض وهم آهي، ڀُور آهي يا خيال آهي، جو شرمندهٔ عمل نہ ٿي سگهندو، سو تہ تڏهن چئجي، جڏهن توهان پاڻ ڏاريءَ ۾ ڏيکڻ لاءِ تيار ٿي بيهين! شخص واحد هن دور جو، هن دور جي خرابين کي چئلينج ڪرڻ لاءِ آتاري بيهاريو اٿم، سو تون آهين. منهنجي اسڪيمن کي محض وهم ۽ ڀُور تہ تڏهن چئجي، جڏهن اڳ ڪا اهڙي ڳالهہ ڪئي هجيم. ماڻهو سؤ دفعا اعتراض ڪن تہ ڇا ٿيندو، جڏهن ڳالهہ ئي اڻ ٽرندڙ منهنجي ذهن ۾ اچي ۽ زبان ۽ قلم مان ظاهر ٿئي؟

حادثہ وه جو ابهي پردهٔ افلاڪ ۾ هے

عڪس اُس ڪا ميرے آئينہ ادراڪ ۾ هے!

مان پين کي ڏسندڙ چوندڙ نہ آهيان. پنهنجي ئي دل ۾ جيڪي ڏسندو آهيان، اُن جو اظهار ڪندو آهيان...... منهنجو رُخ تو ڏي آهي تہ ڄاڻ پڪ ڄاڻ تہ سارو معاملو ئي تو وٽان ٿيڻو آهي. سو جيتري سُستي ذهن، دل ۽ دماغ جي توکي هن اصول جي اهميت کان روڪيندي، اوتري ئي مصيبت ساري ملڪ کي پوڻي پوندي. ملڪ جو ڇوٽڪارو تون نتو پڙهين ڇا؟ آئي بيهاريو ئي آتي اٿم تہ جي-ايم شاهہ جي چوڪٽ پڪڙجي، شڪ شبها هائي پوءِ ڇا جا؟ ڪا ترميم جي گنجائش هجي تہ مان اُن جي اجازت ڏيان. هن اٽل قانون ۾ گنجائش آهي ئي ڪانہ. يا هيءَ يا هو، ٻيون ڏڪ ڪونہ آهي. يا تباهي مڪمل، يا بچاءُ مڪمل! توکان سواءِ تباهي. برعڪس اُن جي همہ گير انساني فلاح جو ڏڪ ئي سن شريف کان هاڻي نڪرڻو آهي. تون ليڊر انسانيت جو!.... — محمد امين کوسو

(۱۰۹)

۸-۷-۱۹۶۶ع. حضرت قبلا جي-ايم شاهہ صاحب!

........شيخ صاحب کي صاف صاف چيم جيڪب آباد ۾ تہ مس جناح بلڪل ڪامياب نہ ٿيندي. پوءِ اهو طريق عمل بہ

شيخ صاحب لاءِ گهڻ ۾ گهڻ نيڪ ڪونہ آهي، جو هڪ فضول مهم ۾ ٽنگ اڙائي. مان مير جعفر خان جي ڪري ئي ۾ ٽنگيو پيئو هوس. پر جڏهن شيخ صاحب آيو تہ مان شيخ صاحب جي حضور ۾ پيش هوس.

دوست از مسجد سوي ميخانہ آمد پير ما
چيست ياران طريقت بعد زين تدبير ما!

۾ چار تقريرون مختصر ۾ مختصر هن پيرانہ ساليءَ ۾ ڪيائين، پر موتي پکيڙي رکيائين. موالين جي مجموعي ۾ داناي راز اهو هڪ ئي هو. سندس عظمتن جو ذڪر ڇا ڪريان؟ هيڏن سارن سالن جي ويجهي ۾ ويجهي نيازمنديءَ هوندي، شيخ صاحب ۾ آنهن مان هڪ آهي، جن سان ڇڻ هڪ لحظو بہ گڏ نہ ويٺو آهيان. چوان تہ سندس پرسان ويٺو رهان ۽ ڪيس پيو ڏسان.

اِما محبت جي چڪ اظهار ڪرڻ ۾ اچي تہ اظهار ڪريان

مس جناح جي قريب اچڻ جو منتظر ئي ڪونہ هوس، سو مير جعفر خان جي ميزبانين جو خوگر تہ آهيان. مان هوندو آهيان تہ سڀ کان قريب‌ترين مقام منهنجو ئي هوندو آهي. سندس ذاتي سخي درمحمد جماليءَ جو واسطو اسان سان اِن طرح آهي. وري سندس شتر غمزه مٿي قازانڻ وارا بہ ستم. الائي ظالم تي ڪهڙو شيطان ليگ وارو سوار هيو، جو انگريز عملدارن کي خوش ڪرڻ جو هن اهو ڏڪيب اختيار ڪيو...... جڏهن شيخ صاحب آئي هلڻ لڳو، تہ منهنجيءَ دل ۾ گوڙهن جا طوفان گڏ ٿي ويا. مير جعفرخان جماليءَ جي بنگلي کي هنن طوفانن جي مرڪز ٿيڻ کان بچائڻ واسطي. مان پاڻ سکر شيخ صاحب سان رئيس پرڳڙيءَ جي موٽر ۾ هلڻ لاءِ تيار ٿيس. واهہ ڙي عشق و محبت جون بوقلمونيون! يا تہ جيڪب‌آباد ۾ مان شيخ صاحب جي وقتي مفارقت جو بار نہ پئي سهي سگهيس، يا وري موٽر ۾ منهنجي ۽ پنهنجي لاڳاپي جي شدتن جي بار کان لاچار ٿي، شيخ صاحب جي دل جا راز سندس اکين جي آب سان

ڏِ رِدا ٿي، هن مقدس رستي جي تقديس ۾ هڪ نئون باب سڏي رهيا هئا. اهو ئي رستو بارها پنهنجي محبوب مئي سائين پرچو نديءَ شريف جي فقير، درويش ۽ سلطان جي خدمت ۾ ڪاٽيو اٿم. بارها شهيد الهه بخش سان گذر ٿيو. اڄ اُن رستي تي شيخ صاحب سان گڏ وڃي رهيو هوس.

سکر جي جلسي گاهه ۾ مان ۽ شيخ صاحب گڏ ويٺل هئاسون. ڪيترن يعني تمام مختصر پراڻن يارن، جو اسان ٻن کي گڏ ڏٺو، ته سندن اکين ۾ آب اچي ويو. خود نعمت الله قريشيءَ پارو سخت جان، سخت طبيعت آدمي به اُن ۾ شامل آهي. مان هن ناٽڪ تي نظر وڌي، ته هڪ مرندڙ ۽ فنا ٿيندڙ قوم جون چڙهيون محسوس ٿيون! ڪير ۽ الائي ڪيئن، هن قوم کي بچائي سگهندو؟

هت به شيخ صاحب به چار لفظ فرمايا. هن شراب ڪهن جو خريدار ۽ لائق ڏي مان هوس.

شيخ صاحب ته جلسي کان پوءِ روانو ٿي ويو. مان سرڪٽ هائوس ۾ پهتس ته در ۽ ديوار کان "جي-ايم-سيد زنده باد"، "جي-ايم-سيد زنده باد" جا نعرا منهنجي دل ٻڌا. پريان، سامهون درياهه سنڌ جي موجن به هنن ترانن تي رقص ۽ وجد شروع ڪري ڏنو. وري جو سرڪٽ هائوس جي وڻن ۽ سندن پتن تي نظر وڌيم، ته آهي هن روح پرور نغمي جي آواز تي مسحور ٿي، لُڏي رهيا هئا. "سيد، سيد، سيد" جو چوطرف چوڌار سکر جي لبِ دريا جي فضا جو هيءُ رقص مان مستِ محبت کي بيخود بڻائي رهيو هو.

شمس الدين شاهه مليو. تمام زماني ساز قسم جو ظاهر اٿس اندر جو پتو ڪونه آهي. مان کان رڙ نڪري ويئي، ته هي سڀ ڪجهه ته ٿيندو رهندو، پر ڪڏهين جي-ايم-سيد جو نالو به ياد ڪندا آهيو؟

.... شيخ صاحب، جو چيو ته "مس جناح جي مدد ڪريو".

Gul Hayat Institute

اهو به ياد آيم ته نه ڏيندي، پڪ نه ڏيندي. پر شيخ صاحب جي حڪم کي ڇا ڪريان؟ نيٺ لاچار ٿي پيس. خورشيد کي چيم ته بابا! مس جناح سان ملاءِ! هن بندوبست ڪيو. ڪيس به ساڳيءَ طرح چيم. چيائين ته ”ماڻهو مان کي ووٽ ڏيندا ته پوءِ ڇا ڏيندو؟“ مان کان سختيءَ سان پڇڻ لڳي بختاآور ته ”تون ڪانگريس ۾ ڇو هئين؟“ مان چيو، ”جيڪي هوس سو ته هوس، تون ته پنهنجي ڀاءُ وٽ مان کي ڏسندي هئينءَ.“

پوءِ وري چوڌري محمد عليءَ سان به مليس. ڪيس به ساڳيءَ طرح چيم ته سندس ڪٽڻ جي ڪابه گنجائش ڪانه آهي. پر گنجائش هجي ها يا نه هجي ها، مان ته شيخ صاحب جي حڪم تي تدم ڪٽڻ لاءِ تيار ٿي ويو هوس.

به مئي سجاده رنگين ڪن گرت پير مغان گويد!

پر قدرت جي ڪارپردازن کي اِئين ڪرائڻ مان ڪون مقصود نه هيو. مان خاموش ٿي رهجي ويس.

— محمد امين کوسو.

(۱۱۰)

از اسٽيشن نئون ڏڪل.

۲۵-۱۱-۱۹۶۶ع، حضرت قبلا سيد اعظم جي-ايم. سيد صاحب!

السلام عليڪم. اڄ اوچتو ڏڪل ۾ سيد دامن علي شاه صاحب سان نياز جو موقعو مليو. هن جي سن شريف جي آسد ۾ آتان جي حالات جو علم ٿيو. هن چيو ته تو منهنجي بدني غيرحاضريءَ کي محسوس ڪيو. افسوس، جو منهنجي دلي طوافن کي تون حساب ۾ ئي نٿو آڻين. منهنجي دل و دماغ جو رخ ئي توطرف آهي.

دامن علي شاه چيو ته ڪميونسٽ سيد اعظم کي استعمال ڪري رهيا آهن، اِها تنهنجي ديرينه ڪمزوري آهي، جو جيڪي تنهنجا درباري هوندا آهن، انهن کان برملا ڪنڌ تون ڪڍائي نه سگهندو آهين.

منهنجي بنيادي نظرين ۾ اهو آهي، ته تون ئي سنڌ کي

Gul Hayat Institute

بچائي، ھھڙي ڏکئي وقت ۾ سندس پوري مقام تي پھچڻ جي مان کي عملي امداد ڏيئي سگھندو آھين. جي اڻين نہ ٿيو، تہ الله پناھہ ڏئي، سنڌ کي ھِنان بہ وڌيڪ ڏکيا ڏينھن ڏسڻا آھن.

مان پنھنجي طبع جي خاص ساخت سبب، آٿڻ ويھڻ ۾ سخت پابندين جو عادي آھيان. آن ۾ ذري جيتري نرمي ڪيم، تہ منھنجي بدن جو ڍانچو ھاڻي خود منھنجي ھيجان پرور طبيعت جو بار کڻڻ جھڙو باقي نہ رھيو آھي. طوفان ۽ انقلاب، جيڪي منھنجي طبع ۾ نھان ۽ مستور آھن، انھن لاءِ ڪابہ محفل آرائي سردست موافق نہ آھي، چاھي ان کي ثقافت جو بُرقعو ڇو نہ پھرايو وڃي. سياسي انحطاط، جيڪو انتھائي شڪل اختيار ڪندو پيو وڃي، آن جو خفيف اظھار منھنجي زبان مان محفل کي شوريده بڻائڻ ۾ ڪامياب ٿي ويندو. مان ٿو چاھيان تہ توکي مڪمل طور پنھنجي نقطہ خيال سان متفق ڪئي بغير، مان طوفانن ۾ بدن جي ھنن حالتن ۾ نہ پوان.

جيتوڻيڪ خود تنھنجو وجود ھڪ مڪمل اطمينان بخش محاذ آھي، تہ بہ تنھنجون پنھنجون بي صبريون ڪير روڪي؟

مان توسان بنيادي بات، سنڌ جي حالات مطابق ڪندو رھيو آھيان. اھا ڳالھہ پھرينءَ ملاقات کان وٺي اڄ تائين ساڳي ئي آھي- تون ھن دور ۾ سنڌين کي ڪيئن امن امان ۽ پناھہ ڏيئي سگھندين. ڇو جو توکان ۽ حضرت فخر سنڌ و ھند شيخ صاحب کان علاوه چوطرف چوڌار اونده اندوڪار لڳي پيئي آھي. روشنيءَ جي ڪِرڻ ئي فقط اِتي آھي، جيڪا منھنجي چشم بينا ڏسندي رھي آھي. — محمد امين کوسو.

(۱۱۱)

۲۹-۱۱-۱۹۶۶ع، حضرت سيد اعظم، جي- ايم شاھہ صاحب!

السلام عليڪم- ھيءَ دنيا ھڪ لحظي مثل آھي. آن لحظي خاطر ڪروڙن سون سالن جي بلڪ ابدي ۽ ھميشگيءَ جي زندگيءَ کي خطري ۾ تہ نہ وجھبو آھي. اصل مصيبت ھاڻوڪي

دنيا جي آهي ئي اها، ته قياس همن جي اکين، خيال ۽ دل کان پري آهي.

تون هن دنيوي حيات ۾ سنڌ جو سياسي سرتاج جو بڻين ٿو، آن جي معنيٰ اها ته ڪانه آهي ته آخرت آهي ئي هيچ! تون رڳو تيار ٿي بيهه. سنڌين جي (اهي جاتي ۽ هجن) دلين تائين تنهنجو آواز پهچندو.

منهنجو ناتو رشتو توسان الله خاطر آهي.

ڪوريءَ ڪي چائو هو پڻ، چيو: في‌الحال مختصر ناتو رکانس ٿو رب‌العالمين، پوءِ ناناٽا اڇي پورو ناتو رکندس. الله جي خاطر جيڪا دوستي آهي، آن جهڙي دوستي ٻي ڪهڙي؟ اها دهل دماچڙي واري ثقافت ڇا، ته آن جو مقصد ۽ مطلب ڇا؟ تو ته برملا دين لاءِ هڪ سلطنت ڏاهڻ جو اولين طرح اعلان ڪيو ۽ اڄ آها موجود آهي. سان ڪي قسم ڏيندين دنيا جي سيني ڪيڙن مڪوڙن جو، جيڪي مثال ۾ آن ڪوجياڻيءَ جي پٽ جيان آهن، ته هن ڪي ته پاڪستان ٺهندو اهو وهم گمان ۾ ٻه ڪونه هو...... عهدي بازي گناهه، باقي حق جي حمايت ۽ باطل جي سرنگون ڪرڻ واسطي اقتدار هٿ ڪرڻ جي ڪوشش جو نالو جهاد ۽ آن خيال ۾ مرڻ شهادت آهي. پر اها ڪوشش حيدربخش جتوئيءَ وارو دماغ ڏاڙي ته نه ڪرٿي آهي! پاڻ ڪي نانگن جي وات ۾ ديده دانسته وجهڻ جهاد نه خودڪشي آهي.

توتي پڌل سڌل ڳالهين جو بيحد اثر ٿيندو آهي. مثلاً ڪنهن اڇي چيو ته اسلام ڏاڙهيءَ ۾ رکيل نه. آهي، ته تو هڪدم ڪلين شيو ٿي، عملي طرح ڏيکاريو ته تون وڏو روشن دماغ، اپ ٽو ڊيٽ، ماڊرن آدميءَ سان گڏ قلندر صوفي به آهين. ....طاقت دنيا جي اسلام ۽ اهل اسلام وٽ هن گهڙيءَ به آهي. حضرت شيخ عبدالمجيد ۽ جي-ايم سيد پارا به منجهن آهن. باقي عقل جو هوندن حيدربخش خان جتوئيءَ وارو ته ڏينگوئي

ڍيري ڪري رکندا، ۽ وري عقل فروشي هوندين قبلي سيد علي محمد شاه راسديءَ جي، ته مٿو هيٺ ڄنگهان مٿي هوندين. آهو عقل ڪم کهڙي جو، جو سنڌ پارو ملڪ آدمي وکٽي!

ـ محمداسين ڪوسو.

(١١٢)

عزيزآباد، انڙواه ضلع جيڪب آباد.

١-١٢-١٩٦٦ع. حضرت سيداعظم، جي-ايم شاه صاحب!

منهنجي نزديڪ ساري دنيا ”بيمار ستان“ بڻيل آهي. آن ”بيمار ستان“ کي شفا ڏيڻ جو ڏکپ، مان سنڌ جي مقدس سرزمين جي هن بظاهر ننڍڙي کوٽ مان ڏسي رهيو آهيان. مقصد ڪڏو اهم آهي! پهريائين ته ڏسجي ته منهنجي تشخيص ته دنيا بيمار ستان آهي، صحيح آهي يا غلط؟ جي تشخيص صحيح آهي ته علاج جي نوعيت تي غور ڪجي. پردوائي عجيب ۽ نئين ايجاد ڪريان ٿو. اها ڪڏهن ڪنهن آزمائي هجي، ته آن جي پوري يا اڻپوري هجڻ جي راءِ ڏني. مان شخص واحد، سيداعظم يعني توکي سنڌ جي ذريعي هن بيمار ستان جو ڪامياب علاج ڏسيان ٿو. مان کي آن علاج آزمائڻ جو موقعو ڪاٿي مليو آهي، جو صحيح هجڻ آن جو ثابت ڪريان. اهو علاج ايجادئي منهنجو آهي. آن جي استعمال جا ذريعا به مان ئي ڏسيان.

جڏهن مان پهريائين پهريائين توسان مليس، ته تون سنڌ اندر ننڍين ننڍين گروهبندين ۾ منهمڪ هئين ۽ مان انگريز شاهيءَ جي خاتمي آڻڻ جي خيالن ۾ محو ۽ عملي پروگرامن ۾ رڌل هوس. ته به مان توکي هڪدم سڃاتي ورتو، ته سنڌجو اصل معاملو توسان وابسته ڪجي. اڄ ڏينهن تائين مان اِن خيال تي بيٺو آهيان. سنڌ جو هيءُ مختصر ملڪ انسان ذات جي خدمت لاءِ راهه پيدا به ڪندو ۽ ڪامياب به ٿيندو .... تو اصل ۾، منهنجون دلي تمنائون ڇا آهن، انهن کي شايد ساڀيوئي نه آهي.

کم نظر بي تابئيءِ جانم نہ ديد
آشڪارم ديد و پنهانم نہ ديد!

هن وقت، پنهنجي گوشڙي ۾، تڏي تي جيڪو صاف ٻہ نہ آهي، ويٺل آهيان. ۽ ڪونڊي، جيڪا اهم ترين جاءِ تي آهي، اُن جي ڪچين سرن جي ڪلر کاڌل ديوار سان ٽيڪ ڏنيون، توکي خطاب ڪري، دنيا جون تاريڪيون ختم ڪرڻ جو اعلان ڪري رهيو آهيان.

اخبارون جيڪي منهنجي پاءُ جي نالي آيون آهن، آهي سڀ پڙهندو رهيس. پر دل ۽ دماغ ۾ توکي سڏ ڪرڻ جو جذبو وڌندو رهيو. لاچارتي، ڪاغذ جو دستو گهران ڪٽي، هت اچي ويٺو آهيان...... توسان منهنجي غلامي، الله واري جي محبت جي زنجيرن سان جڪڙيل آهي. اُن غلاميءَ جي آدارءِ بنا تي هي اعلان حقيقت‌افروز ٿيندا رهن ٿا. ظاهري ساز و سامان، ڪنهن توکي ڇيو آهي تہ گڏ نہ ڪر. جهاد آهي تہ اهو آهي. هي خط خالي خولي خط آهن ڇا؟ آهہ! تو هنن جو مطلب ڇاتو نہ آهي پوريءَ طرح. جي ڇاتو آهي تہ ان کي آشڪارا نہ ڪرڻ ڪن مصلحتن جي بنا تي آهي. مان تہ اصلي عشق ۽ محبت جي داستان سرائي هنن خطوط جي ذريعي ڪري رهيو آهيان. پهريائين پاڻ کي ڪنهن بہ طرح هنن جي حقانيت جو قائل ڪر، پوءِ ٻين تائين پهچاءِ!

الله جون سنڌ تي وڏيون مهربانيون آهن، جو شيخ صاحب ۽ تون نااهلن کي عطا ڪيائين ۽ هنن نااهلن اهل بڻائڻ جو ڪم منهنجي حوالي ڪيائين. سنڌي سڀ سنڌي، سڀني کي هڪ رنگ ۾ رڱي رکڻ ڪم تو سيداعظم جو!.......... دنيا اندر امن ۽ امان آڻڻ جو دڳ ئي اهو آهي تہ عملي طرح فقط هڪ حضرت سيد اعظم جي-ايم سيد سنائيءَ کي علم ۽ جهنڊو ڪري ان طور ۽ طرح سان ٻيهارجي، جيئن مان ڇئي رهيو آهيان.

— محمدامين کوسو.

(١١٣)

١٢٠١-١٩٦٦ع. حضرت سيداعظم جي-ايم شاه صاحب!
هاٿي ۽ شينهن شير خدا کي ماڪوڙي ۽ ڪول
ڪري بيهارڻ به ايتروئي مضحڪه خيز آهي، جهڙو ڪول ۽
ماڪوڙيءَ کي شينهن ۽ هاٿي سڏڻ...... بابا، سيد سونهارا! شينهن
وبهي ڪري ڏاهبا ڪونه آهن، شينهن پيدائش واري ڏينهن ئي
شينهن هوندو آهي. شيخ عبدالمجيد سنڌي، جو فهم و تدبر،
عقل ۽ دانائي ماءُ جي پيٽان ئي ڪٺي ايندو آهي، قدرتي ٻاٽ
آهي. جي-ايم شاهه پيدا ٿيندو آهي ته جي-ايم شاهه ئي هوندو
آهي. پيا ته ٿيا سڀ انڌا اکين جا به عقل جا به، جو توهان
کي رواجي ماڻهو ڄاڻين. مان ته تون لٽ ڪنيون بيٺو آهين،
ته مان به توکي پنهنجيان رواجي آدمي ڄاڻان، شيخ صاحب
کي به ائين ئي سمجهان!

بسوخت عقل ز حيرت ڪه اين چه بوالعجبي است!

وري ڪاوڙ مان ٿي، تون ايندو ڇو نه آهين؟ بابا زورآور مان
جو توهان پنهنجي وٽ نه آهيان ته ٻيو ڪير آهي؟

آدمي ئي جڏهن سنڌ ۾ ٿي، انساني حقوق وٺندڙ ڏاهيم،
توهان ٻه ٽيون مان! باقي الله وارا فقير درويش لک ئي هوندا.
بيخبرن، احمقن جي تعداد جو پتو ئي ڪونه.

ڪو عقل بابت لٽ ڪنندڙ ”عبرت“ ۾ ”سنڌ جي سياست“
بابت لکندو رهي ٿو. توکي فرمايم ته سنڌ جي سياست آهي ئي
ٻن آدمين جي هن وقت تائين- تون ۽ مان!...... هڪ طرف
تون سنڌ منهنجي. هٿان ڪسڻ جي مضمونن کي رچائڻ ۾ رڌل
هئين، ٻئي طرف مان سنڌ جي آزاديءَ کي برقرار رکڻ لاءِ سر
تريءَ تي ڪنيون بيٺو هوس. پر اُن وقت به تنهنجي محبت ۽
شيخ صاحب جو عشق سيني ۾ رکندو هوس. هن وقت به منهنجي
گفتار ۽ نصيحت ساڳي آهي. توکي پنهنجيان رواجي آدمين جيان قيل
و قال جي حاجت ڪهڙي؟

Gul Hayat Institute

بخال و خط چہ حاجت روي زيبا را؟

شيخ صاحب جي جُتين جي مِٽي به دنيا سموريءَ جي ملڪن اندر حڪومت جي سربراهن کان واقعي ۽ حقيقت ۾ مٿي آهي. ههڙو فقرو، جنهن تي لعل و گوهر گهورجن، سنڌي زبان جو حصو مان بڻايان، ۽ اُن کي مبالغو چئي پردا تون چاڙهين! وري تو پارو/سياست ۾ ڪاتي ٻــه، ڪنهن ٻــه قوم ۽ ڪنهن به ملڪ ۾ آهي، تـه هلي ڏيکار! باقي نـه ٻيا تنهنجو قدر ڪن يا نہ پاڻ ڪري چاتو. ويچارو مسڪين هڪ قدردان ۽ چشم بينا وارو هجي، تہ اُن کي زور، قلم سان پورالو ۽ مبالغي وارو ڪري ثابت ڪرڻ جي ڪوشش توهان ڪريو! هي ڪهڙو انڌير، هي ڪهڙو ظلم ۽ ويل؟

مائوزي تنگ تہ ٺيو. اُن جي تعريف بہ ٺيڪ، پر شيخ عبدالمجيد تہ ڏسو! ڪفر جي پيدائشي اونده' مان پاڻ کي پاڻ روشنيءَ ۾ گهلي بہ آيو تہ ڪريل ۽ پست مسلمانن جي سياست کي بہ ڏوئي رکيائين. شيخ صاحب جي نالي وٺندي، ايڏو تہ خُمار ۽ نشو چڙهي ويندو اٿم، جو بيان ڪري نہ سگهندو آهيان........مردو مسلمان، پاڪستان جو آئندو ئي شيخ صاحب ۽ تنهنجي نالي جي نعرن سان........اسان جو هڪ عزيز هوندو هو ايوب خان، پوءِ حاجي بہ ٿيو. مُلي يا آخوند وٽ ويندو هو. آخوند هن کي سبق ڏيندو "الف-ب"، تہ "الف-ب" چوندو رهندو هو. ڪا مک، اچي مٿس ويهندي. مک کي هڪاليندو تہ ڪلي آخوند کي چوندو، "آخوند! هو تہ ويو." يعني سبق وسري ويو. حاجي ايوب خان ست اٺ سال مدرسي ۾ ويٺو، پر "الف-ب" هن کان ويندو رهيو. مان بہ توکي ٻہ' نالا- "شيخ صاحب ۽ تون" پڙهائيندو رهيو آهيان. اسان جي حاجي ايوب خان جيان اهي توکان ويندا رهن ٿا. پڪا ڪري چڱ اهي ٻہ نالا- سنڌ جي نجات انهن ۾ مضمر آهي. باقي سڀ هيچ- باقي سڀ افسانا!........هيءُ وقت وري هٿ نہ ايندو. سنڌ توڙي دنيا

لاءِ هيءُ وقت غنيمت آهي، اصول ۽ بنياد (شيخ صاحب ۽ جي- ايم سيد) موجود آهن – آهه! سنڌ وارن جون انڌيون اکيون، انڌيون دليون!

هڪ صاحب بصيرت لکندو رهي ٿو، ”سنڌ جو سياسي ڪعبو“. پر ان جي لٺ کي ميجينڊڙ ڪائنون آڇن؟ .... انسانيت جي ڪشتيءَ کي پار ڪرڻ لاءِ هنن طوفانن کي آخر جي اشاري سان ختم ڪرڻ لاءِ اڃ تون منهنجي ذريعي ميدان ۾ دوباره آندو وڃين ٿو. هي سڀ ڪم قادر جا! گُل سامهون ۽ بلبل نغمہ سرا نہ ٿئي، اهو ممڪن آهي؟

– محمد امين کوسو،

عزيز آباد، انڙ واهه،

ضلعو جيڪب آباد. ۱۳-۱۲-۱۹۶۶ع

بر ڪفِ جامِ شريعت بر ڪفِ سندانِ عشق،
هر هوسناڪي نداند جام و سندان ياختن!

جيڪب آباد ضلعي جي ڊپٽي ڪمشنر سجاد احمد سان الله خاطر دوستي گنڍڻ ۽ وري احمد ميان وارن جي خانداني تعلق کي نہ ٽوڙڻ، اهو هنر رکو سان هڪ ڄاڻندو آهيان، ۽ ورهين کان انهيءَ رستي جي خطرات کي ڪاميابيءَ سان مُنهن ڏيڻ جو عادي آهيان. احمد ميان توڙي سندس والد خانبهادر حاجي مولا بخش، پنجن روپين کان ٻہ گهٽ قيمت تي منهنجو سر ڪَپي ٻہ ڏيندا ۽ ان تي خوشيون ٻہ ڪندا، تہ هڪ وڏو عظيم الشان ڪارنامو هنن ڪيو!

اهو سان آهيان جو نہ هنن جي روزمره جي خرابين يا وَڏ ماڻهپين سان ذري جيترو واسطو اٿم، پر هر مصيبت واري معاملي ۾ هنن جو ڀاڳي پائيوار بلڪ وڏو پائيوار بڻيو اچان ٿو. ڪهڙي تڪليف آهي، جو هنن جي خاندان جي دوستيءَ سبب منهنجي حصي ۾ نہ آئي، هيڪا سان خنده پيشانيءَ سان برداشت نہ ڪئي. هنن کي نہ انهيءَ جو پتو ۽ احساس هيو ۽ نہ هاڻي

Gul Hayat Institute

۽ آهي. سان کي شهيد الهه بخش وسرڻو ڪونهه، هنن کي ياد اچڻو ڪونهه! سان الهه بخش جو يار، هي پنهنجي پيٽ جا دوست! ياري ۽ پيٽ‌پرستي گڏ هلي نه سگهنديون آهن ـ پر سان اهو ناممڪن ڪم به ڪندو ٿي رهان ٿو. وڏا وڏا طوفان آيا ۽ گذري ويا. سان الهه بخش جي ياد جو نوراني ڏيئو، انهن هوائن ۽ طوفانن ۾ ظاهر ظهور جلايون اچان ٿو. جيڪو سان کي ڏسندو، ان کي الهه بخش ياد ايندو. ڇو ڇو سندس ياد بہ پين اهڙين يادگيرين سان منهنجي جان جو حصو آهي.

اهو ئي سبب آهي جو سيد اعظم ڀريائين منهنجي پير پرچوندي شريف جي خانقاهه تي ملاقات لاءِ ويو، پوءِ الهه بخش سان پنجن پيرن جي مقام تي مليو ۽ تهان پوءِ اچي سان کي نوازيائين. سيد اعظم جي هن سفر جي اهميت رکيو انهن مقامات تي وڃڻ ڪري جيڪا صاف ٿي بيهي ٿي، ڪو ڏسي ۽ محسوس ڪري ته سنڌ جي غلاميءَ جون زنجيرون هڪدم ٽٽي پون.

منهنجون يارانيون محض ماضيءَ جو افسانو نه، پر حال ۽ مستقبل تي حاوي، ٿيندڙ عملي پروگرام به پيش ڪن ٿيون. منهنجي گوشه نشينين ۾ جي انقلاب پوشيده آهن، سنڌ جو مستقبل ڏهندو ئي آنهن جي ذريعي.

سان پنهنجي پير جو پانهو، شهيد الهه بخش جو يار، فخر سنڌ و هند شيخ عبدالمجيد و سيد اعظم جي-ايم سيد جي دوستيءَ جو دعويدار آهيان.

ـ محمد امين کوسو.

جي-ايم سيد جا جوابي خط، سال ١٩٦٦ع

ون يونٽ جي مخالفت ڪري، ١٩٥٤ع ۾ کهڙي صاحب، سڪندر مرزا جي حڪم موجب، ڇهه مهينا جيل ۾ موڪليو. انهيءَ کان پوءِ مغربي پاڪستان جي اسيمبليءَ ۾ وڃي، ١٩٥٧ع ۾ ون يونٽ جي خلاف ٺهراءُ پاس ڪرايم، جنهن پنجابي مهاجر

Gul Hayat Institute

حڪمران طبقي ۾ نهايت جوش پيدا ڪيو. آن تي هنن جنرل ايوب ۽ سڪندر مرزا جي معرفت ٨- آڪٽوبر ١٩٥٨ع تي ملڪ سان مارشل‌لا لاڳو ڪرائي، ١٠- آڪٽوبر تي بنان ڏوهه موکي جيل ۾ موڪليو. جتي ١٥ مهينا کن رهائي، پوءِ ڳوٺ ۾ نظربند ڪيائون.

انهيءَ عرصي ۾ باوجود انهيءَ جي جو سنڌ جي مفاد خاطر آواز اٿارڻ سبب جيل ۽ نظربندي ڪاٽي رهيو هوس، سنڌ جو عوام ۽ خواص اڳهور ننڊ ۾ مستل هو. ڪنهن لفظي همدردي به ڪانه ڪئي. آن وقت برادرم ميان محمد امين کوسي جا روح افزا خط ۽ سحرگاهي آهون نهايت همت افزا هيون. نيٺ انهن هٺي وڃي هنڌ ڪيو ۽ ٢٣ مارچ ١٩٦٦ع تي ستن سالن، پنجن مهينن ۽ تيرهن ڏينهن بعد آزاد ٿيس. پوءِ ڳوٺ گهمي، بزم صوفياءِ سنڌ جون ڪانفرنسون سڏائي، سنڌي عوام جي اخلاق ۽ ڪلچر سڌارڻ لاءِ ڪوشش ڪيم. ان عرصي (١٩٦٦ع) ۾ ميان محمد امين کي موڪليل منهنجا خط هيٺ ڏجن ٿا. (ج- س)

(١)

سن، ٩-١-١٩٦٦ع، برادرم محمد امين!

ڏائي چڙهي ڏار تي، ڪي جو ڪانگ ڪهيو،
سوريتي، سور پڻي، پهو پسڻ هنيو،
ڪامي ارڻ ڪنيو، ويچاريءَ ورونهن مسان!
(شاهه)

ڪالهه تنهنجا چار خط پهتا. الامان! اهي هڪ ڏکيا، پيو غور ۽ فڪر لاءِ تازيانو هڻندڙ، ٻيون تنبيهه ڪندڙ، چوٿان منجهائيندڙ هئا. بروقت جواب ڏيڻ لاءِ فيصلو ڪري نه سگهيس ۽ اهو ڪم فردا لاءِ ڦٽو ڪيم. اڄ صبح جو ٤ بجا ٿيا ته مُلا مسجد جي لائوڊ اسپيڪر تان آواز ڪڍيو ته:

سُتا آئي جاڳ، ننڊ نہ ڪجي ايتري،
تو جو سائيءَ پانيو، سو ماتجهاندي ڄو ماڳ،
سلطاني سُهاڳ، ننڊون ڪندي نہ ملي!
(شاھ)

جاڳي پيس. ڪئين قصا ۽ ڪهاڻيون اچي ياد پيئون. ڪن ڏينهن پڌو!

(۱) ۱۹۳۸ع جو زمانو هو- سياسي مهاجار مان دل شڪستہ ٿي پيئي هئي. مخدوم بصرالدين سيوهاڻيءَ جي حڪم پٽاندر حضرت خواجہ حسن جان سرهنديءَ وٽ فيض حاصل ڪرڻ لاءِ ڪوئيٽا ڪهي ويس. حڪم ٿيو تہ ڏاڙهي رکان، تهجد پڙهان، ذڪر قلبي پچايان، مراقبي ۾ ويهي فڪر ڪريان. قاضي عبدالڪريم مرحوم قاضي عارف جي ڳوٺ واري سندس خليفي کي حڪم ڪيائون تہ هر رات ۳ بجي جو آٿاري، ڪوئيٽا جي ٿڌي پاڻيءَ ۾ وضو ڪرائي، تهجد پڙهائي، ذڪر ڪرائيم. آٿي ڪجهہ وقت رهي موٽي آيس. آن مان ڪو خاص فائدو ڪونہ ٿيو، ليڪن شڪ جو فائدو حضرت صاحب کي ڏيئي چيم تہ:

شُدم بدريا غوطہ زدم نديدم دُر
اين گناهِ بختِ من است گناهِ دريا نيست!

(۲) وري ٻي ڳالهہ ياد آيم- ۱۹۳۵ع جو زمانو هو. ڪراچيءَ بنگلي ۾ سُتو پيو هوس. راضي فقير بہ آنهيءَ روم جي ٻاهران سُتل هو. اڌ رات بعد موٽر جو هارن وڳو. هُو ٻاهر نڪري پُڇا ڪري موٽي آيو ۽ چيائين تہ هڪ مائي ۽ مرد ٻاهر بيٺا آهن، ملڻ ٿا گهرن. ٻاهر نڪري ويس. پُڇيومانِ تہ خبر پڌايو هيڏيءَ مهل ڪيئن اچڻ ٿيو آهي؟ مائيءَ ورندي ڏني تہ "گهر ۾ ويهي ڳالهيون ڪندي، اچي تنهنجي يادگيري پيئي. مڙس کي چيم تہ هل تہ سيد جي زيارت ڪري اچون." ائين چئي، ڪجهہ منٽ ترسي موٽي ويا. منهنجي خوشيءَ جو آهو عالم ٿيو، جو باقي ساري رات فرط خوشيءَ ۾ رنم ۽ هيءَ

Gul Hayat Institute

مصرع پڙهندو رهيس.

حبيبن هيڪار، منجهان ميهر سڏ ڪيو،
سو مون سڀ ڇمار، اورڻ آهوڙي ٿيو!
(شاهه)

(۳) وري ورق وريو ۽ ٿي ڳالهه ياد پيم. ۱۹۵۴ع جو زمانو هو. ون يونٽ ڪري جيل ۾ موڪليو ويو هوس. ڪراچي سينٽرل جيل ۾ سڱتو پيو هوس. رات جو ڇهين بجي اچي بارش پيئي، صبح ٿيڻ بعد ٻاهر نڪرڻ تي ٿڌيءَ هوا ۾ عجب موج چڙهي ويئي، يڪايڪ هيءَ مصرع پڙهڻ لڳس:

سکر سيئي ڏينهن، جي مون گهاريا بند ۾،
وسايم وڏ ڦڙا، مٿي ماڙين مينهن،
نيڻ سنهنجي نينهن، آجاري اڇو ڪيو!
(شاهه)

آن ڪان پوءِ اچي تنهنجا، ۴ بجي سحريءَ وقت جا لکيل خط ياد پيم. توهان ڇئو ٿا ته:

(۱) ليگ غلط جماعت هئي ۽ آهي. آن جي تون منڍ کان خلاف هئين. آن جا پير سنڌ ۾ مون ڄمايا، نه ته تون آن کي اکيڙي ڇڏين ها. هاڻ اها بدعت ختم ٿيڻ گهرجي.

(۲) تون پاڪستان جو منڍ کان برخلاف هئين، ڇاڪاڻ ته تخم بد جو ميوو مٺو ڪڏهين نه ٿيڻ وارو هو. مون زور ڪري تنهنجي مرضيءَ جي خلاف آن کي قائم ڪرايو.

(۳) جناح صاحب کي مون عوام جي زبان مطابق هڪ مضمون ۾ پاڪستان جو باني سڏيو آهي. آن تي اوهان ناراض ٿي لکو ٿا، ته پاڪستان جو حقيقي باني آءٌ هوس. آن گناهه جي پاداش ۾ سزا ڪاٽي رهيو آهيان، ۽ اها به دماغ درست نه ٿيو اٿم.

انهيءَ احوال لکڻ بعد وري اوهان ساڳين خطن ۾ لکو ٿا:

(۱) پاڪستان جي خلاف تازيءَ جنگ وقت اوهان اڌ رات

جو روئي، درگاهہ الاهيءَ مان دعا گهري آن کي بچايو، نہ تہ ختم ٿيڻ کي ويجهو هو.

(۲) پاڪستان جو خطرو اڃا پوريءَ طرح دور نہ ٿيو هو. ان کي دور ڪرڻ لاءِ منهنجي مدد جي ضرورت محسوس ڪريو ٿا.

(۳) موجوده دور ۾ اسلام تي ڪٺن گهڙيون گذري رهيون آهن، انهيءَ مان ڪيس پار اڪارڻ لاءِ منهنجي مدد جي ضرورت محسوس ڪريو ٿا.

(۴) اوهان جي اميرالمومنين (جنهن مون کي نظربند ڪيو آهي) کي بنان سڏئي ملي، مدد ڪرڻ جو دلاسو ڏيئي، پاڻ آزاد ڪرڻ جو حڪم فرمايو ٿا، ”هتي جن نہ ڪن، اديءَ جن کي عشق اندو ڪيو“ جو مستحق بنائڻ گهرو ٿا. وغيره.

جوانيءَ جي جوش ۽ جذبي ۾ اچي، اخلاص ۽ صداقت کي رهبر راه بنائي، ڪيئي قدم کنيم. جن تي بہ اوهان جهڙي تهجدگذار اشڪ محبت وهائيندڙ، فنافي الشيخ بزرگ، اها فتوي ڏني تہ پهريائين ڪم غلط هئا ۽ آهن. هاڻ آن تي غورفڪر ڪرڻ بعد توبهہ تائب ٿي، ڪيل گناهن جي ڪفاري ڏيڻ لاءِ تيار ٿيان ٿو، تہ اوهان رايو بدلائي نوان ارشاد ڪريو ٿا.

هم هوئے ڪافر تو وه ڪافر مسلمان هوگيا !

هاڻ تہ انهن مختلف حڪمن کي پڏي منجهي پيو آهيان، تہ اوهان جي ڪهڙن حڪمن جي پيروي ڪريان_ پهرين جي يا پوين جي؟

ڪجهہ وقت ٿيو آهي تہ هڪ نوجوان کهڙي صاحب تي ڪاوڙجي ظاهر ڪيو تہ هن سنڌ کي ون يونٽ ۾ آڻڻ مان ناقابل تلافي گناهہ ڪيو آهي. مون اوهان جا فيصلا ياد ڪري، ڪيس چيو تہ ”بابا ! ماٺ ڪر. گناهن جا ڦورا نہ ڦولهہ. جي ائين ڪندين تہ منهنجا گناهہ شايد آن کان وڌيڪ نڪري پون. بقول هڪ بزرگ جي مون پاڪستان ٺاهڻ لاءِ ڪوشش ڪرڻ مان جو گناهہ ڪيو آهي، آهو هن کان وڌيڪ سزا جو مستحق

بنيو. آهي. کهڙو صاحب هڪ سال سزا ڪاٽڻ بعد رها ٿي ويو آهي اڍين سال سزا ڪاٽي رهيو آهيان، آن مان گناهه جو اندازو ٿي سگهي ٿو.“

ادا منهنجا! اوهان پوئين خط ۾ ارشاد فرمايو ته ته اوهان جي اميرالمومنين (ايوب) جي هٿ تي بيعت ڪري، بدثمر درخت کي آبياري ڪريان. اهي ڳالهيون مون جهڙي ڪم فهم، گنهگار ۽ تائب ماڻهوءَ جي سمجهه کان مٿي آهن. هن وقت عمر جا ٦٢ سال پورا ٿي، ١٧ جنوريءَ تي ٦٣ سالن ۾ پير پائڻ وارو آهيان. عمر ساري جبر ۾ جهوتون ڏنيون اٿم، پر دُر مُراد هٿ نه آيو اٿم. هڪ جرم ۾ ٨ سال سزا ملي اٿم، پيو ڪو اهڙو جرم نه ڪرايو، جو پويان به سزا ڪاٽيندا رهن. مهرباني ڪري، سوچي سمجهي، صلاح ڏيندا ڪريو. تازو هڪ بزرگ سان مُلاقات ٿي. آن سان اوهان جا احوال ڪيم. چيائين ته سنڌ ۾ مثال ڏيندا آهن ته جيڪو ماڻهو اکين کان جڏو ٿي، آٽڻ ويهڻ کان لاچار ٿي، ڪٽولي تي پئجي رهندو آهي، ته سندس همدرد چوڻ لڳندا آهن، ته خدا ڪٽي پنهنجو ڪريس. سو کوسي صاحب کي لکو ته آن بدثمر درخت کي بچائڻ کان آن کي وڍي، صاف ڪري، نئين درخت پوکڻ لاءِ محنت ڪري.“ وڌيڪ اوهان ڄاڻو اوهان جا ڪم.

رموز مملڪت خسروان دانند!

مون وس ڪرڻ واڪا، پڌڻ ڪم پروچ جو! (شاهه)

زياده خير والسلام —غلام مرتضيٰ.

(٢)

سن. ١٠-٢-١٩٦٦ع. برادرم محمد امين!

اسلام عليڪم. گهڻي وقت جي ناغي کان پوءِ سڀ سارا ستَ خط، جدا جدا لفافن ۾ پهتا. اهي هيٺين تاريخن جا لکيل هئا: (١) ١٣-١-٦٦ (٢) ٢٠-١-٦٦ (٣) ٢٠-١-٦٦ (٤) ٢١-١-١٩٦٦ (٥) ٢٧-١-١٩٦٦ (٦) ٣٠-١-١٩٦٦ (٧) ٣-٢-٦٦

خبر نہ آهي ٽپال ۾ خط دير سان وڌوَ يا سينسر وارن جي سستيءَ ڪري دير سان پهتا. پر شڪر آهي جو پهتا.
بهتر آهي تہ آئيندي خطن تي نمبر ۽ ٽپال ۾ وجهڻ جي تاريخ داخل ڪئي وڃي، تہ پتو پئجي سگهندو تہ ڪڏهن موڪليو ويو ۽ ڪڏهن پهتو. ڪهڙا گم ٿيا، ڪهڙا مليا؟ منهنجي خطن جو حوالو ۽ پهچڻ جي تاريخ بہ درج ڪئي وڃي، تہ پتو پئجي ويندو ۽ انتظار نہ ٿيندو تہ ڪهڙا خط مليا ۽ ڪهڙا گم ٿيا.

سيني خطن جا جواب، هن خط ۾ ڏيان ٿو.
اميد تہ خوش خرم هوندا.
ــ غلام مرتضيٰ.

(٢)

سن، ١-٣-١٩٦٦ع.

شب از مطرب کہ دل خوش باد وے را
شنيدم نالہ جانسوز نے را.
چنان درجان من سوزش اثر کرد،
کہ بي رقت نديدم هيچ شے را.

برادرم عزيز ميان محمد امين!

اسلام عليڪم:- ڪالهہ سڀ سارا ١٢ لفافا، ١٥٤ صفحن تي مشتمل خطن سان پهتا. حسب معمول پنهنجي لکڻ پڙهڻ جو ڪم سيڙائي، اوهان جي دلافروز خطن کي پڙهيم. ڪاش! اوهان جهڙا سنڌي تهذيب ۽ تمدن، سنڌ شناسي، سنڌ تصوف (حقيقي اسلام) جا ڄاڻو، درد دل رکندڙ، محب وطن، حقيقت شناس قومي ڪارڪن ۽ خداڪارڻ دوست، سنڌ ۾ زياده هجن ها تہ

فلک را سقف بشگافيم و طرح ديگر در اندازيم

جڏهن چوڌاري نظر ڪرڻ بعد ڏسان ٿو تہ عمر عزيز جا پنجاهہ سال جنهن ملڪ ۽ ماڻهن جي بيداريءَ ۽ خدمت لاءِ صرف ڪيا اٿم، سي خواب غفلت ۾ ستل آهن، تہ خيال اچي ٿو تہ

Gul Hayat Institute

معرفت نيست درين قوم، خدارا مددي
يا ببرم گوهـــر خـود را بخريدار دگر
رڳن اڳيان رباب، وڄائيندي ورهه ٿيا،
غرض ڳَنڍيءَ ڪي نه پوي، جا ڳي ڏي نه جواب!

واقعي غنودگي چڙهيو وڃي. گوشي نشينيءَ جا مزا عود ڪري ٻاهر اچڻ ٿا، ليڪن انهي اونده انڌوڪار ۾ جڏهن اوهان جا محبت پريا خط ملن ٿا، ته اونده ۾ روشنيءَ جي جهلڪ نظر اچيو وڃي، ۽ خواب خوش مان "رقص ڪنان برخيــزم" واري حالت بنجيو وڃي.

وري اڄ خط پهتو. آن ته بجنسي "چو شوقم ديد در ساغر مي يفزود" جو ڪم ڏنو.

٢١ تاريخ ڪان ٢٣ تاريخ تائين شيخ عبدالمجيد، حسام الدين راشدي ۽ محمد ابراهيم جويو هتي هئا. رات ڏينهن ڪچهريون ڪيون سين. گهڻا قصا ڪيا ويا. اوهان جي خطن جو ذڪر اذڪار ٿيو. پهرين خيال آيو ته تار ڪري "ڪنه ايانو" پر اڄ ڪالهه تارون دير سان پهچن ٿيون. هي گهڻو وقت رهڻ وارا ڪونه هئا.

اوهان جا جملي خط گوهرافشان ۽ جان افروز آهن. ليڪن آن ۾ پوڙهپڻ ۾ "سنڌ اسلاميءَ جي شوق" جو اظهار ۽ آن ذريعي اولاد حاصل ڪرڻ خاص دلچسپيءَ جو باعث بنيا. ڪاش! جي حالتون سازگار بنجن ته بيشڪ اها خدمت خوشيءَ سان سرانجام ڪبي. پوءِ ته "من وساقي بهم سازيم، بنيادش براندازيم" جو معاملو بنجي پوندو.

برادرم علي محمد شاه راشدي، اڄڪلهه ٻن هفتن کان دادوءَ ۾ رهي ٿو. هڪ ٻه دفعو فون تي ڳالهايو اٿس. (منهنجي فون جو نمبر ١٨- سيوهڻ آهي.)

"وعده اهل دنيا چون گوزه خر"

اڄ طالب المولي مخدوم محمد زمان لکيو آهي ته، اوهان خواب

۾ ملي، خواهش ڪئي آهي ته ملاقات ڪجي. جلد حاضري ڏبي.
اوهان به خط پيا لکو. ڪڏهن نصف ملاقات ڪان مڪمل ملاقات ڪرايو ته ڪهڙو نه چڱو ٿئي! هفتي پڻ لاءِ! اڇو ته بهتر! اميد ته خوش و خرم هوندا.

زياده خير والسلام،

غلام مرتضيٰ.

(٤)

سن، ٢٤-٣-١٩٦٦ع.

برادرم عزيز ميان محمد امين!

السلام عليڪم. خدا جي مهرباني، درويشن جي دعائن ۽ اوهان جي آهن، هٿي وچي هنڌ ڪيو. پاڪستان سرڪار سنهنجي نظربندي دور ڪرڻ جو آرڊر ڪالهه مون ڪي موڪليو. بروقت اوهان ڪي ڏل تار آفيس معرفت تار ڪئي ويئي. خبر ناهي پهتي يا نه؟ تنهنڪري هيءُ خط اطلاع لاءِ موڪليان ٿو.

بلبل خون جگر خورد گل حاصل ڪرد!

هاڻي اڇي صلاح ڏيو ۽ رهبري ڪريو.

زياده خير والسلام. غلام مرتضيٰ.

(٥)

٢٨-٣-١٩٦٦ع. برادرم ميان محمد امين صاحب!

السلام عليڪم. هڪ تار ۽ هڪ خط موڪليو اٿم. جواب ڪونه پهتو. خدا جي مهرباني ۽ اوهان محبن جي دعا سان بندش لٿي. هاڻ ٻاهر نڪرڻ جهڙو ٿيو آهيان. صحت جي ناتسلي بخش، ماحول جي ناسازگاري، عوام جي ناشعوري، خواص جي خودمطلبيءَ ۽ ڪمزوريءَ ڪري، سياست ۾ حصي وٺڻ ڪي غيرمناسب ڄاڻي، ثقافت طرف توجهه ڪرڻ جو ارادو رکان ٿو. آن جي سروي لاءِ، قديم ڪلچرل ادارن جو گشت ڪري احوال وٺڻ شروع ڪيو اٿم. اميد هئي ته اوهان وعدي موجب اڇي ديدار ڪرائيندا، پر جواب به ڪونه پهتو. آن ڪري دورا

Gul Hayat Institute

شروع ڪري ڏنا اٿم. پهرين شاهه صدر عليه الرحمة، لڪي، قلندر شهباز عليه الرحمة، سيوهڻ، مخدوم بلاول عليه الرحمة، دادوءَ جي زيارت ڪري آيو آهيان. ٻيو پروگرام هيٺينءَ طرح آهي.

۴-۵- اپريل- مٽياري، ڀٽ شاهه ۽ هالا طرف وڃڻ جو ارادو آهي.

۱۰-۱۱ اپريل- شاهه عبدالڪريم بلڙي ۽ شاهه عنايت صوفي جهوڪ طرف.

۱۸-۱۹ اپريل- درازا، روهڙي، ڀرچونڊي شريف ۽ اوهان ڏي اچڻ جو ارادو آهي. جي اچو ته گڏجي سفر ڪجي. جي اوهان کي فرصت ڪانه آهي ته توهان جي ڳوٺ اچي صاحب جن جو سلام ڪبو. اميد ته خوش و خرم هوندا.

زياده خير و السلام،

غلام مرتضيٰ.

(٦)

سن،

۳۱-۳-۱۹۶۶ع، برادرم ميان محمد امين!

السلام عليڪم - اوهان جا پنج ئي خط پهتا. مهرباني! مون هڪ تار ۽ هڪ خط اڳي موڪليا هئا. جن جي اوهان ڪالهوڪن خطن ۾ پهچ موڪلي. ان کان پوءِ سنڌ جي گشت جي پروگرام بابت هڪ خط موڪليو اٿم، اميد ته اهو به پهتو هوندو.

اوهان جي هڪ خط ۾ صدر پاڪستان ڏي تار جو مسودو به پهتو. آن ۾ اوهان جي ظاهر ڪيل محبت ۽ صداقت لاءِ ممنون آهيان. ڏسڻ ۾ ائين پيو اچي ته ڪيترين ڳالهين بابت اوهان صاف ذهن نه ٿي سگهيا آهيو. شيخ صاحب کي اوهان ويجهو نه ڏٺو آهي. نهايت ڪمزور ٿي ويو آهي. ڪنهن به محنت جهڙي ڪم ڪرڻ جي لائق نه رهيو آهي. ڇا جائيڪ وزارت! ازان سواءِ سياسي نظرين جي اختلاف ڪري، آءٌ نٽو پانيان

Gul Hayat Institute

تہ جيڪڏهن هن کي موجوده جوڙجڪ ۾ ڪابہ پوزيشن جي آڇ ڪئي وڃي تہ هُو قبول ڪندو. اوهان کي خبر آهي تہ هُو هميشه قلندر رهيو آهي. انهيءَ حالت ۾ دنيا جي ڇڏڻ کي ترجيح ڏيندو. جيتريقدر منهنجو تعلق آهي، ملڪ جي عملي سياست کي خيرباد ڪري چڪو آهيان. تنهنڪري ڪابہ قيمت يا لالچ مون کي ان طرف ڪان موڙائي نہ ٿي سگهي.

غني تـريـم گــرچ مفلس ايـم مـــا،
ڪ ير سفري حاتم نہ نشيند مگس مـا!

مون کي تعجب هن ڳالهہ تي لڳي ٿو تہ اوهان هڪ طرف ملڪي سياستدانن جي خود مطلبين، بزدلين، غلط روين ۽ عوام جي خواب غفلت، اديبن جي ڪم سمجهيءَ، پيرن ۽ ملن جي فرض ناشناسيءَ جي شڪايت ڪريو ٿا. ٻئي طرف مون کي اِن رستي تي هلڻ جي ڪوشش ڪريو ٿا، جنهن راهہ ذريعي گذريل ١٨ سالن ۾ ملڪ ۽ ماڻهن کي ڪوبہ نفعو نہ پهتو آهي.

تاريخ مطالع ڪري ڏسندا تـہ گذشتہ ٧۵ سالن کان هندستاني سياست جي واڳ هندو مسلم ڪامورن جي هٿ ۾ رهي آهي. جيڪڏهن مسلمانن جي جاگيردارن ۽ زميندارن، مسلم ڪامورن جي پوئلڳي ڪئي آهي، تہ هندن سيٺين ۽ ڪارخانيدارن تي بہ هندو ڪاموري جو ڪافي اثر آهي. پاڪستان ٻنجڻ بعد چند خود مطلب، جاهل، غير تجربيڪار، نعريباز سياستدان طاقت ۾ رهيا، جن جو آئت وانگر سڪوبہ عضوو ڦڪو نہ هو. سي جيڪڏهن معاملات کي درست ڪري نہ سگهيا تہ صرف انهن تي ڏوهہ مڙهڻ ٺيڪ نہ ٿيندو. انهيءَ گناهہ ۾ ڪجهہ قدر ڪامورا بہ شريڪ ڪار هئا. هن وقت جڏهن سموريءَ حڪومت جي اڳواٽي ڪاموري ڪلاس جي هٿ ۾ آهي، تہ سياستدان بہ اُن ۾ شريڪ آهن. تفاوت صرف هيءُ آهي تہ اڳي اڳواٽي سياستدانن جي هٿن ۾ هئي، هاڻ ڪامورن جي هٿ ۾ آهي. ملڪي مسئلن جي خاطرخواه نموني حل نہ ٿيڻ جو ڏوهہ

ڪن فردن تي مڙهڻ ٺيڪ نہ ٿيندو. حقيقت ۾ سمورين خامين جو مکيہ ڪارڻ عوام ۾ سياسي شعور جي گهٽتائي ۽ مٿانهين طبقي جي خودسطلبي ۽ اخلاقي ڪمزوري آهي. اسان جي ڪاموري ڪلاس ۾ دماغي صلاحيت جي ڪمي نہ آهي، ليڪن عمر جو گهڻو حصو ميز ڪرسيءَ تي ويهڻ، انتظام درست ڪرڻ، مغربي ملڪن جي پوئلڳيءَ ۾ بنان ملڪي حقائق تي نظر ڪرڻ جي تعميري پروگرامن جي محدود دائري ۾ رهڻ ۽ ملڪي حالتن مطابق ڪنهن انقلابي فڪر لاءِ اهليت نہ رکڻ ڪري، هو ڪامياب نہ ٿي سگهيا آهن. اسانجا سياستدان تہ گداگر آهن، انهن جي سياست ڪهڙي ٿي سگهي ٿي؟ ليڪن باوجود انهيءَ خامين جي ٻنهي گروهن جا فرد پروارن ملڪن جي ڪامورن ۽ سياستدانن جي مقابلي ۾ ڪنهن بہ طرح گهٽ نہ آهن. پوءِ بہ مکيہ ملڪي مسئلا حل ٿي نٿا سگهن، ان جو ڪارڻ ڪهڙو آهي؟ ان سموري مسئلي تي غور ڪرڻ بعد آءٌ هن نتيجي تي پهتو آهيان، تہ قوم ۾ صحيح مفڪرن جي گهٽتائي آهي. عمل گهڻو آهي، فڪر گهٽ آهي. ملڪ جي سياست اڄڪلهہ پاور پاليٽيڪس جي اوڙاهہ ۾ غرق ٿي پيئي آهي. ان ۾ ڪير بہ داخل ٿيندو، بمصداق ”هرڪہ در ڪان نمڪ رفت نمڪ شد“ وارو حال ٿيندس. تنهنڪري بهترين طريقو اهو آهي تہ ملڪ جي سياست کي درست ڪرڻ بدران ماڻهن جي اخلاقي معيارن کي بلند ڪرڻ طرف توجهہ ڏنو وڃي. اها خامي صرف قومي ڪلچر کي زرخيز بنائڻ سان پوري ٿي سگهي ٿي.

مون کي وزارت ۾ موڪلڻ جي عيوض اوهان کي مون کي ملڪ ۾ بهترين قومي ڪارڪن پيدا ڪرڻ لاءِ خانقاهن قائم ڪرڻ جو مشورو ڏيڻ گهرجي. سنڌ ۾ ڪيترائي قديم ڪلچرل ادارا آهن، جي ماڻهن جي اصلاح نفس ۽ درستيءِ اخلاق لاءِ ڪيتري وقت کان ڪم ڪندا رهيا هئا. افسوس آهي تہ آنهن مڙهين ۾ هن وقت ماٺ لڳي ويئي آهي، ليڪن آها مڙئي

زرخيز آهي. ممڪن آهي ذرا آبياري آنهن ۾ تازگي پيدا ڪرائي سگهي. جي آنهن جي مدارالمهامن مان ڇاڙهو نہ ٿئي، تہ انهي مرڪزن جي نالي ۾ نوان ڪارڪن پيدا ڪري سگهجن ٿا. البت سجادن جي شخصي مفاد سان هٿچراند نہ ڪرڻي پوندي. اڄ درگاهن جي زيارتن لاءِ گشت انهيءَ مقصد سان ڪري رهيو آهيان. سروي ڪري ڏسڻو آهي تہ گهڻا مرڪزي ادارا هڪ وفاقي صورت ۾ آڻي، انهيءَ ڪم جي سر انجامي ڪرائي سگهبي. سياست عمل جا ڪارڪن گهڻا آهن، هن خاص رستي جا ڪارڪن ٿورا ملندا. اڄ موجوده جملي سياسي پارٽين ۽ انهن جي ڪاربڪنن کي آزمائي چڪو آهيان. انهن مان هر هڪ پارٽي، سواءِ نئشنل عوامي پارٽيءَ جي، آزمائشن ۾ ناڪامياب ثابت ٿي هي. هن وقت نيشنل عوامي پارٽيءَ مان بہ منهنجو ويساهہ ٽٽي چڪو آهي. هن ۾ وحدت خيال ۽ عمل عدم موجود آهي. ان جي ڪارڪنن ۾ هوش کان جوش کي زياده دخل آهي. هنن جي اڪثريت چين جي اگهرائيءَ واري ڪميونزم جي پوئلڳ آهي، جنهن ۾ سياسي نظرين جي پکيڙڻ لاءِ جهاد لازمي سمجهيو وڃي ٿو. ڪيترن جي قول ۽ فعل ۾ تفاوت آهي. تنهنڪري ملڪ جي موجوده سياست مان تنگ ٿي چڪو آهيان. پوريءَ صحت جو نہ هئڻ بہ ان لاءِ مانع آهي، جو سڌ ۽ انتظار ڪرڻ ڪري دل جو دورو ٿئي ٿو.

اڄ هن راءِ جو آهيان، تہ ملڪ جي حڪمرانن مان ڪو بہ ملڪ ۽ ماڻهن جي ڀلي خاطر مدد ۽ صلاح گهري، تہ اُها کين بنان معاوضي جي ڏيڻ گهرجي. حڪومت ”الف“ جي هٿ ۾ هجي، يا ”ب“ جي، آن سان بي تعلق رهڻ گهرجي.

گاؤ رفت، خر آمد، مرا ازين چہ سود.

جيڪڏهن موجوده حڪمران کي غلطيون ڪري رهيا آهن ۽ ملڪ جي مکيہ مسئلن کي حل نہ ڪري سگهيا آهن، تہ اڳين ڪهڙا ڀال ڀلايا هئا ۽ ڪهڙا مسئلا طئي ڪيا هئائون.

هن وقت هنن جيءَ مخالفت ڪرڻ وارا ڪيترئي قدر بهتر آهن. اسان ناڪامياب رانده مجلس سياستدان جي هئڻ ۾ جمهوريت، اسلام وغيره جي نعرن سبب ڪيڏڻ نتا گهرون. اهڙيءَ طرح سان اسان موجوده حڪمران طبقي جا پنو ني، ڪم ڪرڻ لاءِ به تيار نه ٿينداسون. هر مسئلي تي آن جي لياقت ۽ صداقت مطابق غور ڪري قدم کڻڻ گهرجي. اسان کي موجوده حڪمرانن سان ملڪ ۽ قوم جي ڀلي جي ڪمن لاءِ تعاون ڪرڻ ۾ ڪو اعتراض نه آهي، ليڪن ناخوانده مهمانن وانگر بنان ضرورت جي اسان پنهنجو قيمتي وقت سندن طواف ڪرڻ ۽ خط و ڪتابت ۾ رائگان وڃائڻ، پنهنجي هتڪ سجهنداسون. اوهان جو مشورو اهڙو نه هجڻ گهرجي، جو "هتي جن نه ڪن، ادي جن کي عشق ويڙهيو ويٺو هجي." اڳيان درويش چريا ڪونه هئا، جو حاڪمن جي نزديڪ وڃڻ ۽ انهن جي هديي وٺڻ کان ڇرڪندا هئا. هڪ سنڌي درويش کي مير رستم خان نوازش ڪري ننگر لاءِ جاگير عطا ڪئي، ان کان پوءِ هن تي روحاني القاءَ بند ٿي ويا. انهيءَ تي نهايت مغموم ٿي، رستي تي ويهي چوندو رهيو ته "وات وندر جي ڪو ڏسي!" آن تي هڪ ٻئي درويش کيس چوائي موڪليو ته "جاگير ڏئي جٺ ڪري، ويٺي رستم، راند ڪئي۔ هاڻ پيو چوين ته ڪو وات وندر جي ڏسي!" پنهنجي دنيا جدا هئڻ گهرجي، جنهن ۾ "ملڪ دل جو موڪرو جنهن جو عرش زمين آسڻ" شمايل هجن. پاڻ کي ڪهڙي ضرورت پيئي آهي، جو درخواستون ۽ تارون ڪندا وتون. اسيمبليءَ کان ٻاهر نڪتو آهين، ته به حڪمرانن جي گهٽيءَ جي بوءِ توکي چڪيو وڃي. آنهن جي آسپاس طواف ڪرڻ ۾ ملڪ ۽ قوم جو ڀلو ٿو سمجهين! توکي ملڪ جي ڪهڙي فڪر اڇي ورايو آهي؟

تنهنجي دوست اقبال جي مصرع چتائي پڙهه! "مجهے فکر جهان کيون هو، جهان تيرا هے يا ميرا!" يار زنده صحبت باقي.

زياده خير و السلام غلام مرتضيٰ.

(۷)

سن،

۱۳-۴-۱۹٦٦ع، برادرم ميان محمد امين صاحب!

السلام عليڪم - خط ۽ تار پهتا، مهرباني!

لاڙ جو گشت پورو ڪيو اٿم. باقي ان طرف جو رهڻ آهي. آن لاءِ ۱۷- تاريخ اپريل، اول خير هتان نڪري، ان طرف ايندس. اوهان وٽ ۱۹ تاريخ، ۴ بجي شام جو پهچندس. ۱۹ تاريخ پيهرو حاجي مولا بخش وٽ ڪندس. جيئن ته حال ساريءَ سنڌ کي چڪر ڏيڻو آهي، آن ڪري ۱۹ تاريخ شام جو اوهان وٽ رهي، ۲۰ تاريخ صبح جو واپس موٽندس. وڌيڪ جي اوهان جي مرضي هوندي ته ٻئي دفعي پروگرام رکبو. هن دفعي وڌيڪ رهڻ کان معافي - حسام الدين شاه، علي محمد شاه، حاتم علوي ۽ شيخ صاحب کي تڪليف ڏيڻ مناسب نه آهي، نه وري هو ايندا.

برڪت علي آزاد مليو هوم - آن چيو ته ۱۹ تاريخ مرحوم الهه بخش جي مزار تي مون کي ملندو، جتان گڏجي اوهان وٽ ايندو.

زياده خير و السلام،

غلام مرتضي

(۸)

سن،

۳-۵-۱۹٦٦ع، برادرم عزيز ميان محمد امين!

السلام عليڪم - معاف ڪندا، جو اوهان کان موٽي گوٺ اچڻ بعد احوال موڪلي نه سگهيو آهيان. سڀ کان اول اوهان جي مهمان نوازي ۽ صدق دل سان خاطر تواضع ڪرڻ لاءِ شڪريو ادا ٿو ڪريان.

۲- آءٌ اول خير سڀاڻ ڪراچيءَ وڃي رهيو آهيان. ٻه هفتا کن آتي رهڻ جو ارادو آهي. اوهان، جي ايندا ته نهايت خوشي ٿيندي.

Gul Hayat Institute

۳. اوهان جو حڪم ته وري اوهان ڏي اچان، اهو منظور آهي. ليڪن اوهان اهڙن موقعن تي نهايت گهڻو خرچ ڪريو ٿا، سو ڪرڻ جي بند ڪندا ته پوءِ اچبو- نه ته اوچتو اچي موني وڃبو.

۴. ڪراچيءَ جي دوستن مان گهڻن کي مسلئي ۱۲ مهينا ڪُن تي ويا آهن، الانا اچڪلهه سرڪاري ساٿهو هئڻ ڪري ڪونه ملندو هو. ساڳي حالت علي محمد شاه جي آهي. باقي حسام الدين شاه، شيخ صاحب ۽ ٻيا پيا ملندا هئا.

۵. ميان نظام الدين کي منهنجا سلام ڏيندا ۽ چوندا ته تڪليف وٺڻ لاءِ شڪريو. ڪيس ميمبر چونڊجڻ تي مبارڪ ڏيندا.

ننڍن خانن کي پيار ۽ ڀرائڙيون رسن.

اميد ته خوش و خرم هوندا،

زياده خير و السلام،

غلام مرتضيٰ.

(۹)

سن،

۲۳-۵-۱۹٦٦ع، برادرم عزيز ميان محمد امين!

السلام عليڪم- آءٌ ۴ مئي تي ڪراچيءَ پهتس ۽ ۲۰ مئي تائين اُتي هوس. جتان ۲۱ شام جو واپس ڳوٺ پهتو آهيان. ڪراچيءَ ۾ سڀني دوستن سان تنهنجا احوال ڪيم. شيخ صاحب، حاتم، حسام الدين، مبارڪ ساغر، گزدر، سڀني توکي ياد ٿي ڪيو. هن طرف جهولا لڳڻ شروع ٿي ويا آهن. آءٌ ۲۵ تاريخ ميهڙ ۽ ۲۹ تاريخ حيدرآباد وڃڻ جو ارادو رکان ٿو. پوءِ ڪجهه وقت گرمين وارو ڳوٺ گذارڻ جو ارادو آهي.

ڪراچيءَ ۾ غلام مصطفيٰ شاه کان تنهنجي موڪليل خط جو احوال پڇيم، هن چيو ته ڪيس خط ڪونه پهتو هو. پوءِ لب لباب ٻڌايومانس- ڪلپو.

Gul Hayat Institute

ڪتاب "مشاهير سنڌ" ڇپجڻ شروع ٿي ويو آهي. اميد ته جلد ڇپجي تيار ٿيندو. تنهنجي فوٽي جي ضرورت آهي، جو جلد موڪليندا ته ڪين موڪلجي. پڻ ٿي صاحب خط موڪلي ظاهر ڪيو ته مون تان نظربندي لهرائڻ لاءِ هن ڪوشش ورتي هئي ۽ ملڻ لاءِ خواهش ظاهر ڪئي اٿس. مون ڪيس خوشيءَ سان ملڻ قبول ڪيو آهي.

اميد ته توهان بمع دوستن احبابن، ميان نظام الدين ۽ پائڻين سان خوش و خرم هوندين.

زياده خير و السلام

غلام مرتضيٰ

(۱۰)

حيدرآباد -

۷-٦-۱۹٦٦ع برادرم عزيز ميان محمد امين!

السلام عليڪم - اوهان جي تار پهتي - ياد ڪيرڻ لاءِ مهرباني۔[۲] تار جو بروقت امير حيدر جواب موڪليو آهي، اميد ته پهتو هوندو.

۱. هتي بزم صوفياءِ سنڌ بنسبت صلاح مصلحت ڪرڻ لاءِ آيس. اوچتو دل جي دڙڪ (جا اڪثر ڪري ٿيندي رهندي آهي) ٿي پيئي. ٻن ٽن ڪلاڪن کان پوءِ لهي ويئي. پر صبح جو وري ڊائريا ٿي پيئي. جا پنج ڏينهن هلي. آن مان ڇاڪ ٿيڻ تي، دوائون جي ڊائريا جي بند ڪرڻ لاءِ ورتيون هيم، تن ٿورو بلڊ پريشر وڌائي ڇڏيو. آن ڪري مڪمل آرام ڪرڻ جي صلاح ملي. هڪ ٻن ڏينهن لاءِ وزيٽرس تي بندش وڌي ويئي، جي روزانو ٽيهه چاليهه آيا ٿي. آن ڪري مشهور ٿي ويو ته شاهه صاحب جي طبيعت سخت بيچاڪ آهي. جو وزيٽرس ڪي اچڻ نٿو ڏنو وڃي. خدا جي مهرباني ۽ اوهان دوستن جي دعا سان هينئر طبيعت ٺيڪ آهي. ڳوٺ سخت گرمين ڪري، حال ۱۰ تاريخ تائين هتي رهڻ جو ارادو آهي. آن کان پوءِ

اول خير ڳوٺ ويندس. جتان وري انشاءالله تعاليٰ، ١٦ تاريخ ڪراچيءَ ويندس.

سلام ميان نظام الدين ۽ ڀائٽين کي ڏيندا.

زياده خير و السلام،

غلام مرتضيٰ.

(١)

سن ،

١-٦-١٩٦٦ع، برادرم عزيز ميان محمد امين!

السلام عليڪم - رات ١١ بجي ڳوٺ پهتو آهيان. هيءَ سڄو وقت حيدرآباد ۾ هوس. علاج پئي ڪرايم. خدا جي مهرباني‌ءَ سان هينئر بهتر آهيان.

هتي اچي ڏٺم ته تنهنجا ٢٥ خط گڏ ٿيا رکيا هئا. آن ڪري اُنهن کي پڙهڻ شروع ڪيو اٿم، صرف پڙهڻو هجي ته ڪلاڪ ۾ ڪافي آهن، ليڪن هتي ته پُرجهڻو به پوي ٿو. انڪري شايد ڏينهن به لڳي وڃن. ازانسواءِ "مشاهير سنڌ" جو ڪتاب جنهن تي نالو "جنب گذاريم جن سين" رکيو اٿم، ڇپجي رهيو آهي. اڌ کن ڇپجي ويو آهي. آن جي آخري پروفن کي ڏسڻ جو ڪم به آهي. اوهان جي حياتيءَ جو بيان آخري طرح پريس کي موڪلڻو آهي. اهي سڀ ڪم ڪجهه هتي ۽ ڪجهه ڪراچيءَ ۾ اول خير ڪبا.

آءٌ هتي ١٦ تاريخ تائين رهندس. پوءِ ڪراچيءَ وڃڻ جو ارادو آهي. ٿٽي ۾ بزم صوفياءِ سنڌ جي پروگرام ڏاهڻ لاءِ ٢٥ تاريخ ڪراچيءَ ۾ ميٽنگ رکيل آهي. ارباب نورمحمد پليجو، جنهن ٿٽي جي اجلاس جو بندوبست ڪيو آهي، آن اوهان ڏي دعوتنامو موڪليو هوندو. مون کي به چيو اٿس ته اوهان کي لکان ته ٢٠ تاريخ ڌاري ڪراچيءَ پهچي وڃو، ته آتان گڏجي ٿٽي هلجي. هن وقت تائين ذهني هدايتن تائين پاڻ کي محدود پئي رکيو اٿوَ. اوهان جي دوستن سان ملڻ ۽ صحبت ڪرڻ

Gul Hayat Institute

جي ضرورت محسوس ٿي رهي آهي. اميد ته خوش و خرم هوندا.
سلام ميان نظام الدين ۽ پائنئين نکو خان ۽ ڪنون خان کي ڏيندا.

زياده خير و السلام،
غلام مرتضيٰ.

١١-٦-١٩٦٦ع.

قلم تازو: خط سڀئي پڙهي پورا ڪيا اٿم. اوهان وار وار وري گهوٽ اچڻ لاءِ لکو ٿا. گهوٽ اچڻ مان اوهان جي روحاني صحبت جو حصول ۽ مرڪزي حيثيت قبول ڪرڻ آهي. اها نه قبول ڪريان ها ته سنڌ جي قديم صوفياي ڪرام جي زيارت ڪان پوءِ اوهان وٽ ڪيئن اچان ها؟

من آن زمان طبع ببريدم ز عافيت
ڪه اين دل نهاد در ڪف عشقت زمام را!

مون اوهان ۾ اهو ڏسڻ شروع ڪيو آهي، جو عام ڪي شايد پتو نه آهي. تنهنڪري بقول شاهه صاحب:

ڪي ويجهائي ڏور، ڪي ڏور به اوڏا سپرين،
جنن مينهن ڪنڌيءَ پور، تنن دوست وراڪو دل سين!
(شاهه)

هاڻ اوهان جي چوڻ موجب پنان دير جي هيٺيان ڪم شروع ڪيل آهن:

١- ضروري، مواد لکڻ، ڇپجڻ تيزيءَ سان شروع ٿي ويل آهي. انشاءالله پڻ سون ماڻهن جي زندگيءَ جو احوال ”جنب گذاريم جن سين“ پڻ مهينن اندر انڪل هزار کن صفحا ماڻهن وٽ پهچي ويندا.

٢- ٻئي طرف هيٺين سنڌ جي بزرگن جو احوال ڪٺو ڪري، انهن جي اقوال ۽ تعليم سان تيار ڪرڻ لاءِ تجويز تيار ٿي رهي آهي:

(١) حضرت قلندر شهباز عليہ رحمة، (٢) مخدوم بلاول عليہ رحمة

Gul Hayat Institute

(٣) سيد حيدر عليہ رحمة، (٤) شاه عبدالڪريم عليہ رحمة، (٥) شاه عنايت عليہ رحمة، (٦) شاه لطيف عليہ رحمة، (٧) سچل سرمست عليہ رحمة، (٨) سيد عالي شاه، ٺٽو، (٩) پير صاحب، پرچوڻيءَ شريف.

٣- سنڌ جي مکيہ هيروز جا احوال ڪٺا ڪري، انهن جي اکڙ ۾ ڇپائڻ جي تجويز زير غور آهي:

(١) دودو سومرو، (٢) نواب دريا خان، (٣) مخدوم بلاول، (٤) سيد حيدر، (٥) مير شير محمد خان ٽالپر، (٦) رئيس غلام محمد خان ڀرڳڙي، (٧) مولانا عبيدالله سنڌي، (٨) سيٺ هرچندراءِ وشنداس، (٩) مسٽر جمشيد ميهتا، (١٠) الهہ بخش مرحوم، (١١) شيخ عبدالمجيد سنڌي.

ازانسواءِ سنڌ جي پيغام جي پکيڙڻ لاءِ سنڌ ۾ ثقافتي ڪانفرنسن جو پروگرام رٿيل آهي. (١) ٢٣ جون ١٩٦٦ع ٺٽي ۾، سيد عالي شاه عليہ الرحمة جي عرس جي موقعي تي ڪانفرنس زيرصدارت حسام الدين شاه؛ (٢) ١-٢- آگسٽ ١٩٦٦ع ٻيڙاپور جي پڙ ۾ سيد داد شهيد جي عرس تي ڪانفرنس- زيرصدارت شيخ عبدالمجيد؛ (٣) ١٢-١٣- آڪٽوبر ١٩٦٦ع جهوڪ شريف ۾ شاه عنايت جي درگاه تي ڪانفرنس- صدر مقرر ڪيو؛ (٤) ١-٢- ڊسمبر ١٩٦٦ع، سيوهڻ شريف ۾ قلندر شهباز جي درگاه تي ڪانفرنس- صدر مقرر ڪيو.

جيڪڏهن جنوريءَ جي وچ ڌاري يا فبروريءَ جي اول ۾ اوهان حڪم ڪندا، تہ اوهان جي ڳوٺ يا جيڪب آباد ۾ سڀ ڳالهيون ٿي سگهنداسون. اوهان جو اهڙن موقعن تي هئڻ ضروري آهي.

- غلام مرتضيٰ

(١٢)

برادرم ميان محمد امين صاحب!

السلام عليڪم- اوهان جي زندگيءَ جو احوال ڇپجڻ لاءِ

موڪلي رهيون آهيان. هيئنئين احوال جي خاني پُري ڪرڻ آهي. مهرباني ڪري جلد اهو احوال ميسر ڪندا. ڏيگهه ۽ نصيحت وغيره وارا خط جدا موڪليندا؛ ليڪن هي جوابي خط صرف هيئنئين احوال بابت سڌو سنوائون روشني وجهندڙ هجي:

(١) اوهان جي جنم جي تاريخ ۽ سال؟ (٢) مير زين الدين خان سندراڻيءَ جي وفاتيءَ جي تاريخ ۽ سال؟ (٣) اوهان جي اليڪشن جي تاريخ ۽ مهينو، سال؟ (٤) اوهان ڪي ڪيترا ووٽ مليا ۽ سردار شير محمد خان ڪي ڪيترا ووٽ مليا؟ (٥) اوهان جو فوٽو. (٦) اوهان جي پائنئين جا نالا، (٧) والد جي وفات جي تاريخ.

اميد ته خوش و خرم هوندا،
غلام مرتضيٰ.

(١٣)

سن،
٢٩-١١-١٩٦٦ع، برادرم ميان محمد امين صاحب!
السلام عليڪم. حاڪمن جي شڪار وقت ڪي ويچارا تيتر دپ کان وچي، ساهه بچائڻ خاطر ٻوڙن ۾ لڪندا آهن. پر ڪي بي رحم هاڪا (هڪلڻ وارا) لڏيون ڪٺي، ٻوڙن تي هڻي، ڪين ٻاهر ڪڍي، شڪارين جو نشانو بنائڻ ۾ خوش ٿيندا آهن. تنهنجا خط بعينه اهو ڪم ڏين ٿا. ازان سواءِ خط وري اهڙا ڏکيا ۽ گجهارتن سان پريل اچن ٿا، جي مون جهڙي بيمار، ضعيف الدماغ ماڻهن جيّ سمجهه کان مٿي ٿيو پون. مثلن هيٺيون ڳالهيون سمجهه ۾ نٿيون اچن:

(١) موجوده حڪمرانن جي ساريءَ قوم جي پنيرائيءَ سان ڪشمير وڃڻ.

(٢) پاڪستان مضبوط بنائڻ جي ڪوشش کي ناڪافي سمجهين ٿو.

(٣) بخاري صاحب جي فتويٰ دهريت جي باوجود، مون

ڪي ديني سياست جي قيام لاءِ لائق ۽ صالح سمجهڻ.

(٤) مون کي باوجود جسمي نظربنديءَ جي آزاد سمجهڻ.

(٥) منهنجي سياست مان رٽائرڊ ٿيڻ جي باوجود سياسي مرڪز سمجهڻ.

(٦) نااميديءَ کي اوڏو ڏسڻ.

(٧) بي دينيءَ ۾ دين پرکڻ ۽ دين ۾ بيديني ڏسڻ.

تون چاڻين، تنهنجا ڪم- منهنجي اتي پڇندي ڪانهه آهي.

اميد ته خوش خرم هوندين.

زياده خير و السلام،

غلام مرتضيٰ.

Gul Hayat Institute

اسان جا ڇپيا ڪتاب

* ۱- اڄ پڻ ڇڪيم ڇاڪ: مرتب جي- ايم سيد- قيمت ۲۰ روپيا
* ۲- جديد عالمي سياست (تعارف) جي ايم سيد- قيمت ۴۰ روپيا
۳- فڪر جي آزادي: اسٽيفن زويگ (مترجم) محمد ابراهيم جويو قيمت ۱۵ =
۴- گليلو: برٽالٽ بريخت (مترجم) محمد ابراهيم جويو- قيمت ۱۰ روپيا
۵- شاهه- سچل- سامي: محمد ابراهيم جويو- قيمت: ۱۰ روپيا
* ۶- ڪيرٿو ڪن ڪري: شيخ اياز
* ۷- لڙيو سج لڪن ۾: شيخ اياز
* ۸- وڪڙ سو وهاءِ: حضرت علي عليه السلام جي شعرن جو انتخاب (مترجم) محبوب علي جوکيو
۹- سچ جا سنيها: حضرت علي عليه السلام جي قولن جو مجموعو (مترجم) محبوب علي جوکيو
* ۱۰- ڳالهيون من اندر جون: لعل محمد شفيع محمد چانڊيو- قيمت ۵ روپيا
۱۱- پاويهه سئو پاويهه: قاضي فيض محمد- قيمت ۱۵ روپيا
۱۲- جنسار: قاضي فيض محمد: قيمت ۲۰ روپيا-
۱۳- جاڙا چنڊ: الطاف عباسي: قيمت ۲۰ روپيا
۱۴- ڪنول پاڙون پاتار ۾: افتاح ملڪ- قيمت ۲۴ روپيا
۱۵- الوحيد جو سنڌ آزاد نمبر: قيمت ۲۰ روپيا
* ۱۶- ۱۷- ۱۸ شاهه جو رسالو- سچل سرمست ۽ سامي جا سلوڪ (سنڌ جي اعليٰ ادب جا ٽي لافاني ڪتاب) هڪ ئي پيتيءَ ۾ اوچي ايڊيشن ۲۵۰ روپيا، معياري ايڊيشن ۱۵۰ روپيا، شاگردن لاءِ ايڊيشن [illegible] روپيا
۱۹- [illegible] بخاري
۲۰- پارس جو مسيح- محمد ابراهيم جويو- قيمت ۲۰ روپيا
۲۱- ادب جا تنقيدي محرڪ: ڊاڪٽر الهداد بوهيو- قيمت ۳۰ روپيا
۲۲- ڪجهه خط جي- ايم سيد ڏانهن سياستدانن ۽ قومي ڪارڪنن جا- قيمت ۵۰ روپيا

* نشان وارا ڪتاب وڪڻجي ويا آهن- آرڊر داخل ڪرائي سگهجن ٿا.

سنڌي اديبن جي
سهڪاري سنگت

۳- منظور چيمبرس ڳاڙي کاتو حيدرآباد

Gul Hayat Institute